

Branko Tošović (Hg./Ur.)

**DAS GRAZER OPUS VON IVO ANDRIĆ
(1923–1924)**

**GRAČKI OPUS IVA ANDRIĆA
(1923–1924)**

Andrić-Initiative

3

**Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga**

Gedruckt mit Förderung des
Bundesministeriums für
Wissenschaft und Forschung in
Wien.

Publikacija je finansirana od
strane Saveznog Ministarstva za
nauku i istraživanje u Beču.

Herausgeber / Urednik

O. Univ. Prof. Dr. Branko Tošović | branko.tosovic@uni-graz.at
Institut für Slawistik | http://www-
der Karl-Franzens-Universität | gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/
Graz Merangasse 70
A-8010 Graz

Satz / Prelom

Arno Wonisch

Lektorat / Lektorisanje

Dragomir Kozomara

Prevodi / Übersetzungen

Arno Wonisch

Verlag / Izdavač

Institut für Slawistik der | Beogradska knjiga
Karl-Franzens-Universität Graz | Miloša Pocerca 5
Merangasse 70 | 11000 Beograd
8010 Graz | klub@beogradskaknjiga.co.rs
Österreich/Austria | Tel. +381 11 3629-490
Tel.: ++43 316/380 25 22 | http://www.beogradskaknjiga.co.rs/

Druck / Štampa

Budućnost štamparija | 21000 Novi Sad
Ulica Šumadijska 12 | +381 21 522-961

Tošović, Branko. Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924). Grački opus Iva Andrića (1923–1924). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2010. 535 Seiten/strana.

© Branko Tošović, Graz 2010

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

Inhalt / Садржај / Sadržaj

<i>Vorwort</i>	7
<i>Predgovor</i>	9
<i>Literatur / Књижевности / Književnost</i>	11
Branka Brlenić-Vujić (Osijek). ANDRIĆEVA POETSKA SLIKA DVAJU GRADOVA – DUBROVNIK I SPLIT Andrićs poetisches Bild der beiden Städte Dubrovnik und Split	13
Jadranka Brnčić (Zagreb). DVIJE PJESME IZ ANDRIĆEVOGA GRAČKOG OPUSA Two Andrić's poems written during his stay in Graz	23
Danilo Capasso (Banjaluka). IVO ANDRIĆ I FAŠIZAM Ivo Andrić and fascism	35
Јован Делић (Београд). АНДРИЋЕВ ПОРТРЕТ СЛАВНОГ ПОБЈЕДНИКА. О ПРИПОВИЈЕЦИ „МУСТАФА МАЏАР“ И ПОВОДОМ ЊЕ Andrićs Porträt eines ruhmreichen Siegers. Über die Erzählung „Mustafa Madžar“ und ihr Entstehen	45
Renate Hansen-Kokoruš (Graz). IDENTITÄTSKONSTRUKT UND -DEKONSTRUKTION AM BEISPIEL VON MUSTAFA MADŽAR, ODER: DIE DEMONTAGE DES HELDENTUMS Konstrukcija i dekonstrukcija identiteta na primjeru Mustafe Madžara, ili: demontaža junaštva	61
Leszek Małczak (Sosnowiec/Katowice). SLIKA KATOLIČKE I MUSLIMANSKE SREDINE U POLJSKIM PRIJEVODIMA PRIPOVIJETKE IVE ANDRIĆA U MUSAFIRHANI The picture of the Bosnian Catholics and Muslims in the Polish translations of Andrić's short story U musafirhani	77
Lidija Nerandžić-Čanda (Sombor). ANDRIĆEVA PRIPOVETKA „LJUBAV U KASABI“ U EVROPSKIM OKVIRIMA The novel „Love in the kasaba“ in European context	89

Dušan Rapo (Zagreb). NEKE KONTROVERZE I NESPORAZUMI OKO IVE ANDRIĆA	
Einige Kontroversen und Missverständnisse über Ivo Andrić	95
Мирјана Стојисављевић (Бањалука). АНДРИЋЕВА ДИСЕРТАЦИЈА У КУЛТУРОЛОШКОМ И ЈЕЗИЧКОМ КОНТЕКСТУ	
Andrićs Dissertation im kulturologischen und sprachlichen Kontext	103
Darko Tanasković (Beograd). ISTORIJA I KNJIŽEVNOST KAO TAOCI IDEOLOGIJE	
Geschichte und Literatur als Geiseln der Ideologie	151
Branko Tošović (Graz). ANDRIĆEVI KNJIŽEVNI TEKSTOVI IZ GRAČKOG PERIODA (1923–1924)	
Andrićs literarische Werke aus der Grazer Zeit (1923–1924)	157
Tina Varga Oswald (Osijek). LEGENDA I MIT U ANDRIĆEVOJ PRIPOVIJETKI „MUSTAFA MADŽAR“	
Legende und Mythos in Andrićs Erzählung „Mustafa Madžar“	235
Slobodan Vladušić (Novi Sad). MUSTAFA MADŽAR I KRIZA PRIPOVEDANJA	
Mustafa Madžar und die Krise des Erzählens	245
<i>Publizistik und Korrespondenz / Публицистика и преписка / Publicistika i prepiska</i>	251
Branko Tošović (Graz). ANDRIĆEVI PUBLICISTIČKI TEKSTOVI IZ GRAČKOG PERIODA (1923–1924)	
Andrićs publizistische Werke aus der Grazer Zeit (1923–1924)	253
Branko Tošović (Graz). ANDRIĆEVA PREPISKA IZ GRAČKOG PERIODA (1923–1924)	
Andrićs Korrespondenz aus der Grazer Zeit (1923–1924)	293

<i>Sprache / Jezik / Jezik</i>	309
Биљана Бабић (Бањалука). ИМЕНИЦЕ ИЗВЕДЕНЕ СУФИКСИМА ТУРСКОГ ПОРИЈЕКЛА У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА – ГРАЧКИ ОПУС Nouns derived by suffixes of Turkish origin in Andrić's stories written in Graz	311
Дијана Црњак (Бањалука). ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ У АНДРИЋЕВОМ ГРАЧКОМ ОПУСУ И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА ЊЕМАЧКИ Present Participle in Andrić's Graz Opus and its Translation Equivalents in German	319
Божо Ђорић (Београд). АНДРОНИМИ У АНДРИЋЕВОМ ЈЕЗИКУ Andronyme in Andrićs Sprache	335
Милорад Дешић (Београд). АКЦЕНАТСКИ РИТАМ У АНДРИЋЕВОЈ ПЈЕСМИ „СЛАП НА ДРИНИ“ Stress Rhythm in Andrić's Poem „Waterfall on Drina“	343
Драгомир Козомара (Бањалука). О ОРТОГРАФИЈИ ГРАЧКИХ ПРИПОВЈЕДАКА ИВЕ АНДРИЋА ИЗ ДАНАШЊЕ ПЕРСПЕКТИВЕ Über die Orthographie der Grazer Erzählungen Ivo Andrićs aus heutiger Perspektive	355
Мијана Кубурић-Мацура (Бањалука). СИНТАКСИЧКЕ КОНЦЕСИВНЕ ЈЕДИНИЦЕ У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА ИЗ ГРАЧКОГ ОПУСА Syntactic Concessive Units in Andrić's short stories from his Graz period	361
Александар Милановић (Београд). АНДРИЋЕВ ПУБЛИЦИСТИЧКИ СТИЛ У ГРАЧКОМ ПЕРИОДУ Andrićs publizistischer Stil in seiner Zeit in Graz	379
Марина Николић (Београд). О ЈЕДНОЈ ВРСТИ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ У АНДРИЋЕВОМ ГРАЧКОМ ОПУСУ Über eine Art des zusammengesetzten Satzes in Andrićs Grazer Opus	399

Strahinja Stepanov (Novi Sad – Graz). PARCELACIJA U PRIPOVEDNIM I KNJIŽEVNOPUBLICISTIČKIM DELIMA IZ GRAČKOG OPUSA IVE ANDRIĆA	
Парцелляция в рассказах и литературно-публицистических статьях Иво Андрича, написанных в Граце	413
Arno Wonisch (Graz). PRONOMINA IN IVO ANDRIĆS GRAZER OPUS	
Zamjenice u Andrićevom Gračkom opusu	429
<i>Dokumentation /Документација / Dokumentacija</i>	445
Ivo Andrić. PISMA IZ 1923. I 1924. GODINE (NASTAVAK)	
Briefe aus den Jahren 1923 und 1924 (Fortsetzung)	447
Admir Nezirović (Sarajevo). DOKUMENTI O IVI ANDRIĆU U HISTORIJSKOM ARHIVU SARAJEVO	
Dokumente über Ivo Andrić im Historischen Archiv Sarajevo	453
Славица Васиљевић-Илић (Бањалука). САНКЦИЈЕ У СТАРИМ БОСАНСКИМ ПОВЕЉАМА	
Sanction in old Bosnian charters	457
Branko Tošović (Graz). AKTIVNOSTI U OKVIRU PROJEKTA „ANDRIĆ INITIATIVE: IVO ANDRIĆ U EVROPSKOM KONTEKSTU“ OD 2007. DO 2009. GODINE	
Aktivitäten im Rahmen des Projektes „Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext“ von 2007 bis 2009	481
Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz). DAS PROJEKT „ANDRIĆ- INITIATIVE“: AKTIVITÄTEN ZWISCHEN DEM ZWEITEN UND DRITTEN SYMPOSIUM (VON OKTOBER 2009 BIS OKTOBER 2010)	
Projekat ANDRIĆ-INITIATIVE: aktivnosti između drugog i trećeg simpozijuma (od oktobra 2009. do oktobra 2010)	509
Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz). PROJEKAT „ANDRIĆ- INITIATIVE“: AKTIVNOSTI IZMEĐU DRUGOG I TREĆEG SIMPOZIJUMA (OD OKTOBRA 2009. DO OKTOBRA 2010)	
Das Projekt ANDRIĆ-INITIATIVE: Aktivitäten zwischen dem Zweiten und Dritten Symposium (von Oktober 2009 bis Oktober 2010)	523

Vorwort

Vorliegender Sammelband besteht aus Referaten, die am zweiten Symposium mit dem Titel „Andrićs Grazer Opus: kulturell-historische, literarische und sprachliche Aspekte“ (Graz, 9.–10. Oktober 2010) im Rahmen des internationalen Projektes ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ IM EUROPÄISCHEN KONTEXT (Graz, 2008–2015) verlesen oder nachträglich für diese Publikation verfasst wurden. Die Texte behandelt vier Themenschwerpunkte – 1) Literatur, 2) Publizistik und Korrespondenz, 3) Sprache und 4) Dokumentation. Im letzten Teil werden abschließend (a) aus Dokumenten hervorgehende Angaben über Leben und Werk von Ivo Andrić abgedruckt, gefolgt von (b) einem Beitrag über bosnische Urkunden (die in Andrićs Dissertation erwähnt wurden), und es erfolgt (c) ein Überblick über die Aktivitäten vom Projektbeginn im Jahre 2007 bis heute.

Bei den Autorinnen und Autoren der Beiträge handelt es sich um Fachleute aus sechs Staaten (Bosnien und Herzegowina, Italien, Kroatien, Österreich, Polen und Serbien) und acht universitären Zentren (Banjaluka, Belgrad, Graz, Osijek, Sarajevo, Sombor, Sosnowiec/Katowice und Zagreb).

Mein aufrichtiger Dank gilt dem Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung in Wien und dem Forschungsmanagement und -service der Karl-Franzens-Universität Graz, die die finanziellen Mitteln für die Drucklegung dieser Publikation bereitstellten. Besonderer Dank gebührt Herrn Arno Wonisch, der die Übersetzungen, den Satz und die Korrektur der deutschsprachigen Texte vornahm, sowie dem Lektor, Herrn Dragomir Kozomara, für die aufgebrachte Geduld, Sorgfalt und Umsichtigkeit.

Graz, im August 2010

Predgovor

Zbornik sadrži referate pročitane na drugom simpozijumu „Andrićev grački opus: kulturno-istorijski, književni i jezički aspekti“ (Grac, 9–10. oktobar 2010) u okviru međunarodnog projekta ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ U EVROPSKOM KONTEKSTU (Grac, 2007–2015) i radove specijalno pripremljene za ovu publikaciju. Tekstovi koji se objavljuju obuhvataju četiri tematska kruga – 1. književnost, 2. publicistiku i prepisku, 3. jezik i 4. dokumentaciju. U ovom posljednjem dijelu daje se (a) građa o životu i radu Iva Andrića, (b) prilog o bosanskim poveljama (o kojima je bilo riječi u vezi sa Andrićevom disertacijom) i (c) pregled aktivnosti na Projektu od početne 2007. godine do danas.

Autori radova su stručnjaci iz šest zemalja (Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Italije, Poljske i Srbije) i osam univerzitetskih centara (Banjaluke, Beograda, Graca, Osijeka, Sarajeva, Sombora, Sosnovca/Katovica i Zagreba).

Iskreno se zahvaljujem Saveznom Ministarstvu za nauku i istraživanje u Beču i Servisu za podršku naučnih istraživanja Univerziteta „Karl Franc“, koji su izdvojili finansijska sredstva za izdavanje ove publikacije. Posebnu zahvalnost dugujem Arnu Wonischu za prevode, prelom i korekturu njemačkih tekstova, kao i lektoru Dragomiru Kozomari za strpljenje, marljivost i uloženi trud.

Graz, avgusta 2010.

Literatur
ЌЊИЖЕВНОСТ
Književnost

Branka Brlenić-Vujić (Osijek)

Andrićeva poetska slika dvaju gradova – Dubrovnik i Split

(San o gradu, 1923. i Prvi dan u splitskoj tamnici, 1924)

Poveznicu između dvaju tekstova s različitim ugođajem i razmišljanjem podastiru isprepleteni životopisni podaci vezani uz Andrića i Vojnovića. Naslovljeni Andrićevi tekstovi integralna su sastavnica njegova književna djela koji će se u inačicama varirati kroz poetsku sliku grada Dubrovnika kao magija svjetlosti i moralne autonomije u fenomenu čuda umjetnosti koji nastaje u antagonizmu sa smrću kao ljepote životna intenziteta naspram metafore tamnice kroz poetsku sliku grada Splita iza koje ostaje umjetnost riječi.

U „Jugoslovenskoj njivi“ (VII., knj., I., br. 3.), Zagreb, februar 1923. godine, Ivo je Andrić objelodanio tekst naslovljen „San o gradu. Povodom Iva Vojnovića“, „Maškarate ispod kuplja“ (str. 118–119); a 1924. godine u Beogradu u „Vardaru, kalendaru za prostu godinu 1925.“ („Kolo srpskih sestara“) tekst „Prvi dan u splitskoj tamnici“ (str. 68–70).

Poveznicu između dvaju tekstova s različitim ugođajem i razmišljanjem podastiru, s jedne strane, isprepleteni životopisni podaci vezani uz Andrića i Vojnovića. Ivo je Andrić uhićen početkom kolovoza (kako sam navodi) kao istaknuti pripadnik nacionalno revolucionarne omladine u Splitu, a potom je zatvoren u šibenskoj tamnici. Ivo je Vojnović 26. VII. 1914. godine uhićen od austrijskih vlasti u Dubrovniku i sproveden u tamnicu u Šibenik pod optužbom za veleizdaju. Andrić 1917. godine odlazi na liječenje u zagrebačku Bolnicu milosrdnih sestara, u kojoj 1915. boravi i Ivo Vojnović, i ona će mu i 1917. poslužiti kao mjesto stanovanja, da bi 1918. ponovno boravio zbog bolesti u Bolnici milosrdnih sestara, koju napušta 1919. godine. U zapisima iz „Bolničkog dnevnika“, 1915., te u „Jugoslovenskoj njivi“, 1922., Ivo se Vojnović sa simpatijama sjeća Ive Andrića i zajedničkog boravka u zagrebačkoj Bolnici milosrdnih sestara.

Ivo će Andrić napisati „Jedno sećanje na Iva Vojnovića u Dubrovniku“ (I., br. 7., str 219–223.), Dubrovnik, septembar 1929., nedugo nakon što je Ivo Vojnović 30. kolovoza 1929. godine umro u Beogradu u 72. godini života, te svečano prenesen u Dubrovnik i 2. rujna 1929. pokopan u obiteljsku grobnicu na Mihajlu.

Naslovljeni Andrićevi tekstovi, s druge strane, integralna su sastavnica njegova književna djela koje će se u inačicama varirati kroz poetsku sliku grada Dubrovnika kao magija svjetlosti i moralne autonomije u fenomenu čuda umjetnosti koji nastaje u antagonizmu sa smrću kao ljepota životna intenziteta naspram metafore zatvora kroz poetsku sliku grada Splita iza koje ostaje umjetnost riječi. Potonje će odrednice književnik ugraditi u nizu fragmentarnih doživljaja koji žive u autoru prvotno kao vizualni doživljaji ispisujući istovremeno vlastitu sliku – autoportret. Prinoseći sve česti koje skladaju njegovu i

umjetničku i ljudsku ličnost, Ivo je Andrić u naslovljenim tekstovima uspostavio adekvatnu komunikaciju s vanjskim prostorom u poetskim slikama dvaju gradova u kulturno povijesnoj refleksiji koja je istovremeno i njegova unutarnja refleksija.

Vojnovičeve „Maškarate ispod kuplja. Tri časa jednog pokladnog scherzo“. (Zabavna biblioteka. Kolo XXVI. Knjiga 310. Naklada Kraljevske zemaljske tiskare) objelodanjene su u Zagrebu, 1922. godine, koje su nastale u Nici s posvetom na češkom jeziku: „Praze Mé Milence spisovatel – Pragu mojoj dragoj, pisac“. Dramu su popratile kritike poznatih književnika Andrićevih suvremenika, primjerice naslovi:

Nv. [Milutin Cihlar Nehajev]: Nova drama Iva Vojnovića Maškarate ispod kuplja. Tri časa jednog pokladnog scherzo. Napisao Ivo Vojnović. Zagreb 1922. Izdanje Zabavne biblioteke, knjiga 310. Cijena 15 dinara. – Jutarnji list, XI., br. 3859. Str. 2.; Zagreb, 26. X. 1922.

[Vladimir] Lunaček: Ivo Vojnović: Maskarate ispod kuplja. Izdanje Zabavne Biblioteke. Knjiga 311. – Obzor, LXIII., br. 298. Str. 1–2; Zagreb, 1. XI. 1922.

Ivo Andrić: San o Gradu. Povodom Iva Vojnovića „Maškarate ispod kuplja“, – Jugoslavenska njiva, VII., knj. I., br. 3. Str. 118–119; Zagreb, februar 1923.

Lj. M. [Ljubomir Maraković]: Ivo Vojnović, Maškarate ispod kuplja, tri časa jednog pokladnog Scherzo [sic!]. Zabavna biblioteka, knj. 310, Zagreb 1922. – Hrvatska prosvjeta, X., br. 4. Str. 198.; Zagreb, 25. IV. 1923.

[Ferdo Nikolić]: Ivo Vojnović: Maškarate ispod kuplja. Tri časa jednog pokladnog scherza. Zabavna biblioteka knj. 310. Zagreb 1922. – Vijenac, I., [knj. I.], br. 1. Str. 19.; Zagreb, 2.I. 1923.

[Ferdo Nikolić]: Ivo Vojnović: Ekvinocio. – Vijenac, I., [knj. I.], br. 8. Str. 159.; Zagreb, 20. II. 1923.

Nip [Nikola Polić]: Novom vremenu u prkos. – Suvremenik, XVII., br. 1. Str. 60–61; Zagreb, 1923. [Osvrt na Maškarate ispod kuplja.]

Dr. Dragutin Prohaska: Maškarate ispod kuplja. – Jugoslavenska njiva, VII., knj. II., br. 10. Str. 369–372; Zagreb, novembar 1923.

Antun Barac: U povodu Maškerata. – Antun Barac: Knjiga eseja. Izdanje „Mlade Jugoslavije“. Jugoslavensko novinsko d. d. Zagreb, 1924. Str. 94–116.

Dr. Vinko Vitezica: Ivo Vojnović i njegove Maškerate. – Misao, VI., knj. XV., [br.] sv. 109–110. Str. 973–975; Beograd, jul 1924.

Potonje je ilustracija naslova napisao u povodu pojave Vojnovičevih „Maškerata ispod kuplja“, koji uokviruju tekst Ive Andrića iz 1923. godine, kojemu prethode i koji su nastali nakon njegova teksta. Ivo se Andrić ne upušta u kritičko razmatranje Vojnovičeve drame. Pri tom je naslutio da autor drame izmiče utrtrim putevima interpretacije unutar dramskog sukoba među likovima, što je dakako i uvjetovalo nesporazume u čitanju drame u nizu negativnih sudova.

Na tome tragu Ivo je Andrić napisao u Trstu tekst „San o gradu. Povodom Iva Vojnovića ‘Maškarate ispod kuplja’“ 1923. godine, određivši posredno strukturalni princip Vojnovićeva djela suprotstavljanjem stilskih razina u ritmičkom nizanju suprotnosti ambijenata i ugođaja. Valja pripomenuti da su u tom kontekstu važnije analize Maškarate dali u srpskoj književnosti Raško Jovanović 1974. godine i Branko Hećimović 1976. godine u hrvatskoj književnosti, o čemu svjedoči Andrićeva suvremenost.

U svome tekstu Ivo Andrić ne govori izravno o dramskom tekstu Iva Vojnovića. Ishodište lirsko obojenog teksta likovnost je Vojnovićeve drame poglavito u didaskalijama koje su istovremeno i vedute grada Dubrovnika koje se mogu iščitati na tragu iluzionističkih autorovih scenografskih rješenja, ali u kontekstu književno-povijesnih refleksija i paradigmi savršenstva Grada u skladu sa nevidljivim životom kamena kao ljepota umjetničkog djela.

Vojnovićev je opis grada Dubrovnika pozornica njegove Maškarate ispod kuplja i potraga za identitetom Grada u povijesnoj slici koja slijedi sredozemno-antičku baštinu otvorene pozornice, koja je nazočna i u zatvorenom prostoru kao dekorativna kulisa simultane scene sa zaštitničkim zidinama Grada na nesigurnoj vagi vremena. Scenografiju otvorenoga prostora Grada pozornice Vojnović unosi u prostor gosparske kuće.

Ivo Andrić u svome tekstu San o gradu interpretira iznenađujuće suvremeno u 1923. godini Vojnovićeve didaskalije u slici duhovne pohrane Grada – Vojnovićeve pozornice ljepote, reda i sklada koja je ujedno i unutarnja, sutonska, umiruća.

Djelatna dekorativna arhitektonska kulisa grada Dubrovnika, koja zrači u Vojnovića i mediteranskim duhom vedrine pokladnih prizora kao dionizijevski mimohod maškara unutar apolonijskog Grada pozornice u kojemu su strastvene snage kroćene mjerom ljepote Grada, emotivna je autorova pripadnost krajoliku zavičaja tragično obojanog na zadnji dan poklada.

Međutim, Ivo će Andrić Vojnovićevu sutonsku sliku Grada – metaforično je naslovivši San o gradu – uokviriti slikom Grada koji opstoji kao nestvarno kazalište. Pri tom će ispisati metaliteraran tekst izravno reprezentirajući Vojnovića kao autora, posve se identificirajući s autorom dramskog teksta. Istovjetan postupak pripovijedanja primijenit će Andrić kao autorsku sposobnost svojstvenu onome koji priča priču, da uroni u svijet svojega lika. Kao sveznajući autor izravno će predstavljati autora s metaliterarnim komentarom u tekstu, primjerice kao i u „Proklesoj avliji“, 1954. godine.

Vojnovićevo sjećanje u Nici – u kojoj nastaje dramski tekst Maškarate ispod kuplja – na dubrovačke vizure scenska je autorova poezija ljepote, gospodstva i slobode, sljubljenost sa svojim rodnim gradom, njegovom poviješću ugrađenom u kameni lik Grada, unutar kojeg je ispisao temu sakralnog sna mrtvog Dubrovnika.

Andrić će u svome tekstu *San o gradu* slijediti Vojnovićevo sentimentalno ocrtavanje dubrovačke prošlosti i tradicije u kojoj je eksplicitna prisutnost glasa nevidljivog dramskog pisca u didaskalijama u uspostavljenom dramskom paradoksu između povijesti koja se kazalištem evocira, jer „sve mrtve stvari žive, a ljudi mrtvi“ (Vojnović). Vojnovićeve didaskalije nalikuju pripovijedanju. Ishodište su u razumijevanju teksta i podastiru metatekstualnu svijest o konvencijama vlastita teksta. Otuda i određenje Ive Andrića prema didaskalijama Ive Vojnovića u ishodištu interpretacije dramskog teksta metaforično naslovljenog *Maškarate* ispod kuplja napisanog u Trstu 1923. godine u okruženju nerazumijevanja Vojnovićeva teksta tadašnje književne kritike. Mogućnost su čitanja i razumijevanja dramskog teksta, ali i Andrićevo prihvaćanje Vojnovićeve poetike kroz poetsku sliku grada Dubrovnika. I sam je Ivo Vojnović *Maškarate* smatrao izuzetno vrijednim djelom (Raško Jovanović).

Kao i Ivo Vojnović tako je i Ivo Andrić posjedovao snažan osjećaj prolaznosti i strah od propadanja, ali kojima suprotstavlja imperativ stvaranja i građenja. U pismu prijateljici Zdenki Marković s nadnevkom „U Rimu 28. III. 1920.“ piše:

[...] I vrijedi vidjeti ovo čudo od ljudskog napora da se dâ oblik svojoj fantaziji i da se u kamenu sačuva smjela misao, u kamenu koji dulje živi od čovjeka...

Andrić gosparskom gestom slijedi Vojnovićevu najavu u početnim didaskalijama *Predigre u Maškarati*, kako će nas „fantazijom prenijeti u Dubrovnik polovice XIX. vijeka“ [...] i „oživjeti još jedanput neke zaboravljene marionete mrtvog Dubrovnika [...] na svojoj maloj zaprašenoj pozornici“ uokvirenoj mehaničkim udarcima protjecanja vremena smrtnih ljudi – „gdje zija raspečeno oko gradske ure, nad kojom su brončani vitezovi – Zelenci – kako ih je narod okrstio! – nemilostivo mlatiti kao po nakovalu, obdan i obnoć, svaku uru, čim bi se koja pomolila na prozorac vremena i života“.

Vojnovićeva zaokupljenost poviješću Grada „skladnog, arhitektonskog renesansnog svijeta i humanističke stege duševnog mu ritma“ u poetskoj slici „jedinstvene harmonije u disharmoniji tolikog svjetla i tolike tmine obavila svu onu gordost kamenitih profila i arhitektonskih motiva miloštom borâ, maslinâ i čempresa, udunovši time sve porive nagona i sve prijegore duša...“ (*Predigra, Maškarate*).

Potonju poetsku sliku Ivo će Andrić slijediti iz Vojnovićevih vizualnih opažaja koji će kao scenografska slika uokviriti Andrićevo čitanje *Maškarata* kao pozornicu dramskog teksta:

[...] I u isti čas zaboravih i čiču i svoju zabunu, jer se preda mnom ukaza Dubrovnik onakav kakav treba da se vidi da bi ga se razumelo. Sve je otale u pravoj meri i punoj veličini. Kule, terase, kupole, dvorišta, vrtovi i more.

Tu sam vidio i saloću i komin i „skale“ koje vode „pod kuplje“ i lukernar i crvotočan paravan i načetu lepezu i krnj japanski servis za čaj, sve pod onim čudesnim vidom koji imaju stare stvari da se ne zna jesu li davno mrtve ili su neprolazne u svojoj avetinjskoj egzistenciji.

Odatle, iz tog kamenog belog dvorišta sam prvi put vidio Dubrovnik onakav kakav je bio i morao biti. Tu mi je, bar malo i bar na čas, bila vidna:

vjera, gospodstvo i sloboda

Dubrovnika, mirna grada.

Odatle mi se prvi i poslednji put prikaza Dubrovnik širok i velik. Jer, inače, nama koji smo navikli da sve sudimo po kvalitetu, broju i volumenu, sva historijska poprišta izgledaju malena, i razočaravaju.

Kako je čudno i uvek blagotvorno osećanje što ga imam kad gledam klesan kamen, rađenu zemlju i tesano drvo. Vidim da je lepota i celishodnost svakog oblika iskupljena žrtvom: rada i podvrgavanja zakonima. Zato je sve što je stvoreno u prošlosti živo i nepromenljivo u sadašnjosti, jer je otkupljeno i plaćeno, a dužina veka mu se meri po veličini žrtve kojom je otkupljeno (San o gradu).

Andrićev je San o gradu Vojnovićev san koji se ispisuje inačicom stihova iz Gundulićeve Dubravke, kako Andrić završava svoju interpretaciju koja je aktualna u mogućnosti suvremenoga čitanja i tumačenja dramskoga teksta:

Čitajući, večeras, Maškarate ispod kuplja, ponovno sam doživio ono proletne prepodne i gledajući, u sebi, historiju Grada i ovaj San o gradu, ponovno se poklonio „vjeri, gospodstvu i slobodi“ kao najdostojnijim ljudskim snovima.

Istovremeno Andrićev tekst San o gradu svjedoči o ulozi umjetničkog stvaranja kao jedinim smislom našeg trajanja na zemlji u višestrukim oblicima ljudskih mogućnosti u potrazi za tim smislom, ispisujući unutar svoga cjelokupnog stvaralaštva jednu te istu knjigu, unutar koje ljepota umjetnosti riječi živi nevidljivim životom kamena koji zaustavlja oblike riječi za trajniji i značajniji život. San o gradu san je o mogućnosti umjetničkog trajanja.

I danas, posle stoleća, kroz one mase klesana i smisleno slagana kamena što se zovu Minčeta, Lovrjenac, Sv. Vlaho, jasno govori ta mirna snaga, vlast nad samim sobom i strast za stvaranjem. Tu između gluva krša i bezumna mora, oni su obeležili svoje mesto, u najlepšoj ljudskoj želji da se kratki život radom i smislom sublimira i ovekoveči.

Vojnovićeva bolna poezija prolaznosti sutonska je antiteza „vječnoj Mladosti – extra Ragusa non est vita“ (Ivo Frangeš) – Dubrovniku kao prostoru i kao metafori u kojima stvaralačka ljepota odlaže neminovnost tragičnoga udesa unutar zadatah povijesnih okvira prema području slobode. Ispod maškare „krije se čovjek, koji više, koji očajava i koji se još uvijek nada!“

Vidiš li, Vilo moja, ovi okamenjeni moj san? – Svaka mu je ploča jedna svetinja, svaki cvijet jedan blagoslov!

Kad ulazim kroz njegova vrata, svaki put ih pomilujem rukom, kako ono drago lice majke moje, jer je kamen ž i v.

I ovi miri, i grebena, i čempresi, i masline, i grobovi – sve to živi od onih tisuća oči što ih pomilovaše – od onih tisuća molitava što ih posvetiše – od onih tisuća suza što ih oplakaše jer to – to – je san – i taj je san živ, kako su svi snovi živi! (Maškarate).

Ivo je Andrić Vojnovićevu unutarnju sutonsku sliku nestajanja u okruženju svjetlosti mediteranskoga Juga i arhitektonske kulise Grada doživio kao Vojnovićev san koji je življi i stvarniji od stvarnosti. Čarobna igra Maškarata ispod kuplja dobiva ulogu magije umjetničkog čina naspram unutarnjih tonućih krajolika „utrnulog svijeta“ dubrovačkih gospara (Jele i Ane, Nikšnice) zatvorenih u vlastito prigušeno trajanje u kojemu „sve mrtve stvari žive, a ljudi mrtvi“. Andrićev svjetogled trajanja fenomena umjetničkog čina kao čudo umjetnosti koji nastaje u antagonizmu sa smrću kao ljepota životna intenziteta, ostaje označicom njegova cjelokupna djela.

Vojnovićev emocionalni san izjednačen je s Andrićevim doživljajem zatvorenosti kao metaforična slika. Antitezni krajolik smrt/umjetnost, tama/svjetlost Ivo će Andrić varirati u metafori slobode/neslobode, koja je s jedne strane topografija zatvorskog prostora kao unutarnja refleksija traumatičnog životopisnog doživljaja, a s druge strane transcendentna vizija umjetnosti riječi kao iluzija života i umjetnički san trajanja. Radovan Vučković u „Velikoj sintezi“ (o Ivi Andriću) 1974. godine instruktivno će upozoriti na Andrićevu prozu „s atmosferom jedne tamnice“.

Andrićev traumatski doživljaj koji mu je nanijelo početkom kolovoza 1914. hapšenje u Splitu uobličeno u feljtonu „Prvi dan u splitskoj tamnici“ nije samo autobiografski izričaj nego i inačica priče i pripovijedanja i lirskog izričaja od „Ex Ponta“ (1918.), „Nemira“ (1919.), od kratke priče „U zindanu“ (1924.), novele „Iskušanje u ćeliji broj 38“ (1924.) do „Proklete avlije“ (1954.) kao metafore nemogućnosti oduprijeti se prolaznosti života i ljudske sudbine, ali u otvorenoj mogućnosti opstanka u priči i pripovijedanju. U bilješkama u Knjizi desetoj, Sabranih djela Ive Andrića, 1981. godine, naslovljeni feljton uokviren je naslovom „Staze“, koji ima simbolično značenje kao jedno od ishodišta Andrićeva stvaralaštva.

U jednom zbijenom i tijesnom kutu Splita ima jedan masiv od žućkastih zidova pored koga svijet, ravnodušan, brižan ili veseo, prolazi i ne pomišljajući nikad šta se za tim zidovima krije. Iza tih zidova sam, jednog ljeta, osjetio prvu strahotu tamnice, ali iza tih zidova sam sreo najdraže ljude i stekao najbolje prijatelje i upoznao, u njima, dušu jedinstvenog grada Splita, vedru, jednostavnu i blagorodnu. Zato mi se misao vraća često tim žu-

tim zidovima i danima koje samo proveo iza njih. Danas ću vam ispričati, brzo, prvi dan.

Autorovo osobno iskustvo zatvora i zatočenja, o čemu svjedoči i naslovljeni autobiografski feljton u kojemu je već u samom početku naslućena topografija neimenovanog zatvorskog skućenog prostora u vizualnoj slici „zbiženog i tijesnog kuta Splita“, da bi potom Andrić upisao osjećaj „prve strahote tamnice“ i imenovao stvarnost zadanog prostora.

Topografija zatvorskog prostora ocrtava prvotno psihološku autorovu situaciju pred hapšenje povezanu sa strahom i očekivanjem: Bilo je poslije atentata u Sarajevu, vremena su bila nesigurna i mutna; u vazduhu se osjećalo uzbuđenje i neka nejasna prijetnja [...]

Subjektivni Andrićev doživljaj kao ispovjedni izričaj predočava istovremeno niz vanjskih vizualnih opažanja koja imaju svoj korelativ u unutarnoj refleksiji antiteznog krajolika zatočeništvo/sloboda, ljepota osunčanog Mediterana/mrak buduće tamnice, otvoreni prostor plovidbe „lađama koje dolaze i odlaze“ / skućeni i zatvoreni prostor tamnice.

Ali ljeto je bilo raskošno i dobro kao nikad do tada (ili se meni samo tako činilo). Taj čudesni mjesec jul je kao grozd, što se više primicao kraju, bivao slađi. Naročito su bile uzbuđljive noći. Bezbrojan svijet na obali, muzike, sirene i svjetla sa lađa koje dolaze i odlaze. Zadah soli, naslagana voća, radostan putnički nemir u vazduhu.

A potom preživjeh još dva dana na slobodi, dva možda najljepša i najčudnija dana u životu. Kupao sam se, sunčao, puštao morski pijesak da mi mili kroz prste, šetao, jeo prvo grožđe, a znao sam da je to sve posljedni put, i sve sam to činio žudno i brzo, ali sa nekim mirom koji me je i samog začuđavao. Ali prodoše i ta dva dana na divnom bijelom pijesku.

Zatvorskom pričom koja je uvod u sve Andrićeve „Proklete avlije“ i doživljaj svakog oblika zatvorenosti, mjesto je prigušenog opstanka u kojem se naslućuje autorova velika tema u analoškoj slici čovjekova zatočeništva u prostoru i usudu, te potrebe pripovijedanja kao rasterećenja ali i transcendentnog puta iz neslobode prema slobodi usprkos svemu.

Ostadosmo u zapari, mraku i tamnici. Srce mi silno bije. Čini mi se ugušiću se. U meni jednako drhti jeka starčeva glasa. Tupa odsutnost svijesti, koja je trajala cio dan, naglo prestade i kao da mi se odjednom ukaza u svoj težini: kako su ovo strašne stvari što se s nama događaju. Pa, ovo je tamnica, gubitak, neizvjesnost, smrt. Jurnu mi krv u glavu i znoj me poli. Pritisnuh rukama usta, da ne zavrištim glasom kao dijete. Svu noć slušah kako mi srce bije i kako se morem dovikuju sirene s lađa, i u svakoj sekundi sam znao da sam to ja koji drhtim na tamničkoj postelji i da za sve nas počinje duga patnja.

Ostajući u epifanijskoj slici koja raskriljuje Mediteran/Sredozemlje kao čistu svjetlost bitka u duhovnom suzvučju antiteznog krajolika.

U Andrićevoj poetskoj slici dvaju gradova bijeli klesani kamen Vojnovićevih veduta grada Dubrovnika suprotstavljen je „masivu žućkastih zidova zbijenog i tijesnog kuta Splita“. Andrićev san o gradu Vojnovićev je san u kojem boravi „vjera, gospodstvo i sloboda kao najdostojniji ljudski snovi“. Trenutak je koji zrači unutar prolaznosti vremena kao usud i zatvoreni prostor u kojima je zatočen pojedinac. Epifanijska je zaustavljena slika – u kojoj „sve mrtve stvari žive, a ljudi mrtvi“ – unutar koje je začeto umijeće pripovijedanja pretočeno u priču koja putuje beskrajnim duhovnim prostorom imaginacije kao umjetnost riječi.

Literatura

- Andrić 1976: Andrić, Ivo. *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga jedanaesta (Ex ponto – Nemiri – Lirika). Sarajevo: Svjetlost.
- Andrić 1981: Andrić, Ivo. Nepoznata korespondencija Ive Andrića: 118 pisama Zdenki Marković. Priredio Tihomil Maštrović. In: *Kronika zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*. Zagreb. S. 34.
- Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga deseta (Staze – Lica – Predeli). Sarajevo: Svjetlost.
- Hećimović 1976: Hećimović, Branko. *13 hrvatskih dramatičara*. Zagreb: Znanje.
- Jovanović 1974: Jovanović, Rastko. *Ivo Vojnović. Život i delo*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. Nobelpreisträger Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.
- Vojnović 2003: Vojnović, Ivo. *Izabrana djela II*. Priredio Luko Paljetak. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vučković 1974: Vučković, Radovan. *Velika sinteza* (o Ivi Andriću). Sarajevo: Svjetlost.

Branka Brlenić-Vujić (Osijek)

Andrićs poetisches Bild der beiden Städte Dubrovnik und Split

Die Verbindungen zwischen den beiden Texten unterschiedlicher Stimmungslage und Gedankengänge werden durch miteinander verflochtene biographische Angaben zu Ivo Andrić und Ivo Vojnović hergestellt. Diese Texte Andrićs stellen einen integralen Bestandteil seines literarischen Schaffens dar, wobei die Stadt Dubrovnik in variierender Darstellungsweise als Magie des Lichts und moralische Autorität im Lichte des Wunders der Kunst beschrieben wird, die sich durch den Antagonismus zwischen Tod und der Schönheit der Lebensintensität ergibt, während Split für die Gefängnismetapher steht, hinter der sich die Schönheit des Wortes befindet.

Branka Brlenić-Vujić
Filozofski fakultet
Sveučilište u Osijeku
Lorenza Jäger 9
31000 Osijek
Tel.: +385 31 206 804
privat: 31000 Osijek
Vukovarska 23
bbrlenic@ffos.hr
www.ffos.hr/~bbrlenic

Jadranka Brnčić (Zagreb)

Dvije pjesme iz Andrićevoga gračkog opusa

Dvije Andrićeve pjesme, „Žeđ savršenstva“ i „Slap na Drini“, u prilogu su analizirane na tematskoj razini i na razini forme, uzimajući u obzir strukturu i prostor pjesama. „Most“, i neizrečen, krajnji je njihov referent.

Dvije pjesme što ih je Andrić napisao 1924. za boravka u Grazu objavljene su: „Žeđ savršenstva“ 19. siječnja 2004. u „Narodu“, što su, po svemu sudeći, srpske novine koje su počele izlaziti 1907. u Sarajevu (ur. Risto Radulović i Vasil Grdić), a „Slap na Drini“ iste, 1924, u ljetnom broju 3–4 časopisa „Putevi“, što su ga 1922. pokrenuli Marko Ristić, Milan Dedinac i Dušan Timotijević u Beogradu. U svom odabiru je Andrić vjerojatno vodio računa o čitalačkoj publici: „Žeđ savršenstva“, pjesmu u mi-formi kojoj je tema opća ljudska situacija, objavio je u dnevnim novinama, a lirsku pjesmu u ja-formi „Slap na Drini“ u književnom časopisu, što se uskoro po izlaženju profilirao kao sabiralište svježih ideja i pokretač novih književnih projekata.

Književni teoretičari redovito ističu najtješnju povezanost, odnosno jedinstvo „sadržaja“ i „forme“ u književnim, pa tako i poetskim djelima. U praksi, međutim, ne samo analitičkoj nego i teorijskoj, vrlo često dolazi do podjele na sadržajne (tematske, semantičke, „idejne“) i formalne (metričko-ritmičke, sintaksne i druge) aspekte. No, složili bismo se s Josipom Užarevićem kako ipak ne treba odustati od još jednoga pokušaja da se „forma razumije, odnosno osmisli upravo kao ‘forma sadržaja’, tj. kao njegova osjetilna (vidljiva, čujna, dohvatna, opipljiva, u prostoru i vremenu dana) strana“ (Užarević 1991: 37). Umjetničko djelo, naime, bitno transcendirira ne samo neprirodnu dihotomiju forma-sadržaj, nego i pojam funkcije i funkcionalnosti: ono je u funkciji samoga sebe. U ovom će se članku dvije Andrićeve pjesme čitati u tom ključu.

Orkestralnu narav pjesama pokušat će se razlučiti na temelju analize temeljnih pojmova kompozicije lirske pjesme, što ih Užarević objedinjuje pod pojmom „fiziologije lirske pjesme“ (Užarević 1991: 39) koja uključuje vertikalnu, horizontalnu i dijagonalnu pjesme, njezin okvir, početak i kraj. Fizička narav lirske pjesme, pak, zasniva se, po Užareviću, na „mehanizmima semantičkog titranja“ (usp. Isto: 58), tj. na ritmu, ponavljanjima, opkoračenjima, mehanizmima koji služe intenziviranju poetske vizije. Pod kompozicijskim aspektima lirske pjesme valja razumjeti pokušaj da se pokaže kako sve njezine komponente – i sadržajne i formalne, i leksičke i gramatičke, i sintaksne i metričke, i zvukovno-intonacijske i tematske – sudjeluju u stvaranju značenja što ga u sebi nosi onaj oblik koji prethodi konkretnoj pojavnosti pjesme te služi kao ključ za prepoznavanje pojedinačnih oblika. Razvijajući se u vremenu i prostoru, tekst istodobno stvara vlastit, tekstni prostor i vrijeme, osebujan način unutarnje organizacije, svoj svijet teksta.

Žeđ savršenstva

Što često žudimo s ovog sveta
hod i misli dići,

deleći tako ludim srcem
veliku božiju vasionu

na **bolje i gore** –

to je s časovita nesavršenstva
i strašne žeđi, duboke i svete.

Po toj žeđi svi smo **sveti**, jednom zauvek,
čovjek u svojim lutanjima
i stablo u želji za pravim rastom.

Jer, istina nas ko oganj ispunja,
ko oganj optače sve i svakog,

ko pravo ide i ko posrne.

A to nas varaju oko i duh naš
kad visoko dižemo ruke
u želji da budemo stegonoše,
u misli da smo svetlonosci.

Jer, ognjen okean kojim sve brodi,
koji sve prožima, **ne vodi, ne zna**
sujetnu šumu naših ruku,
nit ko beleži, nit ima traga nemiru naših dana
kada **bolno** žudimo s ovog sveta
hod i misli dići.

Svaka pjesma ima vlastito rečenično i ritmičko disanje. Udisajno-izdisajni ritam ima svoju uzlaznu i silaznu putanju, s kojima su povezani i intonacijska, ritmička, sintaksna i semantička rješenja. Rečenično disanje Andrićeve „Žeđi savršenstva“ u svojoj je putanji odmjereno: pravilno se odmjenjuju udisaji (*žudimo, dići, žeđi, čovek, stablo, istina, oganj*) i izdisaji (*s časovita nesavršenstva, duboke i svete, jednom zauvek, u svojim lutanjima, pravim rastom*). A poslije uspostavljanja izjednačenja, stanovita uravnoteženja među oprekama koje autor naziva *nesavršenima: gore i bolje, ko pravo ide i ko posrne*, nastavlja istom odmjerenošću, ali nešto dubljom, tamnijom intonacijom: *oganj istine* postaje *ognjenim okeanom koji ne vodi ne zna, sveta žeđ* postaje *nemirom*, a *žudnja bolnom*. Stihovi su grafički odvojeni ne po smislenoj, nego po ritmičkoj logici. Dok su u prvom dijelu pjesme izdvajaju stihovi *i strašne žeđi, duboke i svete* te *Jer, istina nas ko oganj ispunja*, potičući nas da ih pročitamo u izdisajnom, sporijem registru, središnji se stihovi parova *ko pravo ide-ko posrne, oko-duh* nižu bez prostorne pauze među stihovima, ostavljajući stih *u misli da smo svetlonosci* „visjeti u zraku“. Prema završetku, prostornom dnu pjesme, pauze su sve češće, potičući nas da završne stihove čitamo u sinkopama, kaskadama koje intenziviraju *bol* žudnje.

Čitanje po koordinatama teksta (horizontalnim, vertikalnim i dijagonalnim linijama) olakšava uočavanje semantičkih čvorišta pjesme i njihovih međudodna: *čovjek – vasiona, žeđ – istina, svetost – bol*. Prostor pjesme prelama se ritmički i grafički preko središnjega stiha u dijagonalnom stjecištu stihova: *ko pravo ide i ko posrne*. Riječi raspoređene po različitim koordinantnim linijama

pojavljuju se kao varijante istih invarijantnih značenja. Segmenti pjesme se uzajamno kombiniraju, združuju, ali i suprotstavljaju, nadopunjujući se i tvoreći kompleksno značenje, svojevrsnu strukturnu paradigmu. Arhitektura Andrićeve pjesme građena je na simetriji, tj. na zrcalnoj strukturi. Ponavljanje u lirskoj pjesmi jedna je od tipičnih kompozicijskih pojava: ono, s jedne strane, pridonosi njezinoj organskoj cjelovitosti, a s druge, služi kao sredstvo nijansiranja i intenziviranja. Simetrično ponavljanje i kontrast značenja Andrićev je umjetnički postupak kojim raščlanjuje jednu smisaonu jedinicu – stihovi razrastaju poput semantičkoga prstena. Ponavljanjem ekvivalentnih elemenata, kojima dodaje nove nijanse značenja, autor arhitekturi pjesme daje njezinu emocionalnu boju. Prvi i završni stih tvore okvir pjesme i ujedno i sami izražavaju sve ono što se događa unutar toga okvira: putanja žudnje, koja „s ovog sveta“ hod i misli hoće „dići“, ide od opetovanja (žudimo *često*) do bola (žudimo *bolno*).

Ponavljanje nije samo opetovano pojavljivanje istoga, nego ono svaki puta biva obogaćeno sinonimnim, komplementarnim ili oprečnim značenjima. Sinonimima bismo mogli smatrati riječi: *beležiti* i *imati traga*: bilježeći kako *naši nemirni dani* ne ostavljaju traga, autor naglašava njihovu uzaludnost. Komplementarne, pak, riječi protežu se duž cijele kičme pjesme: *hod – misli*; *bolje – gore*, *ovaj svet – božija vasiona*; *žeđ strašna – žeđ duboka* i *sveta*; *čovjek – stablo*; *lutanje – rast*; *ko pravo ide – ko posrne*; *oko – duh*; *želja – misao*; *stegonoše – svetlonosci*. Pritom ovi parovi tvore dvije linije. One se, međutim, ne mogu uvijek razlučiti po redosljedu kojim Andrić niže članove parova. Naime, ukoliko prvi članovi parova: *hod*, *bolje*, *ovaj svet*, *žeđ strašna* itd. pripadaju istoj, recimo „tamnijoj“, „vrludavijoj“ liniji, barem se dva ne uklapaju u njihovu značenjsku boju, a to su *bolje* i *ko pravo ide* – ostaju li na svom mjestu unutar para, kada ih svrstavamo u odvojene linije, morali bi se naći u „svjetlijoj“, „ustremljenijoj“ liniji. Mogu biti barem dva razloga zbog odstupanja od logike: ili je Andriću bio važniji ritam što ga stvaraju sklopovi riječi, ili je možda, ako je svjesno birao redosljed riječi, odstupanje od očekivane logike bilo stanovita pobuna protiv očekivanja.

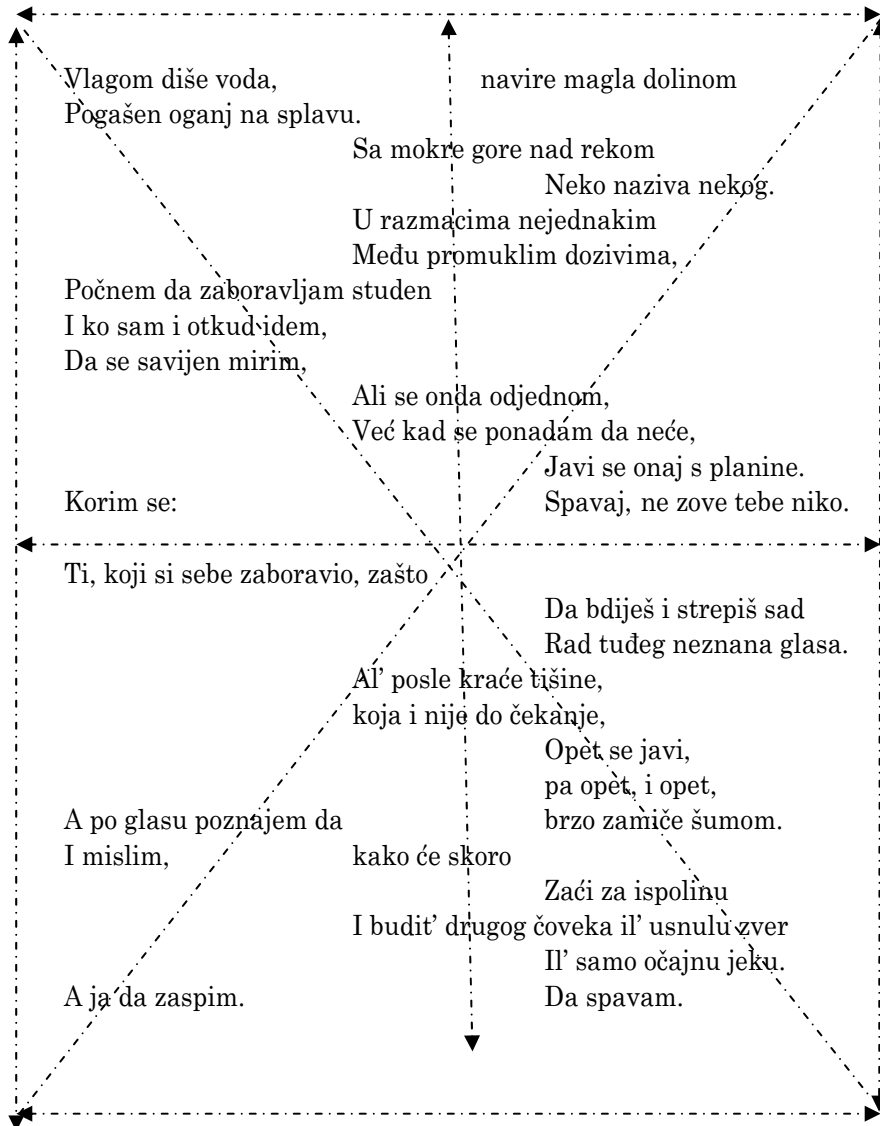
Na jednoj su „tamnijoj“, „vrludavijoj“ liniji riječi: *hod*, *gore*, *ovaj svet*, *žeđ strašna*, *čovjek*, *lutanje*, *ko posrne*, *oko*, *želja*, *stegonoše*, a na drugoj, „svjetlijoj“, „ustremljenijoj“ liniji: *misli*, *bolje*, *božija vasiona*, *žeđ duboka* i *sveta*, *stablo*, *rast*, *ko pravo ide*, *duh*, *misao*, *svetlonosci*. Na jednoj, dakle, „goroj“, kretanje ovim svijetom kojim posrćemo, lutamo, gledamo, bivamo razdirani strašnom žudnjom, nosimo svoje želje kao stjegove, a na drugoj, „boljoj“, Božji kozmos, u koji su uperene naše misli, kao i rast stabla, koji našu žeđ čini svetom i dubokom, potiče naš duh, upravlja našim koracima da idemo pravo i bivamo *svetlonosci*.

Ono što spaja, stavlja u odnos ove dvije linije jesu – *žeđ*, *svetost* i *istina*. Razdvajamo ih *ludim srcem s časovita nesavršenstva*. Premda je žudnja naša *sveta*, ona je u sebi podvojena jer da bi se žudjelo potreban je manjak onoga za čim se žudi. Upravo žudnja odvaja ovaj i Božji svijet, kao i ljudski i prirodni

svijet: *čoveka i stablo*: čovjek *luta*, a stablo *raste*. Valjalo bi se, čini se, ugledati u stablo... Sam *oganj istine* koji prožima svu našu žeđ *ne vodi*, *ne zna* te stoga ni *ne beleži* našu žudnju, niti joj ostavlja *traga*. Žudjeli ili ne, oganj plamti, postojali ili ne, oganj gori. Ono što pomiče odnose u prostoru jest vrijeme a u samom vremenu suprotstavljeno „(za)uvek“ i „često“. Premda smo „jednom zauvek“ sveti po žeđi, vrijeme je „časovito“ te u naše dane stoga unosi „nemir“: kada smo usidreni u „uvek“, „ruke visoko dižemo u želji [...] i u misli [...]“, no čim ih spustimo u „časovito“, postaju „sujetnom šumom“, a mi „posrćemo“.

Oganj za koji bi se očekivalo da gori, međutim, *optače*, *brodi*, tj. ponaša se kao voda. Stoga Andrić i kaže za njega da je „ognjen okean“. U vatri i vodi kao da smo dobili nazive za dvije stožerne linije: vatra bi bila ona svjetlija i ustreljenija, vatra duha i misli, a voda ona tamnija i vrludavija, voda oka i želja. Zrcalno-simetrično nastajanje oblika ne znači da je bilo koja od dvije zrcaljane strane primarna; druga strana ne ponavlja prvu (lijeva desnu), nego su one jedinstvena cjelina koja se unutar sebe dinamički dijeli na lijevo i desno. Riječ je o nutarnjoj, unutarobličnoj simetriji, a ne o pukom zrcalnom udvajanju, ne o ponavljanju istih ili sličnih segmenata, nego o njihovom uzajamnom prepoznavanju i pripadnosti. Opreke i uspostavljanje ravnoteže među oprekama postupno se otkrivaju kao temeljna energija pjesme. Mi nesavršeni, budući da dijelimo svijet, u nesavršenom svijetu nesavršeno žeđamo savršenstvo. Andrić naprosto opisuje *l a c o n d i t i o n h u m a i n e*, ljudsku situaciju, no u njezinim nepetostima i oprekama, traži ravnotežu. Most.

Slap na Drini

Uočavajući u pjesmi „Slap na Drini“ njezine koordinate, konfiguraciju tla, otkrivamo posebnu geometriju zvukova, njezinu ritmičku geografiju koju bismo mogli prikazati u tri vertikalne kolone: lijeva bi pratila nastojanje lirskoga Ja da se umiri, zaspri (*počnem da zaboravljam, da se mirim, korim, zaboravljam, poznajem, mislim, zaspim*), središnja pomake u lirskom Ja što ih izaziva opetovano dozivanje u daljini *u nejednakim razmacima, među promuklim dozivima (ponadam da neće, spavaj, zašto da bdiješ i strepiš, čekanje, budit' drugog)*, a desna kretanje dozivanja (*neko naziva nekog, javi s planine, ne zove tebe nitko, opet se javi, brzo zamiče, skoro će zači za ispolinu, očajnu jeku*). Ukrštavanjem prosto-

rnih linija pjesme dobivamo, kao i u analizi slikarskoga djela, središnju prostornu točku u kojoj se ove linije sabiru: *Korim se: Spavaj, ne zove tebe nitko*. Ona nije svrha ni cilj, nego glavna „posrednica“ preokreta u pjesmi. Lirsko Ja pokušava zaspati, čuje dozivanje u planini, na trenutak mu se učini, premda zna da tomu nije tako, da glas njega zove. Kada se glas ponovno počinje udaljavati, ono se opet umiruje. Ali više ništa nije isto. Nešto se tim dozivanjem dogodilo u njemu.

Raspored stihova fenomen je koji, dakako, pridonosi vizualnoj perceptibilnosti teksta. No, grafički oblik pjesme ujedno upozorava na ritmičke njezine segmente. Inverzije samo pojačavaju učinak, a pauze postaju sastavnim dijelovima pjesme. Inverzije se javljaju pet puta: *vlagom diše voda, navire magla dolinom, u razmacima nejednakim, savijen mirim, da bdiješ i strepiš sad*, a služe intenziviranju doživljaja onoga što se događa u pjesmi: ritmičkoga ponavljanja dozivanja koje neprestano iznova remeti nastojanje lirskega Ja da se smiri i zaspi: *Opet se javi, pa opet, i opet i a ja da zaspim. Da spavam*.

Opkoračenjem se obogaćuje i dinamizira stihovna pauza – ona ne samo da dijeli – spaja dva stiha, nego dijeli – spaja i dva inače nerazdruživa sintaksno-semantička segmenta. U pjesmi se pojavljuje između četrnaestog i petnaestog (*zašto / da bdiješ*) te dvadesetprvog i dvadesetdrugog stiha (*skoro/zaći*). U prvom ga dijelu pjesme nema – ovdje se najavljuje opreka između Ja koje bi da spava i dozivanja: lirsko Ja s mukom pokušava zaspati jer ga ometa vlaga što dolazi s „mokre gore“, a onda ga dodatno budi i dozivanje *promuklo* od vlage iz koje i samo dolazi. Oganj je pogašen na splavi i lirskom Ja studeno je. Opkoračenja se pojavljuju u drugom dijelu pjesme, izražavajući prekidanje pokušaja lirskega Ja da zaspi: jednom pitanjem (*zašto da bdiješ i strepiš?*), drugi put nadanjem (*I mislim kako će*) da će glas napokon *skoro zaći za ispolinu*. Opkoračenja ostavljaju prostor pjesme otvoren prema prostoru izvan samoga teksta.

Osnovni postupak u pjesmi zapravo je složen oblik ponavljanja: opetovano dozivanje s planina izaziva u lirskom Ja opetovanu reakciju, svaki put ponešto drukčiju. Riječ je o „ontološko-semantičkom paralelizmu“ (usp. Užarević 1991: 159) lirskega Ja i tzv. stvarnosti. Tehnički se realizira na različite načine i na različitim razinama tekstne strukture, a posljedica je semantičkoga ponavljanja, odnosno zrcaljenja: Ja u stvarnost i stvarnosti u Ja. Izvantekstualna stvarnost ulaskom u pjesmu postaje poetskom stvarnošću pjesme uspostavljajući odnos sa svojim percipivnim, iskustvenim predloškom. Metaforičke znakove pjesme valja, dakako, tražiti u samom poetskom izrazu, ne u eventualnim njegovim kontekstualnim indicijama. Poetski izraz, a ne nužno ono o čemu tekst govori, označava putanju dozivanja u tekstu. U pjesmi se događa preobražaj lirskega Ja (koje je, čini se, splavar: a tko bi drugi noćio na splavi za hladna i vlažna vremena?): dozivanje u planini djeluje na splavara tako da se on na njega, zapravo, odaziva time što ga pogađa činjenica da dozivanje nije njemu osobno upućeno. Premda sam sebe *kori: Spavaj, ne zove tebe niko* ne bi li zaspao, splav-

var ostaje budan jer ga je odsutnost doziva koji bi njemu bio upućen podsjetio da je, zapravo, usamljen, da je *sebe zaboravio*, da je zaboravio *i ko je o otkud ide*, da je on sam *pogašen oganj*. Dozivanje je nositelj metaforičkoga naboja teksta: kretanje glasa u pjesmi izaziva kretanje u nutrini lirskoga Ja. Ili, možda, obrnuto?

Dozivanje i odazivanje izmjenjuju se u pjesmi poput plime i oseke istoga mora. No, dok se dozivanje događa u *c r e s c e n d u* i *d e c r e s c e n d u*: *u nejednakim razmacima, promuklo* dozivanje iz daljine prvo smiruje splavara, uljuljkuje ga u san, no, odjednom ono sve je bliže, glasnije, postaje osobnije: *javi se onaj s planine, tuđ, neznan glas*. A onda se opet postupno udaljuje: splavar po glasu *poznaje da brzo zamiče šumom, skoro će zaći za ispolinu*. I buditi će druge ljude ili usnule zvijeri. Ili *očajnu jeku*, jeku što je ostala odjekivati u splavaru. Očajem.

Gotovo da bismo mogli reći da se dogodila razmjena među glasovima: splavarovim nutarnjim glasom i neznanačevim dozivanjem u daljini. Naime, kao da je splavarov san otišao s dozivanjem buditi druge usnule ljude i zvijeri, a sa splavarom je ostala jeka: odsutnost glasa koji bi njemu bio upućen, a nije. Stoga on bdiye i strepi. I ne može zaboraviti. Ova razmjena vidljiva je u igri gramatičkih lica u pjesmi. Kretanje se događa između „on“ i „ja“: *neko* naziva, *on* se javi (dva puta); *ja* počnem da zaboravljam, mirim se, ponadam, korim, poznajem, mislim. Dok je dozivanje još u daljini, neosobno, bezopasno, glagoli su u prezentu, no čim postaje stanovita prijetnja splavarovu „ja“, izražavaju iščekivanje puno strepnje: *ponadam da neće, mislim kako će skoro zaći*. U prijelomnome trenutku, kada se glas javi blizu, splavar se odjednom samom sebi, prošlo-me, obraća s „ti“: *Ti koji si sebe zaboravio* – dozivanje se iz vanjskoga svijeta premješta u nutarnji, splavarov svijet.

Događajno i emotivno vrijeme javljaju se u nesuglasju i u paralelnim strujanjima: vrijeme dozivanja, ujednačeno, s pomacima tek u prostoru i intenzitetu, i sadašnje vrijeme lirskoga Ja u nijansama od sadašnjosti koja će trajati cijelu noć do sadašnjosti koju je prenela blizina glasa, pa postaje imperativom *Spavaj!*, iščekivanjem budućnosti: *mislim kako će skoro te, naposljetku željom: a ja bi da zaspim. Da spavam* Vremena se susreću u jednom pitanju: zašto? Splavar zna da se glas iz daljine ne obraća njemu, a opet kao da iščekuje da mu se obrati. Zašto? Ako je zaboravio sebe, kako je moguće da njegovo zaboravljeno sebstvo čuje poziv koji mu nije upućen, odsutan poziv?

U svom prostornom aspektu početak i kraj pjesme prisutni su simultano: lirska pjesma uravnotežuje prostorne (vizualne) i vremenske (auditivne) oblikovne postupke. Bilo da objedinjuje temu pjesme, anticipira ju ili najavljuje ili je u opreci s njom, naslov uvodi u pjesmu, no pravi početak su riječi prvoga stiha: *vlagom diše voda, navire magla dolinom* emocionalna je intonacija cijele pjesme. Prvi stih oblikuje semantičku jezgru iz koje će se u nastavku razviti cjeli-

na lirskoga bića sve do posljednjeg stiha: *A ja da zaspim. Da spavam* kojim pjesma zadobiva svoj okvir. Kraj pjesme stanovita je reinterpretacija cijele pjesme i ima teleološki karakter.

Naslov funkcionalno pripada cjelini teksta kao njegovo ime. On je način samoutvrđivanja teksta u odnosu na izvantekstualnu stvarnost te je strukturalno relevantan element same pjesme. Dakle, po tome bi ono što se događa u Andrićevoj pjesmi bio – slap na Drini. No, slap se nigdje ne pojavljuje u pjesmi, ni kao riječ ni kao slutnja. Kako to da je onda njezino ime?

Jedna od pretpostavki je da je u prepisivanju Andrićeva rukopisa moglo doći do pogreške te da je prepisivač napisao *slap* umjesto *splav*. *Splav* kao naslov u odnosu na cjelinu pjesme manje iznenađuje. No, moguće je da je Andrić upravo htio iznenaditi. Odnos naslova i pjesme pjesnička je analogija danoga i novoga, predmeta i njegovih obilježja, što omogućuje pjesmi da se naslovna riječ („tema“) uopće ne spominje u pjesmi, ali se razvija u njoj. Gotovo da pjesmu i naslov pjesme možemo tretirati kao dva samostalna teksta, tj. kao dva podteksta jedinstvenoga teksta. „Slap na Drini“ bi se, prema tomu, odnosio prema tekstu pjesme po načelu metafore (sličnosti) ili metonimije (susjedstva). Prizivao bi smisao preoblikovanja i njegovu moć da promjena oblika obuhvati i promjenu stvarnosti i cjeline pjesme te bi tako „slap“ bio stanovita kristalizacija sukoba i slutnji, naposljetku, unaprijed sjedinjenih u suglasju slapa. Prolazno i neprolazno, postojeće i nepostojeće, kozmičko i zemaljsko, prizivanje i odazivanje, usamljenost i mirenje, preobraženi u jednom trenutku, postaju objavom.

„Most“ kao referent

U dvije Andrićeve pjesme iz gračkoga opusa, dakle, s početka njegova stvaralaštva, kada mu bijaše tridesetak godina, anticipirane su, zapravo, neke od ključnih tema što ih je razvio u kasnijim svojim djelima: ljepota bosanskih krajolika, sućut s razdrtim ljudskim svijetom i žeđ za ljudskim svijetom te uspostavljanje ravnoteže, gradnja mostova. Sve su to simboli onoga za čim teži lirski subjekt, krajnji referenti pjesama i prostor eksperimentiranja lirskom formom: mikrostrukturnim stilemima, suglasjem zvuka i smisla te prostorom pjesme.

Kada je riječ o ljepoti krajolika, sjetimo se Andrićevih „Rzavskih bregova“, također napisanih za njegova boravka u Grazu: „kako su iskušenja došla i prošla, i kako su ih bregovi podnosili i konačno im odolili“ (Andrić 2008: 397). Tu se autorski pripovjedač interpolira nadom: „Ima nešto moćno i utješljivo u bezbrižnim, uvijek istim konturama bregova kraj kojih provodimo život!“ (Andrić 2008: 397–398).

Govoreći o „mostovima“ u Andrićevim pjesmama valja zaboraviti dualizam: „tema“ i „stilska figura“ te njihovu transpoziciju u „ideju“ i „sliku“. Prvi od njegovih beletriziranih mostova bio je „Most na Žepi“ (1925): „Gledan sa strane njegov beo i smelo izvijen luk je izgledao uvek izdvojen i sam i iznenađivao put-

nika kao neobična misao zalutala i uhvaćena u kršu i divljini“ (Andrić 2003: 77). *Most* ima figurativnu funkciju kao metafora egzistencijalnoga referenta, tj. simbol. A upravo simbol artikulira referenta, ono na što se *most*, i to neizrečen, ali željen, referira. A ne referira ni na graditeljsku stvarnost ni na opću simboliku u mito-poetskom svijetu, nego na svijet teksta u kojem se najavljuje ili iščezava:

Tako isto u snovima i proizvoljnoj igri mašte. Slušajući najgorču i najljepšu muziku koju sam ikada čuo, odjednom mi se ukaza kamenit most, presečen po polovini, a izlomljene strane prekinutog luka bolno teže jedna ka drugoj, i poslednjim naporom pokazuju jedinu moguću liniju luka koji je nestao (Andrić 1981: 179).

Referent *most* kao „arhi-referent“ koordinira poetski iskaz te čini da njime cirkulira smisao istodobno mu izmičući. *Most*, tj. potreba za uspostavom ravnoteže tvori specifičnu os poetske riječi, nadodajući joj se stanovitom subverzijom. Naime, dotaknuta *mostom*, poetska riječ doživljava stanovitu mutaciju smisla: *most* biva posredovan konstelacijom stvarnosti o kojima tekst govori, konstelacijom čiji je on krajnji referent. Stoga bi se, umjesto o konfiguraciji i figuraciji smisla, moglo govoriti o njegovoj transfiguraciji.

Svijet teksta jest svijet koji se rastvara pred onim tko tekst čita: on svojom poetskom moći doseže čitatelja kako bi čitatelj samoga sebe na nov način razumio pred tekstom. Središnji aspekt interpretacije tekstova bogatih značenjima, kojima se opetovano vraćamo ne iscrpljujući ih, jest tzv. „višak smisla“, tj. smisao koji sâm ima višestruko značenje. Kada znak – ovdje *most* – ima relativno očit i konvencionalan niz denotacija, značenje simbola je polisemijsko, teško razlučivo i virtualno neiscrpivo. Kreativna interpretacija poštuje prioritet značenja u n u t a r simbola radije nego da pretpostavlja da se iza simbola već nalazi stanovit svjetonazor koji otkriva njegovu simboličku narav. Sam tekst stvara uvjete razumijevanja kao vlastiti intencijski horizont. Pjesma se referira na svoj komplementarni pol, tj. na čitanje u kojem se pojavljuje dijalektika udaljavanja od teksta i njegova prisvajanja. Prisvajanje približava tekst i čitatelja, štoviše, čini ga njegovim „vlasništvom“, čime se nanovo „spašava“ značenje teksta. Najveća poetska iznenađenja ne događaju se u odnosu autora i teksta, nego u odnosu teksta i čitatelja.

Tako, svuda na svetu, gde god se moja misao krene ili stane, nailazi na verne i ćutljive mostove kao na večitu i večno nezasićenu ljudsku želju da se poveže, izmiri i spoji sve što iskrsne pred našim duhom, očima i nogama, da ne bude deljenja, protivnosti ni rastanka (Andrić 1981: 179).

Literatura

- Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Mostovi*. In: *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga deseta, prir. Radovan Vučković, Muharem Pervić, Vera Stojić i Petar Džadžić. Sarajevo: Svjetlost, Zagreb: Mladost, Beograd: Prosveta, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Misl, Titograd: Pobjeda.
- Andrić 2003: Andrić, Ivo. *Most na Žepi*. In: Andrić, Ivo. *Priča iz Japana i druge odabrane*. Zagreb: Konzor.
- Andrić, Ivo. 2008: *Rzavski bregovi*. In: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. Str. 397–414.
- Andrić 2008: Andrić, Ivo. *Žeđ savršenstva*. In: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. Str. 508.
- Andrić 2008: Andrić, Ivo. *Slap na Drini*. In: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. str. 507.
- Užarević 1991: Užarević, Josip. *Kompozicija lirske pjesme*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Jadranka Brnčić (Zagreb)

Two Andrić's poems written during his stay in Graz

Two poems: „Žeđ savršenstva“ (Thirst of perfection and „Slap na Drini“ (Waterfall on the Drina), Andrić wrote in 1924th during his stay in Graz. In this paper they are analyzed on the level of their content and on the form within a single poetic world of text, taking into account the morphological, lexical, syntactic, logical aspects, as well as their structures and spaces. Conclusion: Andrić is searching for a balance between oppositions and tensions. So, „the bridge“ is, even without being mentioned at all, is the ultimate referent of poems.

Jadranka Brnčić
 Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
 Ivana Lučića 3
 10 000 Zagreb
 Hrvatska
 jbrncic@ffzg.hr

Danilo Capasso (Banjaluka)

Ivo Andrić i fašizam

Šta je Ivo Andrić mislio o fašizmu? Kako ga je opisao? Kako je Andrić opisao Italiju tokom godina pojavljivanja i pobjede fašizma? Ovaj rad želi pokazati kojim načinom je novinar i već pisac, Andrić, opisao ali pored toga i naslutio i osudio fašizam i red „istaknutih ličnosti“ ovog fenomena kao što su bili Mussolini, Danuncio i Marinetti. Očigledno je da Andrić nije gledao fašizam samo kao političku pojavu nego i kao društveni i kulturni tok, koji se ne može zanemariti.

Vreme je željno gospodara.

Ivo Andrić

Diplomatska karijera dovodi Andrića u Rim, u ambasadu Kraljevine Jugoslavije u Vatikanu od februara 1920. do 1921., kada postaje zamjenik konzula u Bukureštu, a zatim od 1922. do 1923. obavlja istu dužnost u Trstu. Od 1923. do 1925. Andrić pod pseudonimom „RES“ objavljuje u „Jugoslovenskoj nji-vi“ pet članaka o socijalno-političkoj situaciji u Italiji, dakle o fašizmu.

Radi se o pet članaka:

1. Fašistička revolucija,
2. Benito Mussolini,
3. Slučaj Mateoti,
4. Kriza fašizma – kriza Italije,
5. Stanje u Italiji.

Smatram da je Andrić odlučio da objavi svoje članke pod pseudonimom da ne bi kompromitovao sopstvenu diplomatsku karijeru zbog pisanja o politici susjedne države. Latinski pseudonim upućuje na neophodnu neodređenost. U prva dva članka Andrić pored ličnih zapažanja navodi izvore koji su mu pomogli da napiše članke. Za prvi članak navodi brošuru „Fašizam“ anonimnog autora, koja je izdata u Milanu 1922. godine. Vjerovatno se radi o brošuri „Fašizam“ Frančeska Perija. Andrić u napomeni članka izvještava o brošuri jednog člana parlamenta koji ostaje anonimna. Vjerovatno je u pitanju Đovani Konti, koji naručuje od Perija pamflet o fašizmu.

Za drugi članak, u cjelini posvećen Benitu Mussoliniju, Andrić navodi tri biografije posvećene diktatoru. Prva je Emilija Settimellija, pisca i aktiviste futurističkog pokreta od kojeg se odvaja 1921. i priklanja Fašističkoj stranci. Drugu je napisao Arturo Rosato, ne kako Andrić navodi Rozato, novinar i Mussolinijev saradnik pri časopisu „Il popolo d'Italia“, a treću Orlando Danese, koji je napisao knjižicu od 43 stranice, dokument u službi istine i vjere za izdavačku kuću iz Mantove, Paladino, blisku fašističkom režimu. Ostala tri članka ne navode svoje izvore.

Razmotrimo pet članaka sa stanovišta njihovog sadržaja.

- 1) u prvom Andrić analizira rođenje fašizma, razloge njegovog razvoja i pobjede. U članku Andrić više puta vodi razgovor s autorom knjižice često razmatrajući postavljena pitanja;
- 2) u drugom članku Andrić koristi tri biografije o Musoliniju da bi ponudio detaljan prikaz uspona *Duče*-a smjenjujući historijsko-biografske epizode sa podacima i komentarima o Musolinijevoj ličnosti;
- 3) u trećem nudi ostrašćeni izvještaj o svirepom ubistvu poslanika Mateotija. Polazi od tog slučaja da bi označio početak fašističke krize;
- 4) u četvrtom nastavlja analizu krize poredeći je sa sveopštom krizom u Italiji. Analizira situaciju čisto sa političke strane;
- 5) peti i posljednji članak je jasna i lucidna analiza situacije u Italiji: reakcija fašizma na evidentno produženje krize u Italiji i bojažljivi počeci opozicije.

Ako se članci razmotre u cijelosti, očigledno je prisustvo autorovog „govorničkog klimaksa“ koji mnogo duguje sve većoj prisnosti s kojom Andrić pristupa i analizira socijalno-političku situaciju u Italiji. Andrić prilazi svojim spisima vješto upotrebljavajući *l o c i a r g o m e n t a r u m* u najboljoj novinarskoj tradiciji. Koristi prvo lice množine da bi potvrdio anonimnost autora, a samo u jednom slučaju koristi prvo lice jednine. Često nudi citate koje direktno prevodi sa italijanskog, postavlja pitanja na poseban način na kraju članaka i koristi klasični govornički metod da bi nagovijestio da se člankom ne zatvara ponuđena analiza, već pitanje ostaje otvoreno sa neophodnošću naknadnog nastavka.

Zašto Andrić piše ove članke, koji, vjerovatno, ne bi trebalo da se mnogo razlikuju od izvještaja koje je kao diplomata morao slati nadređenima u Beogradu? Njegova je namjera obavijestiti jugoslovensku javnost o događajima u Italiji; zahvaljujući boravku u Italiji postavlja se kao direktni posrednik da bi izbliza i uživo objasnio ono što se događa, kao i fenomen fašizma.

Analize stoga odgovaraju stilu koji izražava Aleksis de Tokvil u predgovoru knjige „Stari režim i Francuska revolucija“: „Nadam sa sam napisao bez predrasuda, ali mislim da nisam pisao bez strasti.“ I zaista, objektivnost i distanciranost karakteristične za Andrićeve članke ponekad ustupaju mjesto ličnim razmatranjima, ironiji¹, sažaljenju², epitetima upućenim političkim ličnostima³, nemilosrdnoj kritici⁴, sve do najljepših književnih poređenja.⁵

¹ „Svuda na svetu se događa da se istaknute ličnosti i stvari od opće važnosti izobličuju i uveličavaju po novinskim člancima i zagrejanim mozgovima dokone provincije, koja tako voli da drugima pripisuje svojstva kojih sama nema. U Italiji izgleda da je to redovan slučaj: ovde ljudi i događaji vrlo često postaju legende pre nego što i uđu u istoriju“ (Andrić 1923b).

² „Ekselencijo, došla sam da od Vas tražim leš moga muža, da bih ga obukla i sahranila.“ I ništa drugo. Ni reći o zadovoljštini, o pomoći, o zakonu, o kazni. Kao da se te

Pored Andrićevih razmatranja fašizma, pokušaću izdvojiti aspekte koje autor ističe i karakteristike koje su za njega mnogo važne i koje odlikuju pokret:

- 1) provincijalizam fašističkog pokreta,
- 2) svirepost,
- 3) mnogostrana Mussolinijeva ličnost,
- 4) apsolutni prezir fašizma prema intelektualcima.

Italijanska provincija o kojoj piše Andrić je baza fašizma, njegov društveni sloj: zatvoren i malo razvijen ambijent, u kojem svi poznaju sve, gdje su sve vrijednosti, jer moraju biti, jednake za sve. To je malo društvo koje teži da se odbrani od spoljašnjih opasnosti. Društveni sloj koji se najviše protivi promjenama, zajedništvu i različitim perspektivama koje nude velika urbana naselja. Sitna buržoazija, pretežno ruralna, zavedena oskudnim rezultatima koje je Italija ostvarila na kraju Prvog svjetskog rata. To je mnoštvo onih koji su se nazvali povjerljivim posrednicima koji će iz učešća u ratu izvući profit, ali koji su potom razočarani činjenicom da njihove akcije nisu ekonomski nagrađene. To je gomila kaplara, napoličara, nadzornika koji se stavljaju u službu krupne buržoazije da bi angažovali radnu snagu, seljake, po bijednim cijenama, da bi kontrolisali i suzbili svaki mogući revolt. Ova rulja, kojoj pripadaju još i sitni advokati, upravljačko tijelo i vojni potporučnici, angažovana je i finansirana od strane krupne buržoazije, kako industrijske tako i ruralne, i Katoličke crkve da bi se sukobila sa sve većim nadiranjem Socijalističke, a potom Komunističke, stranke. Prihvatajući dobrim dijelom pomoć više klase, sitna buržoazija pronalazi u fašizmu pokret sposoban da pruži priliku da se naprave veliki pomaci u velikim gradovima, da se zauzmu važna mjesta na vlasti, ne više u provincijama, već u velikim urbanim centrima, dakle da se napravi veliki društveni skok.

Po mom mišljenju, termin koji Andrić koristi da bi odredio okrutnost fašizma i njegovih pristalica veoma je indikativan. Često koristi pridjev *svirepi*, zajednički mnogim slovenskim jezicima, koji upućuje na instinktivnu, nerazumnu krvoločnost životinja, nekontrolisanu razjarenost životinje. Mislim da Andrić nije slučajno koristio ovaj pridjev, već namjerno, evidentno lično prisustvujući zvjerskim tučama, ludačkim potjerama za neprijateljem od strane fašističkih jedinica. U ovom slučaju Andrić ne oklijeva da definiše svjetinu karakterističnu

stvari ne mogu ni tražiti ni očekivati od partijske vlade koja je svoju volju nametnula iznad svih i iznad svega, kao apsolutni zakon i jedinu mogućnost života (Andrić 1924).

³ Prisebnost i mir velikog simplifikatora Đolitija (Andrić 1923a).

⁴ [...] u jednoj zemlji navikloj na frazu i paradoks (Andrić 1925b).

⁵ Izgleda da danas velike mogućnosti, kao uspavane princeze, posvuda čekaju na snažne i smele pojedince (Andrić 1923a). Država je klečala pred njim kao kraljevska kći pred svetim Đorđem, vitezom (Andrić 1923b).

za provincijsku varošicu punu stare mržnje i zlobnih instinkata, osobe privržene kultu toljage ili drugog ne baš konvencionalnog oružja napravljenog u kući i karakterističnog za pećinskog čovjeka.

Svirepost kao cilj samoj sebi rođena i njegovana u provincijskom ambijentu kojem fašizam daje oduška i legitimnost postojanja i djelovanja. Svirepost koja ne poznaje nijedan zakon, čiji je moto „baš me briga“, van je svakog uređenog reda, van svakog *lex i civitas*, na svaku različitost se obrušava zvjerskim instinktom, na sve koji nisu u saglasnosti, na one koji misle i postupaju drugačije, na one koji ne nose crne košulje, na one koji ne pripadaju palanci. Slučaj zvjerskog ubistva Mateotija jasan je primjer svireposti fukara i skorijevića.

Figura Musolinija je utjelovljenje pobjedničke italijanske provincije i svireposti koja je karakteriše. Pozivajući se na tri navedene biografije, Andrić je nemilosrdno jasan u svojoj analizi: Benito Musolini je opisan onakav kakvog italijanske mase žele i kakav Italiji treba.⁶ Nepoznato je da li ga je Andrić tokom boravka u Italiji ikada lično upoznao; vjerovatno nije, inače bi o tom susretu i pismeno posvjedočio, ali kao što kaže sam pisac, analiza o Musolinijevoj ličnosti izvučena je iz njegovih govora i uspona na vlast.⁷ Rezultat toga je portret koji sa mnogo otmenosti i ironije opisuje formiranje ličnosti jednog „provincijalca“ koji se po svaku cijenu želi istaći među ostalima.⁸ Ko je tačno Musolini, pita se Andrić. To je osoba koja se zna naći na pravom mjestu u pravo vrijeme; bio je socijalista i organizator iste stranke dok mu je tako odgovaralo, od učitelja u školi do narodnog gurua, ali u momentu izbijanja Prvog svjetskog rata, finansiran od strane intervencionističkih sila, on shvata da je pravo vrijeme da se promijeni front i iskoristi ponuđena novčana pomoć koja je priznanje njegove harizmatičnosti i komunikativnosti. Musolini je „jedan od nas“, jedan iz mase, koji je zahvaljujući stečenim iskustvima došao u kontakte sa raznim predstavnicima različitih socijalnih slojeva u Italiji, tačno zna kako se ophoditi prema svima ili, tačnije, umije se prilagoditi svakom sagovorniku, kameleonski se adaptirati svakoj vrsti situacije u kojoj se nađe.⁹

⁶ „U svim ovim biografijama je Benito Musolini onakav kakvog italijanske mase žele i kakav Italiji treba“ (Andrić 1923b).

⁷ „Mi ćemo ipak nastojati da iz mase općih mesta, stilskih zahuktanosti i patriot-skih uveličavanja izlučimo živa čovjeka i njegovu sudbinu i da prikažemo pojavu interesantnog diktatora onakvu kakva nam se ukazuje iz njegovih govora i djela prije njegova dolaska na vlast“ (Andrić 1923b).

⁸ „Ali davno je negde rečeno: ‘Šteta je da jedan tako velik duh bude običan učitelj’, i Musolini se odlučuje da ide u Švajcarsku, da vidi sveta, da uči i potraži sreću“ (Andrić 1923b).

⁹ „U fašističkom pak pokretu samom nije bilo viđenih, jačih ljudi. Musolini je tu bio jedini koji je znao ekonomske nužde i životne potrebe raznih slojeva, koji je pozna-

Musolini je klasični diktator, apsolutistički vladar koji sa masom ima neposredan odnos, njegova komunikacija ne zasniva se samo na riječima, na govorima sa balkona, već i na gestikulaciji ruku, laktova, pogleda, cijelog tijela.¹⁰

On se smatra kao tijelo, tjelesna dimenzija, mišići i njihovo pokazivanje kako bi se pokazao najjačim, najsmjelijim, kao onaj koji prezire opasnost a zatim i kult sile, nasilja, kult boljega kojem je dopušteno sve, kult „predvodnika stada“ koji priprema napad, koji to stado organizuje hijerarhijski i koji uvijek dobija najbolji plijen, najukusniji obrok, dok se ostali hrane ostacima. Musolinijeva svirepost je izražena baš na ovaj način, preko fašizma, koji je na vlast došao posredstvom nasilja i zvjerstva, koji se institucionalizuje oslanjajući se sve više na kult apsolutizma okupanog krvlju.

Ako je Musolini inkarnacija fašističkog pokreta, Andrić ne oklijeva da naglasi kako je *duče*-ova kultura jedna osrednja kultura, primitivna, više oslonjena na lična iskustva nego na duhovno izgrađivanje. To je antiintelektualni pokret¹¹ čiji je hir postao *m o d u s v i v e n d i*, načelo načina življenja, ideja za koju se žrtvuje.¹² Čak i Danuncio nudi umjetničko stvaralaštvo suviše intelektualno za fašizam,¹³ dok je, što se tiče drugog umjetničkog pokreta, futurizma, Andrić veoma jasan kada poredi fašizam i futurizam, shvaćen kao buduća bor-

vao velike socijalne pokrete i učestvovao u njima, imao veliko organizatorsko i političko iskustvo i urođene osobine čoveka koji ume da se bori i da zapoveda“ (Andrić 1923b).

¹⁰ „On pokazuje sve atribute diktatora: bezobzirnost, pronicavost i organizatorsku sposobnost. Njegova surova bezobzirnost privlači umesto da odbija. On proniče dušu masa kojima hoće da se nametne i iskorišćuje vešto njihovo časovito raspoloženje. On unosi u javan život dekor i ceremoniju, proskribovanu od demokratskih vremena a tako voljenu od italijanskih masa, vraća frazi njeno mesto, otvara nova polja lokalnim strastima i taštinama i ličnim ambicijama. U isto vreme on, protivno od socijalista, prilazi masama s idejom žrtve, podvrgavanja radu, odricanja i slepe pokornosti. On ume da ih dirne u to mesto koje je večno u ljudskoj duši i koje samo treba umeti pronaći. Kao nagradu za borbu i odricanje on im ne obećava ništa do taj isti zanos odricanja. ‘Fašista je dužan da sve dade za otadžbinu a da za nagradu ne traži ništa’“ (Andrić 1923b).

¹¹ „Uz oduševljen pljesak kongresa on je izjavio: ‘Priznajem da nisam pročitao nijednu stranicu od Benedeta Kročea’. A glavni sekretar partije, bivši radnik na železnici, Farinači, sa svoje strane je emfatično izjavio: „Oduvek smo zazirali od velike erudicije i tzv. Intelektualaca.“ Ne treba mnogo pravaca, kaže on. „Malo ideja, al da su jasne!“ – Tako fašizam sve više ispoljuje jednu od svojih osnovnih crta antiintelektualizam (Andrić 1925a).

¹² „Tako će nastati tip novog Italijana i moći će se govoriti o ‘fašističkom čoveku’ kao što se govori o ‘renesansnom čoveku’ ili ‘rimskom čoveku’“ (Andrić 1925a).

¹³ „Danuncio, jedina markantnija ličnost nacionalističke Italije, bio se već onemogućio. Musolini, koji ga je za riječke avanture podržavao, sad je javno govorio da je Danuncio zaslušan za otadžbinu, ali da se ‘kao duh isključivo herojski i lirski’ preračunao i nije mogao da vidi ‘ponor koji deli poeziju od krute proze politike’“ (Andrić 1923b).

ba da se provincijalcu, uz pomoć i saučesništvo drugih društvenih faktora, obezbijedi da se uzdigne do pozicije komandanta Carstva. I zaista, futuristički rat koji tako silno želi Musolini¹⁴ ima sve karakteristike jedne iracionalnosti, instinkta koji bez rasuđivanja počinje realizaciju projekta; intelekt kritičke i razumne analize bi jasno otkrio nepripremljenost nacije, ratnu i finansijsku, za bilo kakav vid konflikta. Odbacivanje inteligencije, odbacivanje korištenja razuma, analize i potpuna predanost instinktu, „malom broju malo jasnih ideja“, bez njihovog jasnog određivanja, zastrašuju intelektualca Andrića, koji ne može da ne primijeti očiglednu krizu samog fašizma i, kao posljedicu toga, neizbježnu krizu u Italiji uopšte.

Kao što sam napisao ranije, pet članaka prethode sve većoj umiješanosti autora u situaciju u Italiji. Evidentno je da Andrić ne simpatiše fašizam: bira prvi izvor, očigledni kritički pamflet prema pokretu, dok tri biografije Musolinija, izvori drugog članka, bivaju snažno kritikovane od strane autora. U svakom slučaju Andrić ne dopušta da njime upravljaju sopstvena razmatranja i na kraju prva dva članaka dopušta, kako fašizmu tako i njegovom utjelovljenju, mogućnost ispravljanja grešaka. Nesumnjivo je da je Andrić takode fasciniran „revolucionarnom“ idejom koju fašizam, čini se, nosi sa sobom, čak stavlja na znanje kako je socijalizam, bez hrabrosti da izvrši revoluciju, na kraju fašizmu prepustio zadatak da iskoristi žudnju za promjenama koje je tražila masa. Već u drugom članku, onom o Musoliniju, Andrić otkriva da fašistička revolucija nije bila pravi i potpuni pokret naroda, već marš nekoliko hiljada osoba obučениh u crne košulje kojima je odobreno da trijumfalno uđu u Rim a zatim i povjerena vlast.¹⁵ Treći članak je najdublji, najličniji. Brutalno ubistvo vođe socijalističkog pokreta, Đakoma Mateotija, od strane „crnih košulja“, navodi Andrića da zauzme čvrstu poziciju prema fašizmu.¹⁶ U tom članku pridjevi kao što su *svirepi*, *mračni*, *krvavi*, *bezobzirni*, *grlati*, *kriminalni*, *rdavi*, *neodgovorni* ponavljaju se neprekidno, vezujući se za sljedeće imenice: *nasilje*, *kazna*, *instinkti*, *napad*.

¹⁴ „Naredni rat će biti – oprostite za kalambur – futuristički rat. To će biti jedan svestan, gord, optimističan i hotimičan napor jednog naroda koji je zdrav, snažan i željan ekspanzije i gospodovanja“ (Andrić 1925a).

¹⁵ „[...] u beskrvnom i dosta teatralnom pohodu na Rim, za koji je organizovao 50.000 crnokošuljaca, Musolini je oteo vlast iz ruku dobronamjerne Fakte a zatim, onako u crnoj košulji i još zadihan od pohoda, izišao pred kralja i iz njegovih ruku primio (zapravo uzeo) vladu nad Italijom“ (Andrić 1923b).

¹⁶ „Nečuveno je i užasno naime, da se u Evropi, u zemlji koja sebe naziva majkom prava, usred Rima i u po dana, šest najamnika hvata goloruka narodnog poslanika, sekretara jedne partije, odvodi ga izvan grada i ubija a lešinu sakati i uništava na najsvirepiji način“ (Andrić 1924).

Andrićeva osuda prema provincijalizmu pokreta i njegovih novajlija direktna je i nemilosrdna i prikazuje očajnu situaciju cijele Italije.¹⁷

U posljednja dva članka Andrićeva *vis polemica* pretvara se u čisti novinarski stil objektivne informacije, ali se ne odriče potvrde onoga prethodno napisanog.¹⁸ Andrić ispituje razvoj fašizma a istovremeno sa zaoštavanjem svireposti režima bilježi prve pokušaje slabe opozicije vlasti¹⁹, da bi onda konstato- vao da kriza fašizma daje snagu i hrabrost onome ko nije fašista niti je ikad bio.²⁰ Andrić jasno obznanjuje da je fašizam već pod uticajem sopstvenih opa- snih devijacija²¹ koje bacaju Italiju u ozbiljnu i duboku krizu.

Andrićevi članci o fašizmu su ko zna koji po redu dokaz savršenog stila, ni- kad istog, leksički bogatog i elegantnog, budućeg nobelovca za književnost. U pitanju je Andrić novinar, predan italijanskoj hronici, napisanoj objektivnim, preciznim i bogatim stilom. Pored ovih karakteristika, koje piscu ne dodaju ni- šta novo ili posebno, moram naglasiti kako se u ovih pet članaka pretežno ot- kriva figura Andrića intelektualca, u gramšijevskom smislu te riječi, intelektu- alca uključenog u društvo u kojem živi i djeluje, sposobnom da kritički analiza- ra ono što se dešava, i koji nije tek posmatrač, već aktivni učesnik u događaji- ma. U tom pogledu, Andrić lucidno analizira uspon i razvoj fašizma otkrivajući njegov lažni revolucionarni karakter u reformatorskom i inovatorskom smislu da bi pokazao krvožednu želju za vlašću. U pet članaka objavljenih od 1923. do 1925. ono što u vezi s Italijom plaši i zastrašuje pisca jeste krvoločna suprosta- vljenost između barbarskog instinkta: svireposti i ublažene kritičke analize: in- teligencije. Pored izuzetnih predviđanja koja naznačuju i osuđuju provincijali- zam – fenomen shvaćen kao negacija kulture i znanja – kao bolest fašizma i Italije, dopuštam si da koristim ovu suprotstavljenost da bih rekao kako bi, vr- lo vjerovatno, Andrić koristio iste riječi da bi bliže odredio posljednji ratni su- kob koji je vidio u osnovi dva zaraćena faktora: multikulturalnost gradova i uskogrudnost i kulturno sljepilo sela, dakle urbani ambijent nasuprot onom

¹⁷ „[...] da je sva Italija konačno samo jedan fašistički pašaluk, a Evropa potpuno bez savesti“ (Andrić 1924).

¹⁸ „[...] nego i pritvoran i proračunat makijavelista, koji ume vešto da maskira svoj ‘silovit i krvni žedan temperament’“ (Andrić 1925a).

¹⁹ „Složnija i odlučnija nego ikad, opozicija s Aventina optužuje vladu i predsedni- ka, koji bi, da je privatani građanin u slobodnoj zemlji, morao da se brani pred sudom a ovako se krije za svoj položaj“ (Andrić 1925a).

²⁰ „Fašizam nije uspeo da stvori ni sebi ni Italiji neki stalan poredak; u dve godine njegove vlade, ispunjene patnjama za svakog ko nije fašista, sazrelo je u narodu isku- stvo koje znači osudu fašizma, osudu za koju nema priziva“ (Andrić 1925a).

²¹ „Za onog koji je pratio razvoj fašizma, oni najbolje pokazuju devijaciju koju je fa- šizam pretrpio na svom putu. Unutarnje prilike u zemlji sve ga više gone na taj kivi i kosi put“ (Andrić 1925a).

provincijskom. Intelektualac Andrić, osjećajući se vezanim za Italiju i za njenu kulturu, a tu mislim na članke o Petrarki i San Frančesku Dasizija, na njegove prevode sa vulgarnog iz prvih književnih vijekova u Italiji, žali se ne samo na italijansku političku situaciju već i na kulturnu. Andrića uvijek užasava kult nasilja, bestijalnosti, jer ne prepoznaje više konstruktivnu snagu kod italijanskog intelektualca i blagotvornu snagu pisane riječi, već onu razarajuću i ratnu, kao u slučaju Gabriela Danuncija.²² Fašizam ne samo kao politički fenomen već i kao običajni, m o d u s v i v e n d i, transformisao je kulturni život u Italiji u virtuelnu stvarnost, u magičnu i tragičnu fikciju, u kojoj riječ nije više povezana sa stvarnošću, sa stvarnim životom, već samo dobro zvuči u lažnom okruženju udaljenom od života i od humanosti.²³ U Musolinijevim govorima, kao i u Marinetijevim futurističkim pozorišnim predstavama,²⁴ Andrić kao pravi intelektualac osjeća i predviđa samo budućnost bez sadržaja, konfuziju praznih riječi koje se ponavljaju, običnu izložbu nečovječne sile, mišiće bez mozga, teatralnost lišenu poruka koja je sam sebi cilj.²⁵ Na neprestana pitanja koja ispravno postavlja u izradi pet članaka o Italiji i fašizmu, poraz Italije i, srećom, fašizma javljaju se kao odgovori; porazi koje Andrić predviđa analizirajući kao

²² „Idol današnje (ne samo književne) Italije, glavni pobornik italijanske intervencije u svetskom ratu, pesnik i opeva borac mnogih borba na moru, zemlji vođ današnje ‘Nove Italije’, Gabriele Danuncio, izdao je u Noturnu svoju prvu ratnu knjigu (ne računajući štampane govore)“ – Andrić 1977a: 180.

²³ „Lepoti smo se poklonili, ali sve šarenilo i uvek ne mogu da nas ometu i zanesu da ne vidimo da se tu gromko služi lažnim bogovima“ (Andrić 1977a: 184).

²⁴ „Zatim su otpočele predstave. Sve sami komadi od kojih ni jedan ne traje duže od tri minute, a neki i samo po dvadeset sekunada. Ovde sad zavidim Geteu koji je imao da opiše samo rimski karneval. Mogu da vam kažem samo ono što sam video, jer čuo sam ništa, kao ni ostali. Ti komadi ‘Pozorišta iznenađenja’ izgleda da upravo i nemaju sadržaja, i oni očito računaju na ovo strasno saučestvovanje publike, pa tek tako sa burnim protestima i zviždanjem daju neku sliku i, možda izraz nekih nastojanja u umetnosti. Strelovitom brzinom oni se rađaju, i ne samo da se ništa ne čuje nego se pokatkad ništa i ne vidi, jer osim što svak zviždi, urla i trubi za svoj račun, i staro i mlado gađa glumce patlidžanima, krumpirima, suhim graškom, rotkvama i svim što im do ruku dođe, tako da glumci često moraju da se sklanjaju za kulise.

Između komada izlazi na scenu Marineti, i sa smeškom zahvaljuje, ali pred tolikim urnebesom i projektilima i njegova poslovična kuraž popušta. Pozorište je uzavrelo kao osinjak. Vide se samo zažarena lica, iskolačene oči“ (Andrić 1977b: 198).

²⁵ „Jedan mladić iz publike se penje preko prazna orkestra na rampu da pokupi krumpire i patlidžane, te da njima ponovo gađa, ali ga spazi jedan mladi futurista koji je virio iza zavese. Mladić pođe da beži, ali ga futurista stiže, i daje mu taku nogu u leđa, da je, preletevši orkestar, pao u jednu fotelju. Pozorište plješće i guši se od smeha. Futurizam je na vrhuncu“ (Andrić 1977b: 200).

integrisani intelektualac uzroke krize: bolest²⁶ i devijacije koje će dovesti Italiju u situaciju da se suoči na futuristički način, a samim tim potpuno lišen sadržaja i ideja, sa Drugim svjetskim ratom, sa katastrofalnim i strahovitim posljedicama.²⁷

Literatura

- Andrić 1923a: Andrić, Ivo. *Fašistička revolucija*. In: *Jugoslavenska Njiva*. Zagreb, god. VII, knj. I, br. 8.
- Andrić 1923a: Andrić, Ivo. *Benito Musolini*. In: *Jugoslavenska Njiva*. Zagreb, god. VII, knj. II, br. 12.
- Andrić 1924: Andrić, Ivo. *Slučaj Mateoti*. In: *Jugoslavenska Njiva*. Zagreb, god. VIII, knj. II, br. 4.
- Andrić 1925a: Andrić, Ivo. *Kriza fašizma – kriza Italije*. In: *Jugoslavenska Njiva*. Zagreb, god. IX, knj. I, br. 3.
- Andrić 1925b: Andrić, Ivo. *Stanje u Italiji*. In: *Jugoslavenska Njiva*. Zagreb, god. IX, knj. II, br. 2.
- Andrić 1977a: Andrić, Ivo. Jedna ratna knjiga Gabriela Danuncija. In: *Istorija i Legenda*. Sabrana Djela Ive Andrića. Sarajevo: Svjetlost. S. 180–184.
- Andrić 1977b: Andrić, Ivo. *Pismo iz Rima*. In: *Istorija i Legenda*. Sabrana Djela Ive Andrića. Sarajevo: Svjetlost. S. 197–201.

²⁶ „I sad kad pomislite da je to govor o onoj jeftinoj, dogovorenoj i favorizovanoj gesti i o onom malom časnom i smešnom režimu na Rijeci, onda je teško prećutati svirepu frazu jednog italijanskog novinara o pesniku 'koji sifilis svoje književnosti unosi sada i u politiku'“ (Andrić 1977a: 184).

²⁷ „Na svim takvim stranicama, čovek uzalud traži znakove današnjice i čoveka 'koji je hteo rat', a nalazi samo pesnikovo lice 'preobraženo u stolecima veličine koja dolaze' i estetske ženskosti kukavnog 'fin de siecle' kome ni krvava banja ne pomaže do veličine. Tu nema zdravlja ni života, nema ni veličanstvene smrti. Ni daha našeg strašnog vremena“ (Andrić 1977a: 184).

Danilo Capasso (Banjaluka)

Ivo Andric and fascism

From 1923 up to 1925 in five articles, Ivo Andric analyses the birth and the development of fascism in Italy. His writing style remarks a very journalistic Andric's point of view. Andric's aim is to show to the Yugoslav public how a country famous for the birth of the law and classical heritage can be submitted to the egocentric personality of provincial „newcomer“ like Benito Mussolini. If at the beginning Andric was fascinated by the revolutionary spirit of the fascism, starting from 1924 Andric discovers and denounces the cruelty and the violence of fascism. Andric is particularly terrified by the fascism's contempt for culture and intellectuals. According to Andric the fascist war against the Italian think tank will lead Italy to war and consequently to the complete defeat. Andric prediction revealed true.

Danilo Capasso
Filološki fakultet
Univerzitet u Banjaluci
Bulevar vojvode Petra Bojovića 1a
78000 Banjaluka, BiH
Tel.: ++387 51 340120
Fax:++387 51 340120
private: 78000 Banjaluka
ul. Bana Milosavljevića 36
danilocapasso@italianisticabl.eu
www.italianisticabl.eu

Јован Делић (Београд)

Андрићев портрет славног побједника

О приповијетци „Мустафа Маџар“ и поводом ње

У раду је учињен покушај да се на примјеру ове приповијетке дође до неких елемената поетике портрета Иве Андрића и да се Мустафа Маџар доведе у везу са другим Андрићевим ликовима.

1. Приповијетка лика

Андрићева приповијетка „Мустафа Маџар“¹ већ својим насловом недвосмислено указује да је ријеч о приповијетци лика, приповијетци-портрету. Притом је то портрет славнога јунака, побједника у бројним биткама а такве је – подсетимо се Алије Ђерзелеза² и Омер-паше Латаса³ – Андрић доиста радо портретисао. Анализом ове приповијетке покушаћемо да дођемо до начела њенога обликовања, односно да, на појединачном примјеру, дођемо до неких елемената поетике портрета Ива Андрића, а да потом портрет Мустафе Маџара доведемо у везу с поменутиим Андрићевим ликовима, такође славним побједницима, митским Алијом Ђерзелезом и нама ближим Омер-пашом Латасом. Такође ћемо, након анализе, покушати да доведемо ову Андрићеву приповијетку у контекст поетика авангарде двадесетих година (посебно експресионизма), да утврдимо значење појединих слика и симбола, при чему ћемо посебну пажњу посветити поетици простора. Бавићемо се доминантним осјећањем приповијетке – осјећањем страха – и с тим у вези значењем и функцијом снова, те осјећањем свијета које ова приповијетка изграђује и нуди. Приповијетка је објављена 1923, али је врло вјероватно написана претходне, 1922. године.⁴

Приповијетка почиње „са свитањем“ и са припремама за дочек побједника у бици под Бањалуком, прије којих је већ на четири дана стигла побједничка ратна слава:

¹ „Сабрана дјела Иве Андрића, Књига пета, Немирна година“. Удружени издавачи. Сарајево, 1986. Стр. 25–42. Сви цитати ће у овом раду бити према овом издању наведени.

² „Сабрана дјела Иве Андрића, Књига осма, Знакови“. Удружени издавачи, Сарајево. 1986. Стр. 9–32.

³ „Сабрана дјела Иве Андрића, Књига петнаеста, Омер-паша Латас“. Удружени издавачи. Сарајево, 1986.

⁴ Андрић, Иво. „Мустафа Маџар“. СКГ. Београд, н. с. књ. VIII, бр. 1; 1923. С обзиром на то да је изашла у јануарском броју СКГ за 1923, приповијетка је морала бити написана и припремљена за штампу раније. Андрић је на својим дјелима радио дуго, па је неизвјесно кад је започео рад на приповијетци, али ју је предао редакцији СКГ током 1922.

Са свитањем сиђоше бубњари из махала и стадоше се сакупљати коњаници који ће ићи у сретање.⁵

Са композицијског становишта, прва реченица је изузетно важна, поготово у овој приповиједи. На крају ће се Мустафа Маџар наћи у свитање на Горици, изнад Сарајева, па ће му се то јутро преокренути у ноћно небо, а потом све у мркли мрак.⁶ Приповијетка се, дакле, као прстен, савила између два свитања, дакако, сасвим различита, али оба судбинска за Мустафу Маџара. Ријеч је, дакле, о прстенастој композицији приповијетке, а Андрићу је тај тип компоновања био веома драг, што је нарочито видно у романима „Травничка хроника“⁷ и „Проклета авлија“.⁸

Добој четири дана шенлучи у славу побједника и највећег јунака битке код Бањалуке, свога мјештанина Мустафе Маџара, који је идејни и фактички творац побједи и предводник турске војске. Његова је идеја да се сплавовима премости ријека и да се непријатељ нападне изненада и са неочекиване стране. Он јуриша пред турском војском и скаче преко балвана „као да лети изнад воде“. О њему се плету приче које иду испред њега; у тим причама и очекивању побједник је у очима Добојлија био порастао знатно изнад свога природног физичког раста.⁹

Иако му је дочек припреман од свитања, побједник и највећи јунак битке код Бањалуке стиже у Добој тек „у сам акшам“. Мада долази свечано, „с трубама и барјацима“, његов изглед сасвим одударе од представе о славном побједнику и највећем јунаку, тако да већ на првој страници, у трећем пасусу, започиње детронизација славног побједника. Као средство детронизације употребљен је опис:

⁵ „Сабрана дела Иве Андрића, Књига пета, Немирна година“. Удружени издавачи. Сарајево, 1986. Стр. 25. (У даљем тексту само: Немирна година).

⁶ Исто. Стр. 42.

⁷ Пролог и Епилог „Травничке хронике“ смјештени су у „Лутвиној кахви“. Старци уз кафу разговарају о доласку нових, немирних времена, а послје седам година супериорно и мирно сумирају подухвате оних којима је свијет тијесан. „Сабрана дјела Иве Андрића, Књига друга“. Сарајево, 1986. Стр. 9–13 и 531–533.

⁸ Завршна слика „Проклете авлије“ сагласна је уводној: гроб фра-Петра као пахулица међу фратарским гробовима, младић крај прозора, инвентар ствари заосталих иза фра-Петра, затварање прстена приповиједања. Андрић, Иво. „Проклета авлија“. Српска књижевност, Роман, 32, Нолит. Београд, 1981, поговор и напомене написао Иво Тартаља. Стр. 7–11 и 131–132.

⁹ О односу историје и поезије у овој Андрићевој приповиједи веома је лијепо писао Радован Самарџић: „Андрићев Мустафа Маџар“. Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе“. Београд: Задужбина Иве Андрића. Београд, 1981. Стр. 271–279.

Бијаше погнут и некуд мален (јер у причањима и очекивању бијаше порастао). Вас савијен, мрк и умотан, више је личио на побожна и учена путника него на Мустафу Маџара о ком се толико причало и пјевало.¹⁰

Побједник и највећи јунак, кога су прославиле и приче и пјесма, мален је, „вас савијен, мрк и умотан“, затворен за спољни свијет, окренут себи, потпуно нехајан за чаршију и махале, за вреву и клицање, за „свјетину“ коју презире:

Хитећи и не обзирући се, пројаха кроз гужву, вреву и клицање. Не окренувши се и не рекавши ником ништа, уђе у свој чардак, а свјетина остаде пред авлијом гледајући како се растоварају коњи са плијеном.¹¹

„Погнути чардак понад воде“ једино је што је Мустафи од имања остало последије смрти расипнога оца пијанице и диобе са братом. Чардак је, очито, у лошем стању, трошан, на шта недвосмислено указује епитет *йоїнуџи*; готово напуштен: Мустафа Маџар улази у њ *йо шрећи џуџи* последије Бањалучке битке. Чардак је, уз то, *йонад воде*, што указује на његову колико атрактивну толико и опасну позицију: вода је овдје симбол пролазности и смртне опасности; чардак у њу лако може посрнути и вода га однијети. Атрибут, односно епитет *йоїнуџи* заједнички је и чардаку и Мустафи, његовом власнику, па се метонимијски сугерише јунакова погнутост ка смрти и опасности.

И број три може имати сугестију коначности и краја: трећи пут је у фолклорним творевинама најчешће завршни, последњи пут. Тако се тријумфалан трећи повратак у погнуту чардак над водом може разумјети и као судбински и последњи повратак у свој, интимни, али угрожени простор понад воде, у којем Мустафа Маџар више неће налазити мира.

Чардак је још једино што Мустафу повезује са прецима, са угледним и имућним дједом Авдагом Маџаром, средњоевропским потурчењаком, од чијег угледа и имања остаде само сјенка на његовим потомцима. Та веза није репрезентативна, већ најочитије показује промјену стања и статуса: све Авдагино код Мустафе свело се на погнуту чардак над водом.¹²

¹⁰ Немирна година. Стр. 25.

¹¹ Исто. Стр. 25.

¹² „Мустафа је био изданак позно у ислам преведене, нагло у Босну пресађене и брзо оронуте породице мађарских потурчењака. Андреј га је већ тиме одвојио од Босне, где је одувек било злића и уколоца, али су за појаву тако избеумљених личности морали постојати посебни разлози. Ако је припао Босни и њеној имагинарној историји, Мустафа Маџар је тамо доспео као један од оних туђина који су покушавали, у већини случајева с мало успеха, да се у њој задрже са својим изданицима. [...] Мустафа Маџар [...] делује [...] као човек ишчупаног корена.“ Самарџић,

Мада приповијетка по природи ствари – због своје краткоће – не омогућава дочаравање развоја и промјене књижевног јунака, Андрићу је пошло за руком, примјеном ретроспективног приповиједања, да прати еволуцију Мустафе Маџара. Распад породице оставио је тешке посљедице на младог Мустафу:

Кад му је било петнаест година, отац му умро, а брат му се оженио, послаше га у Сарајево да учи медресу. Ту проводи четири посне и тешке године. У двадесетој години, са сандуком књига и софтинском сиротињом, и с великом зурном од црна дрвета, а рупице јој оковане сребром, врати се у Добој и не одсједе код брата него у овај чардак.¹³

То су важне, можда и пресудне године у формирању личности, године стасавања у човјека и зрења, а за Мустафу Маџара и године великих промјена:

Био је сасвим промијењен. С наусницом изнад напучених усана, погнут, мрк, без осмијеха, нит се с ким дружио ни говорио. По дану би читао књиге у варошког хоће Исметаге, а ноћу би свирао дуго у зурну, испуњавајући надалеко свирком подводан крај око чардака.¹⁴

Мустафа је постао интровертовани и усамљени особењак, одвојен од свијета, без осмијеха, „недружеван и млад“, без љубави, друга и пријатеља. Мада о томе изричито не говори, приповједач наговјештава снагу јунакових унутарњих немира, који ће га довести под Делалића барјак и одвести у рат на Русију, гдје се „прославио мимо све Бошњаке“ и „остао у великој части“. Враћа се послвије шест година у Добој, „одјевен као Стамболија“. Привиду Стамболије супротстављено је његово пропадање, исказано трима атрибутима који овдје добијају функцију епитета („обрадатио, ублиједио и мршав“). Мустафа Маџар, привидни Стамболија и прослављени јунак у рату са Русима, дубоко је начет изнутра и знаци тога унутарњег разарања читљиви су са његовога лица.

И тада се Мустафа вратио у свој погнута чардак понад воде и „касно у ноћи“ потражио своју зурну, па дунуо у њу „плашљиво и ниско“. Овај контакт усамљеног повратника из рата са напуштеним инструментом, касно у ноћи, открива страх, несигурност и неспособност славног ратника „у великој части“: не само што је дунуо у зурну „плашљиво и ниско“, већ и ноћна тишина „прими непријатно звук“. Опција звука морала је доћи из перспек-

Радован. „Андрићев 'Мустафа Маџар'. Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе“. Београд: Задужбина Иве Андрића. Београд, 1981. Стр. 276.

¹³ Немирна година. Стр. 25.

¹⁴ Исто. Стр. 26.

тиве самога Мустафе Маџара, што се види и из пасуса који иза те реченице слиједи, а који је израз Мустафиног доживљаја:

Видје да нема ни стална даха, ни у прстима гипкости од некоћ, нит памти старе мелодије. Умота опет зурну и предаде се мучењу несанице, која га не оставља откако су престале битке.¹⁵

Треће лице аориста *видје* недвосмислено казује да је ријеч о унутрашњој психолошкој перспективи. Оно што је било видљиво споља, с лица, исказано је поступком дескрипције („обрадатио, ублиједио и мршав“), сада је потврђено изнутра, увидом Мустафе Маџара о самоме себи („Нема стална даха, ни у прстима гипкости од некоћ, нит памти старе мелодије“, а уз то пати од тешке несанице). Андреј, дакле, по правилу, у свом портретисању комбинује спољашњу и унутрашњу перспективу, откривајући видљиво и невидљиво на и у своме јунаку. Треће лице приповиједања није у томе препрека. Напротив.

Свијет и чаршија од јунака очекују и траже причу и забаву; не добију ли је – не праштају му: слиједи заборав и одбацивање. Интровертовани усамљеник „нит сможе смијешка, нит умједи да прича о Стамболу и ратовањима“, па неспособан да задовољи љубопитљивост грађана пада у њихову немилост: они „стадоше да га потцјењују и заборављају“ све док не почеше нове борбе. Битка је једино мјесто и вријеме Мустафиног доказивања; на битку је редукван сав Мустафин живот и његов смисао и значај. Прије и послје битке су страх, несаница и неспоразуми са свијетом. То је водило катастрофалном осиромашењу живота, његовом трагичном упрошћавању: без љубави, без жене, без породице и потомства, без смијеха, без комуникације са свијетом, без унутарње равнотеже, без било какве мале животне радости. Велики јунак, побједник и силник заправо је животни сиромаш у сваком смислу те ријечи. Битка је замјена за живот, алтернатива животној празнини; доказивање (само)изоштеног, очајног усамљеника и неизбјежан пут и још веће саморазарање, све док му се сан сасвим не украде и он крене на свој посљедњи пут у Сарајево. Слава, прича и легенда, које се плету око јунака и његовога имена, само је „слагање варке на варку“, лажна представа о јунаку, привид пуноће испод кога зјапи празнина и патолошки агресивни страх.

2. Осјећање страха и снови

Осјећање страха је доминантно осјећање ове Андрејеве приповијетке, односно њенога главног јунака, Мустафе Маџара. Највећи јунак у рату са Русима и у борбама по Мађарској и Славонији, „у страшном боју код ушћа Орљаве“, побједник под Бањалуком, плаши се – мрака. Разорен несаницом као трајном мором, усамљен у свом чардаку, Мустафа Маџар је ноћу сведен

¹⁵ Исто. Стр. 26.

на „склуичано шијело под шамом као нијемим жрвњем“ (подвукао Ј. Д.), па му „отпочну брзи мравци уз ноге и стрепња у мекоти испод срца, и стане свуда да се шири страх као хладно струјање. С времена на вријеме ваља да устане, ма и с највећим напором, да пали свјетло и отвара прозор, да се увјери да је жив, да га нису сатрле и развијеле мрачне силе.“¹⁶ Ноћ не само да није доба сна и обнове животне снаге, већ мрачно доба несанице, страха од мрака, снова и утвара; доба разарања.

Посебан вид испољавања страха и унутарњих психичких мука јесу снови. Мустафа Маџар сања четири сна, од којих је четврти варијација првога. Пред одсудну битку под Бањалуком, „у врбаку крај Црквине“, одједном му „изиђоше на очи нека дјеца са Крима“, које се никада није ни сјетио. Злочин је био потиснут, али је притајен чекао да провали из подсвијести и да се врати Мустафи као вид душевног разарања, унутарњег немира и страха; као освета безгрешне жртве.

Сан има вишеструку функцију: осим што дочарава драматичан, тако рећи паклен, унутарњи живот главног јунака, истовремено допуњава његову биографију; отвара право на слутњу о бројним сличним злочинима који су довели до Мустафиног душевног краха, несанице и море у сновима. Сан је повод да се ретроспективно и сажето исприча и догађај, и сан о догађају, и Мустафино осјећање послуже сна:

Ишао је с одредом коњице. Прогонећи непријатеља бијаху заноћили у неком напуштеном љетњиковцу на Криму. Кад хтједоше да полијегају, открише иза неких ормана скривено четворо дјеце. Бијаху дјечаци, плаве подшишане косе, бијели и господски одјевени. Њих бијаше петнаест коњаника, већином Анадолаца. Докопаше их међу се. Тако су дјечаци, полумртви од страха и бола, ишли од руке до руке. Кад свану јутро, дјеца бијаху подбула и помодрила и ни једно није могло да стоји на ногама. Уто наиђе јачи руски одред и они побјегоше не стигавши ни да покољу дјецу. Сад их види све четворо. Чује Русе како долазе. Хтио би да узјаше, али му се узенгија мрси и измиче и коњ се отима.

Пробуди се знојан. Већ се заплео у кабаницу кидајући се и отимајући. Било је прохладно и смркло се јаче пред зору. Препаса се и уреди, све пљујући од бијеса и гађења над подлим мучењем подмуклих и неочекиваних снова.¹⁷

Други пут на сан Анрићевом јунаку долази дјед Авдага, и то прије него што је Мустафа и заспао, стојећи, прислоњен уз прозор.

Пред њим се указа покрајња соба, пуна неке крпежи и паучине, а у куту на сандуку сједи дјед му, Авдага Маџар. Црвен у лицу, с кратком

¹⁶ Исто. Стр. 27.

¹⁷ Исто. Стр. 28.

брадом и оштрим брцима. Сједи тако нијем и непомичан, али у самој његовој присутности има нарочито значење и неподношљива тегоба и ужас који га гуже. Трза се. Премире од мрака у соби, али не пали свјетла, него наставља да хода иако је вас у јези као у оклопу и не осјећа ногу под собом.¹⁸

Присуство покојника, на сандуку, у соби пуној крпежи и паучине, сугерише помјерање границе међу свјетовима, доњим и горњим, свијетом мртвих и свијетом живих. Као да је Авдагино присуство прекор за разорено имање и за разорени живот, али и сигнал присуства смрти, односно њене близине. На сан није дошао само Авдага већ и гробна паучина, простор сличан загробном. Симболика простора изузетно је значајна и у Мустафиним сновима.

У трећем сну Мустафа се нађе у боју на Орљави:

Углавио се међу двије мрке стијене низ које вода цури и маховина расте, па се упира плећима, док сприједом на њега наваљују два брата Латковића, крупни и бијесни хајдуци. Он се добро брани, али му се поглед отима преко њихових глава, и у дну хоризонта, гдје се пјешчана равница спаја с небом, види гдје се помаља жена у црнини, с рукама на грудима и искривљена лица. Он је зна и зна зашто рукама дојке притиште и зашто јој је лице болно искривљено. Иако све то мисли и гледа у жену и сјећа се како ју је, у Ерзеруму, затекао саму у сарафовој кући и како се очајно отимала, ипак се присебно брани од двојице хајдука. Отима се жени и сјећању, и само гледа да одбије двије хајдучке сабље, али гњев га превлађује.¹⁹

Тјеснац у којем се нашао, са смртним сјечивима пред очима, несумњиво симболично сугерише Мустафину животну, посебно душевну тјескобу и приближавање смрти. Хладноћа и влага двију стијена сугеришу осјећање гробне студени. Истовремено, лик несрећне жене у позадини долази из дубине подсвијести, из потиснутог сјећања на насиље и злочин над њом, као и над дјечацама са Крима. Човјек без жене и љубави до жене је долазио силовањем и злочином, а злочини му у сну проваљују долазећи пред очи.

¹⁸ Исто. Стр. 30. Анализирајући архетипске обрасце у овој Андрејевој приповијести, Милослав Шутић анализира и снове Андрејевих јунака. Видјети: Шутић, Милослав. „Архетипски обрасци у Мустафи Маџару“. У зборнику: Самарџић, Радован. „Андрејев ‘Мустафа Маџар’. Дело Иве Андреја у контексту европске књижевности и културе“. Београд: Задужбина Иве Андреја. Београд, 1981. Стр. 281–291.

¹⁹ Исто. Стр. 33–34.

Послије овога сна Мустафа добија тежак нервни напад који је израз слома и немоћи; несумњива потврда Мустафиног патолошког психичког стања, својеврсног лудила:

Буди се остуденио, с грчем и псовком у слијепљеним устима, вас протрнуо. Сунце тек излази и голица му очне капке.

Видећи да опет није спавао него кратак час, и да више нема мирна сна ни пред зору, јекну од немоћна бијеса, сави се и стаде да бије главом о земљу. Тако се дуго бацао и режећи, вас зацјењен, гризао црвену кабаницу, док се дизало сунце, над планином, високим небом.²⁰

Жртва и насилник остају спојени и послије злочина: ни жртва не оставља лако насилника, већ га у сну прогони. Снови и страх су нераздвојни код Мустафе Маџара; они су и сáмī израз страха или некога преживљеног ужаса.

Осјећање страха код Мустафе Маџара домирна нарочито при његовом јахању ноћу кроз шуму, на путу за Сарајево. Шума (гора) још је у архаичним представама опасан, сјеновит простор, поготово шума ноћу. Велики јунак из ратова по Русији, Славонији, Мађарској, у бици на ушћу Орљаве, побједник под Бањалуком, плаши се пањева и привиђења, пријетећих гласова који му се причињавају:

Те ноћи путоваше без престанка кроз шуму. Коњ му је застајкивао од умора и зазирао од сјенки. Тада и он сам поче да посматра чудне облике осамљених пањева и њихових сјенки у свијетлој ноћи без видљива мјесеца. Презаше и заобилазаше оне који су имали опасан и чудан став. Наједном му се учини као да уз сваки облик иде и нарочит глас, шапат, дозив или пјевање; тихи, једва чујни гласови који се измјењују и преплићу с облицима. Сви утонуше у пуцању канције којом је шибао коња. Али чим би престао да шиба, стадоше гласови да се роје и наваљују. Да би их опет ушуткао, он викну и сам:

– А а а а!

Али тад му шума са свих страна, из свих шупљина и са сваког стабла и листа, одговори још јаче и надвика га и засу гласовима

– А о о о!

Напрезао се и викао свом снагом, иако му се грло стезало и дах га издавао, али су га надвикивали безбројни и неодољиви гласови, и пријетили стабла и громови. Јурио је не осјећајући коња под собом, вас у трнцима. Грцао је, али је викао без престанка док год не изађе на чистину, гдје се и гласови стишаше и разбише.²¹

²⁰ Исто. Стр. 34.

²¹ Исто. Стр. 38–39.

Гласови престају кад јунак изађе из шуме на чистину; кад напусти опасан простор. Андрић, дакле, користи симболичко значење простора, активирајући архаичне представе о њему. Тако је било и са водом и тијесним стијенама; тако је са шумом; тако ће бити и са маглом. Ево како Мустафи Маџару изгледа Сарајево у зору, гледано са Горице:

Освану на Горици, више Сарајева. Застаде међу шљивицима. Под њим је сваки час посртао коњ раскрвављених цјеваница и упалих бокова. Све је небо било озарено и танки облаци сасвим прожети сјајем. Над градом је лежала ниска магла из које су стршили само врхови мунара, као јарболи потошљених лађа.²²

Злослутно дјелује ова слика Сарајева под маглом пред Мустафин улазак у њ. Несумњиво, магла има значење наговјештаја предстојеће смртне опасности, несигурног простора, бродолома и потонућа, што Мустафа управо предосјећа.

Симболичко значење има и огледање у води док поји коња непосредно послије трећег сна, у којем се Мустафа сабљом брани од двојице хајдука Латковића:

Тада се угледа у води и видје лице осјенчено, као угљен тамно, али око главе му се савио густ рој мушица, свака је прожета сунцем и поиграва, па све заједно сачињавају ореол титрава и танка свјетла. И нехотице подиже руку и у води видје своје савијене прсте, зароњене у тај житки дрхтави сјај, али на руци није осјећао ништа, тако су ситна и без сваке тежине била њихова сунцем прожета тјелашца. Коњ му се нешто плахну и трже га; рој се помаче и растави, и ореол се разби.²³

Као угљен тамно лице у контрасту је с ореолом око главе, састављеном, истина, од мушица и свјетлосне игре, али се, на крају, тај ореол распада и губи као варка: довољно је да се коњ плахне, тргне господара, рој помакне, па да се ореол разбије. Остаје само лице „као угљен тамно“, као што ће, на крају, Мустафа Маџар остати недостојан и без ореола побједника. Ореол је, као и побједа, и бојна слава, привремени привид, варка, као рој мушица око главе. Као да се у води огледнула цјелокупна животна судбина и прича Мустафе Маџара: варка ореола побједице и истина као угљен црног лица понижења и пораза.

3. Два исказа Мустафе Маџара: самооткривање и поента

Мустафа Маџар говори мало и ријетко. Његова директна ријеч чује се свега неколико пута. Два његова исказа су изузетно значајна за приповијетку и њено значење и за разумијевање лика Мустафе Маџара. Први се,

²² Исто. Стр. 39.

²³ Исто. Стр. 35.

као лајтмотив, понавља и варира више пута, а Мустафи је на језику прије и послје битке у Бањалуци. Када се у зору нашао на обали Врбаса између двије војске, једне која бјежи и друге која је застала несигурна да прескочи Врбас преко ријетких балвана, помислио је:

– Свијет је пун гада.²⁴

То ће гласно изговорити послје битке и побједе, слушајући вриску пљачкаша и лелек прогоњених. То ће постати његова максима, његово осјећање свијета које тежи да се универзализује. Овај ће се исказ показати за њега судбинским и кобним. Пошто је, дошавши понад Сарајева, сјео у једну кахву, чује како локални Турци разговарају и прати преко-ран исказ једнога старца:

„– Валахи ће нас поплавити раја. Наши гину, а крштеног гада се нако-тило, краја му нема.“

Чувши своју омиљену ријеч *īag*, Мустафа Маџар није одолио изазову, па ће реплицирати:

„– И крштеног и некрштеног: свијет је пун гада.“²⁵

При самом крају приче, кад му се, гоњеном и удареном, „у угашеној свијести мало разгали“, доћи ће му иста мисао:

„Свијет је препун гада. Одасвуд.“²⁶

Свијет више није *īун*, већ *īреїун* гада; гад није само крштени или некрштени, већ долази *одасвуд*. Слика свијета препуног гада, који одасвуд навире, кулминира у овом исказу као градацијски климакс.

Овај исказ се потврђује Мустафином судбином и смрћу, па лајтмотив постаје поента.

Други важан исказ јесте онај којим Мустафа карактерише самога себе у разговору с двојицом несрећних фратора из самостана Сутјеска. Фратри доказују како њихов самостан има три фермана који га штите на три нивоа турске власти: царски, везиров и муле из Сарајева, а Мустафа им на то одговара:

– Е, онда састави лијепо сва три заједно, па их баци. Јеси чуо? А ако те ко упита шта то радиш, реци: наредио ми Мустафа Маџар, *који се одвалио као сїијена низа сїрану, ѿа ниїї му шїреба сна ни хљеба, ниїї ѿо-знаје закона*.

Из тих ријечи је избијало зло, као што се слутило и по Мустафином из-безумљеном и укоченом погледу²⁷ (Подвукао Ј. Д.).

²⁴ Исто. Стр. 29.

²⁵ Исто. Стр. 40.

²⁶ Исто. Стр. 42.

Слика човјека који се одвалио као стијена низа страну вјероватно је најбоља могућа пјесничка слика којом се карактерише Мустафа Маџар. Пошто се отиснуо из свога погнутог чардака над водом према Сарајеву, Мустафа Маџар ће, као одваљена стијена, уништавати све на шта налети, па било турско или хришћанско, крштено или некрштено. Он се, додуше, извукао из Добоја „по тами и тих као кривац“, па је „у пољу напао неке кириције и изранио их, а коње им расплашио“.²⁸ У Сутјесци је убио двојицу фратара, иако је био планирао да их доведе у Сарајево, пријатељу за смијех и забаву. Потом је убио Абдуселам-бега из Ђатића, пошто га је претходно извријеђао и исмијао због лажи и самохвалисања, да би у првој кахви понад Сарајева приметну кавгу, убио човјека и у потјери сам погинуо.

Побједник под Бањалуком извлачи се из Добоја, који је четири дана прослављао њега и побједу, „по тами и тих као кривац“; потпуно супротно од онога како се очекује да излази највећи и најславнији. Детронизација се увећава, али она долази из природе самога Мустафе Маџара, као резултат његове пропасти и деструкције. Развој Мустафиног лика писац ће водити према паралелном сужавању: сужавању свијести и сужавању видика, што доводи до погрешних и погубних представа о свијету.

4. Расплет: коначна деструкција и детронизација славног побједника

Позабавићемо се сада самим крајем приповијетке, односно њеним расплетом. Пресудан је тренутак када издвојени Мустафа Маџар, сједећи у кахви, с напором се сабравши, изговара своју мисао да је свијет пун гада, крштеног и некрштеног, гласом који је разорен, промукао и шиштав. А тај исти Мустафа *кликшао* је и *алакао њромко* само неколико дана раније летећи изнад воде пред турском војском:

– Алах! Бисмилах! Ко је Мухамедове вјере...

– На ћафира!

– На батила!²⁹

Сада је тај глас, и Мустафа Маџар у цјелини, темељно деструисан, а опис који слиједи дат је из перспективе непознатих лица, Турака у кахви:

Сви се окренуше на тај глас, сасвим промукао и шиштав као шапат. Тада га видјеше како је вас раскидан, умрљан травом и жут од иловаче. Таман као угљен у лицу. Тек тада видјеше да су му очи сасвим заливене крвљу, у којој је остала зјеница само као црна тачка у средини, да

²⁷ Исто. Стр. 32.

²⁸ Исто. Стр. 31.

²⁹ Исто. Стр. 28.

му се руке непрестано грче, да му је раздрљени врат набрекао, а лијеви брк изгризен и краћи.³⁰

Овај поглед са стране непристрасно региструје ужас у којем се налази Мустафа Маџар: он не види, већ *назира*, и то „кроз мрак од крви“, и свугдје му се причињава опасност. У своме лудилу, у суженом видику и суженој свијести, он није способан да реално сагледава и просуђује ситуацију, па види непријатеља и тамо гдје га нема. Страх се преобраћа у агресију која га доводи у смртну опасност. Андрићу је довољна само једна реченица да дадне виђење из унутрашње перспективе, и да то виђење учини увјерљивим и драматичним:

А он, *кроз мрак од крви, назре* како се према њему окрећу сва та лица и учини му се *да се сиремају на навалу*³¹ (Подвукао Ј. Д.).

Привид опасности изазива Мустафу на оружје и убиство, па на бјекство. Створиће се гуљва у којој учествују сви *с неком крволочном злурадошћу*. Та „крволочна злурадост“ подиже Андрићев антрополошки песимизам, нарочито наглашен на крају приповијетке.

У гуљви и гушању Мустафа ће остати без одјеће и достојанства:

Здераше с њега цемадан, оста у кошуљи. Паде му сарук. Пуца и кошуља [...] Бјежао је ништа не видећи пред собом, ћелав, го до паса и рутав.³²

Детронизација великог јунака, побједника и силника је потпуна. Понижен је губитком одјеће, а још више предметима који су бацани на њега: нанулама и кантарским јајима, а комад гвожђа, избачен руком ковача Циганина, биће за славног побједника смртоносан. Славни побједник не гине ни од сабље, ни од пушке, нити од великог јунака супарника, већ од обичног комада гвожђа и од руке ковача Циганина. Крај приповијетке је у знаку ироније судбине.

Посљедњи пасус је дат из психолошке перспективе умирућег Мустафе Маџара. Једино је он у јутарњим сатима могао угледати звијезду; једино се њему смрачило и под њим било тврдо. Између високог неба, којим су у Мустафиној свијести прелијетале звијезде, и тврде земље умирао је Мустафа Маџар:

Крупна звијезда прелеће преко мрачна и уска неба, а за њом се осуше ситније. Учас згасну и посљедња. Мрак и тврдо. Тврдо. То је било посљедње што је осјетио. Прогонитељи су пристизали.³³

³⁰ Исто. Стр. 40–41.

³¹ Исто. Стр. 41.

³² Исто. Стр. 41.

³³ Исто. Стр. 42.

Мрак и двапут поновљено *Њврдо* последње јесте оно што је Мустафа осјетио, што је у потпуном контрасту с почетком приповијетке. Приповијетка почиње свитањем четвртога дана шенлука и славе Бањалучке побједице и припремом коњаника који ће кренути у сретање побједиоцима, Мустафи Маџару прије свих. Разбио се побједнички ореол око Мустафине главе као при оном огледању у води – остао је само *мрак* и *Њврдо*.

5. Закључно разматрање

Радован Вучковић истиче блискост раних Андрићевих приповиједака експресионистичкој поезији.³⁴ Нешто од те блискости уочљиво је и у „Мустафи Маџару“. То се нарочито види у концепцији главног јунака.³⁵ Лик повратника из рата, несрећног и разореног, готово да је повлашћен у српској експресионистичкој, односно авангардној прози (Милош Црњански, Драгиша Васић). Мустафа Маџар се три пута враћа у свој нагнути чардак, увијек последице неког ратног окршаја, сваки пут као побједник, али сваки пут све разоренији, да би, на крају, постао стијена која се откинула и закомадала низа страну, у незауостављиву пропаст. Помјерен у турски вакат, у XVIII стољеће, и лишен сјенке Првог свјетског рата, Андрићев јунак је теже препознаван као разорени ратник који не налази мира на Итаки.

Експресионисти су инсистирали на изражавању страха и унутарње драме, што је у Андрићевој приповијетци постало доминантно. Страх је основно осјећање Мустафе Маџара које га разара изнутра и води у агресију и злочине, у лудило, па у сопствену смрт.

Лудило и разарање личности, односно разорена личност, такође је повлашћена тема експресиониста. „Мустафа Маџар“ је прича о разарању личности, при чему разарање и пут у лудило води кроз крв и злочине.

³⁴ Вучковић, Радован. „Андрић, историја и личност“. Гутенбергова галаксија. Београд, 2002. Стр. 5–34.

³⁵ То се види из наведеног Вучковићевог рада „Андрићева проза у књижевности експресионизма“ (видјети претходну напомену), а то потврђује и Радован Самарџић: „Можда у овој приповијетци има и оне побуне против човековог унижења ратом која је била својствена тадашњим писцима без обзира на циљеве и исход тога рата (М. Крлежа, М. Црњански, Д. Васић и др.); а можда и побуне против оних који су из тога рата изашли сувише на друге раздражени. Вероватно је Андрићу заједничка с писцима онога времена и тежња ка извесном космополитизму, знатним делом егзотичном, и ка што ширем размицању просторних граница којих се дотиче његово приповедање: и њему је мило да пред свим јунацима, па и пред Мустафом Маџаром, отвара светске путеве и да их затиче у далеких пределима и градовима.“ Самарџић, Радован. „Андрићев ‘Мустафа Маџар’“. Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе“. Београд: Задужбина Иве Андрића. Београд, 1981. Стр. 272.

Најзад, на стилском плану, уочљиво је коришћење краћих, па и сасвим елиптичних реченица којима се изражава јунаков ужас или драматичан доживљај краја („Здераше са њега џемадан, оста у кошуљи. Паде му сарук. Пуца и кошуља. [...] Мрак и тврдо. Тврдо.“).

На плану симболизације простора уочили смо активирање архаичних, а самим тим и митских представа о свијету. Нагнути чардак понад воде има злослутно симболичко значење. Огледање у води доводи до сазнања о привиду и варљивости ореола и носи злокобну слутњу смрти. Шума, поготово ноћу, јесте опасан и хтоничан простор. Магла са минаретима као јарболима потонулих бродова сугерише опасну несигурност у простору и скори јунаков бродолом. Двије влажне стијене у сну дочаравају јунакову тјескобу и немир. У сну је помјерен и однос између живих и мртвих, доњег и горњег свијета (Мустафино снијевање Авдаге), што симболички претвара дио чардака у гроб и наговјештава смрт.

Андрић је врло рано, а нарочито у приповијеткама „Пут Алије Ђерзелеза“ и „Мустафа Маџар“, освојио технику портрета и нешто од овог модела портретисања јунака, поготово угледног моћника и силника, или славног побједника, задржао до краја живота. Испред Мустафе Маџара, а много више испред Алије Ђерзелеза,³⁶ иде глас о њему и његовој слави и јунаштву, да би се појавом јунака та митско-епска представа почела показивати као привид и лаж, па се постепено изнутра, али досљедно градацијски разарала, све док јунак не буде сведен на иронију судбине, потпуно детронизован, претворен у супротност од првобитне представе.

Приликом дочаравања својих јунака Андрић се користи дескрипцијом, спољашњом перспективом, па погледом „са стране“, из перспективе другог, али и унутрашњом перспективом, при чему је свака промјена перспективе веома функционална. Сам јунак се повремено умјетнички веома успјело разоткрива: Мустафа Маџар најбоље сам себе карактерише поређењем са одваљеном стијеном која се закотрљала низа страну, па нити му треба сна ни хљеба, нити познаје закона. Портрет, односно приповијетка-портрет, јесте као жижа у којој се сакупља и сажима читав живот; у портрету је сажета квинтесенција лика, откривена његова права, тајна природа.

Присјетимо се романа „Омер-паша Латас“. Уводна слика даје Омера и његову војску у пуном сјају, али већ на почетку тај тријумфални улазак у Сарајево бива поремећен и нарушен непредвидљивим искакањем једног занесењака, једне локалне луде.³⁷ Вјекослав Карас – „то што се зове сликар“ – градиће Омеров портрет с амбицијом да у њ утка цио Омеров жи-

³⁶ Знакови. Стр. 10–11.

³⁷ Омер-паша Латас. Стр. 13–17.

вот.³⁸ Напоредо с израдом портрета тече и Омерово самоотварање; као да га је сликар „откључао“ и изнутра расклопио. Један од најмоћнијих људи царевине показује се као напрестани издајник и особа без идентитета и чврстог ослоња у било чему. Оно што је Андреј усвојио и изградио као технику портрета са Алијом Ђерзелезом и Мустафом Маџаром видљиво је и на Омеру. Поступак детронизације, разарања и разоткривања славног побједника или силника правило је у Андрејевом портретисању.

Најзад, антрополошки песимизам и трагично осјећање свијета и живота својствени су овоме писцу и дошли су до пуног стваралачког израза управо у приповиједи „Мустафа Маџар“.³⁹ Она је остала једна од најбољих Андрејевих приповиједака.

Jovan Delić (Beograd)

Andrićs Porträt eines rumhreichen Siegers

Über die Erzählung „Mustafa Madžar“ und ihr Entstehen

In dieser Arbeit wird der Versuch unternommen, anhand des Beispiels dieser Erzählung einige Elemente in der Poesie des Porträts bei Ivo Andrić zu erheben und Mustafa Madžar in Verbindung zu anderen literarischen Figuren Andrićs zu setzen.

Јован Делић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Београд
Србија

³⁸ Исто. Стр. 96–158.

³⁹ Видјети рад Љубише Јеремића, Трагичко виђење у Андрејевим приповеткама. In: Јеремић, Љубиша. „О српским писцима“. Београд, 2007: Српска књижевна задруга. Стр. 28–54.

Renate Hansen-Kokoruš (Graz)

Identitätskonstrukt und -dekonstruktion am Beispiel von Mustafa Madžar, oder: Die Demontage des Heldentums

Im Zentrum der Erzählung „Mustafa Madžar“ steht ebenso wie in „Put Alije Džerzeleza“ ein finsterer Held, dessen „Heldentum“ konsequent einer kritischen Demontage unterzogen wird. Der Begriff wird am Beispiel der Titelfigur und ihrer Wahrnehmungen seiner positiven Konnotationen entkleidet und in der Verkettung mit der Dimension des Verbrecherischen gezeigt. Symbolische Textpassagen wie die Sonnenaureole mit den Elementen des Spiegels und der Fliege werden im Zusammenhang mit dem Weltbild des Protagonisten und dem Leitmotiv des Ekels analysiert. Dabei werden einzelne Aspekte des ‚Heldentums‘ ebenso beleuchtet wie das Verhältnis des Einzelnen zur Menge, die Frage der fehlenden Identität und die Bedeutung des Wegs bei der Konzeption dieser mythologisch angelegten Figur und ihrer Demythologisierung.

Die Erzählung „Mustafa Madžar“ aus dem Jahr 1923, die bedeutendste von Ivo Andrić aus seiner Grazer Zeit, war in vielerlei Hinsicht Gegenstand literaturwissenschaftlicher, -historischer und publizistischer Betrachtungen, die hier nicht aufgerollt werden sollen. Die frühe Erzählung fällt nach der Einteilung von Meša Selimović in Andrić‘ zweite Phase, die Zwischenkriegszeit, die er folgendermaßen charakterisiert: „Izgubivši vjeru u apsolutno, kako kaže Dragan Jeremić, vjeru u smisao života, u boga [...] Andrić je pritisnut mučnom idejom o sveprisustvu zla“ (Selimović 1979: 5). Die Figur Mustafa Madžar gehört nicht nur zu den finstersten Gestalten seiner Figurenwelt, sie stellt sogar eine der pathologischsten Verkörperungen des Bösen in seinem Werk dar. Džadžić akzentuiert sie noch deutlicher, wenn er sagt: „Madžar ide u čelo Andrićevih likova sadističko-nekrofilnog usmerenja“ (Džadžić 1996a: 316–317). Insbesondere die negative Konturierung der Figur im Zusammenhang mit ihrer ethnischen Zuordnung wurde Andrić als vorurteilsbelastet angelastet.¹ In

¹ Diese Position findet sich sehr ausgeprägt bei Rizvić, der sogar so weit geht, Andrić eine geistige Prädisposition zu pathologischen Figuren und Verhaltensweisen zu unterstellen. (Rizvić 1995: 58) Seine z.T. absurden Vorwürfe (z.B. die Darstellung der Medresse als Ausgangspunkt pathologisch pervertierter Sexomanen) und die sinnentstellende Verkürzung von Textpassagen anderer Forscher wie beispielsweise von P. Džadžić zur Untermauerung der eigenen Argumentation unterscheiden grundsätzlich nicht zwischen dem realen Autor und seiner fiktionalen Welt, so dass die vulgärpsychologischen Schlussfolgerungen daraus nicht überraschen. Zur detaillierten Darstellung dieser Position und der Auseinandersetzung damit vgl. Tošović 2009b: 197–203. Ganz in der Rizvić-Tradition steht auch der von Maglajlić herausgegebenen Sammelband „Andrić i Bošnjaci“ (2000), der auch von Eismann 2005 in seinem Beitrag über die Bewertung des Schriftstellers durch die Forschung, insbesondere unter dem Aspekt der nationalen Zugehörigkeit seiner fiktionalen Figuren, behandelt wird. Die

den folgenden Betrachtungen werden derartige Überlegungen, denen häufig eine Identifizierung von Autor und Erzähler zugrundeliegt, weitgehend ausgeklammert. Es wird vielmehr der weltanschaulichen und narrativen Konzeption der titelgebenden Figur auf den Grund gegangen.

Doch bevor der Leser mit Mustafa Madžar konfrontiert wird, fällt zunächst eine ungewöhnliche Konstellation ins Auge. Der Protagonist wird vom Erzähler als Held eingeführt, von den Bewohnern als solcher erwartet und von allen gefeiert, denn er ist „najveći junak na banjalučkom boju“ (Andrić 1967: 21). Mehr noch: Er ist nicht nur populär, sondern bereits eine erhöhte und mythologisierte Figur, über die schon in jungen Jahren Geschichten und Lieder im Umlauf sind. Der Figur eilt ihre Fama voraus, bevor sie überhaupt den Ort der Erzählhandlung betritt. Der auktoriale Erzähler nutzt aber seinen Wissensvorsprung und kontrastiert diese Aura, die die Masse von ihm hat, mit den Gerüchten über seine Brutalität. Bevor also das tatsächliche Erscheinen Mustafas durch seine Physiognomie die Erwartungen der Menge ernüchert – er ist viel kleiner als man es von einem Helden erwartet und nimmt eine gebeugte Haltung ein, er ist glatzköpfig und ähnelt eher einem vergeistigten Pilger –, koppelt der Erzähler sein Heldentum an seine Schattenseite, an das Blutvergießen, an das Gemetzel, das er mit seiner Einheit unter den ‚Deutschen‘ angerichtet hat: „Stigle su nevjerovatne vijesti o njemačkoj pogibiji, o sjeći raje i junaštvu Mustafe Madžara.“² (Andrić 1967: 21) Eine so polarisierte Einführung der Hauptfigur, die zwei völlig gegensätzliche Aspekte des Heldenphänomens in einer Gestalt präsentiert, legt eine Fokussierung auf das Heldentum unter unterschiedlichen Wertestandpunkten und eine Verlagerung auf ein Sujet nahe, das seine Spannung aus dem Zusammenstoß divergierender Weltansichten konstituiert. Dass eine solche Erzählkonzeption die prinzipielle Entmythologisierung der Figur und eine kulturkritische Entwicklung des Themas erwarten lässt, die den Verlauf der Geschichte dann tatsächlich kennzeichnet, darf nach einem solchen Auftakt kaum überraschen.

Mustafa Madžar steht unter diesem Aspekt in einer Reihe mit Alija Džerzelez, der Hauptfigur der gleichnamigen Erzählung aus dem Jahr 1920. Beide Figuren stellen Helden dar, die sich in ihrer Rolle nicht zurechtfinden und an der Rolle, die ihnen gesellschaftlich zugedacht ist und die sie beide gewählt, akzeptiert und lange gelebt haben, schließlich scheitern. Nicht nur durch die

meisten der Artikel in dem Sammelband werfen dem Autor eine tendenziöse und vorurteilsbeladene negative Darstellung der Moslems vor.

² Wie subtil Andrić hier die Akzente setzt, zeigt die syntaktische Parallele, die zudem auf der Seite der Opfer durch die Wiederholung der Präposition *o* unterstrichen wird. Auch die Anordnung, durch die die kollektiv benannten Opfer gegenüber dem einzelnen Täter Mustafa betont werden, trägt zu einer Sinngebung bei, die die zugrundeliegenden Begriffe kontrastiert.

Diskrepanzen in ihrem Auftreten, sondern auch durch ihr ständiges Auf-der-Flucht-Sein sind beide Anti-Helden: Ein Grundmerkmal des Helden besteht ja gerade darin, dass er sich schwierigen Situationen stellt und nicht davor davonläuft. Beide Erzählungen haben das Grundthema der Demythologisierung des Heroismus gemein. Im öffentlichen Bewusstsein werden diese Figuren innerfiktional aber als Helden betrachtet. Das äußert sich darin, dass beide in Volksliedern über ihre Heldentaten besungen werden, d.h. im Volk kursieren ihre Namen als Synonyme für Heldentum. Bei Džerzelez verwendet Andrić diesen Aspekt in doppelter Hinsicht, da er diesen Aspekt nicht nur in die Erzählung integrierte, sondern sich bereits bei der Wahl der Figur des Džerzelez eines Motivs aus der Volksdichtung bediente. Bei Mustafa Madžar ist das nicht der Fall, ihm liegt aber eine historische Figur zugrunde.³ Auch wenn die Parallelen zu überwiegen scheinen, treten weitere Unterschiede hervor, die sich v.a. in der Figurenkonzeption niederschlagen: Džerzelez ist ein vom Erzähler mitfühlend ironisierter Held, dessen Diskrepanz zwischen öffentlichem und privatem Auftreten komisch konnotiert ist, während Madžar weder ironisiert noch mitfühlend dargestellt ist.

Doch zunächst zum Begriff des Heldentums in „Mustafa Madžar“, das hier sehr viel kritischer als in der früheren Erzählung dargestellt und dessen Grundpostulate durchleuchtet werden: Der Begriff Heldentum (*junaštvo*) bezieht sich auch hier nicht auf allgemeine menschliche Verhaltensregeln, sondern auf Kampfhandlungen und auf den Krieg. Er ist eng mit der Vorstellung der Tapferkeit (*hrabrost*) verbunden, die den Einzelnen im Kampf dazu befähigt, Angst und Vorsicht zu überwinden. Neben der Bereitschaft und Fähigkeit zur körperlichen Auseinandersetzung, neben der Kraft, die den Helden in die Lage versetzt, seinen oft überlegenen Gegner zu bezwingen, gehört auch der Einsatz seiner intellektuellen Fähigkeiten. Der Held ersinnt selbst in schwierigen Situationen Lösungen. Der Einzelne in der Funktion als Held ist Teil eines größeren Kollektivs, das er hinter sich hat, dem er zum Sieg verhilft, dessen Schwächen er aber auch durch besondere Schläue oder Stärke ausgleicht. In der Erzählung „Mustafa Madžar“ geschieht Letzteres in der Episode mit den Flößen, denn Mustafa hat nicht nur die Schliche erdacht, er zeigt auch außerordentliche Kräfte („*Preskakao je sa splava na splav kao krilat.*“ Andrić 1967: 24), die übernatürlich anmuten und durch die er Taten vollbringt, die alle in Erstaunen versetzen. Er beflügelt so die entmutigten Kampfgenossen. Das verdeutlicht die Verbindung der Eigenschaften Mut, Kraft und Intelligenz im „Heldentum“. Zugleich haftet dem Begriff das Merkmal des Außerordentlichen und Übermenschlichen an, das nur unter Aufwendung extremer Potenzia-

³ Als historisches Vorbild gilt Alija Madžar Dubovanin. Zur Frage des Umgang mit den historischen Quellen vgl. Mirković 1939 und Samardžić 1981. Einen Überblick über die Forschungslage zu diesem Punkt gibt Tošović 2009b: 193–195.

le zu leisten ist. Ein „Held“ in diesem Sinne ist also immer auch Grenzgänger, denn er muss bereit sein, die eigene Bequemlichkeit hintanzustellen. Dafür winken ihm Ruhm und Bewunderung durch die Menge, die ihm im Gegenzug den Führungsanspruch zuerkennt. Auch wenn er die Menge also durch seine Fähigkeiten und Leistungen überragt, ist er untrennbar mit ihr verbunden und Teil von ihr. Er führt sie und beflügelt sie zu Taten, derer sie sonst nicht fähig wäre; er verleiht ihr ein ungewöhnliches Selbstvertrauen. Schließlich schweißt er die Menge zusammen, indem er ihre idealen Eigenschaften in sich bündelt, ihre kollektive Identität signifikant zum Ausdruck bringt und sie symbolisiert. Dieser Symbolcharakter tritt in der Erzählung durch die kollektive Verehrung (Lieder, Mythen usw.) zutage. Andererseits ist der „Held“ selbst nur dann Held, wenn er kollektive Ziele verwirklicht. In seinen Taten schlagen sich keine kleinlichen, persönlichen Interessen nieder, denn das widerspricht dem Begriff des Heldentums zutiefst. Insofern muss er sich mit dem Kollektiv identifizieren, dessen Ziele zu seinen eigenen erklären und seine persönlichen Interessen negieren. Der Held ist also gleichzeitig, zusammen mit seinem Kollektiv oder stellvertretend dafür, Sieger.

In „Mustafa Madžar“ vergegenwärtigt der Erzähler aber zugleich die andere Seite der Medaille, denn wo ein Sieger ist, müssen auch Besiegte sein. Nicht allein der Sieg, sondern die spezifische Art des Umgangs mit den Besiegten ist Bestandteil des immanenten Verständnisses von ‚Heldentum‘. Einem Sieger, der gegenüber dem unterlegenen Gegner Gnade und Milde walten lässt, zollt die Menge keinen Respekt. So zeigt die Erzählung in Umkehrung dessen mehrfach die Gnadenlosigkeit der Sieger. Die dunkle Seite des ‚Heldentums‘ verbindet sich daher immer mit roher Gewalt, die im Töten von Unterlegenen gipfelt: „Iz grada izidoše opsjednuti Turci Banjalučani, i poče pokolj raje i pljačkaša.“⁴ Daher verwundert es nicht, dass Mustafas Heldentum immer mit Blutvergießen und Gewalt verbunden ist, z.B. „zavitlana sablja mu širi svijetal krug i hladan vjetar oko njega.“⁵ Bei derartigen Aktionen, die im Zusammen-

⁴ Andrić 1967: 25. Hier ist auf die auch an vielen anderen Stellen auffällige poetische Qualität des Textes zu verweisen, denn sowohl die rhythmische als auch die lautliche Gestaltung dienen zur Unterstreichung der Sinnbezüge in der Erzählung. Im vorliegenden zweiten Halbsatz wird durch die Alliterationen von p und č bzw. die Lautinstrumentierung unter Einschluss der Vokal o und a (**po**če **po**kolj raje i **plja**čkaša) die Aufmerksamkeit auf die semantisch zentralen Wörter „Gemetzel“ und „Plünderer“ gelenkt. Die hier zu beobachtende rhythmische Organisation (vier Jamben unter Einschluss einer Pyrrhichie im vierten Versfuß) dürfte daher ebenfalls kaum ein Zufall sein, sondern wird möglicherweise gerade deshalb eingesetzt, um die Wiederholung der Handlung zu betonen.

⁵ Andrić 1967: 25. Hier wird ebenfalls auf den Doppelcharakter des Heldentums und seines Trägers Mustafa alludiert. In der Formulierung „svijetal krug“ ist außerdem das Merkmal der Glorifizierung und der Aureole erkennbar, auf die später – in

hang mit jedem Feldzug genannt werden, unterscheidet er nicht zwischen militärischen und zivilen Gegnern – Feinde sind alle, die nicht zum eigenen Kollektiv (z.B. der eigenen Glaubensgemeinschaft) gehören, z.B. zur „raja“, den aus seiner Sicht Ungläubigen, den Christen. Aufgrund des Symbolcharakters werden seine Werte und Maßstäbe auf die Menge übertragen, d.h. sie gelten ebenso für diese. Der Held ist dabei auch ihr Anführer, er motiviert die, die ihm nachfolgen sollen, d.h. er initiiert militärische Handlungen, somit aber auch die nachfolgenden Gräueltaten. So betrachtet zeigt die Erzählung die Bandbreite und Wandlung des Begriffs „junaštvo“. Nicht mehr Heldenmut und waghalsige Aktion, also die alleinige Aktion eines Einzelnen, machen dieses aus, sondern Heldentum wird als zutiefst destruktiv verstanden, weil es immer mit Mord und Verbrechen verbunden ist.

Die Perversion dieses Begriffs entwickelt die Erzählung über das Motiv der Vergewaltigung. Das macht einen wesentlichen Unterschied zu Džerzelez aus, der zwar ebenfalls ein gestörtes Verhältnis zur Sexualität hat, aber keine pathologische Deformation zeigt. Mustafa Madžar dagegen hat eine hilflose Frau vergewaltigt, die er allein vorgefunden hatte (Schlacht an der Orjava⁶) und die ihn nun in seinen Alpträumen verfolgt. Die erinnerte Episode führt damit die Umkehrung des Heldentums unter dem Aspekt der Ritterlichkeit vor Augen, die als eine Teileigenschaft des Heldenkodex Frauen gegenüber gelten muss. Die Perversion des „Kriegsheldentums“ findet ihren Höhepunkt in der Vergewaltigung der vier Kinder durch seine ganze Einheit auf der Krim. Diese Episode wird zunächst aus der Erzählerperspektive und später durch die

ihrer semantischen Umwertung in Verbindung mit der Fliege und dem Ekel – noch ausführlicher eingegangen wird.

⁶ Hier findet sich ein sinnentstellender Übersetzungsfehler von M. Dor u. R. Födermann. Im Original heißt es: „On je zna i zna zašto rukama dojke pritište i zašto joj je lice bolno iskrivljeno“ (Andrić 1967: 29). Sie haben es folgendermaßen ins Deutsche übertragen: „Er *wusste nicht*, warum sie ihre Hände an die Brust presste und warum ihr Gesicht so von Schmerz verzerrt war“ (Tošović 2008: 385; Hervorhebung: RHK). Richtig müsste es aber heißen: Er kannte sie und wusste, warum sie ihre Hände an ihre Brüste presste und warum ihr Gesicht schmerzverzerrt war. Der Übersetzungsfehler ist in zweierlei Hinsicht signifikant: Erstens wird dadurch die Erinnerung des Protagonisten an seine Untat verneint, ja der Zusammenhang zwischen ihrer Geste und seiner Tat eliminiert. Zweitens wird die sexuelle Konnotation der Textstelle getilgt, die die Anspielung auf die sexuelle Gewalt beinhaltet. Im Original heißt es nämlich nicht „grud“ oder „grudi“, was geschlechtsneutral als „Brust“ zu übersetzen ist, sondern „dojke“, „Brüste“. Der Blick des Mannes ist damit nicht geschlechtsneutral, sondern er fällt auf die Brüste einer Frau; darin drückt sich das Verlangen des Mannes aus, in der Geste der Frau dagegen ihre klare Ablehnung und Wehrlosigkeit. Die Übersetzung von M. Zöllner ist korrekt, was den ersten Aspekt angeht, aber auch sie verschleiern die Geschlechtsspezifika.

Alpträume immer wieder als Mustafas Erleben aufgerufen. Es handelt sich um eine Schlüsselszene mit einer symbolträchtigen Verteilung der Merkmale auf die beiden Instanzen von Opfer und Täter. Für die Semantik des „Heldentums“ ist sie von entscheidender Bedeutung, wobei nicht die Vergewaltigung selbst beschrieben wird, sondern die das Äußere der Opfer vorher und nachher sowie Mustafas Erinnerung. Dem „großen“ Kriegshelden Mustafa stehen vier kleine Jungen gegenüber, d.h. es handelt sich um die diametrale Umkehr der typischen Heldensituation, da diesem nicht mehrere übermächtige, sondern klar unterlegene Figuren gegenüberstehen, die nie als gleichwertige Gegner gelten können. Der Gegensatz wird auch äußerlich unterstrichen: Im Unterschied zum finsternen und vermumnten („mrk i umotan“⁷) Mustafa haben die Kinder kurze blonde Haare, sind weißhäutig und herrschaftlich gekleidet („plave podšišane kose, bijeli i gospodski odjeveni“, Andrić 1967: 23). Der Text unterstreicht die offensichtliche soziale Differenz, die möglicherweise eine zusätzliche Quelle für die Rachsucht des Stärkeren an den eigentlich Schutzbedürftigen darstellt. Die Konstellation des pervertierten Heldentums erfährt in der folgenden vielfachen Vergewaltigung ihre Klimax: Mustafa und seinen fünfzehn kampferprobten und brutalen Reitern sind die vier Kinder völlig hilflos ausgeliefert. Der Erzähler schildert wieder nur ihr Aussehen: Sie sind am nächsten Morgen aufgedunsen und blau und können sich nicht mehr auf den Beinen halten. Der Held nutzt seine Führerrolle also nicht zum Schutz der Hilflosen, sondern er geht seiner Truppe, deren ehrloses Handeln er erst initiiert, mit negativem Beispiel voran. Der einzige Fehler, den Mustafas Einheit ihrer eigenen Logik nach begeht, ist der, die Jungen im Anschluss nicht umgebracht zu haben. Später wird dieses Detail noch karnivorisch zugespitzt: Man hätte sie braten müssen.⁸ Der „Held“ und die von ihm angeführte Truppe verfügt also über keinerlei selbstkritisches Bewusstsein und Distanz: Falsches Handeln wird nicht vorher reflektiert und vermieden, sondern nachträglich durch erneutes falsches Handeln, also doppeltes Unrecht, aus dem Bewusstsein getilgt.

⁷ So wird die Figur bereits am Anfang der Erzählung eingeführt (Andrić 1967: 21). Kurz darauf wiederholt der Erzähler das Personenmerkmal „finster“ und variiert es: „mrk bez osmijeha“ (Andrić 1967: 22).

⁸ „[...] čuje kako mu neko iza leđa govori: – Trebali ste ih peći, pohvatati pa na žaru... ali sad je dockan. Bijesni od muke. To je trebalo: peći!“ (Andrić 1967: 31) Džadžić spitzt das in seiner Charakterisierung des Helden noch zu, wenn er sagt: „Destruktivno-nekrofilna priroda snevača pati i zbog nedovoljnosti sadističkog zadovoljstva – što silovane dečake nisu ispekli“ (Džadžić 1996a: 290). Es ist zunächst nicht ganz klar, ob das tatsächlich Mustafas Standpunkt wiedergibt. Zumindest die erste Formulierung ist die einer nicht zuzuordnenden fremden Stimme, die die absolute Steigerung der Perversion in der Logik des „Heldentums“ zum Inhalt hat. Allerdings schließt sich Mustafa dem an. Die erste Aussage kann aber als innere Stimme seines Alter Ego verstanden werden, die sein Schuldgefühl zu unterdrücken versucht.

Das Bild basiert vollkommen auf dem Kontrast groß – klein, stark – schwach, brutal – hilflos, schwarz – weiß, Verbrecher – Opfer. In dieser Opposition lässt sich allerdings der Begriff des „junaštvo“ überhaupt nicht mehr positiv verstehen; der Vorfall zeigt seine völlige Pervertierung, die Übermacht des Inhumanen, Destruktiven und Lebensverachtenden. An der vollkommenen Umkehr der Werte wird die Absurdität eines Ethos des Heldentums vor Augen geführt. Gerade dieses Ereignis, in dem die völlig Hilflosen Opfer wurden, löst Mustafas Selbstzweifel und Alpträume aus, nicht die vielen anderen Bluttaten. Der Held beginnt sich vor den Traumbildern (dazu gehört auch die vergewaltigte Frau) und vor der Nacht, die sie erstehen lässt, ebenso zu fürchten, wie es kleine Kinder tun.

Zur Vorstellung von Heldentum gehört die Eigenschaft der Tapferkeit bzw. des Muts (*hrabrost*). Sie lässt den Kämpfer seine Angst selbst dann vergessen, wenn er es mit einem übermächtigen Feind zu tun hat; oft wird sie durch die Bereitschaft illustriert, im Kampf sein Leben zu lassen. Obwohl viele Publikationen zu „Mustafa Madžar“ das als eine positive Eigenschaft dieser sonst überwiegend negativen Figur betrachten, überrascht doch die Tatsache, dass weder das Lexem *‘hrabar’* noch *‘hrabrost’* im Zusammenhang mit Mustafa verwendet wird. Nur einmal findet sich eine präzise Umschreibung der Feigheit als des Gegenteils, im Wortgefecht mit Abduselam-beg, als Madžar auf dessen Prahlereien schlagfertig mit den Worten kontert: „Pa zar se ispod jorgana moglo da vidi?“ (Andrić 1967: 32) Das Fehlen dieses Begriffs in der ganzen Erzählung ist ein wichtiges Signal des Erzählers und deutet darauf hin, dass eine solche Eigenschaft darin nicht vorkommt oder sie anders begriffen wird. *‘Hrabrost’* im engen Sinn als *‘Risikobereitschaft’*, für ein Kollektiv verwundet oder getötet zu werden, ist dem Protagonisten sicher zuzuschreiben. Das gilt aber nicht für solche Aktivitäten, die sich potentiell kritisch mit der Menge auseinandersetzen. Das Eintreten für Schwache und Hilflose wäre ein Akt des Mutes gewesen, weil er der Menge möglicherweise Einhalt geboten hätte (das gilt für die vier Jungen ebenso wie für die Bewohner von Banja Luka). Als innerer, ethischer Imperativ – auch ohne das Verhältnis von Individuum vs. Kollektiv – hätte es Madžar die Vergewaltigung der Frau verboten. *‘Hrabrost’* beinhaltet aber auch Lebenstüchtigkeit, wie Egerić unter Rückbezug auf das Ende von „Ex Ponto“ nachweist, wo es heißt: „Hoćeš da usneš, sine moj?! Ne, oče, idem da živim.“⁹ Egerić versteht das nicht nur als eine der wichtigsten Energien und Motive bei Andrić. Im Mut sieht er ein wesentliches Merkmal des Humanen, das der Angst als Quelle des Bösen entgegengesetzt ist. „Hrabrost, u tom smislu onda, nije žed za slavom, neskromna želja da se bude bolji od drugih time što će se pokazati koliko čovek može i sme, no je jedno *nužno uviđanje*

⁹ Egerić 1979: 213. Als Zitatnachweis findet sich dort: Ex Ponto. In: „Književni jug“ 1918: 109.

da se samo njom može braniti *osnova života*“ (Egerić 1979: 220). Einen so verstandenen Mut weist Madžar nicht auf, denn über die Grenze dessen, was der Mensch darf und was er nicht darf, hat er sich längst hinweggesetzt. Außerdem zeigt er keinen Mut zum Leben, sondern er läuft – vor allem vor sich – davon.

Wie sehr „Heldentum“ und das Zerstörerische zusammengehören, zeigen einige weitere Textdetails. Eines der wichtigsten ist das der Aureole in der vermeintlich idyllischen Natur, das wegen seiner Bedeutsamkeit zitiert werden soll. Mustafa sieht sein Spiegelbild im Wasser; die Szene verdeutlicht traditionell und vielfach intertextuell belegt den Akt der Selbsterkenntnis: „Tada se ugleda u vodi i vidje lice osjenčeno, kao ugljen tamno, ali oko glave mu se savio gust roj mušica, svaka je prožeta suncem i poigrava, pa sve zajedno sačinjavaju oreol titrava i tanka svjetla. I nehotice podiže ruku i u vodi vidje svoje savijene prste, zaronjene u taj žitki drhtavi sjaj, ali na ruci nije osjećao ništa, tako se sitna i bez svake težine bila njihova suncem prožeta tjelašca. Konj mu se nešto plahnu i trže ga; roj se pomače i rastavi, i oreol se razbi. Izgledalo je kao da leti iznad vode“ (Andrić 1967: 30). Anders als in der Interpretation von Šutić¹⁰ ist das aber nicht als Heiligenaureole zu verstehen und Mustafas dunkles Gesicht nicht dem Gesicht Jesu auf Darstellungen der Pieta vergleichbar. Sicher dient die Aureole allgemein als Sinnbild der Erhöhung und Verklärung, mit ihrer Hilfe wird Heiligkeit traditionell bildlich vergegenwärtigt. Schaut man sich das Bild jedoch genauer an, so fällt auch hier die vollständige semantische Umkehrung der Aureole auf und die gleichzeitige Besetzung mit gegenteiligen Bedeutungen: Diese Sonnenaureole ist hier von einem Fliegenschwarm durchsetzt, der um Mustafas Kopf kreist, so dass nämlich erst beide zusammen die Aureole bilden. Es ist also kein lichter, positiver, sondern ein düsterer und unheilvoller ‚Glorienschein‘. Die Fliege gilt als Symbol des Ekligen, Faulen, Verdorbenen, da sie sich dadurch vermehrt, aber auch Todessymbol. Der Herrscher über die Fliegen ist etymologisch Belzebub, Herr der Dämonen und Teufel, und die Fliegen werden mit dem Teuflichen, Bösen und Ekligen identifiziert. Man denke nur an Goldings „Lord of the Flies“, wo ebenfalls die nackte Gewalt der Menschen über andere Menschen und ihre physische Vernichtung im Zentrum stehen. Die Fliege verkörpert auch den Menschen der Pseudo-Aktion („pseudo-čovjeka akcije“), da sie in der Fabel den Arbeiter nur imitiert, nicht aber selbst tätig ist.¹¹ Auf Mustafa ist das ebenfalls anwendbar, aber bei ihm lässt sich diese Charakteristik in doppelter Hinsicht, auch im Sinne des „čovjek pseudo-akcije“, beobachten. Als „pseudo-akcija“ kann der Krieg betrachtet werden, ist er doch keine positiv konnotierte Handlung, sondern ihre Negation: Der Krieg baut nichts auf, er erschafft nichts Neues, sondern er

¹⁰ Šutić 1981: 288. Zitiert nach Tošović 2009b: 209.

¹¹ Vgl. Chevalier 1983: 419, Stichwort *muha*.

zerstört; insofern ist er nicht nur die Gegenkraft der Aktion, sondern des Humanen schlechthin. Folgerichtig ist auch das Subjekt kein wirklich Handelnder, sondern ein Zerstörer. Die Erzählung unterstreicht diesen Gedanken durch die Erwähnung der Hände, einem vielsagenden Symbol in der Literatur, da sie als Körperteil einer wie auch immer beschaffenen Aktion gelten.¹² Mustafas Hände erschaffen nichts, sie vernichten nur, führen den Säbel, schwingen die Streitaxt, drücken den Hahn am Gewehr. Selbst zum Fühlen, d.h. zur sensiblen Weltwahrnehmung, der Voraussetzung rationalen Handelns, taugen sie nicht mehr. Die geschilderte Szene des Spiegelbilds mit der Fliegenaureole im Wasser markiert Mustafas Selbsterkenntnis auf fatale Weise. Sie zeigt nämlich, dass er die Verkettung von beidem, von Heldentum und Bösem, begreift und dass ihm bewusst wird, sich nicht von einem ohne das andere lösen zu können. Daher ist das Ende der Erzählung nur logisch, wenn er seinen absurden und lächerlichen Tod praktisch provoziert, der fast einer Erlösung gleichkommt.

Madžar ist eine mehrfach zerrissene Figur. In der Erzählgegenwart ist wird sie durch Schlaflosigkeit und Alpträume gequält, die immer mehr zunehmen. Der Grund dafür sind seine Untaten und die Schuldgefühle, die sich daraufhin einstellen. Diese Qualen, die ihm seine Schuld als Traum buchstäblich immer wieder vor Augen führen und ins Bewusstsein rufen, sind der Preis für seine Verbrechen. Damit ist er – auch auf dem Hintergrund seiner Geschichte – eine Figur, die zu einer gewissen Form von Reflexion fähig ist. Erstaunlich daran ist aber, dass ihn das nicht von weiteren Morden abhält, sondern ihn geradezu stimuliert. Dafür dürften zwei Ursachen ausschlaggebend sein: 1. Er begreift zwar den Zusammenhang emotional, ist aber zu keiner rationalen Handlung in der Lage. Šutić spricht in diesem Zusammenhang von seiner Unfähigkeit zur Triebkontrolle.¹³ 2. Er erkennt, dass es aus der Verstrickung des Morbiden und Bösen mit dem Heldentum keine Rettung gibt und beschleunigt daher sein eigenes Ende. Dass er die Verlogenheit des Heldentums erkennt, zeigt auch seine Abrechnung mit Abduselam-beg, dessen Prahlerei als angeblich blutrünstiger Kriegsheld ihn anwidert und den er umbringt. Dass er selbst das blutrünstige Heldentum verkörpert und es nicht loswerden kann,

¹² Zu diesem ausladenden Aspekt sei hier nur auf die Verwendung bei Ranko Marinković („Ruke“, „Traktat o ruci“) und Miroslav Krleža („Povratak Filipa Latinovicza“) sowie bei Heidegger („Parmenides“) hingewiesen. Insbesondere Letzterer hat den Zusammenhang zwischen ‘Hand’ und ‘Handlung’ unterstrichen, wenn es heißt: „Durch die Hand geschieht zumal das Gebet und der Mord, der Gruß und der Dank, der Schwur und der Wink, aber auch das ‘Werk’ der Hand, das ‘Handwerk’ und das Gerät. Der Handschlag gründet den bündigen Bund. Die Hand löst aus das ‘Werk’ der Verwüstung“ (Heidegger 1982: 118).

¹³ Šutić 1981: 285. Zitiert nach Tošović 2009b: 192.

verdeutlicht eines der letzten Bilder von ihm. Seine Augen sind blutunterlaufen und er sieht alles nur noch durch das Blut, d.h. sein Blick und damit seine Erkenntnis sind durch das angerichtete Verbrechen bestimmt:

Tek tada vidješe da su mu oči sasvim zalijevene krvlju, u kojoj je ostala zjenica samo kao crna tačka u sredini, da mu se ruke neprestano grče, da mu je razdrljeni vrat nabrekao, a lijevi brk izgrizhen i kraći. Zgledaše se. A on, kroz mrak od krvi, nazre kako se prema njemu okreću sva ta lica [...] (Andrić 1967: 36)

Die Einsamkeit Madžars ist kaum übersehbar; es gibt dafür biographische und existentielle Faktoren, die z.T. in der Literatur auch als Gründe für das Böse in der Figur diskutiert werden. Biographisch fällt nicht nur ins Auge, dass er im Alter von 15 Jahren nach dem Tod des Vaters und der Heirat des älteren Bruders das Vaterhaus verlassen und vier Jahre in Sarajevo in der Medresse verbringen muss, sondern dass in seinem Elternhaus die Mutter oder andere weibliche Personen nicht einmal erwähnt werden. Die Atmosphäre der emotionalen Unterkühlung hat möglicherweise auch darin ihre Ursache. Mustafa hat nach seiner Rückkehr aus Sarajevo weder familiäre Verbindungen noch einen Lebensplan. Ein Motiv für die Wahl des Kriegshandwerks ist nicht erkennbar, eher scheint es sich besonders dann anzubieten, wenn konkrete Vorstellungen einer sinnvollen Lebensplanung fehlen.

Mit der Figur des Mustafa Madžar ist ein besonderer Chronotopos des Wegs verbunden, denn es ist für ihn bezeichnend, dass er an keinem Ort länger verweilt. Es handelt sich dabei jedoch nicht um den Weg des Abenteurers oder der Entdeckung des Neuen. Der Weg in „Mustafa Madžar“ ist der des ständigen Getriebenseins¹⁴ und der Flucht, die allerdings nicht durch Vertreibung oder durch andere ausgelöst wird. Als Jugendlicher kann er nicht mehr in seinem Elternhaus bleiben. Nach Abschluss der Schule verlässt er Sarajevo und kommt in die Heimatstadt zurück, fühlt sich aber dort nicht mehr wohl. Wegen seiner Orientierungslosigkeit, aber auch wegen seiner inneren Unruhe zieht er in den Krieg und kehrt dreimal unerwartet, weil als gefallen gemeldet, zurück. Es hält ihn an keinem Ort und treibt ihn in ständige Heerzüge, so auch nach seiner letzten Rückkehr. Danach tritt er seinen letzten Weg an, den Weg der hemmungslosen Vernichtung und Selbstvernichtung. Der Weg ist das Motiv seines ständigen Unterwegsseins, seiner unstillen Rastlosigkeit. Sein Blockhaus, der einzige Ort der Wiederkehr, an dem er wieder zu seinen früheren Leidenschaften (Musik, Bücher) findet, ähnelt ihm auf frappante Weise und weist einige übereinstimmende Merkmale auf. Es ist gebeugt (pognut) wie er selbst. Als „koliba ponad vode“ hat es ebenso wenig Bodenständigkeit, wie

¹⁴ Es ist sicher kein Zufall, dass die Fliege auch dieses Motiv symbolisiert: „neprestano proganjanje“ (Chevalier 1983: 419).

die Figur eine Verankerung in der Menge scheut. Die Hütte über dem Wasser symbolisiert Mustafas fehlende 'Bodenhaftung' und macht deutlich, dass er ein Mensch ohne Heimat ist, die immer Erde und Boden voraussetzt. Im Zusammenhang mit der Hütte ist, wie beim Bild am Brunnen, auf das Wasser hinzuweisen, das als Spiegel fungiert; dadurch wird er immer wieder mit seiner eigenen Erscheinung konfrontiert. Er verlässt diese vorübergehende Wohnstatt, die eben nicht sein Vaterhaus ist, sondern allenfalls eine dürftige Kompensation dessen, jeweils sehr schnell, so wie er jeden Ort aus dem Gefühl innerer Unruhe heraus wechselt. Mustafa ist durch diesen Chronotopos als Figur charakterisiert, die nirgendwo bleiben kann, weil ihr das innere Gleichgewicht und die Ruhe fehlen. Er kennt keine Ausgewogenheit, die ihm Ruhe spenden würde.

Mustafa charakterisiert folgerichtig, was das Verhältnis zur Umwelt und zu sich selbst angeht, der Ekel vor der Welt und vor sich selbst. Zunächst ist nur zu beobachten, dass er sich mit der Menge nicht identifizieren kann, die ihn ihrerseits bewundert. Die Menge sieht in ihm etwas, was er in sich offenbar nicht erkennen kann. Auf jeden Fall ist die Diskrepanz zwischen dem, wie er wirkt, und dem, was man offensichtlich in ihm sehen will, offensichtlich. Dieses Problem wird immer offensichtlicher, beruht doch der Heldenstatus auf einem kollektiven Bild. Dieses Bild und seine eigene Wahrnehmung von sich selbst sind immer weniger in Übereinstimmung miteinander zu bringen. Das gilt umgekehrt auch für das Bild der Menge, das Mustafa von ihr hat. Bereits von Anfang an gibt es ein deutliches Auseinanderklaffen zwischen beidem. Er fügt sich nach der Rückkehr aus Sarajevo nicht in die Gemeinschaft seines Heimatorts, und später verschärft sich die Situation nur noch. Jedesmal, wenn er zurückkehrt, zieht er sich zurück und macht sich bald wieder auf. Die Identifikation mit dem Kollektiv, die dem Heldentum insbesondere, im Grunde aber jedem Identitätskonstrukt zugrunde liegt, ist bei Mustafa grundlegend gestört. Das stellt aber die Grundpositionen in Frage, denn für jede beliebige Identität muss es eine Übereinstimmung mit einer kollektiven Gemeinschaft geben. Er fühlt sich nirgendwo zugehörig und zu Hause: Wie sein Name beweist, ist er sowohl Moslem als auch Ungar oder eher noch keines von beiden. Mit seinem Vater kann er sich nicht identifizieren, denn der hat das Familienerbe durchgebracht. Das Erbe des Großvaters, der zum Islam übergetreten war, wird weder vom Vater (materiell) noch von ihm selbst (ideell) hochgehalten. Bei Mustafa ist trifft keinerlei Identifikationsmuster zu, weder mit der Familie, noch mit seiner Schule, nicht einmal mit seiner Einheit. Wo eine Übereinstimmung mit der Menge zu beobachten ist, ist sie negativ: Die kollektive Vergewaltigung der Jungen, das Gemetzel in Banja Luka. Es scheint, als würde Mustafa in seiner Vision das Kollektiv für die Verbrechen verantwortlich machen, als würde nicht er der Einheit voranschreiten, sondern diese ihn treiben. Mustafa ist ein Mensch ohne wirkliche Identität, weder im individuellen noch im ethnischen

Sinn. Er ist weder mit sich selbst im Klaren noch identifiziert er sich mit kollektiven Ideen. Dass er kämpft, hat offenbar nichts mit seiner Überzeugung zu tun. Das Kollektiv, d.h. das Andere, das Nicht-Ich, wird für ihn immer zwielichtiger und fremder. Es ist die Außenwelt, und so ergibt es einen Sinn, wenn Mustafa als Leitmotiv immer wieder den Satz „svijet je prepun gada“¹⁵ wiederholt, der sich nicht nur auf die anderen, sondern auch auf ihn selbst bezieht. Die Welt, die für ihn ekelhaft ist, wird viel früher als solche erlebt, bevor der Protagonist das tatsächlich so formuliert. Die Welt zwingt ihn dazu, bestimmte Positionen einzunehmen, wobei seine Haltung dazu eher indifferent erscheint. Seine Einstellung zu den Einwohnern von Banja Luka ist relativ neutral und emotionslos, doch erst sein Sieg ermöglicht es, dass der Mob seine Aggressionen und seine Gier befriedigen kann. Die Menge ist ihm lästig und stößt ihn zunehmend ab: Ihre Bewunderung scheint ihm ziemlich gleichgültig zu sein, aber sie zwingt ihm eine Rolle auf, mit der er sich immer weniger identifizieren kann und die ihm zunehmend Qualen bereitet; dennoch bricht er nicht aus dieser Rolle aus. Der Ekel bezeichnet das prinzipielle Gefühl des Abgestoßenseins, was hier in zweierlei Hinsicht angewandt wird: auf die Umwelt und auf sich selbst. Insofern ist Mustafa weder mit den anderen, noch mit sich selbst im Reinen; es ist ihm unmöglich, eine Identität anzunehmen, ein positiv besetztes Rollenbild zu finden.

Die Figur ist mythisch konzipiert, worauf verschiedene Anhaltspunkte verweisen. Die dreimalige Wiederholung als charakteristisches Element des Mythopoetischen erscheint bei den Kriegszügen einschließlich seiner ‚Heldentaten‘ und dem entsprechend auch bei seiner Rückkehr. Dreimal träumt er von den vergewaltigten Jungen, dreimal formuliert er seinen Ekel. Es ist auch auffällig, dass er, obwohl einige Momente seiner Geschichte erzählt werden, keine Geschichte im Sinn einer Persönlichkeitsentwicklung besitzt. Zwar ändern sich seine Handlungen und werden immer brutaler, aber wie im Mythos liefert der Text keine Erklärung und kein Motiv dafür. Diese mythologischen Elemente werden dadurch verschleiert, dass zwar der Erzähler zwar eine Introspektion in die Gedankenwelt des Protagonisten gewährt, der Leser aber keine Antwort auf die Ursachen eines solch monströsen Verhaltens erhält. Das Böse erscheint so als unverständlich, aber vollkommen alltäglich, banal, jederzeit präsent und äußerlich unscheinbar.

Ein fiktionaler Text ist darauf angewiesen, Eigenschaften an ihren Trägern und Begriffe an jenen festzumachen, die sie vertreten. Insofern ist die Eigenschaft als solche oder ein losgelöster Begriff fiktional schwierig umsetzbar, es sei denn durch archetypische Überzeichnungen oder Stereotypen. Anđrić setzt hier eine Kombination aus Innenperspektive und Retrospektive des

¹⁵ Dieses Motiv findet sich erstmals nach der Schlacht bei Banja Luka und wird später immer häufiger, fast stakkatoartig als Verdichtung seiner Weltsicht eingesetzt.

Protagonisten mit einer neutralen Fokalisierung ein, die die Sinnggebung durch Bilder, Metaphern und Symbole verstärkt. So gelingt es ihm, Eigenschaften enthistorisiert und in einer mythopoetischen Verallgemeinerung zu präsentieren. Daher ist in diesem Punkt Džadžić nicht zuzustimmen, der von einer eher intuitiven Demythologisierung spricht.¹⁶ Gerade die narrativen Strukturen beweisen, dass es sich hier um eine konsequente konzeptionelle Demythologisierung handelt.

„Mustafa Madžar“ ist eine kunstvoll verdichtete und inhaltlich äußerst provokante Erzählung darüber, dass es ein positives Kriegsheldentum nicht gibt und rein logisch nicht geben kann, weil es sich immer durch Blutvergießen, Mord und Verbrechen definiert, die unter diesen Bedingungen zweckbestimmt legitimiert werden. Der Verursacher unterscheidet schließlich nicht mehr zwischen legitimen und nicht legitimen Gewaltformen, weil es dafür keine wirklichen Kriterien gibt. „Mustafa Madžar“ ist aber auch eine Erzählung über die zerstörerischen Kräfte, die diese verhängnisvolle Verbindung von Heldentum und Tod selbst auf den Täter ausübt. Dem nämlich wird eine Identifikation, ein positiv besetztes Selbstbild unmöglich gemacht. Schlussendlich führt es zur Identitätsspaltung des Subjekts, weil Heldentum, das Tod und Verbrechen beinhaltet, nie Ausdruck einer ethischen Grundhaltung sein kann. Diese Verbindung lässt dem Protagonisten keine Ruhe, da sich das Gewissen nicht ausschalten lässt. Die Figur des Mustafa Madžar zeigt weder den Entwicklungsprozess des Bösen, noch ist sie eine realistische Gestalt (auch wenn die auktorialen Erzählverfahren bei Andrić dies nahelegen scheinen). Gerade die mythische Anlage der Figur und die Demythologisierung des Heroismus können auch als deutlicher Hinweis dafür gelten, dass es sich in Mustafa Madžar nicht um einen Typus des homo balcanicus handelt, selbst wenn in die Abrechnung mit dem Mythologem einige Züge dessen Eingang gefunden haben.¹⁷ Er ist vielmehr eine Figur, an der die Unmöglichkeit des Heldentums, aber auch die zutiefst destruktiven und inhumanen Konsequenzen dessen nicht nur für die Opfer, sondern auch für die Täter plastisch vorgeführt wird.

¹⁶ Džadžić 1996b: 271.

¹⁷ Eine detaillierte Auseinandersetzung mit der sehr interessanten Frage, inwiefern Heldentum eine auf dem Balkan spezifisch ausgeprägte männliche Eigenschaft darstellt, müsste bezüglich der Textbasis weiter ausholen und würde eine eigene Untersuchung erfordern, die u.a. die wichtigen Arbeiten von Cvijić, I. Sekulić, Džadžić und anderen berücksichtigen müsste.

Literatur

- Andrić 1967: Andrić, Ivo. *Sabrana dela Ive Andrića. Knj. 5: Nemirna godina. Pripovetke*. Beograd.
- Andrić 1987: Andrić, Ivo. *Die Geliebte des Veli Pascha*. Übersetzungen A. Schmaus, W. Creutziger, M. Zöller, E. Schag. Sarajevo.
- Andrić i Bošnjaci 2000: *Andrić i Bošnjaci: zbornik radova*. Tuzla.
- Chevalier 1983: Chevalier, Jean/Gherbrandt, Alain. *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb.
- Delić 2009: Delić, Lidija. Balkanski kulturni identitet: junaci u usmenoj epici. In: Bošković, D. (Hg.). *Srpski jezik, književnost, usmenost. Knj. II: Interkulturalni horizonti: Južnoslovenske/evropske paradigme i srpska književnost*. Kragujevac. S. 25–37.
- Džadžić 1996a: Džadžić, Petar. *Ivo Andrić. Esej*. Beograd. [Sabrana dela. Tom 1]
- Džadžić 1996b: Džadžić, Petar. *Mitsko u Andrićevom delu: Hrastova greda u kamenoj kapiji*. Beograd. [Sabrana dela. Tom 3]
- Egerić 1979: Egerić, Miroslav. Četiri elementa u Andrićevoj viziji čoveka. In: Isaković, A. (Hg.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 211–222.
- Eismann 2005: Eismann, Wolfgang. Keine Brücke über die Drina. Vom Streit über einen jugoslawischen Schriftsteller. In: *Osteuropa* 55. 2. S. 96–110.
- Eismann 2009: Eismann, Wolfgang. Ivo Andrićs Dissertation im Kontext zeitgenössischer österreichischer Boesnienbilder. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Europa*. Beograd. S. 59–75.
- Heidegger 1982: Heidegger, Martin. *Parmenides*. Frankfurt a. M. (= Gesamtausgabe, Bd. 54, Vorlesungen Wintersemester 1942/43 in Freiburg)
- Mirković 1939: Mirković, Nikola. *Ivo Andrić*. Beograd.
- Samardžić 1981: Samardžić, Radovan. Andrićev Mustafa Madžar. In: Nedeljković, Dragan (Hg.). *Delo Ive Andrića 1981: Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. S. 271–280.
- Selimović 1979: Selimović, Meša. Između Istoka i Zapada. In: Isaković, A. (Hg.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 3–10.
- Šutić 1981: Šutić, Miloslav. Arhetipski obrasci u Mustafi Madžaru. In: Nedeljković, Dragan (Hg.). *Delo Ive Andrića 1981: Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. S. 281–293.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. – Nobelpreisträger Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.

- Tošović 2009a: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Grac – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.
- Tošović 2009b: Tošović, Branko. Mustafa Madžar. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Grac – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 179–214.

Renate Hansen-Kokoruš (Graz)

Konstrukcija i dekonstrukcija identiteta na primjeru Mustafe Madžara, ili: demontaža junaštva

Mustafa Madžar, jedan od Andrićevih najmračnijih likova, kao i Alija Đerzelez otjelovljenje je opće priznatog junaštva. Taj pojam i njegov nositelj stoje u središtu pripovijetke koja konzekventno – preko pripovjedača i unutarnjeg doživljavanja protagoniste – pokazuje dvojnu stranu junaštva. Ta se osobina ne može odvojiti od zločina i nehumanitarnosti. Zločin koji je Madžar učinio nije slučajan i nije njegova stramputica, već su zlo i junaštvo dvije strane jedne medalje i s time neodvojive jedna od druge. Andrić taj smisao razvija kroz različite metafore i simbole, kao što su npr. sunčani oreol s muhama, kroz koncepciju lika kao nestalnog putnika i dr. Junak je prikazan kao čovjek bez oslonca i identiteta, iako je junak nezamisliv bez kolektiva. Kako nema razvika niti motiva za njegove radnje, lik ima mitsku podlogu koja se sistematski demitologizira. Madžarovo se junaštvo pokazuje tragičnim i zlim za žrtve kao i za samog počinitelja zlodjela.

Renate Hansen-Kokoruš (Graz)
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
A-8010 Graz
Tel. 0043-(0)316-380-2521
Fax 0043-(0)316-390-9773
renate.hansen-kokorus@uni-graz.at

Leszek Małczak (Sosnowiec/Katowice)

Slika katoličke i muslimanske sredine u poljskim prijevima pripovijetke Ive Andrića U musafirhani

Postoje dva različita poljska prijevoda Andrićeve pripovijetke pod naslovom „U musafirhani“. Prvi Marije Znatowicz-Szczepańska nastao je 1937. godine, drugi Alije Dukanovića – 1966. Analiza će pokazati kako Andrić slika franjevce i Turke i što se s tom njegovom slikom događa u prijevodu, odnosno pokazati će dvije različite strategije prevođenja koje u velikoj mjeri ovise o povijesnom i ideološkom kontekstu te recepciji Andrićeve djela u oba razdoblja.

1. Milorad Živančević 1985. završava članak pod naslovom „Andrić u Poljskoj“ riječima: „Andrić je bez premca najomiljeniji i najpoznatiji jugoslavenski pisac u Poljskoj“ (Živančević 1985: 7). Od tog trenutka puno se promijenilo, ali Andrić još uvijek ostaje jedan od najpoznatijih južnoslavenskih pisaca i sigurno najprevođeniji.¹ Jedan od glavnih razloga takvog stanja je činjenica da je Andrić jedini južnoslavenski dobitnik Nobelove nagrade za književnost. Treba ipak priznati da je autor „Proklete avlije“ čitan na poljskom jeziku mnogo prije 1961. godine. Naime, već 1922. debitira u visokonakladnim novinama „Ilustrowany Kurier Codzienny Crvenim listićima“ u prijevodu Vilima Frančića, što je inače prvi prijevod Andrićevog djela na strani jezik uopće (Andrić 1922: 3)! Zanimljiva je i činjenica da autor prijevoda nije izvorni govornik poljskog jezika, što nije prvi i posljednji takav slučaj, jer među kasnijim Andrićevim prevoditeljima imamo jednog Bosanca, o kojem će još biti riječi. Poslije 1922. slijedi nekoliko publikacija u novinama i časopisima te dolazi 1937. godina, kada izlazi prva knjiga Andrića na poljskom kao deseti svezak izdavačke serije Biblioteka Jugosłowiańska, koju je pokrenuo i uređivao Julije Benešić. Radi se o izboru pripovijedaka pod naslovom „Nowele“.² Prijevod je potpisala Marija Znatowicz-Szczepańska. Poslije II. svjetskog rata, već 1947. tiskan je ulomak „Travničke hronike“, a nakon famozne 1948., kada dolazi do političkog sukoba FNRJ sa SSSR-om, nastaje šutnja, prekid svih veza između Poljske i Jugoslavije, logično na području kulture također. Suradnja između ondašnjih država oživljuje 1956., pored ostalog prijevodom „Na Drini ćuprija“, nakon čega prije Nobelove nagrade 1957. izlazi još jedan izbor pripovijedaka, zatim „Prokleta avlija“ 1959. i „Travnička hronika“ 1960. Godina dodjeljivanja Nobelove nagrade, 1961., otvara novo, najbogatije i najdulje poglavlje u povijesti emisije i recepcije Andriće-

¹ Za detaljnu bibliografiju usporedi: rastko <http://www.rastko.rs/rastko-pl/bibliografija/bstojanovic-serbica.php>.

² Andrić 1937. Sadržaj: Wędrówki Alii Dzierdzieleza (Put Alije Đerzeleza), W klasztornej gospodzie (U musafirhani), W więzieniu (U zindanu), Spowiedź (Ispovijed), Przy kotle (Kod Kazana), Cud w Olowie (Čudo u Olovu), Most na Żepi (Most na Žepi), Pragnienie (Žed).

vog djela u Poljskoj. Tim razdobljem neću se u ovome radu baviti. Godina 1966. zatvara krug moga interesa zato što baš tada izlazi posljednji prijevod jedne od gračkih pripovijedaka.

2. Od svih pripovijedaka koje je Andrić napisao ili prvi put objavio za vrijeme boravka u austrijskom gradu na poljski su prevedene tri: „U musafirhani“, „U zindanu“ i „Mustafa Madžar“. Prve dvije izlaze već 1937. u Andrićevoj zbirci „Nowele“, a izabrane su od sâmog pisca i Benešića.³ „U musafirhani“ izlazi ponovno 1961. ovaj put u katoličkome društveno-kulturnom tjedniku „Tygodnik Powszechny“⁴, opet u međuratnom prijevodu. Tekst je ostao potpuno isti. Objavljen je na prvoj stranici zajedno s bilješkom i slikom te viješću da je Andrić dobitnik Nobelove nagrade. S obzirom na svoj karakter časopis naglašava veze s katolicizmom pišući da se pisac rodio u katoličkom gradu, u katoličkoj obitelji i da je doktorsku disertaciju posvetio kulturnoj djelatnosti franjevacu u Bosni. Izbor baš tog teksta je značajan jer su urednici časopisa tražili najbliži prijevod profilu svog tjednika. I zato su u ovo komunističko doba posegnuli za jednim starijim prevedenim tekstom, a imali su na raspolaganju puno novijih tumačenja koja im nisu toliko odgovarala kao pripovijetka „U musafirhani“ i sadržana u njoj slika Bosne, slika katolika. „Mustafa Madžar“, posljednja gračka pripovijetka na poljskom, pojavljuje se također 1961. u novom izboru Andrićeve kratke proze naslovljenom „Wakacje na południu“.⁵ Knjigu je pripremio i preveo Alija Dukanović.⁶ U ovome se izboru nalazi također novi prijevod pripovijetke

³ Usporedi korespondenciju Andrića i Benešića koju navodi Živančević (Živančević 1985).

⁴ Andrić Ivo 1961: *W klasztornej gospodzie (U musafirhani)*. Prijevod: M. Znato-wicz-Szczepańska. In: *Tygodnik Powszechny*. XV. Nr 46. S. 1 i 4.

⁵ Andrić 1966. Sadržaj: *Wakacje na południu (Letovanje na jugu)*; *Śmierć w tekkie Sinana (Smrt u Sinanovoj tekiji)*; *W przyklasztornej gospodzie (U musafirhani)*; *Przy kotle (Kod Kazana)*; *Ślepoń i Szwabka (Ćorkan i Švabica)*; *Kobieta na kamieniu (Žena na kamenu)*; *Mustafa Madziar (Mustafa Madžar)*; *Bar „Titanic“ (Bife Titanic)*; *Opowieść o słoniu wezyra (Priča o vezirovom slonu)*; *Na państwowym gospodarstwie (Na državnom imanju)*; *Most (Most na Žepi)*; *Maleńka istota (Bajron u Sintri)*; *Helena, kobieta, której nie ma (Jelena, žena koje nema)*.

⁶ Alija Dukanović je jedan od najaktivnijih i vrhunskih prevoditelja s južnoslavenskih jezika. Rođen je 1926. god. u Bihaću, došao je u Poljsku 1947. studirati polonistiku. Umro je 2009. O njegovoj sudbini odlučila je 1948. godina, kada je trebalo odlučiti: biti za Jugoslaviju ili protiv, ili se vratiti ili ostat. Politika je ostavila duboki trag na Dukanovićevom životu. Izabrao je drugo i premda je poljski upoznao tek kao odrasla osoba, postao je istaknuti prevoditelj, a u njegovom opusu posebno mjesto pripada Ivi Andriću. Danuta Ćirlić-Straszyńska, prevoditeljica, u sjećanju povodom njegove smrti piše o tome kako se ponašao u kontaktima s drugim ljudima, kao da ga netko prisluškuje, kako je čak nakon tzv. normalizacije međudržavnih političkih odnosa izbjegavao kontakte s ljudima koji su dolazili iz Jugoslavije (Usp. Ćirlić-Straszyńska 2009: 122–125), što po-

„U musafirhani“. Ta je knjiga tiskana još jedanput 1988.⁷, ali je ista samo po naslovu, a ne po sadržaju jer se izbor donekle razlikuje. U njoj nema pripovijetke „U musafirhani“, a „Mustafa Madžar“ nije samo ponovljen nego je i ispravljen (uglavnom su izbačene riječi koje su strane u poljskom jeziku, naime u prvom prijevodu možemo naći nekoliko riječi, frazema preuzetih iz originala kojima je samo dat morfološki i fonološki oblik poljskog jezika). Zbirka „Wakacje na południu“ bila je pokušaj predstavljanja Andrića u novom svijetlu kao univerzalnog pisca kojemu Bosna nije jedina tema. Svjedoči o tome između ostalog izbor „Ljetovanja na jugu“ kao naslovne pripovijetke. Polemičnim u odnosu na onaj međuratni autorstva Marije Znatowicz-Szczepańskiej treba smatrati također Dukanovićev novi prijevod pripovijetke „U musafirhani“. Upravo ta dva prijevoda i slične/iste traduktološke promjene te međusobne razlike između Znatowicz-Szczepańskiej i Dukanovića bit će predmet daljnje analize.

3. Prije toga važno je rekonstruirati kontekst recepcije Andrićevog djela i društveno-političke prilike u analiziranim, povijesno i ideološki različitim periodima. Jedno od važnih pitanja je doživljaj Jugoslavije i Bosne u međuratnom razdoblju te u periodu nakon II. svjetskog rata. Međuratno razdoblje su godine velike simpatije Poljaka prema južnoslavenskim narodima, posebno Jugoslaviji o kojoj se često pisalo u Poljskoj. Južnoslavenske nacije predmet su divljenja – prije svega Hrvati i Srbi. Bosna se tretira i prikazuje ipak drukčije, ona ne pripada tom svijetu. U literaturi se Bosna, Sarajevo nalazi izvan slavenskog miljea, to je egzotični istok, mjesto gdje se ne mogu pomiriti različite religije, društveni sistemi, mjesto gdje će započeti novi rat, to je istok, islam, predvorje Azije. Do takvih zaključaka došla je Monika Bednarczuk u radu „Antički ideal, dakle (jugo)slavenski. Poljaci kao sjeverna dijaspora“. Autorica nakon analize beletrističkih i publicističkih tekstova konstatira: „Jasno, nisu svi balkanski krajevi predmet divljenja i nisu svi savršeni. Na prvom mjestu nalaze se Srbija i Hrvatska. Bosna zajedno sa Sarajevom funkcionira u izvjesnom smislu izvan južne paradigme, izvan slavenskog diskurza.“ Wittlin je pisao bez milosti: „Nigdje [...], izuzev možda Sarajeva, nisam vidio isturene jagodične kosti, niti kose,

tvrdje Ivan Lovrenović spominjući svoj susret s Dukanovićem kasnih sedamdesetih: „Alija Dukanović, tako se zvao čovjek kojega sam nakon nekoliko upornih a neugodno nepovjerljivih i tajanstvenih telefonskih razgovora uspio privoliti da se nađemo i upoznamo. Prvi susret bio je mučaljiv, neprijatan, izgledalo je kao da se više nećemo vidjeti. Ispalo je, na kraju, da smo se jedva rastali, nakon tri-četiri dana intenzivnih razgovora i beskrajnih sjedenja po varšavskim kavanama, u kojima je on pažljivo birao mjesto za sjedenje i koje je naglo, bez najave mijenjao kao čovjek kojega progone“ (Lovrenović 1999).

⁷ Andrić Ivo 1988: „Wakacje na południu“. Prev. A. Dukanović. Izd. 2. Warszawa: Czytelnik. Sadržaj: Wakacje na południu, Śmierć w Tekkie Sinana, Most, Przy kotle, Mustafa Madziar, Bar „Titanic“, Opowieść o słoniu wezyra, W gospodarstwie państwowym, Osaticzanie, Taniec, Kobieta na kamieniu, Helena, kobieta, której nie ma.

duboko postavljene, skrivene oči, niti napučene usne, niti groteskne nosove, niti krive noge... (JW 159)“. Sarajevo je u očima putnika ili oaza Istoka, tretiranog kao egzotični, šareni Orijent (Lubański), premda manje atraktivan od naroda i terena 'čisto' slavenskog, ili pak dokaz nemogućnosti pomirenja religija, društvenih sistema i predznaka neizbježnog europskog rata jer se azijsko-islamsku 'istočnost' poistovjećuje s boljševizmom (Starowieyska-Morstinowa)⁸ – Bednarczuk 2008: 71. Stvaralaštvo Andrića u međuratnom razdoblju nije privuklo veliku pažnju. Antoni Bogusławski 1937., u tekstu pod simptomatičnim, sugerirajućim naslovom, „Katolicizam u Bosni“, koji predstavlja recenziju (izašle su samo dvije recenzije) međuratnog izdanja Andrićevih pripovijedaka, smatra da su njegove novele povijest katoličke Bosne.⁹ Situacija nakon 1945. puno je složenija. Godine 1947. Vilim Frančić u „Dzienniku Polskom“ najavljuje novi način čitanja Andrića naglašavajući utjecaj muslimanske sredine na Andrića i piše o njemu da je „vodeći pisac Bosne, savršeni slikar muslimanske gradske sredine i pradavne katoličke Bosne“¹⁰ (Frančić 1947: 5). U 60tim godinama dominira u objema državama unitaristička i homogenizirajuća ideologija, ideologija zatiranja klasnih i religijskih razlika. To je bilo građenje novog socijalističkog društva i naglašavanje civilizacijskih razlika nije bilo uobičajeno. Bosna je u tom kontekstu funkcionirala kao esencija cijele Jugoslavije u smislu uspjelog ideološkog, političkog i kulturnog projekta. Osim toga, tekst prevodi Alija Dukanović, koji je došao u Poljsku upravo iz Bosne, iz Bihaća. Zanimljivo je na tom mjestu navesti ocjenu recepcije Andrićevog opusa iz perspektive 70tih godina prošlog stoljeća. Katarzyna Wierzbicka karakterizira međuratnu recepciju i piše da je u prvom planu ondašnjih interpretacija bio civilizacijski i religijski sukob, a ne filozofska pozadina teksta koju se upravo ističe nakon II. svjetskog rata.

Rezimirajući, simpatija prema Južnim Slavenima se pojavljuje u oba razdoblja, ali u međuratnom se odnosi samo na katoličku i pravoslavnu sredinu,

⁸ Rzecz jasna, nie wszystkie bałkańskie krainy są podziwiane i doskonałe. Na pierwszym miejscu znajdują się Serbia i Chorwacja. Bośnia wraz z Sarajewem funkcjonują w pewnym sensie poza południowym paradygmatem, poza dyskursem słowiańskim. Wittlin pisał przecież bez litości: „nigdzie [...], z wyjątkiem może Sarajewa, nie widziałem wystających kości policzkowych, ani skośnych, w głębi orbit schowanych oczu, ani obrzękłych warg, ani groteskowych nosów, ani krzywych nóg... (JW 159)“. Sarajevo jest w oczach podróżników albo oazą Wschodu, traktowanego jako egzotyczny, barwny Orient (Lubański), choć mniej atrakcyjny niż lud i teren „czysto“ słowiański, albo dowodem niemożności pogodzenia religii oraz systemów społecznych i zapowiedzią nieuniknionej wojny europejskiej, gdyż utożsamia się „wschodność“ azjatycko-islamską z bolszewizmem (Starowieyska-Morstinowa) – prev. L. M.

⁹ Usp. Wierzbicka 1972: 243–255.

¹⁰ Ivo Andrić, współczesny czołowy pisarz Bośni, doskonały malarz muzumłańskiego środowiska miejskiego i pradawnej katolickiej Bośni. [prev. L. M.].

muslimanski element je stran i često opasan. U recepciji Andrićevog djela poslije II. svjetskog rata, u tom ateističkom vremenu nije toliko naglašavan civilizacijski sukob, nije naglašavan religijski sukob (slučaj „Tygodnika Powszechnog“ treba tretirati kao gramatičku iznimku, ovaj je list bio u opozicijskim krugovima utjecajan, ali u službenom diskurzu marginalan, preostali element bivšeg društvenog poretka), nepomirljive razlike, već univerzalni karakter teksta.

4. Pitanje prevođenja Andrićevih djela na strane jezike nekoliko puta je postavljano u literaturi, ali se čini da tema još dugo neće biti iscrpljena. Primjerice u jednom vrlo kratkom osvrtu Miodrag Sibinović primjećuje da bi bilo pogrešno na temelju nekih konstatacija o stilu Andrićevog proznog idioma, prema kojima pisac izbjegava jezične eksperimente, misliti da je to književnost koju je lako prevoditi.¹¹ Za Sibinovića jedan od ključnih problema kod prevođenja djela autora „Na Drini ćuprija“ jesu „značajne specifične realije kojima se дочарава она конфронтација и преплет православне, муслиманске и католичке цивилизације“ (Сибиновић 1994: 168).

Na taj aspekt, prevođenje elemenata različitih kultura, na momenat njihovog susretanja htio bih obratiti posebnu pažnju. Detaljnije, moj je cilj usporediti način na koji je prikazana katolička i muslimanska civilizacija kod Andrića i u poljskim prijevodima njegovog teksta „U musafirhani“.

5. U samoj Andrićevoj pripovijeci, pripovjedač, tipično Andrićevski povučeni, diskretan, izbjegavajući svako ocjenjivanje, više zna, bliži je katoličkom svijetu koji kao žrtva, član izrabljivane sredine u čitatelju budi sažaljenje, simpatiju. Fra Marko je pošten, učtiv, dobroćudan, žrtva, Turci pak primitivni, zločesti, drski, krvnici s „napučenim usnama kao u prkosna dječaka, mljaskaju jedući, podriguju, sve pijuckaju“, oni su „crni kao muve“. Ne treba ništa direktno kazati, sve je u tim fragmentima između redaka rečeno, oni su pravi skakavci, paraziti. To je Andrićeva slika, a što se s njom događa u prijevodu(ima), to će pokazati analiza, koja će biti podijeljena na dva dijela. U prvom će se razmatrat promjene koje su prisutne u oba prijevoda, u drugom razlike između dva poljska prijevoda.

¹¹ Ovu tvrdnju nije moguće ostaviti bez komentara. Zapravo svojevrzni Andrićev idiom stvara mnoge probleme prevoditeljima koji primjenjuju različite strategije u prevođenju, tražeći ekvivalentan stil u poljskom jeziku. Na taj problem skreće pozornost Jan Wierzbicki u zanimljivoj polemici-odgovoru na žestoku kritiku poljskih prijevoda Andrićevih djela koju je napisao Stojan Subotin (Subotin 1963). Wierzbicki s pravom primjećuje: „U prijevodima njegovih (tj. Andrićevih – LM) djela srećemo stilizaciju na modernističku prozu, stil devetnaestostoljetnog povijesnog romana, ili pak štedljiv i oprezan u stilizaciji suvremeni jezik. (W przekładach jego utworów natrafia się na młodopolszczyznę, na styl dziewiętnastowiecznej powieści historycznej oraz na oszczędny i ostrożny w stylizacji język współczesny)“ – Wierzbicki 1963: 292.

Prvi prevodilački problem javlja se odmah kod naslova. Riječ *musafirhana* turskog je porijekla i na poljskom ne postoji nikakav njezin ekvivalent. Maria Znatowicz-Szczapańska prevodi ga: „W klasztornej gospodzie“, odnosno „U samostanskoj gostionici“, Dukanović „W przyklasztornej gospodzie“, odnosno „U dosamostanskoj gostionici“. U drugom slučaju, osim toga što se gostionica našla izvan samostana, autor prijevoda odlučuje se još na dodavanje fusnote – objašnjenje u kojem je moguće pročitati da su samostani za vrijeme turske okupacije morali gostiti Turke i s obzirom na njihovo ponašanje, zabave i pijanke, da bi se zaštitio red i mir u samostanu, s vremenom se za tu vrstu gostiju počela graditi posebna prostorija koja je bila odvojena od drugih samostanskih zgrada i koja se zvala *musafirhana*, dakle u jeziku najbolje razumljivom za zainteresirane i upućene. Imamo onda gostionicu koja je namijenjena Turcima, koju se zove turskom riječju i koju vode franjevci. Na taj način sâm naslov originala određuje položaj franjevac, svih katolika u Bosni, pokazujući odnos sila i kolonizirajuću, opresivnu moć muslimanske sredine. Poljski prijevod osiromašuje značenje naslova, lišava ga dodatnih konotacija. On je na poljskom neutralan, više pokazuje snalažljivost redovnika i njihovo zarađivanje novca. Poljska gostionica je više izvor dohotka za franjevce, a ne simbol turske opresije kao kod Andrića. Fra Marko govori jezikom koji nije potpuno njegov, to je jezik drugog, to je jezik muslimanske kulture koja kolonizira kršćansku manjinu. Jezik turske većine naravno dominira u sferi vlasti i zato je mjesto u koje svraćaju Turci, kad prolaze pored franjevačkog samostana, *musafirhana* što su je izgradili franjevci. Ona nije samo na simboličan način njihova, ne samo jezički nego i u praksi jer je namijenjena Turcima. Oni u tekstu već tri dana nisu bili u njoj i ona je prazna, ona ih čeka, i kad dođu, ne ponašaju se kao gosti nego naređuju i traže, i naravno sve ide na račun domaćina. Osim toga, ovaj drugi je vlast, taj jezik drugog je zapravo jezik prava/bespravljiva. Činjenica da su Turci oni koji drže vlast još je više vidljiva kod isto tako neprevodljivog naslova pripovijetke „U zindanu“, gdje je riječ opet turskog porijekla ponovno neutralno prevedena – „W więzieniu“, dakle „U zatvoru“. Uostalom, pitanje prevođenja, odnosno neprevodljivosti turcizama najčešće je postavljano pitanje u literaturi. To je uvijek omiljena tema. Dovoljno je podsjetiti na više puta opisivani slučaj prijevoda naslova jedne od najpoznatijih Andrićevih knjiga, romana „Na Drini ćuprija“.

Drugo također bitno jeste glavni lik, fra Marko. U poljskom prijevodu često se zamjenjuje riječju *mnich* ili *zakonnik*, znači *monah* ili *redovnik* a ne fratar, franjevac, dakle pripadnik najskromnijeg reda, najsiromašnijeg. Također prijevod i promjena samog fra na *brat* (ponekad *ojciec/otac*) imaju svoje značenje: *brat* je u Poljskoj zapravo svaki redovnik. *Redovnik*, *monah* izaziva drukčije polje asocijacija. U kontekstu te riječi nema uopće govora o nekom podređenom položaju naspram cijeloga društva. Dapače, *redovnik* u poljskom društvu je osoba koju se poštuje, često je superioran u odnosu na običnog čovjeka. Franjevac pak, a to je odmah očito u originalu, u prijevodu između redaka, simbol je

skromnosti ako ne siromaštva, odricanja, nenavezanosti na svijet i materijalno, za razliku primjerice od benediktinaca ili drugih redova, pa nije čudno što su samo baš oni dobili sultanov ferman na osnovu kojeg su mogli službeno djelovati na području Bosne kao dijelu turske imperije.

Još jedna zajednička promjena tiče se mjesta u tekstu kad se Kezmo obraća fra Marku:

I. A.¹² **Valahi**, ako ste onom peksinu dali dvaes', imate računa meni da date četeres' (Andrić 1988: 15).

M. Z. S. **Jak Boga kocham** (Bože dragi), ješliście temu brudasowi zapłaciłi dawdzieścia, to mnie musicie dać cztrzedziesci przynajmniej! (Andrić 1937: 52).

A. D. **Dalibóg** (dabogda), ješliście onemu prosiakowi dali dwadzieścia, opłaci wam się dać mnie czterdzieści (Andrić 1966: 48).

Dakle, u oba prijevoda Turčin počinje zazivati kršćanskog Boga što zvuči nevjerovatno na poljskom, kao da je Kezmo zaboravio svog Alaha i preuzeo jezik kršćana! On se franjevcu obraća njemu razumljivim, njegovim kodom, briše tu granicu mi – muslimani, vi – kršćani.

Gore spomenute zajedničke promjene prouzrokuju to da su odnosi između franjevac i muslimana u poljskim projevodima drukčije naravi. Franjevci u poljskom prijevodu postaju jači nego kod Andrića. Njihov položaj je bolji, njihova ovisnost i podređenost Turcima manja.

Osim promjena zajedničkih za oba prevoditelja, postoje stanovite razlike između njih. Analiza pokazuje još veću samostalnost katolika kod Marije Znatowicz-Szczepańskiej nego kod Alije Dukanovića i stanovitu tendenciju kod potonjeg. Naime, na nekim mjestima u Dukanovićevom prijevodu Turci su opisani s većom simpatijom.

Lako je predvidjeti da u prijevodu nije moguće naći ekvivalent za mnoge Andrićeve turcizme. Ali se u strategiji prevođenja Alija Dukanović dosta često odlučuje za pozajmice. Ovdje možemo razlikovati riječi koje su turskog porijekla ali poznate Poljacima i one koje nisu (kad je neka od njih potpuno nerazumljiva na poljskom, dodaje se u tekstu objašnjenje). Primjerice, riječ *kadija* prevedena je kod Znatowicz-Szczepańskiej kao *sędzia – sudac* a kod Dukanovića ostaje *kadi*. Na taj način Dukanović primjenjuje traduktološku strategiju egzotizacije teksta, turska sredina je kod njega vidljivija i prisutnija, a Znatowicz-Szczepańskiej bliža je strategija natularizacije teksta, u većoj mjeri prilagoda vanje poljskoj kulturi.

¹² U daljnjem tekstu koristit ću inicijale: I. A. – Ivo Andrić; M. Z. S. – Maria Znatowicz-Szczepańska; A. D. – Alija Dukanović.

Na drugom mjestu, Znatowicz-Szczepańska piše o konstantnoj *borbi* koju je vodio biskup fra Marijan Bogdanović s fratrima, putevima i uvijek gladnim turskim vlastima. Umjesto toga, kod Dukanovića čitamo da *se nosio*. Borba ipak podrazumijeva drukčiji odnos, poziciju biskupa jer se on u stvari nije mogao boriti s Turcima. Onaj tko se bori, aktivan je, inicijativa može biti na njegovoj strani, a nosimo se obično s nečim što je jače od nas, što ima prednost, što je nadmoćno.

I. A. *Bočeci se sa svojim neukim i upornim fratrima, teškim i nesigurnim bosanskim putevima i samovoljnim, uvijek gladnim turskim vlastima* [...] – Andrić 1988: 12.

M. Z. S. *W ciąglej walce (u stalnoj borbi; ratu) z ciemnymi i upartymi zakonnikami, z cieżkimi i niepewnymi drogami Bośni, z samowolną i zachłaną władzą turecką* [...] – Andrić 1937: 47.

A. D. *Żyjąc pośród zmagañ (noseći se) z nieoświeconymi i upartymi braciżkami, ze złym stanem niepewnych bośniackich dróg i z samowola zawsze niesytych tureckich władz* [...] – Andrić 1966: 42.

Kad su Turci već u musafirhani i traže od fra Marka da ih ugošćuje, on se *vajka*. Kod Dukanovića *jadikuje*, kod Znatowicz-Szczepańskiej *gundā*. Opet u situaciji u kojoj se fra Marko nalazio ne bi smio *gundati*. Bliži stvarnosti i Andriću je Dukanović.

I. A. Fra Marko *se vajka* [...] – Andrić 1988: 15.

M. Z. S. *Brat Marko zrzędził* [...] (gundao) – Andrić 1937: 51.

A. D. *Brat Marko biadał* [...] (jadikovao) – Andrić 1966: 47.

Nakon smrti Mameledžije Znatowicz-Szczepańska (teško je ustanoviti je li zbog greške ili namjerno) tri puta zaredom piše samo ime – *Marko*, nema onog *fra*, odnosno na poljskom *brat* ili *zakonnik*, ili *mnich*. Na taj način uspostavlja se prisniji, familijarniji odnos između pripovjedača i fra Marka.

U važnoj sceni, nakon što je gvardijan doznao za Turčinovu smrt, pojavljuju se razlike u opisu njegove reakcije na tu vijest. Kod Znatowicz-Szczepańskiej gvardijan *pozove* Turke da sahrane Osmu, kod Dukanovića samo ih *moli*. Osim toga, kod potonjeg, *ćim* je završio misu i popio kavu, dakle odmah nakon toga, podrazumijeva se žurba, otišao je javiti vlastima Turčinovu smrt. I na kraju, kod Dukanovića *znao je* unaprijed da će biti osumnjićen i da će biti globljen. Kod Znatowicz-Szczepańskiej izbaćen je vremenski prilog *ćim*. Kod nje gvardijan na miru održi misu, popije kavu (dakle, nigdje mu se ne žuri) i tek onda ode i uz to samo *predosjeća/naslućuje* kaznu.

I. A. *Gvardijan se zabrinu. Ćim svrši misu i popi kafu, siđe u varoš da javi vlasti Mameledžijinu smrt i pozove Turke da ga nose i po zakonu sahrane. Znao je da će ga sumnjičiti i da bez globe neće proći* (Andrić 1988: 22).

M.S.Z. *Guardjan stropił się wiadomością. Odprawiwszy mszę i wypiwszy kawę, zszedł do miasta, by zameldować władzom o śmierci Mameledżiji i **węzwać** (trażiti od Turaka) Turków do oddania zmarłemu ostatniej posługi wedle ich zakonu. **Przeczuwał** (Predosjetio/Naslućivao), że rzucą na nań podejrzenie i że się nie obejdzie bez jakiejś grzywny* (Andrić 1937: 60).

A. D. *Guardjan się zaniepokoił. **Ledwo** (ćim) skończył mszę i wypił kawę, zstąpił do miasta, aby zawiadomić władze o śmierci Mameledżiji i **poprosić** (zamoliti) Turków, żeby zabrali i według swego obrządku sprawili mu pochówek. **Wiedział z góry** (Unaprijed je znao), że będą go podejrzewać, że nie obejdzie się bez grzywny* (Andrić 1966: 58).

Svi navedeni primjeri pokazuju kako Znatowicz-Szczepańska, na prvi pogled sitnim promjenama, koje nisu greške već strategija prevođenja, još više od Dukanovića jača katoličku sredinu prema kojoj pokazuje simpatiju. Dalje su primjeri kako Alija Dukanović, na suprotnoj strani, polemično ublažuje sliku Osme Mameledžije, dakle predstavnika muslimanske sredine.

Prvi primjer je slučaj redukcije. Naime, Dukanović u sceni u kojoj nakon tri dana odsutstva dolaze Turci izostavlja vremenski prilog *opet*. Rečenica bez toga gubi prizvuk negodovanja.

I. A. *Izbiše **opet** neki Turci [...]* – Andrić 1988: 14.

M. Z. S. *Zjawili się **znów** (opet) jacyś Turcy [...]* – Andrić 1937: 51.

A. D. *Zjawili się jacyś Turcy [...]* – Andrić 1966: 46.

Kad su već unutra, kod Znatowicz-Szczepańskiej traže od fra Marka da im da ćebe i jastuk, kod Dukanovića samo ih moli:

I. A. *Ćim udoše **zatražiše** ćebe i jastuk [...]* – Andrić 1988: 15.

M. Z. S. *Ledwie wszedłszy **zazaqdali** (trażili) kołdry i poduszki [...]* – Andrić 1937: 51.

A. D. *Ledwo weszli **poprosili** (zamolili) o koc i poduszkę [...]* – Andrić 1966: 47.

U važnoj sceni pred Mameledžijinu smrt fra Marko ga pokušava posljednji put preokrenuti na katoličku vjeru.

I. A. ***Turčinovo** se lice jedva primjetno **pokrenu**, kapci **mu** zatreperaše, a usnama je **micao** kao da bi htio nešto da izgovori, onda napući usne jače i sa velikim naporom – **pljune*** (Andrić 1988: 20).

M. Z. S. *Twarz **Turka** poruszyła się nieznacznie; powieki drgnęły. **Wykonał ustami ruch**, jakby chciał przemówić, potem mocniej wydał wargi i z wielkim wysiłkiem – **splunął!*** (Andrić 1937: 57).

A. D. *Twarz **Mameledżiji** drgnęła ledwo dostrzegalnie, **zadrzały mu** (drhtały su mu) powieki i wargi, poruszyły się, jakby chciał coś powiedzieć, chwilę potem odął je jeszcze bardziej i z wysiłkiem – **plunął!*** (Andrić 1966: 55).

Kod Dukanovića opis tog prizora je prisniji, osobniji. Nije Turčinovo lice nego Mameledžijino lice, *zatreperaše mu kapci*, a ne kao kod Znatowicz-Szczepańskiej *zatreperaše kapci*, dakle bez osobne zamjenice. Kod Dukanovića kapci i usne *drhte*, kod Znatowicz-Szczepańskiej samo se *miču*, dakle radnja ista, ali u prvom slučaju opis je emotivniji, ima u slici Mameledžije ljudskih osjećaja, empatije. Kad čovjeku drhte kapci i usne, to je znak velikih emocija, straha, uzbuđenja. U drugom je vidljiva distanca, opis je mehanički. Napokon, kod Znatowicz-Szczepańskiej kad Turčin pljune, njegov čin prati uskličnik na kraju rečenice.

6. Iz analize prijevoda slijedi da je katolička sredina u poljskoj varijanti teksta jača nego kod Andrića, s tim što je u prijevodu Marije Znatowicz-Szczepańskiej ta pojava snažnija nego kod Alije Dukanovića. Položaj katolika je bolji, njihova potištenost, podređenost je manja. U Andrićevoj pripovijeci bolje se vidi ovisnost o Turcima, to da su kršćani bili ništa i da su u stvari bili lišeni svakojakih prava. Druga tendencija je prikazivanje Turaka u boljem svjetlu kod Dukanovića nego kod Znatowicz-Szczepańskiej, čiji pripovjedač nema razumijevanja za Mameledžiju, ne pokazuje nikakvu simpatiju prema Turčinu, ne pokušava se približiti Osmi, suprotno liku fra Marka, kojemu je sklon. Na razlike uočene u načinu predstavljanja katoličke i muslimanske sredine u presudnoj mjeri utječu objektivne povijesno-političke prilike i atmosfera (recepcija Andrićevog djela i odnos prema muslimanima i katolicima u oba razdoblja iz kojih potječu prijevodi) koja objašnjava i nadopunjuje, s jedne strane, hladnoću Marije Znatowicz-Szczepańskiej i, s druge, simpatiju Alije Dukanovića prema Turcima.

Literatura

- Andrić 1922: Andrić, Ivo. Czerwone listy, Ponad zwycięstwami. Prijevod V. Frančić. In: *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. XIII. Nr. 48. S. 3.
- Andrić 1937: Andrić, Ivo. *Nowele*. Prijevod M. Znatowicz-Szczepańska. Warszawa: Biblioteka Polska.
- Andrić 1966: Andrić, Ivo. *Wakacje na południu. Wybór opowiadań*. Prijevod A. Dukanović. Warszawa: Czytelnik.
- Andrić 1988: Andrić, Ivo. *Žeđ. Sabrana djela Ive Andrića*. Vol. 6. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost.
- Bednarczuk 2008: Bednarczuk, Monika. Ideał antyczny, czyli (jugo)słowiański: Polacy jako północna diaspora. In: *Przegląd Humanistyczny*. Nr. 5. S. 65–77.
- Ćirlić-Straszyńska 2009: Ćirlić-Straszyńska, Danuta. Wolny ptak. Wspomnienie o Aliji Dukanoviću. In: *Twórczość*. Nr. 8. S. 122–125.
- Frančić 1947: Frančić, Vilim. Ivo Andrić – poeta samotnik i epik Bośni. In: *Dziennik Polski*. Nr. 231. S. 5.

- Lovrenović 1999: Lovrenović, Ivan. Ni Božići više nisu... In: *Dani*. Nr. 134. <http://www.bhdani.com/arhiva/134/kraj134.htm>
- Сибиновић 1994: Сибиновић, Миодраг. Андрћево схватање књижевног превода. In: Шутић, Милослав (Hg.). *Ангрић у светлу естетике*. Нови Сад. S. 167–171.
- Subotin 1963: Subotin, Stojan. Kilka uwag na marginesie polskich przekładów utworów Iwo Andricia. In: *Pamiętnik Słowiański*. Nr. 13. S. 247–256.
- Wierzbicka 1972: Wierzbicka, Katarzyna. Recepcja twórczości Iwo Andricia w Polsce. In: Śliziński, Jerzy (Hg.) *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*. Wrocław: Ossolineum. S. 243–255.
- Wierzbicki 1963: Wierzbicki, Jan. Jeden z tłumaczy Andricia w sprawie uwag Stojana Subotina. In: *Pamiętnik Słowiański*. Nr. 13. S. 289–292.
- Živančević 1985: Živančević, Milorad. Andrić u Poljskoj. In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. Br. 28. Novi Sad: Matica srpska. S. 7–43. In: <http://www.rastko.rs/rastko-pl/umetnost/knjizevnost/studije/mzivancevic-andric.php>.

Leszek Malczak (Sosnowiec/Katowice)

**The picture of the Bosnian Catholics and Muslims in the Polish translations
of Andrić's short story *U musafirhani***

There are two Polish translations of Andrić's short story *U musafirhani*. First one by Maria Znatowicz-Szczepeńska was published in 1937. Second one by Alija Dukanović, Bosnian who settled and lived in Poland, was published in 1966. The story presents two Bosnians communities: Catholics and Muslims. The analysis of these two translations shows that the Catholic community is stonger in the Polish translations than in the original text. This tendency is more clear in Znatowicz-Szczepeńska's work. On the one hand the position of Catholics is much better and on the other hand their dependence on Muslims is smaller, as it was in real and as it is shown in Andrić's piece. In Dukanović's translation there is a tendency to present Muslims in a better way as well. They are not so primitive, demanding and ruthless. Differences between translations corresponde with the context they were written. In the period between two world wars there was an antiphaty for the Muslim part of Bosnia which was treated as a dangerous element, warlike and communistlike. After The Second World War, during Communist times, rules unitarist ideology and it wasn't coreect to emphasis civilizations, religious and national differences. It helps to understand both strategies of translations, why Marija Znatowicz-Szczepeńska is very familiar with Catholics and very distanced from Muslims and at the same time why Alija Dukanović presents Muslims in a better way.

Leszek Malczak
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Śląski
ul. Grota Roweckiego 5
41-205 Sosnowiec
Polska
leszek.malczak@us.edu.pl
Tel. 0048501069561
Tel./fax. (004832) 36-40-841

Lidija Nerandžić-Čanda (Sombor)

Andrićeve pripovetke „Ljubav u kasabi“ u evropskim okvirima

Na primeru Andrićeve pripovetke „Ljubav u kasabi“ razmatra se analogija uticaja, ukrštanja, kalemljenja i samosvojnosti piščeve estetike. Kroz prizmu komparativnog sagledavanja raspravlja se o Andrićevom odnosu prema vrhovnoj estetičkoj kategoriji – l e p o m.

Jedna od Andrićevih pripovedaka iz gračkog perioda štampana u „Jugoslovenskoj knjizi“ 1923. godine jeste „Ljubav u kasabi“. Tematski vezana za ljubav, ničim ne ukazuje da je pisana pod uticajem duhovne klime posleratnog modernizma, u kojoj dominiraju zebnja, strah, beznade. U pripoveci nema pobune bića, beznadežnosti, vapaja niti antiratnog raspoloženja. Po Andriću je i inače sukob realizma i modernizma, kao alternative, teorijski neodrživ. Koliko je branio realizam kao estetičku kategoriju, toliko je zastupao i modernizam: „Niko ne može pisati a da i nehodično ne uzme ponešto sa tih puteva kojima su prošli oni pre njega.“ Na drugom mestu, Andrić zapisuje: „Pisac mora biti moderan, jer inače nije realist, i pisac mora biti realista, tj. njegovo delo mora počivati na stvarnosti, na jednoj od ljudskih stvarnosti.“¹ Evropska književnost s početka 20. veka bila je u znaku naturalista, koji su proklamovali metodiku posmatranja u nameri da tako daju vernu sliku života, i ekspresionista, koji su želeli projektovati svoje nemire. Po Andriću, „velika ljudska stvarnost, pored življenja, koje je s njom u najprisnijoj vezi, obuhvata naše pokušaje bežanja od nje“.² I upravo u toj „velikoj ljudskoj stvarnosti“ čovekova težnja ka lepoti predstavlja konstantu.

Događaji su u pripoveci „Ljubav u kasabi“ zgusnuti, kao i bosanski pejzaž koji i ima ulogu da naglasi tu zgusnutost: „Zatvoren vidik, mršava zemlja, divlja klima, česte pohare i ratovi, davali su već djeci kasabalijski izgled, borbeni i manijački.“ Ipak, i u tom zatvorenom vidiku, u kasabi koja nije nastala usled povoljnih prilika i prirodnim razvojem, nego ju je stvorila nužda, ipak, ljubavni zanos, kao i uvek, pronalazi sebi put, krčeći bosansku zabit samo sebi znanim putevima. Ljubavni zanos se u ovoj pripoveci javlja kao pokušaj bežanja od teskobne stvarnosti. Lepota je ovde univerzalna kategorija. Lepota ima moć da pobedi prazninu života. Ljubav i lepota, po prirodi stvari, idu jedna uz drugu, ali ponajčeše bivaju u raskoraku, dovodeći do tragičnih spoznaja o uzaludnosti svega. Neuhvatljivost lepote možda je najbolja pouka o kratkovečnosti ljubavi. I pored toga, čovek se lepoti odupreti ne može, bez obzira na sve moguće opasnosti. Oko i zbog lepote, vode se ratovi, mali, veliki, Trojanski. I tako biva u svim vremenima.

¹ Andrić 1997: 279.

² Isto: 255.

Odmaknuvši se, kako od književnih tendencija tako i od sadašnjeg trenutka, Andrić, dislocirajući se od mesta i vremena, omogućava sebi ulogu neutralnog pripovedača. Samo neutralni pripovedač može o strasti i ljubavi pisati bez primese subjektivnog. Ljubavna priča Rifke i Ledenika ni u čemu ne odudara od uobičajenih ljubavnih priča. Ono što je čini velikom nije snaga te ljubavi, nego joj je veličina u mestu i vremenu njenog dešavanja. Gotovo da nije bilo nepogodnijeg tla i nepogodnijih okolnosti za rađanje te ljubavi. A rodila se! To što se rodila, upravo tamo, upravo tada, upravo njima, to što različitost kultura i vera nisu bile prepreke njenom rađanju, centralna je potka pripovetke. Andrić ovim u centar pripovedanja stavlja iskonsku čovekovu potrebu za ljubavlju koja ne poznaje prepreke, ni kulturne, ni verske, niti neke druge. Uostalom, o tome svedoče dela svetske književnosti – od najstarijih vremena pa do modernih. I zaista, čovek kao da vekovima priča jednu te istu priču. Upravo onu i onakvu koju Andrić pominje u svojoj pristupnoj stokholmskoj besedi: „Tako nam ponekad izgleda da čovečanstvo od prvog bleska svesti, kroz vekove priča samo sebi, u milion varijanata, uporedo sa dahom svojih pluća i ritmom svoga bila, stalno istu priču. A ta priča kao da želi, poput pričanja legendarne Šeherezade, da zavara krvnika, da odloži neminovnost tragičnog udesa koji nam preti, i produži iluziju šivota i trajanja.“³ To je priča o čovekovom trajanju i čovekovoj sudbini. Pričaju je ljudi ljudima, vekovima i bez prekida. Ta je priča iz istovetnog, zajedničkog vrela. Čovekova potraga za lepotom, samim tim i za ljubavlju kao vidom te lepote i lepog, traje vekovima. Odmicanjem od sadašnjeg trenutka, od mesta svog bivstvovanja, pisac želi da eliminiše suvišnost sadržanu u prolaznosti trenutka a da naglasi svestremenost teme: ljubavi i lepote. Čak i u jednoj bosanskoj kasabi u kojoj nikada nije bilo jedne cele sretne godine, gde je vidik zatvoren, gde se brzo odrastalo i još brže starilo, čak i tu gde Rzavski bregovi, Olujačke stene i Liještanska kosa zatvaraju vidik, čak i tu može da se javi silovita strast. I tu se rađa ljubav: kad je Rifka zavolela Ledenika. Ovakav ambijent: bosansku kasabu, nemirna vremena, zatvorenost pejzaža, Andrić bira kao scensku podlogu ljubavi. Nimalo slučajno. Kao da je ovim želeo potvrditi misao da, kako ljubav, tako ni čovek u svojoj potrazi za lepotom, ne bira, niti može da bira, mesto i vreme. Ljubav kao vrhovno osećanje, lepota kao vrhunska estetska kategorija, omeđene su i vođene jedino unutrašnjim bićem, a ono je šire i od mesta i od vremena.

Unutrašnje biće ne bira istorijski pogodan trenutak za samoostvarenje, nego bira sebi pogodan trenutak. Kao što je Homerov Odisej lutao morima i čovek luta svojim morima. I kod Homera usred svih zala, svireposti i grozomornih prizora, uvek se javi i lepota u liku žene. Pred lepotom lepe Helene i mudri starci zaboravljaju na strahote i nevolje koje im rat donosi. Ona je povod desetogodišnjem ratu, pa bi se, kako kaže poznati helenista Miloš Đurić, Ilijada mo-

³ Andrić 1961.

gla nazvati i „Pesmom o borbi za lepotu“. Nije li i Ledenik u svojoj potrazi za lepotom pronašao Rifku? Nije li Ledenik, lutajući svojim morima, sreo Rifku? Nenadano, među zakopčanim i zakukuljenim svetom, prljavim i neukim, u divljoj i šturoj sredini, lepotu je Ledenik uočio u dva pojavna oblika: u mostu kao izaslaniku nekog dalekog i svetlijeg sveta na kome odmara umorne oči i u Rifki – satkanoj za bogove. Lepota ljudskog bića i materijalizovana lepota u vidu mosta još više su naglašeni ambijentom u kome su se javili. Lepota se ne može prisvojiti, niti od boga izmoliti, niti kupiti. Kada čovek zanesen lepotom poželi da je ima samo za sebe, da je od sveta otme, ona nestaje. Baš kao u narodnoj pripovesti „Devojka brža od konja“ ili u narodnoj baladi „Ženidba Milića barjaktara“. I Ledenik je poželeo lepotu samo za sebe. I izgubio i Rifku i onaj lepi most.

Upravo u sudbini Rifke prepoznamo mitološki arhetipski obrazac da je lepota koja je već samim svojim postojanjem izdvojena i uzdignuta nad svetom i vremenom, neminovno i tragična. Kao i Lorelaj u strarogermanskoj legendi, kao Sofka B. Stankovića, kao Koštana. Da je Andrić želeo da pripoveda o neostvorenoj i tragičnoj ljubavi, verovatno bismo priču pratili kroz nesrećnu sudbinu Ledenika. On je prikazan kao neko ko pati, ali ne od ljubavi, nego od neprikladnosti mestu i vremenu koji su mu nametnuti. Bez obzira na svoj otpor prema ljudima i mestu, on biva zanesen Rifkinom lepotom. To ovoj zanesenosti pojačava intenzitet, daje veću dimenziju.

U Rifkinjoj sudbini prepoznaje se sudbina Geteove Margarete. Kao ovaploćenje lepote i ona je bila tragična žrtva na putu Faustove potrage za lepotom i saznanjem. Ni Faust nije mogao doći do lepote i strasi. Smisao Faustovog zaozreća ka ovozemaljskom jeste da ispuni sebe do kraja, da u sebi pomiri najviše i najniže, radost i bolove, da proširi svoje Ja do neslućenih razmera, iako unapred zna da će ići kroz „plitku beznačajnost“ gledano iz ugla večnosti. Od trenutka kada Faust doživljava unutrašnju metamorfozu i kada se oda čulima, svet počne da doživljava kao fascinaciju i neslućen ushit. I Ledenik, slično Faustu, ide za strašću koja isključuje obzir prema drugima. Da nije tako, zar bi došlo do tragičnih ishoda i Rifke i Margarete? A Rifka, kao i Margareta, sagoreva u svojoj nesebičnosti. I u drugom delu Geteovog Fausta srećemo Lepu Jelenu. Linkej, zanesen njenom lepotom, zanemariвши svoju dužnost, biva zbog toga kažnjen. Jelena ga oslobađa kazne. I Ledenik, zaboravivši svoju dužnost, biva zaneseni i zavodi, istovremeno. Na neki način je i Ledenik, premeštajem, bio oslobođen krivice, mada se na prvi pogled to nije činilo tako. On je oslobođen i osećanja krivice zbog Rifkinog samoubistva, jer je za njega tek naknadno saznao.

U pripovesti „Ljubav u kasabi“ nalazimo i refleks Šilerovog poimanja lepog. U petoj strofi pesme „Die Künstler“ iz „Gedankenlyrik“ Šiler ovako kazuje o lepoti:

Strašno divna Uranija
 Sa skinutom sjajnom krunom:
 Evo je u liku *Lepote* gde stoji pred nama
 Pojasom ljupkosti opasana.
 Ona detetom biva da je deca shvate:
 Što smo ko *Lepo* ovde osetili mi
 Prikazaće se jednom kao Istina.

U ovoj Šilerovoj pesmi reč je o intuitivno shvaćenoj lepoti. Nije li strast u stvari intuitivno shvaćena lepota? Intuicija je, podgrejana strašću, i Ledenika vodila ka lepoti. U stihu: „ona detetom biva da je deca shvate“ iščitavamo čednost i nevinost svake istinske lepote, svakog zanosa. Opet se ovde javlja analogija: i Rifka je tek stasala, tek zakoračila u svet devojaštva, do juče – dete. Otuđa je i njena ljubav prema Ledeniku čista, nevina, velika, kao što može da bude dečija ljubav. I Geteova Margareta je bila još dete. Nimalo slučajno.

Andrić je u pripoveci „Ljubav u kasabi“ dosledno sledeći svoju poetiku izniklu kako na tradiciji jezika i podneblja kom je pripadao, tako i na opšteevropskim tekovinama, govorio o opšteljudskoj težnji ka lepoti. Ta težnja praćena je strašću i tragičnim udesom, kao i kod književnika različitih epoha iz evropskog nasleđa. Ono što im je zajedničko, to je kazivanje o večno ljudskoj potrebi i za ljubavlju i za lepotom. Ta ljudska potreba ne vezuje se samo za jedno vreme niti za samo jedno mesto. I kako to obično biva, kao što nam kazuju i Homer, i Gete, i Šiler, i Andrić, i mnogi drugi, ona ne biva usaglašena sa trenutkom i mestom. Naprotiv, javlja se kao potreba bega od te i takve stvarnosti, od tog i takvog mesta.

Lepota je večna čovekova potreba i zla kob, temelj tragike. Lepota zanosi, budi strasti, samu sebe ograničava, a opet: bez svega toga ne bi se mogla ublažiti teskoba života. Sudbina Andrićevih junaka Rifke i Ledenika samo je potvrda piščeve misli o čovekovoju potrebi za lepotom i njenoju zloju kobi.

Literatura

- Andrić 1961: Andrić, Ivo. *O priči i pričanju. Beseda prilikom primanja Nobelove nagrade.*
- Andrić 1997: Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta.* Beograd.
- Nedeljković 1981: Nedeljković, Dragan (Hg.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture.* Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd.
- Stojanović 2003: Stojanović, Dragan. *Lepa bića Ive Andrića.* Novi Sad.
- Tartalja 1979: Tartalja, Ivo. *Pripovedačeva estetika.* Beograd.
- Vučković 1974: Vučković, Radovan. *Velika sinteza* (o Ivi Andriću). Sarajevo: Svjetlost.

Lidija Nerandžić-Čanda (Sombor)

The novel „Love in the kasaba“ in European context

Similar to Homer, Goethe and Shiler, Andrić also speaks about the human urge for beauty in his novel „Love in the kasaba“. Beauty brings ecstasy and passion into a human being, but is also a doom. Rifka and Ledenik are archetypal patterns for this everlasting aspiration. For Andrić, love is a supreme feeling, and beauty is a supreme sensuous category.

Lidija Nerandžić-Čanda
Sombor, Pedagoški fakultet
tacka@nadlanu.com
Tel. ++0038125420986

Dušan Rapo (Zagreb)

Neke kontroverze i nesporazumi oko Ive Andrića

Nasuprot nepravednim, ideološki obojenim napadima na djelo Ive Andrića, autor se u prilogu bavi onim tekstovima u kojima njihovi autori (Midhat Begić, Meša Selimović, Skender Kulenović, Enver Kazaz, Zdenko Lešić i Ivan Lovrenović) Andrićevu djelu pristupaju na objektivan i analitičan način, s isključivo estetskim kriterijem.

Andrić je dosta dugo prosječnom čitaocu izgledao kao primjer uspješne, uzorne karijere, pisac koji je već sa dvadesetak godina bio dočekan u književnim krugovima kao izuzetni talent, čije će gotovo svako novo djelo značiti siguran uspon prema vrhovima ne samo naše nego i svjetske književnosti, što je konačno i potvrđeno Nobelovom nagradom 1961. godine.

I u svojoj privatnoj, građanskoj karijeri, Andrić je postigao veoma mnogo, pogotovo ako se uzmu u obzir teške prilike u kojima je živio sve negdje do svoje tridesete godine (porodično siromaštvo, odrastanje pretežno bez roditelja, stalna borba s nekoliko teških bolesti, politički progoni, odnosno zatvor i internacija). Pa ipak, Andrić je uspio završiti fakultet, naučiti nekoliko svjetskih jezika, i sa svega 31 godinu doktorirati „u tuđem svijetu“, kako se to ne bez razloga kaže, a onda postići najviše što je mogao, ambadorsku titulu.

Tako je, dakle, Andrićeva naoko meteorska karijera mogla izgledati prosječnom, nedovoljno informiranom čitaocu. Jasno je, međutim, svima koji su se Andrićevim djelom više bavili, da ta uzorna, građanska i književna karijera ne izgleda ni jednostavna, ni lagana, ni beskonfliktna.

Andrića su napadali neki nedobronamjerni kritičari već od vremena njegovih prvih radova u hrvatskoj i bosansko-hercegovačkoj, a nešto kasnije i u srpskoj književnosti. Četrdesetak godina kasnije, a naročito od 1961. godine, kad je već objavio svoja najvažnija djela i za njih dobio Nobelovu nagradu, počinje gruba, totalna negacija Andrića kao čovjeka i kao književnika, prije svega u pamfletskim tekstovima Šukrije Kurtovića i Mustafe Mulalića, a ta se linija osude i neargumentirane negacije Andrića može pratiti sve do novijeg vremena, na primjer u izjavama i tekstovima Muhameda Filipovića, Adila Zulfikarpašića i Esada Durakovića, pa sve do književnog historičara Muhsina Rizvića, krajem XX. stoljeća.

Nepravedne kritike doživljavao je Andrić i od strane hrvatskih i srpskih kritičara, ali je na sreću u sve tri bosanske nacionalne sredine, većina književnih kritičara i čitalačke publike bila na strani poštovalaca Andrićevog književnog djela.

Razumljivo je stoga da zbog ovakvog dosta često potpuno suprotnog odnosa prema Andriću, postoje mnoge kontroverze i nesporazumi u vezi s Andrićevom ličnošću i njegovim književnim djelom.

Jedna od najčešćih osuda Andrića, a dolazila je gotovo uvijek iz bošnjačkih redova, bila je da on zapravo Bosnu i Bošnjake nikad nije volio, nego da ih je mrzio i prezirao. Ni teže optužbe, ni veće neistine! Jasno je da ovakve apsurdne tvrdnje, koje se uporno, s različitim intenzitetom i u raznim varijacijama ponavljaju već pedesetak godina, najbolje demantira cjelokupno književno djelo Ive Andrića, a to mu već odavno prizna cijeli kulturni svijet.

I pored mnogih takvih ekstremno negativnih kritika neestetске prirode, danas o Andriću već postoji cijela jedna biblioteka pozitivnih odnosno objektivnih napisa, eseja, kritika i studija. Navest ću samo nekoliko takvih tekstova i iz bosanske odnosno bošnjačke sredine, koja je, kao što je poznato, i bila u tom pogledu najnepravednija.

Godine 1973. jedan od najznačajnijih bošnjačkih književnih historičara *M i d h a t B e g i ć* napisao je da je Ivo Andrić najveći muslimanski pripovjedač, kao što je Aleksa Šantić za Hamza Humu bio najveći muslimanski pjesnik (Begić 1987a: 137). Begić navodi da je Andrić „najistinitije i najautentičnije“ pisao o muslimanskim grobljima (Isto: 53). Andrić je za njega „jedini iz međuratne generacije koga su uzimali za uzor“, a s njim se jedino „stilski, tematski i vrijednosno može upoređivati Meša Selimović“ (Isto: 97). Govoreći o tome što su Muslimani (Bošnjaci) u novijem vremenu dobili, a što su izgubili, Begić kaže:

U novoj epohi Musliman je štošta i izgubio: svoju zatvorenost u svijet iluzija, svoju egzotiku fesa i feredže, štošta od mentalnih crta poluistočnjaka [...] ali je u naknadu za sve dobio svoje dostojanstvo i svoju ljudskost. Umjesto da misli na Aziju i Carigrad, treba se držati Šenoine poruke: 'Budi svoj!' (Isto: 142).

U isto vrijeme, Begić ovako određuje granicu između pravilnog i prenatrženog nacionalnog osjećanja:

Ničija tradicija nije smetnja za druge... Samo nacionalni fanatizam teži da napravi raskide, pogubno za svaku nacionalnost, i za sve zajedno (Begić 1987b: 483, 484).

Dok su mnogi pojedinci iz bosanske, a naročito bošnjačke sredine, sumnjali u iskrenost Andrićevog odnosa prema Bosni, kao i u objektivnost onih koji su mu dali Nobelovu nagradu, Midhat Begić o tome piše na ovaj način:

Prevedeno na bezbroj jezika našeg globusa, Andrićevo djelo [...] postalo je unekoliko jedinstvena svojina današnjeg kulturnog svijeta i čovjeka [...], divno svjedočanstvo o našem postojanju u svijetu, o Bosni kao utjelovljenju tog našeg bića... Nobelova nagrada bila je priznanje zemlji Andrićevoj i njenom narodu (Begić 1987a: 360).

I veliki bosanski i bošnjački pisac *M e š a S e l i m o v i ć* cijenio je umjetničku riječ Ive Andrića, i u nekim svojim esejističkim tekstovima iznio svoje viđenje složene strukture Andrićeve poetike.

Ispravljajući zablude nekih kritičara koji su Andrićevo bavljenje historijskim temama tumačili kao „traganje za tajnom koju sačinjavaju blagoslovene baštine djedova“, Selimović smatra da tako ne treba tumačiti mladenačke zanose mladog Andrića iz „Ex Ponta“. On također misli da je Andrić svjesno „deformirao“ neke likove „da bi bili upečatljiviji“, i da je to „normalan umjetnički postupak“, suprotan fotografski vjernom prikazivanju stvarnosti.

Selimović također kaže da u poznatoj pripovijesti „Pismo iz 1920“. Andrić zaista opisuje Bosnu kao „zemlju mržnje“, ali da je to učinio zato „jer je voli, jer bi volio da je više ljubavi među ljudima“, i da baš zato „u svojoj Bosni insistira na fenomenu mržnje“. On zaključuje svoj esej konstatacijom: „Andrić je stvorio u našoj literaturi najcjelovitiju misao o životu, složenom, teško shvatljivom i još teže objašnjivom“ (Selimović 1977: 308).

Za razliku od namjerno iskrivljenog, tendencioznog odnosa prema Andriću, javljaju se u novije vrijeme u svim sredinama, pa i u bošnjačkoj, tendencija drugačije recepcije njegovih tekstova.

N e d Ź a d I b r a h i m o v i ć kaže da se, zapravo „[...] kroz cijeli razgovor o Andriću, provlači dublja priča o potrazi za identitetom [...] Bosne i Bošnjaka u njoj, identitetom djela i Andrića u njemu“ (cit. prema Lovrenović 2009: 34).

E n v e r K a z a z upozorava na sve zablude i negativne posljedice ovog „ideologijskog čitanja Andrića“. On podsjeća da „postoji niz važnih bošnjačko-muslimanskih autora koji ne dijele antiandrićevo stajalište“, pa stoga postavlja pitanje: „Mogu li se uopće čitanja literature kolektivizirati i onda kroz institucionalnu moć nametnuti drugima?“ Protivi se „ideološkoj vulgarizaciji književnokritičkih postupaka“. Kazaz zbog toga sugerira „kritičko, ali književno i kulturalno relevantno čitanje Andrićeva djela“. Andrić, dabome, ne može biti odgovoran što su neki njegovi tekstovi poslužili i za „protubošnjačku ideologiju“, naročito u jednom dijelu „srpske recepcije Andrića“. Naravno, moguće je istraživati i negativne aspekte slike Bošnjaka u Andrićevom djelu, pogotovo slike Orijenta... „No, da bi se to učinilo, nužno je ovladati metodologijom postkolonijalne kritike i imagologije“ (Kazaz 2000: 13).

I S k e n d e r K u l e n o v i ć, pjesnik „Stojanke majke Knežopoljke“, spada među one bošnjačke pisce koji su visoko cijenili Ivu Andrića zbog onoga što je učinio za sve narode Bosne, pa tako i za Muslimane (Bošnjake). On bavljenje historijskim temama vidi kao „mudrosnu predostrožnost Andrićevu“. U svojoj studiji o Ivanu Mažuraniću, Kulenović brani Mažuranića od napada nekih drugih Bošnjaka da je u svom epu neistinito i tendenciozno prikazao lik Smail-age Čengića: „Sa jednim sam i danas potpuno načisto. Nimalo me od ovog epa nije odbijalo to što se u njemu kao tako mračan i krvoločan nasilnik prikazuje jedan musliman...“ (cit. prema Begić 1987: 570). Nije onda čudo da su zbog ovakvih ili sličnih stavova iz bošnjačke sredine kasnije napadani Meša Se-

limović (zato što je „oduzeo svom biću bošnjačke korijene“) i Skender Kulenović (zbog spomenutog odnosa prema Ivanu Mažuraniću, ali i zbog poeme „Na pravi sam ti put, majko, izišao“). Zbog sličnih razloga vrlo oštro je napadan i Derviš Sušić, jer je napisao „Parergon“, „najgnusnije djelce o prošlosti bosanskohercegovačkih muslimana“ (Huković 2000: 113).

I književni kritičar Zdenko Lešić kaže da u Andrićevim slikama Istoka „nema mjesta za mržnju, kako neki misle“, jer se te slike realiziraju kao paradoks: „u neodoljivoj privlačnosti onoga što se vidi kao **drugo**“, a te „slike **drugih** nas mame, jer vjerujemo da u **drugosti** možemo vidjeti obrnutu sliku nas samih“ (Lešić 1999: 34).

Ivan Lovrenović u svom dugom eseju „Ivo Andrić, paradoks o šutnji“, analizira Andrićevo stvaralaštvo s raznih aspekata, pa djelomično i polemizira s pojedinim kritičarima Ive Andrića i njegovog književnog djela.

Osuđujući u prvom redu srpski, a zatim i hrvatski nacionalistički odnos prema Bosni i Bošnjacima, Lovrenović zaključuje da je i današnji dominantni stav Bošnjaka o bosanskoj povijesti otišao u „suprotni ekstrem – u nekritičko idealiziranje osmanske prošlosti, u tumačenje osmanskog osvajanja Bosne i unošenje islama kao povijesnog i, malne, eshatološkog spasa“. Tako se potpuno ignorira „povijesno-politički moment okupacije i uništenja srednjovjekovne bosanske države i civilizacije“:

Sistematski se izbjegava ili minimizira obespravljenost nemuslimanskog stanovništva, osionost i egoizam domaće muslimanske političke i zemljoposjedničke klase, i pojave vjerskog fanatizma i isključivosti (Isto: 35).

Lovrenović navodi da je Andrić, naravno, prikazivao i ovakve, negativne strane turske vlasti, „pa ako su njegovi književni izvještaji u koječemu ‘mračni’ i ‘nepovoljni’ [...], optuživati ga zbog toga predstavlja klasičnu zamjenu planova po načelu – ubiti donositelja loših vijesti“. Dva potpuno suprotna stanovišta: „turkofiliija i turkofobija lice su i naličje istoga odnosa prema povijesti“, ali se tu ne teži za istinom, nego je u ovom slučaju vidljiva „težnja za monopolom nad tumačenjem prošlosti, koja je ambicija nacionalne ideologije i ekskluzivizma“ (Isto).

U tekstovima nekih Andrićevih preoštrih i negatorskih kritičara, kako kaže Lovrenović, nije se uvažavala činjenica da je „riječ o književnom a ne znanstvenom, političkom ili kojem drugom tekstu“, a ni o „udžbeniku povijesti“ (Isto: 36). Kod takvih, najčešće ideološki usmjerenih kritičara, negativni odnos prema Andriću nastao je na temelju „pogrešno usmjerenog čitanja njegovih prikaza teškog života u Bosni kroz stoljeća“.

Andrić je jednom prilikom rekao da je „umetnost jedini čovekov pravi govor“ (Begić 1987: 554), pa je zato svoj odnos prema Bosni najbolje pokazao onako kako to umjetnici jedino i mogu – svojim književnim djelom. Poznate su u tom smislu njegove izjave: „Sve moje je iz Bosne“ ili: „Ja bih Bosnu nazvao du-

hovnom domovinom, a kad nekome kraju date takvo ime, sve ste priznali“ (Isto: 37).

Suprotno nekim neargumentiranim tvrdnjama da je Andrić namjerno u negativnom svjetlu prikazao ne samo Turke nego i domaće bosanske muslimane, Lovrenović kaže da nitko ni prije ni poslije Andrića nije tako sustavno pisao o tzv. „muslimanskim temama“, kao što je to učinio Ivo Andrić, i da je to „potpuno suprotno od mržnje“. Štaviše, Andrić je u svojoj životnoj filozofiji usvojio i „neke od postulata i tekovina eminentno islamskih“, na primjer: odnos prema vrijednosti dobročinstva, smisao strpljenja, poštivanje graditeljskih veličina, vrijednost vakufa (zadužbina), dug prema zavičaju: „Moglo bi se lako dokazati da je u cjelokupnoj bosanskoj, pa i bošnjačko-muslimanskoj književnosti, teško naći pisca koji je s takvim rafiniranim suživljavanjem [...] razumijevao povijesnu i civilizacijsku sudbinu bosanskih Muslimana, kao Ivo Andrić“ (Lovrenović 2009: 36).

Pisac koji je stvorio mnoge likove iz muslimanske sredine, kao što je Alihodža Mutevelić, „bitno je muslimanski“. „Odbacivati ga, pretvarati ga u jednu od ‘uporišnih stopa protivbošnjačke ideologije’, znači odbacivati dio vlastite kulture, vlastitog bića“ (Isto).

Zbog svih ovakvih i sličnih razloga, Lovrenović zaključuje da Andriću „nije moguće definirati ‘pripadnost’ po ekskluzivno nacionalnim mjerilima“. Iz istih je razloga i etnonacionalne kulture u Bosni [...] nemoguće prikazati ekskluzivno. „One su posebne, ali se stalno preklapaju, prožimaju“. Lovrenović je taj fenomen uporedio s *dūgōm*: u njoj se može raspoznati svaka boja, ali se ne vide oštre granice među njima; to je neka vrsta „nadidentiteta“. Sve je to Andrić preradio „umjetnički jedinstveno i maestralno“ (Isto: 37).

Tako je Andrić danas „zapravo jedino čvrsto i sigurno mjesto kompleksnoga bosansko-hercegovačkog identiteta“. Nasuprot tome, izgleda da sve više jača „proces stvaranja i divergiranja triju zasebnih i odvojenih nacionalnih kultura“, pa tako nastaje situacija „u kojoj je takva“ (andrićevski shvaćena) „vrsta identiteta, zapravo, nepoželjna. A kao rezultat tog, izgleda nepovratnog procesa, jest da najbosanskiji pisac, k tome pisac apsolutne, nulte estetske vrijednosti, u Bosni je danas kod jednih na niskoj, kod drugih na pogrešnoj strani“ (Isto).

Šta bi se još moglo i trebalo reći nakon ovog pokušaja analize Andrićevog iskustva s jednim dijelom svojih kritičara?

Očito je Andrić s nevjerojatnom preciznošću i sa začuđujućom intuicijom unaprijed predvidio šta će se s njim i njegovim djelom dogoditi kada postanu predmet mnogih kritičara. Mnogobrojni zapisi u knjizi „Znakovi pored puta“ govore o tome osjetljivom, mnogostrukom odnosu između pisca i njegovih čitalaca odnosno kritičara. Andrić stoga i nije dao da se objavi ova knjiga za života (objavljen je samo mali, izabrani dio u časopisima), jer nije želio da nekim svojim stavovima izazove nepotrebne polemike.

Andrić je, na primjer, imao i negativnih iskustava s onima koji su „pokazivali suviše razvijenu brigu za nacionalni ponos i opšti interes“, pa ih je osudio zbog lažnog patriotizma i demagogije:

To su ljudi koji veliku i nezajažljivu sujetu svoje sitne i uske ličnosti, prenose na opšti plan, u jalovoj nadi da bi je tu mogli zadovoljiti, a sa njom prenose i svoje kratke mere i bedne račune. Od takvih, duhom malih ljudi, postaju često veliki gonioči novih istina [...] – Andrić 1981: 94.

Poučen vlastitim iskustvom i mnogobrojnim sličnim primjerima, Andrić nije imao nikakvih iluzija šta će se dogoditi već za života, a pogotovo poslije smrti. Čim je književno djelo napisano i objavljeno, „stoji kao vočka pored puta, kao spomenik bez čuvara“:

[...] ono je nezbrinuto, izloženo nepredvidljivim opasnostima: zavisti, mržnji bez razloga, menama mode i ukusa, svačijem pogledu i dodiru, namerniku i zlonamerniku, svakom tumačenju, shvatanju i neshvatanju, nastranosti i slepom slučaju, zloj volji i tupoj pameti, sumnji i gluposti. [...] Na tebi i na tvom delu nastojaće da se iskale ikonoklasti koji nagoni žele da sve ono što je uspravno vide kako izgleda kad je oboreno, manijaci koji vole da pljunu i prikvasu upravo uz tuđe delo, pogotovo ako uživa neki glas, zavidnici koji ne mogući da poreknu delo, žure da unize i uprljaju onog ko ga je stvorio [...] Ne tražeći nikad tvoj pristanak, tumačiće te proizvoljno, često i namerno naopako (Isto: 259, 260).

Sve što je u životu radio, naročito nakon mladenačkog, revolucionarnog razdoblja, Andrić je to činio na skromni, samozatajni način, sa stalnim strahom da nije učinio sve što je trebao i mogao:

Odlazim zbunjen i postišen, kao da sam mnogima dužan mnogo, a znam: sve sam platio, sve, i ono što sam poželeo, a nikad nisam očima video ni rukama taknuo [...] Čini mi se kad bi ljudi znali koliko je za mene napor bio živeti, oprostili bi mi lakše sve zlo što sam počinio, i sve dobro što sam propustio da učinim, i još bi im ostalo malo osećanja da me požale (Isto 168: 14).

Na drugom mjestu u „Znakovima pored puta“, taj veliki, ali tihi i skromni čovjek, ovako ispisuje vlastiti epitaf, u kome se iskreno ispovijeda pred ljudima koji ga često nisu razumjeli:

Natpis na grobu. Živeći u vašem svetu, ja sam sve do pred kraj života sačuvao izgled mirna, sigurna, manje-više srećna čoveka. Ali znajte da sam u sebi, i za duže vreme, tako tuđ i dalek tom istom svetu i tako izgubljen i nesrećan da sam se danima osećao niži od najnižeg i manji od najmanjeg, da ponekad nisam znao ne samo šta ću sa sobom i svojim životom i vremenom, ni gde da krenem ni na što da stanem, nego ni kuda da gledam, kako da mislim ni šta da kažem. Ništa (Isto: 213).

Po znalačkom izboru tema, a još više po majstorskoj obradi i cjelokupnoj originalnoj strukturi, psihološkom pristupu u izgrađivanju likova iz specifične bosanske sredine, a iznad svega po nenadmašnom osjećaju za fine pojmovne odnosno jezične nijanse, Andrić je svestrani slikar i pjesnik Bosne, njenog teškog historijskog puta i svih njenih ljudi. I pored mnogih kontroverzi koje su ga pratile, danas to možemo sa sigurnošću reći, Andrić je stvorio vrhunsko, monumentalno književno djelo, koje je već dosad suvereno i bez balkanskog kompleksa, prešlo granice država i kontinenata, svjedočeći na najbolji mogući način o jednoj maloj, bosanskoj sredini, raskršću mnogih civilizacija, naroda i vjera.

Drugi narodi, s mnogo starijom i razvijenijom kulturom, bili bi ponosni da imaju pisca kao što je Andrić. I dok se, nakon početnih zabluda i nacionalne euforije, sada i hrvatska i srpska književnost natječu i otimaju kome će od njih „više“ pripadati književno djelo Ive Andrića, apsurdno je da mnogi pojedinci iz bošnjačke sredine još uvijek, na posve nerazuman i bezrazložan način, odbacuju najviše domete bosanske književnosti, ne samo Andrića nego i Mešu Selimovića, Skendera Kulenovića i mnoge druge, čija se spomen-obilježja ruše, izbacuju iz školskih programa ili uklanjaju imena njihovih ulica.

Ivo Andrić je primjer pisca koji se očigledno odgajao i obrazovao na mnogim tekovinama i izvorima evropske i svjetske kulture, ali je snagom svog talenta ubrzo prerastao te okvire, i stvorio vlastitu poetiku, koja ne samo duguje drugima, nego svjetskoj kulturi i sama daje svoj vrijedni doprinos.

Činjenica da danas ovdje i na ovaj način govorimo o jednom našem piscu, u jednoj drugoj zemlji, zemlji stare kulture, nesumnjivo pokazuje da Bosna nikad nije imala, i sigurno dugo neće imati takvog umjetnika riječi, kao što je Ivo Andrić. Bosna, ali i sve druge naše zemlje štokavskog izraza, to nikad ne bi smjele zaboraviti, ako ništa drugo onda zbog milijuna onih koji Andrića vole, cijene i čitaju širom svijeta.

Literatura

Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. In: *Sabrana djela Ive Andrića*, knjiga 14, prir. Radovan Vučković, Muharem Pervić, Vera Stojić i Petar Džadžić, Sarajevo: Svjetlost, Zagreb: Mladost, Beograd: Prosveta, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Misl, Titograd: Pobjeda.

Begić 1987a: Begić, Midhat. *Djela*, knjiga V. Sarajevo: Veselin Masleša.

Begić 1987b: Begić, Midhat. *Djela*, knjiga VI. Sarajevo: Veselin Masleša.

Huković 2000: Huković, Muhamed. Književno djelo Ive Andrića u svjetlu Madridske deklaracije. In: *Andrić i Bošnjaci*. Zbornik radova. Tuzla.

Kazaz 2000: Kazaz, Enver. Đerzelez iz našeg džemata. In: *Novi Izraz*. Br. 8. Sarajevo.

Lešić 1999: Lešić, Zdenko. O postkolonijalnoj kritici, o Edwardu Saidu i o drugima. In: *Novi Izraz*. Br. 7. Sarajevo.

Lovrenović 2009: Lovrenović, Ivan. Ivo Andrić, paradoks o šutnji. In: *KUN*. 5. III. 2009.

Selimović 1977: Selimović, Meša. Cjelovita misao o životu. In: Milanović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić u svjetlu kritike*. Sarajevo: Svjetlost.

Dušan Rapo (Zagreb)

Einige Kontroversen und Missverständnisse über Ivo Andrić

Der Autor erinnert daran, dass Ivo Andrić für die Mehrzahl seiner Lesenden als typisches Beispiel einer erfolgreichen, konfliktfreien biographischen und literarischen Karriere erscheinen mag, obwohl er oftmals sowohl als Mensch als auch als Literat in Frage gestellt wurde. Diese Zweifel an seiner Person und seinem Schaffen entstammen mehrheitlich dem bosniakischen Milieu und wurden fast immer aus der Position einer „ideologischen Vulgarisierung“ heraus vorgebracht. Dessen ungeachtet gab es in diesem Milieu auch zahlreiche wesentliche Kritiker und Literaten, die Andrićs Schaffen auf objektive und analytische Weise und anhand ästhetischer Kriterien begegneten. Dazu wären etwa die Arbeiten von Midhat Begić, Meša Selimović, Skender Kulenović und Enver Kazaz zu zählen. Eine ähnliche Zugangsweise legten auch einige andere aus Bosnien stammende Kritiker wie Zdenko Lešić und Ivan Lovrenović an den Tage, indem sie darauf verwiesen, dass man kein „ideologisches Lesen“ von Andrićs Texten betreiben dürfe und sein Werk weder ein wissenschaftliches noch ein politisches sei und es sich bei diesem auch um keine Geschichtelehrbücher handeln würde. Vielmehr sei Andrić der Verfasser ästhetisch komplexer und vielschichtiger künstlerischer Werke, mit denen er ein bis zu seiner Zeit kaum bekanntes Milieu auf künstlerisch höchst suggestive Art und Weise Millionen von Lesenden auf der ganzen Welt vertraut gemacht habe.

Dušan Rapo
Zagreb
Hrvatska
dusanrapo@gmail.com

Мирјана Стојисављевић (Бањалука)

Андрићева дисертација у културолошком и језичком контексту

За разумијевње и ваљано тумачење Андрићевог књижевног дјела темељну вриједност има докторска дисертација „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“, која наступа као својеврстан извор цјелокупног пишчевог поетског дискурса. Утолико је њена критичка анализа са културолошког и књижевно-језичког аспекта кључ за разумијевање Андрићева дјела, али у много чему и данашње друштвено-историјске и књижевно-језичке стварности Босне, у којој се текст дисертација на флагрантан начин овјеродостојује.

0. Андрићева дисертација „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“ покушај је да се „оцрта развојна линија духовног живота те земље, од времена државне самобитности до коначног нестанка турске моћи. Сваки поједини одсек те линије није могао да буде оцртан подједнако јасно, осветљено и оштро. За многа збивања и многа раздобља недостају извори у самој земљи; други извори су непоуздани. Радећи изван земље¹, стоји у предговору докторске дисертације чији је фрагмент био уврштен у „Животопис Иве Андрића“ укоричен у књизи сабраних дјела под називом „Свеске“, „морао сам се задовољити помоћним средствима која су ми стајала на располагању, или која сам могао да прибавим у току састављања овог рада. При опису сам се трудио да истакнем оне црте које очито показују утицај прилика створених турском владавином. При томе сам обраћао пажњу више на досад мало обрађене и познате прилике које су утицале на духовни живот, него на поједина литерарна дела у којима је то нашло израза. По садржини и основној мисли, ова расправа је у вези са другим радовима које сам написао у другом облику и другом приликом.“²

Одбранивши 15. јуна 1924. дисертацију, чији настанак дугује помало и старој доброј босанској стрпљивости, Андрићев живот канда престаје да буде, речено њим самим, по сртање од тешког до немогућег јер је стекавши диплому о завршеном факултету, због чега је био и отпуштен из конзулске службе, поновно враћен на посао у Министарство иностраних дела, овога пута у Београду, напустивши тако Грац – „град сам по себи лијеп али жалостан“³, каквим га је Андрић тада доживио и у коме му се каткад чинило као да је по другом пут интерниран. Ништа другачију неће упамтити ни слику ономадне Аустрије, која је након Првог свјетског рата и слома Аустроугарске монархије одава-

¹ И. Андрић, *Свеске*, Сабрана дјела, књ. 17, Сарајево, 1984: 275.

² Исто.

³ Исто: 272.

ла не резултат распадања, него само распадање, како ју је описао у путопису „Кроз Аустрију“.

У кореспонденцији из тог времена нобеловац посвједочује како га је „та *сйвар* (звана докторат – М. С.) толико намучила, да не жели ни да говори о њој“⁴ јер је, признаје, „много времена и енергије уложио у тај посао“.⁵ Немалу енергију улагаће доцније у њено, понајвећма једнодимензионално тумачење, бројни муслимански „херменаутичари“ од Шукрије Куртовића из 1961. године преко Есада Дураковића, Вахида Спахића, Расима Муминовића, саглашавајући се са Мухсином Ризвићем да је Андрић, наводно, испољио негативно осјећање одбојности и мржње према босанским муслиманима. Ови одреда културидеолози јединствене Босне, али под турским турбаном, исказивали су нескривени анимозитет начином на који је Андрић као историограф оцртао развојну линију духовног живота у Босни за времена турске управе, односно, у свом књижевном дјелу описао „велику драму која је почела са појавом првог османлијског коњаника на границама наших земаља“⁶, када је један дио народа учинио тај „кобни корак“ и отишао по Андрићевим ријечима под ја р а м И с т о к а – у сусрет „својој пропасти“.

Нетрпељивост ових андрићолога према критичком вредновању факта турчења, које је пратило ропство под Турцима, с почетка грађанског рата 1992. године наједном је преко ноћи прерасла у сурову андрићомржњу према овом писцу Босне као з е м љ е м р ж њ е и с т р а х а, у име које му је мацолом, тамновилајетски „Непознат неко“ мучки преломио невелик споменик подигнут у Вишеграду нетом уз знамениту Соколовића ћуприју, коју је Андрићево перо прославило постајући њен ванвременски хроничар. Тим чином, који је био увертира за шовинистичку рапсодију, отпочео је био духовни распад Босне данас најављујући онај физички; објавио се у часу када је муслимански цихадлија, напујдан од муслиманских младобосанаца из негдашње злогласне Ханџар-дивизије из Другог свјетског рата, којој је припадао и Алија Изетбеговић, разбио скромни споменик такође младобосанцу, али југословенском из времена прије Првог свјетског рата, Иви Андрићу, постављен у траву, попут каквог нишана. Тим вандализмом, од кога сваког честитог човјека обузима сиви стид, стављена је била тачка на један поредак, који је доживио врхунац свог бешчашћа кад ни споменике мртвим пјесницима није остављао на миру.

1. Био је то завршни чин негатворства и дисертације као културноисторијског дјела, које по ријечима Зорана Констатиновића „носи поруку исто-

⁴ Исто: 274.

⁵ Исто: 275.

⁶ И. Андрић, *Њејошева човечност*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 46.

ријског искуства прошлости за живот у будућности“⁷, али и цјелокупна књижевног дјела овог духовног неимара што стоји уз раме задужбинару Мехмед-паши. Тиме је била отпослана пријетња свима онима који би се усудили да у леденој садашњости доведу у питање чија је то Б о с н а , р е к т и (Мак Диздар) и негативно вреднују крајњи резултат отоманске окупације, како тврде, „ненасилну“ исламизацију, а од стране „освајачког народа, туђег по вјери, духу и раси“ (Андрић). Далекосежна посљедица те давне превјере била је да је са изричитим благословом властодржачког Јосипа Броза, овај у име „диктатуре пролетаријата“, једном беневољентном гестом према несврстаној арапској браћи из „трећег свијета“, 1967. године искључиво на конфесионалној основи „признао“ тим потурчењацима национални статус, чиме је вјерска припадност била искориштена за разбијање јединственог вишенационалног српског народа на вјештачке вјерско-територијалне заједнице. Тако је поред Срба, Хрвата, Црногораца, и четврти народ назван Муслимани, утемељен искључиво на припадности муслиманској вјери (при чему је име вјере било узето за име нације да би се ваљда на дјелу потврдило како је доиста *n o t e n e s t o m e n*), такође придружен онима који говоре српско-хрватским језиком. Десио се тако јединствен случај да је вољом овог комунистичког аутократе, руковођеног сировим политичким прагматизмом а зарад дугорочних пројекција у Босни и Херцеговини као Југославији у *малом*, дио народа који је пригрлио вјеру окупатора (Његош би рекао: *Похулили вјеру њађеговску, Заробише себе у шућина [...] Па је брајство крви ожедњело*), био награђен за конвертитство признањем посебног националног статуса. Иза тог братствојединственог чина вјешто каналисаног кроз реторту за претапање српства у хрватство, црногорство или бошњаштво, свеједно, звану идеологија југословенства, скривао се хрватски експанзионизам у име кога је континуирано отимано српско културно наслеђе које је потом било хрватизовано, а међу најдрагоцјенијим српски језик као главно обиљежје народа српског. Истовремено, разбијано је етничко јединство најмногољуднијег државотворног народа под геслом *С л а б а С р б и ј а , ј а к а Ј у г о с л а в и ј а*, чија је резултанта у скорој прошлости била његошевска *с т р а ш н а б о р б а с а с в о ј и м и с т у ђ и н о м*. Скривајући се пријетворно иза наводне одбране комунистичке светиње братства и јединства, скрнављене увијек када је требало да се откине бар дио српске етничке самобитности, тај Хрват који се представљао као велики Југословен, конспиративно зазван Тито, који је по тврдњама Зорана Ненезића био масон и припадао строго конспиративној ватиканској ложи крајње националног карактера, спроводио је у дјело про-

⁷ З. Константиновић: In: Б. Тошовић: *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. 2008: 186.

јекат стварања још једне вјештачке, муслиманске нације а на трагу настојања из времена аустроугарске окупације. Па и давно прије, своје прозелитско наступање на Исток католичка црква је била зацртала још у средњовјековном босанском краљевству. Већ тада је, наиме, ватиканска пропаганда у име Христа на земљи у циљу реализације политичких циљева римокатоличког клерикализма чинила све како би након црквеног раскола у католичанство преобратила што већи број Срба па и босанске племиће митећи их краљевском круном од стране папе; који су говорили српским језиком и исповиједали вјеру православну. Ону коју је код Срба утврдио христољубиви Свети Саво и тиме извео дјело које приличи једино истинском светитељу, генију и хероју: да створи Српску националну цркву прије више од 800 година и у тој цркви уједини сав српски народ. Тај недостигнути циљ у историји кршћанског Запада покушали су да изведу само два пута: први пут од стране јансениста, старокатолика из манастира Пор-Роајал, заступника реформације католичке цркве у смислу чистог кршћанства без свјетовних поластица, запамћени као најжешћи противници језуитског реда. Предводио их је заговорник логике срца, Блез Паскал⁸, који је у XVII вијеку успио да укине језуите и припреми простор за долазак француске буржуаске револуције, али није, ма колико се упињао, умιο да створи у оквиру кршћанства галиканску националну цркву у Француској, што је поновио и аустроугарски занатлија именован Хитлер, који је постао политички вођа свог њемачког народа. Као великонијемац, такође је покушао да утемељи националну њемачку цркву у XX вијеку, да уједини њемачке цркве јер би тек тада, знао је, уистину ујединио и њемачки народ, али му је, како је и сам морао да призна – п о к у ш а ј п р о п а о .

2. Као семиотичари књижевности, који неизоставно морају да буду и семиотичари културе, који књижевни и сваки други текст па и Андрићеву дисертацију проматрају и вреднују у контексту културе, установљујемо да је након пропасти аустроугарске царевине идеолошки слѣдбеник пангерманске идеје и даље остао Андрићев ментор, историчар доктор Рајмунд Фридрих Кајндл, који је „био великонијемац и жалио што није остварено великоњемачко рјешење уз доминацију Аустрије“⁹ у Првом свјетском рату, у првом реду над Србима. Попут професора Кајндла и Андрић је био досљедан ако не великонијемац, а оно слободнозидарски кршћански Европејац чија је западна култура требало да постане

⁸ На Паскалову Логику Пор-Роајала, логику срца, позивао се и Андрић, кад је тврдио: „Људи не морају да се слажу, али би морали показати више културе срца.“ In: М. Панћић, *Књижевни историчар Радован Вучковић*, Зборник радова у част академика Радована Вучковића, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2007: 23.

⁹ З. Констатиновић: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 185.

сеевропска вриједност и у Босни, земљи која је и по географском положају имала задаћу да повеже двије различите области европске културе, западнокатоличку са источнористићанским земљама уз, како се да ишчитати из дисертације, прижељкивану преминацију западне културе, коју и Андрић зове „цивилизацијом“. Дакако, то „повезивање“ преко Босне, учињено би било у име ватиканског принципа старог колико и црквени раскол званог с ј е д и њ е њ е н е с ј е д и њ е н и х, који се кроз историју у небројено случајева потврдио као еминентно антиправославна мисија досљедно спровођена од стране Конгрегације за пропаганду вјере, тог институционалног настављача, н е к и би рекли, „свете“ инквизиције.

Посебно истичемо једну њену мисију: да је управо конгрегација, чији је задатак у првом реду био прозелитска, мисионарска дјелатност, у сврху лакшег католичене Срба системски подржавала изградњу јединственог књижевног језика и писма за све (Јужне) Славене, у чему су од почетка XVII вијека посебно предњачили језуити подстичући прихватање штокавског говора на цијелом тзв. „илирском“ подручју. Тако је Јосип Јурај Крижанић (1618–1683), кога Вјекослав Клаић, Андрићев најчешће цитирани извор, опредјељује као Србина католика, који је матурирао у језуитској гимназији у Загребу, а 1638. године магистрирао филозофију на Универзитету у Грацу, да би 1642. докторирао теологију на ватиканском Грчком колегијуму, као члан Илирског завода Светог Јеронима у Промеморији упућеној конгрегацији, између осталог предвиђао израду словенске граматике, што је све било у духу противреформацијских тежњи римске курије и њеног страха од надирућег протестантизма. У име тога римска црква је системски радила на стварању заједничког књижевног језика, како на Балкану, стандардизовањем штокавице, тако и на руском православном истоку.

Многе ове изнимно важне чињенице за цјеловито сагледавање укупног културног контекста у коме се одвијала реформа српског књижевног језика, сербокroatистичка филологија је прећуткивала, фалсификовала а штошта није знала или није хтјела да зна. Умјесто тога, прави лингвистички рат на пољу прихватања српске новоштокавице и њене ијекавице те онај око писма и правописа, као и кампању најширих размјера вођену код чакаваца и кајкаваца, али и самих штокаваца, последице Бечког договора 1950. године приписивала је искључиво негдашњем манастирском дијаку из Трноше, сељачкоме српском сину „који је постао истински културан човек“¹⁰, како је Вуку комплиментирао Андрић. Тако је наша сто педесет година стара србистика, а уистину, већ последице Вукове смрти сербокroatистика, цјелокупни реформаторски рад у језику, који је изворно био противреформаторски, тј, противпротестантски, везивала „за најбољу главу од свих Срба које позна-

¹⁰ И. Андрић, *О Вуку као њисцу*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 78.

је¹¹, како се о Вуку Караџићу изразио његов бечки ментор, мецена и заштитник Јернеј Копитар, прећуткујући пресудни удио католичке цркве у пропагирању и спровођењу у дјело на хрватској страни закључака Бечког договора, те својеврсне српско-хрватске књижевнојезичке нагодбе.

Ова тотемска ћутња у вези са удјелом Конгрегације „de propaganda fide“, основане 1622. године у Ватикану, која је поред покатоличавања одувijek била у функцији мисионарске шпијунаже, а у којој су језуити били најбоље организована ватиканска обавјештајна служба, у иницирању а потом акцији пропаганде и прихватања штокавског језика и његове ијекавице, тог централног изговора, најкарактеристичнијег и најпрогресивнијег, од стране чакаваца и кајкаваца, само потврђује како је прећутано често важније од оног реченог. Наиме, по сербкокroatистичким фризираним хроникама Вук је водио битку сам и то искључиво са српском православном црквом и понеким српским књижевником гдје је, по Андрићевим ријечима, „доказивао магарештину српских списатеља“¹² (не и хрватских). Управо та најбоља љава од свих Срба стављена је у службу дугорочних прозелитских циљева на широком штокавском подручју јер је у Вуковој личности мисија римокатоличке цркве за православни Исток пронашла са српске стране и реформатора књижевности и, како вели Андрић, „великог реформатора наше (М. С.) језика“.¹³ При томе се и њему самом не чини превећ важним да прецизира *којег* то језика и *како* му је име, као што су то уосталом *заборавили* (?) да нагласе и потписници самог Договора, да би одмах потом Вуков „српски“, са хрватске стране конспиративно читали као „хрватски“ језик.

Пишући о Вуку Андрић наглашава да је он знао „да без рата нема остварења рефорама“¹⁴ и зато је покренуо под својим именом прави „рат за српски језик и правопис“, у којем ће спровести у дјело давнашње идеје исусовца чакавца Бартола Кашића (1575–1650), који се, иако чакавац, залагао за штокавштину покушавајући да створи књижевни језик на српској језичкој основи. Кашић, који је био оснивач прве исусовачке резиденције у Дубровнику, који је као мисионар Конгрегације у сврху политичког одгоја боравио у Београду и Темишвару, као школник исусовачког илирског колегија у Лорету добио је задатак да изради граматику илирског језика. „Говорећи о граматичи Бартола Кашића из 1604. године („Gramatica linguae illiricae“), Ватрослав Јагић каже: „То је граматика народног српског језика, средњег између штокавизма и чакавизма [...]. Већ 1636. године у Загребу прихватају тај језик, који су назвали најпре илирски, а затим и хрватски.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто: 89.

¹⁴ И. Андрић, *Вук реформатор*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 98.

Али у суштини то није ништа друго него српски народни језик.¹⁵ Ово давнашње Јагићево признање није спријечило Владимира Хорвата да у књизи „Црква у хрватском препородном покрету“, објављеној у Загребу 1986. године, Кашића произвољно назове писцем прве хрватске граматике приписујући му да је хрватским језиком називао чакавски и штокавски.

Пракса је потврдила колико је пројекат конгрегације, који је имао политички курс, започет још давно са Кашићем, био дјелотворан, а избор српске штокавице моћно средство на чијој су се подлози почели интензивно и агресивно да „умјетно узгајају“ Хрвати и хрватство као конфесионална нација, у првом реду од Срба римокатолика, а потом и осталих. Свима њима католичка идеја хрватства¹⁶ системски је усађивана и то не више преко вуковске свесрпске већ с в е х р в а т с к е штокавице, као дио програмираног похрваћења, посебно од 1900. године и Свехрватског католичког конгреса у Загребу, на коме су католичке пастире у Хрватској и Босни умјесто вјековних фрањеваца смијенили војници црне интернационале из исусовачког, језуитског реда. Од тада се, наиме, као програм унутар католичке цркве јавља култ хрватства, тј. усађивање хрватске националне свијести и уливање хрватског самоосјећања. Овај крајњи циљ имали су у Босни да спроведу у дјело босански фрањевци, који су, поучени језитама, систематски усмјеравани да нису само католици већ по етничитету Хрвати, чиме се поистовјешивала вјера и нација. Тако је код католика, посебно оних из српског корпуса који су веома дуго и љубоморно чували свијест о српском етничком поријеклу, за кратко вријеме затрто памћење да су икада били Срби. Денационализовани и као такви национално изоловани од своје православне матице, убрзо су били асимиловани постајући етнички Хрвати. У пројекту похрваћена и стварања хрватске нације предњачили су фрањевци, што је у првом реду чињено преко јединственог књижевног језика јагићевских Србо-Хрвата, па сходно томе и јединствене српско-хрватске књижевности, коју су, тврдио је Андрић у дисертацији, утемељили у дубокој прошлости босанског „караказана“ управо фрањевци, спасивши тако духовни живот Босне под Турцима, чиме су створили коријене савремене српско-хрватске књижевности.

Имају ли се у виду ова сазнања, скоро да је несигнификантно и без нарочитог учинка што писац у тексту „Вук реформатор“ године 1947. у његове главне противнике, позивајући се на А. Магарашевића, сврстава „поповину луду и лажљиву адвокацију“¹⁷, иако би сам вјероватно рекао „фишкалију“.

¹⁵ Р. Маројевић, *Српски језик данас*, СРС, ЗИПС Београд, 2000: 73.

¹⁶ В. с тим у вези Н. Жутић, *Римокатоличка црква и хрватство од илирске идеје до великохрватске реализације*, Институт за савремену историју, Београд, 1997.

¹⁷ И. Андрић, нав. дјело: 95.

Тако пише Андрић нападајући у првом реду л у д е српске попове мада се радило о владикама и водећим духовним пастирима православне цркве који су доиста „оптуживали Караџића да се продао римском папи, да увођењем латиничког слова *j* у српску азбуку хоће да покатоличи, пошокчи, похрвати Србе, да је главни непријатељ српства и да се налази у служби сото-не“.¹⁸ Док прозива п о п о в и н у л у д у („поповина“ – аугментатив, пежоратив или, просто, израз презрења?), Андрић прећуткује да је „на другој, католичко-клерикалној страни (која се опет не би могла назвати „фратровином лудом“ јер то „истински културан човек“ не чини – М. С.), Караџић нападан као хрватождер који иде за уништењем католичке вјере и хрватства и хоће Хрвате да претвори у Србе. Два су повода овим нападима; један је Караџићев спис „Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три вјерозакона“, гдје он 1849. поставља своју тезу „Срби сви и свуда“ [...] а други повод су „Српске народне пјесме“.¹⁹ Тако се по окончању Другог свјетског рата пишући о Вуку реформатору, као успутно о српским поповима изражава до рата амбасадор Краљевине Југославије у Трећем Рајху, дипломата Андрић, гутајући како се главни Вуков противреформатор, карловачки митрополит Стефан Стратимировић (1757–1836), осим што се одлучно противио Вуким језичким, књижевним и културним реформама, са још већом жестином супротстављао и самом Бечу због унијаћења православних. То се никако није могло назвати поступцима „поповине луде“, како се то не без латинског лукавства ума изразио Андрић цитирајући Магарашевића, који се као истински интеркултурни писац до Првог рата декларисао као Хрват, а уистину био хрватизовани (римо)католик, потом младојугословен, да би на концу властито књижевно дјело као скерлићевац смјестио у окриље српске књижевности.

За средњовјековну босанску властелу Андрић у дисертацији досљедно избјегава да каже како је била српска већ еуфемистички констатује да њено „осећање припадности великој целини хришћанског Запада ни је б и л о д о в о љ н о р а з в и ј е н о (М. С.); штавише, своје приклањање час насртљивцу са Истока, час хришћанском Западу она је сматрала као питање тактике у борби за очување земаљског поседа и духовне самосталности.“²⁰ Он одбија да потврди како је борба за очување духовне самосталности босанске властеле проистицала из њеног осјећања припадности православној духовности па сходно томе и цјелини хришћанског Истока и да није била искључиво израз борбе за очување земаљског поседа. Растворимо ли каткад намјерно херметички дискурс дисертације, установљујемо да Ан-

¹⁸ *Енциклопедија лексикографског завода*, књ. 3, Југословенски лексикографски завод, Загреб, МСМЛXVII: 401.

¹⁹ Исто.

²⁰ И. Андрић, *Дисертација*: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 239.

дрић досљедно наступа као хегемонист у име западне културе у односу на ону источну, као што је, с друге стране, систематски порицао сваки подстицајан утицај ислама и Турака за културу, што није могло остати без приговора од стране другог рецензента, младог професора Хајнриха Феликса Шмита, који је „изразио озбиљну научнокритичку замјерку Андрићевој негативистичкој једностраности“²¹ када је у питању утицај турског духа по културу Босне, нагласивши да „порицање сваког за културу подстицајног утицаја ислама и Турака, неће остати без приговора, без обзира на многоструке аргументе којима Андрић подупире ову тезу“.²² Исти приговор изостао је поводом Андрићевог виђења, а уистину не-виђења удјела православне цркве у духовном животу Босне и његовог одбијања да прихвати да је босанска властела била српска, упркос томе што јој се приговара превртљивост и балансирање час према Истоку – час Западу, и замјера што није имала подједнако развијено осјећање припадности великој целини хришћанског Запада (зар је морала?) као што га је имала према хришћанском Истоку па јој је то осјећање, како се канцеларијски тврдо изразио потоњи нобеловац књижевности – остало „недовољно развијено“.

3. Као и бројни хрватски историчари и Андрић у дисертацији пренаглашава удио богумила у духовном развоју Босне иако је више него јасно да њена самосталност па и духовна није била толико угрожена од патаренске јереси, чију улогу хрватска, као крило аустро-германске памфлетистичке историографије увијене у псеудотеоријски концепт, настоји да предимензионира²³ не би ли том прашином супституисао неспорни српски карактер

²¹ М. Ризвић: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 177.

²² И. Андрић, *Дисертација*: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 367.

²³ У ненаучном доказивању хрватског карактера Босне предњачио је Иво Пилар који је 1918. године под псеудонимом Л. В. Сидланд објавио у Бечу, на њемачком језику, књигу „Јужнословенско питање“, да би 1943. године ту исту књигу у Загребу објавила Матица Хрватска на исквареном српском језику, а усташки је режим јавно пропагирао. Фон Сидланд је тако прекрајајући историју и измишљајући пожељне аргументе, тврдио да су средњовјековни Босанци Хрвати те да је управо хрватско-босанско племство прешло на богумилство, чему је придонијела околност што су у богумилству наишли на славенски језик у цркви, за који су се узалуд борили у властитој држави. Кад је лингвистички аспект у питању, Фон Сидланд је тврдио да је најјаче нарјече код Срба екавщина, а код Хрвата икавщина најстарије нарјече. У фалсификовању историје предњачио је и фра Доминик Мандић, који је на преко 600 страна књиге „Богумилска црква босанских крстјана“ (ЗИРАЛ, Чикаго-Рим-Цирих-Торонто, 1979) омаловажавајући оригиналне документе тврдио како је богумилска јерес почетком једанаестог вијека *настала у окриљу католичанства*, а не у православљу, настојећи по сваку цијену да затре чињеницу да су се патарени у Босни појавили након што их је Стеван Немања протјерао из Србије.

босанског средњовјековног краљевства, које је, *eīho*, било богумилско па је зато папа морао да шаље своју црну духовну легију да истријеби ту јерес. Сасвим супротно, пуна истина је била да ју је под плаштом борбе против патарена у Босну слао првенствено као у подручје мисије католичке цркве а против православних „шизматика“. Према Андрићевом суду, управо захваљујући патаренима који су се радије исламизовали, испочетка додуше „*лајано* и *јосшејено*“²⁴ а касније „безобзирно и брзо“²⁵, него да прихвате католичанство, овај домаћи исламизовани елемент, који је „значио негацију сваке (М. С.) хришћанске културе“²⁶, постао је моћна брана кршћанском Западу у његовом даљњем прозелитском надирању на источноевропске просторе. Тако је богумилска јерес у Андрићевој интерпретацији била главна сметња „продирању западњачких цивилизаторских утицаја“, односно, „католичанства, а заједно са њим и западне културе“.²⁷ П р о д и р а њ у – гдје, питамо ли се, и добијамо одговор: па на простор православне шизме.

Андрићево тенденциозно избјегавање помена о српском карактеру средњовјековне Босне својеврсна је празнина, али празнина која значи, коју настоји да компензује предимензионирањем доприноса фрањеваца духовном животу и значаја њихове књижевности те прекомјерним фаворизовањем тезе о босанској цркви и богумилству, којем у дисертацији посвећује превелики простор не упуштајући се у проблеме културног дјеловања крстјана и конкретне облике њиховог утицаја. Он у богумилима и њиховој „неравној и веома огорченој борби против католичанства“²⁸ види бедем, односно, андрићевски литерарно казано, „онај стеновит зид“²⁹ који је на жалост „као мрачна линија раздвајања коју није (било) могуће прећи без напора и опасности“³⁰ зауставио продирање западњачких цивилизацијских утицаја, а уистину, подјармљивање од стране католичке пропаганде, зна ли се да је синтагма „западњачки цивилизацијски утицаји“ код Андрића синонимска са ријечју „католичанство“. Тако испада да су управо богумили к р и в и што је заустављен продор католичанства у босанску земљу јер су били директна препрека програмираном католичењу, које је већ давало видне резултате. По његовом имплицитном суду, криви су и зато што су доласком ислама листом отишли „под јарам Истока“ радије се исламизујући него католичећи, чиме је Босна, како са жаљењем констатује историк Ан-

²⁴ И. Андрић, *Дисертација*: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 245.

²⁵ Исто: 246.

²⁶ Исто: 243.

²⁷ Исто: 229.

²⁸ И. Андрић, нав. дјело: 237.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

дрић, „пошла у сусрет својој пропасти“ јер је за неколико вијекова било одложено њено планирано католичење. Посљедица исламизације била је да је домаћи потурчени елемент унутар отоманске империје, попут неког богумилског, поново стао као брана кршћанском Западу спријечивши продор католичанства. Тако су Срби и по други пут избјегли, захваљујући исламу, свеобухватно католичење којим би потпали „под јарам“ Запада, јер је исламизацијом још једном дошло до раздвајања Срба од Хрвата, који би се, како толкује Андрић, иначе били у ј е д н и л и , претпостављамо, под скутима pontifex maximusa католичке цркве.

Досљедно прећуткивање српског карактера средњовјековне Босне у дисертацији је дијелом резултат Андрићевог селективног кориштења стручне литературе. Тако се у приказу средњовјековне Босне, који има функцију сажетог увода и није написан на основу самосталног истраживања извора, према тврдњи познатог историчара Симе Ђирковића, Андрић ослањао на прилично застарјело дјело Вјекослава Клаића „Повиест Босне до пропасти краљевства“ (Загреб, 1882.), иначе, Нијемца по мајци, (рођен 1849. а умро 1928) који се сматра оснивачем модерне хрватске историографије. У поменутој књизи, уз његово најзначајније дјело „Повиест Хрвата“ у пет томова, којим је обухватио досељење на Балканско полуострво до 1608. године, Клаић је вјешто комбиновао резултате неспорних истраживања са романтичарском националном идеологијом, али се није устручавао ни да натегнутим тумачењима и претпоставкама надокнади празнине које су угрожавале унапријед постављени идеални модел. Од Ивана Кукуљевића Сакцинског Клаић је преузео принцип који је потом прихватио и историчар Андрић, да научна истина мора бити подређена националној самосвијести и идеалистички конструисаној историографској и државотворној парадигми. Овакво схватање научне истине код Андрића често сеже до тенденциозности у тумачењу и интерпретацији па тако када пише о поријеклу босанских муслимана који су наводно потекли од богумила, премало пажње посвећује исказу И. Ф. Јукића, упркос томе што му је посветио највећи простор, а који је говорећи о муслиманима фрањевачки неострашћено констатовао да су „они постали од злочестијех християнах, који своје господство не знајући другачије узчувати, потурчише се“.³¹ Андрићу самом, који цивилизацију и културу досљедно веже за католички, кршћански Запад (према коме би онда европски Исток остао простор не-културе и не-цивилизације) те, када је Босна у питању, за фрањевце као једине браниоце католичке цркве па сходно томе и западноевропских цивилизацијских вриједности, по свему судећи дража је тврдња хрватске псеудоисториографије како су муслимани настали од истурчених богумила него попут више него упућеног и,

³¹ Исто: 250.

зашто му не приговорити, србомрзачког фра Јукића – од „з л о ч е с т и - ј е х х р и с т и ј а н а х“ или, престонародски казано, од з л о ч е с т и х Срба.

4. Чија је то била, како би се изразили муслимански класификатори историје, „предтурска Босна“, односно Босна средњовјековних краљева – р е к т и ? ако сам Андрић наводи податак да бан Стефан Котроманић моли код папе да у Босну „упути мисионаре који су вични словенском језику како би непосредно могли да опште са народом и били у стању да оне који су прешли на католичку веру подучавају ‘латинској граматици’ и вери римске цркве“.³² За кога би то бан молио код папе ако не за „новопрешавше“ покатоличене Србе? Наравно да мисионаре тражи управо за њих који нису попут првих сусједа, с т в а р н и х е т н и ч к и х Хрвата – чакаваца, који су говорили тим умирућим језиком осуђеним на заборав од стране практичне ватиканске политике, и у м и ш л е н и х Хрвата – кајкаваца били упали у католичку јерес филоквизма, односно тријезичку јерес већ су захваљујући словенској браћи и богатој Кирило-Методијевој сјетви богоречених словенских просвјетитеља, Светих Грка и православних филозофа, још од IX вијека, откад су уврштени у новокрштени народ, славили Бога на властитом језику одбијајући да богослуже на папоцезаристичком латинском, који је црквеним властима омогућавао „надзор над чистотом вјере“.³³ Већ тада су Срби, па и они превјерени, били дубоко свјесни да „расе и народи који се поштују – држе до свог језика“.³⁴ Дакле, они који су у Босни прије турске управе били „прешли на католичку веру (и које) подучавају ‘латинској граматици и вери римске цркве’³⁵ били су управо Срби па и сам краљ Твртко I, унук немањићи, крунисан на гробу Светог Саве 1377. године у манастиру Милешево, ‘који је са православне вере прешао на католичанство’³⁶, вјероватно ради ‘тактике’ (Андрић), а чије се кости чувају у манастиру Крешево као кости „хрватског краља“. Покатоличене Србе, међутим, ни сам чин превјере није могао да натјера да упадну у празновјерну јерес филоквизма и да се моле Богу на латинском језику, поред грчког и арамејског, искључивом језику католичког култа. Стога је тзв. „света столица“ на којој је столовао *alther Cristus* на мјесту Живого Бога чинила све како би „од самог почетка спречила да се у Босни јави помисао да је могуће обављати

³² И. Андрић, *Дисертација*: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 250.

³³ И. Андрић, нав. дјело: 128.

³⁴ Д. Крстић, *У њочџку беше смисао*, Хришћанска мисао, Београд – Ваљево, Србиње, 1996: 97.

³⁵ И. Андрић, *Дисертација*: In: Б. Тошовић, нав. дјело: 225.

³⁶ Исто: 229.

богослужење на неком другом језику³⁷ настојећи да „црквени језик упркос свим тешкоћама остане латински“.³⁸

Имајући дубоку спознају о себи као Србима који су славили Бога на свом рођеном језику, ти „новопрешавши“ су одбијали да се моле Богу на латинском знајући да би тиме расточили благодетни Светодуховног дар полиглотије, који се још од апостолских времена исказивао у полифонији литургијског говора. Он им је омогућавао да као велики словенски народ немају комплекс мање вриједности пред клероглобалистичким латинским језиком. Управо освештани, олтарски српски језик са својим ћириличким писменима трајно је увео Србе у свети језик Јеванђеља, у ширину и дубину Логоса, како би чули појање Јована Богослова на српскоме језику: „Од искони беше слово, и слово беше у Бога...“, док се, на примјер, енглески (који се у данашњици упиње да буде језик новог свјетског поретка) тек од XVII вијека и владавине Хенрика VIII укључио у благодетни литургијски језик, по цијену да се извуче испод папских скута.

Свјесни колико је Србима био важан српски језик као богослужбени, фратри из Конгрегације за вјеру су зато од XVI вијека промијенили тактику и одустају од директног католичења, које је тражило прелазак на богослужбени латински језик. Умјесто тога, радије спроводе црквену унију над православцима, чиме се није дирало у њихове вјерске обреде и, нарочито, у обредни језик. Зарад унијаћења, у Ватикану су се појавиле тенденције за стварањем јединственог општег језика и једнонародним уједињавањем Словена, што је коначно номинално реализовано кроз Вукову реформу српског штокавског језика као језика свих Срба без обзира на вјероисповијест. Тако је српска штокавица у поствуковском времену од свесрпске постепено постајала свехрватска а С р б и с в и и с в у д а већ у Јагићево доба прозвани Србо-Хрвати, док је српскохрватском језику било прикључено чакавско и кајкавско нарјечје, да би у првим деценијама XX вијека кајкавско нарјечје било искључено из појма српскохрватски језик. Већ у години Вукове смрти (1864) међутим, када на сцену ступа Јагић, који уводи вјерски критеријум умјесто етничког и језичког, Срби су били сведени само на оне православне, да бисмо у данашњици свједочили како неки нови варвари под именом Срби желе да виде само оне који говоре екавицом, па чак ни то, већ само оне који говоре екавицом на екавском територију (београдском пашалуку?). Све су ово далекосежне посљедице опредјељења ватиканске вјерске пропаганде за унијаћење преко штокавице као кудикамо дјелотворнијег пута у расрбљавању православних Срба и денационализовању оних покатоличених и хрватизованих од самог чина католичења. Одабравши уни-

³⁷ Исто.

³⁸ Исто: 228.

јаћење, конгрегација је у ту сврху спровела унијатску русификацију глагољских црквених књига од стране фра Рафаела Леваковића, који је глагољашка издања тако прилагодио за српске православне вјернике.

5. У вредновању стварног доприноса Андрићеве дисертације историјској науци коју смјештамо у контекст културе, неопходно је да се што потпуније освијетли позадина друштвених збивања која је несумњиво утицала да ово научно дјело буде баш овако написано почев од тога да је настало у околностима крајње животне нужде јер је писац 25. јануара 1924. године био отпуштен из дипломатске службе у конзулату у Грацу зато што није посједовао неопходну факултетску диплому. Управо због журбе проузроковане нуждом, дисертација је писана без консултовања са свом релевантном стручном литературом, посебно домаћом која се односи на Србе, па су тако били заобиђени изворни документи као што су ћирилске средњовјековне повеље босанских краљева и остале повеље, док је извјесна литература из неког разлога била недосљедно кориштена. Тако се десило да су заобиђени извори као што је проф. Јиречек, „који је иначе доста утицао на Јована Радоњића, Станоја Станојевића и Владимира Ђоровића као и на друге научнике. Чувено Јиречеково дјело „Geschichte der Serben“ (Wien, 1912–1919) наводи се само узгред.³⁹

Ради што потпунијег освјетљавања позадине саме дисертације мора се имати у виду да је Андрић био један од чланова Младе Босне, тајне анархистичке организације која је у име националистичког југоромантизма, а у знак револта против политичке стварности, организовала атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда. Иза атентата није стајала само масонизована тајна организација Црна рука „Уједињење или смрт“ већ је као један од завјереника био и потоњи грачки докторанд; онај који ће скоро гануто путописати о распадању посљератне Аустрије прећуткујући како је дијелом и сам томе допринио. Због младобосанства Андрић је био ухапшен већ средином јула 1914. године, да би из затвора изашао 1917. послије три године тамновања, што ће му доцније послужити као импулс за настанак „Проклете авлије“ као чудесне прстенасте приче у причи, инспирисане управо тим тамничким искуством током кога је чак три пута био извођен на суђење, али никада и осуђен. Може бити и зато што се, по властитом признању, „окретао оном страном где мање бију“⁴⁰ или је пресудна била помоћ „добрих пријатеља“ које често апострофира у писмима из грачког периода па и оном „својеврсном“ „Писму пријатељу из 1920“. Под ријечју „пријатељи“, најчешће оквалификовани као д о б р и, који су му прискакали у помоћ у бројним животним недаћама, Андрић је мислио на

³⁹ Б. Тошовић, нав. дјело: 185.

⁴⁰ М. Пантић, *Књижевни историчар Радован Вучковић*, Зборник радова у част академика Радована Вучковића, АНУРС, Монографије, 2006: 23.

своју тајну браћу, д о б р у браћу масоне, чији је циљ био мијењање укупног европског поретка, а према којим је отворене симпатије исказао и сам Гаврило Принцип, након чега му је суђење било напрасно прекинуто.

Као један од младобосанских завјереника против аустроугарског будућег суверена, анархистички Андрић за чудо над чудима једини није био осуђен мада је провео три године у хапсу, али је зато на нестанак била осуђена Србија, она која се тек била извукла испод турског јарма кроз балканске ратове и зацјељивала крваве ране. По пројектима ономадних хегемона она ни часа није могла да остане слободна да не би случајно потпала под руски утицај већ је турску доминацију требало да смијени аустроугарска интересна сфера. Зато ће на Србију након беспризорно понижавајућег ултиматума „царске власти“⁴¹ за туђу кривицу арогантно да крене казненоекспедициони поход на начин „блицкрига“ војно највеће западноевропске државе, као у лов на лисице, са одлуком да се ударац Србији, том бунтовнику на Балкану, зада брзо, изненада и с највећом одличношћу. У томе егзекуторском рату, који су Аустроугари били схватили као „ратну тронедјелјну шетњу до Ниша“, који је ескалирао у свјетски, уз учешће 33 земље са 74 милиона војника, Србија, та в о ћ к а ч у д н о в а т а, морала је да плати страховиту цијену изгубивши чак трећину цјелокупног становништва. Највиша цијена испоручена је неочекивано и самој црно-жутој царско-краљевској империји, која је у том свјетском рату доживјела свој означитељски спровод. Побједили су је били т и б а л к а н с к и Ц и г а н и к о ј и ј е д у б и ј е л и л у к и п с у ј у п о а п с а н а, како је Србе 1918. оквалификовао несвршени војни питомац печујске кадетске школе Мирослав Крлежа, уз Андрића „највећи хрватски писац“ (М. Јегровић), чију су мржњу према Србима сами Срби тако дуго умјели да крију.

Након Првог свјетског рата Андрић се као доказани Југословен запошљава у конзуларном представништву не више Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца већ, б и ћ е з б о г „језичке економије“, Краљевине Југославије, те унијатске творевине проглашене већ 1920, да би стицајем животних околности, како се жалио д о б р о м п р и ј а т е љ у Јулију Бенешу у писму од 29. марта 1924., морао да се „бави идејом о полагању доктората“, тако да га је „цела та ствар толико намучила да не жели ни да говори о њој...“⁴² Његова тадашња позиција била је управо комплексна: као бивши младобосанац и чиновник у конзулату, дисертацију је требало да брани пред једним младим и једним старим аустријским професором о духовном животу Босне под турском влашћу, оном коју је у Босни била смијенила аустроугарска окупација. У дисертацији Андрић досљедно заступа гледиште Западно-

⁴¹ И. Андрић, *Јован Скерлић*, Сабрана дјела, књ. 13: 195.

⁴² И. Андрић, *Свеске*, Сабрана дјела, књ. 17, Сарајево, 1984: 274.

европејца, а не рођеног Босанца који за долазак Турака који су својевремено прекорачили на европско копно отворено каже да је о с в а ј а њ е м Ц а р и г р а д а з а д а н а д у б о к а р а н а е в р о п с к о м ч о в е ч а н с т в у . Притом избјегава да помене како су пад Цариграда у турске руке 1453. године и пропаст Византије у Ватикану примили као радосну вијест и прилику за реализацију својих експанзионистичких циљева, па су тако исте године булом папе Николе V у Риму основали чувени Илирски завод светог Јеронима, који је привидно имао хуманитарну улогу, а уистину био основан с изричитим циљем да обучава будуће мисионаре за њихово прозелитско дјеловање међу Далматцима и Словенима постајући моћан инструмент аустроугарске империје у њеним аспирацијама на Балкану.

Конечно, када је дошло вријеме да се и Турској, том болеснику са Босфора, једном виде леђа из јужнословенских, односно српских крајева, истјерали су је они српски див-јунаци, задавши овој вишевијековној империји опроштајни ударац, за чији ће вакат Његош славјанофилски да изјави: „Ала се ми Словени наробовасмо!“⁴³ Тако је, војујући за слободу, а не попут Хрвата, *доказујући је*, како једном у наступу искрености неапологетски спочитну Крлежа, у неколико крвавих ратних година Србија сломила два водећа свјетска империјална царства, отоманску и аустроугарску колонијалну силу, да би потом у миру поклекла пред вјешто смишљеном југословенском идеологијом коју је рука Конгрегације за вјеру упаковала у државотворну идеју. И премда се мртвом вуку званом „турска управа“ зуби не броје, Андрић не пропушта прилику да у једној поредбеној равни према аустроугарској окупацији не истакне да је турска управа Босни нанијела рану коју је мало која земља осјетила теже и болније. Тако се и њен вишевијековни јарам, чија је посљедица масовна исламизација, у дисертацији, јасно, кудио, све у име западноевропске историјске истине чији је Андрић бранилац и проносилац, при чему не треба не занемарити чињеницу да је као католик дисертацију бранио у једној изразито католичкој средини каква је Аустрија.

6. Текст дисертације свједочи да се Андрић као хрватски писац/пјесник, по свему судећи, монашког, фрањевачког поријекла („Фра Алојзије Перчинлић би могао бити његов отац, а не Антун Андрић.“⁴⁴), који је на извјестан начин цио живот служио фрањевачкој свехрватској националној пропаганди, као рођени ијекавац, по тврдњи Бранка Тошовића „опредијелио за српски језик“⁴⁵, јер је био прешао на екавицу, а и писао на оба писма, ћи-

⁴³ И. Андрић, *Љуба Ненадовић о Његошу у Италији*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 40.

⁴⁴ Б. Тошовић, нав. дјело: 15.

⁴⁵ Б. Тошовић, нав. дјело: 17.

рилици и латиници. Међутим, овдје се не би могло рећи да се радило о одређењу за српски језик јер је Андрић по рођењу (1892) ијекавац који је говорио српском штокавицом, која му је била матерњи језик, па би био нонсенс тврдити да се одредијелио за српски, јер се за матерњи језик не одређујемо као што се без крупног разлога матерњег језика не одричемо. Ако се у питању језика Андрић одређивао, било је то за екавицу, чиме се као рођени ијекавац о д р е к а о ијекавице и то до краја живота! Да ли би Андрићево одрицање од ијекавице 1913. године значило да се тиме као писац можда одрекао хрватског језика и пригрлио српски? – Нипошто, јер тада католички филолози још нису били до краја „домислили“ питање јавовске диференцијације, уистину, цијепања онда и сада недјељивог српског језика на наводно српску екавицу и хрватску ијекавицу. Та диференцијација је и данас остала само пуста жеља хрватских интеркултурних (?) језикословаца.

Па како се онда Андрићево одређење за екавицу уопште могло назвати одређењем за српски језик? – Зато што се данашња језичка нестварност у којој је ијекавица као, наводно, одредница хрватског језика настоји антидатирати у 1913. годину, у којој се наш једини нобеловац самоодредијелио за екавску изговорну варијанту, што би требало да значи да је са хрватског језика п р е ш а о на српски језик. Да ли је у оно доба прелазак на екавицу био чин једног хрватског писца који се из неког разлога (језичког или политичког) србизује? Нипошто! Био је то чин хрватског писца који је зарад хрватизовања српског језика и стварања унијатског српскохрватског, скупа са свим значајним хрватским писцима и лингвистима оног доба, договорно, као вид српско-хрватске књижевнојезичке нагодбе, прешао на екавицу. Кратковиди Скерлић тада још није постављао питање да би тај чин могао да значи и одрицање од ијекавице, што он уистину јесте био, нити је проблематизовао шта ће бити са одбаченом ијекавицом, и превише забављен пропагирањем источног нарјечја. Са хрватске стране, по свему судећи било је важно да се Срби одрекну ијекавице да би је Хрвати потом пригрлили као своју.

Да ли би се Андрићево одређење за екавицу могло назвати чином једног интеркултурног писца, како би да тврде данашњи поклоници „мале славистике“? – Нипошто, то је био прозелитски чин једног католика будући да се 1913. године, када је Андрић прешао на екавицу, хрватски језик нипошто није дефинисао као онај са ијекавском изговорном варијантом а српски језик само са екавском. Напротив! Управо је заговарана екавска изговорна варијанта требало да буде главна одредница новоосноване вјештачке конструкције зване „српскохрватски језик“ и постане темељна језичка повезница у планираном уједињењу Срба и Хрвата. Наспрам неконсеквентне традиционалне кроатистике, која се залуд упиње да постане интеркултурна херменаутика, ваља поставити још и ово питање: Да ли је икад досад за-

говарано како би ијекавица могла да постане искључиво хрватска, а екавица само српска одредница? – Да, и то у Дејтонском мировном документу, у којем је српска верзија м и р о в н о г документа била наводно само она написана на ћирилици и екавици, док су п р о м и ч у ћ и екумену (?) свјетски миротворци „новог мрачног доба“ под такозваном хрватском верзијом овог документа назначили управо ону латиничку и ијекавску. Из овога се може закључити да се тезе из Дејтона преко заговаране српске екавице настоје по сваку цијену да антидатирају у вријеме прије Великог рата и тиме, кројећи истину о српском језику по принципу *јачићлачи*, овом документу да не само политички већ и лингвистички легитимитет. То би било учињено на начин да се *гук* Дејтона попут духа из Аладинове лампе ретроактивно *пројави*, пропуштен кроз временску машину, на начин *deus ex machina* или божијег посредовања, неочекивано и изненада ... баш уочи Првог свјетског рата!

– Зашто, пита се в р л и п и т а ц н е к и ? – Тиме би се ретроактивно заблуда о српском језику као искључиво оном екавског изговора, пројектовала у садашњицу, чиме би екавици српског језика био додијељен ранг типолошке језичке разлике од стране хрватске и ин(остран)е језичке псеудонауке, а српски језик сужен само на српску екавицу, док би српска ијекавица свим силама означитељско/означеничке језуитске подметачине потпуно ненаучно била преименована у хрватски књижевни језик. Да би то постигла, екуменска кроатистика на све начине настоји да ретроактивно прекроји „повијест“ сербокroatистике, по којој је ето и сам нобеловац Андрић још 1913. године прешао на српски језик иако више него добро знају, ма колико екавицу настојали да србизују, да је то неистина јер би то значило да су сви хрватски писци који су прихватили Скерлићеву екавицу прешли са хрватског језика на српски језик, како би то евентуално тврдили поклонници нове интеркултурне херменаутике Срба и Хрвата. Позивање на Андрићево одређење за екавицу, а тиме наводно и за српски језик, у леденој садашњици доказ је да је Андрић пројектовано остао једини досљедан скерлићевац и са српске и хрватске стране, зарад хрватизовања српског језика екавског изговора и, јасно, српске књижевности написане на екавици.

7. Онима који су кројили „интеркултурну повијест“ Срба и Хрвата и превише је познато да је управо Јагић у поствуковском периоду наступио са свехришћанском „екуменском“ тврдњом како су Срби и Хрвати један народ са два имена (Хрвато-Срби) па је стога било природно да њихов заједнички народни и књижевни језик има двочлани назив – хрватски или српски. Притом, у овом сада привидно једном народу који има заједнички и народни језик састављен од три нарјечја, разлике више нису биле језичке него вјерске будући да су Срби православци а Хрвати, *еџо*, католици! Суштина Јагићевог српско-хрватског књижевно-језичког заједништва била је у томе што се под „формом знаности“ званом доцније сербокroatистика настојало

да изврши хрватизовање српског језика унијатским инсистирањем на ономе што је међу Србима и Хрватима заједничко, а не различито. Притом је, умјесто једино поузданог језичког критерија, сербокроатистика узела вјерски критериј, односно, конфесионалну припадност у сврху вјештачког креирања хрватског националног идентитета код, првотнo, Срба католика. За лакше хрватизовање Срба католика, али и денационализацију осталих, послужила је идеологија југословенства, кроз чију реторту звану су сви били пропуштени. Њу је, овога пута са српске стране, здушно промовисао водећи српски књижевни критичар Јован Скерлић, који је у реализацији овог пројекта стварања будуће југословенске државе наступио као антифилолог и антивуковац. Покренуо ју је 1913. године свјестан да се језичко питање у новој држави прво треба да ријеши, јер је за њега „везана не само култура него и само постојање једног народа“.⁴⁶ То будуће новокомпоновано књижевно-језичко заједништво Срба и Хрвата прецуно са хрватске стране познате унијатске прозелитске демагогије, требало је да се реализује од стране самих Срба, југословенствујучих и масонизованих дакако, предвођених овом ‘најпрецењенијом личношћу у историји српске културе’ (Р. Маројевић).

Резултат анкете коју је „покојни Скерлић“ (Андрић) као „национални радник и идеолог ослобођења и уједињења“⁴⁷ као пролегомену покренуо у Српском књижевном гласнику под називом „Источно или јужно нарјече“⁴⁸ био је својеврсна нагодба са (браћом) Хрватима која је значила језичку унификацију кроз екавицу и латински алфабет. Тиме је Вукова реформа српског књижевног језика била суштински ревидирана а резултати његовог „рата“ за српски језик и правопис који је обухватао учење о српском народу без обзира на вјероисповијест и српском језику, тј. штокавици као основној етничкој одредници српског народа, битно обеснажени. Као наводно одвећ посрбљено, овакво етничко одређење српског народа тенденциозно се приписивало искључиво Вуку, иако је оно било неприкосновено учење још

⁴⁶ И. Андрић, *Ойтимизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 121.

⁴⁷ И. Андрић, *Јован Скерлић*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 195.

⁴⁸ Скерлић је претходно, 4. новембра 1913., у Друштву за српски језик и књижевност одржао истоимено предавање, да би га потом у два наставка објавио у Српском књижевном гласнику, у другом новембарском броју. In: Ј. Скерлић, *Источно или јужно наречје?*, [Увод]; I. Како је јужно наречје ушло у књижевност; II. Разлози који говоре за и против јужног наречја. (Свршиће се). – Српски књижевни гласник, Београд, 16. новембар 1913, књ. XXXI, бр. 10 (308): 756–770, и у децембарском двоброју. In: Ј. Скерлић, *Источно или јужно наречје?*, (Крај); III. Разлози за источно наречје. – Српски књижевни гласник, Београд, 1. и 16. децембар 1913, књ. XXXI, бр. 11–12, (309–310), 862–873.

француске енциклопедије из 1752. а потом и Фихтеа из 1807. године, који је дефинисао да је нација језик, односно заједница језика, док су слависти Добровски, Копитар, Шафарик и Миклошић одреда дијелили став да Срби и Хрвати имају посебне језике, при чему је, ту је и Вук био резолутан, српски језик штокавски. Филолошка реформа Скерлићева и његових анкетара огледала се у томе што су побијали Вуков српски језик идеолошким појмом небулозног „српскохрватско-словеначког“ народног језика повезаног, наводно, источним нарјечјем, што је била апсолутна погрешка, а којим се, натучали су, говори на словеначком Југу од Триглава па до Солуна. Скерлић је по сваку цијену настојећи да унапријед припреми простор за утемељење нове језичке науке за нову мултикултуралну државу инсистирао на томе да је „интерес народног јединства и између Срба и Хрвата, и између Србо-Хрвата и Словенаца, да се усвоји најопштије и заједничко источно наречје“.⁴⁹ Тако је водећи кампању против Вукове ијекавице а зарад екавице Скерлић као идеолог интегралног југословенства (интеркултурног дијалога?) коме нису припадали само национални дезертери из српског народа већ и из хрватског (неки, „по задатку“ хрватске националне пропаганде, попут Мештровића, познатог по израженом вјерском католичком опредјељењу мада су му преци били православци), умјесто језичких узео идеолошке критерије који су а priori били ненаучни и још притом дубоко антисрпски те као такви у подједнакој мјери прохрватски (панхрватски). Анкета свједочи да су сви водећи српски писци и лингвисти као истински „интеркултурни“ (З. Ковач) радници ову екуменску филолошку платформу – која је представљала нову парадигму у приступу српскохрватском језику у којој се није инсистирало на посебностима, различитостима, (*différance* – Дерида) већ унијатски, на сличностима, што је постало платформа југословенске идеолошке парадигме – листом беспоговорно прихватили, док се покоји хрватски књижевник и лингвиста оног времена по обичају некуменски цјенкао и погађао. Све у име југословенске идеје и, како рече Крлежа, т е н д е н ц и о з н о г „националистичког“ југоромантизма, сачињеног од „хрватско-српско-бугарско-словенско-југословенско-крањско-јужнословенско-славенске или свеславенске смјесе“⁵⁰ коју је по тајној рецептури била зготовила рука римокатоличке вјерске пропаганде; она која је подгријавала хрватски национални романтизам и екуменски „дијалог“ са Србима насупрот тврдог и одречног католичког става српског конвертита Анте Старчевића, „оца домовине“, резолутног у одбијању сваког разговора са тим „балканским смећем“. Римокатолички клерикализам био је дубоко свјестан да нема испробанијег рецепта

⁴⁹ Ј. Скерлић, нав. дјело: 865.

⁵⁰ М. Крлежа: In П. Матвејевић, *Разговори с Крлежом*, Либер, Загреб, 1978: 114.

за претапање српства у хрватство од латинизације српске духовности па су зато Срби „по договору“, унијатском или екуменском свеједно, имали с а - м и да пређу на латиницу (да се сами поунијате!), односно, да српски скерлићевци свједочећи властитим књижевнојезичким ауторитетом и примјером спроведу протјеривање српске ћириличке азбуке, тог хиљадугодишњег српског националног писма, и пропагирају наметање латинског алфабета. Са екавицом би, толковали су католички фратри, ишло кудикамо лакше јер су утврдили како су се Срби „језично потпуно утопили у екавицу“, а и иначе, да је њихов говор од најстаријих времена ионако био искључиво екавски штокавског нарјечја.

Реализацију „јединствене“ Скерлићеве платформе, тог „новог Даничића“, који је као антифилолог, што ће рећи, незналица, тврдио да се „у правој Хрватској, око Загреба и Вараждина, говори екавски“⁵¹, спријечила су два разлога: његова ненадана и рана смрт и почетак Првог свјетског рата. По окончању рата Србима више није падало на памет, а након што су и превише били истријебљени у албанској голготи управо од хрватске разбраће, да се са њима погађају о питању језика, тако да су од договора потом одустали и хрватски писци скупа са Крлежом, доцнијим потписником тзв. „Декларације о хрватском језику“, по којој је српски језик декларативно био присвојен и преименован у хрватски.

8. Након Првог свјетског рата од Скерлићеве иницијативе одустали су сви одреда, са српске а и хрватске стране, сви осим Иве Андрића, који је попут правог „свјетовног фрањевца“ по језичком одређењу до краја живота остао досљедан и истрајан скерлићевац, тј. сљедбеник са српске стране покренуте српско-хрватске књижевнојезичке нагодбе чија је суштина покушај реформе Вуковог српског књижевног језика тако што би била изречена смртна пресуда ијекавици. У сљедбеништву управо таквој Скерлићевој реформи Вука Андрић је исказао религиозност старих јеретика јер се као књижевник најконсеквентније доказао као бескомпромисни антивуковац, мање „новописац“, будући да је писао ћирилицом, али и на латиници. Притом је ћирилицу као хрватизовани католик и национални романтик по свему судећи схватао попут већине њему омиљених босанских фратара као „слова хрватске ћирилице“ или босанчице, коју су фрањевци у сврху свехрватске националне пропаганде својатали као хрватско писмо. Додуше не сви јер је на примјер фрањевац Матија Дивковић уз то што је свједочио о српском карактеру Босне и тиме одбио да злоупотријеби историјску науку и упрегне је као вола у римокатолички плуг, саму ћирилицу сасвим истинољубиво називао „српскијем словима“. Остајући једини непоколебљиви сљедбеник макар и неуспјеле Скерлићеве иницијативе, Андрић се експлицитно декларисао као досљедан Вуков реформатор, премда је овоме посве-

⁵¹ Ј. Скерлић, нав. дјело: 766.

тио чак шест есејистичких и критичких списа, који чине врхунац његове есејистике. По Скерлићевим ријечима које Андрић цитира, Вук је „имао борбени дух свих великих рушилаца“⁵² те је управо зато и успио да изврши „демократизацију књижевног језика“. Упркос оваквим оцјенама, Вук се у вријеме јављања идеје државотворног југословенства уочи Првог рата сматрао одвећ посрбљеним, посебно због инсистирања на С р б и м а с в и м и с в у д а , те је стога постао предмет Скерлићевог унијатског „поправљања“ и „исправљања“. Притом је филолошка наука била свјесно злоупотријебљена у политичке пропагандистичко-идеолошке сврхе јер ју је Скерлић настојао да дотјера и накнадно прилагоди тако што би били о б ј е д и њ е н и језик и писмо на начин да „тобоже Хрвати жртвују ијекавски изговор (тј. да жртвују нешто што и није њихово), а Срби ћирилицу. Другим ријечима, и тачније: да Срби жртвују истовремено и цјелокупно своје дотадашње писмено наслеђе на ћирилицу, своје културне темеље, и српски епос са „Горским вијецем“, своје књижевне врхове.“⁵³

Експлицитно, на површини смисла Андрић је у овим есејима добротни интерпретатор онога који је био „велики реформатор н а ш е г (М. С.) језика“⁵⁴ а којем је „било суђено да још за живота види готово у потпуности тријумф својих идеја“⁵⁵. Тек узгредно он ће да напомене како је Вук постао „почасни грађанин града Загреба и Пожешке жупаније“⁵⁶ (знак захвалности конгрегације?). Као велики Југословен он прећуткује да Вук умало што није доживио суноврат своје борбе за српски језик и правопис управо од хрватских вуковаца (можда је било договорено са хрватске стране да се Вук за живота „не начиње“ –Чему *хића!*?) јер је управо у години Вукове смрти (1864) на лингвистичку сцену ступио Ватрослав Јагић тврдећи да су Хрвати и Срби један народ са два имена, чиме је суштински била ревидирана Вукова књижевнојезичка реформа јер је Јагић сматрао природним да и заједнички народни и књижевни језик Срба и Хрвата има двочлани назив: хрватски или српски.

Овом спроводу Вукових идеја у Хрватској, одмах по смрти (и њиховом коначном прихватању у Србији!), којим је, толковао је за живота Вук, био „постављен темељ Српској литератури“, придружује се и Андрић, који по језичком одређењу од 1913. године као јагићевац постаје Скерлићев

⁵²И. Андрић, *Вук, реформатор*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 93.

⁵³Р. Маројевић, *Нови рай за српски језик и правопис*, Чигоја штампа, Београд, 2001: 17.

⁵⁴И. Андрић, *О Вуку као њисцу*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 89.

⁵⁵И. Андрић, *Вук, реформатор*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 91.

⁵⁶И. Андрић, *Ойшмизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 120.

сљедбеник; онога Скерлића којег више по намјерама а мање по учинцима можемо назвати „српским Јагићем“, али и „новим Даничићем“. Индикативно је, међутим, да се Андрић по окончању Другог свјетског рата од некадашњег скерлићевца најједном преодијева у декларативног вуковца, овога пута по свему судећи зарад крупних прагматичних циљева будући да је лично руководио припремама за потписивање још једне (последње) књижевно-језичке нагодбе Срба и Хрвата под патронатом саме државе, зване Новосадски књижевни договор, на којем је двочлани назив српскохрватски, односно хрваткосрпски језик коначно добио пуноправни легитимитет. У ту сврху Андрић се декларираше као Вуков и Јагићев (!) сљедбеник, никако више не спомињући Скерлића, коме је као *прејатоцу* посветио свега један кратки помен на скромне двије стране, и то још давне 1924. године, са насловом „Јован Скерлић“, објављен у Српском књижевном гласнику. О Вуку Караџићу пак објављује есеј 1946. године под насловом „О Вуку као писцу“, а потом слиједи „Вук реформатор“, „Вуков пример“, „Вук и иностранство“, сви први пут објављени године 1947., а затим они са насловом „Три слике из живота Вука Караџића“ (1950) и „Оптимизам Вука Караџића“ (1964). Серија ових есеја била је програмска припрема Новосадског договора, чији је Андрић први потписник, као што је уосталом био проглашен за првог члана Српске академије наука, још 24. јануара 1946., када је и прочитао приступну бесједу „О Вуку као писцу“, из чега су приређивачи Андрићевих сабрних дјела закључили да је, као и Његош, Вук био „трајна опсесија“ овог првог председника Савеза књижевника Југославије, изабраног такође 1946. године. Ове језикословне чињенице интерпретиране у контексту Андрићевог младобосанства и идеологије штротсмајеровског римокатоличког а потом јагићевог, скерлићевског и титоистичког братство-јединственог југословенства Срба и Хрвата, битно доприносе да се, како је својевремено Андрић савјетовао докторанда Радована Вучковића, што потпуније критички освјетли, ако не и демаскира, позадина Андрићевог наводног одређења за југословенство, док истовремено властиту књижевност смјешта у окриље српске књижевности, те да се у пуном значењу сагледа језички аспект не само дисертације већ цјелокупног његовог књижевног дјела. Управо анализа лингвистичке и књижевне позадине скерлићевства те језичког аспекта дисертације као прапочетног извора цјелокупног његовог дискурса доприноси спознаји зашто је она задобила управо овакво историографско, али и политичко-прагматичко и идеолошко одређење. Њен књижевнојезички аспект имао је несумњиво идеолошку димензију и као такав утицао на идеологију дисертације као историографског дјела. Попут саме дисертације и његово књижевно дјело такође је било идеолошки прожето југословенством, што све скупа налаже да се помно истражи управо изнимно комплексна идеолошка конструкција Андрићевог дјела, која је, како год да се звала, била и остала у служби римокатоличког крватистичког експанзионизма. При

свему овоме ваља истаћи да је управо са Скерлићем у првим деценијама XX вијека почела са српске стране прва фаза одрицања од ијекавице (да би је потом н е к о у другој фази приграбио и присвојио), коју је Вук са јаком лингвистичком аргументацијом узео за основицу српског стандардног језика. У својој квазиаргументацији као антифилолог, Скерлић је настојао да оповргне Вуков избор јужног нарјечја фаворизујући источно нарјечје, екавицу, као што се, фингирајући демократију, путем анкетара одрекао ћирилице зарад будуће хрватско-српско-словеначке језичке и државне заједнице, у име које престаје да истиче српско име те говори о „нашем језику“ и „нашем народу“. Од тада су као чувари будуће „наше земље“ проглашени Југословени, којима су у највећем постотку постали „Срби-римокатолици – такозвани Хрвати“⁵⁷, означитељски оквалификовани као прелазни, унијатски стадиј од илирске идеје до великохрватске реализације.⁵⁸ Без подробне анализе идеолошке позадине југословенства, које се код Андрића наводно укотвило у српству јер је своје књижевно дјело смјестио под окриље српске књижевности, остајемо ускраћени за потпун одговор зашто је чисто историографско усмјерење дисертације у читавим развојним линијама духовног живота Босне под турском влашћу Андрић управо тенденциозно исказао, тачније *не* исказао. Притом мислимо на *не*-утицај српско-православне цркве на културни и духовни развој Босне под турском влашћу, фрагмент који је Андрић из крајње фриволних разлога (наводно, док је радио дисертацију у иностранству, за многа збивања и раздобља недостајали су му извори и у самој земљи, и то управо за Србе) да ли заобишао, а прије би се рекло, прећутао. Дијелом и зато што је то било вријеме утемељења Краљевине Југославије и агресивно наметаног националистичког југословенства ствараног свјесним прећуткивањем српског државотворног континуитета, а све да се којим случајем не би изазвала завист браће Хрвата са њихових „тридесет дана хрватског суверенитета“, како им је за једне од свађа одбрусио Мирослав Крлежа додајући како је то *с в а х р в а т с к а б и л а н ц а!*

9. Не једном, текст дисертације потврђује да је већ у вријеме њеног настанка био разрађен читав систем ненаучног заобилажења и одрицања помена о српској прошлости средњовјековне Босне. Упадљиво је колико у анализи њеног духовног развоја Андрић системом прећуткивања најмање простора посвећује културном утицају српско-православне цркве на њен духовни развој, што је настојао оправдати аргументима да је то најмање расвијетљена тачка у вјерском животу Босне о којој није имао извора, на шта га је

⁵⁷ В. с тим у вези: Н. Жутић, *Срби римокатолици – такозвани Хрвати*, СРС, Београд, 2006.

⁵⁸ Н. Жутић, *Римокатоличка црква и хрватство од илирске идеје до великохрватске реализације 1453–1941*, Институт за савремену историју, Београд, 1997.

комисија упутила на старе босанске повеље. То више него неосновано одсуство очито није сметало Андрићевој задужбини у Београду да у садашњици преко свог сајта обмањује његове посјетиоце тврдњом како је „Иво Андрић у докторској тези са једнаком пажњом пратио историјску судбину све четири националне заједнице у Босни и Херцеговини (Срби, Хрвати, Турци и Јевреји) и објективно, без литерарне мистификације, сагледавао особености и односе међу њима.“⁵⁹

Тенденциозна и дволучна тврдња о ј е д н а к о ј п а ж њ и уопште, међутим, није тачна. У свом изграђеном хроничарско-историјском стилу кад је у питању фаворизовање фрањеваца, Андрић је за мјеру културног и духовног живота пренаглашено узео литерарну дјелатност па како српско-православно свештенство према његовом ликвидаторском суду „није развило н и к а к в у (М. С.) литерарну дјелатност, нити је дало и к а к а в (М. С.) допринос култури који би био вредан помена“⁶⁰, то он, поредећи значај српско-православне и католичке цркве присвајачки надувено према фрањевцима закључује: „Српско-православна црква у Босни у време турске владавине није могла да развије своје снаге. Она није дала н и к а к в а (М. С.) књижевна дела која би била слична онима што су их створилу фрањевци.“⁶¹ У име тога он српско-православној цркви посвећује свега четири пасуса, што је више него н е о б и ч н а празнина, па и злонамјерна, коју је „веома вјероватно“⁶² могао да направи само вјерни синак западне цркве и њене историографије; оне која је подржавала југословенство Краљевине Југославије, која је континуирано затирала још од 1918. године свако позивање на српску националну историју, а евентуални покушај оквалификовала као национални гријех.

Једно је извјесно: тим прећуткивањем Андрић је свјесно учинио корак назад у историјској науци. Посљедица је то факта да је дисертација почивала на препознатљивом ауторском дискурсу, Андрићевој привржености идеји интегралног југословенства пониклог из мисионарског римокатоличког југословенства, антиправославног и антисрпског, које је свој коријен имало у илирској идеји. Она се уз помоћ светог Јеронима, илирског заштитника, чији је симбол био полумјесец и звијезда (коме су приписивали да је творац глагољашког писма), коначно постварила у великохрватству. Томе је нарочито придонио ватикански црквени Завод светог Јеронима, који је у илирско вријеме био национални антијугословенски центар који је под плаштом помагања препорода и уједињења Јужних Словена, припремао њихово

⁵⁹ Б. Тошовић, нав. дјело: 188.

⁶⁰ Исто: 167.

⁶¹ Б. Тошовић, нав. дјело: 169.

⁶² Исто: 231.

подјармљивање. Југословенство су као унијатску обману зване србо-хрватство у циљу покатоличења свих православаца на Балкану први проповиједали бискупи Ј. Ј. Штросмајер, сљедбеник Јураја Крижанића (који је још у XVII вијеку намјеравао да покатоличи и самог руског цара па због тога допао дугогодишње робије у Сибиру!), и фрањевац др Фрањо Рачки. Управо Штросмајерово југословенство Андрић је, као „хришћански духоворац“, што према андрићологу Радовану Вучковићу представља прву од три кључне фазе кроз које је прошао послије Првог светског рата, борбено прихватио као и стварање Југославије уосталом, коју је и сама римокатоличка хијерархија с почетка такође подржавала видећи у њој будућу римокатоличку земљу у којој би југословенски национални идентитет био намијењен управо за Србе „обраћенике“ и будуће католике. На таквој идејној основи настаће након Првог свјетског рата и Краљевина Југославија, у првом реду ради очувања католичких словеначких и хрватских земаља као дијелова поражене монархије од неповољног мировног расплета, да би то декларативно југословенство римокатоличка црква доцније одбацила исказујући непријатељство према југословенству а форсирајући хрватство.

Андрић је у дисертацији досљедан пропагатор идеје о српско-хрватској књижевности па, сходно томе, и приврженик концепта јагићевског српско-хрватског народа, иако је то био беспримјеран случај у свијету да један народ има двочлано име. Овај ће се провјерен технолошки патент двочланог националног означавања у данашњици поновити на огледном добру мондијалистичких експериментатора званом Босна, у наднационалном етнониму географског поријекла Б о с а н ц и и Х е р ц е г о в ц и, коју посебно истрајно форсирају сами Бошњаци, што само свједочи да је, без обзира на вријеме, именовач по свему судећи остао исти, односно, да је тзв. босанска нација (гдје се дјену х е р ц е г о в а ч к а ?) као и сам појам „босански језик“ још једна унијатска вјешта(чка) креација. Тај д в о и м е н и , а ипак наводно „јединствени“ српско-хрватски народ, по имплицитном Андрићевом суду исказаном у дисертацији, прије турске управе имао је с к о р о па јединствену државу Босну, чиме настоји да накнадно антидатира идеју србо-хрватства у далеку прошлост, још у вријеме средњовјековне босанске државе. Ово ретроактивно датирање има свој претходни дискурс у псеудоисторијском покушају званом „Љетопис попа Дукљанина“. Рефлекс читања овог фризираног љетописа као ехо примјетан је и у Андрићевим романима најчешће датим у облику поетизованих хроника или легенди из старих времена. Иначе, овај љетопис је код хрватске често митоманске историографије узиман као истинит као и у њему изнесена фантазмагорија о наводном постојању првобитне јединствене српско-хрватске државе на простору Босне под извјесним владарем Светопелегом, дакако, измишљене државе. По свему судећи, на трагу ове псеудоисторијске тезе и Андрић српско-хрватску идеју не везује само за деветнаести вијек и илирски препород већ илирску,

а потом у поствуковском периоду разрађену националну идеју србохрватства на волшебан начин, достојно прворазредног литерарног опсјенара, настоји да ретроактивно убаца у дубоку „предтурску“ прошлост не трудећи се да критички демаскира непоуздану легенду попа Дукљанина, што у најмању руку представља верификацију фалсификата. С друге стране, није му било нимало страшно да демитологизује, на примјер, косовски мит и то преко Његоша као трагичног јунака косовске мисли.⁶³ По Андрићевом суду, турско освајање је раздвојило ту српскохрватску државу, односно „поделило српско-хрватски расни и језички комплекс у два дела“⁶⁴, да би потпавши под ислам „Босна постала моћна препрека хришћанском Западу“⁶⁵, додали бисмо, тада и сада увијек експанзионистичком.

10. Темељна теза дисертације гласи да су „у вријеме турске владавине фрањевци били једини представници српско-хрватске књижевности у Босни“. Испод те „објективности кључа пристрасност аутора“⁶⁶, тако да текст дисертације прелази „у есејистички трактат с тезом“⁶⁷ а сам Андрић постаје „више митолог него историк Босне и босанства“.⁶⁸ Ову тезу је у разним варијететима опетовао хрватски теолог и историограф Доминик Мандић (1889–1973), фрањевац, рођен у Широком Бријегу, по мајци из фратарске породице Зовко, који се бавио питањем јединственог хрватског језика и био један од главних хрватских историчара памфлетиста, познат по томе што је насилно, пошто-пото, настојао да утврди и усади хрватско поријекло Мехмед-паше Соколовића. У студији „Фрањевачка Босна, развој и управа босанске викарије и провинције 1340–1735.“, издатој у Риму 1968. године, он ће да каже да су „за турских времена (1463–1878) фрањевци били пастири католика у Босни и Херцеговини; носиоци западне културе, чувари народног хрватског имена и представници Хрвата у јавном животу“.⁶⁹

Андрићева теза о фрањевачкој српско-хрватске књижевности импликује, ако се досљедно чита, да је и он попут Мандића „хрватско име засадио у далеку прошлост“ те да су фрањевци у Босни били претече и носиоци нечег много значајнијег: српскохрватске државотворне идеје која је, сходно

⁶³ И. Андрић, *Његош као трагични јунак косовске мисли*, Сабрана дјела, Сарајево, 1984, књ. 13. (9–33).

⁶⁴ Б. Тошовић, нав. дјело: 244.

⁶⁵ Исто: 245.

⁶⁶ *Енциклопедија лексикографског завода*, књ. 1, Југословенски лексикографски завод, Загреб, МСМЛXVII: 124.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Д. Мандић, *Фрањевачка Босна, развој и управа босанске викарије и провинције 1340–1735*, Рим, 1968: V.

томе, стара колико и босанска држава као држава српско-хрватских краљева. Истина је, међутим, да то фрањевци нису могли бити из простог разлога што су од свог доласка у Босну у XIII вијеку досљедно пропагирали анти-православну идеологију и све што је српско проглашавали католичким, а касније и хрватским. Томе ваља додати да се српско-хрватска идеја јавила при крају турске управе у Босни, а као идеологија („лажна свијест“) тек у оквиру илирског покрета. Утолико, наступамо ли у тумачењу друштвено-историјског контекста дисертације као семиотичари културе, а не као верификатори фалсификата, дедукција неизбежно мора да иде у сљедећем правцу: ако су према Андрићеву суду фрањевци били једини представници српско-хрватске књижевности у Босни и носиоци уједињења српско-хрватског расног и језичког комплекса, они су то могли да буду само у временском распону од појаве илиризма до 1900. године, када је у Босни и Хрватској дошло до смјене једног католичког поретка другим – фрањеваца језуитима. Тада је, наиме, под покровитељством лично римског папе у Загребу организован католички конгрес, на коме је реферат поднио шеф католичке мисије Јосип Штадлер. У њему је овај загребачки професор теологије и сарајевски надбискуп, поријеклом њемачки Јевреј и натурализовани Хрват, изнио план језуита за уништење Срба у XX вијеку. У Штадлеровом реферату стајало је да у Хрватској и Босни не може бити другог становништва осим „угодника божијих“ а то су католици. Дакле, након свехрватског конгреса у Босни је био смијењен дотад владајући свештенички ред фрањеваца, Андрићевих (литерарних) штићеника и миљеника, од којих му по свему судећи потиче и један од родитеља, да би вођство католичке цркве преузели језуити под чијим покровитељством континуирано од 1900. почиње програмски да се форсира идеја хрватства по којој су католици у Босни и Хрватској морали да постану етнички Хрвати и то без обзира на националност. На Штадлеровом трагу, сарајевски надбискуп Иван Шарић 1910. године тако тврди да у Босни нема Срба већ да постоји само један народ, хрватски, и само једна вјера – католичка, и то у вријеме када су Срби у Босни били већинско становништво. Његов сљедбеник Крунослав Драгановић, иначе секретар Завода светог Јеронима, отишао је још даље па је тако у докторској тези из 1935. писао како у Босни никад није било православних Срба све до доласка Турске а да су босански Срби производ турске окупације и србизовања католика. Дакле, управо су фрањевци, као најгорљивије присталице илиризма, прокламовали и подржали идеју о српско-хрватској књижевности, а тиме посредно и ону о уједињењу Срба и Хрвата, што је само на други начин упаковано пропагандистичко гесло римокатоличког поријекла познато као „сједињење несједињених“. Ово сједињење требало је да се обави преко српске штокавице а обухватало је не само српско-хрватско већ уједињење покатоличених Срба са чакавцима и кајкаваца, при чему је ватиканска конгрегација била посебно заинтересована за штокавице –

католике или просто католике, како су их у Босни једино и звали, будући да Хрвати у народном смислу прије 1900. године у Босни скоро да и не постоје. Све ово велико хрватско национално преслојавање кроз денационализацију Срба требало је да се учини преко заједничког језика и књижевности Срба и Хрвата, чиме би се реализовао вјерски и политички циљ римокатоличког клерикализма који би једном заувјек изашао из ограничења на врло уску хрватску популацију која је говорила изворним језиком етничких Хрвата, закржљалом чакавицом, коју је било врло тешко реанимирати у модерни књижевни језик, док је бесперспективна кајкавщина, распрострањена на свега три жупаније, знало се, била језик Словенаца. За разлику од ова два нарјечја, тачније језика, штокавица је отварала огромно поље вјерске и политичке мисије католичке цркве у њеном продирању на Исток. Зато је пројектовано и свеобухватно *сједињење* (али, цркава) звано „уједињење“ кроз Јагићево декларативно проглашење Хрвата и Срба за један народ, било од пресудне важности јер је тиме српски етницитет био драстично редукован и сведен само на православне Србе, који су као такви били лакша мета на сигурном путу да коначно потпадну под Андрићев „жељковани“ ј а р а м Запада.

11. Прије илирског препорода српским штокавским језиком није говорио ниједан Хrvat, али су говорили Срби католици. Зато предводници илиризма из политичких разлога нису хтјели да тај језик назову српским иако је њихов вођа Људевит Гај, који је био странац, Нијемац, рођен у Хрватској са матерњим језиком њемачким (тек му се отац доселио у Хрватску), говорио да „нама ни из далека није пало икада потврдити да то није српски већ илирски језик“. Узимајући, како признаје Гај, „*од Србљах* језик у својој мудрости и у свом богатству“, илирце је сустопице слиједио и у њему учествовао велики дио католичког клера уз масовно учешће бискупа, каноника и нижег свештенства, па и фрањеваца, који су одреда одушевљено прихватили илирски проглас, а са њим и идеју националног препорода, али хрватског народа, никако српског. Тачније, српски народ а посебно покатоличени Срби били су од стране илираца инструментализовани ради придобијања за хрватску ствар, и то нарочито у другој фази, пропагирањем идеје југословенства од стране Ј. Ј. Штросмајера, која ће се код Срба „примити“ и ући у срце и душу, мада је њено тамно наличје била папска обмана и похрваћење Срба.

Идеју илирског покрета и термин „илирски“ лансирала је још у петнаестом вијеку римокатоличка црква не би ли тиме сузбила назив „српски“ за народ који је имао своју националну хришћанску цркву, али су од те цркве поједини њени дијелови отпадали у католичанство и ислам. Суштина латински лукавог илиризма била је хрватска борба против мађаризације, при чему је похрваћење католика као бијег од планиране мађаризације било подржано од стране самог цара Фрање Јосипа, који је Људевиту Гају за

аудијенције обећао да ће „учинити све потребно“. Дакле, похрваћење кроз илирски препород било је смишљен вид одбране католичке „цркве у Хрвата“ од надирућег сјеверномађарског протестантизма, тако да илиризам никад није био српско-хрватска идеја већ се иза њега крила римокатоличка великохрватска, односно панхрватска идеја, коју је црква ширила преко историографије и књижевности. Највећи успјех Гајевог аустрофилског римокатоличког илиризма, пониклог из германско (аустројско)-државотворних и римокатоличких прозелитско-мисионарских разлога, огледао се највише у присвајању српског штокавског нарјечја и његовом претварању у свехрватски народни говор. Језичком унификацијом преко штокавице а под будним оком Конгрегације за пропаганду вјере хрватство је тако манипулантски било надограђено на три различита народна језика (источнословенску српску штокавицу и западнословенску хрватску чакавицу те словенску кајкавицу) добивши коначно своје историјско, етничко и народносно утемељење. Тако је под окриљем српско-хрватске унијатске идеологије хрватство под своје окриље коначно могло да сврста бројну српску штокавску римокатоличку популацију и, што је најважније, језички се изједначи са штокавцима православцима као циљном групом у даљем планираном прозелитизму ка земљама источног хришћанства.

Утолико, са становишта критичке историографије вреднована, Андрићева тврдња како су фрањевци били једини представници српско-хрватске књижевности у Босни, као историографа сврстава га у борбену вјерско-националну римокатоличку формацију и придружује митолошкој продукцији хрватских историографа који су редом својатали Босну, исказујући похлепу за српском Босном и њеним владарима. Као таква, она захтијева да буде разобличена као очигледан „повиесни“ фалсификат будући да Андрић српско-хрватску идеју антидатира у дубоку прошлост везујући је за фрањевце као „светао пример“, који су наводно створили вриједну српско-хрватску књижевност и тако сачували духовни живот Босне за вријеме турске управе. Колико су фрањевци доиста били истински носиоци српско-хрватске идеје и у свему свијетом примјер, посвједочиће зорно они лично за циглих 17 година од одбране Андрићеве дисертације, што је у историјском времену равно трептају ока, кроз невиђени клерофашистички геноцид који су над Србима православцима, као предводници и непосредни извршиоци усташтва, у Другом свјетском рату спроводили управо братри⁷⁰, т и д о б р и „дијаци“, а у ствари модерни крсташи и настављачи некадашње инквизиције. Према истраживању историчара Милана Булајића, у циљу коначног рјешења хрватског националног питања чак 694 поименично набројана римокатоличка свештеника, међу којима су најбројнији били управо фрањев-

⁷⁰ В. с тим у вези: М. Булајић, *Мисија Ватикана у Независној Држави Хрватској*, Политика, Београд, 1992.

ци, извршила су ратни злочин као најжешћи спроводиоци братоубилачког клања над српским православним народом. Тиме су ваљда хтјели да дају по свему „светао“ примјер новопрешавшим Србима римокатолицима, од којих су и сами листом отпали – како се то мора да „свједочи“ католичанство. Андрићево својеврсно фризирање историјских чињеница у вези са фрањевцима као „јединим браниоцима католичке цркве у Босни“⁷¹ и јединим носиоцима идеје српско-хрватске књижевности деконструира његова властита тврдња да „најкарактеристичније за развој и за деловање католичке цркве у босанском краљевству јесте то да се она ширила на с т р а н о м (М. С.) језику, преко с т р а н и х представника и да се ослањала на с т р а н у политичку и војну силу“.⁷² То све говори како су фрањевци у Босни по свом поријеклу били потпуно страни и туђи.

Кад нијече српски карактер средњовјековне Босне и удио српско-православне цркве у њеном политичком и културном развоју, он се позива на, како га је оквалификова хрватска историчарка Нада Клаић, „застарјелог и без научног значаја“⁷³ историчара Вјекослава Клајића. Андрић тако тврди „да је у већ у IX веку у Босни, пре свега у источном делу земље, било припадника српско-православне цркве. Као позитиван пример *једино* (М. С.) се може сматрати то што се српски краљ Стефан, син Стефана Немање, крунисао 1217. године као Стефан Велики, краљ и владар свих српских земаља, као и Дукље, Далмације, Травуније и Хумске земље.“⁷⁴ То је према Андрићу *ј е д и н и п о з и т и в а н п р и м ј е р*, али који као такав потпуно руши тезу хрватске псеудоисториографије о средњовјековној Босни, коју и Андрић подржава, по којој су наводно источни крајеви Босне били српски а западни крајеви хрватски иако се у неспорно српске земље убрајала чак и Далмација. Остаје питање по чему би ово био *ј е д и н и*, а потом *п о з и т и в а н* примјер? Зар их нема више? Позитивних [...] мислимо?

Е, Иво, Иво, односно, *фра Иво*, како Андрића од миља назива Крунослав Прањић.

Гдје се након овога не одвећ „свијетлог“ примјера дјену наводно Андрићево „гласифицирано српство“, о којем је самнабулно натуцао некоћ марксиста а данас само обични исламски фундаменталиста Расим Муминовић, којем нобеловац наводно „супротставља муслиманску настраност“⁷⁵? Или се иза овог „позитивног“ примјера Андрићевог увијек брижљивог рукописања

⁷¹ Б. Тошовић, нав. дјело: 226.

⁷² Исто: 228.

⁷³ Н. Клаић, *Повијесѝ Хрваѝа у раном средњем вијеку*, Школска књига, Загреб, 1971: 19.

⁷⁴ И. Андрић, *Дисертација*, In: Б. Тошовић, нав. дјело: 231.

⁷⁵ Б. Тошовић, нав. дјело: 195.

„веома вјероватно“⁷⁶ крије све прије него глорификација српства већ управо његов амбивалентан однос према Србима? Оним који Андрића смјештају међу српске књижевне великане, а и сам је, под условом да је уистину био вуковац а не штросмајеровски јагићевац и скерлићевац, могао да дијели то самоосјећање јер би као вуковац знао да писац стиче идентитет по језику на коме пише, а не по вјери (коју каткад и не мора да исповиједа). Уосталом, ово није био само Вуков став и његовог времена већ становиште кога се и данас придржавају сви европски и свјетски народи и писци. Међутим, проблем је у томе што Андрић по самоопредјељењу јест и није био вуковац, али зато јесте скерлићевац и јагићевски Србо-Хрват или Хрвато-Србин, по етничком самоосјећању Хрват, мада вуковски Србин католик; јесте Босанац по рођењу, Хрват и Југословен по националном самоопредјељењу, притом још и масон. Једино што поуздано није – није Србин православац а ипак се самодеофинисао као српски писац упркос чињеници да су „убиствени формалисти“ под Србима *п р о п и с а л и* искључиво Србе православце, а данас к томе још и екавце! Тако су, наиме, прописали они који управљају западном културом а који су узурпирали право па имају ексклузивитет да одлучују кад ће се општеважећи принципи у одређењу нације (и чега све већ не?) примјењивати а кад, опет, некажњено кршити и то, по правилу, над Србима.

Скупљајући разасута знања откривамо да је у језичком погледу Андрић, прије Првог свјетског рата до 1913. био јагићевац, ијекавац који је писао латиницом: он је Хрвато-Србин, односно Хрват, будући да је био католик који говори хрватским (или српским) језиком. Од 1913. он је скерлићевац, Југословен који говори екавицом и пише ћирилицом и латиницом. Након Другог свјетског рата, декларативно је био, не без хипокризије, агитпроповски вуковац, по свему судећи, у сврху придобијања Срба за Новосадски договор кад је требало потписати последњу српско-хрватску књижевно-језичку нагодбу по којој је српском имену у називу језика прилијељено равноправно хрватско име. При свему овоме доиста се потврђује да је лакше бити писац него човјек⁷⁷, јер је Андрић након Другог свјетског рата вуковски Србин католичког вјерозакона који говори и пише „нашим“ језиком о „нашем“ народу; користи више ћирилицу него латиницу остајући и даље досљедан екавац. Од Новосадског договора он говори српскохрватским језиком, екавском изговорном варијантом, а пише ћирилицом (и латиницом). Тајно и трајно у књижевно-језичком погледу остао је јагићевац и скерлићевац, који је Вука исправљао и био његов реформатор истовремено док га је

⁷⁶ И. Андрић, *Дисертација*, In: Б. Тошовић, нав. дјело: 231.

⁷⁷ Парафраза Његошевог одговора да је „лакше бити владика него човјек“ кад су му замјерали што је више човјек него владика, а који Андрић наводи у есеју *Ње-тош као шрапични јунак косовске мисли* (Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 9.).

заговарао, да би потом себе као некоћ Хрвата па Југословена потписао „бијелим мастилом“ (Дерида) као српског писца, смијештајући своје књижевно дјело, којег ли чуда, у окриље српске књижевности. Једноставно – да не може бити једноставније!

12. Како задатак семиотичара књижевности није да се чуди већ да тумачи, то и ми морамо да одговоримо због чега је то Андрић једном приликом написао „како је тешко бити вуковац, а како тек Вук“.⁷⁸ Ово је тврдио писац који је властито књижевно дјело ставио у оквир српске књижевности иако никад књижевност на „нашем“ језику није схватао вуковски, као књижевност написану од стране Срба сва три вјерозаконна, већ досљедно као б р а т с к и српско-хрватску књижевност, а појам српског (на)рода означенички везивао само за православни српски народ. Тако је на трагу поимања фрањевачке књижевности као српско-хрватске, и „нашу“ посљератну књижевност узимао за српско-хрватску (или прије хрватско-српску?). Кад се ово сагледа, по свему испада да је Андрићу уистину било тешко бити вуковац, а све зато што је и он свјесно п о м и ј е ш а о вредносне судове, етничке и језичке са оним идеолошким, што чини суштину унијатске прозелитске демагогије. Већ након Вукове смрти био је промијењен сам концепт по коме се класификовао српски као национални језик, па тако и књижевност на њему написана, јер је био „черечен“ по вјерском шавовима, чиме су темељни језички принципи били потпуно деструисани зарад прагматичних политичких циљева.

Како је дошло до нарушавања и кршења једино релевантног, лингвистичког критерија у одређењу националног језика и књижевности и његове смјене идеолошким концептом, показало се да је такав битно превреднован критериј, свјесно и злонамјерно наруђен, просто непримјењив у пракси. Након тога више није било могуће сасвим поуздано без остатка класификовати одређено књижевно дјело, па и Андрићево, и смјестити га у окриље дате националне књижевности. Таквих проблема уопште не би било да се остало код једино научно прихватљивих и поузданих, лингвистичких, истовремено и етничких критерија, будући да је књижевност увијек написана на одређеном националном језику. Овоме замешатељству снагом свог неоспорног књижевног ауторитета подупртог Нобеловом наградом доприносио је и сам Андрић, чији је изворни концепт књижевности, исказан још у дисертацији, почивао на идеолошкој идеји српско-хрватске књижевности, што је био политички мотивисан концепт, док у исто вријеме, којег ли изневјереног очекивања које је увијек сигнификантно, своје дјело смјешта у српску књижевност. Стога је оваква његова одлука, по природи ствари, такође политички мотивисана.

⁷⁸ И. Андрић, *Ойтимизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 118.

Да је Андрић уистину вуковац (а не само декларативно), тј. по етници-тету Србин-католик који говори и пише српским штокавским језиком, овакво његово самоопредјељење не би било предмет смутње већ би било сасвим природно што своју књижевност смјешта под окриљем српске књижевности. Међутим, Андрић је по самоопредјељењу јагићевац, скерлићевац и још притом белићевац (А. Белић), што представља три различита идеолошка концепта југословенства, али и српско-хрватске књижевности, тако да његова одлука да напусти декларативно заговарани концепт српско-хрватске књижевности и своје дјело смјести у оквир српске, представља идеолошку одлуку првог реда. Из ње се може „ишчитати“ како је и сама његова књижевност такође имала несумњиви идеолошко-прагматички задатак јер је и у њу била укодирана својеврсна идеологија, а што дедукујемо из текста дисертације као извора Андрићевог свеколиког дискурса, историографског, публицистичког и књижевног.

Наиме, у самој дисертацији уочљиво је да је научна истина била подређена сасвим препознатљивој националној самосвијести и идеалистички конструисаној историографској и државотворној парадигми, која је била управо прокатоличка. И као што његово схватање научне истине често сеже до тенденциозности у тумачењу и интерпретацији, тако је и Андрићево смјештање властите књижевности унутар српске националне књижевности са њеном „десетерачком хајдучијом“ и „патријархалном гусларском предајом“ (Крлежа) било несумњиво идеолошки мотивисано. Тим прије што је писац био једини добитник Нобелове награде за књижевност на јужнословенском простору, која је (била и остала) проносилац одређених европских схватања књижевних вриједности, али и својеврсног европоцентричног (западног) идеолошког свјетоназора. Утолико, овакво књижевно и национално самоопредјељење, за које бисмо у први мах могли рећи да је „беспоредство“⁷⁹, покреће бројна питања будући да пишчев избор није резултат једино релевантног, језичког критеријума, који је општеважећи принцип у европској и свјетској књижевности а по којем је сасвим поуздано могуће одредити националну припадност једног књижевника.

Тај критеријум језика, којем подлијежу све националне књижевности, на српском етничком простору већ одавно је у сврху покатоличења и похваљења Срба одмах по Вуковој смрти срушен, иако је и даље остао неприкосновен за све народе. Управо над српском националном књижевношћу тај једино ваљани критериј био је у континуитету по фазама урушаван последњих сто педесет година као моћан инструмент у расрбљавању и денационализацији. Стога, да бисмо одговорили на наш семиотички задатак, морамо да објелоданимо могуће разлоге оваквог Андрићевог самоопредје-

⁷⁹ И. Андрић, *Њеџошев однос према култури*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 64.

љења, научени искуством да откад је Вук нормирао српски књижевни језик, да се он само сакатио, наказио, отимао и преименовао, често и уз немалу помоћ тамних синова српства. Зато и на његово опредјељење као књижевног пребјегача пада сјенка питања колико вјеровати Данајцима и кад дарове носе? Тим прије што је српска историјска константа да је српска књижевност од Вукове реформе, у којој је постављен темељ “српској литератури“, систематски била хрватизована почев од српских епских народних пјесама које је Матица хрватска још давне 1897. и 1899. године објавила у двије књиге под хрватским именом те као хрватске јунаке прогласила Марка Краљевића, Милоша Обилића и друге!

Андрејево превратничко књижевно самодефинисање, ма колико као продукт „бијеле митологије“ (Дерида), те метафизике западног човјека, било уписано „бијелим мастилом“ као д е м о к р а т с к о право (које се често знало претворити у фашизам), умножава питање: гдје се дјену његова досљедашња теза о културном јединству југословенских народа, посебно Срба и Хрвата и његов тврдо заговарани о в а ј или о н а ј концепт српско-хрватске књижевности? Или је и Андреј предобро знао њено право наличје: да је то ионако само означитељски знамен привида српско-хрватског књижевнојезичког заједништва; тек прва степеница која је, као и у питању језика, водила ка стварном политичком циљу, пројектованом похрваћењу српске књижевности преко концепта тзв. „српско-хрватске књижевности“? Једно је сигурно: смјештање властитог умјетничког дјела у српску књижевност нипошто није значило да је Андреј напустио борбу за некадашње циљеве већ да је као досљедни заговорник цивилизаторских утицаја са Запада, чији је главни носилац по његовом суду католичанство (све остало је двојбено), своје дјело трезвено измјестио из „наше“ књижевности и униформно смјестио у корпус српске, да буде оријентир и чврста тачка од које мјерење почиње. Па зар није Вуков српски језик који је у познатом технолошком поступку „постао“ хрватски, доживио истовјетно „кројење“ истине да би она данас била потпуно преокренута наглавачке па се већ увелико са хрватске стране митологизира како је српски језик „отпао“ од хрватског, што уосталом и није нека новост ако се зна да на истој логици почива цјелокупна грађевина западног хришћанства у односу на источно. Тако з а п а д - н а страна већ десет вијекова понавља како је источно хришћанство „шизматичко“ јер је отпало од западног, док је истина управо супротна: Запад је отпао од Истока, а папа од патријарха!

13. Судбину свеколиког источног хришћанства дијели и српски језик, онај што се нашао на међи Истока и Запада. И његова је истина прекрајана у мајсторским радионицама Конгрегације за пропаганду вјере која макијавелистички легализује беспоредак када њој то одговара „обнављајући праксу архаичног предетнонимског стадија“, како запажа руски етимолог Олег Трубачов. Уистину, српски језик је у оној мјери хрватски зато што су

етнички Хрвати, чије се историјско име односи на говорнике чакавског дијалекта, пристали да се њиме служе као властитим књижевним језиком након што су колективно прешли са изворне чакавице на српску штокавицу. Таква судбина скројена је и за српску књижевност етничких Срба која спада у укупну српску духовну баштину. И њу су намјерили да професионално парчају нови варвари, док је пуна истина да је то књижевност написана на српској штокавици и као таква природни је, саставни дио књижевности српског језика. Утолико, ничим се не може оправдати покушај насилног истискивања српског етничког имена из српске књижевности, чиме би немјерљиво српско благо, које у себи носи бисер светосавске источнохришћанске духовности, због тога што нема, како Андрић тврди у дисертацији, „подједнако развијено осјећање припадности великој цјелини хришћанског Запада“, за казну у догледно вријеме потпало под „јарам“ андрићевских прижељкиваних „западних цивилизаторских утицаја“, оних којима је у највећој мјери била прожета његова властита књижевност; да буде приграбљена од стране римокатоличких кроатистичких експанзиониста и с временом преточена под називник свехрватске књижевности, састављене од т р и ј е д н е књижевности, написане на чакавици, кајкавици и свехрватској штокавици!

Само у име тога великог, не рекосмо ли, најкрупнијег циља, прошевцованог у књижевном пртљагу овог јединог нобеловца у српску књижевност, а све зарад новог западноевропског хуманизма, који би да буде универзалан и, као такав, „растављеном човечанству пружи постојану залиху заједничких вредности“⁸⁰, Андрић „Јевропејац“⁸¹ је могао да одлучи и властито дјело сврста у српску књижевност. Притом је и сам попут западних књижевнотеоријских „гуруа“ под растављеним човјечанством мислио на онај источноевропски, православни дио, познат и под именом „источни барбаризам“, коме припада и српски народ, али чији језик укључују у западну групу савремених јужнословенских језика. „У њу несумњиво спадају: 1° с р п с к и (штокавски), 2° х р в а т с к и (чакавски), 3° с л о в и њ с к и (кајкавски) и с л о в е н а ч к и.“⁸² Упркос томе што „су српски (штокавски) и хрватски (чакавски) били посебни дијалекти већ у позној фази прасловенског језика. Данас су то несумњиво засебни јужнословенски језици“⁸³ и чак „генетски неспојиви на један језик“⁸⁴, Јагић и остали су их „ујединили“ под називом српскохрватки, који као назив не одговара ни етнички ни

⁸⁰ К. Гиљен, *Књижевности као систем*, Нолит, Београд, 1983: 30.

⁸¹ И. Андрић, нав. дјело: 65.

⁸² Р. Маројевић, *Српски језик данас*, Београд, 2000: 72–73.

⁸³ Исто. 72.

⁸⁴ Исто.

лингвистички. Утолико, присаједињење дјела јединог књижевног нобеловца у крајње сужени корпус онога што нови етимолози називају српском књижевношћу, протурање је сасвим посебне идеологије, као што је, „као предуслов за катастрофу“⁸⁵ прије тога било постојано заговарање „заједничких вредности“ Срба и Хрвата, што је у себи носило зао дух хрватизовања остатака остатака српске националне књижевности сведене на ону Срба православаца. Андрићева идеолошка константа изнесена у дисертацији била је дисквалификација насилне исламизације, док је отворено фаворизовао католичење било пожељно јер је то значило потпадање Босне под цивилизаторске утицаје Запада, простонародски казано – католичење. Њему је и те како била изложена средњовјековна босанска држава, али се то ипак, према Андрићевој мјери ствари, никако није смјело назвати потпадањем „под јарам Запада“; напротив, по „жељкованом“ суду овог пристрасног Европејца западне провенијенције био би то у сваком погледу цивилизацијски чин просвјетења.

Учитавамо ли наводну Андрићеву одређеност препуну парадоксалних протусловља о прилажењу „српској“ књижевности из визуре текста дисертације, добијамо одговор како би потпадањем под утицај католичанства р а с т а в љ е н а српско-хрватска књижевност била у знатној мјери с а с т а в љ е н а, а уистину, хрватство било протурено у само срце остатака српске књижевности као црноберзијанка роба. И то од стране овог, по свјетоназору свјетовног босанског фратра, који је признао критеријум вјерске подјеле у националном диференцирању, а који је упорно, нарочито од дисертације у којој је ова теза била јасно експлицирана. Због тога, по свему судећи, текст дисертације није био уврштен у сабрана дјела нити га је био лако пронаћи.

Слиједећи римокатолички прозелитизам Андрић је почев од дисертације досљедно заговарао окретање католичком Западу. Стога је само зарад хрватизовања српске књижевности, био спреман да као некадашњи члан југословенске „националистичке омладине“ своју књижевност скупа са фратарским опусом припише том остатку вуковске српске књижевности, оне написане на екавици и ћирилицы/латиници. То својеврсно претакање и последњег дијела српске књижевности у којој је кондензована њена онтолошка праслика и архетип српске културе, посебно оне православне – јер је католичка од стране језуитског „поповског генералштаба“ била приписана хрватској књижевности, а она муслиманска бошњачкој, док се о црногорској од жалости не може ни говорити – спроведено би било уз помоћ књижевног дјела овог нобеловца. Тиме би се српска књижевност, сведена само на ону екавску, у највећој мјери изоловала из постојеће националне културе (комплетна ијекавска књижевност припала би хрватској (и бошњачкој)!)

⁸⁵ Б. Тошовић, нав. дјело: 151.

те предвођена Андрићем као писцем одликованим највишом свјетском књижевном наградом, у великој мјери денационализовала (расрбила) па и интернационализовала, тј. европеизовала по укусу зловних неоформалистичких слѣдбеника књижевнотеоријског концепта „књижевности као система“; онога који је смијенио Хумболтов етноцентрични концепт језика и књижевности као израза „духа народа“.

По ко зна који пут показује се како је сам именоватељ „српско-хрватска књижевност“ као семантичка парада која се претворила у гиљотину српске књижевности био изнимно важан јер је њиме српска књижевност била искоријењена из мреже националне духовности зарад њеног лакшег унијађења и укорјењивања у тзв. „хрватску“ књижевност. Пуни оперативни смисао Андрићевог „српског осјећања“ и пристанка да властиту књижевност смјести у српску (србијанску?) културу и то ону *de facto*, само православно, био је идеолошки избор *par excellence*, док се у исто вријеме хрватство и од саме католичке цркве настојало да извуче из уско конфесионалне, вјерске припадности, у којој је било поистовјеђивано са католицизмом, и као етничка одредница прошири на припаднике других вјероисповијести. У име тог пројектованог циља писац је пристао да своје књижевно дјело у посљератном комунистичком периоду стави у службу унијађења српске књижевности преко наставних програма, што је имало и политички циљ јер је тиме јачан хрватски унитаризам. Тако је у цјелокупној гимназијској изборној настави књижевности из времена социјалистичке (титоистичке) Југославије, која је била сужена на режимске писце Андрића и Крлежу, Андрићево књижевно дјело номинално било третирано као дио српске, а Крлежино као репрезент хрватске књижевности, што је све скупа било ординарна идеолошка флоскула која се угнијездила у школске уџбенике, смишљена у циљу однарођивања Срба, јер су обојица писала на српској штокавици. Тако су једновремено два јагићевска Хрвата – од којих ниједан није био етнички Хрват, јер је Андрић био Србин католик који је говорио штокавицом, док је Крлежин матерњи језик био кајкавски, што је дијалекат словеначког, али је писао на штокавици и на кајкавици, у социјалистичкој Југославији – у име крупних идеолошких разлога, са њиховим пристанком и за њихова живота, били третирано као аутентични књижевни и сваки други (национални?) „антиподи“. Био је то књижевни и лингвистички фалсификат првог реда, догматски учен у школама као истина у коју се није смјело сумњати, при чему је нобеловац пристао да буде, *б и в а*,⁸⁶ Србин, а Крлежа, *к ’ о б и в а*, Хрват. Као такви, деценијама су били обавезујући у програму изборне наставе српскохрватске књижевности, што уопште није био избор у пуном смислу те ријечи осим што је Андрић због скерлићевске екавице којом је писао, а којој су већ тада додијелили статус конфе-

⁸⁶ Колоквијализам *б и в а* у значењу „наводно“, „такорећи“.

сионалне раздјелнице, био сврстан у тобожње „српске“ писце док је Крлежа, посебно након потписивања Декларације о хрватском језику, сакрализован за водећег хрватског националног писца, да би их данас неки нови хрватски национални класификатори сврстали у два највећа хрватска писца.

14. Да Андрић и надаље не би био т о б о ж њ и српски писац, то се више него истинољубиво, пуни сазнајног оптимизма, отворено питамо: Шта је то данас према крајњим, не више фрањевачко-фратарским и иним пројекцијама, већ оним умноженим са новосвјетскопоредским класификацијама убиствених нових формалиста, остављено да буде простор српског језика и српске књижевности?

Наш непристрастан одговор из ледене садашњости гласио би да је то онај о с т а т а к о с т а т а к а Вуковог српског језика, прво јагићевски подијељеног напола са Хрватима, а након Првог свјетског рата на три дијела са Црногорцима, да би седамдесетих био дијељен са четири, и то у корист Муслимана, данас Бошњака. То је Вуков српски књижевни језик ијекавског изговора, који су систематски „демократизовали“ све сами српски „ћу-прилићи“, Ђура Даничић преименовањем у хрватски или српски језик, па Стојан Новаковић завођењем уз ијекавицу равноправне екавице, потом „пребјег“ Скерлић уједначавањем изговора у корист само екавице, па Александар Белић преименовањем српског у српскохрватски, односно хрватско-српски језик, и на концу, Павле Ивић, који је екавизацијом православних Срба ијекаваца планирао њихово свесрпско екавско уједињење, да би нови кројачи поретка српски језик данас сузили на екавицу и ћирилицу а умало и на екавски териториј. Такав закључак проистиче из с л о в а и д у х а (!) Дејтонског мировног документа чија је тзв. српска верзија, написана наводно на српском језику каквим га дефинишу владари новог доба, била управо она екавска и ћирилична. Сходно томе, према овим класификацијама српска књижевност потиснута од стране андрићевских з а п а д н и х ц и в и л и з а т о р с к и х у т и ц а ј а на крајњи штокавски исток, била би само она написана на екавици и ћирилици. Гдје би пројектанти Нове Европе без граница да дјену ону књижевност која је додуше написаном екавицом, али (и) латиничким алфабетом, остаје да мнијемо? Познајући их, вјероватно прије у хрватску књижевност, а не српску, због „блискости“ са кајкавским екавизмом (као уосталом и у вријеме Скерлића антифилолога!). С друге стране, ијекавска изговорна варијанта српског језика па сходно томе и књижевност на њој написана, тумачена п о д у х у Дејтонског документа, била би од Срба одузета или, просто казано, отета и приписана бошњачкој/босанској или хрватској књижевности. Притом се књижевност написана на бошњачком/босанском језику не зове *босанска* већ „босанскохерцеговачка“ књижевност, што све доказује како означитељској подметачини новосвјетскопоредских нових крсташа нема краја. Она толико подсећа на језуитске језичке „игре без граница“ да не може бити сумње како су једино они

дорасли овим означитељско/означеничким „змешанцијама“, иза којих се крије лукавство ума стечено у сто година спровођеном поступку похрваћења Срба. Тај се технолошки поступак у стварности званој Федерација Босне и Херцеговине, у којој највише живе Бошњаци и Хрвати, већ увелико привео крају са тенденцијом преласка ентитетске границе на простор Републике Српске. Тамо су већ одавно сами Бошњаци одустали од „прављења“ свог засебног *бошњачког* језика по опробаној рецептури хрватске филологије, лексичком диференцијацијом према српском језику кроз „говор нена и пранена“ и хипертрофијом употребе гласа *х*, и просто се језички поунијатили прешавши компромисно на хрватски новогвор и познато кварење српског језика. У садашњој фази на дјелу је пројекат *босанског* језика као језика наднационалних *Босанаца* и *Херцеговаца*, Бошњака, Хрвата Срба, који сходно абецедном реду говоре шифрованим језиком патенираним у хашкој судници званом „бе-ха-ес“. Садашњи *изглед* тог језика замишљеног као нека врста босанског лонца за таљење нација и унитаризацију Босне у правцу њеног језичког похрваћења (у шта се на сваки начин кроз инсистирање на конститутивности народа и језичкој заступљености у школству и медијима настоје увући Срби), потврђује да је он још једно чедо католичке филологије будући да се бошњачки/босански језик ни по чему осим по имену не разликује од језика званог хрватски; тачније, на њега личи као јаје јајету, што значи да је већ завршен процес босанчења бошњачког језика, а уистину његовог похрваћења, па кад је већ тако, зашто га већ сада не звати сарајевском варијантом хрватског језика. Давно започети пројекат стварања тзв. босанскохерцеговачке књижевности која потпуно игнорише српско етничко биће предвиђа да се у њу прибори сва књижевност написана на ијекавици, оба алфабета, ћирилице и латинице, од стране наднационалних Босанаца и Херцеговаца, *с в и х и с в у д а* и без обзира на етничку припадност. Овај пројекат се већ увелико проводи крају потпомогнут од свјетских интернетских каталогизатора (КОБИС) тиме што се писци насилно босанче и смјештају у босанскохерцеговачку књижевност, која би, попут хрватизованог (онечишћеног кроз новогвор) босанског језика такође у догледно вријеме била приборјана хрватској књижевности. Зацртани пројекат неизбјежно иде ка својој познатој завршници: да једног скорог дана та књижевност кроз инструментализацију Муслимана (тог хрватског цвијећа!) постане само дио хрватске књижевности. Тако би и књижевност написана на босанском језику звана „босанскохерцеговачка“ од двочлане реторичке каскаде која увијек позива на двојност била замијењена једночланом „хрватском“ књижевности.

Тако то „смишљају шта ће смислити“ (Ћопић) расистички злобни пројектанти нове уједињене Европе, Западне и католичке, дакако, правећи унапријед рачун без крчмара (без европског Истока). Док је процес похрваћења бошњачког језика и његовог претакања у унијатски тзв. *босански*, а

потом у „жељковани“ *хрватски*, здушно подржаван од самих Бошњака већ готово завршен и то у веома кратко вријеме, атавизам према Србима и даље не јењава и чини се да узима узлазну путању. Једино то је истина, а све друго је незнање које се објашњава незнањем. Овим редефинисањем српског језика у прошле деценијим временима у којим је он прво био реетикетиран, тј. преименован у регионално-конфесионалне варијанте, хрватски, бошњачки/босански, црногорски језик, а потом по најновијим новосвјетскопоредским каталогизацијама сведен на екавски изговор а можда и териториј, била је по аналогiji редефинисана и српска књижевност, коју је „Непознат Неко“ свео искључиво на ону написану од стране православних Срба на екавици, па још и ћирилицу. Постави ли се питање који су то српски писци писали на екавици утврдили бисмо многе; међутим, потраже ли се они који испуњавају други услов/увјет, да је дата књижевност написана на ћирилицу, одабир се нагло о-о-о-о-о сужава да би се утврдило како је већина српских писаца писала латиницом јер им је ћирилица била одвећ посрбљена и у двије Југославије инкриминисана као заштитни знак српског шовинизма и хегемонизма. Бар тако су српске писце свјетовали и самозвани српски филолози, поданици сербокроатистике и спроводиоци католичког филолошког програма, у лицу Павла Ивића и осталих, сви одреда „прогресисти“ (Р. Барт), који су се били европеизовали и одбацили то регресивно језичко србовање оличено у ћирилицу. Тако испада како је најчистокрвнији српски писац који је још од давнијех дана писао на екавици, па још и на ћирилицу (каткад, додуше и на латиници јер нико није савршен), да је тај најсрпскији српски писац по најстрожим новосвјетскопоредским класификацијама управо *фра Иво*, како Андрићу као католику и, кажу, фратарском сину тепа језикословац Прањић ријечима некадашње београдске чаршије, све склонији у својим језичким ремаркама диглосијској лумперајци од хрватског језика, дугог и широког, а како и не би кад опслужује тријезички народ хрватски.

15. Учини ли се неким да смо можда оваквим дедуктивним слиједом ушли у простор „хладнокрвне планиране деструкције“ (Жил Делез) Срба, српског језика и српске књижевности – нека их то не страши: ми само крајње истинољубиво разобличавамо псеудосвијест о себи самима; заблуду научног ума новог мрачног доба која се досад звала научна истина и предавала у школама као светиња у коју се није смјело сумњати; односно, разобличавамо историјску мистификацију о српском језику створену у име тзв. западне науке која је досад сматрана необоривом догмом сигурног знања, а у којој „Незнање виче Знање, а знање: Не знање“ (Н. Велимировић). Или бисмо радије да будемо (и останемо) „корисне будале“, како је безбожни царубица Лењин називао оне своје заведене пристапе који су револуцији (Тито) служили из увјерења? Да и даље останемо у лажној свијести како је Андрић као „новопрешавши“ хрватски писац године 1913. са ијекавице на

скерлићевску екавицу и латиницу (доцније и на ћирилицу), након 1918. године случајно остао је д и н и досљедан хрватски скерлићевац, који ће на депешу о смрти овог „националног радника и идеолога ослобођења и уједињења“⁸⁷ написати: „Никад невјероватније и теже депеше...“⁸⁸

Чињеница је да је Андрић остао једини хрватски скерлићевац будући да су се сви српски писци и лингвисти 1918. одрекли српско-хрватске језичке унификације преко екавице и латинице. Онога „покојног Скерлића“⁸⁹ који, рекавши Андрићем, „живи у нама као глас који води, опомиње, теши“⁹⁰, који је „био и остао симбол ослобођења које је искупљено“⁹¹ (зар јесте?), а којег су се изабрани *српски* лингвисти најједном сјетили, и то усред посљедњег грађанског рата године 1994. године. Тада се, наиме, на Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду, под штафетном палицом „новог скерлићевца“ Павла Ивића и уз поклик: „Вук је направио грешку!“, кренуло у пропагирање новокомпонованог свесрпског уједињење преко екавице као и с т о р и ј с к е ш а н с е с р п с к о г н а р о д а. Била је то својеврсна романтичарска конструкција стварних разлога и доиста представљала „делиријум простачког безобразлука и цинизма“⁹² јер је, н е м и с л е ћ и н а п о т о м с т в о као Вук, Ивић мучки предавао српску ијекавицу Брозовићевим србофобичним кроатистичким експанзионистима Хрватске до Дрине, границе која је одавно повучена у Ватикану идеолишки припадала замишљеној панхрватској језичкој конструкцији. Притом, Ивић као прави хрватизовани Србин принцип моралности жртвује принципу политичке коректности са Хрватима и као ретроактивни верификатор давне Скерлићеве унификације скрива други пар скерлићевских рукава – завођење латинице, спрам које му је српска ћирилица одувјек била знак „језичког србовања“. Уосталом, овај Вуков бескрупулозни фалсификатор и предобро је знао да је латинизација српске културе скоро па завршена, тако да се на њој и није морало одвећ инсистирати већ прије, фарисејски, на коликој-толикој употреби ћирилице.

У Ивићевој „јудео-масонској аргументацији“⁹³ Скерлићев псеудотеоријски концепт био је битно редигован а његов антифилолошки и антивуков-

⁸⁷ И. Андрић, *Јован Скерлић*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 195.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто: 196.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ Исто.

⁹² И. Андрић, *Ойтимизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 119.

⁹³ Р. Маројевић, *Нови рай за српски језик и њавојис*, Чигоја штампа, Београд, 2001: 87.

ски програм реформисан јер се није односио ни на какво српско-хрватско, већ српско-српско језичко уједињење, тачније оно сужено на српскоправославне Србе прекодринске са оним тзв. босанским. Притом ово језичко сједињење, које је по концепту такође имало унијатску компоненту, требало је да се обави и у буквалном смислу а не само у пренесеном – тако што би босански Срби прешли (неки може бити и препливали) Дрину и тако се преселили са својом ијекавском прошлошћу на простор уже Србије. Тамо би се којекуде, рекао би вожд Карађорђе, сјединили са србијанском браћом у физичком па и језичком смислу. А док се тај скори дан, час и вријеме не деси, било је више него пожељно да се Срби ијекавци интензивно увјежбавају у екавици како се као права браћа не би разликовали у јатовској изговорној варијанти! Ти нови српски скерлићевци предвођени Ивићем, сви под скутима варварског национализма католичке сербокроатистике, која је етничке Србе одавно свела само на православце а прогромарина атеизација само на зовомаја екавске Србе, били су ништа друго до унијатске скутоноше католичког филолошког програма, који су преко увежбавања екавице путем школских програма и агресивне екавизације народних маса путем медија, посебно телевизије и радија као егзерцишта за нови језик (обред?), уистину припремали прекодринске Србе за планирани егзодус из Босне право „у београдске градске аутобусе“, како је прорицао „павлобранитељ“ Милорад Екмечић, упозоравајуће пријетећи да „ијекавски глас у београдском градском аутобусу звучи као дозивање нас сиротиње с брда који са својим овцама, својом тијесном прошлошћу немамо будућности“.

Тако је овај југословенски историчар, који је избјеглиштвом из Босне (Сарајева) 1992. у Београд постао десна рука новог скерлићевца Павла Ивића, припремао излазак/прелазак/ егзодус прекодринских Србе на обећану земљу коју су пројектанти Нове Европе у договору са римским папом околчали као искључиви српски етнички териториј, некоћ звани „београдски пашалук“, на коме ће се говорити тим српским језиком, односно екавицом. Засад, рекло би се, односно, до прве редице, како се то каже у Босни. Тако су, у име српско-хрватске духовне равнотеже у Босни, скерлићевац Ивић и његови „павлобранитељи“ уз политичку подршку ономадне врхушке са Пала договарали предају или продају, свеједно, српске Босне и Херцеговине Бошњацима и Хрватима, што је чињено преко српске ијекавице. Као вид тајне српско-хрватске политичке нагодбе са Хрватима Мате Бобана, али и Бошњацима Алије Изетбеговића, ијекавица је требало да буде њихов најскупљи ратни плијен, како би ови на њој устоличили свој књижевнојезички стандард, а потом и нацију. Све уз акламацију онога који је као ијекавац певао: „У колена Европе пуцај, Гаврило!“

16. Утолико, случајно или намјерно, Андрић остаде једини књижевнојезички „нововјерац“, односно, скерлићевац у свеколикој српско-хрватској

књижевности, оној коју је Вук називао „Српском литературом“⁹⁴, која је била написана на српској штокавици и која ће „докле је гођ српског рода“⁹⁵, бити српска? И док се Андрић, узимајући „ума штит“⁹⁶ као новописац одлучио да пише на екавици, дотле су се сви остали хрватски писци вратили у окриље с т а р о г језичког поретка, ијекавици хрватских вуковаца и, јасно, латиници. При свему томе зачуђује истовјетност циља овог јединог досљедног српско-хрватског скерлићевца и нових српских скерлићеваца предвођених Павлом Ивићем, кога је изњедрио последњи крсташки поход бојовника новог свјетског поретка против словенства и православља. Под плаштом највиших српских националних циљева (није шала, у име с в е с р п с к о г у ј е д и њ е њ а п у т е м е к а в и ц е), Ивић, та „жива знаменита институција српске културе данас“ (М. Пижурница), а уистину „србског језика помрачител“⁹⁷, демо(но)кратски, кроз закључке Другог конгреса српских интелектуалаца, намјерио је био да жртвује нашу рођену ијекавицу замишљеном бошњачком/босанском језику. Исто као што је некоћ главни и одговорни уредник Скерлић у име будуће југословенске српско-хрватске државе употребио највеће српске књижевнике и културне раднике оног времена (ивићевске и н т е л е к т у а л ц е) претворивши их у обичне анкетаре Српског књижевног гласника, тако је и Ивић усред последњег рата а на Скерлићевом трагу *d e f a c t o* пројектовао не само одступање/уступање српске ијекавице већ и повлачење самог српског народа пред надирућом католичко/кршћанским западном културом и њеним „цивилизаторским утицајима“ (Андрић) преко Дрине, племените међе, а уистину границе кнеза Павла из времена Бановине Хрватске, за коју се мислило да ће бити вјеквна међа хрватског територијалног и националног подручја.

Некима би се могло учинити да би било одвећ прекомјерно да и на том крајњем штокавском Истоку, на том задњем „пикљићу“ српске земље и последњем уточишту остатка остатака српске књижевности, на шта ју је свела идеолошка кама нових крсташа, престижно мјесто заузме баш *фра Иво*. Онај коме су д о б р и п р и ј а т е љ и пришапнули да као један од идеолога српско-хрватског уједињења остане једини хрватски скерлићевац, што је у стварности значило најконсеквентнији хрватски антивуковац мада му провинцијални хрватски шовинисти тешко опраштају сврставање у српске књижевнике ускоумно превиђајући да би то могао да буде чин католичког лаика за кога хрватство није историјски национални мит већ фактографска утемељеност; зарад које је био спреман да цјелокупну своју књижевну

⁹⁴ И. Андрић, *Вук, реформатор*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 99.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ И. Андрић, нав. дјело: 119.

умјетност стави у сврху ширења хрватског имена, којим се на исти начин брисало и потискивало српско. У програмираном похрваћењу српске књижевности, како су је мисионарски омеђили неславенски (страни) творци свехрватства, у употреби су била каткад софистицирана, али и она стара неофашистичка прозелитска средства, да би се убрзало расрбљавање и превјеравање, што је увијек имало и своју перфидну државотворну тенденцију. Зарад ње се а н г а ж о в а л а умјетност јединог нобеловаца, чија је награда поред књижевне увијек носила и несумњиву политичку и идеолошку маркираност. Андрићев чин, геста, којом је своје дјело смјестио у окриље српске, а не хрватске књижевности „по слабости људској“ може се тумачити као служење практичној политици, као средство њене пропаганде, па чак, у зависности од тачке гледишта, и као вулгарно србизовање властите књижевности, што све скупа, лишено идеолошке помпезности, у једном иронијском одмаку спада такорећи у „јадне ситнице јадног живота“.⁹⁸ По свему судећи, била је то једна од тежих Андрићевих животних одлука, која је „величанствену симфонију апсурдног и проклетог живота“⁹⁹ овог ћутљивог Босанца додатно проблематизовала. То није био само драматични избор између „или – или“ поносног и самосвјесног писца који би, не без гордости, да стане на чело читаве једне националне књижевности у којој је највећи пјесник Његош. Не, она је много више донесена у циљу „самообмане“¹⁰⁰ зване позападњачење српске књижевности и њено коначно привођење под цивилизаторске утицаје Запада; те велике књижевности, за коју се више није могло рећи да је *никаква* као што се у дисертацији изразио за ону српску (православну) под турском управом. Па и тада је Андрић занијекао наше највеће књижевно благо, усмено, додуше, наше памтиље, епске народне пјесме, које су биле и остале најчистије поетско сјеме. Гријешио је свјесно жртвујући истину јер је знао да су их нарочито фрањеваци засвојатали; посебно они који још нису били стигли да забораве и сјећање на своје српске етничке коријене те је управо зато од 1896. до 1939. године објављено чак осам томова „хрватских“ јуначких народних пјесама мада су настале прије него што је знатан дио штокаваца католичке вјероисповијести кроатизован.

На тој „*нашој* богатој народној књижевности“¹⁰¹, истакнуће доцније творац „На Дрини ћуприје“, у којој „готово да нема примјера подјеле хришћана на православне и католике“¹⁰², изникнула је „светлост Његошева дела“,

⁹⁸ И. Андрић, *Над Његошевом њрејском*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 71.

⁹⁹ Исто: 72.

¹⁰⁰ Исто: 75.

¹⁰¹ И. Андрић, *Вуков њример*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 102.

¹⁰² *Слово о српском језику*: In Р. Маројевић, нав. дјело: 223.

„савременог човека и Европејца“ и „понављам, највећег песника нашег језика“¹⁰³, а потом Симе Матавуља, Петра Кочића, Петра Прерадовића, Змај-Јове, Радичевића, Станковића, В. Илића и осталих његових књижевних са-бесједника, о којима је с брижном пажњом говорио и међу које се не без по-носа смјестио, па и по цијену да од хрватских националних домољубаца бу-де прокажен као национални дезертер.

Суд српске филолошке науке, опет, која свијет кроз чи бук не гледа, а која ове године прославља сто и шездесет Божића од Беч-ког договора, каже да се србистика не може и не хоће обма-њивати, већ „злу свакојем гледа право у очи“ (Његош).¹⁰⁴ Стављајући тачку на дотрајали сербокroatистички ненаучни „беспоредак“ који су ство-рили „српски и хрватски лингвисти и књижевници“¹⁰⁵, а уистину „филоло-шки маказари“ који су културу, народ и језик одређивали по вјери а не по језику, она каже да се Андрић добро сврстао у српске писце, јер он јесте српски писац који је писао на српском штокавском језику, чији је књижев-ни и говорни језик оба изговора, екавског и ијекавског, био и остао недје-љив као и књижевност на њему написана. Зато србистика, којом „господа-ри здрави разум и истина“¹⁰⁶, не признаје критеријум вјерске подјеле у на-ционалном диференцирању, што подржавају сви европски народи па и срп-ски народ и његова национална филологија. Зато србистика кроз ријеч Иве Андрића опомиње да је „наша дужност да чувамо оно што је Вук називао „чистота и сладост нашег језика“¹⁰⁷, онако како га је он кодификовао, а Ан-дрић као велики српски писац прославио. Да га бранимо и онда када се и у српском језику „дешава исто што и са свим језицима света; он се мути и би-стри, бистри и мути, троши се и крњи, али и расте обнављањем, богаћењем и превазилажењем сама себе“.¹⁰⁸

Зато, нипошто без Вуковог и Андрићевог „оптимизма“¹⁰⁹ гледамо у бу-дућност српске књижевности из које се изникла истинска литерарна вели-чина нашег јединог нобеловца код којег каткад, додуше, није било „потпу-

¹⁰³ И. Андрић, *Над Његошевом преписком*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 71.

¹⁰⁴ И. Андрић, нав. дјело: 75.

¹⁰⁵ И. Андрић, *Оптимизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 122.

¹⁰⁶ И. Андрић, *О Вуку као писцу*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 77.

¹⁰⁷ И. Андрић, *Оптимизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 122.

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ В.: И. Андрић, *Оптимизам Вука Караџића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сараје-во, 1984.

ног јединства између човека и дела, с једне стране, и човека и средине из које је потекао, с друге стране¹¹⁰, али који је волио српство „очајничком љубављу и с више љубоморе него љубави.“¹¹¹

Литература

- Андрић 1984: Андрић, Иво. *Умешник и његово дело*: Сарајево.
- Булајић 1992: Булајић, Милан. *Мисија Вајшкана у Независној Држави Хрватској*. Београд.
- Вучковић 1974: Вучковић, Радован. *Велика синџеза* (о Иви Андрићу). Сарајево.
- Вучковић 2002: Вучковић, Радован, *Иво Андрић – личности и историја*, Београд.
- Вучковић 2006: Вучковић, Радован. *Паралеле и рецејџија*. Београд.
- Гиљен 1983: Гиљен, Клаудио. *Књижевности као систем*. Београд.
- Жутић 1997: Жутић, Никола. *Римокаџоличка црква и хрватство од илирске идеје до великохрватске реализације*. Београд.
- Жутић 2006: Жутић, Никола. *Срби римокаџолици – њакозвани Хрвати*. Београд.
- Клаић 1971: Клаић, Нада. *Повијест Хрватиа у раном средњем вијеку*. Загреб.
- Крстић 1996: Крстић, Данило. *У њочетку беше смисао*. Београд – Ваљево – Србиње.
- Мандић 1968: Мандић, Доминик. *Фрањевачка Босна, развој и ујрава босанске вицарије и ѡпровинције 1340–1735*. Рим.
- Маројевић 2001: Маројевић, Радмило. *Нови раџ за срџски језик и ѡравојис*. Београд.
- Маројевић 2000: Маројевић, Радмило. *Срџски језик данас*. Београд.
- Матвејевић 1978: Матвејевић, Предраг. *Разџовори с Крлежом*. Загреб.
- Скерлић 1913: Скерлић, Јован. *Истџочно или јужно наречје?*. Београд.
- Тошовић 2008: Тошовић, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.

¹¹⁰ И. Андрић, *Земља, људи и језик код Пејтра Кочића*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 148.

¹¹¹ И. Андрић, *А. Г. Маџош*, Сабрана дјела, књ. 13, Сарајево, 1984: 192.

Mirjana Stojisavljević (Banjaluka)

Andrićs Dissertation im kulturologischen und sprachlichen Kontext

In der Arbeit ergeht eine kritische Analyse von Andrićs Dissertation mit dem Titel „Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft“. Diese Analyse betrifft den sowohl der kulturologischen als auch den literarisch-sprachlichen Aspekt, weil darin der Schlüssel zum Verständnis von Andrićs Gesamtwerk liegt. Die Autorin legt Gründe dar, warum Andrić als einer der Ideologen einer serbisch-kroatischen Vereinigung in sprachlicher Hinsicht der einzige kroatische Epigone Jovan Skerlićs war, was de facto einem konsequent-kroatischen, gegen Vuk Stefanović Karadžić gerichteten Standpunkt gleichkam, und seine Werke dennoch im Korpus der serbischen Literatur ansiedelte. Nach der dargelegten Argumentation kommt die Autorin zur Schlussfolgerung, dass dies die Tat eines katholischen Laien darstellte, für den das Kroatentum keinen nationalen historischen Mythos, sondern eine faktographische Begründetheit darstellte, deretwegen er bereit war, sein gesamtes literarisches Schaffen in den Dienst einer Verbreitung des kroatischen Namens zu stellen, wodurch es auf die gleiche Weise zu einer Zurückdrängung des serbischen kam. Indem es das Kriterium der religiösen Teilung im Sinne einer nationalen Differenzierung nicht anerkennt, sondern von ethnischen und linguistischen Faktoren ausgeht, ist die Autorin der Meinung, dasss Andrićs Werk der serbischen Literatur zuzuzählen ist, weil es in serbisch-štokavischer Sprache verfasst wurde.

Мирјана Стојисављевић
Филолошки факултет
Универзитет у Бањалуци
Бањалука
Република Српска
Босна и Херцеговина

Darko Tanasković (Beograd)

Istorija i književnost kao taoci ideologije

Biti plodan i poznat pisac znači postaviti između sebe i ostalih ljudi brdašce od štampane hartije i čitavu planinu netačnosti i nesporazuma

Ivo Andrić (Znakovi pored puta)

Od trenutka kad je, zahvaljujući izvrsnom prevodu Zorana Konstantinovića, njen tekst i na srpskom jeziku učinjen dostupnim u Jugoslaviji (1982), otpočele su žustre rasprave o odnosu Andrićeve doktorske disertacije „Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine“ i njegovog književnog dela. S obzirom na svetski potvrđeno visoko mesto Andrića kao pisca, a u kontekstu nepodudarnih, pa i suprotstavljenih kolektivnih istorijskih svesti jugoslovenskih naroda, prvenstveno Srba i Muslimana/Bošnjaka, te rasprave se nisu zadržale na terenu književnoistorijskog i književnoteorijskog promišljanja, čemu je svakako doprinela i činjenica da je prošlost Bosne i Hercegovine bila ambijent u koji je Ivo Andrić smeštao svoje najuspelije i najpoznatije pripovetke i romane. Visok stepen polemičke ideologizacije i politizacije diskusije o Andriću kao istoričaru i Andriću kao književniku, s krajnostima u prosuđivanju, svojstvenim takvim sučeljavanjima, učinili su da i istorija i umetnost reči postanu taoci borbi koje za objektivno vrednovanje činjenica prošlosti i literature nisu mogle biti pozitivno produktivne. Zahvaljujući univerzalnim domašajima svog književnog dela, Andrić kao pisac nije ni okrnut posledicama ovih ostrasćenih raspri, ali je njima na jugoslovenskom i neposredno postjugoslovenskom kulturnom prostoru (prostorima) počinjena prilična šteta, prvenstveno u pogledu uticaja na čitalačku recepciju stvaralaštva velikog književnika i mislioca kod mlađih naraštaja.

Tokom vremena, oformila su se dva, podjednako jednostrana viđenja odnosa između Andrićeve doktorske disertacije i njegovih literarnih ostvarenja. U svojim ekstremnim varijantama, kritički, napadački diskurs, svojstven muslimanskoj/bošnjačkoj strani, disertaciju je tumačio kao ideologizovani programski, antiturski/antimuslimanski historiografski spis, čije bi ukupno potonje Andrićevo književno delo bilo, zapravo, samo literarna ilustracija i razrada. „Idejnu osnovu svoga književnog stvaranja, saglasnu s emocionalnim opterećenjima vlastite tradicije, i prirode, i ključ za razumijevanje odbojnog odnosa prema Bošnjacima i njihovu svijetu [...] otkrio je sam autor godine 1924. u doktorskoj disertaciji“ (M. Rizvić, „Bosanski Muslimani u Andrićevo svijetu“. Sarajevo 1995: 32). Koliko je samo ova percepcija udaljena od suda članova Srpske kraljevske akademije, Bogdana Popovića i Slobodana Jovanovića, koji su 1926. godine u obrazloženju predloga da se Ivo Andrić izabere za dopisnog člana, pored ostalog, napisali da je u njegovim pripovetkama „čitav jedan deo našega naroda – bosanski muslimani – opisan sa vrlo mnogo psihološke pronicljivosti i živopisno-

sti stila“ (R. Popović, „Balkanski Homer ili život Ive Andrića“. Beograd 1991: 53)! Suštinski na Rizvićevim pozicijama, ali s pozitivnim ocenskim predznakom, stoji i jedan deo nemuslimanske kritičke literature o Andriću, dokazujući da je veliki pisac na vreme upozorio kakva sudbina predstoji Bosni, toj zemlji neiskorenjive mržnje. Tako, na primer, Miroljub Jevtić, odgovarajući na pitanje zašto su se muslimanski intelektualci okomili baš na tu „nikom poznatu doktorsku disertaciju“, piše: „Disertacija se napada jer je, ne osnovu stručnog znanja i ocene ovoga autora (tj. M. Jevtića – D. T.), apsolutno tačna u analizama i zaključcima. Ako se sruši disertacija, koja se prelila u literarne radove autora (spac. naše), onda se i onaj deo literature našeg nobelovca, koji je direktno vezan za prošlost, gde je prisustvo islama vidljivo na svakom koraku, može smatrati netačnim, pogrešnim i uvek kada je prema islamu kritičan – zlonamernim i podstrekačem ‘genocida‘“ (M. Jevtić, „Islam u delu Ive Andrića“. Beograd 2000: 14). S punim opravdanjem je Ivan Lovrenović, u svom izvanrednom eseju-studiji „Ivo Andrić – paradoks o šutnji“ (u: „Novi Izraz“. 39. 2008: 35), konstatovao da su „turkofiliija i turkofobija lice i naličje istoga odnosa prema povijesti“, u kojima ne progovara težnja da se razume i objasni književno delo, već „težnja za monopolom nad tumačenjem prošlosti, koja je ambicija nacionalne ideologije i ekskluzivizma“.

Da bi ravnom merom odgovorila na, uslovno rečeno, antiandrićevska i pro-andrićevska ideologizovana teorijska i metodološka zastranjivanja, podjednako jednostrana književnoteorijska apologija Andrićeva, ponajviše, ali ne samo sa srpske strane, imala je tendenciju da zapadne u nekritički, apsolutni imanentizam, s osnovnom tvrdnjom da Andrićeva disertacija s njegovom literaturom nema ama baš nikakve veze. Tako je tekao razgovor gluvih, umesto da se istraživačka i hermeneutička pažnja uravnoteženo usmeri ka iznalaženju snopa tana-nih, unutrašnjih intelektualnih i umetničkih niti koje prožimaju celokupno Andrićevo delo, odajući jedan sasvim osobeni, bogati *W e l t a n s c h a u u n g*. U novije vreme ima pokušaja da se, polazeći od teorije i primenom analitičkog postupka intertekstualnosti, izade iz ćorsokoka u koji su zapali suprotstavljeni tokovi ideološkog vulgarizovanja i estetičkog mistifikovanja Andrićevog opusa. Rezultati su zasad samo početni i skromni. Svode se na uočavanje nekoherentnosti, različitosti, ali ne i potpune međusobne nezavisnosti predstave Bosne u naučnom i u književnim radovima Ive Andrića, što i ne bi bilo neko veliko postignuće, da mu ne prethodi sabijanje njegovog stvaralaštva, kao taoca, u Prokrustovu postelju logike sukobljavanja, koje se i samo ne može pravilno razumeti ako se Andrićeva Bosna, ali i njegov svet, pogrešno i tendenciozno tumače. Vredi pomenuti, u tom smislu, ogleđ Zorana Avramovića „Naučni i književni tekstovi Ive Andrića“ (u: „Sociologija i književnost“. Beograd 2008: 263–280). Gotovo je dirljivo koliko truda i učenosti ovaj istraživač ulaže da bi nekako premostio jaz iskopan jednostranim i isključivim interpretacijama Andrića kao naučnika i Andrića kao pisca. On, između ostalog, piše da

„[...] pluralizam značenja objekta (tj. Bosne – D. T.) potiče iz različitog sadržaja svesti, iz različitog kvaliteta mišljenja o predmetu. Iskustvo je osnova za stvaranje svesti o predmetu, a to znači da je naučna svest diktirala jedan objektivistički pristup, argumentovano mišljenje koje podleže intersubjektivnoj proverljivosti. Umetnička svest je lišena te provere. Društveni karakter umetničke svesti potpuno je drugačiji od naučne svesti. U prvoj preteže vrednosni doživljaj, dakle, emotivno-misaoni iskaz, a u drugom prednost pripada logičkom značenju ili pojmovnoj adekvatnosti objektu. U umetničkom tekstu autorova misao i duša krije se u različitim slojevima teksta, a u naučnom je ona transparentna“ (279).

Približava li nas ovakav, pomalo usiljeni interpretacijski diskurs celovitosti predstave o Andrićevom stvaralaštvu? Ne verujem, pogotovo stoga što i sam Avramović na jednom mestu neuvijeno kaže da „Bosna o kojoj piše Andrić istoričar nema nikakve veze s Bosnom Andrića majstora pripovedača“ (278). Kako ovakav zaključak dovesti u vezu s tvrdnjom da se „u umetničkom tekstu autorova misao i duša krije u različitim slojevima teksta“? Može li ta „netransparentna misao“ da nema baš nikakve veze sa stavovima svojevremeno „transparentno“ saopštenim u doktorskoj disertaciji? Sumnjam da može, jer ne postoje dva, već samo jedan Andrić. Predrag Lazarević, recimo, stiče utisak da „Andrić preko ‘mladog konzula’ (Defosea – D. T.) u ‘Travničkoj hronici’ nastavlja dijalog s tezom nemačkog naučnika, Morica Hernesa [...], koji je započeo 1924. u svojoj disertaciji“ („Bosna u Andrićevom romanu ‘Travnička hronika’. In: „Letopis Matice srpske“. 185, 483/6. 2009: 1147). Uostalom, nije li, prema svedočenju zaslužnog Andrićevog prevodioca na japanski Kazua Tanake, sâm veliki pisac u jednom susretu rekao: „Ne morate da pročitate moju doktorsku disertaciju, jer sam sve što je značajno u njoj izneo u svojim romanima“ (Susreti s Andrićem. In: „Sveske Zaduzbine Ive Andrića“. 21, 2004: 47)? Kako se uspeti, kako se uzdići do tog jednog i jedinog pravog Ive Andrića, izgubljenog u maglinama ideološkog sukobljavanja koje uvek i svuda iskazuje zakonitu težnju ontologizovanja i nametanja sopstvenih ideologema kao jedine stvarnosti i istine? A povodom dodeljivanja Nobelove nagrade, za Ivu Andrića je u berlinskom listu „Tagesspiegel“ srećno zapaženo da je on „integralni čovek koji stoji iznad spornih političkih pitanja našeg vremena“. Treba li se više čuditi tome što se kompleksni, ali integralni „fenomen Andrić“ otima jednostranim projekcijama ili pak tumačima koji na njima uporno insistiraju? Ni jednome ni drugome, rekao bih. Što se Andrićeve nesvodljivosti na banalno i jednoslojno tiče, verujem da ništa nije ni potrebno objašnjavati, dok je teško i sporo prevazilaženje crno-belog viđenja njegovog naučničkog i umetničkog odnosa prema Bosni takođe lako shvatljivo, s obzirom na kontekst još uvek oštro polarizovanih etnokonfesionalnih „istina“ koje se sučeljavaju na samo površinski pacifikovanom prostoru bivše središnje jugoslovenske republike i oko nje. Doprinos stranih (i) ideološki neopтереćenih kolega posvećenih izučavanju „fenomena Andrić“ može, stoga, biti

podsticajan i blagotvoran, pod uslovom da ne potpadnu pod uticaj postojećih podela među bosanskohercegovačkim „andrićolozima“. Značaj okupljanja u okviru međunarodnog projekta „Andrić-Initiative: Ivo Andrić u Evropskom kontekstu“ treba sagledati i valorizovati i u toj njegovoj aktualnoj i potencijalnoj korektivnoj i usmerivačkoj dimenziji. Primera radi, prilozi Dušana Rape „Midhat Begić i Muhsin Rizvić o Ivi Andriću“ i Zvonka Kovača „Ivo Andrić kao interkulturalni pisac“, objavljeni u zborniku radova s prošlogodišnjeg Simpozijuma u Gracu, postavljaju prava pitanja i upućuju na pristupe koji mogu voditi ka susretu s istinskim Andrićem, ali i ka objektivnom kritičkom pr(e)ocenjivanju načina na koji se tokom poslednjih nekoliko decenija hermeneutički pristupalo njegovom delu.

S aspekta našeg razmatranja, jedan pasus iz uzorne Rapine komparativne studije Begićevog i Rizvićevog pristupa Andriću zavređuje da bude u celini naveden. Njime se uvodi zaključno poglavlje „Odakle toliko različito shvaćanje Andrića?“:

„Što bi se na kraju moglo reći o vjerodostojnosti i uvjerljivosti Rizvićeve knjige 'Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu', i po čemu se ona u velikoj mjeri razlikuje od sličnih djela Midhata Begića o Andriću? Zašto je Muhsin Rizvić, nesumnjivo dobar poznavalac Andrićeva književnog djela, od svih poznatijih književnih kritičara dao jednu od najnegativnijih ocjena Andriću, i to u prvom redu kao čovjeku? Kako je moguće da najveći broj značajnih književnih kritičara nije primijetio takve negativne Andrićeve osobine skoro 50 godina, jer Rizvić tvrdi da se to jasno vidjelo već u njegovim prvim djelima, tj. njegovoj Disertaciji iz 1924. godine? Pa ni sam Rizvić nije o tome opširnije pisao prije 1980. godine. Na ova i slična pitanja trebat će jedanput smireno i objektivno odgovoriti, jer je to u našem vremenu, preosjetljivom zbog mnogih spornih opterećenja prošlosti, još uvijek teško i nesigurno.“

Samim pitanjem kolega Rapo je u suštini i odgovorio, ali se taj svima poznati odgovor još uvek nalazi u predelima podrazumevanja i prećutkivanja, a sigurno će još neko (duže?) vreme tu i ostati, jer posredi nisu samo „sporna opterećenja prošlosti“ već je reč o prošlosti koja, nažalost, i dalje traje. Nije Ivo Andrić u jednom razgovoru s Mešom Selimovićem slučajno lakonski rekao da je „prošlost ono što ne prolazi“. A raspravljalo se o tome da li je opasnije pisati savremeni roman, što je zastupao Selimović, ili delo s istorijskom temom (M. Gligorijević. „Građevina životopisa“. Beograd 2008: 29). Kao da čujemo odjek poruke T. S. Eliota: „Osećaj za istoriju uključuje zapažanje ne samo onoga što je prošlo u prošlosti, već i što je sadašnje u prošlosti“ (T. S. Eliot. „Izabrani tekstovi“. Beograd 1963: 34).

Polazeći od tačnog zapažanja da u naglašenom i raširenom javnom spočitavanju antimuslimanstva/antibošnjaštva Ivi Andriću postoji nešto što bi se, u ši-

rem smislu, moglo odrediti kao *terminus ante quem non* (Rapo u Rizvićevom slučaju navodi 1980. godinu, a napadi su se, inače, počeli pojavljivati od ranih šezdesetih godina XX veka), bilo bi zanimljivo i, verujem, poučno obratiti se, s „naknadnom pameću“, nekim ranije pisanim kritikama i analiza- ma Andrićeve umetnosti. Ubeđen sam da bi sveobuhvatna uravnoteženost i dalekovidna pronicljivost nekih starih, teorijskom samodopadljivošću neoptereće- nih ocena mogla biti od nemale koristi u nastojanju da se „postideološki“ (done- kle i „postteorijski“) osmisli novi, savremenosti prilagođeni pristup „fenomenu Andrić“. Taj pristup bi morao prevazići ekstremnu jednostranost suprotstavlje- nih ideoloških pozicija, uvažiti sve vredne višedecenijske doprinose produblje- nih parcijalnih istraživanja i specijalističkih studija različitih aspekata Andri- ćevog dela, ali i obnoviti uvažavanje njegove celovitosti i samosvojnosti u lokal- nom, evropskom i univerzalnom kontekstu. Tako bi se uspostavio zdravi konti- nuitet u kritičkom sagledavanju neospornog o neosporivom „fenomenu Andrić“. Navešću samo jedan, ali paradigmatičan primer ranog kritičarskog suočavanja s „Pripovetkama“ i „Travničkom hronikom“ budućeg nobelovca. Reč je o napisi- ma lucidnog tumača Andrićeve proze, Milana Bogdanovića, iz 1931. i 1946. go- dine. Zna se da je Bogdanović među prvima zapazio Andrićev nesvakidašnji dar i predvideo mu veliku budućnost, ali se njegovi tekstovi, kao zastareli, ug- lavnom više ne čitaju. Uzima se da i sami već pripadaju istoriji književnosti, odnosno predmetu njenog zanimanja, dok su za uobličavanje savremenog dis- kursa o literaturi irelevantni. Možda ih tek neki savesni profesor preporučuje pažnji svojih studenata. Koliko je Bogdanović „zastareo“, neka pokažu sledeći navodi, počevši od upozorenja, toliko aktualnog, da „o jednoj knjizi ne treba su- diti po onome što ona nije, nego po onome što ona jeste“. Pišući o logici s kojom Andrić za književnu obradu bira teme iz tragičnog i mračnog sveta Bosne, Bog- danović zaključuje da tu nije na delu umetnička ćud i tendenciozna volja, „već jedna sistematizovana i produbljena koncepcija zavisnosti i vezanosti, moglo bi se reći neodgovornosti, ljudskih sudbina od ko zna kakvih i kadašnjih, nedo- glednih i nedomerljivih preduslova i prauzroka. To pripovetke Iva Andrića, ko- je bi inače imale biti lokalno ograničene, uznosi iznad ambijenta i uopštava im unutrašnje podatke, podižući ih do nekih generalnih vrednosti. U isto vreme, to ih tesno vezuje za jedno moderno filozofsko-psihološko shvatanje sveta i živo- ta“ (M. Bogdanović. „Kritike“. Zagreb 1948: 286–287). Nisu li u ovoj pregnant- noj analizi dati najbitniji putokazi za izgrađivanje verodostojne predstave o po- etici Andrićeve proze, uključujući i njegov odnos prema „nedoglednim i nedo- merljivim preduslovima i prauzrocima“ koji su uobličili sredinu i ljude koji čine svet njegovih pripovedaka. Prema prošlosti, dakle. Još određenije, u ogledu o „Travničkoj hronici“, Bogdanović piše:

„On dovodi istoriju u Travnik, ali je tu pušta da skoro sasvim miruje. Ona je samo pokretač nekih čisto ljudskih reakcija kod konzula koji ovde predsta- vljaju i zastupaju njene tendencije, ali se same te tendencije mnogo ne vide, jer

se najviše posmatraju i uočavaju psihološke posledice političkih suprotnosti između konzula [...] Ivo Andrić nije gluv za sva ta pitanja i nije za njih zatvoren, on ne zaboravlja da u sugestijama ili odjecima pusti da se ponekad istorija i čuje, kao uzbudljiva tutnjava uznemirene epohe, ali njegov stvaralački interes je upućen na drugu stranu“ (Bogdanović, op. cit.: 310).

Samo još da se na tu stranu uputi i stvaralački interes onih koji ga tumače, uključujući i zainteresovane za mesto i ulogu istorije, a onda i istoriografije, u njegovom književnom delu! A oni bi, svakako, morali da pođu od fundamentalne pozitivističke studije Midhata Šamića „Istorijski izvori 'Travničke hronike' Ive Andrića“ (Sarajevo 1962), još jedne stare knjige koju su većma teorijski usmereni savremeni tumači Andrićeve umetnosti skloni da smatraju prevaziđenom, a čija zaključna rečenica glasi: „Sve je u 'Travničkoj hronici' u isto vrijeme roman i istorija, p o e z i j a i s t v a r n o s t.“ Dakle: i ... i, a ne ili ... ili! Treba, konačno, smoći snage za „i ... i“.

Darko Tanasković (Beograd)

Geschichte und Literatur als Geiseln der Ideologie

Ab dem Bekanntwerden von Andrićs Dissertation auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien (1982) nahmen intensiv geführte Diskussionen über das Verhältnis zwischen Andrićs Dissertation und seinem Werk ihren Anfang. Angesichts der weltweiten Anerkennung des Literaten Andrić und im Kontext des nicht kompatiblen und sich gegenüberstehenden historischen Bewusstseins der südslawischen Völker (vor allem von Serben und Muslimen/Bosniaken) blieben diese Diskussionen nicht auf die literarisch-historische und literarisch-theoretische Ebene beschränkt, wozu auf jeden Fall auch der Umstand beitrug, dass das historische Bosnien jener Ort war, an dem Andrić seine erfolgreichsten und bekanntesten Erzählungen und Romane ansiedelte. Der hohe Grad an polemischer Ideologisierung führte letztendlich dazu, dass Geschichte und Kunst zu Geiseln im Kampf für eine objektive Bewertung historischer Fakten wurden.

Darko Tanasković
 Filozofski fakultet
 Univerzitet u Beogradu
 Beograd

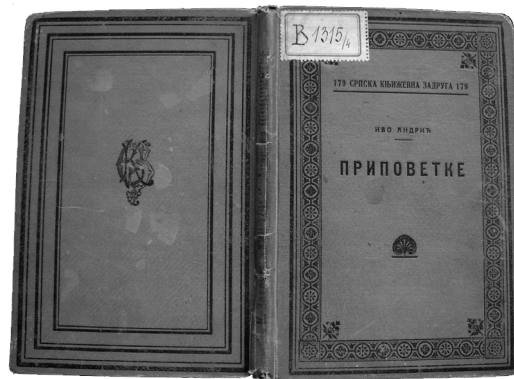
Branko Tošović (Graz)

Andrićevi književni tekstovi iz gračkog perioda (1923–1924)

Rad se sastoji od tri dijela. U prvom se daje osnovna informacija o Andrićevim književnim tekstovima (pripovijetkama i pjesama) nastalim ili prvi put objavljenim 1923. i 1924. godine. U drugom se vrši analiza tih radova. Treći dio je posvećen pripovijeci *SUSEDI*, koja se hronološki ne odnosi na ovaj period (objavljena je 1946), ali je tematski vezana za Grac.

0. Ivo Andrić je u ovom periodu napisao, pripremio/pripremao ili prvi put izdao devet pripovijedaka. To su *MUSTAFA MADŽAR*, *RZAVSKI BREGOVI*, *LJUBAV U KASABI*, *U MUSAFIRHANI*, *U ZINDANU*, *ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38*, *NA DRUGI DAN BOŽIĆA*, *PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI*, *NOĆ U ALHAMBRI*. On je objavio i dvije pjesme: *SLAP NA DRINI* i *ŽEĐ SAVRŠENSTVA*. Neki od proznih tekstova štampani su u zagrebačkom časopisu *JUGOSLAVENSKA NJIVA* (*LJUBAV U KASABI*, 1923; *ISKUŠENJE U ČELJI BROJ 38*, 1924), drugi u *SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU* (*MUSTAFA MADŽAR*, 1923; *U MUSAFIRHANI*, 1923), treći u beogradskom časopisu *MISAO* (*NA DRUGI DAN BOŽIĆA*, 1924), a četvrti u beogradskom *KALENDARU VARDAR* (*PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI*, 1924) i sarajevskom *KALENDARU PROSVJETE* (*RZAVSKI BREGOVI*, 1924). Dio tekstova se pojavio 1924. godine u prvoj Andrićevoj zbirci pripovijedaka (*PRIPOVETKE*), koju je štampala *SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA*.¹ Pjesme su izašle u sarajevskom glasilu *NAROD* 1924. godine. U razgovoru sa Ljubom Jandrićem 18. oktobra 1972. Andrić je rekao da je gotovo sve pripovijetke štampane u prvoj zbirci (takođe *MOST NA ŽEPI* i *ALIJU ĐERZELEZA*) napisao u Višegradu, u kući pedesetak metara nizvodno od mosta u kojoj je proveo djetinjstvo (Jandrić 1982: 215). U drugom razgovoru maja 1973. Jandrić kazuje: „Pokazao sam mu njegovu prvu zbirku pripovijedaka koju sam nedavno kupio u onoj velikoj antikvarnici u Knez-Mihailovoj u Beogradu.“ (Jandrić 1982: 266), na šta je Andrić ovako reagovao: „Uzeo je knjigu u ruke, zagledao njene izbljedjele korice i, napisavši mi posvetu, čudio se kako se njegova prva knjiga, štampana 1924. godine, može još uvijek pronaći u antikvarnicama“.

¹ To su: *MUSTAFA MADŽAR*, *RZAVSKI BREGOVI*, *U MUSAFIRHANI*, *U ZINDANU*, *LJUBAV U KASABI*, *NOĆ U ALHAMBRI* (Ivo Andrić. *PRIPOVETKE*, Beograd, 1924, SKZ, kolo XXVII). U uvodnom dijelu zbirke stoji samo ovo: „Ove pripovetke o Turcima i o našima jesu samo deo (otprilike srednji) jednog rada, započetog pripovetkom *PUT ALIJE ĐERZELEZA* i do danas nezavršenog. – Jedan, manji, deo izlazi po prvi put u ovoj knjizi, dok je drugi, veći, deo štampan u *S. K. GLASNIKU*, *JUGOSLAVENSKOJ NJIVI* i sarajevskoj *PROSVETI*.“

Sl. 1. Naslovna strana PRIPOVEDAKA I, 1925. godina

Andrić je Jandriću rekao i ovo:

„Tada, 1924. godine, bilo je teže ući u Srpsku književnu zadrugu nego u carstvo nebesko. Inače Zadruga i ja smo vršnjaci: rođeni smo iste godine. Za ovu zbirku dobio sam i književnu nagradu koju sam i dobio pre rata. Reč je o nagradi Srpske akademije iz fonda Ljuba Mihailovića koja se davala mladim književnicima. Nagrada je iznosila, čini mi se pet dinara – za ono vreme to je bila lepa suma, mogao si deset volova da kupiš za taj novac, – ali smo ga moji prijatelji i ja za čas spiskali [...]“ (Jandrić 1982: 266).

Književni radovi nastali, pripremljeni/pripremani ili prvi put objavljeni 1923. i 1924. godine odlikuju se mješavinom ekavice i ijekavice. Sedam tekstova izašlo je na ijekavici (MUSTAFA MADŽAR, RZAVSKI BREGOVI, LJUBAV U KASABI, U MUSAFIRHANI, U ZINDANU, PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI, NOĆ U ALHAMBRI), četiri na ekavici (ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38, NA DRUGI DAN BOŽIĆA, SLAP NA DRINI, ŽED SAVRŠENSTVA). U nekim od njih dolazi do upotrebe i jednog i drugog pisma. Tako se u pjesmi SLAP NA DRINI naporedo sa ekavizmima *posle*, *čovjek*, *zver* pojavljuje *bdjeti* (*bdiješ*). Dakle, odnos dvaju pisama u gračkom opusu je 7: 4 u korist ijekavice.

Sve pripovijetke iz gračkog perioda, osim NOĆI U ALHAMBRI, napisane su u trećem licu, što se donekle razlikuje od pripovijedaka iz drugih faza.

„Pada u oči da se u Andrićevim pripovetkama mogu naći priče i u trećem licu i u prvom licu, kao i mešoviti oblici i jedne i druge vrste [...] Andrić priča priče koje su građene sasvim u duhu tradicionalnih pojmova o objektivnom karakteru epske poezije [...] Andrićeve pripovetke u trećem licu odlikuju se, naročito, dubokim istorizmom, tesnom vezom sa narodnom [...] Preko koncepcije formiranja junaka reflektuju se pitanja o istoriji čovečanstva, filozofska i etička pitanja, na primer o promenljivosti sveta, odnosno, o ‘većitom povratku’ pojava [...]“ (Rajs 1981: 799).

Tematski pripovijetke iz gračkog perioda obuhvataju nekoliko cjelina: bosansku istoriju (MUSTAFA MADŽAR, RZAVSKI BREGOVI), život franjevacu i pravoslavnih sveštenika (U MUSAFIRHANI, U ZINDANU), odnos žene i muškarca (LJUBAV

U KASABI), tamnovanje (U ZINDANU, ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38, PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI), diplomatsku službu (NA DRUGI DAN BOŽIĆA), boravak u inostranstvu (NOĆ U ALHAMBRI). Andrić opisuje život svih četiriju konfesija, pri čemu se neki tekstovi izdvajaju fokusiranjem jedne od njih – MUSTAFA MADŽAR (muslimani), U MUSAFIRHANI (katolici), RZAVSKI BREGOVI (pravoslavci), LJUBAV U KASABI (Jevreji).² U gračkom književnom opusu Andrić je nastavio da razrađuje cikluse iz prvog perioda stvaralaštva koji bi se kratko mogao označiti kao Bosna, tamnica, muškarac ↔ žena, fratri.

Jedna od dominantni u pripovijetkama iz ovog perioda je istok, što je još 1923. zapazila i analizirala Isidora Sekulić (prije pojave prve zbirke pripovijedaka). „U pripovetkama Iva Andrića ima mnogo Istoka, a ima ga od svake vrste, stravičnog, mračnog, poetičnog, šaljivog, mudrog“ (Sekulić 1981: 50–51). U njenoj percepciji nalazimo šest osnovnih elemenata. Prvo, Andrić ispoljava duboku intimnu zainteresovanost za islam.³

„Andrić ima beskrajno i vrelo interesovanje za islamski element koji je toliko vremena bio gospodar i sudbina njegova zavičaja, za sve primitivne, surove, grozne, a uz to zagonetne i živopisne tipove iz tog starog, turskog vremena Bosne. Taj je interes kod Andrića duboko intiman“ (Sekulić 1981: 50–51).

Drugo, Andrić je maksimalno okrenut „napaćenoj“ Bosni.

„Mnogostradalna Bosna, koja, kao i bolan čovek, niti je mogla spavati, niti je drugom davala da zaspi, ta Bosna je od teške svoje nesаницe ostavila mnogo u nasleđe jednom od najboljih svojih pesnika. U pričama Iva Andrića, prema tome, ustaje pred nas ono od čega je Bosni bilo teško, ali što je, u isti mah, bacalo na crni život njen bogate šare i grotesknog i strašnog muslimanskog Orijenta. Ustaje pred nas nekadašnjica, sa logorima i hanovi-

² Andrićeve pripovijetke (ukupno 103; prema drugom izvoru ima ih mnogo više: 137: Andrić 2008) Krunoslav Pranjić ovako tematski određuje: „Za života objavljenih priča/pripovjedaka/pripovedaka u Andrića bilo je stotinitri; dvanaest ih je baštinjeno iz rukopisne ostavštine. Tematski, ove bi se priče dale imenovati te kao historijske, te kao ambijentalne prikazujući živalj svečetiriju bosanskih etno-konfesionalnih skupina (katoličkih, muslimanskih, pravoslavnih i židovskih), te kao priče ljubavne, pa fratarske, pa kao humorističke ili psiho-socio-analitičke, pa priče o socio-historijskim nemirima, kolektivnim kao i individualnim ratnim psihozama, priče o dječjoj okrutnosti jednako kao i u odraslih, o ‘malim’ ljudima što nezadovoljenost životom naknađuju mitomanskim izletima u carstvo mašte gdje dograđuju oskudne i sive podatke svojih biografija“ (Pranjić 2009: 127). Statistička većina Andrićeva opusa, nastavlja Pranjić, tematski je vezana uz njegovu zavičajnu Bosnu, njenu istoriju, njene ljude i običaje, ponašanje, tradiciju, legende.

³ Ali po prirodi sasvim drugu od one koju je krajem istog stoljeća nalazio Muhsin Rizvić, posebno u negativnom smislu.

ma, vazda živim drumovima, sa čaršinjama i kahvama, sa prljavim i surovim životom, sa strašnim i tajanstvenim, biva i smešnim tipovima, kakvi su Đerzelez Alija, Mustafa Madžar, Mula Jusuf, i drugi. Nož, puška, megdan; bogato odelo i besni ati; loj, luk, znoj, dronjak; besposličenje i pustolovine; pijane glave, besni ćefovi; netaknute primitivne snage i presne strasti“ (Sekulić 1981: 50–51).

Treće, njegovo pripovijedanje je originalno, teško, fascinantno.

„[...] sve to realno i odvratno i strašno i jeste i nije takvo, jer je potonulo u onu tamnu i slatku starodrevnost u koju se svi tako rado gnjuramo. Zagnjurimo se, žmurimo, oslušujemo, treptimo: pevanje nekog nevidljivog, ukuisanje nekog nevidljivog, stari adet nečeg davno potonulog. Dolaze, zatim, čitave pregršti orijentalizama u slikanju, turcizama u jeziku, koje, kad ne razumemo, vezujemo za mistične predstave; kad razumemo, vezujemo za slatka sećanja iz priča i pesama. Pa se onda raskalašne i vrištave šale odmenjuju sa slutnjom nečega što je večito sakriveno, ili što čovek večito sakriva. Iskaču, zatim, tamni nagoni, kao rulje zveri, i, žedni krvi i bludi, snažni kao u dan stvaranja sveta, zaustavljaju časom sve, i zapovedaju pir strasti i umiranja. U grobnoj i mudroj tišini koja ostaje posle toga, mešaju se i izjednačuju sudbine, sujeverja i istine... I sve to, apsolutno sve, i psovka, i lascivnost, i požuda, i komika, i užas, kazuje se polako, ravnomerno, pomalo monotono, pomalo tajanstveno, sa žarkom i slatkom rečitošću, koja ne da zadremati, ali ne da ni sasvim probuditi se. Za sve na svetu se ne smemo razbuditi, jer, kao i stari Bagdad, sav se Istok najbolje vidi onda kad su oko nas 'lojanica, kutovi puni senki, na prozoru parče modre noći“ (Sekulić 1981: 50–51).

Četvrto, pripovijedanje se razlikuje od zapadnog („buržoaskog“), naročito kad je u pitanju intimnost, interijer.

„Andrićeva su lica daleko od svega buržoaskog, baš ako se među njima nađe i koji fratar, i koji vrlo domaći kadija. Prema tome je i pripovetka o tim licima daleko od one zapadne psihologije po kojoj se junaku, slično onom nacrtanom čoveku u JESTASTVENICI, svaki otkucaj srca, svaki pokret i refleks nalaze tačno pod numerom i imenom. Nego se degenerici, hulje, badavadžije, čaršijske budale ili božji ljudi bacaju pred nas sa spoljašnjim životom nagona, tela, ili prve pomisli, sa dva-tri momenta kad u individui iskoči dno na vrh, nadme se celo srce, i ona se izbacuje jaka i imperativna kao da u tom momentu raspolaže celim svojim životom“ (Sekulić 1981: 53–54).

Andrićeva priča, nastavlja Sekulić, do bizarnosti je originalna, jezovito neposredna i „ogrezla u koloritu“ pa je ponekad teško vjerovati da je pripovjedač istovetan sa delikatnim, sentimentalnim, hrišćanskim, tipično zapadnim piscem knjiga EX PONTO i NEMIRI [...]

„Druga crta Istoka u pripovetkama Iva Andrića, to je odsustvo buržoaskog života, buržoaskih tipova i interijera. Nema muža i žene, gospodina i gospođe i nekog trećeg, nema intimnih stradanja ili herojstva porodice, njenih članova ili članova društva, nema nervnih potresa ni suza. Na starom islamskom Istoku su interijeri bili mahom nedokučni, stajali leđima okrenuti i prema javnom mišljenju i prema sudnici, nisu se davali poeziji. Ako je neko i ulazio u njih, imao je oči i uši da ostavi u predsoblju, zajedno sa kondurama. A ako bi se našao delija, junak, šaldžija, degenerik, ili kakva bilo snaga, nedug, obest ili talent, to je izlazilo na čaršiju, na drum, na megdan. Tako je najvećim delom u pripovetkama Iva Andrića“ (Sekulić 1981: 50–51).

To se posebno tiče odnosa muškarca i žene.

„[...] nosioci događaja, junaci, uvek su muškarci. Žene su sakrivene, sporedne, ispod života, i nisu ličnosti, nego jedino pokretne snage. Ili se javljaju samo kao zlo priviđenje, npr. žena iz Erzeruma u grozničavim snovima Mustafe Madžara; ili promiču umotane u bošču ili se tek daju slutiti iza zatvorenih prozora, dražeći uostalom i tako svu mušku okolinu, od žutog i krezubog idiota Alije; ili iskaču i prolaze epizodično, rasmejjane i raskalašne, zapodevajući u muškarcu ono što će dati detalj pripovetke [...]“ (Sekulić 1981: 55).

Peto, galerija Andrićevih likova je vrlo šarena.

„Njegove su figure ponajčešće sirovi junaci krvnici, ili božjaci i fukara, pustolovi, bastardi, Cigani i Mađari poturčenjaci, u Bosnu oterane i nezadovoljne Stambolije, *raznolika čeljad* koja tumara po zemlji i svetu, ide tobože u *trgovinu*, a stvarno onamo *kud ih vode mutni i strašni nagon*, fantomske ili krvave figure koje projašu pola života, tako da ih ljudi znaju većinom samo po imenu, po pričanju, i po strahu“ (Sekulić 1981: 53–54).

Šesto, sugestija i sugestivnost predstavljaju jednu od dominantni Andrićevih pripovijedaka i dolaze umjesto zapadne analize.

„Jedno od najsnažnijih, iznutrašnjih zračenja Andrićeva Istoka jeste moć sugestije, sugestivnost koja u njegovim pričama zamenjuje zapadnu analizu. Mustafa Madžar je može biti najjači, a sigurno najvirtuozniji primer za tu moć, moć po kojoj se saopštavanje priče ne dešava tako da ste vi nepomični očekivač, a junak da se dovodi do vas, i demonstrira vašem shvatanju i osećanju, nego, naprotiv, on, plastičan, ceo i vreo, ostaje na svome mestu i u svome vremenu, a vi, čitalac, bivate odvlačeni u njegovu neposrednu blizinu, i uvlačeni u živi krug njegove ličnosti. Andrić je pravi mag da to učini“ (Sekulić 1981: 56).

Radovan Vučković smatra da se nijedna od istočnjačkih osobina kako ih je vidjela Isidora Sekulić nije pokazala dominantom u docnijim Andrićevom

ostvarenjima i da su prevladavale one crte koje se mogu označiti kao tipično zapadne (Vučković 2009: 215).

U odnosu na istinsko odslikavanje Bosne u Andrićevim tekstovima posebnu poziciju zauzima Đorđe Jovanović 1949. godine. Ona bi se moga kratko definisati na sljedeći način: to što je Andrić pisao u svojim provijetkama predstavlja samo prividni realizam.

„Ivo Andrić takođe daje jednu naročitu Bosnu, Bosnu pre svega košmarsku i prokletstvom osenčenu. Mada u prvi mah njegova subjektivna deformacija može da obuzme i uzbuđi, ipak posle svake njegove pripovetke ne može da se nikako poveruje da jedna takva zemlja postoji, da naročito danas postoji. Pogotovu ne možemo da poverujemo mi koji smo tako blizu nje, a da ne govorimo o onima koji u njoj žive i poznaju je daleko bolje i osećaju prišnije od nas. Površno posmatrano, pripovedanje Iva Andrića izgleda realistično, ali uistinu ono je daleko od realizma. Andrić prikazuje Bosnu onako kako je on doživljava, a on je zaista doživljava na svoj način, samo što to njegovo doživljavanje nema nikakve veze sa realizmom. Andriću se ne može osporavati iskrenost, ali baš činjenica da on iskreno ume da doživi Bosnu jedino kao mračan i grčevit ambijent strasti, prokletstva i bestijalnosti, sasvim ubedljivo otklanja svaku pomisao o njegovom realizmu. Iako nam za književnu obradu današnjice realizam izgleda sve pogodniji, sve neminovniji, to još nikako ne znači da su sve ostale književne metode izuzev realističke, nemoćne ili čak štetne. (Dreigroschen-roman Bert Brehta nije realistički roman, ali je ipak genijalan presek postojećeg društvenog poretka i raskrinkavanja vladajućeg morala). Ne bi se smelo Andriću prebaciti što nije realista, niti se od njega zahteva da bude realista. Ali se mora ukazati da njegov prividni realizam nije pravi realizam, jer bi u tom slučaju književno stvaranje Iva Andrića moglo da se shvati kao pravi odraz bosanske stvarnosti, što ono nikako nije i ne može da bude. Ne, nije to Bosna, ta jezovita jazbina u kojoj su svi ljudi i sve pojave toliko morbidni; nije to Bosna, ta krvava i tajanstvena neman, koja gmiže, palaca i srlja iz njegovih kazivanja. Nije to Bosna, ta razbuktala strast i plodnost koja se graniči ili prelazi u patologiju; nije to Bosna, svi ti ljudi Iva Andrića što nose u svojoj krvi mračnjačku kob i prokletstvo“ (Jovanović 1949: 188–189).

Za Jovanovića s a m o k a o ž i v o i s t v a r n o izgledaju figure Alije Đerzeleza, Mustafe Madžara, Ćorkana, paša i kasabskih gazda, a to se odnosi i na sve drugo: kretanje čitavih armija, bijeljenje jata logorskih šatora itd. Zatim dodaje:

„Bosna Iva Andrića liči na panoptikum, prepun voštanih kipova i modela, koji većinom pokazuju samo ono što je nenormalno, bolesno, bizarno. Kad čovek ostavi pripovetke Iva Andrića, oseća se kao da izlazi iz neprovetrenih i zagušljivih prostorija panoptikuma, oseća se mučno donekle otužno, i

samo izražajna spretnost g. Andrića doprinosi da to osećanje otužnosti ne prevlada sasvim. Samo nesumnjiva proživljenost ovakvih sadržaja razuverava nas da vizije g. Andrića nisu prosti artistički dekor“ (Jovanović 1949: 188–189).

Andrićevu poziciju Jovanović naziva „subjektivnom deformacijom“, u kojoj nalazi i „nešto poetskog“, ali ona je toliko subjektivna da je od jedne realne i ustalasane Bosne dobijen „jezivi panoptikum“.

„Gledati na taj način može jedino to da se vidi, manje ili više slikovito, manje ili više dramatično, ali u svim slučajevima tajanstveno, stihijski tajanstveno. Oseća Andrić da su ti ljudi unakaženi, da se međusobno sukobljavaju i bore, naslućuje on i nekakva gibanja i poremećaje; zna on da se sve to ne odigrava bezuzročno i proizvoljno i korena svemu nalazi Andrić u neumitnom diktatu krvi i puti, u toj tmuni i paklu telesnosti, nezajažljive i bezobzirne telesnosti. Mistika plotnosti, to je početna i završna tačka Andrićevog stava. Ne može Andrić da vidi stvarnost“ (Jovanović 1949: 189–190).

Đorđe Jovanović zaključuje:

„Takav je Andrić i njegova Bosna. Već godinama su oni takvi. Takvi su i u ovom najnovijem nizu pripovedaka. Andrić samo uvećava svoju galeriju, ali je sadržinski ne menja. Opasnost je da, ako se to povećavanje nastavi, danas još doživljenosti ne postanu običan manir. Manir uprkos svoj izražajnoj rutini koja ponekad čak liči i na majstorstvo“ (Jovanović 1949: 190).

i dodaje da publika neće „košmarski doživljaj i subjektivnu deformaciju“, već hoće Bosnu „onakvu kakva je, a to joj Ivo Andrić dosad nije pružio“.

Koliko nam je poznato, ovakvu ocjenu nije prihvatio niti je podržavao i podržava bilo koji prijašnji ili sadašnji kritičar.⁴ Andrićev realizam posebno ističe Risto Tošović, i to oponirajući upravo Jovanoviću:

„Andrić je [...] ‘pretvaranje’ površinskih sila u ljudski nagon u svom delu odrazio takvom realističkom snagom koja najzad daje stvarno tumačenje poreklu svakog ‘prokletstva’, ‘krivice’, ‘zla’, ‘greha’, ‘biološkog straha’, ‘unutrašnjeg mraka’, ‘neobjašnjivih tamnih sila u čoveku’, svih nastranosti koje potiču iz narušavanja prirodnog odnosa prema čoveku, a u čemu su neki interpretatori Andrićevog dela samo nalazili nekakvu poeziju ‘morbidnog, mutnog, propadajućeg bića’ i isticali je kao njegovu osnovnu vrednost. Drugi su, međutim, u tome videli opet samo ‘subjektivnu deformaciju’ koja izneverava stvarnost, ali je suština i jednog i drugog mišljenja ista: izrečena su sa predubedenjem i ne toliko u nameri da se da stvarni prikaz Andriće-

⁴ Izuzetak predstavljaju oni bošnjački/muslimanski intelektualci koji pokušavaju paušalno, prilično neuspešno i tendenciozno da dokažu kako je Andrić ocrnio Bošnjake/Muslimane pa stoga neki od njih, kao Muhsin Rizvić, rado citiraju Đorđa Jovanovića.

va metoda koliko da se njegovo delo saobrazi njihovim literatnim (i životnim) predstavama“ (Tošović 1962: 178–179).

Sve Andrićeve pripovijetke iz gračkog perioda potvrđuju naše zapažanje da za centralne likove Andrić obično bira ó š k a s t e t i p o v e i da na njima gradi radnju. U to nas uvjerava i Petar Džadžić, koji uvodi pojam o b l i h l i k o v a pitajući se: „Jeste li uočili neke Andrićeve junake – među onim ‘oblim’ likovima kojima vidite čas rađanja i čas smrti – za koje se može reći da im u životu cvetaju ruže“ (Džadžić 1996: 294)? Odgovor je: „Svakako niste. Takvih i nema.“ I to ovako objašnjava: „Sve je to kod Andrića dovedeno do savršenstva; međutim životne harmonije u tom s a v r š e n s t v u k n j i ž e v n o g o b l i k o v a n j a ž i v o t a nema, sve je disharmonija, sudar, udar sudbine, patnja, život smrti i smrt pre smrti, plač i škrkut zubima“.

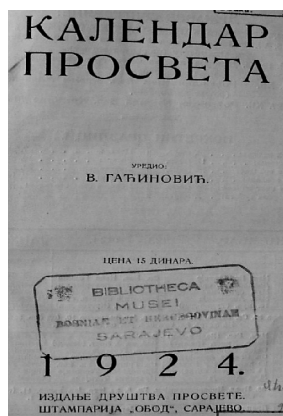
Velibor Gligorić konstatuje da je Andrić u svojim pripovijetkama otkrivao novo lice Bosne, drugojačije, osobenije od onoga koje je pokazano u djelima ranijih bosanskih pisaca prozaista. „Uzimao je motive iz daleke prošlosti Bosne u kojoj je nalazio bogati rezervoar u protivrečnostima i složenostima šarolikog nacionalnog i verskog konglomerata. U prvom planu ranih pripovedaka Iva Andrića su teme: splet odnosa između turske vojne sile i katoličkih fratara, likovi turskih vojnih poglavica i život bosanske kasabe pod turskom upravom. Andrić ispisuje u ovim pripovetkama hroniku vremena i hroniku sredine“ (Gligorić 1959: 101).

II

1. Andrićeви književni tekstovi iz gračkog perioda (1923–1924) ulaze u sastav ciklusâ započelih ili nagoviještenih u pišćevom austrougarskom periodu (1892–1922) koji bi se mogli ovako nazvati: istorijski (MUSTAFA MADŽAR, RZAVSKI BREGOVI), ljubavno-erotski (LJUBAV U KASABI), tamnički (PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI, ISKUŠENJE U ČELJI BROJ 38, U ZINDANU), fratarski (U MUSAFIRHANI, U ZINDANU), fratarsko-tamnički (U ZINDANU), konzulski (NA DRUGI DAN BOŽIĆA, NOĆ U ALHAMBRI) i lirski (SLAP NA DRINI, ŽED SAVRŠENSTVA).

Što se tiče istorijskog ciklusa, on je manje-više zastupljen u većini tekstova iz toga perioda, ali je najviše došao do izražaja u MUSTAFI MAŽDARU i RZAVSKIM BREGOVIMA. Po odjeku koji je izazvala u književnoj kritici, posebno u vezi sa glavnim junakom, centralna pripovijetka iz gračkog perioda jeste MUSTAFA MADŽAR. Ona je prvi put objavljena u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (Beograd, 1923, knj. VIII/1, s. 1–15). Pošto smo ovaj tekst detaljno analizirali (Tošović 2009: 179–214), na njoj se nećemo zadržavati.

Pripovijetka RZAVSKI BREGOVI objavljena je 1924. godine na ijekavici u KALENDARU PROSVETE (Sarajevo, s. 10–18).

Sl. 2. Naslovna strana KALENDARА PROSVJETE за 1924. godinu

Njen značaj je u tome što predstavlja prvu probu za pisanje romana NA DRINI ČUPRIJA. U njoj se opisuju događaji od dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu 1878. do povlačenja 1918. godine, odnosno opisuju se *kratko ali vjerno* iskušanja kroz koja su rzavski bregovi prošli i kojima su odoljeli.⁵

2. Pripovijedanje počinje opisom turskog topa koji se zaglibio poslije glasinačke bitke. „A nekoliko sati iza toga udoše u varošicu ispod bregova, Austrijanci, prašni i ljuti.“ Turski top, prikovanog Ali-hodžu uz direk i modre austrijske uniforme pisac označava kao početak burnih godina. Dalje se prikazuju nastojanja Austrijanaca da stvore neophodnu infrastrukturu na tom području: šire se putevi, miniraju stijene, grade se kasarne, stanovi i štale. Dolazi bataljon pionira – *sve mladi i bijesni Tiroinci*. Vojnici kupuju jaja i mlijeko, hvataju žene za grudi, penju se na dimnjak kasarne i oponašaju hodžu na munari, uveče pjevaju idući drumom i pitaju gdje ima žena.⁶ Pisac ističe da je sve bilo *pod konac i na pravi kut svedeno*. Dovezen je i prvi klavir, napravljeno tenisko igralište (*tenis*). Organizuje se maskenbal. Vojska je sve više rasla (došla je artiljerijska brigada, tu je i nekoliko bataljona pješadije), otpočela je i prva regrutaci-

⁵ *Rzavski bregovi* nisu pojam koji možemo naći na geografskim kartama.

⁶ O likovima Austrijanaca i Nijemaca u Andrićevim pripovijetkama piše Radovan Vučković: „Uzimajući junake za svoja dela, pogotovo za dva nedovršena romana, Austrijance i Nemce, Andrić im nije pristupao ideološki, niti je na bilo koji način želeo da ih karikira ili negativno markira kao pripadnike naroda s kojima je u dva navrata, u ratnim uslovima, bio u konfliktu. Jedino se može reći da se u njegovim delima nastalim za vreme ili posle Drugog svetskog rata oseća u uzgrednim opaskama o karakternim osobinama i moralnom profilu junaka mestimično odslikan stereotip koji je o Nemcima u svetu stvoren tada ili docnije [...] Likovi u Andrićevim delima poreklom iz Austrougarske monarhije izdvajaju se po jednoj drugoj osobenosti – rođeni su iz ukrštenih brakova ili su ponemčeni i predstavljaju mešavinu različitih naroda i najčešće su poliglotskog jezičkog obrazovanja [...] Sve su te ličnosti izgubile vlastiti nacionalni i psihički integritet i identitet, pa su, moguće, sklone ekscesima, moralno problematičnom i bizarnom ponašanju. Andrić ih je zbog toga i uvodio u svoje delo. Njega nije zanimalo da šire obrazlaže istorijski i socijalni aspekt jedne i druge pojave (nacionalnog mešanja i asimilacije), već je nastojao da postigne efekte pripovedajući o ličnostima bez identiteta i koje zaobilaznim i problematičnim putevima treba da se dokažu kao ljudska bića. Takve ličnosti više su sklone tragičnim peripetijama nego one koje su čvrsto ukotvljene u okvire jedne nacije, jezika i vere. Za pisca Andrićevog kova inspirativna je bila otvorenost tih ličnosti prema svim životnim izazovima i on ih je pronalazio u nacionalno mešovitoj sredini Austrougarske monarhije“ (Vučković 2009: 217–218).

ja. Napravljeno je streljište, iskopani rovovi, a od okrećenog kamena izrađeni inicijali carevog imena. U tajnosti se gradila tvrđava. Uglavnom, Austrija se na tom terenu pripremala za rat sa Srbijom. Nešto kasnije stigli su inženjeri, činovnici da sastavljaju katastar te mjeraci zemlje (geometri). Time je brijeg počeo da gubi svoj oblik. Po najgušćim šumama čula se štajerska harmonika.

Sl. 3. Ržavski bregovi

Oficiri su priređivali večere, pjevali ratne pjesme i puštali rakete. U povoljnoj paprati bijeljeli su se zgužvani komadi *njemačkih* novina i prazne kutije od konzervi. Andrić ističe: *I sve što su stranci radili bilo je puno neke samosvijesti koja nas začuđuje i ponižava [...]*⁷ Nastupile su mirne godine, gradili se drumovi, nove državne zgrade i žandarmerijske kasarne u planini. Inženjeri su počeli da prave željeznicu (četvrte godine prošao je prvi voz) i da probijaju tunele. Dvojica *Nijemaca* proveli su puteve i šine po šumama, a mali vagoni počeli da vuku drvo sa bregova i da se ono tovari na vagone i splavove. Nikle su i pilane, magacini i barake. Radove su izvodili Italijani, Ličani i Primorci. Pojavili su se prvi trgovci drvetom. Šume su se prorijedile, što je Andrić slikovito opisao: *borovi su ležali kao poklani*. Divljači je potpuno nestalo. Promjene su zahvatile i odijevanje: mnogi su počeli da nose pantalone i puše cigare *kuba*. Austrijanci su hodali u zelenim šeširima i kratkim pantalonama. Žene stranaca učile su seljanke kako da štirkaju suknje i kuvaju slatkiše. Pojavila se i prva mješovita ljubav između mađarske Jevrejske i rideg, mladog potporučnika Renea Fulta. Ali kao i u drugim Andrićevim pripovijetkama (*LJUBAV U KASABI*, recimo) takva veza (domaća djevojka – strani mladić) imala je tragičan završetak: mladić je ubio djevojku, a onda izvršio samoubistvo. Zatim je došla 1914. godina. *Garnizon se preli s bijesom na varoš i bregove*. Austrijanci su *ubili* svaku pomisao na otpor i bunu, jer su prvog dana objesili četiri kneza na pijaci. Međutim, austrijski front se *zasuka, sroza i pomače prema Sarajevu*. Pisac konstatuje da su se dešavale stvari neopisive i strašne pa je narod živio u neizvjesnosti i strahu –

⁷ Pošto se kao izvor koristi on-line Gralis-Korpus, u kome se na navode strane iz štampanih verzija Andrićevih tekstova, u daljem tekstu taj se podatak takođe ne daje.

Rat leže svom težinom na bregove.; Sva se tuđinska blagodat pretvori u užas. Nastupila je glad, koja je istrijebila sve što je slabo i nejako. Četvrte godine (1918) Austrijanci su počeli da spremaju odbranu, ali su odstupili prema Sarajevu. *Bregovi zbacuju sa sebe sve kao mrsku haljinu.*⁸ Rezultat svega toga: trunu zemunice, osipaju se i sliježu rovovi, zarasta tunnel, sve se zatravljuje. Tvrđava je razorena, carevi inicijali izbljedjeli, natpis *Zivilisten Eingang verboten* prepukao. *Sve strano izbrisano kao pogrešan račun.* Ostali su samo bregovi.⁹

Sl. 4. Rzav

U pripovijeci se na više mjesta pojavljuje dihotomija *naši – tuđi*, za šta pisac koristi izraze *naši, Srbijanci – Austrijanci, Nijemci*. On ponekad govo-

⁸ S tim u vezi pita se Branko Milanović: „Pitamo se: šta je to *sve*? – i moramo se vratiti konkretnom mediju same pripovetke da bismo tek tada videli da ovo *sve* u ovom slučaju nije ni lepo, ni dobro, ni smisljeno, ni trajno. To je uglavnom ‘tuđinska работа’, ‘pogrešan račun’, ‘zabrane i rovovi’, *sve* protivno ne samo logici tla na kojem je nastalo nego i duhu ljudi koji tu žive, *sve* protivno večnim zakonima prirode i slobode“ (Milanović 1996: 42–43). Milanović nastavlja: „Odričući ta nedozrela dela ljudskih ruku bez pravog smisla i svrhe, a ističući elementarnu snagu i delo prirode, Andrićeva pripovetka ni u kom slučaju, dakle, ne negira smisao dubljih ljudskih nastojanja, nego izražava pobjednički trijumf određenog podneblja i jednoga od davnina osveštanog stila nad onim što je htelo da ga ospori. *Ima nešto moćno i utješljivo u bezbrižnim, uvijek istim konturama bregova kraj kojih provodimo život*, kaže Andrić na početku svoje pripovetke, i taj doživljaj bregova daje ton celoj pripovesti. U isti mah, ukazujući na neminovnu sudbinu ‘zabrana i rovova’, odnosno svega onoga što ljude deli i narušava sklad prirode, i života, kao da Andrić već ovde nagovešćuje i onu drugu perspektivu, istinskih stvaralačkih stremljenja i podviga, čiji vek neće biti kratak, čija će lepota spajati, perspektivu u kojoj će umetnik u toku sledećih godina graditi stamenu čvrstinu ljudskih mostova i građevina, reči koje su postale delo, linije koje se prepliću i produžuju“ (Milanović 1996: 43).

⁹ Austrijske motive ne nalazimo u drugim pripovijetkama iz gračkog perioda: U MUSAFIRHANI, ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38, NOĆ U ALHAMBRI, U ZINDANU.

ri o *Austrijancima*, ponekad o *Nijemcima*, npr. *zgužvani komadi njemačkih novina*, dvojica *Nijemaca*.

3. Radovan Vučković konstatuje da se u RZAVSKIM BREGOVIMA i LJUBAVI U KASABI zbivanje „razvija u kontekstu neke opšte situacije (R. Minde) ili u znaku nekog apsoluta koji je predmet pripovedačke opservacije“ i konstatuje da se time postiže objektivnost i neutralnost legendarnog kazivanja i rješenje: mogućna perspektiva i „treća dimenzija“ ostvaruju se potiranjem pojedinačnog slučaja (Vučković 1974: 195). On smatra da je mjesto apsoluta, kao docnije most, dodijeljeno *rzavskim bregovima*, koji ostaju, u svojoj prirodnoj stalnosti, nedodirnosti prolaznom historijom i mnogim individualnim porazima i nesrećama. U ovome Vukčević nalazi „otiske ekspresionizma“ i izvjestan „lirizam“ u prikazivanju ličnosti i atmosfere (Vučković 1974: 200). To istovremeno govori o Andrićevoj vezanosti za književnu klimu u kojoj je djelovao, ali i pokazuju da je njegov prelaz od lirskog izraza na prozni bio neobično lagan i bez ozbiljnih skokova.

„U prilog ovoj tvrdnji ide činjenica da su nekolike pripovetke iz ove zbirke¹⁰ (RZAVSKI BREGOVI, NOĆ U ALHAMBRI, DAN U RIMU, U ZINDANU) ostale na nivou fragmenata i skica o jednom vremenskom trenutku ili stanju, bez razvijanja nekog ozbiljnijeg, pripovedačkog dramskog sukoba. Radi se, dakle, o istoj onoj vrsti pripovednih atmosferskih skica kakve srećemo i u EX PONTU i NEMIRIMA“ (Vučković 1974: 200).

Dalje se konstatuje da ova „pripovetka-panorama“ predstavlja najbolji idejno-filozofski i kompoziciono-konceptijski nacrt budućeg romana NA DRINI ĆUPRIJA, s tim što ideju o mostu kao stalnosti oko koje se vrte i prolaze ljudske sudbine dobijaju bregovi (Vučković 1974: 188).

„Dakle, jedna konstanta koja je imala veliko značenje, kao simbol, u piščevoj panteističko-metafizičkoj kosmogoniji iz NEMIRA. Ali, U NEMIRIMA simbolika bregova bila je apstraktna i uopštena: jedan od mogućnih poetskih aspekata simbolike simbolističko-impresionističke metafizike. U pripoveci su bregovi konkretizovani i platicizirani tom konkretizacijom, dobili smisao lokalizovanih simbola. Ovi putem, kao i most u romanu NA DRINI ĆUPRIJA, bregovi su stekli, pored simboličkog značenja nosioca jedne dimenzije u strukturi dela, i značenja konkretne ličnosti što živi svojim osobenim životom i doživljava sve dane kojima je izložen i čovek, u jedinstvenom spletu sa njim“ (Vučković 1974: 188).

Dakle, to su određeni bregovi, sa imenima i fizionomijama kao i ljudska bića, čiji je spoljašnji opis vrlo konkretan u svojoj vizuelnoj dinamici, plastici i ljepoti. A njihova je perspektiva sljedeća:

¹⁰ Ima se u vidu prva zbirka, objavljena 1924. godine.

„Takvi, ovi bregovi, kao i most u romanu NA DRINI ČUPRIJA, imaju antropomorfnu moć urastanja u ljudske sudbine i snagu interpoliranja u svest ljudi kao njihov nerazdvojni deo. I budući da je perspektiva iz kojih su bregovi viđeni višegradaska kotlina, kao i u romanu, da su i oni stavljeni u centar kao večna lepota oko koje se vrti prolazni život, nametala se potreba iste koncepcije u strukturiranju, u mozaičkoj kompoziciji, pripovedačke građe oko slične idejno-estetske vertikale. Stoga se i desilo da se mnoge ličnosti u sličnim situacijama i u mnogim značenjima javljaju prvi put u ovoj pripovesti kao i u romanu NA DRINI ČUPRIJA, između ostalih i najvažnije lice romana, Ali-hodža. Istorijska pozadina (makar jedan deo) ista je u oba dela, kao i insistiranje na osobenoj logici života i etici pravoslavnog življa. Tako je, bezmalo, ideja o višegradskoj hronici (ali bez mosta koji se javljao tada u drugoj pripovesti) bila još početkom dvadesetih godina data u svom zametku“ (Vučković 1974: 189).

Vučković takođe ističe da je u ovoj pripovijeci uzgred dodirnuti borbena etika pravoslavnog elementa u Bosni (Vučković 1974:186). On se dotiče i jezičko-stilskog pitanja upotrebe narativnih glagolskih oblika (aorista, imperfekta i krnjeg perfekta) u prvoj knjizi pripovijedaka, koji su po mišljenju Živojina Stanojčića u kasnijim djelima rjeđi ili se potpuno gube pa je jezičko stanje u tim djelima nešto drukčije nego u docnijim. Autor konstatuje da Stanojčićev odgovor na pitanje zašto je to tako ili ne postoji ili je nedovoljan i jednostran (Vučković 1974: 201).

„Ako je taj odgovor i prisutan, on se uglavnom bazira na tvrdnji (naročito u vezi s aoristom) da je upotreba tih oblika vezana za jezičko osećanje karakteristično za piščev užji zavičaj i da je napuštanje tih oblika povezano sa postepenim napuštanjem specifičnog govora toga kraja. Uz to, taj autor označio je iščezavanje imperfekta kao 'prirodno odvajanje od tradicionalnih književnih uzora i od narodskog tipa kazivanja'. Već i u ovom iskazu vidljiva je na prvi pogled jedna protivurečnost, iako u njemu ima donekle istine. Naime, ako se uzme da Andrićeve kritike i lirske proze, pre prvog svetskog rata i posle rata, takođe obiluju ovim oblikom, a njihov način kazivanja daleko je od narodskog tipa pričanja, onda znači da se Andrić nije samo udaljivao od narodskog tipa kazivanja nego o d j e d n o g o b l i k a p i s a n j a koji je on bio usvojio u jednom vremenskom trenutku i u jednoj fazi svog književnog delovanja. Pri tom se ne sme zaboraviti ono što je rečeno ranije: da je Andrić, nalazeći se u specifičnom položaju u mladobosanskoj književnosti, rano napustivši Bosnu, došao u Zagreb i tu, verovatno, pod uticajem Matoša, prihvatio zapadnu jezičko-stilsku varijantu, zapostavivši ekavicu, kojom je napisao svoje prve pesme u BOSANSKOJ VILI i usvojivši ijekavicu, kojom je napisana ova zbirka pripovedaka i dela nastala pre njih, i kojom je pisao i u ono vreme kad je većina mladih hrvatskih pripovedača bila prešla na ekavicu“ (Vučković 1974: 201).

Sl. 5. Rzavski bregovi

4. U ovoj pripovijeci prisutan je motiv sukoba drevnog, nagonskog, vitalnog i civilizacijskog (Džadžić 1995: 22), u kome rzavski bregovi zbacuju sa sebe sve usputno i dodatno (Džadžić 1995:194). „Jedna od prvih Andrićevih pripovedaka, simbolična i alegorična, RZAVSKI BREGOVI, pokazuje kako bregovi, zahvaljujući vitalnim i stalnim snagama prirode i života, stresaju sa sebe tragove ljudskih ruku i civilizacije i ostaju nepromenjeni i nepromenljivi“ (Džadžić 1996: 183). Kritičar smatra da je na neki način otpor koji bregovi pružaju civilizaciji i piščev otpor.

„Naročito kada se ističe da se sa lica bregova skidaju strane naslage koje tu ne spadaju, kao što se briše *pogrešan račun*. Sintagma *pogrešan račun* ukazuje i na autorov spor sa savremenošću, odnosno sa savremenom civilizacijom. Ova mladička negacija traži oslonce u ideji o *neizmenljivoj stvarnosti sveta*, koja će kasnije dobijati sve zreliji izraz u Andrićevoj starobosanskoj mitskoj viziji. Stvari se moraju vratiti u svoje tokove jer: [...] *odvajkada [je] prolazio život bregova u zdravoj jednoličnosti, a pod ukrućenim oblicima izgledalo je da se ništa ne razvija i ništa ne mre, toliko je novo žito ličilo na lanjsko i pokojni na novorođenče* (Džadžić 1996: 183).

Poslije konstatacije da su bregovi kao realnost, ali i kao simbol postojanosti, privlačili Andrića i prije ove pripovijetke navodi se kao dokaz citat iz NEMIRA:

Bregovi u daljini, krunjeni snijegom, što se pričešćujete suncem, još se jedino za vas našla u meni pjesma. Vi ste napor zemlje – jedini vrijedan – put neba i visine (NEMIRI, 1920).

Džadžić tvrdi da je za pjesničke ideje o postojanosti, nepromijenjenosti i nepromjenljivosti Andrić našao oslonce i u mitskim naslagama narodnih predanja.

„Drevnost u sporu sa aktuelnim, sadašnjim, trenutnim – motiv je stalno prisutan u Andrićevom delu. Lajtmotiv ima ishodište i u ‘stalnim stvarnostima sveta’, gde spadaju i bregovi, ali i u nematerijalnim oblicima, u verbalnim iskazima sa obeležjem drevnosti, kakvi su narodna predanja, legende, mitovi“ (Džadžić 1996: 184–185).

Sl. 6. Rzavski bregovi

Po mišljenju Dušana Glišovića RZAVSKI BREGOVI su više istorijski esej nego pripovijetka (Glišović 1981: 766). On smatra da će za kasnije likove Austrijanaca u Bosni biti uvijek vezan na ovaj ili onaj način opis austrijskog osvajanja rzavskih bregova.

Midhat Begić zapaža da Andrić vrlo pribrano i odmjereno opisuje bregove i to na način naučnih geofizičkih studija (Begić 1987/IV: 344) te zaključuje: „Na malo stranica kroz sliku bregova mi vidimo kob naše nacionalne istorije, gdje je stoljećima radom i gospodstvom tuđina u naše ljude ulivana mržnja radi međusobnog istrebljenja“ (Begić 1987/IV: 347).

Karlo Ostojić konstatuje da Andrić posmatra u pripovijeci skroviti ali neuništivi život jedne prastare geološke formacije (Ostojić 1981: 286).

„Nepromenjeni, uvek isti. Nepromenljivi u neumornoj smeni dolaženja i odlaženja, večiti u beskrajnoj igri rađanja i umiranja. Svet za sebe, svet dovoljan sebi, rzavski bregovi osvojili su jednu neprocenjivu i za čoveka neostvarljivu vrlinu: oni su ono što se ne meri ni prolaženjem ni večnošću, što nikad nije ni moguće ni nemoguće, već samo ono što – jeste“ (Ostojić 1981: 287).

5. Mushin Rizvić, u duhu svog prepoznatljivog negativnog stava prema Andriću, smatra da je u pripovijeci RZAVSKI BREGOVI Andrić kao „neku vrstu historijskog ispaštanja“ dao sudbinsko-simboličnu sliku Ali-hodže na višegradskoj ćupriji, koji *osta sam na tome razmeđu Istoka i Zapada pri povlačenju turske i naletu austrijske vojske*.

„A da se zaista radi o ideji historijske sudbine ‘poturčenih’, islamiziranih Bošnjaka zasvjedočice kasnije roman NA DRINI ĆUPRIJA sa svojom višestoljetnom vertikalom turske vladavine [...] U svodenju Rzavskih bregova, kao stalnosti, u historijske mijene vremena,... Andrić je opisao i pojavu šuckora: *Bilo ih je petnaestak, neki varoški Turci, ponajviše Cigani i fukara*, pripovijedao je on uzimajući, po običaju, ujedno Cigane i Bošnjake, Cigane kao deklasirani i prezreni element, koji su po imenima pripadali *Turcima* i

jednačili se s njima. Scena njihova nasilja nad gazda-Nedeljkom Đukanovićem, kojom se Andrić literarno dalje opredjeljivao i približavao na srpsku stranu, evocira svu silu nagomilane mržnje u bezvlađu Prvoga svjetskog rata, mećući je kao teret na leđa Bošnjaka“ (Rizvić 1995: 87–88).

6. Poseban pogled na ovu pripovijetku ima Vladimir Dedijer. On u RZAVSKIM BREGOVIMA zapaža umjetnički doživljaj historijskog procesa manipulacije (Dedijer 1979: 47), u kome Andrić prvi put daje umjetnički doživljaj genocidnih zločina u svome rodnome kraju, 1914. godine (Dedijer 1979: 49).

„Tek kada drugi svetski rat, u svojoj tonalnosti, razbukti genocid na sve strane po Evropi, ne mimoilazeći ni Andrićevo rodnu Bosnu, Andrić se ponovo vraća na 1914. godinu, i u svom romanu NA DRINI ČUPRIJA piše: *U kasabi je tek tada otpočela prava hajka na Srbe i sve što je sa njima u vezi [...]*“ (Dedijer 1979: 49).

7. Na temu genocidnosti Dedijer se još jednom vraća tvrdnjom: „U književnim delima Andrić opisuje i izvršenje smrtnih kazni u doba genocidnih talasa 1914. godine (vešanje Nedeljka Đukanovića koji vrše šuckori u RZAVSKIM BREGOVIMA ili dvojice seoskih domaćina i Vaje u Višegradu u romanu NA DRINI ČUPRIJA, potcrtavajući opet želju vlasti da načinom izvršenja smrtne kazne ulije strah u mase“ (Dedijer 1979: 94).

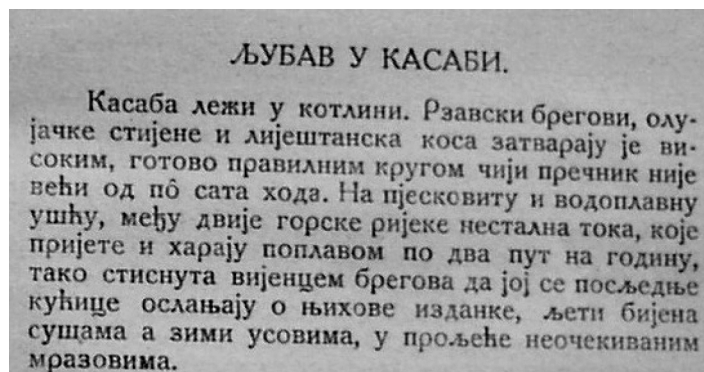
Sl. 7. Rzavski bregovi

8. Ovu pripovijetku Dušan Rapo dovodi u vezu sa MOSTOM NA ŽEPI i između njih nalazi sljedeću nepodudarnost:

„Za razliku od pripovijetke MOST NA ŽEPI, gdje se veoma slikovito i sugestivno priča o gradnji mosta, pripovijetka RZAVSKI BREGOVI donosi opise prirode, lijepe i surove u isto vrijeme, ali su oni Andriću samo povod, kao što je to često činio, da pokaže šta je sve prošlo preko tih bregova, naročito za vrijeme i poslije I. svjetskog rata (dolazak austrijske vlasti, stradanje Alihodže, dolazak stranaca, gradnja željeznice, ljudske sudbine, prestanak austrijske vlasti). Kao što je Andrić u romanu NA DRINI ČUPRIJA napisao nakon po-

vodnja: [...] *život je neshvatljivo čudo, jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto kao kao na Drini ćuprija*, ista misao o prolaznosti svega na svijetu varirana je na sličan, ali ipak na nešto drugačiji slikovit i sugestivan način: *I tako je, malo-pomalo, sve strano zbrisano kao pogrešan račun. Ostali su samo bregovi kao što su bili oduvek, obrasli i obrađeni, u očekivanju boljih događaja* (Rapo 2009: 144).

9. U Andrićev grački erotski-ljubavni ciklus spada samo pripovijetka **LJUBAV U KASABI**, objavljena 1923. na ijekavici u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI (Zagreb, god. VII, knj. II, br. 6, s. 220–225). Ona predstavlja nastavak teme žena ↔ muškarac započete u austrougarskom periodu (1911–1922) i posebno izražene u PUTU ALIJE ĐERZELEZA, ĆORKANU I ŠVABICI, EX PONTU i NEMIRIMA.

Sl. 8. Početna strana pripovijetke u originalnom izdanju

Kao dominantna ovog ciklusa može se uzeti misao iz SMRTI U SINANOVOJ TEKLI da *Žena stoji, kao kapija, na izlazu i na ulazu ovoga sveta* (Andrić 2008: 160). Inspirisan ovim aforizmom Petar Džadžić daje svoju varijantu: *Žena je kao mu-tna reka koja mami da se u nju uđe i da se iz nje ne izade* (Džadžić 1996: 299) i u segmentu ŽENA, LEPOTA, LJUBAV ovako tumači Andrićevu poziciju (Džadžić 1996: 295–306):

„Ona je kod Andrića pusta i paradoksalna osa sveta: san i prokletstvo, vertikala ka astralnim prostorima i tužan pad do dna. Žena Andrićeve stare Bosne širi čar poezije Istoka, a u svakom novom ovaploćenju potvrđuje ranu piščevu misao: *Žene, vaša sjena leži na uspavanoj želji asketa i besanoj žudnji razvratnika. Da svedemo sve misli i težnje ovoga svijeta na njihove prvotne smjerove i istinske motive, ja mislim da bi ih veća polovica stala u toplo duplje vašeg pazuha*. I onu drugu da je *otrov krvi naše* (Džadžić 1996: 295). “Budući impersonalna, žena je često kod Andrića ono što drugi vide; njena suština je gotovo prazna i bezlična. Njeno magnetsko delovanje zasniva se na toj nadgradnji. Gde te nadgradnje nema, žena, kao lik u prozi, gubi mnogo od svoje privlačnosti“ (Džadžić 1996: 306).

Kritičar konstatuje da za Andrića moć žene nije u riječima nego u tijelu i da je pokazuje pretežno kao tijelo, u čemu ostaje nenadmašan (Džadžić 1996: 29). Zatim prelazi na tumačenje žene u Bosni:

„Žena stare Bosne ima kobni ukus istočnog greha, neka divlja i satanska mora slegla se u njoj“ (Džadžić 1996: 298). „Za kasabu tako često zli i lukavi demon, adsko iskušenje, lepota koja nosi propast, šta je žena u stvari? Andrić je obnažuje: kada se odstrani nadogradnja sa ishodištem u onome što drugi u nju projektuju, žena je pre svega tragično biće, bedna sirota“ (Džadžić 1996: 300). „Ljubav, i žena sama, budući duboko impersonalna, doista se naročito u slici mitske Bosne pokazuje i kao ekspresija jedne izvesne koncepcije sveta. Ali u toj Bosni, među življem odsudno determinisanim verskim razlikama, ima više protivurečnih koncepcija koje egzistiraju naporedo“ (Džadžić 1996: 305).

Džadžić posebno ukazuje na različitu poziciju žene na Istoku i Zapadu.

„Kod hrišćana se žena ne prosuđuje merilima koja važe za muškarca [...] Toga nema kod Osmanlija. Za Bega, Anika je samo telo *koje se dogodilo*. Za Alibega, Gaga je samo jedna od mnogih žena koju želi. Za Velipašu Mara je igračka, malo slatkog zaborava, prijatan plod zemaljske realnosti. Žena je isključena iz sna ovih Osmanlija“ (Džadžić 1996: 305). „Iz same analize odnosa tih protivrečnih bosanskih stavova prema ženi naslućuje se, i mnogo šire, život tih različitih koncepata i različitih svetova. Razlike su ogromne; ali baš u tim kontrastima, specifičnosti postaju određenije“ (Džadžić 1996: 306).

Autor analizira i Andrićevo slikanje unutrašnjeg svijeta žene.

„Kad Andrić prati ličnost žene iznutra, iz njene perspektive, ona je samo uniženo biće, bez moći i bez volje za moć, beslovesno začuđeno nad okolnostima koje je snalaze, ponekad s raspaljenim instinktom zla, ali i sa merom straha, sa sklonošću samokažnjavanju koja ide uz taj strah. Andrićeva žena telo, tvar na nultom stepenu svesti, kadra da samo pomalo prati nemi monolog svoje krvi, poneku šifru otežalih dojki, gotovo i da ne zna za doživljaj ljubavi. Ona nema šta da uzima i ne oseća slast uzetog. Ona se daje, njom se služe; Andrić nijednom, u bogatoj ljubavnoj orkestraciji svojih pripovedaka, ne izdvaja ženino sladostrašće. Ona ostaje biće oskudnog emotivnog života, tragično biće nad kojim sladostrasno drhte, koje ne drhti; ne drhti od sladostrašća, ali je prožeto gađenjem, odbojnošću, svešću o grehu, o zlu. U njenom biću oglašava se samo jedan svesni, reski ton prkosa unižene zverke. Ona čak i u smrt ide po instinktivnoj potrebi da sebe uništi, bez jasne svesti razumnog bića, bez griža i razmišljanja, bez reči i glasa [...] „Fatalna“ žena Andrićeve proze izmišljena je; okolina ju je zamislila takvom. Nedužna žena postaje utvarna senka. Ali, kada pisac izide iz dubina

tog sveta i te svesti, lik žene kao da se radikalno menja“ (Džadžić 1996: 301–302).

Shvatanjem žene i ženskih likova u djelu Iva Andrića najviše se bavila Toni Liversejdž, posebno u magistarskom radu (Liversejdž 2005: 383–450). Po njenom mišljenju žena zauzima centralno mjesto u čitavom stvaralaštvu I. Andrića, a u mnogim tekstovima ona je u središtu (Liversejdž 2005: 383).

„[...] Andrić u nizu svojih bosanskih pripovedaka opisuje ženu ili kao nedosežni san ili kao demonsku silu, koja povremeno može da okrene naopačke lokalnu zajednicu. Neke od njegovih kasnijih pripovedaka, čija se radnja odvija bliže našem vremenu, ima izvesne sličnosti sa tim ranim pripovetkama, jer imaju jedan glavni muški lik i govore o načinu na koji on doživljava ženu – kao sliku iz snoviđenja ili noćnu moru; ali tu je reč isključivo o opisu doživljaja jednog pojedinca, zbog čega masovna histerija lokalne zajednice nije deo tih pripovedaka“ (Liversejdž 2005: 420).

Toni Liversejdž ističe da žena zauzima središnje mjesto u ukupnom Andrićevom opisu, ali ne i ljubav, jer pisac rijetko opisuje stvarni ljubavni odnos i naščešće je riječ samo o nagovještaju (Liversejdž 2005: 429). „Raštrkano tu i tamo, u Andrićevom delu može se naići na nagoveštaj nečega što bi se možda moglo razviti u pravi ljubavni odnos, ali to uvek ostaje samo kao nagoveštaj“ (Liversejdž 2005:431). Ali zato postoji druga komponenta odnosa žene i muškarca – požuda.

„Nasuprot tome, srećemo sve nijanse seksualne požude – i to sve do perverzno, kao na primer u užasnoj, ali hladno-rafiniranoj pripoveci ZA LOGOROVANJA“ (Liversejdž 2005: 429).

Konstatujući da je Andrić gajio prilično pesimističan pogled na mogućnost ljubavi te da se do istog krajnjeg rezultata dolazi kada se pokuša dati sažetak njegovog viđenja žene u prošlosti i sadašnjosti, ona zaključuje:

„U prošlosti je bivstvovanje žene u okoštanoj orijentalnoj sredini često duboko tragično, ali ono prividno oslobađanje koje ona sada doživljava, ne deluje kao nešto što ju je učinilo ‘celovitijim’ i time srećnijim ljudskim bićem. U onim Andrićevim pripovetkama čija se radnja odigrava u Bosni, eros je ono što dominira, ali sada logos napreduje, i ta dva načela se izgleda, prema Andriću, teško mogu dovesti u harmoničnu ravnotežu u ženskoj ličnosti“ (Liversejdž 2005: 439).

Na drugom mjestu Liversejdž izričito tvrdi da „Andrić opisuje pre svega seks, a ne ljubav, on opisuje – prvenstveno u ranim pripovetkama – iznad svega demonsku moć koju instinkti imaju nad ljudima (muškarcima)“ (Liversejdž 2005: 437). Posebno mjesto u tome zauzimaju njegove „orijentalne pripovijetke“, u kojima se žena nalazi u središtu – „[...] ona je povod lavina koje se valjaju tragom njenih stopala, a ipak izgleda da ona ostaje čudno pasivna uprkos olujama koje je probudila; ona biva upotrebljena ili sasvim konkretno kao Mara,

Mostarka i druge, ili u prenesenom značenju – kao cilj osećanja i snova muškarca; sama pak ne izgleda da bilo šta daje niti da išta prima“ (Liversejdž 2005: 429–430).

Na pitanje da li Andrić pripada onom nizu pisaca koji su zatvorili oči pred ženom onakvom kakva ona zaista jeste i koji su je umjesto toga podvojili na jedan životinjski tjelesan i jedan čist i duhovni dio Liversejdž odgovara: „I da i ne; postoje jasne tendencije u prvom delu njegovog stvaralaštva, koje izgleda teku paralelno sa strujanjima koja su označila taj period, ali je on s druge strane iznijansirani pisac koji je uspeo da opiše i 'celovite' ženske likove: ovde je dovoljno samo pomenuti Lotiku, Zorku i druge“ (Liversejdž 2005: 429–430). Pri tome dodaje da se većina njegovih „žena iz sna“ i njihovih demonskih „sestara“ uglavnom pojavljuju u početku stvaralaštva. „Radnja tih pripovedaka se [...] odigrava u prošlosti u Bosni, a one u kojima se opisuju žene iz vremena bližih našem, izgleda da su sve napisane za vreme ili posle Drugog svetskog rata“ (Liversejdž 2005: 429–430). Autorica postavlja još jedno pitanje: „Može li se prva grupa shvatiti kao ilustracija muškarčevog sna za prošlošću punog čežnje, onom prošlošću kada je žena zaista bila žena?“ te odgovara:

„Ni na to pitanje se ne može odgovoriti samo sa da ili ne. Istina je da su bosanske pripovetke sa često tragičnim sadržajem prosvetljene orijentalnim 'tihim tkanjem', kojeg nema u novijim pripovetkama, ali Andrić nam istovremeno pokazuje da mu je bilo potpuno jasno da su žene iz toga doba često bile duboko nesrećne. Andrić ne romantizira činjenice, ali njegova velika pesnička snaga uspeva da uzdigne te pripovetke iznad konkretnih činjenica“ (Liversejdž 2005: 429–430).

Tumačeći odnos ženske lepote i umjetničke lepote Liversejdž konstatuje da su lepota i žena tijesno povezane, a u pripovijeci JELENA, ŽENA KOJE NEMA skoro da su sinonimi (Liversejdž 2005: 433). Međutim, ona ukazuje na to da postoji fundamentalna razlika između ženske lepote i savršenog umjetničkog djela:

„[...] u Andrićevom delu umetničko delo uvek predstavlja nešto krajnje dobro [...] Lepo umetničko delo je blagoslov za čovečanstvo, a lepota je za ženu naizgled prokletstvo, jer baš zbog nje one moraju da umru – Anika i Mostarka, koje ubijaju, Rifka i Fata, koje izvrše samoubistvo, na kraju i Mara mora da umre, a za Katinku iz PUTA ALIJE ĐERZELEZA neposredno se kaže da je proklinjala svoju veliku lepotu“ (Liversejdž 2005: 434).

Liversejdž izdvaja nekoliko tipova žena u Andrićevim djelima: 1. žena koja onespokojava (Švabica, Anika), 2. žena paćenica (Mara, Kata Bademlička), 3. žena izabranica generacije (Rifka, Fata Avdagina), 4. strpljivo-snažna žena (gospođa Davil, Nora), 5. dominantna žena (Margita Katanić, gospa Nata), 6. emancipovana žena (Lotika, Rajka Radaković), 7. žena s frustriranim osjećanjima

ma (Ana Marija fon Miterer, Jovanka).¹¹ Pored toga, autorica primjenjuje vremenski kriterij za binarnu taksonomiju (žena u prošlosti i žena u novijem vremenu), pri čemu povezuje prvu i drugu klasifikaciju. Po strani od ovoga stoji ono što Liversejdz naziva ženom viđenom muškim očima, odnosno ženom u predstavama muškaraca.¹²

Autorica tvrdi da Andrić često opisuje strast bez kontakta (Liversejdz 2005: 430).

S druge strane, muškarce ona dijeli na samo dvije grupe: na oprezne (profesor V., Đorđe Đorđević) i sanjalice (kazivač ŽENE OD SLONOVE KOSTI, Bajron u Sinatri, Andrić u odnosu na Jelenu), vjerovatno zbog toga što je u centru njene pažnje žena. Jedan od tipova koji ne nalazimo kod Toni Liversejdz jeste „žena zamenica muškarca“.

Radmila Gorup ističe da u Andrićevim djelima i muški i ženski likovi predstavljaju psihološke studije u malom. I dok je u analizi Toni Liversejdz težište na ženi, Radmila Gorup stavlja u fokus muškarca i njegov odnos prema suprotnom polu. „Žena je, u Andrićevim pripovetkama, u prvom planu i ona, uvek izaziva snažna osećanja kod muškaraca“ (Gorup 1996: 254). Autorica izbjegava da daje bilo kakvu tipologiju likova, poput Jeremića i Liversejdz, i smatra da je mnogo plodotvornije ispitati dinamiku muško-ženskih odnosa u Andrićevim pripovijetkama (Gorup 1996: 254). U mislima Andrićevih muških junaka (ovdje bismo dodali: u ranom periodu stvaralaštva) žena je ideja, nešto božansko što daje smisao životu muškarca (Gorup 1996: 255).

„Ipak, Andrićevi ženski likovi nisu jedino izmaštani u snovima. To su takođe žene od krvi i mesa, često do kraja svesne moći koju poseduju nad muškarcima. Pa čak i kao putena, živa bića, one neretko ostaju nepristupačne. Andrićevi muški likovi doživljavaju ženu kao nadmoćnu silu koja upravlja njihovim sudbinama. Bilo da su mladi ili stari, bogati ili siromašni, fratiri ili nasilnici, njih ova sila usmerava i, najčešće, uništava“ (Gorup 1996: 256).

O fizičkoj ljubavi ona kaže:

¹¹ Prvo tipološko razvrstavanje Andrićevih ženskih likova izvršio je, koliko nam je poznato, Dragan Jeremić (Jeremić 1963).

¹² U tekstu EROS NA ISTOKU I ZAPADU Nedo Šipovac pokušava da kritički osvjetli stavove Toni Liversejdz, međutim sve se svodi na nekoliko zapažanja bez isticanja jače argumentacije i uz, nama se čini, nepotrebno (iako suzdržano) ironiziranje. On, između ostalog, konstatuje: „Ova strankinja je Andrićeve ženske likove gledala očima žene sa Zapada, gdje se eros i ljubav manifestuju drugačije nego Istoku. Skolastički ostvaren, pod rukom mentora koji je – stranac, ova knjiga o Andriću ostaje zaista stranska, ali je dobro došla“ (Šipovac 2008: 562).

„U Andrićevoj poetici putena ljubav ima najvažniju ulogu u životima muškaraca. To je razlog što žena zauzima centralno mesto u Andrićevoj prozi. Svi muškarci iz Andrićevih pripovedaka do određene mere moraju da preispitaju svoje odnose prema ženama [...]“ (Gorup 1996: 256).

Muškarcima, nastavlja autorka, žena predstavlja višu ideju ljepote, ukras i savršenstvo.

„Upleteni u mrežu snova i iluzija tako različitih od njihove svakodnevnice, oni teže da ostvare žudnju koja ih razdire. Oni vole, ushićeni su i veruju da su stvoreni za bolji svet od onog u kome žive“ (Gorup 1996: 258).

S druge strane, fratri doživljavaju žene kao uznemirenje, skoro kao zlo.

Razliku između žene i muškarca u Andrićevom tumačenju ova kritičarka vidi u sljedećem:

„Po Andriću, žena poseduje osobenost metafizičkog koja nadilazi fizičko i psihološko u pojavnom svetu. Dok je muškarac više vezan za ovozemaljsko, žena je bliža prirodi i primordijalnim silama bivstvovanja. Ona je u stanju da razume prirodu i otkriva njene tajne. Ona je deo prirodnog ritma u koji je uključen ciklus rođenja i smrti. Opisujući ženin izgled, Andrić je često upoređuje sa ponašanjem životinja“ (Gorup 1996: 261).

Radmila Gorup tvrdi da Andrić žene, kao ezoterična bića van domašaja muškaraca koji za njima žude, prikazuje kao majke, supruge, kćerke i ljubavnice.

„U svakodnevnom životu, sudbina Andrićevih junakinja je pred-određena vremenom i okolnostima u kojima žive i koje su uzrok ženine patnje. One su viđene kao objekti, ili 'posedi', koji će biti iskorišćeni ili zlostavljani, fizički i mentalno. One su žrtve društva, svojih porodica i muževa. Značajna osobenost svih ženskih likova u Andrićevom delu jeste njihova stalna patnja.

Beznadežna ili nesrećna ljubav je tema što se ponavlja u Andrićevim delima. U Andrićevoj poetici, ljubav nema makar kakvu racionalnu osnovu. Ona je moćna sila koja je u nama i oko nas, koja nas uzvisuje i uništava. Javlja se tamo gde budućnosti, među ljudima različitih vera, narodnosti i položaja [...]“ (Gorup 1996: 258).

Ljubav izaziva, po njenom mišljenju, kratkotrajno i snažno ushićenje, ali potom, kao neizlječiva bolest, donosi razočarenje, patnju, smrt ili mučno umiranje (Gorup 1996: 260). Gorup zapaža izrazit kontrast između Andrićevih žena i muškaraca:

„Dok muški likovi pogođeni strašću ili ljubavlju, traže utehu u piću i lakim ženama, žene su slepo dosledne svojim osećanjima i spremne su da za ljubav i umru. Rifka iz pripovetke LJUBAV U KASABI odabire smrt kada više ne može da se vidi sa Ledenikom. Fata u romanu NA DRINI ČUPRIJA, nezado-

voljna mužem koga joj je otac odabrao, skače s mosta odmah posle svadbe“ (Gorup 1996: 260).

Kao i Toni Liversejdz, Radmila Gorup dovodi u vezu žensku i umjetničku ljepotu te daje ovakvo tumačenje:

„U Andrićevoj prozi ideja lepote, u umetnosti kao i u prirodi, uvek je prisutna kao protivteža požudi. U prisustvu lepote sve nestaje. Lepota život ispunjava srećom. Fizička lepota žene izaziva zadovoljstvo, ushićenje, zanesenost. Andrićeve prelepe žene razlikuju se po starosti i poreklu. Od njih je stvoren niz uspešnih portreta zanosnih žena. To, međutim, nisu detaljni opisi, nego nagoveštaji obrisa koji su više slutnja no pravi portret. Andrić, umetnik, na poseban način izdvaja karakteristiku devojke koju muškarac prvi put ugleda i postaje njome opčinjen. Sve se dešava u trenu“ (Gorup 1996: 260).

Razliku između umjetničke i ženske lepote autorica vidi u sljedećem:

„Međutim, za razliku od umetničke lepote i ostalog čovekovog stvaranja, lepota Andrićevih žena je prolazna i, samim tim, sadrži zametak tragičnog. Žena u pripovesti *ŽENA NA KAMENU* predstavlja metaforu za tu vrstu prolaznosti. Opisana je kao sredovečna operaska pevačica *bez sjaja i svežine, koju samo mladost daje*“ (Gorup 1996: 261).

Druga nepodudarnost je tragičnost ženske lepote:

„Kod Andrića, lepe žene nisu na dobiti zbog svoje lepote. Naprotiv, prednost nagoveštava tragičnost. Bez obzira da li se žena odaje lagodnostima koje joj progonitelj pruža, ili ne – ona je prokleta“ (Gorup 1996: 261).

Risto Tošović ističe da je odnos bilo kog muškarca prema bilo kojoj ženi čest motiv kod Andrića i konstatuje da je lako utvrditi u kolikoj meri je takav odnos (istorijski) određen spoljnim silama života.

„Na primer, sudbina Mare Milosnice ili, možda najviše, Anikina sudbina – otkrivaju suštinu Andrićeva metoda. Nema u tome odnosu više nikakvog romantizma, sve je realno i u skladu s određenim načinom života. Žena je 'fatum', 'čežnja', 'nagon', neko satansko biće koje je poslano među ljude da ih navodi na zlo i koja vazda donosi propadanje i života i imanjanja. Za Anikom luduje cela kasaba i cela kasaba formalno pada pred njom na kolena. Retko će se – ne samo kod nas – naći delo u kome je na tako neposredan i jednostavan način kroz odnose prema jednoj ženi dat ceo jedan mozaik ljudskih odnosa. Možda samo kod Flobera“ (Tošović 1962: 177–178).

U umjetničkoj transformaciji površinskog u dubinsko autor vidi najveći stepen realizma.

„Andrić je ovo 'pretvaranje' površinskih sila u ljudski nagon u svom delu odrazio takvom realističkom snagom koja najzad daje stvarno tumačenje poreklu svakog 'prokletstva', 'krivice', 'zla', 'greha', 'biološkog straha', 'unu-

trašnjeg mraka', 'neobjašnjivih tamnih sila u čoveku', svih nastranosti koje potiču iz narušavanja prirodnog odnosa prema čoveku [...]“ (Tošović 1962: 178–179).

Autor ne nalazi u tome nikakav naturalizam.

„Na toj istoj liniji su i prigovori o nekakvom Andrićevom naturalizmu ili 'čulnom' karakteru njegove proze, pri čemu se obično čulno površno izjednačuje sa seksualnim nagonom. U izvesnom smislu, Andrić je jedan od naših najčulnijih pisaca, ali samo ako se pod čulnim podrazumeva ona delatna čovekova aktivnost kroz koju čovek preko svojih čula ostvaruje svoje životne odnose. Tako je u stvari svaki takav odnos potvrda jednog ili svih njegovih čula“ (Tošović 1962: 180).

10. U tekstu PRIPOVETKE O ŽENI Slavko Leovac dosta detaljno razmatra Andrićeve ženske likove (Leovac 1979: 69–100). On zapaža da žene žive na izvjesnoj razdaljini od muškarca, pa i na nekoj udaljenosti, veoma uzbudljivoj, i od samog pisca.

„Na toj polurazdaljini Andrić nam prikazuje njihove sudbine, njihove postupke i kako žive u svesti muškarca i njegovog patrijarhalnog društva. Mnogo više nego muškarci žene iskušavaju svoju sudbinu. U Andrićevim pripovetkama one su glavne junakinje po tome što začuđeno, zastrašeno ili gordo trpe i bore se u tom 'malenom i zbrkanom svetu opipljivih stvari“ (Leovac 1979: 73).

U Andrićevim pripovetkama, nastavlja Leovac, žene najviše ili bar najrealnije iskušavaju egzistencijalne muke običnog i svakodnevnog života.

„Upravo zbog toga u tim delima čuda se ne dešavaju. Njihov zbiljski društveni, porodični i čulni svet je jedini stvarni njihov život, a sve drugo kao da je prepušteno muškarčevom intelektu, njegovoj mašti i njegovim vizijama“ (Leovac 1979: 73).

Velibor Gligorić ističe da su u Andrićevom pripovjedačkom razvoju žene došle u središte interesovanja (Gligorić 1959: 109). Poseban aspekt – tijelo u Andrićevoj pripovijesti analizira Mevlida Đuvić (Đuvić 2005). Problem ljepote, pa i ženske, razmatra Dragan Stojanović u knjizi LEPA BIĆA IVE ANDRIĆA (Stojanović 2003). On se posebno zadržava na MARI MILOSNICI, BAJRONU U SINATRI, ANIKINIM VREMENIMA, ROBINJI i dr. Jedno poglavlje te studije nosi naslov OD FASCINACIJE LEPOTOM DO LJUBAVI (Stojanović 2003: 290–344).

Pripovijetka LJUBAV U KASABI je izrazito hronološki komponovana i hronotopski strukturirana (za same prostorne dimenzije primjenjuju se vremenske mjere tipa *pô sata hoda*). Up.:

Kasaba leži u kotlini. Rzavski bregovi, olujačke stijene i Liještanska kosa zatvaraju je visokim, gotovo pravilnim krugom čiji prečnik nije veći od po sata hoda. Na pjeskovitu i vodoplavnu ušću, među dvije gorske rijeke nestalna to-

ka, koje prijete i haraju poplavom po dvaput na godinu, tako stisnuta vijencem bregova da joj se posljednje kućice oslanjaju o njihove izdanke, ljeti bije na sušama a zimi usovima, u proljeće neočekivanim mrazovima.

Prostorno radnja se smješta na izrazito skučen teren, a vremenski u topliji period godine (proljeće, ljeto i jesen). Pripovijedanje počinje opisom mjesta zbivanja – kasabe u dolini Drine. Za nju pisac kaže da ju je stvorila nužda i želja za sticanjem. Ali zbog položaja imala je tešku sudbinu – *nikad mirna posjeda, sigurna mjesta, cijele vesele godine*. U njoj je vidik zatvoren, zemlja mršava, divlja klima, česte pohare i ratovi. Stoga sve to odslikavaju i njeni stanovnici. Tipičan stanovnik je mrk, pognut, žilav, oštra žmirkava pogleda, poslovan, ponajviše ćutljiv, zabrinut, rano ostario, živi nekih pedesetak godina a da se gotovo ne mijenja. On ne zna za veselje (*zajažena životna radost*), život mu je težak i protiče u nemilosrdnoj borbi. Odlikuju ga *proste forme familijarne privrženosti*. S druge strane, malo je onog što je svijetlo, veselo. Kao pozitivno te ljude karakteriše *neočekivana* solidarnost, smjelost, blagodarnost i veličina. Djeca imaju kasabalijski izgled, *borben i manijački*. Opis stanovnika malog bosanskog mjesta Andrić sublimira u rečenici od pet kumulativnih glagola i triju priloga: *Tako se rađaju, udaju, žene, stiču, žive dugo, teško, gluvo*.

U pripovijeci se ukrštaju i sudaraju pet krugova, koje možemo uslovno nazvati Kasaba, On, Ona, Njeni, Čaršija. Krug kasabe je inicijalni. Pripovijedanje se oslanja na dva prostorna orijentira. Jedan je zatvoreno područje u kome leži kasaba, drugi je Drina, koja u većem dijelu radnje razdvaja Njega i Nju, koju će rijeka na kraju i uzeti u njedra. Andrić prvo prikazuje malo zabačeno bosansko mjesto da bi kratkom rečenicom prešao na glavna zbivanja: *I tu se javila ljubav*. Ova rečenica kontrastno se naslanja na (geografske) zatvorene vidike i (ljudske) surove uslove života. Opisom kasabe Andrić je pripremio teren za sučeljavanje sa takvom sredinom člana plemićke porodice, čovjeka odrasla u Beču i poznavao više jezika. To je samo jedan od niza Andrićevih junaka izvana koji će se uhvatiti u koštac sa tim divljim, zabačenim pa i prokletim područjem. Pisac navodi sve same njegove mane prije nego što će na taj teren dovesti mladića iz sasvim drugog svijeta. Andrić ukazuje na to šta će sve dočekati stranca u ljubavnoj vezi sa domaćom djevojkom.

Žaneta Đukić Perišić ističe da u ovom tekstu Andrić pripovijeda živo i slikovito kako se „[...] jednom, davno, u jednoj maloj, zabitaj bosanskoj varoši rodila ljubav. Kakva je to ljubav bila, koliko je ko iskrenosti i lakomislenosti, nevinosti i gole strasti u nju uneo, kako se kome osvetila i šta je kome donela [...]“ (Đukić Perišić 2005: 353). Ona dodaje da je sama atmosfera koja okružuje glavne junake i slika oštre verske zatvorenosti nagoveštavala fatalni kraj.

Drugi krug je centralni i čine ga On i Ona: mladić Ledenik, poručnik, šumarski kapetan iz hrvatske plemićke familije odrastao u Beču¹³, i djevojka Rifka, kćerka jevrejskog gazde Papa Džamonje. Ona je bila prava ljepotica sa bujnom kosom i smeđim očima pa će On takvo stvorenje nazvati *destilovanom nevinošću* i *zalogajem za bogove*.

Rifka je kći starog Pape, Jevrejina, koji je prije pedeset godina došao iz Sarajeva kao siromah staklar, a danas je prvi gazda i trgovac. Nema joj punih šesnaest godina, a već odavno ne može mirno da prođe kroz čaršiju. Ma kako udešavala hod, sve na njoj trepti, igra i drhti: haljina, grudi, kosa. A mlade dućandžije koje moraju uvijek da imaju po jednu takvu pilicu (kad se jedna uda, druga doraste), dižu glave s posla, cvrkuću, kašljucaju i dozivaju se. Danilo, kasapin, vrisne pa zubima otkida cjepku od lučeva dovratnika na dućanu, a mušterije mu mezete pečenu džigericu, smiju se i plješću. I Murat Bektaš, kraj mangale, kost i koža, nepomičan i uzet, prati je samo očima.

S tim u vezi Radmila Gorup ističe:

„Dok muški likovi pogođeni strašću ili ljubavlju, traže utehu u piću i lakim ženama, žene su slepo dosledne svojim osećanjima i spremne su da za ljubav i umru. Rifka iz pripovetke Ljubav u kasabi odabire smrt kada više ne može da se vidi sa Ledenikom“ (Gorup 1996: 260).

Ova priča na neki način demantuje one koji pišu da je Andrić svodio odnos muškarca i žene na pohotu i seks i da ljubavi gotovo da i nema. Sa takvim kritičarima se možemo složiti ako se pod ljubavlju podrazumijeva obostrani, recipročni odnos, što u Andrićevoj pripovijesti doista nije slučaj: kod Rifke se može govoriti o pravoj ljubavi, kod Ledenika samo o flertu (na jednom mjestu sam ističe *kako je cijela stvar neznatna, mali flert*), iako je na riječima želio pokazati da je i on zaljubljen: *On je njoj pisao „zvijezdo moja“, i molio je da udesi kako da se vide noću „kad spava svijet i njegova glupa ljubopitljivost“*. Njene riječi su, međutim, bile iskrene i prožete ljubavnim zanosom: *Ona je odgovarala: „Što me zovete zvijezdom, sunce moje?“*, i poručivala: *kako njena ljubav ne zna za razliku između dana i noći*. U drugim izrazima intimnih osjećanja kao da je postojao balans:

On je slao šarene bombone, a ona njemu presovan cvijet. On prošeta ispred njene kuće, a ona ne odmiče sa prozora.

Između njih je teška fizička prepreka – rijeka Drina pa svako na svoj način pokušava da je prebrodi.

¹³ „Od tih ličnosti ne razlikuju se ni one za koje nije pomenuto da su iz mešovitih brakova, ali su odavno ponemčene i izgubile su sve oznake svoje nekadašnje etničke pripadnosti. Takav je fon Ledenik (priča LJUBAV U KASABI), koji je odrastao u Beču, a vodi poreklo iz hrvatske plemićke porodice“ (Vučković 2009: 218).

Ledenik uzme dogled i ispne se na brijeg pored mosta, a Rifka na podzidu u svojoj avliji. Dijeli ih rijeka.

Ali u sljedećoj rečenici sjena na Ledinikovoj strani i sunce na Rifkinoj, što nije nimalo slučajno poređenje (kod Andrića rijetko šta i može biti slučajno), kao da sugeriše kakav je istinski odnos između njih.

Njegova je strana već u sjeni, na njenoj još za koji čas kišno sunce. Vijori joj i pokatkad bljesne crvena kosa, bijela kecelja sja na suncu.

Refka se, doista nalazila u ljubavnom transu.

Tek pomrčina ih rastavi. Tada ona odlazi u mračnu sobu da grize prste, sjedi na minderluku i gleda kako se sve jače smrkava. Čini joj se nemogućno da je tolika noć pred njom, on tako blizu, a da se ništa neće dogoditi. Hoće da mu piše, ali joj već kod riječi „mili“ zaigra pod grlom, nadimaju se grudi i dah se kida i drhti.

Za Ledenika u toj *divljoj i šturoj sredini* postojale su samo dvije stvari koje su ga tješile i veselile:

Prvo je veliki rimski most na jedanaest moćnih, prekrasno svedenih lukova [...] Druga neobična stvar je, ti već pogađaš, žena, to jest djevojčica. Zapravo je i ona tuđinka kao i most. U jednog ovdašnjeg trgovčića, španjolskog Jevrejina, ima kći u sedamnaestoj godini.

On podrobno opisuje tu djevojku:

Kosa joj je zagasito-crvena i semitski bujna, koža začudo čista i tanka, a oči smeđe, gotovo tamne. Sjećaš li se kapetanice fon Grajzing? Malo podsjeća na nju, samo što je za dvadeset godina mlada, sto puta ljepša i hiljadu puta nevinija [...] Među ovdašnjim nemogućnim i gotovo nevidljivim ženama, ova mlada Španjolka mi je jedina nada i utjeha. Učila je školu.

Dalje otkriva pravu namjeru – ne radi se o istinskoj ljubavi, a pogotovo želi da se ženi, već o običnoj muškoj žudnji da se *do žene dođe*, iako je svjestan Rifkine zaljubljenosti: *Zaljubljena je, izgleda, u mene, ali to ovdje nije nikako dovoljno da se do žene dođe*. Koliko je jaka Rifkina ljubavna strast, pokazuje i opis njihovog prvog tajnog i noćnog susreta: *Ali kad on, onako s visoka, sleti u meku lijehu kraj nje, izgubi mu se obeznanjena u naručju*. O snažnim osjećanjima dovoljno govori opis izolovane Rifke u tamnoj sobi.

Međutim Rifka logom leži [...] Samo kad se, na dušeku uvrh sobe, trgne Rifka i grčevitim pokretom zbaci čaršav, onda bjelasne njena koža, bok i rame, i prokine polumrak, a iz sjene više nje odvoji se Ciganka Hata i brzo je pokriva, pa se opet gubi u sjenci. Od one noći Rifka stvarno i ne dolazi sebi. Vidi šta se oko nje radi, čuje doktora, učiteljicu i majku, razabire kako joj govore, i sama rekne poneku riječ, ali sve to kao u snu.

U tom transu čak gubi i lik onoga koji ju je do toga doveo.

Nikako da se sjeti ljubavi. Samo Ledenik, u bijelim pantalonama, neprestano bježi preko ograde. A poslije toga nema ništa do grč i ovaj mrak, u kom daždi nerazumljiva sramota na nju. Samo da više ne pada kroz taj mračan i uzak prostor, da se zaustavi! Pokušava da se digne, ali Hata, koja bdi više nje, uvijek je vraća na postelju. I ponavlja se padanje u dubinu bez dna, i grč.

Da je Ledenik ušao u odnos ne iz ljubavi, pokazuje svojom ravnodušnošću za Rifkinu sudbinu.

Malu Jevrejku će međutim da udaju, ugojiće se i imaće šestoro mladih. Bog s njom!

Samo ime mladića koji je stupio u vezi sa Rifkom – Ledenik – ukazuje na bezosjećajnost prema djevojci koja mu se dopala i zbog koga ona vrši samoubištvo (Glišović 1981: 758).

Ledenik je iz hrvatske plemićke familije, odrastao u Beču, bio poručnik kod dragonera pa zbog mnogih avantura i nekih novčanih nezgoda morao da napusti službu. Koristeći se dobrim vezama i svojim znanjem jezika, sklonio se u Bosnu, gdje je postavljen za šumarskog kapetana u kasabi.

U njemu postoji i jedna pozitivna nota – smisao za lijepo.

„[...] svome prijatelju napominje dve stvari koje ga ješe i vesele, a to su: ‘veliki rimski most na jedanaest moćnih, prekrasno svedenih lukova’ i ‘žena, to jest devojčica’. Van svake sumnje je da su to i dva omiljena Andrićeva motiva. Upravo ta višedimenzionalnost i protivrečnost, u izvesnom smislu, čine Andrićeve likove antropološki uverljivim, plastičnijim a time i umetnički uspelijim“ (Glišović 1981: 758).

U tipologiji Andrićevih ženskih likova Toni Liversejdž svrstava Rifku u „izabranicu generacije“ (Liversejdž 2005: 399). Interesantno je njeno zapažanje da Rifka nije jedna slučajna djevojka, već je o d a b r a n a devojka, koja ne može da prođe neuznemirena preko pijace i da se radi o disharmoničnoj vezi. „Tako neravnopravan odnos kakav postoji između Rifke i Ledenika nužno se mora završiti tragično, i opet je smrt – Rifkina – jedini mogući izlaz“ (Liversejdž 2005: 399).

Iz kasabe, gdje je radio kao šumarski kapetan, Ledenik piše drugu iz eskadrona baronu Gezi Durnajetu (nazivajući ga čas Gezulom, čas Gezom) i ističe da je dolaskom u ovo mjesto odveć teško kažnjen te da nije daleko od očaja. Za njega tamošnji ljudi su urođenici.

Ja živim među divljacima, prljavim i neukim. Ovi ljudi ne samo što nisu civilizovani, nego se, po mome tvrdom uvjerenju, neće nikad moći civilizovati, jer ono malo duha i razuma što imaju upotrebljavaju upravo zato da se otimaju svakom pokušaju civilizacije.

Dalje se žali na nečistoću, oskudicu najnužnijeg komfora i grubost. U pismu ovom prijatelju iz Beča konstatuje da je to luda zemlja, da je područje u kome živi smrdljiva varošica, a šume su proklete. *Ovdje mi ne ostaje drugo nego da kupam seljanke, pa još uvijek sve liči na skotološtvo.* Na kraju ga moli da mu piše kako ne bi potpuno poludio. Na jednom mjestu kaže:

Ubiću se, Gezule, ubiću se sigurno. Kad bih mogao do jeseni da izdržim ovaj ognjeni, prljavi Sibir, sve bi bilo dobro, ali se bojim da neću moći [...] Nikad mira, samo znoj i smola i neprestano tlak na umrtvljen mozak.

Petar Džadžić nalazi jedan elemenat u ovome trećem krugu koji ne spominju drugi kritičari – eksponentovski preobražaj i postavljanje prema svijetu:

„Dobro zagledani u krug neprijateljstva koji se lagano zatvara oko stranca u oba reljefa, spoljnjem i unutrašnjem, od ljudi, preko prirode do klime, s jedne, i živčanih tortura i kriza svesti, s druge strane, u tom zamršenom prožimanju ‘fantastične’ zemlje i trezvenog čoveka koji se izobličuje pod dejstvom njenih uslova, prepoznamo tok eksponentovskog preobražaja i postavljanja prema svetu“ (Džadžić 1996: 256–257).

Žaneta Đukić Perišić piše da lijepa jevrejska djevojka nije znala da je gospodinu sa Zapada jedino bilo stalo do igre, zabave i lakog provoda bez ikakvih obaveza te da ono što je on osjećao nipošto nije bila ljubav nego ledeno samoživ i svirep način kraćenja dosadnog, jednoličnog i mučnog dana u kasabi.

„A ona se, u zabludi, cela ljubavi predala, čisto i otvoreno, ne misleći na posledice i ne kalkulišući. I tu su se, kobno i konačno, sukobila dva principa, dva pogleda na svet, dva osećanja: sebičnost i varvarstvo muškarca, njegova surovost i bezobzirnost, s jedne strane, i naivnost, čednost i beskrajna odanost tek procvale čulne žene, s druge. I onda, neminovan kraj: kada bivaju otkriveni u vezi u kojoj Ledenik ne vidi ništa više od puke zabave i avanture, a koja fanatično plaši jevrejsku zajednicu, Ledenik napušta varoš, a Rifka će se, sa osećanjem da na nju *daždi nerazumljiva sramota*, baciti u reku“ (Đukić Perišić 2005: 354).

Četvrti krug obrazuju najuži članovi Rifkine porodice – otac Papo Džamonja i braća. Pošto je broj njegovih bliskih ljudi veoma ograničen (prije svega drug Geza Duvnjak), fabularno uglavnom pasivan i periferan, on nije značajan.

Poseban krug čini Čaršija. Ona neprestano prati Njega i Nju, komentariše taj odnos i izvlači zaključke. Rifka i Ledenik daju čaršiji obilje materijala za eglenisanje i ogovaranje. Rifka je zbog ljepote posebno tema muškaraca. Postoji nekoliko čaršijskih likova koji su direktno uvučeni u radnju: Milan Glasinčanin, pop i hodža.

Pripovijetku Andrić završava početnom scenom, dakle ciklični: onako kako je Rifka prolazila kroz čaršiju, tako je poslije njene smrti upijala požudne mu-

ške oči druga djevojka isto tako lijepa i izazovna. Andrić, dakle, i ovdje primjenjuje princip ponavljanja, njemu toliko blizak.¹⁴

Te jeseni dorasla kći u Perka opančara. Još ljetos crnpurasta, čupava, oko usta sa tragovima od petrovača jabuka, sad odjednom pobijelje, utanji se i prelomi u pasu, pa kad prolazi kroz čaršiju, pomještaju se i dovikuju dućandžije s obje strane.

Svrh čaršije otpočne Vejsil Arnautin, koji peče kadaif za Ramazan. Udari rukom po vreloj tepsiji i podvikne: – Evo ga vruuuć... a odziva se dućan za dućanom: – Ohohooo...

Danilo kasapin podvrisne i otkida zubima lučku od oglodana dovratnika, a mušterijama staje džigerica u grlu od smijeha. Mala pritište rukom grudi da joj se ne tresu, usitni, zabrza, pa se podbija na kaldrmu i crveni.

S tim u vezi Žaneta Đukić Perišić se pita i odgovara:

„Hoće li je njena lepota ikada dovesti do ljubavi, ili će upravo ta lepota biti uzrok njenog pada, hoće li ona svoj život proživeti u sreći ili će, kao Rifka, biti žrtva nekoga svog Ledenika? Hoće li nositi svoju čulnost kao sopstvenu nesreću ili će je porodica udati, a ona će se ugojiti i izroditi decu? Ko to zna? Ali jedno zna pisac i mi sa njim: život se nastavlja i teče, sve se ponavlja i nema ničeg novog pod kapom nebeskom. Jedino je uvek drukčija i neponovljiva pojedinačna, lična nesreća. Bol se nikada ne javlja u istom obliku: on je uvek nov i nepredvidiv. I zato nas uvek ponovo iznenadi“ (Đukić Perišić 2005: 354–355).

Za Toni Liversejdz priča o ljubavi poručnika Ledenika i Rifke nije kao veći-
na ranije obrađenih pripovijedaka u istoj mjeri označena problematikom odno-
sa između kolektiva i pojedinca. „Ovde izgleda kao da je pred nama jedna pri-
lično uobičajena, da, skoro banalna ljubavna priča, mada između dva veoma
različita partnera – naime austrijsko-hrvatskog poručnika Ledenika, koji jedan
maleni flert shvata kao živahan momenat u onoj pustari u koju je prognan zbog

¹⁴ Tome Andrićevom principu Petar Džadžić posvećuje poseban tekst VEČITO VRAĆANJE (Džadžić 1995; 167–216). On govori o povratnosti u kompoziciji umjetničkog djela, povratnosti životnih oblika, likova i odnosa. „Ono što odlazi, ponovo dolazi u istoriji, prirodi, ljudskim odnosima i likovima, izmenjeno je, a ipak isto (ili slično), što znači modelovano arhetipom. Kretanje je ciklično, ali i linearno, jer promena, ipak, ima“ (Džadžić 1995; 169). Džadžić zapaža kod Andrića događaje reverzibilnog karaktera (Džadžić 1995; 196) i ukazuje na sistematičnost ponavljanja likova i situacija, nalazeći pri tome paralelu sa Ničevim vječitim vraćanjem i Kjerkegorovim ponavljanjem (Džadžić 1995; 200). On smatra da ciklično vrijeme u Andrićevom djelu doprinosi pribrano-
sti kojom se u samom središtu tragike mirno izgovara „I to će proći“ (Džadžić 1995: 204). Stanko Korać nalazi takođe u ovoj pripovijeci vječni ritam ponavljanja (Korać 1979: 567).

malo previše veselog života, i crvenokose Jevrejke Rifke, koja u najbukvalnijem smislu te reči shvata taj odnos smrtno ozbiljno“ (Liversejdz 2005: 399).

U radu o ženi u Andrićevim pripovijetkama Stanko Korać ističe da žene u njegovim tekstovima jače osjećaju zlo i teže ga podnose, čime se sugerise misao da je lično zlo posljedica tiranske čulnosti koja ženu ograničava u njenoj slobodi (Korać 1979: 565). Po njegovom mišljenju Rifkina nesreća, kao i drugih ljepotica u Andrićevoj prozi, leži u njenoj ljepoti (Korać 1979: 564).

„O tom uvjerenju da je nesreća u ljepoti ima dovoljno traga u antičnom mitu i u srpskom mitskom vjerovanju koje nalazimo u usmenoj književnosti. A to je jedan od glasova vječnosti koji se čuju u Andrićevoj umjetnosti“ (Korać 1979: 564).

Kritičar upoređuje ovu pripovijetku sa MAROM MILOSNICOM i ANIKINIM VREMENIMA te konstatuje da LJUBAV U KASABI nema onoliko psihološko-ontološkog sadržaja kao navedene pripovijetke, ali se i u njoj ljubav i ženska ljepota spleću u tragični uzao iz koga ne može biti izlaza (Korać 1979: 565).

„Nisam sklon vjerovanju da se u Andrićevim pripovijetkama često vidi fatalizam orijentalnog tipa, ali ova priča kao da je ipak potpuno oslobođena fatalizma, bez obzira na to što su dovoljno vidljive društvena atmosfera i zatvorenost pojedinih vjerskih i etničkih zajednica. Pored te autarhičnosti sredine lebdi nekakav duh ukletosti sa mišlju da u tom svijetu nema dobra i da se ljepota, žena i ljubav ne mogu srećno osmijehnuti na svijet. Mala, tek procvala Jevrejka izaziva svojom ljepotom muškarce kasabe, čak i nepokretne i idiote. Mesar Danilo, kad god mala Jevrejka pođe, otkine zubina tresku *od lučeva dovratnika na dućanu*. Kao da je sve tu da posluži jednoj fatalnosti koja će uništiti ljepotu: i zemlja, i bregovi, i nebo, i suša, i čaršija, i sve što se vidi i osjeća. A divlji i nagoniski potencijal u ljudima kasabe, ma koliko bio posmatran sa humorističke strane, uvijek saosjeća kao prijeteća i ponešto ekskluzivna snaga“ (Korać 1979: 565).

Stanko Korać ukazuje na to da Andrić nije bio pisac koji bi pridavao veći značaj humorističkom moduliranju pripovijetke, ali je u LJUBAVI U KASABI to uočljivije u kontekstu skučenosti i šturosti cijele životne atmosfere kasabe.

„Ovdje i nije bitno to šta o toj sredini misli degenerisani mladić koji je doplavljen sa austrijskom okupacijom u bosansku kasabu. Očigledno je da je njemu dosadno i da on prezire ljude u kasabi kao divljake nesposobne da prihvate civilizaciju koju im austrijska okupacija donosi. Važan je taj nesporazum između njega i kasabe i njega i mlade djevojke. Fatalna zabluda vodi djevojku u smrt, pa kao da je i to bolje nego neravna ljubav. Neko viši, ko stoji daleko, upravlja tim svijetom, ali to nije ni car ni bog: to je, naprosto, sudbina“ (Korać 1979: 565–566).

Autor smatra da Andrićeve žene nisu građanske bludnice evropskog tipa niti hrišćanske grešnice koje griješe i mole boga za oprostjenje, već one nose čul-

nost kao svoju sopstvenu nesreću koja se ničim ne može ublažiti budući da nema nadanja, koje je propalo negdje u dubinu mračnoga svijeta.

„Rifka je čist, nevin ljljan, ali je pala u blato svireposti, samoživosti i ledene sebičnosti dokonog čovjeka. Andrića zaokuplja upravo taj problem: zašto ljljan mora da bude zgažen u blatu. U pismu koje piše svom prijatelju u Beč, doplavljeni plemić govori o Rifki kao o ‘destilovanoj nevinosti’, pa ipak, on se ne ustručava da uništi tu čistotu. Varvarstvo je u muškarcu, a naivnost i beskrajna odanost u čistoj ženi. Taj strašni nesporazum između djevojačke čistote i muškaračkog varvarstva jedan je od niza dubokih nesporazuma u svijetu. On sam po sebi nije ontološki princip, ali je dovoljno značajan da se može uklopiti u emocionalno-ontološku zgradu u kojoj živimo“ (Korać 1979: 566).

Stanko Korać zaključuje da Andrić uvijek traži veoma bitne stvari, on svoju pažnju ne rasipa na nebitno pa se zato mora smatrati piscem koji izgrađuje svijet na ontološkom jedinstvu principa (Korać 1979: 566). Za njega je Andrić najveći umjetnik minijature *u našem jeziku*, a kolorist sa velikim smislom za nijansu, efekat i svjetlost.

„U njegovoj prozi uvijek nešto sja, treperi, na tamnoj podlozi svijeta u kome ima previše zla i nasilja. Ko neće zapamtiti crvenu kosu i bijelu kecelju kako sjaje na suncu koje zapazi! (O bijeloj boji u Andrićevoj prozi reći ćemo koju riječ kasnije). Andrić je ponikao u tamnom vilajetu, ali u njegovoj umjetnosti svijetle iluzije, nade, mala sunca ljepote i čistote, blista kosmička svjetlost, kao i svjetlost ljudskog oka iz koga se lije zanos ili ljubav. Proza našeg pisca ne iznosi pred nas naturalistički mrtve kulise između kojih se kreću sjenke pojedinaca, već prikazuje živi svijet u kome svijetle boje izražavaju neumrli duh. Bez duha koji sja i koji vidi ljepotu i patnju ništa ne može da se desi u svijetu koji posmatra Andrićev pripovjedač priča o nama prošlim, sadašnjim i budućim putnicima na mračnim i neravnim stazama na kojim se ne zna za budućnost“ (Korać 1979:567).

U vezi sa osjećanjem da na Rifku *daždi nerazumljiva sramota* Korać konstatuje da se time stiže do tragične tačke koja kaže da ljepota propada u razvratu, kalu i sramoti. On smatra da su to antiteze na kojima Andrić izgrađuje u prvoj fazi svoga pripovjedačkog rada priče o ženi mučenici i porodilji.

11. Po mišljenju Radovana Vučkovića prijevovijetka LJUBAV U KASABI je jedan od onih Andrićevih tekstova u kojima se počinje razvijati „zamršeni i dijalektički isprepleteni erotsko-ljubavni kompleks što se vezuje za ženu i koji dovodi čoveka pred nju kao pred neko spiritualno i polubožansko biće, nedohvatno ljudskom nagonu i htenju: čas ga predočavajući kao premet koji nemo i u tišini pati, čas opet kao demonsko iskušenje čovekove akcije uopšte“ (Vučković 1974: 190). Korijene i izvore toga erotsko-ljubavnog kompleksa Vučković vidi u

religioznom odnosu prema ženi, sa dubokim osnovama u tradiciji katoličke religije ili u čulnoj grozničavosti istočnjačke „religije ljubavi“:

„On je, kao sinteza katoličkog mističnog i istočnjački-metafizičkog demonizma, prisutan u poeziji romantizma, a kasnije i simbolizma, na svoj način. Od srpskih pisaca nalazimo ga u delima B. Stankovića, ali sa velikim primesama istočnjačkog senzualizma što se sukobljava sa kanonima pravoslavne crkve“ (Vučković 1974: 190).

Vučković zapaža mješavinu katoličke mistike i istočnjačkog senzualizma i u ovim ranim pričama Iva Andrića te konstatuje da on nikad ne propušta priliku da naglasi unutarnju ljudsku bijedu bića koja su u svijesti muškaraca izrasla u simbole *lepšeg neba* ili *otrovne vizije krvi*, uništavajući time svaku mogućnost romantičarske idealizacije i idolatrisanja (mogućnost romantičarskog mita o ženi-kobnici i apsolutu).

„Posmatrana s druge strane, kao i muškarac-junak i legendarna ličnost, ona odjedanput otkriva svu slabocu svog bića i života. Njena nesreća nekad je predmet priče, kao i pripovesti LJUBAV U KASABI. Devojka, koja je za stranca bila *jedina nada i uteha, destilovana nevinost, neobična stvar*, već je unapred osuđena, baš takvim kvalitetima, na propast i smrt. Ona ne može da izdrži borbu sa životom i ljudima i pada, gotovo predodređena padu“ (Vučković 1974: 190).

Za Radovana Vučkovića to je priča o nesrećnoj ljubavi mlade Jevrejke prema fon Ledeniku, ali istovremeno i priča o životu kasabe, njenim čudnovatim ljudima i shvatanjima koja onemogućavaju ljubav. U svemu tome on nalazi i „radosnu perspektivu“.

„Tako da, iako se devojčin ljubavni zanos završava smrću, pripovetka ‘poseduje’ onu vrstu ‘radosne perspektive’, o kojoj je bilo reči. Ta perspektiva ovde je stvorena prisustvom šireg kompleksa života u kasabi, ili života uopšte, što je dat kao okvir glavnoj priči i koji omogućuje pripovedačkoj fikciji jedan opšti plan zbivanja, karakterističan za sva njegova docnija dela: plan koji ima opravdanje u piščevoj filozofiji života. Ako je čovekova pojedinačna sudbina nesrećna i porazna često (ali ne uvek i u svim fazama na isti način), ako je tragična jedna nesrećna svest, opšte kretanje života ima svoju moguću šansu i opravdanje“ (Vučković 1974: 195).

Neđo Šipovac razmatra Ledenikova pisma¹⁵ u kontekstu bosanskih pisama Andrićevih stranaca te ih poredi sa PISMOM IZ 1920 i PISMOM IZ RIMA (PRVI DAN U RADOSNOM GRADU). „Iz ovih inostranih pisama domaćih literarnih heroja izbija na površinu jedan jedini zaključak, nevoljno i nevoljno, ali izbija: zajednički život domorodaca je – nemoguć, i nad njima lebdi latentno međusobno istreblje-

¹⁵ Autor pogrešno naziva ovaj tekst kao LJUBAV U ČARŠIJI (Šipovac 2008: 336).

nje kao jedini (ne)opravdani, ali neizbježni način smirenja urođene mržnje, bar za neko vrijeme, do neke sljedeće neizdržljive srdžbe i međusobnog smicanja onim surovim sredstvima koja proizvodi samo primitivna mržnja [...]“ (Šipovac 2008: 336). Ovaj autor posvećuje posebnu pažnju ženskim likovima u djelu Iva Andrića te konstatuje da su u „Budibogsnama“ zemlji Bosni žene i rakija na najvišem mjestu u životu pojedinaca i kolektiva (Šipovac 2008: 557).

Ova pripovijetka ostaće upamćena i po nekoliko izvanrednih opisa prirode, i to u potpunosti u duhu Andrićeve estetike. Ako bismo, kao ilustraciju, morali izabrati samo jedan od njih, onda bismo se opredijelili za ovaj:

Bijaše proljeće. Poslije kišna dana ostane mnogo vodene pare u vazduhu. Dah oteža. Kasaba posivi i zbiје se još jače među brda i šljivike. Samo stabla ozelene, ožive, rašire se i bliješte svakim listom na suncu koje se kratko javi pred veče.

U navedenim rečenicama nalaze se sve same ekspreseme – metafore (*dah oteža*, *kasaba posivi*), personifikacija (*kasaba se zbiје još jače među brda i šljivike*), svjesno ponavljanje glagola (*samo stabla ozelene, ožive, rašire se i bliješte*), narativni oblici (*bijaše proljeće; dah oteža*), slikovita perfektivnost (*poslije kišna dana ostane mnogo vodene pare u vazduhu*), smjenjivanje kratke i duže rečenice (*Bijaše proljeće. Poslije kišna dana ostane mnogo vodene pare u vazduhu. Dah oteža. Kasaba posivi i zbiје se još jače među brda i šljivike.*). U ovom malom segmentu nalazi se i ono što predstavlja dominantnu Andrićeve i umjetničke proze i publicistike – uparivanje (*kasaba posivi i zbiје se; među brda i šljivike*).

12. U tri pripovijetke iz gračkog perioda – U MUSAFIRHANI, U ZINDANU i u LJUBAVI U KASABI Andrić stavlja u naslov tri orijentalizma, od kojih je jedan istorizam (*musafirhana*), jedan arhaizam (*zindan*) i jedan (danas) kolokvijalizam (*kasaba*). Nešto slično čini i u kasnijim djelima: u romanu NA DRINI ČUPRIJA i pripovijetkama NA LATINSKOJ ČUPRIJI, KOD KAZANA, SMRT U SINANOVOJ TEKLIJI, PRIČA O VEZIROVOM SLONU, ČILIM, ŠTRAJK U TKAONICI ČILIMA, KULA, SARAČI, ŠALA U SAMSARINOM HANU. U nekim slučajevima u naslov dolazi orijentalno ime ili prezime: BONVALPAŠA, ALIPAŠA, OMERPAŠA LATAS. Što se tiče triju pripovijetki iz gračkog perioda, samo na početku priče U MUSAFIRHANI pisac osjeća potrebu da objasni leksemu iz naslova, jer je u pitanju pojam koji je iščezao pa je stoga manje razumljiv od onih kod kojih je označeno sačuvano (*zindan* ‘tamnica’ i *kasaba* ‘malo, zabačeno mjesto’). Andrić pri prvom pominjanju *musafirhane*: *Otkako je, lani u proljeće, novi guardijan prezidao musafirhanu i odijelio je još bolje od manastira, bijaše je potpuno prepustio fra Marku, da je redi i upravlja. daje fusnotu:*¹⁶

Za turskih vremena, manastiri su morali da ukonačuju Turke koji bi se uvraćali. Događalo se da bi se poneki nasilni Turci zadržavali dugo u mana-

¹⁶ Mishin Rizvić to komentariše ovako: „[...] Andrić je dao napomenu kao iz disertacije“ (Rizvić 1995: 84).

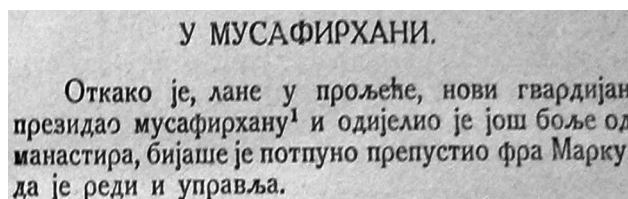
stiru, pili i terevenčili. Da bi očuvali propisan red i tišinu manastirsku, fratri su obično pored manastira zidali jednu poveću a odijeljenu sobu za te goste. Ona se zvala musafirhana.

13. Fratarski ciklus obuhvata, prije svega, pripovijetku U MUSAFIRHANI, koja je objavljena na ijekavskom 1923. godine u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (knj. X, br. 4, s. 241–250). Radi se naime o skupini tekstova o kreševskom vikaru fra Marku Krneti, fra Petru, fra Iliji Zloušćiću i dr., u koji ulaze novele U MUSAFIRHANI (1924), U ZINDANU (1924) ISPOVIJEST (1928), KOD KAZANA (1930), NAPAST (1933), TRUP (1937), ČAŠA (1940), U VODENICI (1941), PROBA (1954), PROKLETA AVLIJA (1954), ŠALA U SINANOVOM HANU (1946). One su nastale na bazi Andrićevih proučavanja istorijskih i drugih izvora. „Većinu motiva za svoje pripovetke o fratrima našao je Ivo Andrić u starim letopisima, raznovrsnim zapisima i dokumentima, čak i u nekrologijima, a onda i u anegdota što ih je usmeno čuo od nekog dobrog starog pričalice“ (Leovac 1979: 24). Franjevci su u tome ciklusu opisani na poseban način.

„Svi su Andrićevi franjevci, gotovo bez izuzetka, malo uzvišeni, skoro obični i u najtežim trenucima, supstancijalno slabi i zbog toga ponekad smešni, bez oreola patnika i mučenika. Uzbudljivo su spontani i simpatični, smešni, izmiču ornatu regula i sakramenata“ (Leovac 1979: 24).¹⁷

Oni su često zemaljski slabi, podložni raznim malim iskušenjima na koja reaguju neposredno, uzbudljivo i smiješno. „Pored toga, Andrića su zanimali oni fratri koji su ne samo predmet smeha nego su i tvorci smeha i vedrine, stvaraoci usmenih predanja ozarenih radošću“ (Leovac 1979: 24–25).

14. U pripovijeci U MUSAFIRHANI radnja se odvija na prostoru jednog kreševskog manastira. Glavne ličnosti su vikar fra Marko Krneta i janičar Osmo Mameledžija iz Sarajeva, a sporedne gvardijan i dva janičara, Kezmo i Mehmed Pljevljak. Usputno se spominje biskup fra Marijan Bogdanović, đak Martin i jedna žetelica.

Sl. 9. Izgled prve strane u originalnom izdanju iz 1924. godine

Prije nego što će da pređe na opis samih događaja u musafirhani (dolazak triju janičara na konak iz Sarajeva, od kojih se jedan razbolijska i ostaje na više dana da ga fra Marko Krneta dvori i liječi), Andrić se svjesno vraća u pro-

¹⁷ Više o franjevačkom ciklusu v. Nedić 2009.

šlost glavnog junaka (fratra) da bi stvorio konflikt na kome će bazirati zaplet i stvoriti poentu pripovijedanja. U toj retrospektivi ne daje se ništa što bi fra Marka Krnetu odslikavalo u pozitivnom smislu: u učenju nije napredovao, ni za šta nije pokazivao sklonost, bio je svojeglav, tup, lišen potpunog smisla za nauku, mucao je, pisao čvorasta slova, pravio greške, izbacivao pljuvačku, psovao, bio bez sluha, tukao mlade, nije slušao starije...: *Samo je neprestano rastao ušir i uvis i po držanju ličio na svašta više nego na monaha*. Stoga odlazak u Rim na učenje nije dao nikakav rezultat. Vratio se kakav je i otišao: *Neuspio u nauka-ma, bez ujakove zaštite, prgav i svojeglav, nije mu bio lak život u manastiru*. Zbog izgleda i ponašanja izazivao je podsmijeh baš kao Alija Đerzelez: *Najgore mu je što nikad ne zna kad se fratri s njim rugaju a kad ozbiljno govore, pa pokatkad plane uzalud i izgleda još smješnji, a pokatkad omekša pa se pusti u razgovore, a ne vidi da mu se u dnu trpezarije naglas smiju*.

Eto takav će tip ući u događaje i pokazati se u sasvim drugom svjetlu. Ovakav, naizgled jadan i smiješan, fratar će ispoljiti veliku humanost u njegovanju bolesnog janjičara i dovesti sebe do toga da će ga, po sopstvenom priznanju, zavoljeti kao brata, iako se radilo o čovjeku druge vjere, čovjeku koji je sa ostalim janjičarima zagorčavao život franjevac. Ovdje se i nalazi osnovna dramska opozicija – s jedne strane, potpuno netipični, neotesani fratar, a s druge, taj isti vjernik bez vjerske isključivosti i sa svjesnim prihvatanjem inovjerca kao brata bez obzira na to što nije uspio u osnovnoj zamisli – da ga pokrsti ali ne s ciljem da ga preokrene na svoju vjeru, nego da mu dušu spasi prije nego što će umrijeti.¹⁸

– *Nego, što se ti, bolan Osmo, ne bi pokrstio? Pa ako si za umiranja, da umreš ko kršteno čeljade, a ako ostaneš živ, da živiš ko čovjek, a ne kao nerazumna živina. ♦ Otad ga je nagovarao svaki dan i ne pomišljajući na opasnost ako se Turci vrate i ako im Mameledžija kaže da je htio da ga pokrsti. Svoje nastojanje je krio i od fratara, da mu se ne bi narugali. Ali dušu Osme Mameledžije htio je da spasi svakako*.

Zavolio ga je i pored poniženja koje je od njega doživio kada mu je prislonio uz usta krst sa molbom da ga poljubi a janjičar samo pljunuo u taj kulturni predmet.¹⁹ Za ovaj neuspjeh fra Marko bira samo ružne riječi i za sebe i za Turčina:

¹⁸ Ali to nije bio jedini pokušaj fra Marka Krnete da spasi dušu samrtnika. On čini to još jednom sa umirućim hajdukom Rašom u Andrićevoj pripovijeci ISPOVIJED. Na to fratar podsjeća u samoj Musafirhani kada kaže: *Da mu je samo da vidi Kreševo, pa ma – kao onaj hajduk Ivan Roša, koji se, ne smijući nikad u rodni grad, penjao od želje na planinu – da ga samo s daleka pogleda*.

¹⁹ Stilizacijom nagovaranja pisac otvara, po mišljenju Muhsina Rizvića, ogroman jaz kršćanskog prezira prema islamu (Rizvić 1995: 1985).

– Nit ima goreg fratra od mene, niti poganijeg Turčina od ovog Osme. Ja ga krstim, a on – uh! Trese ogradom od muke.

Međutim, drugi njegovi iskazi i misli pokazuju da se ne radi baš o grubom čovjeku, već o čovjeku humanisti.

U zanosu, ne zna da li to govori ili samo misli. Ali vidi: za sve i svako ima mjesta na ovoj lađi Gospodnjoj, jer On ne mjeri ni aršinom ni kantarom. Sad razumije kako to da je „strašan Gospod“, kako to da pokreće svjetove, sve razumije iako nema riječi, samo ne razumije otkud da on, fra Marko Krneta, neuješt i neposlušan vikar, evo drži kormilo te lađe Gospodnje. – Pa opet zaboravlja sebe. Samo zna da se sve što postoji kreće i putuje, i da sve ide ka spasenju. Tako mu sati prolaze.

On se potpuno predaje bolesniku, ali drugima to ne želi da pokaže, koristeći čak i grube izraze.

Prodoše tri dana, a Turci se ne vratiliše po bolesnika, koji je povazdan ječao i sve češće iskao vode. Fra Marko naviknu da mu dodaje vodu, da ga nudi mlijekom i slatkim. Po nekoliko puta na dan ostavi posao, pa trči u musafirhanu da vidi bolesnika. Svađa se s kuvarom, jer bira bolje komade i nosi bolesniku. Fratri primijetiše njegovu brigu oko Turčina i počеше da ga diraju.

Fra Marko je bio istinski tužan kada nije uspio da inovjercu spasi dušu. Ali u svemu tome nalazi i utjehu: – Haj' sa srećom, bože pomози... – ponavljao je mehanički, ali mu se misao vraćala opet na pokojnika: Spasen – nespasen, on ga je njegovao i zavolio kao brata!

Iz svega ovog Andrić kao da sugerise: nije svaki čovjek onakav kakav izgleda i kako se do tada ponašao. Dodali bismo: čovjek je mrak koji treba osvijetliti da bi se u njemu vidjelo dobro i zlo. Pokazalo se da naizgled grub, glup i neotesan Marko Krneta ima bogat unutrašnji život, u kome se, između ostalog, ponekad izljevaju časovi miline kad takne čvor na drvetu ili šav na odijelu.

Ali pored svega toga ima svoje časove „miline“ za koje niko ne zna i ne sluti. I on sam ne zna kako mu to dolazi, ni kada. ♦ Tako, poslije nekog teškog posla, sjedne na kladu, tare znoj i othukuje, a odjednom osjeća kako mu krv šumi u plećima, u šiji, pa u glavi, sve jače i jače, dok mu se glava ne zanese i ispuni ga svega taj šum i nekud ponese. Sjedi podnmljen i otvorenih očiju, ali mu se čini da nekud strelovito leti. I tada i on, koji ne zna ni da lijepo piše ni pametno govori, može nekako da razumije sve, i sa samim Bogom da govori jasno i slobodno. ♦ Poneki put ga ispuni ta milina bez ikakva vidljiva povoda. Takne čvor na drvetu ili šav na odijelu, a kroz prste mu zastruji i ispuni ga svega taj isti zanos, pa tako ostane ukočen, otvorenih usta i izgubljena pogleda. Tako prođe dosta vremena, a kad se prene, ne sjeća se da je išta određeno vidio ili čuo.

To jedan kritičar karakterise kao „seksualno izivljavanje u posljednjem stupnju“.

„Seksualna opsesija’, koja je izrazita u njegovim pripovetkama, kao da je samo primenjen onaj psihološki sistem koji u svemu i svuda nazire neku seksualnu podlogu. I tako, ličnosti Ive Andrića su jedan niz, jedna puna skala sudbina više ili manje upravljenih i određenih motivima seksa, prema tome koliko su, pod raznim uslovima i prilikama, došli do izražaja apetit i potencija. Na jednome kraju je Đerzelez Alija, kome je seksualni motiv vrhovni imperativ u životu, i čitava jedna mistika, moglo bi se reći religija, a na drugome je, tamo gde se stvari razlivaju, isparavaju, postaju maglovi-te i nerazgovetne, onaj fra-seljak Marko Krneta, čiji *‘časovi miline bez ikakva vidljiva povoda’*, kad *‘takne čvor na drvetu ili šav na odijelu’*, tako isto su jedno seksualno izživljavanje u poslednjem stupnju“ (Bogdanović 1981: 65).

Na drugom mjestu kritičaru se čini kao da je Andrić zapazio da skoro i ne postoji ono što se obično zove savest i da je za ovog pisca karakteristično da kod njega nema sklonosti za analiziranjem savjesti kao etičke komponente i pravih moralnih kriza u hrišćanskom smislu. Zatim se Bogdanović vraća na fra Marka.

„Čak i onaj najčistiji među njima, čak i fra-Marko Krneta, bezazleni zanesenjак, koji gori od čežnje da spasava hrišćanske duše, čak i on u svojim kontemplacijama o svetu i o Bogu, govori skoro jezikom bogumilskih jeretika kad mu se čini da božije i đavolje nije dobro podeljeno na zemlji, i da zla na svetu, uprkos božijoj milosti u koju bi hteo da veruje, ima više no što bi trebalo i no što bi se i mislilo. Ali zato, osećajući intenzivno da je svet pun zla, pun patnje i pun gada, svi pred tim saznanjem nose u sebi jedan tamni strah od života, strah koji je u njih jedini pravi oblik savesti, a možda i jedini pravi oblik savesti u svih ljudi, ili bar njen prvobitni psihološki koren. Jer on ne počiva toliko na saznanju da se krivica plaća i da se greh sveti, koliko na osećanju da je život neman koja nosi nepredviđena zla i nerazumljive patnje“ (Živojinović 1981: 78–79).

U Vučkovićevom viđenju fra Marka, „naizgled tupoglavog a u suštini do-bričini u duši“, dominira stav da se radi o osjetljivom fratru koji se humanizira dodirrom sa drugim čovjekom i saznanjem da vjerske granice nisu i granice ljudske saosjećajnosti, dakle ističe se humanizacija ljudske prirode nakon životnih spoznaja i tegoba (Vučković 1974: 194). Kritičar ukazuje na pojam apsolutne ljudskosti, koji je po njegovom mišljenju shvaćen u ovoj priči donekle religiozno: „I tako doživljen, on odgovara onoj patetičnoj utopističkoj viziji čovečanstva koja je u tim neposredno poratnim danima lebdela mnogim intelektualcima pred očima, i izražavala je jednu od dve vladajuće antropološke vizije sveta što su gospodarile u duhovima tada: jedna optimistička i druga pesimistička, pojednostavljeno kazano“ (Vučković 1974: 194).

Videnje Miloslava Šutića ovoga lika dolazi u okviru Jungove teorije arhetipskih obrazaca (Šutić 2007). Taj se pristup posebno koncentriše na povećava-

nje fra Markovljevog rasta i tjelesne težine ili, kako reče pisac, *otežavanje* (Šutić 2007: 274). Predimenzioniranje ljudske figure (do nivoa jednog brijega koji se *puši kao poslije kiše*) Šutić naziva mitologemom sa više varijanata.

„Fra-Markovo *okrupnjavanje* može se dovesti u vezu sa fizičkom pojavom nekih mitsko-religijskih bića, pre svega sa Golemom iz judejske folklorne i kabalističke tradicije, koji je nastao oblikovanjem prirodne materije, 'gline', kao što je i 'Gospod Bog' stvorio 'čovjeka od praha zemaljskoga i dunuo mu u nos duh životni'“ (POSTANJE, 2,7). Fra-Markov rast se naglo povećavao, kao što i Golem veoma brzo raste i dostiže ispolinske razmere“ (Šutić 2007: 275).

Za fra Markove duševne reakcije kritičar nalazi da su karakteristične za „primitivni mentalitet“, jer su povremena „suženja“ fra Markove svijesti ispunjena isključivo afektivnim reakcijama koje ne ostavljaju dovoljno prostora za finija, estetska osjećanja (Šutić 2007: 275–276). Naglašena junakova afektivnost, nastavlja Šutić, uslovljava neusaglašenost njegovih čula sa primanjem utisaka (impresija) i sa ispoljavanjem subjektivnog stanja (ekspresija). U „tuposti“ fra Marka autor nalazi sličnosti sa Đerzelezom, kod koga je takode prisutna „naknadna svest“. Miroslav Šutić analizira u arhetipskom duhu i fra Markovu neposlušnost i pobunu protiv Boga, odnosno Tvorca.

„Istovremeno, kao što su Fra-Markove fizičke dimenzije prevazišle normalni ljudski rast, tako se i njegova neposlušnost povećavala idući preko manastirskog starešinstva prema višim sferama i dopirući do samog Boga koji je na vrhu ove lestvice. Korene Fra-Markove pobune protiv samog Boga treba takode tražiti u zapažanjima pomenutog upravnika zavoda u Rimu, odakle se mladić, pun nostalgije, brzo vratio u Kreševo“ (Šutić 2007: 279).

Sveštenikovu želju da spasi čovječanstvo Šutić tumači kao nešto što je prevazilazilo sve granice, jer je kreševski vikar zaboravio ko je on (Šutić 2007: 279).

Svetozar Koljević naziva ovu pripovijetku „ponajboljom Andrićevom pričom, ponajboljom po zamisli karaktera u dramatičnoj akciji, po narativnom zgusnuću i tonskom bogatstvu“ (Koljević 1979: 27). Za njega je fra Marko „do krajnosti smešna i neprilična fratarska pojava kao nosioca ljudskog razumevanja i ljubavi“ (Koljević 1979: 27).

Isidora Sekulić ukazuje na Andrićevu viziju fratra iz Bosne u odnosu na zapadnog fratra.

„U toj priči o tupoglavom i grubom fra-Marku koji nije za 'sveti red' ima vrlo mnogo finog, dubokog, opštečovečanskog, suptilnog i umilnog. Ali tu priču, takva kakva je u Andrića, nikada ne bi mogao inspirisati zapadni fratar, niti bi je, takvu kakva je, napisao zapadni pripovedač. Ona je izrađena bez 'psihologije', bez gradacije efekata, bez vrhunca“ (Sekulić 1981: 51).

Nasuprot fra Marku Krneti stoji janičar Kezmo, čija samo jedna rečenica *Dede, pogledaj bolje, nemoj da ja počnem tražiti [...]*. i samo jedna Andrićeva na-

pomena: *Taj Kezmo je već nekoliko puta natjerao manastir u strah i na globu.* dovoljno govori o kakvome se čovjeku radi.

I u ovoj pripovijeci pojavljuje se žena – žetelica, koja je ušla u musafirhanu da uzme vatre. Andrić ovako opisuje scenu u kojoj dolazi do kontakta jedre i mlade žene i smrtno bolesnog muškarca.

Jednoga jutra uđe u musafirhanu jedna od žetelica da uzme vatre. Kako je čuñnula kraj odžaka da nagrabi žara, zborashe joj se dimije i složiše oko nje valovit krug.

Ta situacija, kao u većini Andrićevih pripovijedaka, nema neke veze sa ljubavlju, već je u pitanju čisti seksualni nagon: kada teško bolesni Osmo ugleda žetalicu kao čući naboranih dimija, od požude mu oči zasjaše, a ruke počese da drhte.

Mameledžija, koji je bio u groznici i sve do maloprije bezizrazna lica slušao fra Markove riječi o slasti pokajanja i ljepoti hrišćanske smrti, najednom stade da se diže sa jastuka, ispruži ruku ispod ćebeta i drhteći nastojaše da se dotakne ženinih dimija. Uto uđe fra Marko, koji je bio načas izišao. Ugleda Mameledžiju izmijenjena: zažagrene oči, ruka drhti, spalo s njega ćebe, a on se pruža po голу podu.

Poruka kao da glasi: i na samrti muškarac ostaje muškarac. Međutim, u ovaj binarni odnos upada i treća osoba – sam fra Marko Krneta i to, naizgled hladan, a u suštini i sam barnut i zbudjen izazovnom pozom žetalice.

Htjede da vikne, ali ga najprije izdade glas, pa samo zagrguta i zapišta. Prihvati slomljenu držalicu iz kuta: – Izlazi, đavolja ćeri!

On, naravno, reaguje suzdržano, stavom i jezikom duhovnoga bića, kome je odbojna svaka pomisao na intimni odnos sa ženom, tim đavolskim stvorenjem.

Žena skoči, htjede da ponese vatru, ali joj on ne dade nego je izgura napolje. Uzalud se ona, ne znajući zašto je goni, okretala i branila kako su je poslali po vatru: on je izmahivao za njom držalicom. – Sikter, pasja ćeri; ovo ću olomiti o tebe, samo još jednom dođi da mi istresaš dimije po sobi.

Druga scena je manje napetija i isto tako vezana za mušku požudu. U pitanju je Kezmova priča o javnim kućama u Carigradu i o Grkinjama i Jermenkama u njima. Ovdje takođe fratar odbija svaki pokušaj uvlačenja u takav razgovor (*C, ja te stvari ne znam. [...] Nije to za nas*).

15. U ovoj pripovijeci, za razliku od RZAVSKIH BREGOVA, Andrić je potpuno koncentrisan na likove i događaje, tačnije na dinamiku, dok je statika (prostor, pejzaž) sasvim u sjenci. Stoga u datome tekstu gotovo da i nema opisa prirode, tako karakterističnih za RZAVSKE BREGOVE. Samo na nekoliko mjesta Andrić ne može a da ne odoli zovu vrhunskog pejzažiste.

Širok i jednoličan šum ljetne noći. Samo potkraj ljeta nebo je tako nisko i zvijezde tako krupne. ♦ Hladi noćni vazduh. ♦ Zanoćalo.

Na jednom mjestu daje se vrlo lakoničan opis vatre.

Dogorjele donje glavnje popustiše, vatra se složi i zaprašta, posuše iskre oko fra Marka. Plamen se sleže, soba se ispuni tamnocrvenim sjajem.

Pokoji kraći opis dolazi u formi umetnute rečenice:

Gledao je preko mračnih stabala, daleko, do u dno neba gdje su počinjale zvijezde, i govorio, kao obično, sam sebi [...] ♦ Boćeci se sa svojim neukim i upornim fratrima, teškim i nesigurnim bosanskim putevima i samovoljnim, uvijek gladnim turskim vlastima, on se kao sna sjećao svojih mladalačkih godina provedenih u Rimu.

ili isprekidanih opservacija:

Ali se polako smiruje. Gubi se u mukloj noći, na pogled mnogih zvijezda. Zaboravlja se. Talas svoga uzdrhtala tijela prenosi na sve oko sebe i čini mu se da strelovito brodi na nekom moru u tami. Nebo se nad njim vidno niše. Odasvud šum. Grčevito se drži ograde.

Rijetka su poređenja ljudi sa prirodom.

Cjenjka se i prepire sa seljacima; i sam uzme motiku pa kopa pred svima, dok se vas ne uznoji, pa se u pro hladno predveće puši kao brijeg poslije kiše.

Ova pripovijetka ima još nešto što Andrić često primjenjuje u pripovijedanju – ponavljanje.

Presaduje tako, poslije kišna dana, kupus. Sagiba se, buši jamice u mekoj lijehi i prstima pritište zemlju oko presada. Kod svakog struka on šapuće molitvu i neprestano ponavlja: – Haj' sa srećom, u ime božje, haj' sa srećom! ♦ U neko doba vidje kako dolazi gvardijan i s njim imam i još dvojica Turaka, crni kao muve. Kad vidje kako iznose mrtvaca, on se opet sagnu i poče da ki-da lišće još brže: – Haj' sa srećom, bože pomozite... – ponavljao je mehanički, ali mu se misao vraćala opet na pokojnika: Spasen – nespasen, on ga je nje-govao i zavolio kao brata!

16. Pripovijetka U ZINDANU napisana je 1924. na ijekavici i prvi put objavljena u PRIPOVETKAMA I (Beograd, Srpska književna zadruga, s. 18–26). Ona je povezana sa tekstom U MUSAFIRHANI jednim od glavnih junaka – opet je to fra Marko Krneta. I dok je u prethodnoj priči fra Marko sagledan i predstavljen vrlo kompleksno, ovdje je sveden faktički na jednu crtu – odlučnost i tvrdoglavoost.

У ЗИНДАНУ

Једног четвртка иза подне, дођоше сејмени по гвардијана, да иде с њима у Травник. Али гвардијан је био отишао у Сутјеску на скупштину дефинитора; фра Петар Јарановић, који је иначе најстарији, лежи болестан: не оста него да фра Марко иде у Травник. Он је управо био почео с радницима да побија неко коље у потоку. Нећкао се да иде, али су сејмени били нестрпљиви а фра Петар је, онако болестан, викао на њега, да се спрема и да иде, док сејмени нису учинили штете манастиру.

Sl. 10. Početak pripovijetke u originalnom izdanju iz 1924. godine

Naime, u fojnički manastir dolaze sejmene da od gvardijana traže džulus (porez) koji inače ubire sam vezir, ali u njegovoj odsutnosti tu priliku želi da iskoristi i da ušćari ćehija Fazlo. On traži da mu neko od fojničkih fratara dođe u Travnik, zna se za šta – da donese novac. U manastiru je izbor pao na fra Marka, ne zbog toga što se odlikovao nekom vještinom pregovaranja ili diplomatskim manirima (naprotiv), već što nije mogao niko drugi da krene. Fra Petar ga savjetuje da ponese barem 1.500 groša, a fra Marko uporno odbija, smatrajući da je dovoljno 500. I tu ovaj posljednji ispoljava tvrdoću i odlučnost u karakteru.

[Fra Petar] – *Šta misliš ti, bolan? Nije se s Fazlom šaliti.* [Fra Marko] – *Ne dam baliji...* [Fra Petar] – *Ama, ko te pita daš li ti; i glavu će ti uzeti.* [Fra Marko] – *Nek uzme; ja više od hiljade ne nosim.*

Fra Markova riješenost će posebno doći do izražaja u susretu sa Fazlom. Andrić svjesno izbjegava da kaže šta se zbivalo tokom njihovog susreta (nedorečenost pravi značajan umjetnički efekat) i kako je fra Marko ispoljio svoju već unaprijed izabranu čvrstinu. Pisac se koncentriše samo na posljedice takvog stava.

Zna se da je Marko predao Fazli hiljadu i dvjesto groša i da je Fazlo tražio još dva puta toliko, ali šta mu je fra Marko odgovorio i zašto je ćehaja planuo, to fra Marko nikad nikom nije htio da kaže, a Fazlu niko nije smio da pita. Tek pošto su izmijenili nekoliko riječi, ćehaja đipi sa šiljteta, dreknu što ga grlo nosi i počeo da bije fra Marka čibukom, rukama i nogama, naizmjenice.

Dakle, Fazlo je bio šokiran i izbezumljen. Reakcija – u istom duhu: *Vodu pod krmka! Vodu! vikao je Fazlo za njima.* Fra Marko je odveden u zindan – posebnu vrstu zatvora u kome su oni koji bi ušli mučeni laganim, ali dugotrajnim puštanjem vode niz pregradni zid. Ta pregrada ima simboličko značenje jer će Andrić u prostoriju između nje smjestiti dva predstavnika dviju hrišćanskih vjera – katoličkog fratara i pravoslavnog popa, od kojih opet predstavnici treće

vjere – islamske – iznuđuju novac. I to je Bosna, Andrićeva Bosna. Pisac time ne samo da ukazuje na zulum turske vlasti nad hrišćanskim sveštenim licima nego pokazuje da ni pravoslavna i katolička lica nisu birala sredstva da se odupru turskim vlastima i to po cijenu nanošenja štete jednih drugima. Kada su se u te dvije male prostorije našli dva njihova predstavnika – fra Marko i zenički proto Milentijević, oni se u zajedničkoj nevolji sjetiše da su godinu dana prije toga na parničanju kod istoga Fazle dali mito (ilam), pri čemu je prevagnula katolička strana.

I tako, u pričanju, oni vidješe da se poznaju još od lanjske godine. Lani je sarajevski vladika ružio fratre zbog nekog bira. Rasprava je bila pred ovim istim Fazlom, koji je i tada zamjenjivao vezira. Carske fermene su imale obje stranke. Fazlu su potplatili i jedni i drugi, ali su fratri doveli mnogo katoličkog svijeta pred Konak, pa su ljudi molili a žene plakale, dok se Fazli sve ne dosadi i on presudi, s kadijom i imamom zajedno, da vladika nema ništa da traži ni od fratara ni od katolika uopšte. Kod te parnice fratre su zastupali fojnički i kreševski gvardijan (s njim je bio i fra Marko), a vladika je došao glavom, praćen od jednog mladog popa iz Sarajeva i zeničkog prote.

Do potvrde saznanja da sami hrišćani jedni druge nadmudruju i varaju dolaze fratar i pop pod nimalo prijetnim okolnostima – kada preko pregrade između njih lije voda, kada suvoga mjesta nema u ćeliji, u kojoj je veći dio vremena potpuni mrak, kada svaka koska boli od hladne kaldrme i vlage. U takvoj sumornoj situaciji najednom s obiju strana počinje da se razliježe glasan smijeh – to pop i fratar shvataju u kakvoj su se tragikomičnoj situaciji našli – da ih po drugi put, gotovo radi istog razloga, sastavi taj isti Fazlo. Oni se smiju zbog toga što ih, kako reče pop:

[...] Fazlo opet lijepo sastavio... oh, oh, hoo... Eto vas, kaže, u zindanu pa se prepirite: ko će bir po Bosni kupiti. I još vodu podlio pod nas. Oh, oh, hoo!,

što i fratar potvrdi, padajuži u smijeh: *Vala nas je pokiselio k'o u turšiju, da bi pop sve još više pojačao: Da se vidi čija je vjera tvrđa. Ah, ha, ha, haa... Ho, ho, ho, hoo...*

Priča se i završava u tom paradoksalnom, apсурdnom spoju surovog zatvorskog prostora, fizičkih patnji i psihičkog praznjenja predstavnika dviju hrišćanskih vjera.

U ovoj pripovijeci, kao i u MUSAFIRHANI, pisac je potpuno zaokupljen događajima i likovima pa stoga izostaju opisi bilo čega što izlazi izvan tih fabularno-psiholoških okvira. Samo na dva-tri mjesta daje se vrlo štur opis prirode, okoline.

Voda počinje jače da curi niz zid. Glasovi se opet stišaju. Smrkava se. ♦ Još se nije bilo potpuno smračilo, kad se vrati momak iz Doca [...] ♦ Još se čulo kako kaplju rijetke i nejednake kapi sa zida, ali na podu nije više bilo vode.

Slikanje se faktički svodi na prepoznatljivo Andrićevo portretisanje, isto tako lakonično, i to triju likova –

a) fra Marka:

Ispade u dvorište. ♦ Četvorica su pridržavala fra Marka, kome je vrat nabrekao i lice pomodrililo od silne krvi koja mu je navirala u glavu; pred očima mu je sve titralo u crvenim iskrama. ♦ Još mu je šumilo u ušima i maglilo se pred očima, ali je opažao sve oko sebe i jasno čuo kako u susjednoj ćeliji neko diše. Osjeća pod sobom oštru kaldrmu i vlagu, i krv kako kuca u ubojima. Navuče kapu na desnu stranu i prisloni obraz uza zid. Taj zid, na koji se može nasloniti glava i na kom se hvata njegov dah, dođe mu kao nešto dobro i blagodatno. U toj misli zaspava. ♦ Fra Marko, izbezumljen, raširenih očiju, stoji naslonjen uza zid i diže čas jednu čas drugu nogu iz vode, koja biva sve tamnija i u tišini sve jače romoni. Obuzima ga svega drhat. Svaki čas počinje neku molitvu, ali se opet prekida i samo se bez prestanka krsti.;

b) Fazla: Fazlo je bio neobično krupan i snažan, iako žut kao dunja u podbulom licu.,

c) i tamničara Vejsila: [...] iz koje izide tamničar Vejsil, zvani Vojvoda, riđ i mršav Turčin, zasukanih nogavica i sa ogromnim nanulama na bosim nogama [...] Zato je dat detaljan opis zatvora:

Ćelija je bila vrlo malena i zaudarala oštro vlagom. Zid u pročelju prema vratima je bio vas žut i vlažan; pri vrhu su bile dvije rupe, kao da su čerpiči izvađeni. Pod je bio od iste onakve kaldrme kao što je u dvorištu.,

pri čemu Andrić, kao u nekom naučnom tekstu, pravi digresiju u zagradama:

(Gotovo kod svake turske građevine ima uvijek, manje ili više, doziđivanja i pregradaka, građenih da se zadovolji neka časovita, prva i najnužnija potreba, bez obzira na logiku materijala, ljepotu ili trajnost građevine).

Pripovijetka U ZINDANU je potpuno „muška“ jer se u njoj ne pojavljuje nijedan ženski lik niti je ženska tema na bilo koji način dotaknuta. Sa likom fra Marka susrećemo se još jednom u ISPOVIJEDI (1928) da bismo u priči KOD KAZANA (1930) saznali o njegovom tragičnom završetku.

Jedan od najznačajnijih Andrićevih ciklusa svakako je tamnički. Zatvorska tematika zastupljena je u samom piščevom životu još od 1914, kada se našao u zatočeništvu, a u stvaralaštvu od 1918, kada piše EX PONTO i NEMIRE, pa sve do 1970. i pripovijetke NA LANCU. U tom razdoblju od pola vijeka on je objavio niz tekstova, po našoj računici 15: EX PONTO (1918), NEMIRI (1919), PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI (1924), ISKUŠENJE U ĆELJI BR. 38 (1924), U ZINDANU (1924), U ĆELJI BR. 115 (1960), JEDAN DAN U SARAJEVU KRAJEM 1878 (1928), PORUČNIK MURAT (1938), PROKLETA AVLIJA (1954), ZANOS I STRADANJE TOME GALUSA (1931), ŠALA U SAMSARINOM HANU (1946), SUNCE (1952), NA SUNČANOJ STRANI (1952), ZVONO (1960), NA LANCU (1970). Tamničku atmosferu takođe odražava pripovijetka JEDAN DAN U

SARAJEVU KRAJEM JULA 1878 (1928) i SUNCE OVOGA DANA (1933). Vrhunac ovog ciklusa predstavlja, bez sumnje, PROKLETA AVLIJA.

Tri teksta iz gračkog perioda spadaju u Andrićev tamnički ciklus: U ZINDANU, PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI i ISKUŠENJE U ČELIJI BR. 38. Pripovijetka U ZINDANU predstavlja tematski prelaz između dvaju ciklusa – fratarskog i tamničkog. Na vremenskom i karakterološkom planu priča je bliža fratarskoj tematici, a na prostornom tamničarskoj, jer je zatvor u centru pažnje. Druge dvije priče potpuno se odnose na zatvorsku tematiku.

Po mišljenju Snežane Baščarević tamnica je jedna od lajtmotivskih niti Andrićevog literarnog opusa, koja se traumatično usjekla u život mnogih njegovih junaka i u piščevu ranu mladost.

„Tamnica, to je ono tragično mesto na kome se prekinuo dotadašnji redovni tok života i sve se pretvorilo u krug začaranih stvari i događaja, krug u kome nema kretanja napred – jer je sav prostor sveden na meru ljudskog tela, krug teskoban i tegoban za svakoga, sav od mučnine i samoće. Tu se raskoš ljudskih želja i htenja svodi na jednu jedinu želju – da se što pre izade na slobodu, a izlaz se često ne vidi i svaka čovekova nada i misao na izbavljenje postaju samo uzaludna strast i čežnja od kojih se ništa drugo ne vidi“ (Baščarević 2008: 140).

Autorica govori o tome da postoje određeni povodi i okolnosti javljanja tamnice u Andrićevom delu, pri čemu se pisac bavi time pasionirano, sa strašću koja opsjeda stvaraoce samo u trenucima najvišeg nadahnuća.

„Kada se Andrić predaje jednoj ideji, on uočava, prati i prikazuje sve njene razvojne faze i oblike. To je pisac koji ne uzmiče ni pred najcrnjim slikama života. Njegovi opisi tamnice spadaju među najlepše literarne fragmente stvorene na našem jeziku. Uz portrete ličnosti, to su sami vrhunci Andrićeve književne umetnosti“ (Baščarević 2008: 142).

Dalje se razmatraju uslovi pojavljivanja tamnice i vidovi neslobode.

„Društveno-istorijske okolnosti javljanja tamnice kod Andrića odlikuju se dubokim političkim i socijalnim poremećajima, rađanjem bezakonja, samovolje i despotizma, krizom morala i hipokrizijom vladajućih društvenih institucija. Pojedinaac to oseća kao grubost i nasilje, ličnu nesigurnost i gubitak fizičke slobode. Otuda su vidovi neslobode kod Andrića raznoliki, a okolnosti zatočenja mnogovrsne“ (Baščarević 2008: 143).

Autorica smatra da treba razlikovati tamnicu u fizičkom smislu (čiji izgled zavisi od socijalnog i geografskog ambijenta) od tamnice u psihičkom vidu (koja ima manje uslovnih činilaca, a ostavlja trajnije i teže posljedice na ličnost Andrićevih junaka).

„Neki njegovi junaci žive pod neprestanom presijom tamnice i na slobodi, a to često nije ni prava tamnica, ni uznemirujuće sećanje na nju, već jedno

neodređeno stanje izgubljenosti kad čovek čoveku postane tamnica ili njena kobna senka“ (Baščarević 2008: 143).

Snežana Baščarević i u ovoj tematici zapaža prožimanje i sukobljavanje istočne i zapadne kulture i civilizacije.

„Osnovne karakteristike toga spoja i konflikta ogledaju se i u mentalitetu njegovih junaka i u načinu slikanja života i mišljenja i u opisima dva raznorodna sveta i podneblja, njihovih gradova i arhitekture. Na primeru fizičkog opisa tamnice jasno se manifestuju svojstva oba ova ambijenta i duh njihovih dvaju kultura“ (Baščarević 2008: 144).

Ivo Vidan slikovito kaže da povorke zarobljenika, kažnjenika, osuđenika, vijugaju Andrićevim književnim djelom pa nastavlja:

„Robuje se, strijepi, bježi i podliježe: vješa se, nabija na kolac, a iznad svega u zebnji se čeka slučaj, usud ili proizvoljna odluka despotske ćudi. Uzniži se na trenutak izvode iz kazamata ili, češće, nestaju u tvrđavskim zidinama. Kao da su sva ta zbivanja u sjeni tamnice, metafizički ili doslovno“ (Vidan 1981: 181).

Analiza konkretnih prostora u kojima se ta zbivanja u Andrića dešavaju može, po njegovom mišljenju, i da začudi: „Nema, naime, mnogo djela kojima je događanje u nekom fizičkom zatvoru, ako izuzmemo metaforičke opise kao onaj gdje se uska dolina Andrićeva rodnog Travnika emocionalno izjednačuje s doživljajem zatvorenosti“ (Vidan 1981: 181). Ovaj kritičar dodaje da čitav Andrićev opus izgleda kao da je obilježen tematskom slikom zatvora i pretpostavlja da je, vjerovatno, zato ishodište i „kasnije Andrićeve pjesničke fakture u početnoj, ne-skriveno autobiografskoj proznoj i nerimovanoj lirskoj poeziji“ (Vidan 1981: 181). Ivo Vidan naglašava da u zatvorskom ciklusu nema kontinuiteta fabule, da je jasan početak situacije (pred hapšenje određene političke okolnosti) i nastavak u zatvoru: „Dva tematska naglaska u ciklusa jesu zatvor i tegobe, s jedne strane, a s druge optimizam otjelovljen u ženi koju se vidi kroz prozor preko puta [...]“ (Vidan 1981: 186). Autor pravi malu digresiju i navodi šta je jednom Andrić odgovorio Kostu Dimitrijeviću na pitanje otkud mu tamnica kao stalni lajtmotiv:

„Mislim da je to u Bosni uopšte tako. Kad je jedan stranac prisustvovao razgovoru nekolicine Bosanaca, na kraju, on ih je zapitao: ‘Pa jeste li vi svi bili na robiji?’ O tome, tamo u Bosni, mnogo se govori. A kako su mnogi moji zemljaci bili u zatvoru, eto i teme za razgovore. Možda u inostranstvu manje idu u tamnice, pa im je to, valjda, bilo neobično“ (Vidan 1981: 186–187).

U zaključku se ističe sljedeće:

„Sve te osobine ciklusa pokazuju da je Andrić u dvije razne životne faze (1924–31–34. i 1950–60–62) umjetnički obnovio traumatski doživljaj lišenosti prostora i žene kao ideala, ali da ga je prenio u idealno-optimističku

atmosferu: žena i sunce stvaraju lirski ugođaj, a funkcioniraju kao dominantne tematske slike u tim tekstovima. Razlika prema EX PONTU i lirici ratnog razdoblja jest u tomu što je sklop subjektivnih motiva prerastao u priče s anegdotskim osobinama; zahvaljujući čistoći lirskog ugođaja čovjek možda ima veće zadovoljstvo kod ponovljene lektire, nego u prvom čitanju kad ga fikcionalna situacija navodi da očekuje karakteristično Andrićevo dramtiziranje unutrašnje napetosti. Ovo je već Andrić distanciran od vlastitog iskustva, i umjetnik na svojoj sekundarnoj liniji, onoj koja je tek u kasnoj njegovoj fazi najkarakterističnija. Druga Andrićevo stvaralačka linija, koja ide od EX PONTA, temeljnija je i određujuća za osobitost Andrićevo priloga svjetskoj književnosti. Preko priča i cikličkih kompozicija iz bosanske sredine ona vodi u PROKLETU AVLIJU“ (Vidan 1981: 187).

Marko S. Marković polazi od toga da postoje događaji u mladosti koji udare pečat na čovjekovu dušu i koji mu predodrede život zadugo ili sve do smrti da bi nakon toga prešao na Andrića i konstatovao da je u njegovom slučaju presudan značaj odigralo tamnovanje u mladim danima.

„Da je 1914. otišao na front i preživio rat, njegov pogled na svet bi verovatno uzeo drugi pravac. Ali Andrić je slab, bolešljiv. Dok njegovi drugovi u plavim uniformama maršuju ka Drini ili Galiciji, on, iako punoletan, odlazi u Split na lečenje. Ne zadugo. Austrijske vlasti ga ubrzo hapse kao jugoslovenskog rodoljuba. Tako se završava prva mladost te generacije: u rovovima ili na robiji. Jednima će život ubuduće izgledati kao večita borba, drugima kao stradanje i tamnovanje. Andriću se u prvi mah sve to učinilo kao ružan san. Udar je bio tako snažan, da je svet oko njega izgubio svaku realnost“ (Marković 1992: 187).

Novela PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI izašla je na ijekavici 1924. u kalendaru VARDAR za 1925. godinu (Beograd, Kolo srpskih sestara, s. 68–70). Pripovijedanje se odnosi na radnju *od prije deset godina*, što autor smatra važnim pa taj podatak stavlja u podnaslov. Hronološki ovo je opis prvog autorovog kontakta sa tamnicom (1914), a umjetnički, nakon EX PONTA i NEMIRA, treći značajniji pokušaj stvaranja tamničarskog pripovjedačkog opusa. Stoga su u pravu oni koji tekst nazivaju autobiografskim zapisom. Za istraživanje Andrićevog života i djela on je važan jer je rijetko, vrlo rijetko Andrić ulazio u izradu bilo kakvog autobiografskog priloga, pogotovo ovakve vrste. On je čuvao svoju prošlost i svoju intimu kao blago iza sedam brava.

Kazivanje dolazi u formi autorskog ja, ali to nije izmišljena priča, već Andrićevo svjedočenje o sopstvenom hapšenju u Splitu 1914. godine, dakle to je mali književni tekst autobiografskog karaktera. Zbog izrazite ja-orijentacije svi ostali likovi su u dubokoj sjenci. Iako se radi o šokantnom događaju za bolešljiva i uplašena mladića, ni za jedan lik ne bi se moglo reći da je odslikan kao izraziti negativac, što je neobično s obzirom na činjenicu da je opisan čin hapše-

nja i odlazak na duži zatvorski boravak. Recimo, detektiv koji je priveo Andrića u policiju više je izazivao kod naratora sažaljenje nego strah.

A trećeg dana u jutro, dok sam pred kavanom na obali pio kafu priđe mi jedan visok, rđavo odjeven čovjek, crven u licu, rijetkih brkova, sa starim slamnatim šeširom na glavi. Da li sam ja taj i taj? Jesam? Šta želi? Pa, da pođem malo s njim. On je govorio tiho i nekako kao da se boji; izgovarao ono „malo“. Ja vidjeh odmah da je to ono, što već tri dana očekujem. Zovnem da platim i odmah pođosmo u moj stan. Onaj ubogi čovjek mi je nešto pričao, ali sad se više ne sjećam šta. Gotovo kao da se izvinjavao.

Drugi pak detektiv je okarakterisan u lošijem svjetlu: *Tada me preuze drugi detektiv, debeo, surov tip. Za policijskog činovnika, kao za i prvog detektiva, ne kaže se ništa loše.*

U policiji gužva nekog svijeta. Jedan nizak i ljubezan činovnik me ispituje, kratko i samo formalno. Na sva moja objašnjavanja on mi odgovara: to će se kasnije izviditi.

Ni tamnički stražar nije predstavljen u ružnom svjetlu, čak je piscu izgledao smiješnim.

Stražar uzima glasno inventar sa mnom. Nekako smiješno i veselo izgovara pojedine riječi i zapisuje; podsjeća na glumce.

Na drugoj strani nalaze se oni koji nikako ne bi mogli biti negativno odslikani. Tu je, prije svega, brižna gazdarica.

Kao da je i sad vidim: stoji na vratima, gleda me sažalno i zaziva tiho neke svetitelje. Od njena pogleda se uznemirih i ja [...] Gazdarica, dobra starica, me gleda suznim očima, a ja joj s veseljem koje nije moglo biti bez usiljenosti, vičem: do viđenja!

Posljednju grupu čine oni koji su se našli u istom položaju – zatvorenici ili, kako Andrić reče, *moji drugovi politički*. U toj skupini izdvojen je samo jedan lik – starac, učitelj iz provincije i to zbog zabrinutosti za sina koji je zajedno s njim uhapšen, vezan i nekud odveden. S tim u vezi Andrić daje ovakvu scenu te prve tamničke noći:

Čujem kako se iz susjednih ćelija dozivaju i šale i kako ozdo iz dvorišta stražar opominje i grdi. Oštar zvižduk dopire s mora. Kao obično kad čovjek legne, prođe mu kroz svijest cio minuli dan, nekako dug i čudan mimo sve ostale dane života [...] Ne znam koliko sam tako ležao. Možda sam u tom nesnalaženju i zaspao. Ali me najednom trgnu neki urlik. Svi poskakasmu. Na prozoru se vidjela crna silueta starog učitelja. To je on vikao: – Slavo, Slavomire, jesi li to ti? Slavooo! I to je vikao takvim nekim glasom kakvog nikada do tada nisam čuo. Duboko iz dvorišta dopirali su glasovi, zveket lanaca i topot koraka: još nekoliko puta viknu starac, promuklo i jezivo, unoseći lice i rešetke. Ozdo se javi stražar i opomenu ga da ćuti.

Od drugih detalja spomenućemo brod na kome je Andrić došao 17. ili 18. jula 1914. u Split (gdje je ostao petnaest dana) i koji se igrom/ironijom sudbine nazivao *Višegrad*.

17. Kazivanje se gradi na kontrastu vremena (ljeta) i prostora, pri čemu ljetu oponira samo jedan gradski dio – *masiv od žućkastih kuća*, teren sa *žutim zidovima*, odnosno *jedan zbijeni i tijesni kutak Splita* koji se zvao zatvor. Toga lijepog ljeta i u sumornom zatvoru Andrić je prvi put spoznao šta je to tamnica.

Iza tih zidova sam, jednog ljeta, osjetio prvu strahotu tamnice [...] Zato mi se misao vraća često tim žutim zidovima i danima koje sam proveo iza njih.

U ovaj hronotopski kontrast stupa još jedan elemenat – ljudski: [...] ali iza tih zidova sam sreo najdraže ljude i stekao najbolje prijatelje i upoznao, u njima, dušu jedinstvenog grada Splita, vedru, jednostavnu i blagorodnu. Međutim, sam grad je izazivao samo pozitivne asocijacije i Andrić ga je tako lijepo, mudro, aforistički i lakonski okarakterisao povezujući rodnu Bosnu i toplu Dalmaciju da bi samo zbog toga vrijedjelo uzeti i pročitati ovu novelu: [...] i ubrzo zavolio to mjesto, gdje je Bosna dala moru svoju snagu a more Bosni svoju ljepotu. To je jedna od najmarkantnijih misli u Andrićevom gračkom opusu.

Samo ljeto bilo je prava suprotnost svemu onome što se naratoru dešavalo.

Ali ljeto je bilo raskošno i dobro kao nikad do tada (ili se meni samo tako činilo). Taj čudesni mjesec jul je kao grozd, što se više primicao kraju, bivao slađi. Naročito su bile uzbudljive noći. Bezbrotan svijet na obali, muzike, sirene i svjetla sa lađa koje dolaze i odlaze. Zadah soli, naslagana voća, radostan putnički nemir u vazduhu.

U tome ljetu pisac je istinski uživao kao da je predosjećao da dolaze teški dani.

A potom proživjeh još dva dana na slobodi, dva možda najljepša i najčudnija dana u životu. Kupao sam se, sunčao, puštao morski pijesak da mi mili kroz prste, šetao, jeo prvo grožđe, a znao sam da je to sve poslednji put, i sve sam to činio žudno i brzo, ali sa nekim mirom koji me je i samog začuđavao. Ali prodoše i ta dva dana na divnom bijelom pijesku.

U zatvoru Andrić zapaža nešto što – da se nije našao u ekstremnoj situaciji – ne bi ni primijetio (samo u zaoštrenim okolnostima obraćamo pažnju na takve detalje). Zapaža ono što će zatvoreniku posebno biti privlačno: ptica i to slobodna: *Na protivnom zidu vidim među ciglama vrapčije gnijezdo; nad njim ženka, sva nakostrušena, ciči i poskakuje: nešto se dogodilo u porodici*²⁰.

Postoji još jedan elemenat, naizgled apstraktan, ali za Andrića vrlo konkretan. On spominje „ono“ i „to“, podrazumijevajući događaj koji je naslućivao i očekivao – hapšenje zbog pogleda i simpatija prema Mladjoj Bosni.

²⁰ Ovo će se ponoviti i u ISKUŠENJU U ČELIJI BR. 38.

Dakle, ovo je „ono“ o čemu se toliko puta mislilo i govorilo. Da, to je „to“, ali nikako ne mogu da se saberem, sve mi nekako izgleda kao da ovi događaji nemaju nikakve naročite težine i kao da se sve ovo događa nekom drugom, a ja samo posmatram i čudim se.

Završetak je u duhu antiteze: to je kraj jednog života i početak drugog.

Pritisnuh rukama usta, da ne zavrištim glasom kao dijete. Svu noć slušah kako mi srce bije i kako se morem dovikuju sirene s lađa, i u svakoj sekundi sam znao da sam to ja koji drhtim na tamničkoj postelji i da za sve nas počinje duga patnja.

18. Na jezičkom planu pada u oči da Andrić ponekad miješa ono što je danas tipično za srpski i za hrvatski jezik, recimo: *dok sam pred kavanom na obali pio kafu*. On ne govori o kruhu nego o hljebu, spominje *komplikovane* a ne *komplcirane* brave, u ijekavkom tekstu zna da upotrijebi ekavizam (*poslednji put*), koristi se sinonimima *papir* i *hartija*, ne kaže *stepenice*, već *basamake* (što čini i u nekim drugim tekstovima) itd.

19. Novela ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38 objavljena je 1924. godine. Napisana je ekavicom, a radnja se ne događa u Splitu, već u Trstu (Šipovac 2008: 23). U njoj su opisani detalji šestomjesečnog tamnovanja glavnog junaka, u kome se na više mjesta prepoznaju refleksije Andrićevog mariborskog zatočeništva. U tekstu nema mnogo događaja kao u MUSTAFI MADŽARU, U MUSAFIRHANI, RZAVSKIM BREGOVIMA i LJUBAVI U KASABI, a ako ih i ima, oni najčešće dolaze kao mješavina sna i jave. Novela se zasniva na pet osnovnih motiva: prostornom i vremenskom dimenzioniranju, gubitništvu, doživljaju svjetlosti, prožimanju sna i jave te ženi. Što se tiče prve dominante, u tamničkim uslovima sve se dimenzije lako i rado mjere. Vrijeme sporo prolazi pa nije čudo da se broje i najmanji vremenski razmaci. Za prostorne dimenzije nisu potrebni nikakvi posebni instrumenti – neophodan je samo običan ljudski korak. Tu, dakle, nema neke više mjere poput one iz LJUBAVI U KASABI: *pô sata hoda*. I zbog toga brojenje i mjerenje koraka predstavljaju prostorno-vremensku dominantu svakog zatočeništva pa i ovog ovdje opisanog. Prostorno dimenzioniranje dolazi u formi *premjeranja* ćelije, što glavni lik toliko puta čini. U tome ponekad pada u očaj jer shvata da mu je život sveden na par kvadratnih metara.

Đipi s postelje. Poče da premera ćeliju, da skače na prozor. Prostora je hteo, a samo je udarao od prozora do vrata, od zida do zida.

Bezizlaznost zbog prostornog ograničenja zna da dostigne vrhunac: *Gde da beži, okovan zidom od šest koraka dužine i dva širine, zatvoren sa ovom novom mišlju, kao sa zmijom u sanduku?* Ali glavni junak nije vršio mjerenje samo u ćeliji. On je to, po inerciji, nastavljao i kada bi izlazio na saslušanja.

Četiri puta je stražar otvorio i zatvorio razna vrata od železnih šipaka. Onda još tri stepenice i peta železna vrata, pa se nađe u hodniku sudnice.

I ne samo to. Prostornom mjerom on utvrđuje i to koliko je daleka sloboda: *Četrnaest stepenica više, i petora vrata dalje, tamo gde počinje sloboda [...] Premjeranje katkad dolazi kao nešto posljednje što mu preostaje: Šta je ko dobio i šta će još biti to je svejedno, ali ti, ti si prokockao i sad imaš još samo nekoliko puta da premeriš ovu ćeliju, kao majmun koji u kavezu menažerije grize svoj rep i glode rešetke.*

Vremenska dimenzija se javlja, prije svega, u formi potenciranja, ponavljanja činjenice da je u zatvoru već šest mjeseci, i to određivanjem vremena (a) egzaktno: *ovih šest meseci* ili (b) neodređeno, kumulativno: *tokom meseci, posljednjih meseci, toliko je puta*. Tačno ukazivanje na količinsko vršenje radnje dolazi do izražaja pri odvođenju na saslušanje: *Četiri puta je stražar otvorio i zatvorio razna vrata od željeznih šipaka.*

Drugo, u tome hronotopskom brojanju glavni junak zaključuje da je g u - b i t n i k i to baš na ovoj ravni.

[...] i on je dobio, samo si ti izgubio. Izgubio jednom zauvek, sve i da ima negde neki drugi život, na nekoj drugoj ravni, sa nekim drugim, boljim merama, pa i da dospeš tamo, to ne može da promeni nepromenljivu činjenicu: da si ti jednom, na ovoj ravni, izgubio.

Dolaskom u tamnički prostor on postaje najveći gubitnik kome preostaje jedino da koracima premjera taj lako premjerljiv prostor (*i sad imaš još samo nekoliko puta da premeriš ovu ćeliju*).

U dijalogu sa samim sobom on samog sebe izaziva, faktički reži uskličuci: *Pračakaš se, nadigrani!* Njegovo drugo ja sugeriše prvom da se pomiri sa sudbinom (*ali ovde, prijatelju, ovde nema drugo do te proste činjenice*). Ponekad misli da je to samo san, ali shvata da je prava java.

*Još jednom zažele svom snagom da se **probudi**, da ništa ne bude istina, ali onda sam sebe uveri da je ovo već **posle buđenja** [...] I to znači **da je sa njim kraj**.*

U takvim mislima protkanim prostorno-vremenskim brojanjem i svodeњem boravka na gubitništvo glavni junak prelazi na ono što mu posebno nedostaje – na svjetlost, koja predstavlja treću dominantu pripovijedanja i dolazi kao ponajteži junakov gubitak. Dokaz za to je njegovo šestomjesečno pripremanje govora za odbranu pred istražnim sudijom. U obilju vremena sačinio je opsežan i dug govor, do u tančina razrađen i provjeravan danima i noćima: *Toliko puta je, odrešito mašući rukom i premerajući ćeliju, izgovorio poluglasno taj govor, toliko je puta noću odlučio da promeni ovu ili onu reč*. Međutim, kako su mjeseci prolazili, on ga je sve više skraćivao, da bi ga na kraju sveo na *svega desetak ogorčenih reči*. A izgovorio je, činjenično, samo ono što je osjećao da je najviše izgubio: – *Šta želite? – Da me na **sunčanu stranu** premestite. Zatočenička opsesija svjetlošću dolazi najviše do izražaja u ćeliji.*

S dvorišta se beše javilo malo neke neverovatne svetlosti, koja kao da iz dna ćelije sviće. ♦ Da li ga je ta misao probudila, ili mu tek sad na um pade kad ugleda ono malo svetlosti? Nije se radala ni razvijala, nego odjednom, svršena i cela, pade i pritisnu i ispuni svest i zaigra neizdržljivo, kao žravka u nedrima.

Ona izbija u prvi plan i u rijetkim trenucima odlaska na saslušanje.

Kroz prozore bez mreže i rešetaka ulazilo je mnogo svetlosti, od koje su mu ne samo oči treptale nego se i mišići na licu stezali i poigravali. ♦ Njegove oči kao da se sastaju sa svetlom negde u jednoj liniji koja sve dalje odlazi.

U datoj noveli maksimalno se manifestuje motiv svjetlosti, koji je u drugim pripovijetkama iz gračkog perioda manje zastupljen. S tim u vezi vrijedi spomenuti poznatu scenu iz MUSTAFE MADŽARA, kada se oko glave glavnog junaka pojavljuje oreol titrava i tanka svjetla.

Konj je dugo pio, topeći kopita u lokvi i podrhtavajući mišićima na stegnima i bokovima, a on je sjedio na rubu drvenog korita, nekako zanesen i stišan suježinom vode i jutarnjeg zraka na licu. Tada se ugleda u vodi i vidje lice osjenčeno, kao ugljen tamno, ali oko glave mu se savio gust roj mušica, svaka je prožeta suncem i poigrava, pa sve zajedno sačinjavaju oreol titrava i tanka svjetla. I nehotice podiže ruku i u vodi vidje svoje savijene prste, zaronjene u taj žitki drhtavi sjaj, ali na ruci nije osjećao ništa, tako su sitna i bez svake težine bila njihova suncem prožeta tjelašca. Konj mu se nešto plahnu i trže ga; roj se pomače i rastavi, i oreol se razbi.

Svjetlost se pojavljuje kod zatočenika i u j a v i i u s n u , što predstavlja četvrti značajan motiv novele. Glavni junak gubi ponekad osjećanje za realnost.

To samo on trepti. Njegove oči kao da se sastaju sa svetlom negde u jednoj liniji koja sve dalje odlazi.

I tada dolazi do *igre mašte i živaca, besmislenih pokreta i mučnih patnji*. On prelazi iz *sna u javu, iz nesvesti u nesreću*. U tome prostoru bez svjetlosti, u kome se osjeća kao potpuni gubitnik, u prostoru u kome se bori san i java, pojavljuje se posljednji značajan motiv – *ž e n a* . Za zatvorenike to je, vjerovatno, uz svjetlost, ono što najviše dolazi kao želja. U ovoj pripovijeci, to je, kao u EX PONTU i NEMIRIMA, žena sa konkretnim imenom (*Jelena*). Ona se javlja tamničaru u formi sjećanja na slučaj kada ju je posljednji put vidio u bolnici – petnaest dana prije smrti.

I odjednom se seti Jelene, onakve kakvu je poslednji put video u onoj velikoj bolnici, u sobi koju je delila sa nekom ružnom i skromnom ženom. Sedela je, kraj lepe i bele postelje, s malo uzdignutim nogama i s rukama na kolenima.

I ovdje nastaje dvostruko prožimanje: s jedne strane, sna i jave, a s druge, žene i svjetlosti. Ne samo da je soba bila puna svjetlosti nego ju je i Jelenina kosa odašiljala.

Soba je bila puna jake danje svetlosti, koja se odbijala od belih zidova. Jelenina plava glatko pričešljana kosa je i sama sjala i širila sve bleđe talase svetlosti, tako da njeno teme nije više imalo znane linije, nego se neodređeno gubilo i spajalo sa svetlom dana. I njena ruka, kad bi je maknula, nije imala jasno ocrtanog oblika, nego su joj se konture, prozračne i svetle, produžavale i gubile u danjoj svetlosti. A za svakim pokretom je ostajao tanak, svetao i valovit trag, kao da se kreće kroz retku tečnost.

O Jeleni u Andrićevim ranim tekstovima Vidan piše:

„U noveli ISKUŠENJE U ČELJI BROJ 38 (1924) spominje se Jelena, ona ista, moramo pretpostaviti, koja se bolno spominje u EX PONTU [...] o kojoj je god. 1934. objavio fragment JELENA, ŽENA KOJE NEMA [...] a tek god. 1962, nakon svih pet zatvorskih pripovijedaka u tom ciklusu, objavio je kompletnu cjelinu od tri stavka pod naslovom JELENA, ŽENA KOJE NEMA. Jelene ima i u prilično slabom tekstu SUNCE OVOG DANA (1933), koji je tematski vrlo srodan svim ovdje navođenim pričama, iako se ni tu, kao ni u cjelini JELENA, ŽENA KOJE NEMA, ne govori o zatvoru“ (Vidan 1981: 186).

Jedan od manje prisutnih motiva je ptica. On se pojavljuje dva puta: jednom pri pogledu kroz prozorske rešetke na krletku sa kanarincem.

Preko uske ulice videla se siva fasada velike kuće s mnogo prozora. Na jednom je visila krletka s kanarincem. Odjednom, isto kao u snovima, izdvoji se iz tame jedna žena, priđe krletci, baci jedan ravnodušan pogled na ulicu i prozore sudnice, zatim nešto reče kanarincu, uze krletku i, držeći je u visini lica i jednako tepajući ptici, izgubi se opet u sobi.

Drugi put dolazi kao digresija prilikom saslušanja: Igra mu dugo pred očima ta rumen, pa se onda razide, i vidi kako mršava žena nosi kavez s kanarincem.

Ivo Tartalja ističe da motiv zatvorske ćelije i saslušanja izrasta na svježoj memoarskoj podlozi: „Pomisli na autorovo zatočeništvo u prvom svetskom ratu i na nebrojena policijska saslušanja širom Evrope, i dalje, za vreme drugog svetskog rata, i nešto ranije, i nešto kasnije, nameću se kao prve asocijacije“ (Tartalja 1979: 235).

Ovaj tekst ostaje prepoznatljiv i po dvije duboke misli. Jedna se odnosi na promjene u čovjeku tokom života: *Tako ljudi koji dobro i umereno žive, počnu da rude kao jabuke kad dođu u izvesne godine*. Druga predstavlja poređenje života sa kockom: *Svaki živ čovek igra sa sudbinom kocku. Jedni izgube, drugi dobiju*.

Na jezičkom planu zapaža se da je, pored ekavice, Andrićev način izražavanja gotovo kao u savremenom srpskom jeziku. Samo nekoliko riječi su danas

tipičnije za hrvatski jezik: *sudac* (tu leksemu ne nalazimo u drugim gračkim pripovijetkama), koju pisac na jednom mjestu upotrebljava umjesto *sudije*, zatim *val* (u odnosu na tipično srpsku leksemu *talas*) i *uho* (prema tipično srpskom *uvo*). Riječ *uho* susrećemo jedino u RZAVSKIM BREGOVIMA.

Ali je iznio živu glavu, samo je poslije cio život povezivao ahmediju malo niže na desno uho i nije mogao očima da vidi ni tobdžije ni topove. ♦ Sve se razbježa i posakriva, osta sam Ali-hodža koji je išao pred tobdžijama, prikovan desnim uhom uz direk na kapiji.

Iz gračkog opusa samo smo u U MUSAFIRHANI našli pridjev valovit: Kako je čučnula kraj odžaka da nagrabi žara, zboraše joj se dimije i složiše oko nje **valovit** krug.

20. Pripovijetka NA DRUGI DAN BOŽIĆA objavljena je 1924. na ekavici u beogradskoj MISLI (knj. XVI, sv. 1, s. 113–111). Ona se tematski ne uklapa ni u jedan Andrićev ciklus započet u austrougarskom periodu. To nije ni istorija Bosne, ni fratarska problematika, ni ljubavni odnos, ni tamnička tematika, već je to ono čime se pisac te godine (1924) upravo i bavio – diplomatija. Ovom pripovijetkom Andrić počinje temu koja bi se mogla nazvati konzulskom i čiji će vrhunac predstavljati TRAVNIČKA HRONIKA (1945). Gotovo potpuno podudaranje tadašnje osnovne pišćeve djelatnosti (funkcije vicekonzula u Konzulatu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Gracu) sa zanimanjem glavnog junaka (generalnog konzula u neimenovanom gradu) rezultat je razumljive orijentacije: nalazeći se izvjesno vrijeme u diplomatskoj službi (tri godine u Poslanstvu kod Vatikana, zatim u Generalnom konzulatu u Bukureštu i Trstu, a onda 1923. i 1924. u Generalnom konzulatu u Gracu), Andrić nije mogao a da ne zapazi mnoge interesantne, upečatljive pa i potresne slike iz rada jednog diplomatskog predstavništva sa ljudima najrazličitije dobi, obrazovanja, intelektualnog i kulturnog nivoa da bi zatim to pretočio u umjetničko viđenje viđenog i doživljenog. On je, očito, do gračke 1924. dosta nakupio i nosio u sebi pa je bilo pitanje vremena kada će to uobličiti u književni tekst. Stoga nije slučajno što je kao zanimanje prve ličnosti tog tek započetog diplomatskog ciklusa izabrao dužnost vicekonzula, koja mu je bila bliska i koju je dobro poznao. To se isto odnosi na drugi najčešće spominjani lik – poslužitelja u generalnom konzulatu (Nikolu). Ali znajući Andrićevu ličnost i karakter, ne može se reći da je pisac prenio na lik generalnog konzula bilo šta od svoje ličnosti. Mirnoća, stalozhenost, odmjerenost, suzdržanost, delikatnost, tolerantnost – sve su to pišćeve crte koje baš nimalo ne nalazimo u novelskom generalnom konzulu, koji je zlovoljan, bolestan od šećerne bolesti i išijasa; zbog prekomjerne težine u nemogućnosti je da se popne bar jednu stepenicu, a da ga neko ne pridržava. Takvog konzula često su mučili snovi od kojih bi po čitav dan bio zlovoljan.

U karakteriziranju generalnog konzula, tačnije u želji da ga do kraja ogoli i pred samim sobom (generalnim konzulom) i pred čitaocima, Andrić primjenju-

je poseban umjetnički postupak. On junaka stavlja u paradoksalnu situaciju da bi sugerisao širu ideju: mi ne znamo kakvi smo u suštini sve dotle dok sebe ne pogledamo sa strane. Takva situacija (izlazak iz samoga sebe i samoopservacija sa strane) može biti ili vrsta fantastike ili rezultat snoviđenja. Između te dvije mogućnosti Andrić bira ovu drugu i šalje generalnog konzula u san, u kome će se ovaj mučiti kao skitnica, bez ukradenih dokumenata i novca u redu pred generalnim konzulatom a radi podnošenja zahtjeva da bude prebačen u zemlju. I tu taj generalni konzul transformiran u skitnicu na svojoj koži doživljava ono što su drugi doživljavali od njega samog. Riječi realnog konzula pokazuju da je to osoran čovjek, ponekad ironičan (na pitanje *Nemate pasoš?* podrugljivo odgovara *Ja, dragi moj!*), dosta grub u ophođenju:

– *Izgubio sam, naravno, pasoš zajedno sa prtljagom.*

Tu onaj za stolom stade da se dere:

– *Nije to ni po čemu „naravno“. Vi ste uopšte neki svetski putnik; šta vi hoćete zapravo od Konzulata?,*

ohol:

– *Gospodine – govorio je onaj iza stola – nabavite vi prvo dokumente, pa onda dođite, pre toga nema ništa.,*

bezosjećajan za tuđe nevolje:

Ne mičući se, on ga poče moliti, da ga ne napušta ovako bez ičeg, u tuđem svetu. Posle, bolestan je; šćerna bolest, pa išijas.

– *Ne treba da mi nabrajate, nisam ja lekar.*

Pretvoren u čovjeka bez ičega, on spozna je nešto što će biti porazno: pa to je on, on vidi samoga sebe, generalnog konzula, koji je punih petnaest godina ponavljao skitnicama i prosjacima *Šta pričaš meni, nisam ja lekar.*, osorno odbijajući svaki njihov argument, da bi na kraju bez bilo kakve samilosti znao narediti poslužitelju: *Puštaj dalje, Nikola!* Ali to nije bio kraj košmarnog sučeljanja dvaju Ja: realnog generalnog konzula i njegove kreature iz sna (skitnice). Konzul pretvoren u skitnicu na svojoj koži osjeća žestinu propisa koje je lično donosio, recimo da je besposlenim zabranio zadržavanje u prostorijama konzulata, zbog čega na molbu da sjedne u predsoblje i da se ogrije dobija Nikolin odgovor:

– *Ne da konzul da stranke sede. Eno ti varoš, brate, pa sedi.*

I on mu pokaza na zidu napisano, kratko i na tri jezika, da je besposlenima zabranjeno zadržavati se u prostorijama Konzulata. I ispod te zabrane je potpisan – on; njegovo ime i njegov rukopis.

Ovo je još više pojačalo njegovo košmarno stanje.

Hteo je da vrisne, da prodrma momka, da učini ma šta, samo da dokaže da je on taj koji je to naređenje izdao i da se ono ne odnosi na njega. Ali od svega toga ne može da učini ništa.

Toliko je bio potresen da bi mu i smrt bila olakšanje.

On ispusti prtljag. Smrt koje se nekad, seća se, toliko bojao, dođe mu sada kao nešto lako i dobro i jedino što preostaje. Klonu na zemlju koja nije bila ni tvrda ni tako studena kao što je mislio.

I tek kada je generalni konzul doveden na vrhunac užasa, pisac ga budi ne da bi mu olakšao stanje, već naprotiv: da bi mu još više pojačao slike koje je u snu vidio.

Stenjući bolno, suvih usta i zgrčenih prstiju, generalni konzul se probudi. Srce mu naglo bije. Ne može da zahvati daha i dođe sebi.

Iako je u prvi mah osjetio olakšanje:

Stenjući bolno, suvih usta i zgrčenih prstiju, generalni konzul se probudi. Srce mu naglo bije. Ne može da zahvati daha i dođe sebi. – A, a, a – zavapi nekoliko puta. Jedva se diže, sede u postelju i odvrnu svetlo. Prepoznade svoj jorgan od ljubičaste svile, i odjednom mu se sa sred grudi pa na sve strane tela stade da širi blaženo osećanje: da ništa nije istina, da je on tu u svojoj postelji, da je ovo a ne ono stvarnost. Ostade časak tako, potpuno u tom osećanju.,

riječi iz sna i iz jave *Ja, to je vaša stvar... nisam ja lekar.*, koje su mu u mozgu odzvanjale, ponovo ga dovedoše u situaciju izgubljenosti i užasa, što pisac vrlo slikovito predstavlja: *Jeza putuje uz kičmu, drhi mu donja vilica.* Mada već shvata da je to samo san, *jeza i strah ga ne napuštaju.* On ne razumije zašto je tako potresen, mada već zasigurno zna da je to samo san.

Uhvati se na toj misli: ako je sve ono samo glup san a ovo stvarnost, zašto onda ja osećam potrebu (i još ovako u nedoba) da o tom sam sebe još naročito uveravam? Ipak, kao da nešto nije u redu. Pa opet se nasmeja sam sebi: kako je to detinjasto! Sve je u redu, dabome, čovek se prejede pa usni tek tako koješta; san je laža a Bog je istina.

Ali i sopstveno pozivanje na Boga još ga više uvjeri da tu nešto nije u redu.

Bog? – Eto sad! Opet mora da nešto nije u redu. Da je sve u redu, on bi sad spavao, ili bar ležao, i znao bi lepo i tačno ko je i šta je, a ne bi ovako smušeno i po svoje zdravlje nadasve opasno švrljao po sobama i, u noćnoj košulji, prevrtao dokumente, bos – bos na studenom patosu! – i razbarušen. I ne bi sanjao sebe kao konzula koji mu pomoć odbija. I ne bi se tešio poslovicama i pomišljao čak na Boga. I sve tako koješta.

Tek kada se našao u situaciji da iz druge perspektive pogleda na sebe, kada je izvučen iz sebe i stavljen kraj sebe, kada je spoznao kakav je doista i kao

konzul, i kao čovjek, on se od svega viđenog istinski užasnua i uplašio. Ovim tekstom Andrić je te, 1924. pokazao da na najčudniji, time i najupečatljiviji način zna i umije odslikati realnost i pravi karakter ljudi. Izbor umjetničkog postupka autodislokacije i kloniranje jedne ličnosti u sasvim drugu, uz istovremenu koegzistenciju i sučeljavanje originala i kopije, predstavlja nešto sasvim novo u gračkom opusu pa i u čitavom Andrićevom dotadašnjem stvaralaštvu. I u tome je posebna, ako ne i najveća, vrijednost ove novele. Sve drugo u njoj je u dubokoj sjenci ove čud(es)ne transformacije. Za nas ostaje pitanje bez odgovora: da li je Andrić time išao i na širu, uopšteniju kvalifikaciju: kako je užasno pogledati sebe sa strane, pogotovo ako značiš nešto?

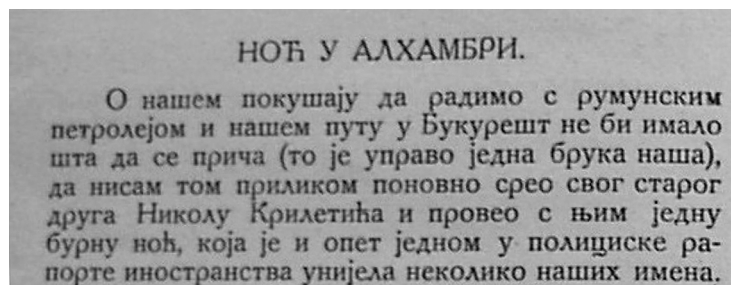
21. Datim tekstom pisac nagovještava bavljenje jednom temom koja se tiče odnosa žene i muškarca, a to je brak. U ovome slučaju partneri (supruga i suprug) predstavljeni su dosta klasično – ona je brižna i nježna supruga, a on dosta nemoćan i zavisn od nje. Ona je prije bila zgodna, a da je sada drugačija, Andrić sugerije posredno: [...] *ali vrlo, vrlo davno, kad je generalni konzul bio pisar konzulata, a konzulovica mlada i još ličila na žensko*. Kao i u drugim situacijama, Andrić ne naziva sve pravim imenom (svrha umjetnosti i nije u tome da servira sve na tanjir i da se to konzumira bez napora i mehanički), već bira ono što će naj slikovitije predstaviti radnju, događaj, karakter. U ovom slučaju taj detalj su vrata između spavaonica supruge i supruga, konzulice i generalnog konzula. Kroz opis toga dijela stana pisac upečatljivo govori o tome šta su ona značila u minulo doba, u vrijeme *nekadanjih bračnih noći, ljubavi, ili tako nečeg*, kada bi počinjala osobena igra bračnog para.

Vrata između njihovih spavaonica su ostajala otvorena. To je bilo preostalo još od nekadanjih bračnih noći, ljubavi, ili tako nečeg. To je, naime, bilo ovako. Vrata su uvek stajala otvorena, ali bi se on, kad bi došao kući i nju zatekao već u postelji, zaustavljao, napola razodeven, kraj otvorenih vrata i vikao promjenjenim glasom: „Otvori vrata!“, a ona bi se tobože plašila i ljutila i pitala ispod jorgana ko je to. On bi onda, jednako stojeći na pragu (to danas čovek ne bi verovao) tepao kao nestrpljivo, razmaženo dete: – 'Tori 'rata!

Ona bi na to pomaljala ruku ispod pokrivača i cikteći mu vikala da joj, tobože, ne prilazi, neka bar ugasi svetlo, i tome slično.

Jezik pripovijetke i danas gotovo u potpunosti zvuči u duhu srpskog jezika. Mnogobrojne riječi tipa *veče, voz, lekar, hleb, suv, kičma, pasoš, inostranstvo, opština, uopšte...* to dovoljno potvrđuju. U tekstu nismo zapazili nešto što bismo mogli nazvati tadašnjim ili sadašnjim kroatizmom, jedino češći infinitiv sugerije da bi to moglo biti bliže hrvatskom nego srpskom jeziku.

Pripovijetka NOĆ U ALHAMBRI objavljena je prvi put 1924. u PRIPOVETKAMA I (Beograd, Srpska književna zadruga, s. 104–113) na ijekavici. Ona, uz novelu NA DRUGI DAN BOŽICA, pripada Andrićevom diplomatskom ciklusu.

Sl. 11. Početna strana pripovijetke u originalnom izdanju

Tekst je napisan u formi ispovijesti glavnog junaka (u prvome licu). U ovoj priči Andrić u odnosu na austrougarski period radikalno mijenja i temu i likove: ovdje nema ni Bosne, ni Turaka, ni fratara, ovdje su ljudi dati izvan svog stalnog životnog prostora, tačnije ubačeni u stranu sredinu (ali sa starim navikama i ponašanjem) da bi i tu pokazali svoju prirodu, prije svega mane, te da bi se još jednom u policijske raporte inostranstva unijelo nekoliko naših imena.

Iako je tema piščeva neposredna sadašnjost vezana za njegov diplomatski život u evropskim prijestonicama (Vučković 1974: 186), iako po nastanku i pozadini pripada diplomatskom ciklusu, NOĆ U ALHAMBRI ne daje ništa iz diplomatskog života i više tretira tematiku koja bi se mogla nazvati „životom s one strane“ i to ne diplomata, već običnih ljudi: glavni junaci borave u inostranstvu i tu predstavljaju sebe i svoju sredinu u ne baš lijepom svjetlu. Druga Andrićeva priča, iz austrougarskog perioda, slična po tome jeste DAN U RIMU. Sličnost je i u glavnom liku (Mostarcu Nikoli Kriletiću, *starom drugu* naratoru), a razlika u tome što se radnja prve dešava u Bukureštu, a druge u Rimu. Kao što se vidi, u jednom slučaju pisac geografski tačno locira radnju (Rim), a u drugom to svjesno izbjegava (Bukurešt) stavljajući u naslov geografsku tačku daleku od Rumunije – Alhambri. I to stavlja ne grad, već čuveni gradski zamak blizu Granade u Španiji.²¹ Ali u priči, kao potpuno svjesni kontrast fabule i tog, samo formalnog geografskog orijentira, sasvim je nešto drugo u pitanju – tipično balkanski ugostiteljski objekat (običan restoran), u koji pisac smješta internacionalno šaroliku klijentelu – Srbe, Hrvate, Ruse, Rumune, Cigane, Francuze, Mađare... I za razliku od pripovijetke iz iste godine (NA DRUGI DAN BOŽICA) ovdje se ne radi o nekom psihološkom ocrtavanju i pozicioniranju, već o opisu ljudi i njihovih karaktera u jednom balkanski tipičnom događanju – pijančenju. Andrić ističe da postoje dva tipa takvih situacija.

Tako u svim takvim lokalima ima, po jednom-dvaput u godini, naročitih pijancki koje se razlikuju od onih što svako veče počinju u stalno doba noći, i ko-

²¹ To je jedan od najljepših primjera mauritanskog stila islamske umjetnosti i jedna od najpoznatijih turističkih atrakcija pa je stoga 1984. Alhambra svrstana u riznicu svjetskog kulturnog nasljeđa.

je gazda i kelneri lukavo vode i hladnokrvno završavaju oko četiri poslije pola noći. Tada se sve djevojke izopijaju, ali istinski, tako da gazda izgubi svaku moć nad njima. I kelneri se zaraze opštim veseljem, pa nekako bolje služe i ne misle samo na bakšiš. I svirači se razdrijemaju, opiju, podignu ton, i zamrse note. Takve se pijanke svršavaju samo iznurenjem gosta ili posredovanjem policije. Ovo je takva noć.

Tekst je napisan u formi ispovijesti glavnog junaka (dakle, u prvom licu). To je neki trgovački radnik koji je pokušao da radi sa rumunskim petrolejom pa je stoga krenuo u Bukurešt, gdje je imao niz poslovnih susreta sa posrednicima i predstavnicima firme Simon, *ali posao je bio upropašten i put uzaludan*. U mračnom raspoloženju (što posebno odslikava rečenica *Ali kako smo veselo i s mnogo nade ušli u varoš, tako smo već sutradan u podne otputovali, neispavani i ogorčeni, neobavljena posla.*) pred sutrašnji odlazak kući izašao je sa Antoneskuom – *zle sreće posrednikom u ovom poslu*. Oko deset uveče pošli su u šetnju kroz grad. Da nisu imali namjeru da odu u neki specijalni lokal na piće i/li večeru, govori pasus:

Zastasmo pred velikom kapijom na kojoj je bio natpis sastavljen od sijalica: Alhambra. Ona je privlačila svojim izgledom: Mnogo svjetlosti. Narančaste draperije. Neki vijenci od hartije i lišća. Svud naokolo lože i niše, presvučene zelenim somotom.

Međutim, naratoru je zapao detalj u oči koji će ukazati na relativnost, varljivost toga sjaja: *Sidžosmo niz basamake od lažna mramora.*

Galerija tipova u Alhambri izgleda ovako. Glavna ličnost je svakako Nikola Kriletić. Opisan je kao veseo, snažan čovjek sklon lagodnom životu. Elementi njegovog govora ukazuju na to da ne pripada višem sloju društva (to posebno potvrđuju fonetske afereze i elizije na početku ili kraju riječi – *viš' mene, hajde vamo*). U kontaktu sa poznatim osobama različitim gestovima iskazuje prisnost (pri susretu *ljubi najprije u lijevi pa u desni obraz*, vodi sabesjednika ispod ruke, koji put *udara ga po plećima*, zna da se *zdravi i rukuje preko ograde*, tapše ženske do sebe), dakle radi se o veseljeku, otvorenom i srdačnom čovjeku sa elementima grubosti. Posebno pada u oči ono što u inostranstvu ispoljavaju naši ljudi: da glasno govore, što domaći ljudi odmah primijete, ne sa posebnim oduševljenjem i uz jasnu negativnu markaciju. Nikolu Kriletića kao glavnog junaka nalazimo i u pripovijeci DAN U RIMU, u kojoj se gotovo na isti način ponaša u identičnoj situaciji (opijanju). Nikola Kriletić je ogroman, kada se popne na stolicu, strči iznad svih loža, a kada se raširi, zaprema pola lože. Kosa mu je znojna. Voli žene.

Na svakom koljenu mu sjedi po jedna žena. Ogrlile su ga jednom rukom a drugu šire u stranu, i tako sve troje zajedno izgledaju kao neko indijsko božanstvo sa mnogo ruku, grimasa.

Kada mu prilazi jedna krupna Mađarica, raširenim rukama mjeri širinu bokova i prijeti glavom. Kada pjeva, iz oznojena i nasmijana lica bjelasaju zubi. Ima dubok i prijatan bas.

Drugi tip je Kimidikić, *teški* trgovac iz timočkog okruga.

Imao je strast: povazdan je nabijao обруч na Bukurešt, kukuruz i zob na šlepove, s milionima radio, ali čim padne noć, a on ovako, mora da se đipa i pravi budalu od sebe. To je što mu je deda mečke vodao, pa krv.

Pisac ga opisuje groteskno, kao Aliju Đerzeleza.

Onako ugojen, odnekud sav mastan, u sivom jevtinom odijelu, neobrijan, on izlazi nasred sale i počinje sam da igra. Parovi se sklanjaju i ostavljaju ga sama. On najprije oprezno širi ruke, kao djevojčice kad vodu gaze, i onda počinje cijelim tijelom da se njiše, i sve brže i sitnije da bije nogama o parket. Spadaju mu pantalone i diže se prsluk, pa mu se vide košulja i bugarske gaće, zborane na učkur, i mastan kaiš. Lice mu žuto s prćastim nosom, usjećenim po sredini, brkovi tanki i ne rastu ispod nosa nikako, nego tek podalje, po stranama. Ali što više igra, lice mu, inače ružno i smiješno, sve više dobiva neki zanosan izraz. Kroz smješak i stisnute žmirkave trepavke probija nešto neočekivano milo i vragolasto. Glas mu promukao, tanak, zajedno s cijelim tijelom u jednom jedinom ritmu.

Tu je i neki Nikolić, lađar, mladić iz Kladova, visok, pognut, tamnožut u licu. Govori promuklo i kašlje (očito tuberkulozan). Njega, takva, Kriletić u pripitom stanju imenuje za ministra zdravlja, pri čemu baca jelovnik i vinsku kartu na sto i govori:

– *Ovo nam je Ustav, a ja sam vam Ministar-predsjednik, pa da ga vidim ko smije da ne pije.*

Svi viču i upadaju u riječ.

– *Šta sam ja? – pita nametljivo onaj tuberkulozni mladić iz Kladova.*

– *Ti si ministar narodnog zdravlja.*²²

Sljedeći tip je čovjek gustih brkova i spljoštene lobanje. Kazivač tobože nije razumio njegovo ime pa ga naziva *onim od Izvozne banke*. Taj u jednom trenutku izdiže da pjeva. *Zaklopio oči pa leleče i zavija nešto bez kraja, otegnuto i strahovito*. Slikovita je scena u kojoj se opisuje njegov iznenadni vrisak.

Sve se oči raširiše i upriješe u ložu lijevo od nas – to je vrisnuo onaj od Izvozne banke. Sirovo, oštro. Nešto između njiske ždrijepca i rike magarca bješe taj vrisak, i tako snažan da je nadvikao sve, omeo muziku, zaustavio igrače,

²² „U tim pripovetkama o Kriletiću ima i direktnih aluzija na stanje u predratnoj ‘Es, Ha, Es’, naročito u onoj improviziranoj sceni deobe ministarskih položaja, i u Kriletićevim rečima na pijanom piru *Ovo nam je Ustav, a ja sam vam Ministar-predsednik, pa da vidim ko smije da ne pije*“ (Vučković 1974: 189).

uplašio žene i zbunio kelnera. Ljudi okreću monokl da vide toga čovjeka koji je vrisnuo. Najviše se interesuju žene. Samo on sam sjedi nepomičan, podnimljen, koluta očima koje su počele da se podlijevaju krvlju. Ta njegova nepomična ozbiljnost nagoni još više na smijeh.

Tu je i neki Bokanović, žitarski agent, koga pisac odslikava kroz sopstvene riječi pune nepravilnosti.

*I ja, gospodo, ako i ne **volem** moram da počnem od sebe. Kad sam se, naime, ja rodio, a to je bilo **oktobra** meseca, osamnaestog, godine hiljadu osam sto osamdeset i šeste... Dakle **oktobra** meseca. –*

Opisan je groteskno kao i Đerzelez.

Gojan, nemirnih očiju i crne sjajne kose kao u patka. Svaki čas se diže i hoće da govori. Svaki put o nečem drugom.

Tu su i periferni likovi: trojica uvoznika iz Beograda, sa kojima je neki konzul (tako ga zovu), riđ, gojazan i podbuo. Među gostima je takođe zastupnik iz Zagreba (crven i mlad čovjek s njemačkim imenom), zatim Francuz. *Lijevo mu oko od stakla, i to mu daje neki mučan i ukočen izraz.* Spominje se i Nijemac iz Erdelja, debeo, crven, s velikim naočarima, koji govori *sve jezike*.

Andrićeva galerija tipova iz Alhambre ima čitav niz podudarnosti sa likovima tipa Alije Đerzeleza. Oni, kao i ovaj junak, dolaze u situaciju da budu i smiješni, i tragični, i groteskni. Stoga za one koji okrivljuju Andrića da je ismijavao samo likove muslimanske/bošnjačke nacionalnosti bilo bi dobro da pogledaju ovaj tekst, u kome je pisac predstavio baš predstavnike drugih nacija/konfesija u đerzelezovskoj pozi i situaciji.

U ovoj pripovijeci najčešće se spominju Rusi, koji ni u jednoj drugoj Andrićevoj noveli iz austrougarskog i gračkog perioda nisu toliko zastupljeni. Naime, od svih gostiju narator se, pored Nikole Kriletića, ponajviše koncentriše na one porijeklom iz Rusije. Među njima glavna ličnost je Ivan Pavlovič Trojicki, šef i dirigent trupe Ruskinja, član bivšeg carskog pozorišta, oficir Denjikinove vojske. On je vedar i *može mrtvog da nasmije*. Obučen je u egzotičnom kostimu od crvena i modra atlasa. Te večeri Rus se, razumljivo, opija i stoga blaženo smiješi, što Kriletić komentariše: *da ga udariš vinskom mješinom, opio bi se, siromah.*

Posebnu grupu čine žene različite nacionalnosti. Neke od njih pjevaju iz svega grla, svaka svoju pjesmu (jedne rusku, a druge mađarsku). Dvije od njih skaču na onog Francuza koji je bio u Rusiji i koji ima stakleno oko. Čiče obje u jedan glas da je boljševik, da je rekao da pljuje na Evandjelje te ga gone iz lože. Ona po imenu Evgenija pije, smiješi se i pokatkad jeca. Zatim pada po stolu i rida u sav glas.

Vazduh je pun dima i prašine, zasićen zadahom pića, voća i mirisa. Pod je sav prekriven konfetima, hartijama i cvijećem kao ćilimom. U ložama se pije, plješće i pjeva. Neki se zagrcavaju pa im vino udara na nos i teče niz prsluk.

Bacaju se kolači, narandže, lepeze od papira. Ne razabiru se ni riječi ni melodije.

I opet cijela Alhambra pije i pjeva u jedan glas. Cigani se razdijelili po ložama. Neki smiješan čovjek iz publike sjeo među Crnce pa bije maljicama po stolicama, po punim i praznim flašama.

Zbog velike buke samo se po izrazu lica vidi da neko viče ili pjeva. U središtu svega toga je Kriletić, ili kako reče pisac, *svaki se takav događaj vrti oko Kriletića kao vir.*

Posebno je disonantno muzičko dvoglasje kao u nekoj farsu: na početku se naizmjenično čuje džaz-band i rumunjski Cigani, da bi se potom sve slilo u jedno. Da stvar bude još apsurdnija neko je donio i dva marvenska zvona. Muzika, glasovi, čaše i topot igrača – sve se to stapa u jednoličan huk zabave. Pijanka se završava opštom tućom.

Stade vriska žena i opšte bježanje. U taj mah neko ugasi sva svjetla odjednom. U tami nastade još veća gužva i graja. Svaki čas neko jaukne ili neko padne na bubanj ili koji drugi instrument.

Radovan Vučković ističe da je tema data više kao reporterska skica, nego čista pripovijetka, da je vezana za piščev neposredni doživljaj u diplomatskoj službi „zahvaćene bez naročitih zapleta, sa težištem na ocrtavanju atmosfere“ (Vučković 1974: 186–187) te da se odnosi na vrijeme poslije rata kada su se naši rasuli po svijetu (Vučković 1974: 197).

„Bez sumnje, taj osećaj uzaludnosti, t r a g i k o m i č n o g i g r o t e s k n o g b e s p u ć a , u osnovi je raspoloženje ovih pripovedaka, kao i pripovetke PUT ALIJE ĐERZELEZA, i to je, možda, ona najbliža spona što ih veže međusobno, kao što ih i povezuje sa istorijskom situacijom u kojoj su nastale. U tom svetlu postaje nam jasan smisao Andrićeve napomene sa početka zbirke: da su to pripovetke o *Turcima i o našima*. To postaje još jasnije kad se već pomenute pripovetke dovedu u vezu sa dve koje se odnose na n e p o s r e d n u s a d a š n j o s t toga vremena (DAN U RIMU i NOĆ U ALHAMBRI) [...] U atmosferi internacionalnih noćnih lokala Kriletić je, sa svojom silnom i neumerenom snagom, lokalnim žargonom, bahatim pijanstvom, izvrsno humoristički kontrastiran prema hladnoj i sitnoračundžijskoj okolini, i deluje kao kakav pitoreskni orijentalni primerak“ (Vučković 1974: 188–189).

Kao i DAN U RIMU, ova pripovijetka je data u formi pripovjedačke atmosfere, kao skica neke veće cjeline koja se tek sluti (Vučković 1974: 198). Odslikana atmosfera pijanog orgijanja pojavljuje se takođe u ĆORKANU I ŠVABICI i DANU U RIMU.

„To znači da se, kao i u lirskoj prozi EX PONTO i NEMIRI, ovde stapaju raznorodni elementi u viziju i obrazuju poseban štimung. Ambijent i ličnosti markirani su kratkim pulsirajućim rečenicama koje sugeriraju napetost i dinamiku atmosfere: većina pripovedaka u ovoj zbirci neka su vrsta atmos-

feričnih vizija. Ekspresivnost izraza, posebna muzikalnost i slikovitost bitne su stilske odlike prve zbirke Andrićevih pripovedaka, odlike koje se u docnijem pišćevom razvitku sve više gube, ustupajući mesto narativnom i pojmovnom izrazu njegovog 'istorijskog stila' (Vučković 1974: 198).

Radovan Vučković ukazuje na to da se ovdje više radi o reporterskom snimku smiješnih dogodovština Nikole Kriletića, Mostarca, po evropskim prijestonicama, u kojoj je bitna atmosfera jednog trenutka (pa je zato i nemoguće govoriti o nekoj perspektivi), te da se ponavlja tročlana shema realizovanana u EX PONTU, NEMIRIMA I PUTU ALIJE ĐERZELEZA.

„Ta kompoziciona šema u tim delima zasnivala se na dubljim razlozima pišćeve filozofije (prvo doživljene i pesnički formulisane kao moguća katarza izlaza iz individualne tamnice) bazirala se na saznanju da je za trenutak subjektivna patnja prevaziđena prihvatanjem života kao trajanja: k a o a p s u r d n o g p u t o v a n j a . Životna ravnoteža remećena je nekim spoljnim silama i junak je (svejedno da li onaj lirski ili junak pripovetke) ulazio u raspoloženje afektivne uznemirenosti, u stanje aktivne patnje i otvaranja nutrine prema svetu što je razdire i unižava. A zatim je, nakon iskušenja patnji, dolazilo do s p o z n a j a i o t r e ž n j a v a n j a , a t i m e i d o h u m a n i z a c i j e j e d n o g m o g u ć n o g i z l a z a . Ova šema, kao i filozofija 'treće dimenzije' i izlaza, ponavlja se i u većini pripovedaka iz prve zbirke, pa i mnogim delima docnije, na dva plana: jednom i n d i v i d u a l n o m i drugom o p š t e m p l a n u kretanja života i hoda istorije.

U prvom slučaju težište radnje preneto je na j e d n u l i č n o s t i rešenje njenog individualnog slučaja pisac postavlja kao pripovedački problem. U drugom, u centru pripovedačke naracije može da bude neka pojedinačna stvar, ali tako postavljena da je u nju upleten život cele kasabe ili nekog kraja: neke celine koja oličava celovitost življenja. Pisac tada zanemaruje pojedinačnu sudbinu (ona može da bude tragična i da podleže smrti), a zanima ga tek perspektiva života, apsolut s kojim je pojedinačni život isprepleten. I on otkriva moguće rešenje u nastavljanju opšte dimenzije ili jednostavno života shvaćenog u njegovom totalitetu“ (Vučković 1974: 192–193).

Ovaj kritičar nalazi u tekstu „otiske ekspresionima“ i „izvestan lirizam“ u slikanju ličnosti i atmosfere, što govori o Andrićevoj vezanosti za književnu klimu u kojoj je djelovao, a takođe pokazuje da je njegov prelaz od lirskog izraza na prozni bio neobično lagan, i bez ozbiljnih skokova.

„U prilogu ovoj tvrdnji ide činjenica da su nekolike pripovetke iz ove zbirke (RZAVSKI BREGOVI, NOĆ U ALHAMBRI, DAN U RIMU, U ZINDANU) ostale na nivou fragmenata i skica o jednom vremenskom trenutku ili stanju, bez razvijanja nekog ozbiljnijeg pripovedačkog dramskog sukoba. Radi se, dakle, o is-

toj onoj vrsti pripovednih atmosferičnih skica kakve srećemo i u EX PONTU i NEMIRIMA“ (Vučković 1974: 200).

Antun Barac konstatuje da u ovoj priči iz modernog života nisu bitni ni Istok ni Zapad, nego naprosto čovjek sa svojom strašću i bolom, koji je isti i na Istoku i na Zapadu i „koji Andrić daje zbitošću i krepčinom, kojom su u kratkim novelama izneseni upravo ponori emocija i doživljavanja“ (Barac 1981).

Na jezičkom planu zapaža se da Andrić često upotrebljava bezglagolske rečenice.

Ulice pune svijeta, jarko osvijetljenih dućana, kočija i automobila. ♦ Mnogo svjetlosti. Narančaste draperije. Neki vijenci od hartije i lišća. ♦ Žagor sve življi. ♦ Sve od nadleštva do nadleštva. ♦ Riđ, gojazan i podbuo. ♦ U svim ložama smijeh, pljesak, pjesma. ♦ Zar meni vodu za vino? Meni.

Mjesto turcizma zauzima rusizam (*sobačka*). I ovdje Andrić koristi riječ *hartija* umjesto *papir*, *basamake* umjesto *stepenice*. Nikola je najčešće pravoslavno ime u Andrićevom gračkom periodu (Nikola Kriletić i Nikola Bokanović iz NOĆI U ALHAMBRI te sluga Nikola iz priče NA DRUGI DAN BOŽIĆA).

Pripovjedačeva napomena kako nema grada u koji se veselije ulazi kao Bukurešt asocira na sličnu Andrićevu izjavu u odnosu na Sarajevo: da nema grada u koji se brže ulazi.

Novele iz gračkog perioda Andrić najčešće započinje hronotopski, tačnije priloškom oznakom (čak šest puta), obično vremenskom (četiri puta): *Neočekivano* [...] (ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38), *I te noći* [...] (NA DRUGI DAN BOŽIĆA), *Sa svitanjem* [...] (MUSTAFA MADŽAR), *Jednog četvrtka* [...] (U ZINDANU), *Otkako je* [...] (U MUSAFIRHANI), *U jednom zbijenom i tijesnom kutu Splita* [...] (PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI). U tri slučaja kazivanje otvara subjekat: *Kasaba leži* [...] (LJUBAV U KASABI), predikat: *Isprićaćemo kratko ali vjerno* [...] (RZAVSKI BREGOVI) i objekat: *O našem pokušaju* [...] (NOĆ U ALHAMBRI).

U gračkom periodu napisane su ili prvi put objavljenje dvije pjesme – SLAP NA DRINI i ŽEĐ SAVRŠENSTVA, što je mnogo manje u odnosu na austrijski period. Na tom planu Grac predstavlja prekretnicu, jer 1923–1924. godine Andrić faktički gotovo u potpunosti prelazi na prozu.

Andrićevu liriku Predrag Palavestra karakteriše kao subjektivni lirizam (Palavestra 1979: 287), ispovjedni lirizam (304), vrlo istančani i opipljivi lirski subjektivizam (303) te konstatuje da se njegova lirika otima mehaničkom svodjenju na jedan određeni žanr ili dominantan ton završene stvaralačke etape (289). U kasnijem piščevom periodu ovaj kritičar nalazi melanholičnu ispovjednu liriku samotnika i životnu filozofiju usamljenosti (292).

„Andrić je već u prvim pesmama bio pesnik zamišljenosti i sete, napuštenosti i samoće. Samoća je bila i ostala imanentna tema celokupne njegove lirike [...]“ (295).

U osnovi Andrićeve poezije, nastavlja Palavestra, zauvijek je sačuvano jezgro melanholične i sjetne rezigracije, stalna sjenka izdvojenosti, nepripadanja i samoće (288). Kritičar zapaža organsku, imanentnu Andrićevu sklonost ka meditativno-lirskoj refleksiji ispovjednog tipa (303) i na više mjesta potencira ispovjedni duh te lirike (posebno na str. 306–315). Palavestra izdvaja dvije osnovne teme: ono što je promjenljivo i prolazno i ono što je nepromjenljivo (317). Najobuhvatnijom smatra čovjekovu neizmjenljivu i kobnu usamljenost (323). Po njegovom mišljenju Andrić napušta krutu versifikaciju i svjesno zanemaruje klasične zakone prozodije, tradicionalni poetski ukrasi su relativno siromašni, a pjesničke slike i metafore strogo funkcionalne, sa vidljivim nagovještajima narativne obrade (325). Palavestra zapaža mnoštvo epiteta, česte sintagme, obilje atributa, opozicija i parenteza, mnoga sintaksička ponavljanja, ritmičke nepovezanosti i oštro kontrastiranje pridjeva. Dodajmo da autor u posebnoj knjizi tumači mjesto Iva Andrića u književnosti Mlade Bosne i da ga na 23 strane spominje (Palavestra 1965).

22. Pjesma **SLAP NA DRINI** štampana je u beogradskim PUTEVIMA 1924. godine (br. 3–4–5, s. 66) na ekavici. Tekst je sastavljen od 23 stiha slobodne forme. Sve se dešava kraj Drine u večernjim satima, kada je *pogašen oganj na splavu*. Kompoziciono dva se prva stiha izdvajaju time što, jedini u pjesmi, donose opis prirode:

Vlagom diše voda, navire magla dolinom.

Pogašen oganj na splavu. Sa mokre gore nad rekom [...]

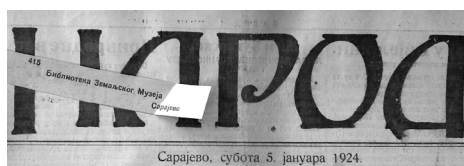
Slijedi novi motiv – dozivanje sa planine, koje će se smjenjivati sa piščevim spoljnim i unutrašnjim opservacijama: *neko doziva nekog* promukla glasa da bi se postepeno stišavao onako kako nepoznati *zamiče šumom*. Autoru se čini da se to on njemu obraća, ali zatim shvata da nije tako i da ne treba da *bdije* i *strepiti*, jer je, uostalom, i *sam sebe zaboravio*. Radi se o nekom njemu neznanom glasu pa može da zaspri i da mirno spava. Pjesma se završava konstatacijom da će nepoznati glas, čim zamakne za ispolinu, nastaviti da bude nekog drugog, čovjeka ili zvjerku.

Među slikovito-izražajnim sredstvima dominira personifikacija (*vlagom diše voda*), ponavljanje (*neko doziva nekog ♦ opet se javi ♦ pa opet, i opet ♦ A ja da zaspim. Da spavam*), instrumentalski prsten (*Vlagom diše voda, navire magla dolinom*), inverzija (*u razmacima nejednakim*), paradoks (*koji si sebe zaboravio*), binarni spoj, toliko karakterističan za Andrića (*da bdiješ i strepiš sad ♦ Vlagom diše voda, navire magla dolinom.*), ritmički uslovljene fonoplazme (*Al' posle kraće tišine ♦ I budit' drugog čoveka il' usnula zver // Il' samo očajnu jeku.*).

23. Akcenatski sistem pjesme **SLAP NA DRINI** analizirao je Milorad Dešić i došao do zaključka da u ritmičkoj organizaciji pjesme učestvuje poseban izbor

oblika i riječi²³ te da se ritam ostvaruje na različite načine: a) ponavljanjem doziva nepoznatog, učestalim javljanjem *onoga s planine*, b) ponavljanjem različitih jedinica: glasova, riječi, oblika prezenta, rečenične strukture. (Dešić 2010: 106). Dešić navodi i druge elemente ritmičke organizacije ovog teksta: c) nižu se stihovi različite dužine, bez stroge pravilnosti, a nema ni rima, d) postoji značajna uloga akcenta u organizaciji pjesničkog ritma,²⁴ e) najfrekventniji je kratkosilazni akcenat, odmah iza njega dolazi kratkouzlazni, znatno rjeđi je dugosilazni, i na samom kraju je najrjeđi dugouzlazni akcenat (kratki akcenti su tri puta češći od dugih, a silazni su nešto brojniji od uzlaznih), f) kratki neakcentovani slogovi su skoro dva puta učestaliji od akcentovanih slogova, g) od cjelina sa klitikama najbrojnije su one sa proklitikama, h) najviše ima trosložnih akcenatskih kompleksa, malo manje onih sa dva sloga, mnogo manje sklopova sa pet, sa četiri i sa jednim slogom, i) u dvosložnim i višesložnim akcenatskim cjelinama akcenat je uglavnom na prvom i nešto rjeđe na drugom slogu, sasvim rijetko na trećem i četvrtom, j) logički akcenti, na različitim mjestima u stihu, učestvuju takođe u ritmičkoj organizaciji pjesme, k) ritam pjesmi, svojim elementima (ponovljenim glasovima, riječima, stihovima iste dužine, akcentima, akcenatskim cjelinama itd.), daje poseban smisao (Dešić 2010: 106–107).

24. Pjesma **ŽED SAVRŠENSTVA** izašla je 1924. u božićnom prilogu sarajevskog lista NAROD (godina IV, br. 2, 5. januar, s. 3).

Sl. 12. Glas naroda, 5. januara 1924. godine

Kao i prethodna, napisana je ekavicom i slobodnim stihom te ima gotovo isti broj stihova (24). Za razliku od *SLAPANA DRINI*, punog konkretike (zna se i mjesto radnje, i njeno vrijeme, i šta se dešava, i ko su akteri), ovaj se tekst odli-

²³ „Tako se u ovom pjesničkom ostvarenju javlja nestandardni glagolski oblik *zaspem* mjesto standardnog *zaspim*. Oblik *zaspem* mogli bismo ispraviti u *zaspim* bez štete po značenje i bez većeg narušavanja ritma, a mogli bismo ga i ostaviti zbog autentičnosti i pjesničke slobode. Osim toga, u pjesmi se pojavljuje imenica *ispolina* (*I mislim, kako će skoro | Zaći za **ispolinu***), koja se u REČNIKU SANU potvrđuje primjerom iz Andrićevog *EX PONTA* (***Ispoline** planina se istakoše oštrije na blijedom nebu*“), određuje se kao neobična i definiše sa završnim upitnikom: *istureni deo planinskog masiva, gromada?*“ (Dešić 2010: 106).

²⁴ „Neparni naglašeni slogovi neznatno su češći od parnih ili konkretnije: najčešće su akcentovani četvrti i sedmi slog, zatim drugi i prvi. Parni odnosno neparni akcentovani slogovi neki put se ponavljaju u istom stihu, a raspored akcentovanih slogova može biti isti u nekoliko istosložnih stihova“ (Dešić 2010: 107).

kuje apstraktnošću – jasno je samo da autor žudi za nečim što naziva savršenstvom i da se radi o nemiru *naših dana*. Razlika je i u načinu kazivanja: SLAPNA DRINI predstavlja **ja**-ispovijest (kazivanje u prvom licu jednine), a ŽEDI SAVRŠENSTVA **mi**-ispovijest (kazivanje u prvom licu množine), čime se još više pojačava konkretnost prve i apstraktnost druge pjesme, posebno ako se ima u vidu činjenica da to **mi** ne podrazumijeva realno govorno lice ili grupu, nego uopštenu skupinu.

Imenica *žed* i *želja* te glagol *žuditi* pojavljuju se nekoliko puta: 1. *žed savršenstva, strašna žed, ta žed*, 2. *u želji za pravim rastom, u želji da budemo stegonoše*, 3. *često žudimo, bolno žudimo*. Samim naslovom sugerise se da se radi o žudnji za savršenstvom, a onda se kaže suprotno: da je to žudnja za *časovitim nesavršenstvom*. Dalje se ističe intenzitet toga stremljenja (*strašna žed*). Još jedna riječ pripada ovome semantičkom polju – to je *želja*. Ona dolazi u formi preciziranja: da se radi o žedi za *pravim rastom* (a) *čoveka u svojim lutanjima* i (b) *stabla*. Pjesnik ukazuje na varljivost stremljenja, datog u formi slike: *visoko dižemo ruke u želji da budemo stegonoše, u misli da smo svetlonosci*. Zatim se govori o *ognjenom okeanu koji sve brodi, koji sve prožima, ne vodi, ne zna sujetnu šumu naših ruku*. Glagolski oblik *žudimo* prate dva priloga (1) *često žudimo s ovoga sveta hod i misli dići* (na početku pjesme), (2) *bolno žudimo s ovoga sveta hod i misli dići* (na kraju pjesme).

Na stilskom planu zapaža se nekoliko tropa i figura. Tu je, recimo, komparativni kontrast *deleći* [...] *na bolje i gore*, paragigmatski kontrast fonoplazme *k'o < kao* i nominativa lične zamjenice *ko*, što ide u formi ponavljanja: *Jer, istina nas ko* [*< kao*] *oganj ispunja, ko* [*< kao*] *oganj optače sve i svakog, ko pravo ide i ko posrne*, epitet (*duboka i sveta žed, sujetna šuma ludo srce, sveta žed, ognjen okean*), inverzija (*oko i duh naš*), metafora (*šuma naših ruku*). Posebno obraća na sebe pažnju infinitivna konstrukcija sa objekatskom-predikatskom inverzijom (mjestom objekta ispred predikata), koja i nosi glavnu misao: *žudimo* [...] *hod i misli dići*.

Jadranka Brnčić daje detaljnu analizu ove pjesme na osnovu Užarevićevog modela „fiziologije lirske pjesme“, koji uključuje vertikalnu, horizontalnu i dijagonalnu pjesmu, njen okvir, početak i kraj (Brnčić 2010: 31). Ona ističe da svaka pjesma ima vlastito rečenično i ritmičko disanje te da se udisajno-izdisajni ritam odlikuje uzlaznom i silaznom putanjom, s kojima su povezana intonacijska, ritmička, sintaksička i semantička rješenja. Zatim prelazi na sam tekst.

„Rečenično disanje Andrićeve ŽEDI SAVRŠENSTVA u svojoj je putanji odmjerenost: pravilno se odmjenjuju udisaji (*žudimo, dići, žedi, čovek, stablo, istina, oganj*) i izdisaji (*s časovita nesavršenstva, duboke i svete, jednom zauvek, u svojim lutanjima, pravim rastom*). A poslije uspostavljanja izjednačenja, stanovita uravnoteženja među oprekama koje autor naziva *nesavršenima*: *gore i bolje, ko pravo ide i ko posrne*, nastavlja istom odmjerenošću, ali ne-

što dubljom, tamnijom intonacijom: *oganj istine* postaje *ognjenim okeanom* koji *ne vodi ne zna, sveta žeđ* postaje *nemirom*, a *žudnja bolnom*. Stihovi su grafički odvojeni ne po smislenoj, nego po ritmičkoj logici. Dok su u prvom dijelu pjesme izdvajaju stihovi *i strašne žeđi, duboke i svete te Jer, istina nas ko oganj ispunja*, potičući nas da ih pročitamo u izdisajnom, sporijem registru, središnji se stihovi parova *ko pravo ide–ko posrne, oko–duh* nižu bez prostorne pauze među stihovima [...]. Prema završetku, prostornom dnu pjesme, pauze su sve češće, potičući nas da završne stihove čitamo u sinkopama, kaskadama koje intenziviraju *bol žudnje*“ (Brnčić 2010: 32).

Autorica zapaža da se prostor pjesme prelama ritmički i grafički preko središnjega stiha u dijagonalnom stjencištu stihova (*ko pravo ide i ko posrne*) te da su riječi raspoređene po različitim koordinantnim linijama pojavljuju kao varijante istih invarijantnih značenja.

„Segmenti pjesme se uzajamno kombiniraju, združuju, ali i suprotstavljaju, nadopunjujući se i tvoreći kompleksno značenje, svojevrsnu strukturnu paradigmu. Arhitektura Andrićeve pjesme građena je na simetriji, tj. na zrcalnoj strukturi. Ponavljanje u lirskoj pjesmi jedna je od tipičnih kompozicijskih pojava: ono, s jedne strane, pridonosi njezinoj organskoj cjelovitosti, a s druge, služi kao sredstvo nijansiranja i intenziviranja. Simetrično ponavljanje i kontrast značenja Andrićev je umjetnički postupak kojim raščlanjuje jednu smisaonu jedinicu – stihovi razrastaju poput semantičkoga prstena. Ponavljanjem ekvivalentnih elemenata, kojima dodaje nove nijanse značenja, autor arhitekturi pjesme daje njezinu emocionalnu boju. Prvi i završni stih tvore okvir pjesme i ujedno i sami izražavaju sve ono što se događa unutar toga okvira: putanja žudnje, koja *s ovog sveta* hod i misli hoće *dići*, ide od opetovanja (*žudimo često*) do bola (*žudimo bolno*)“ (Brnčić 2010: 32–33).

Te dvije linije, nastavlja Brnčić, spaja, stavlja u odnos *žeđ, svetost i istina*, a razdvajamo *ludim srcem s časovita nesavršenstva* (Brnčić 2010: 32–33). U ovoj pjesmi autorica otkriva posebnu geometriju zvukova, njenu ritmičku geografiju koju pjesnik prikazuje u tri vertikalne kolone: lijeva prati nastojanje lirskoga Ja da se umiri, zaspi (*počnem da zaboravljam, da se mirim, korim, zaboravljam, poznajem, mislim, zaspim*), središnja pomake u lirskom Ja što ih izaziva dozivanje u daljini *u nejednakim razmacima, među promuklim dozivima (ponadam da neće, spavaj, zašto da bdiješ i strepiš, čekanje, budit' drugog)*, a desna kretanje dozivanja (*neko naziva nekog, javi s planine, ne zove tebe nitko, opet se javi, brzo zamiče, skoro će zaći za ispolinu, očajnu jeku*).

„Ukrštavanjem prostornih linija pjesme dobivamo, kao i u analizi slikarskoga djela, središnju prostornu točku u kojoj se ove linije sabiru: *Korim se: Spavaj, ne zove tebe nitko*. Ona nije svrha ni cilj, nego glavna 'posrednica' preokreta u pjesmi. Lirsko Ja pokušava zaspiti, čuje dozivanje u planini,

na trenutak mu se učini, premda zna da tomu nije tako, da glas njega zove. Kada se glas ponovno počinje udaljavati, ono se opet umiruje. Ali više ništa nije isto. Nešto se tim dozivanjem dogodilo u njemu“ (Brnčić 2010: 35–36).

Kao osnovni postupak u pjesmi Jadranka Brnčić izdvaja složen oblik ponavljanja: opetovano dozivanje s planina izaziva u lirskom Ja opetovanu reakciju, svaki put ponešto drukčiju, što ona naziva „ontološko-semantičkim paralelizmom“ lirskega Ja i tzv. stvarnosti.

„Izvantekstualna stvarnost ulaskom u pjesmu postaje poetskom stvarnošću pjesme uspostavljajući odnos sa svojim percipivnim, iskustvenim predloškom. Metaforičke znakove pjesme valja, dakako, tražiti u samom poetskom izrazu, ne u eventualnim njegovim kontekstualnim indicijama. Poetski izraz, a ne nužno ono o čemu tekst govori, označava putanju dozivanja u tekstu. U pjesmi se događa preobražaj lirskega Ja (koje je, čini se, splavar: a tko bi drugi noćio na splavi za hladna i vlažna vremena?): dozivanje u planini djeluje na splavara tako da se on na njega, zapravo, odaziva time što ga pogađa činjenica da dozivanje nije njemu osobno upućeno. Premda sam sebe *kori: Spavaj, ne zove tebe niko* ne bi li zaspao, splavar ostaje budan jer ga je odsutnost doziva koji bi njemu bio upućen podsjetio da je, zapravo, usamljen, da je *sebe zaboravio*, da je zaboravio *i ko je o otkud ide*, da je on sam *pogašen oganj*“ (Brnčić 2010: 36–37).

Brnčić smatra da je dozivanje nosilac metaforičkoga naboja teksta: kretanje glasa u pjesmi izaziva kretanje u nutrini lirskega Ja (Brnčić 2010: 36–37).

„Dozivanje i odazivanje izmjenjuju se u pjesmi poput plime i oseke istoga mora. No, dok se dozivanje događa u *c r e s c e n d u i d e c r e s c e n d u*: *u nejednakim razmacima, promuklo* dozivanje iz daljine prvo smiruje splavara, uljuljkuje ga u san, no, odjednom ono sve je bliže, glasnije, postaje osobnije: *javi se onaj s planine, tuđ, neznan glas*. A onda se opet postupno udaljuje: splavar po glasu *poznaje da brzo zamiče šumom, skoro će začu za ispolinu*. I buditi će druge ljude ili usnule zvijeri. Ili *očajnu jeku*, jeku što je ostala odjekivati u splavaru. Očajem (Brnčić 2010: 37).

III

25. Na pripovijetke koje su napisane ili prvi put objavljene 1923. i 1923. godine naslanjaju se kasniji tekstovi vezani za Grac iz toga perioda. Najizrazitiji primjer je pripovijetka SUSEDI (Andrić 1981/8: 237–253). Ona je prvi put objavljena 1946. godine u sarajevskom PREGLEDU (knj. I/7, s. 488–495). Prema onome šta u njoj piše dolazimo do zaključka da je radnja smještena u gračku ulicu Merangasse, gdje je Andrić stanovao. Istina, u tekstu pisac ni na jednom mjestu ne spominje ovaj grad, pogotovo tu adresu.

Već prva rečenica glavnoga junaka nedvosmisleno ukazuje da se radi o prijestonici Štajerske: „Kad je trebalo da krenem u tu drevnu austrijsku univerzi-

tetsku varoš na studije, ja sam unapred znao kuću u kojoj ću stanovati“ (Andrić 1981/8: 237).

Sl. 13. Zgrada u Merangasse 24

Andrić dalje piše da je njegova gazdarica živjela u udobnom stanu od četiri sobe. Ona je izdavala jednu od njih, *koja je sa svojim predsobljem sačinjavala kao odvojen mali stan* (Andrić 1981/8: 237).

Sl. 14. Dvorište zgrade u Merangasse 24

Čitav opis se vidljivo uklapa u prostor Merangasse 24.

To je bio celi gornji sprat jedne stare jednospratne kuće koju je od ulice delila lepa bašta i dvorište sa velikim pločama tvrdog kamena. I sobe i sve sporedne prostorije bile su vrlo prostrane, pa ipak pretrpane stvarima koje su poticale iz veće gospodske kuće.

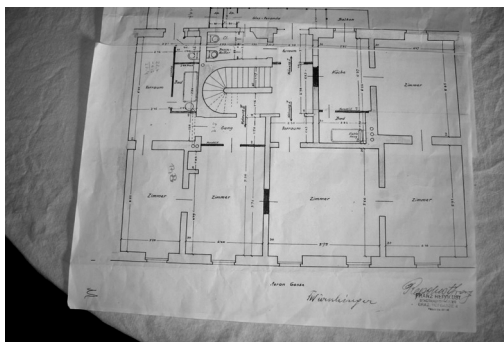
Sl. 15. Dvorište u Merangasse 24

Interijer Andrić detaljno slika, pri čemu posebno ističe red, čistoću i urednost bez ikakvih elemenata luksuza.

U mom stanu nameštaj je osrednji i čilimi jeftini, ali sve je uredno, parket uglačan, predmeti bez trunke prašine, zavese ubeljene, prozori oprani. U svemu je vladala ona bezdušna manastirska i sanatorijumska čistoća. Sve je u tim prostorijama bilo uredno, svetlo i korisno. Ništa nije za luksuz, zadovoljstvo čula i lenstvovanje; sve je u službi reda, odmora, zdravlja i dugog, bogougodnog, sivog i šturog života. Red i čistoća pobožnog sveta bez mašte i bez ličnih prohteva.

Andrić izdvaja još jedan detalj toga ambijenta – tišinu, njemu toliko bitnu.

U celoj kući vladala je tišina koja je odgovarala potpuno redu i čistoci, ni tužna ni vesela tišina u kojoj se kreću ljudi koji su povazdan zauzeti sitnim poslovima svakidašnjice, ali u svojim mislima računaju samo sa večnošću onog sveta (Andrić 1981/8: 238–239).

Sl. 16: Sadašnji raspored prostorija u Merangasse 24

Jednu od soba on tako opisuje da lako prepoznamo unutrašnjost zgrade u Merangasse 24.

U prostranoj sobi od tri prozora bilo je polumračno od teških dvostruih zavesa, glomaznog i nagomilanog nameštaja. Pod je bio pretrpran persijskim ćilimima zagasite boje, zidovi su bili pokriveni goblenima koji su davno izgubili svežinu, slikama nemačkih slikara iz devetnaestog veka u teškim ramovima od potamnelog zlata. U uglovima su bile velike sobne palme i zeleni fikusi, ali je sve to zagasito i ukočeno, kao da je od kartona (Andrić 1981/8: 239).

Raspored prostorija u kojima je Andrić stanovao 1923. i 1924. mijenjan je tokom 20. vijeka nekoliko puta, ali i danas postoje dvokrilna vrata, za koja u pripovijeci kaže:

Velika dvokrilna vrata koja vode u susednu sobu bila su širom otvorena; kroz njih se naslućivala isto tako prostrana i isto tako polumračna i nameštajem, ćilimima i slikama prostorija (Andrić 1981/8: 239).

U takvom prostoru glavni junak opisuje svoju gazdaricu.

Između malog pisaceg stola i jedne pocrnele ali sjajne bidemajerske konobe stajala je sitna ženica sva u crnu (Andrić 1981/8: 239).

Na sljedećim stranicama ponovo dolazi opis prostorija, vjerovatno kao rezultat Andrićeva sjećanja na grački ambijent iz 1923. i 1924.

Kao što sam već rekao, soba u kojoj je gospođica provodila dane bila je do moje sobe. Nekad su te sobe bile vezane vratima, ali sad su ta vrata bila zakovana, zatrpana dušecima i prikriivena teškim ćilimom čije su bujne i ne baš najukusnije šare ispunjavale moje vidno polje i jutrom pri buđenju i noću kada sam gasio svetlost i sklapao oči na san (Andrić 1981/8: 240–241).

U sredini kazivanja dolazi još jedan opis.

Moj prozor bio je nad samom kapijom i ja sam već posle nekoliko dana mogao da sačekam gosta gospođice Marijane i da ga, neprimećen, vidim kako dolazi ili kako odlazi (Andrić 1981/8: 246).

Ovaj iskaz izaziva malu nedoumicu jer se ulazak u taj prostor ne uklapa u sadašnji prilaz zgradi u Merangasse 24. Nastavak, međutim, daje razjašnjenje:

Nisam bio iznenađen njegovim izgledom. Preko lepih širokih ploča duguljastog uredenog dvorišta dolazio je i odlazio uvek u isto doba dana – dolazio u tri sata, a odlazio nešto posle šest – sitan ali kočoperan i prav starac, zakopčan i doteran, odeven po modi osamdesetih godina prošlog stoleća (Andrić 1981/8: 246).

Sl. 17. Pogled iz dvorišta na zgradu u Merangasse 24

Iz ovoga pasusa zaključujemo da se u to vrijeme nije (samo) ulazilo u zgradu iz Merangasse, već (i) iz dvorišta. Da je junakova/Andrićeva soba zaista gledala na dvorište, potvrđuje još jedan opis u poslijepodnevnne sate, kada bi glavni junak prilegao da odspava: *A kad se probudim, moja soba je puna crvenog sjaja od sunca na zalasku i tišina je potpuna* (Andrić 1981/8: 248).

Međutim, ovdje ne možemo zanemariti i isključiti pretpostavku da je pisac svjesno narušio izgled prostora i time spriječio, iz ovog ili onog razloga, prepoznavanje mjesta gdje je sam živio.

26. Iz kratke analize može se izvući sljedeći zaključak. Ono što piše u SUSEDIMA i ono što se i danas vidi u Merangasse 24 sugerise misao da je u ovoj pripovijeci Andrić za osnovu opisa mjesta radnje, odnosno stana u kome je živio glavni junak (student kao i Andrić), uzeo upravo prostorije u kojima je sam boravio 1923. i 1924. godine. Ako je to tako, onda bi se prema ovoj pripovijeci mogao zamisliti, rekonstruisati unutrašnji prostor iz Andrićevog gračkog perioda. Čitav niz podudarnosti između sadašnjeg ambijenta u ulici Merangasse i ambijenta u pripovijeci ne ide u prilog tvrdnji da se radi samo u slučajnosti. Više smo skloni vjerovanju/pretpostavci da je Andrić odslikao, uz razumljiva umjetnička odstupanja, prostorije u kojima je napisao doktorsku disertaciju i pripremio niz književnih i publicističkih tekstova.

Literatura

- Andrić 2008: Andrić, Ivo. *Sabrane pripovetke*: Priređivanje i pogovor Žaneta Đukić Perišić. Beograd.
- Barac 1981: Barac, Antun. Pripovetke Ive Andrića. In: Milanović, Branko (ur.). *Kritičari o Andriću*. Sarajevo. S. 59–61.
- Baščarević 2008: Baščarević, Snežana S. *Legende i simboli u Andrićevim romanima*. Beograd.

- Begić 1987. Begić, Midhat. Rzvaski bregovi. In: Begić, Midhat. *Raskršća IV*. Sarajevo. S 343–348.
- Bogdanović 1981: Bogdanović, Milan. Pripovetke Ive Andrića. In: Milanović, Branko (ur.). *Kritičari o Andriću*. Sarajevo. S. 62–69.
- Brnčić 2010: Brnčić, Jadranka. Dvije pjesme iz Andrićevoga gračkog opusa. In: Tošović, Branko (ur.). *Der Grazer Opus von Ivo Andrić / Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz. S. 31–40.
- Dedijer 1979: Dedijer, Vladimir. Književnost i istorija u totalitetu istorijskog procesa. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 38–128.
- Dešić 2010: Dešić, Milorad. Akcenaski ritam u Andrićevoj pjesmi SLAP NA DRINI. In: Tošović, Branko (ur.). *Der Grazer Opus von Ivo Andrić / Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz. S. 97–108.
- Duvić 2005: Duvić, Mevlida. Otjelovljenje priče: Tijelo u Andrićevoj pripovijesti. In: *Bosna Franciscana*. Sarajevo, god. XIII, br. 23. S. 76–89.
- Džadžić 1995: Džadžić, Petar. *Mitsko u Andrićevom delu: Hrastova greda u kamenoj kapiji*. Beograd. [Sabrana dela Petra Džadžića, treći tom]
- Džadžić 1996. Džadžić, Petar. *Ivo Andrić: Esej*. Beograd. [Sabrana dela Petra Džadžića, prvi tom]
- Đukić Perišić 2005: Đukić Perišić, Žaneta. Andrićevi Jevreji. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd, god. XXIV, sv. 22. S. 345–364.
- Gligorić 1959: Gligorić, Velibor. Ivo Andrić. In: Gligorić, Velibor. *Ogledi i studije*. Beograd. S. 90–156.
- Glišović 1981: Glišović, Dušan. Likovi Austrijanaca i Nemaca kao strukturalni elementi u Andrićevom književnom delu. In: Nedeljković, Dragan (ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. S. 753–770.
- Gorup 1996: Gorup, Radmila. Žene u Andrićevom delu. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd, god. XV, sv. 12. S. 253–268.
- Jandrić 1982²: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivo Andrićem*. Sarajevo.
- Jeremić 1963: Jeremić, Dragan. Žena i ljubav u delu Iva Andrića. In: *Savremeni*, Beograd, oktobar.
- Jovanović 1949: Jovanović, Đorđe. Prividni realizam Iva Andrića. In: Jovanović, Đorđe. *Studije i kritike*. Beograd. S. 187–190.
- Koljević 1995: Koljević, Nikola. *Andrićevo remek-delo*. Banjaluka.
- Koljević 1983: Koljević, Svetozar. *Pripovetke Ive Andrića*. Beograd.

- Koljević 1979: Koljević, Svetozar. Andrićev Vavilon: Dijalog civilizacija u Andrićevom umetničkom svetu. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 13–30.
- Korać 1979: Korać, Stanko. Žena u Andrićevim pripovijetkama. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 549–582.
- Leovac 1979: Leovac, Slavko. *Pripovedač Ivo Andrić*. Novi Sad.
- Liversejdž 2005: Liversejdž, Toni. Ženski likovi u delu Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd, god. XXIV, sv. 22. S. 383–440.
- Marković 1992: Marković, Marko S. Tamnica u delu Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd, god. XI, sv. 8. S. 187–199.
- Milanović 1966: Milanović, Branko. *Andrić*. Rijeka.
- Nedić 2009: Nedić, Mato. Franjevačka Bosna u djelima Ive Andrića. In: *Osvit*. Hrvatski tromjesečnik za književnost i kulturu. Mostar, god. 15, br. 1/2. S. 70–79.
- Ostojić 1981: Ostojić, Karlo. Život i apsurd kod Ive Andrića. In: Milanović, Branko (ur.). *Kritičari o Andriću*. Sarajevo. S. 281–287.
- Palavestra 1979: Palavestra, Predrag. *Književne teme / Kritika i avangarda u modenoj srpskoj književnosti*. Beograd.
- Palavestra 1965: Palavestra, Predrag. *Književnost Mlade Bosne 1*. Sarajevo.
- Palavestra 1979: Palavestra, Predrag. Andrićeva lirika. In: Isaković, Antonije (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 393–440.
- Palavestra 1992: Palavestra, Predrag. *Knjiga o Andriću*. Beograd.
- Pranjić 2009: Pranjić, Krunoslav. Odabrano iz moje Andrićiane. In: Tošović, Branko (Ur.) *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Evropa / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd. S. 125–138.
- Rajs 1981: Rajs, Valter. Pripovetke Ive Andrića sa gledišta estetike recepcije. In: Nedeljković, Dragan (ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. S. 797–804.
- Rapo 2009: Rapo, Dušan. Midhat Begić i Muhsin Rizvić o Ivi Andriću. In: Tošović, Branko (Ur.) *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Evropa / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd. S. 139–152.
- Rizvić 1995: Rizvić, Muhsin. *Bosanski Muslimani u Andrićevu svijetu*. Sarajevo.
- Sekulić 1981: Sekulić, Isidora. Istok u pripovetkama Ive Andrića. In: Milanović, Branko (ur.). *Kritičari o Andriću*. Sarajevo. S. 50–58.
- Stojanović 2003: Stojanović, Dragan. *Lepa bića Ive Andrića*. Novi Sad – Podgorica.

- Šipovac 2008: Šipovac, Nedo. *Tajne i strahovi Ive Andrića*. Beograd.
- Šutić 2007: Šutić, Miloslav. *Zlatno jagnje: U vidokrugu Andrićeve estetike*. Beograd.
- Tartalja 1979: Tartalja, Ivo. Jezgro pripovedačke estetike. In: Isaković, Antoni-je (ur.). *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd. S. 235–294.
- Tošović 1962: Tošović, Risto, Realizam Ive Andrića. In: Džadić, Petar (ur.). *Kritičari o Andriću*. Beograd. S. 169–188.
- Tošović 2009: Tošović, Branko. Mustafa Madžar. In: Tošović, Branko (Ur.) *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Evropa / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd. S. 179–214.
- Vidan 1981: Vidan, Ivo. Andrićevi zatvori. In: Nedeljković, Dragan (ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. S. 181–196.
- Vježbicki 1981: Vježbicki, Jan. Putevi spoznavanja sveta u Andrićevoj prozi. In: Nedeljković, Dragan (ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. S. 149–164.
- Vučković 1974: Vučković, Radovan. *Velika sinteza (o Ivi Andriću)*. Sarajevo.
- Vučković 2009: Vučković, Radovan. Srednjoevropska komponenta u nedovršenim Andrićevim romanima NA SUNČANOJ STRANI i OMER-PAŠA LATAS. In: Tošović, Branko (Ur.) *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Evropa / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd. S. 215–230.
- Živojinović 1981: Živojinović, Velimir. Pripovedačko delo I. Andrića. In: Milano-vić, Branko (ur.). *Kritičari o Andriću*. Sarajevo. S. 70–86.

Izvori

- Andrićev Gralis-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>. Stanje 15. juni 2010.
- Andrić 1981: Andrić, Ivo. Susedi. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Knj. 8. Beograd. S. 237–253.

Andrićevi književni tekstovi

1. Pripovijetke

- MUSTAFA MADŽAR. In: *Srpski književni glasnik (n. s.)*. Beograd; 1923. Knj. VIII, br. 1. S. 1–15.

- RZAVSKI BREGOVI. In: *Kalendar Prosveta* 1924. Sarajevo: Društvo Prosvjeta, 1924. S. 10–18.
- LJUBAV U KASABI. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1923. Godina VII, knj. II, br. 6. S. 220–225.
- U MUSAFIRHANI. In: *Srpski književni glasnik (n. s.)*. Beograd: 1923. Knj. X, br. 4 (16. oktobar). – S. 241–250.
- U ZINDANU. In: Ivo Andrić. *Pripovetke (I)*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1924. – S. 18–26.
- ISKUŠENJE U ČELJI BROJ 38. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1924. Knj. VIII, br. 8. S. 293–296.
- NA DRUGI DAN BOŽIĆA. In: *Misao*. Beograd: 1924. Knj. XVI, sv. 1. S. 1113–1117.
- PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI. PRE DESET GODINA. In: *Vardar. Kalendar za prostu godinu 1925*. Beograd: Kolo srpskih sestara, 1924. S. 68–70.
- NOĆ U ALHAMBRI. In: Ivo Andrić. *Pripovetke (I)*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1924. S. 104–113.

2. Pjesme

- SLAP NA DRINI. In: *Putevi*, n. s. Beograd: 1924. Godina IV, br. 3–4–5. S. 66.
- ŽEĐ SAVRŠENSTVA. In: *Narod*. Sarajevo: 1924. Godina IV, br. 2 (5. 1. 1924). S. 3.

Ilustracije

Sve fotografije u ovome radu autor je sam snimio u periodu od 2008. do 2010. i to a) na graničnom području između Bosne i Srbije (rzavski bregovi), b) u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (naslovne strane književnih tekstova) i c) u Gracu (prostor oko Merangasse 24, gdje je Andrić živio 1923. i 1924. godine).

Branko Tošović (Graz)

Andrićs literarische Werke aus der Grazer Zeit (1923–1924)

Vorliegende Arbeit setzt sich aus drei Teilen zusammen. Im ersten ergehen grundlegende Informationen über sämtliche literarischen Texte von Ivo Andrić, die in den Jahren 1923 und 1924 verfasst oder das erste Mal veröffentlicht wurden. Dies sind: a) die Erzählungen MUSTAFA MADŽAR, RZAVSKI BREGOVI („Die Rzaver Berge“), LJUBAV U KASABI („Liebe in der Kleinstadt“), U MUSAFIRHANI („In der Klosterherberge“), U ZINDANU („Im Kerker“), ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38 („Heimsuchung in der Zelle Nr. 38“), NA DRUGI DAN BOŽIĆA („Am zweiten Weihnachtstage“), PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI („Der erste Tag im Gefängnis von Split“), NOĆ U ALHAMBRI („Eine Nacht in der Alhambra“) und b) die Gedichte SLAP NA DRINI („Der Wasserfall auf der Drina“) und ŽED SAVRŠENSTVA („Der Durst der Vollkommenheit“). Im zweiten Teil erfolgt eine Analyse dieser Werke. Der dritte Teil ist der Erzählung SUSEDI („Nachbarn“) gewidmet, die zwar nicht zu dieser Zeit geschrieben wurde (veröffentlicht im Jahre 1946), aber thematisch auf Graz Bezug nimmt.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Tina Varga Oswald (Osijek)

Legenda i mit u Andrićevoj pripovijetki „Mustafa Madžar“

Analiza mita i legende unutar Andrićeve pripovijetke „Mustafa Madžar“ ukazuje na sliku zatočeništva glavnog junaka u prostoru poetike jednostavnih oblika. Tumačenje psihološke teorije o postanku mita prema Sigmundu Freud proizlazi iz postupaka Mustafe Madžara i tome popratnih snova. Legenda, ne kao struktura priče, nego kao dar naroda, otvara vrata junaku, odnosno antijunaku. Moguća analogija mita i legende jednaka je analogiji junaka i antijunaka u prostoru poetike koja dokida njihovu temeljnu ulogu – svetost.

Andrićeve se prva književna afirmacija odvija u beogradskoj sredini ponajprije pripovijetkama nastalim 20tih i 30tih godina prošloga stoljeća. Iste godine kada upisuje Filozofski fakultet u Grazu, 1923. Ivo Andrić objavljuje nekoliko pripovjedaka, od kojih se neke svrstavaju u njegova najznačajnija prozna djela: „Mustafa Madžar“, „Ljubav u kasabi“, „U musafirhani“ i „Dan u Rimu“. Pripovijetka „Mustafa Madžar“ prvi put je objavljena 1. siječnja 1923. godine u „Srpskom književnom glasniku“.

U izdanju „Srpske književne zadruge“ 1924. godine pojavljuje se prva Andrićeve zbirka pripovjedaka, u koju, pored „Mustafe Madžara“ i drugih već spomenutih i objavljenih u časopisima („Put Alije Đerzeleza“, „Most na Žepi“, „Anikina vremena“), ulaze i nove – „U zindanu“ i „Rzavski bregovi“.

S obzirom na većinu recenzija i znanstvenih kritika¹, jedna od najpoznatijih i najuspjelijih Andrićevih pripovijetki, tematski vezana uz prošlost Bosne, svakako je „Mustafa Madžar“. Mjesto radnje pripada okolini Doboja, Banjaluke i Sarajeva. Ispripovijedana u trećem licu jednine, retrospektivno, pripovijetka „Mustafa Madžar“ započinje povratkom istoimenog junaka iz banjalučke bitke. Ukazivanjem na dvostruku ulogu glavnog p o g n u t o g junaka s t r u b a m a i b a r j a c i m a p r e d s v j e t i n o m pripovjedač naglašava glavnu okosnicu priče. Mustafa Madžar, sin rasipnika i pijanice, ali i unuk Avdage Madžara, uglednog Mađara, vlasnika velikog imetka, ipak posjeduje samo č a r d a k p o n a d v o d e. Također, iz daljnjeg opisa biografskih podataka saznaje se da je nakon očeve smrti i bratove ženidbe Mustafa poslan u Sarajevo učiti medresu, odakle se nakon četiri godine vraća u svoj rodni Doboj. Vrijeme provodi čitajući knjige i svirajući zurnu, ali kada čuje za bitku, prvi hita. Glas o njemu, kao junaku, baš kao i žeđ za krvlju, svakom bitkom bivaju sve dalji i sve veći.

¹ Vidi. Tošović 2009: Tošović, Branko. Mustafa Madžar. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Graz – Austria – Europa. Graz – Beograd*. S. 179–214.

Nakon pobjede nad Austrijancima, pohoda na Rusiju, na Mađarsku i Slavoniju, slike užasa uzrokovale su gubitak razuma i strah od besanih noći. Nemiran duh glavnog junaka pod geslom: *svijet je pun gada*, kulminira na putu do Sarajeva, do veselog druga Jusufagića. Najprije presretne neke kiridžije i rani ih, potom nailazi na fratre koje pretuče do iznemoglosti, jednoga ostavi, a drugoga ubije. Izbežumljen dalje luta, javom i snovima, i nailazi na Abduselambega iz Čatića, koji ga moli da zajedno prenoće kako bi sutra ušli u grad. U hanu sluša Abduselambegovo hvalisanje, koje ga razljuti i opet nagna na zločin.

U zoru dolazi nad Sarajevo, umoran i iscrpljen, zaustavlja se pred nekim Turcima koji su uz kavu razgovarali o progonima sultanovog izaslanika, kulćehaja, Lutfibega, koji je došao da primiri stanje u gradu. Nakon nekog vremena Mustafa Madžar priču o sultanovom strogom režimu povezuje sa svojom mišlju: *i krštenog i nekrštenog: svijet je pun gada*. U nadolazećem se neizbježnom sukobu uspijeva izvući pred Turcima, koji su sa svih strana navirali i jurili za njim. Dok trči, i dalje mu prolazi njegova stalna misao: *svijet je pun gada*, sve dok ga neki Ciganin komadom željeza ne pogodi u glavu. Ironičan završetak slavnog junaka niti u posljednjoj rečenici ove pripovijetke ne ukazuje na njegov unutarnji spokoj: *progonitelji su pristizali*.

Aktualizacijom određenih povijesnih događaja² i pregledom zbivanja glavnog lika u odnosu na sebe i druge, Andrić je povezo dvije vrste tekstova: umjetničku i povijesnu. Povijesna podloga, kao preduvjet vjerodostojnosti i mogućeg, i kao preduvjet razvoja umjetnosti u ovom tekstu, produljila je smjer psihološke karakterizacije glavnog lika Mustafe Madžara. Ludilo koje ga opsjeda, stupnjevito navirući, ekspresionističkog je karaktera, a užas i gađenje koje se pri tome osjeća, kao i beznačajnost svijeta izrečena mišlju, pripada obilježjima koja su slična onima u modernizmu dramskih nordijskih pisaca (primjerice Henrika Ibsena). Njihov je naglasak na središnjem liku, čiji se karakter razvija kroz fabulu, najčešće retrospektivnom tehnikom, a kako radnja napreduje, uloga prošlosti se sve više otkriva u daljnjim postupcima likova ili glavnog lika. Također se stanovita Andrićeva psihološka karakterizacija Mustafe Madžara, promatrajući je jednim dijelom izvan područja književnosti, može pozvati na austrijskog psihoanalitičara Sigmunda Freuda i njegovog učenika Carla Gustava Junga.

Psihološku teoriju o postanku mita valja uzeti kao podlogu na kojoj je izgrađen glavni lik, jer se ona razvila na zasadama spomenutih psihoanalitičara. Prema teoretičaru Andréu Jollesu mit je definiran kao jednostavni oblik: „gdje životno zbivanje primi sve u sebe i tako reći bez ostatka iznikne u sebi, ili kako se izrazio jedan mislilac, tamo gdje z b i v a n j e z n a č i n u ž n o s t

² Vidi. Tošović 2009: Tošović, Branko. Mustafa Madžar. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Graz – Austrija – Europa*. Graz – Beograd. S. 179–214.

k a o s l o b o d u “ (Jolles 2000: 115). I doista, zaokružen životni ciklus Mustafe Madžara čini strukturu mitske priče zatvorenom i integriranom unutar sebe. Prednost u razini iščitavanja mita prema teoretičaru Milivoju Solaru treba dati prvoj razini, razini „mita kao priče [...], a druga je razina rezultat uvida u funkciju mita (razina mitske svijesti)“ (Solar 2008: 13). Mitska priča tako prenosi ideju koju mit posjeduje te upravo ona spaja mitsku svijest s čovjekovim shvaćanjem mita. Stoga, Solar zaključuje da se „struktura svake pojedine mitske priče ne može prekinuti“. Analogno tomu, Mustafa se Madžar može odrediti kao mitski junak, s obzirom na podvige u kojima je sudjelovao i pri tome stečene osobine (vrline) kojima se isticao u narodu:

Likovala je sva Bosna, ali Doboj naročito, jer je njihov mještanin Mustafa Madžar bio najveći junak u banjalučkom boju. Stigle su nevjerojatne vijesti o njemačkoj pogibiji, o sječi raje i junaštvu Mustafe Madžara (Andrić 2007: 61).

Ozračje takve duhovne zaokupljenosti odrazit će se i u neobičnom spoju intelektualnih i ratničkih osobina, vojnika kao umjetnika i umjetnika kao vojnika, još jednom potvrđujući ovog mitskog junaka izdvojenog iz društva, drukčijim od drugih, i m i t a b i l n i m.

Po danu bi čitao knjige u varoškom hodže Ismetege, a noću bi svirao dugo u zurnu, ispunjavajući nadaleko svirkom podvodan kraj oko čardaka. A kad stade da se popisuje prva vojska, on se naoruža, zaključa čardak i ode s Delalića barjakom na Rusiju (Andrić 2007: 62).

S druge strane, upravo onda kada valja završiti pozitivnu priču o junaku, kada bi mit trebao prijeći u legendu, Andrić uvodi Mustafin psihološki raskol, nesposobnost upravljanja vlastitim nagonima, neposredan konflikt s okolinom koji je jednako ravan primitivizmu, a koji ga naposljetku košta vlastita života:

Od te noći san mu se posve ukrade; i onaj sat-dva pred zoru razoriše sve nova i nova snoviđenja. Neočekivano se, iz noći u noć, pojavljivahu već sasvim zaboravljeni, bezumno pomršeni, ulomci prošlog života. Ono što je bilo najgore kod tih snova, to je neka jeziva jasnost i oštrina kojom se isticao svaki pojedini lik i pokret, kao da svaki živi za sebe i ima neko naročito značenje. Poče da strepi od pomisli na noć. Ni sam sebi nije priznavao taj strah, ali on je rastao, mučio ga danju, razarao i samu pomisao na san, živio s njim, upijao mu se u živo meso i, tiši i tanji od svilena konca, svaki dan zasijecao je dublje (Andrić 2007: 65).

Andrićevo isticanje duhovne, umjetničke strane života pokazat će se preprekom u daljnjem poimanju junačkih djela zbog izvjesne sve intenzivnije grižnje savjesti. Psiha divljaka, ali i umjetnika u zatvorenom mitskom prostoru, „između prostora čulnog zapažanja i prostora čistog saznanja“ (Kasirer 1985: 92), u još jednoj prokletoj avliji, i mitskom vremenu „samo je iluzija: samo nam se čini da nešto nastaje ili nestaje, da se rađa i da umire, a stvarno se uvijek

zbiva samo ono što se već dogodilo“ (Solar 1985: 61). Mitsko je vrijeme v j e č - n o jer mit u sebi spaja i prošlost i sadašnjost i budućnost, a njegovo trajanje ovisi o potrebama određenih okolnosti.

Oživljena povijesno vjerodostojna osoba, vrijeme i prostor unutar pripovijetke kako dokazuju pojedini znanstveni kritičari i povjesničari³, prema Freudu predstavljaju formalne odrednice mitskog okvira u kojemu se očituje transformacija ljudske psihe. Spomenuta se psihoanalitička teorija rađa na temeljima proučavanja ljudske psihe. Drugi pravac unutar psihološke teorije čiji je nositelj Carl Gustav Jung također kreće od istog ishodišta, ali se u središtu njegova zanimanja nalazi pojam a r h e t i p a. Takav način razmatranja obradio je Miroslav Šutić u naslovljenom radu „Arhetipski obrasci u Mustafi Madžaru“.⁴

Prema Freudovoj psihoanalitičkoj teoriji, preko svjesnog ili nesvjesnog stanja traže se uzroci za određeno ljudsko ponašanje, ali i poimanje okoline. Ti uzroci, prema njemu, nalaze se u čovjekovoj podsvijesti, koju djelomično izjednačava sa snom, a u njoj traži i pravila za shvaćanje mita. Prema Freudu je skriveni sadržaj podsvijesti zapravo pravi smisao. Stoga „Fraud – kako ističe Solar – mit shvaća kao izraz duboke psihičke stvarnosti, koja je isto toliko stvarna kao i vanjska priroda“ (Solar 2008: 13). Skriveni sadržaj svijesti, podsvjesne želje, strahovi, nade i sl., samo su manifestacije izvanjskog svijeta. Za Freuda je mit „izraz primarnog procesa – kolektivni san čovječanstva“, a do shvaćanja mita dolazi se postupcima: „sažimanja (izobličavanja slikovne i fabularne građe), premještanja (brisanja važnog sadržaja i njegovom naknadnom nevažnim, ali za svjesnu stranu prihvatljivim dijelovima) te simbolizacije, odnosno konkretiziranjem simbola“ (Solar 2008: 91–93). Dakle, preko istih postupaka Freud proučava psihičku svijest oboljelih osoba i svijest primitivnih urođenih naroda, koji su najpodložniji utjecaju primitivne, mitske svijesti, koju objašnjava putem triju odrednica: totema, tabua i animizma u svojoj knjizi „Totem i tabu“. Pojedini elementi strukture Andrićeve pripovijetke upravo upućuju na interpretaciju tako u širem smislu shvaćene mitske svijesti.

Tragičnu krivnju Mustafe Madžara koja se manifestirala najprije u obliku snova, a potom i u obliku halucinacija, valja pokušati objasniti preko pojma t o t e m a. U već tako nemirnom snu slika *neke djece iz Krima* iz pohoda na Rusiju proganjala ga je tijekom cijele pripovijetke:

³ Vidi. Tošović 2009: Tošović, Branko. Mustafa Madžar. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Evropa. Ivo Andrić: Graz – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd. S. 179–214.

⁴ Vidi. Šutić 1981: Šutić, Miroslav. Arhetipski obrasci u Mustafi Madžaru. In: Nedeljković, Dragan (ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. Str. 281–293.

Kad htjedoše da polijegaju, otkriše iza nekih ormara skriveno četvero djece. Bijahu dječaci, plave podšišane kose, bijeli i gospodski odjeveni. Njih bijaše petnaest konjanika, većinom Andadolaca. Dokopaše ih među se. Tako su dječaci, polumrtvi od straha i bola, išli od ruke do ruke. Kad svanu jutro, djeca bijahu podbula i pomodrila i nijedno nije moglo da stoji na nogama. Uto naiđe jači ruski odred i oni pobjegoše ne stigavši ni da pokolju djecu (Andrić 2007: 63).

Ovdje se za t o t e m uzimaju djeca, u značenju nekakvog obožavanog simbola koji općenito u civilizaciji predstavlja izdanak roda s kojima se ljudi osjećaju povezani i ukazuju im štovanje pažnjom, brigom i ljubavlju, što podrazumijeva lišenje svakog seksualnog i drugog zločina usmjerenog na njih. Naime, Freud navodi kako „pripadnici istog totema (u ovom slučaju generacijski neprihvatljivog) ne smiju stupati u međusobne spolne odnose“ (Frojd 1976: 15). No, kako je Mustafa Madžar ostvario takav odnos, pravila nalažu odgovarajuću kaznu.

Nadalje, preko t o t e m a valja objasniti i spomenute Mustafine halucinacije. U uvodnom dijelu priče Andrić diskretno suprotstavlja djedu Avdagu Madžara Mustafinom ocu:

Pored nešto mršavih kmetova, to je bilo sve (čardak ponad vode) što mu je, poslije diobe s bratom, ostalo iza oca rasipnika i pijanice, iako mu je djed Avdaga Madžar, čuveni poturčenjak iz stare i ugledne mađarske familije, stekao i ostavio veliki imetak (Andrić 2007: 61).

Ukazivanjem na kontrast oca i djeda, otkriva se razlog Mustafinog strahopoštovanja, ali i modela života koji mu služi za primjer:

Pred njim se ukaza pokrajnja soba, puna neke krteži i paučine, a u kutu na sanduku sjedi djed mu, Avdaga Madžar. Crven u licu, s kratkom bradom i ostrim brcima. Sjedi tako nijem i nepomičan, ali u samoj njegovoj prisutnosti ima naročito značenje i nepodnošljiva tegoba i užas koja ga guše (Andrić 2007: 65).

Uloga *djece iz Krima* u značenju t o t e m a ista je toj djedovoj u značenju praoca, kojem se opet odaje štovanje, ovaj put čuvanjem njegove imovine i slijeđenjem njegovih radnih i životnih navika.

Strah kao produkt tako tumačenog Mustafinog t o t e m a nadovezuje se kao motiv drugom Freudovom pojmu t a b u u. Unutar značenja t a b u a koje se odnosi na zabranu izvođenja stanovite radnje, a osobito na dodirivanje, gledanje ili spominjanje te osobe ili predmeta, i općenito zabrane nečega nekim nepisanim zakonom ili pravilom u nekoj zajednici, mogu se analizirati daljnji nekontrolirani postupci Mustafe Madžara. Freud navodi kako se „zabrane najčešće odnose na sposobnost uživanja, te slobodu kretanja i komuniciranja s ostalima“ (Frojd 1976: 102). Uvidom u mitski prostor sna i jave *unezvijereni* Mustafa Madžar (ovom prilikom divljak, životinja u kavezu) pokušava pronaći iz-

laz bježeći pred *svjetinom*, pred djedom Avdagom Mađžarom, pred ocem, bježeći pred samim sobom.

Nije smio nikako da se zaustavi. Morao je da se kreće, jer je jednako strepio od besanice kao i od snova, ako zaspi. Hodajući tako, sjeti se Sarajeva, veselog druga Jusufagića, Čekrklince, zelenog brijega s grobljem i mekom travom na kojoj je nekad softa, mnogo popodne prospavao, s rukom kao uzglavljem. – Ne može izdržati, nego osedla konja i izide iz Doboja, i tih kao krivac.

[...]

[...] jeknu od nemoćna bijesa, savi se i stade da bije glavom o zemlju. Tako se dugo bacao i režeći, vas zapjenjen, grizao crvenu kabanicu, dok se dizalo sunce, nad planinom, visokim nebom (Andrić 2007: 63–69).

Djelovanje različitog raspoloženja u patrijarhalnoj obitelji bez čvrstog oslonca, *oca rasipnika i pijanice*, koji je umro kad mu je bilo petnaest godina, djeđe poturčenjaka iz stare i ugledne mađarske obitelji, brata koji se rano oženio, odrazilo se na Mustafin sukob sa samim sobom, koji je ekspanzijom prešao u sukob sa svijetom. *U dvadesetoj godini, sa sandukom knjiga i softinske sirotinje, i s velikom zurnom od crna drveta* započinje u svom čardaku životnu borbu protiv zla. Njegova je pozornost u trenutku povratka i u daljnjem razvoju događaja, usmjerena na bitna pitanja ljudske egzistencije: čovjekovo duhovno psihološko stanje, čovjekovo podrijetlo, čovjekov odnos prema društvu kao i čovjekov odnos prema svijetu. U toj borbi, koja ga naposljetku i čini zlim, prati ga stalna misao *svijet je pun gada*, koja neprestano potvrđuje raskol u njemu, raskol između osjetila i razuma, između ratnika i umjetnika.

Treći pojam koji Freud navodi, bitan za uspostavu mitske svijesti, jest *a n i m i z a m*. *A n i m i z a m*, svijest o duševnim predodžbama, Freud naprosto izjednačava sa sviješću o mitskim predodžbama te zaključuje kako „mit počiva na animalističkim pretpostavkama“ (Frojd 1976: 102). Po njemu je čovječanstvo posjedovalo tri sustava razmišljanja o duševnim predodžbama: „animalistički (mitološki), religiozni i znanstveni, a [...] animizam, je najdosljedniji i najobimniji, onaj koji bez ostatka objašnjava i samu suštinu svijeta“ (Frojd 1976: 102). U tim okvirima valja interpretirati Mustafinu misao izrečenu nekoliko puta tijekom pripovijetke s određenim varijacijama, ali uvijek u istom kontekstu: *svijet je pun gada*. Poruka ili misao, mimo dosadašnjih znanstvenih saznanja⁵ o njoj, unutar Freudovog tumačenja *animizma*, odnosi se na Mustafino poimanje života – vjera u sveprisutnost zla oko sebe – koje proizlazi iz osobnog iskustva temeljenog na obostranoj kategorizaciji *vlastitog ja* ispred i iza zla.

⁵ Vidi. Tošović 2009: Tošović, Branko. Mustafa Mađžar. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Grac – Austrija – Europa*. Graz – Beograd. S. 179–214.

Pri definiranju mita, pozivajući se na prvi dio Knjige Postanka, Jolles uzima za primjer niz istovrsnih mitova o postanku svijeta, čiju namjenu izjednačava s korijenom riječi *stvaranje, začinjanje*. Tako se tvrdnja „mit je stvaranje“ može dovesti u Mustafin kontekst *stvaranja* svijeta u kojem

„[...] čovjek stoji nasuprot svijetu, svijet nasuprot čovjeka i čovjek pita [...] Čovjek zahtijeva od svijeta i njegovih pojava da mu se obznane. I dobiva odgovor [...] Svijet i njegove pojave mu se obznanjuju“ (Jolles 2000: 93). Tako definiran oblik Jolles još jednom potvrđuje: „Gdje se pak na taj način iz *pitanja i odgovora* čovjeku stvara svijet – začinje oblik što ga hoćemo zvati *mitom*“ (Jolles 2000: 93). Zatvarajući krug/mit suština se svijeta pred riječima nekog starca obznanjuje u Mustafinoj rečenici: *I krštenog i nekrštenog: svijet je pun gada*.

Nasuprot stvaranju svijeta nalazi se njegovo rušenje, odnosno pokraj mita koji gradi nalazi se mit koji ruši. Stoga i legenda može postati antilegendom, baš kao što junak može postati antijunakom. Razlike između sveca (onoga tko je vrijedan oponašanja) i zločinca (onoga kojeg ne valja slijediti) nema, to su osobe u kojima se dobro i zlo predmeću na odredn (isti) način, kao što i kazna u duhovnoj zaokupljenosti obrnutom imitacijom istovjetno odgovara obrnutom čudu. Pri tomu, vrlina je suprotstavljena zločinu, a način utvrđivanja vrline jednak je načinu utvrđivanja zločina.

Svjestan svoje legende o sebi, svoje osobne tragedije, zavitlana sablja mu širi svijetal krug i hladan vjetar oko njega, ili oko glave mu se savio gust roj mušica, u potrazi za vlastitim iskupljenjem ponovno se diže (u nebesa) ..., ali uzalud maše rukama, jer je nejak i smiješan pripadajući svijetu o kojem govori, Mustafa Madžar, čeka propisanu kaznu. Animizam koji Freud tumači naglašava upravo tu činjenicu koja kazuje da je svrha mita, ali ne i legende, u tome da svjesno prikaže ideju krivnje. Ta je činjenica bitna i za današnje poimanje mita jer dokazuje kako su upravo zato mitovi bili idealan model za stvaranje tragičnog završetka. Paralela koja se pri tome nameće Freudu jest ona između mita i tragedije. Naime, krivnja kao konstruktivni element koji izgrađuje strukturu mita jednaka je onoj u strukturi tragedije. Stoga je i zanimljivo pitanje koje Freud postavlja: „Zbog čega je junak morao patiti u tragediji, i što označava njegova tragična krivnja?“, a potom i sam odgovara: „On mora patiti, jer je i on praotac [...] a tragična krivnja je ona koju mora preuzeti na sebe“ (Frojd 1976: 194).

Iako sasvim izvan sebe, on nije podlijegao udarcima i trčao je mnogo brže od svih njih. Već se primicao zelenom groblju na Čekrklinici, kad iz jedne kovačnice iziđe Ciganin i, videći da gone polunaga čovjeka, baci se na njega komadom starog gvožđa, pogodi ga u sljepoočnicu i obori na mjesto (Andrić 2007: 75).

Andrićev završetak pripovijetke „Mustafa Madžar“, besramna pogibija junaka, primjer je prihvaćanja tragične krivnje i njoj pripadajuće kazne – č u - d a , ali se u njoj, s v e t o s t , valjana i temeljna odrednica jednostavnog oblika legende, gubi. Ovime su tri temeljna pojma psihoanalitičke teorije o postanku mita ispunjena u strukturi i analizi glavnog lika Mustafe Madžara. Odstanjena duhovna zaokupljenost, odnosno svodenje mitskog junaka na običnog junaka, zarobljenog u priči osobne tragedije, mit ne odvodi legendi, nego priču vraća na sami početak:

Bijaše pognut i nekud malen (jer u pričanjima i očekivanjima bijaše porastao) – Andrić 2007: 61.

Literatura

- Andrić 2007: Andrić, Ivo. *Nemir od vijeka*. Zagreb.
- Frojd 1976: Frojd, Sigmund. *Totem i tabu*. Novi Sad.
- Jolles 2000: Jolles, André. *Jednostavni oblik*. Zagreb.
- Kasirer 1985: Kasirer, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika*. Novi Sad.
- Solar 2008: Solar, Milivoj. *Edipova braća i sinovi*. Zagreb.
- Solar 1985: Solar, Milivoj. *Mit o avangardi i mit o dekadenciji*. Beograd.
- Šutić 1981: Šutić, Miroslav. Arhetipski obrasci u Mustafi Madžaru. In: Nedeljković, Dragan (Hg.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd. Str. 281–293.
- Tošović 2009: Tošović, Branko. Mustafa Madžar. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Graz – Austrija – Europa*. Graz – Beograd. S. 179–214.

Tina Varga Oswald (Osijek)

Legende und Mythos in Andrićs Erzählung „Mustafa Madžar“

Vorliegende Analyse des Mythos und der Legende in Andrićs Erzählung „Mustafa Madžar“ zeigt ein Bild des Gefangenseins des Haupthelden im Raume einer Poetik einfacher Formen. Eine Interpretation der psychologischen Theorie über das Entstehen eines Mythos nach Sigmund Freud ergibt sich aus dem Handeln Mustafa Madžars und den begleitenden Träumen. Die Legende, nicht zu verstehen als Struktur der Erzählung, sondern als Geschenk des Volkes öffnet dem Helden bzw. Antihelden das Tor. Eine mögliche Analogie von Mythos und Legende entspricht der Analogie von Held und Antiheld innerhalb des poetischen Raumes, der eine neue wesentliche Rolle erschließt – das Heiligtum.

Tina Varga Oswald
Filozofski fakultet
Sveučilište u Osijeku
Lorenza Jägera 9
31000 Osijek
Tel.: +385 31 639 080
privat: Bračka 146
31000 Osijek
tvarga@ffos.hr

Slobodan Vladušić (Novi Sad)

Mustafa Madžar i kriza pripovedanja

Na prvi pogled, izgleda da Andrićev govor prilikom dodele Nobelove nagrade za književnost pod naslovom „O priči i pričanju“ u potpunosti reprezentuje piščev opus u kome priča i pričanje predstavljaju fenomene od najveće moguće važnosti. Ukoliko je za Hajdegera Helderlin bio p e s n i k p e s n i k a, onda za Andrića možemo reći da je bio p r i p o v e d a č p r i p o v e d a č a. Nigde kao kod njega oko čina pripovedanja ne postoji tako dirljiva aura jedinstvenosti i neponovljivosti. Tome svakako pridonosi i Andrićevo insistiranje na usmenom karakteru pripovedanja. Fra Petar je usmeni pripovedač, a ne pisac, slušalac, a ne čitalac.

Pa ipak, do glorifikacije priče i pripovedanja u Andrićevom opusu ne dolazi se bez muke i napora. Možda bi jedno deridijansko čitanje Andrićevog opusa („Proklete avlije“, pre svega) razotkrilo želju pisca da napisanu priču predstavi kao izgovorenu, pa bi u toj želji videli i sumnju u samo pripovedanje, kojoj usmenost više nije dostupna. Pa ipak, teško da bi takva dekonstrukcija mogla da dramatičnije demitologizuje Andrićev mit o usmenoj priči i pripovedanju od samog Andrićevog opusa. I bez dekonstrukcije je moguće videti da u tom opusu nije na delu nikakav olaki optimizam. Do vrednosti pripovedanja pisac ne dolazi lišavajući se svesti o nihilističkim vetrovima koji duvaju pejsažima sveta kojim će hoditi njegovi junaci. O tome mogu da posvedoče i dosadašnja čitanja Andrićeve proze u kojima se jasno vid da slavljenje govora prati i svest o mudrosti čutanja (Živković 1994). Verovatno je važno zapaziti da se do novouspostavljene aure pripovedanja moglo doći samo preko svesti o krizi tog istog pripovedanja. Naime, na samom početku Andrićevog pripovedačkog opusa – u pripoveci „Put Alije Đerzeleza“, iz 1920. godine – čitalac se susreće sa nedvosmislenom krizom priče i pripovedanja i to ne samo zato što je Đerzelez mucav i nevičan rečima već i zato što priča, kada se ispriča najbolje što se ume, ne uspeva da ono što izvan nje izgleda veliko i važno, kao takvo dočara i slušaocu. O tome govori majstorski izvedena scena u kojoj Alija Đerzelez pokušava da ispričeva vlastite doživljaje mladom Bakareviću, ali i sebi samome. Ta želja se završava neuspehom:

Iza večere, kada su ležali na šiljetu teško dišući od prekomjerna jela i pušeci, ne može održati i ispovjedi se mladom Bakareviću, vitku mladiću zelenih očiju i rumena lica s podrugljivom osmijehom. Pričao je sve, i pričajući, i sam se čudio da je cio događaj, kad se drugom kazuje, tako malen i neznatan. I nehotice je širio, uvećavao i uplitaio sjećanja iz drugih susreta. Gušio se riječima (Andrić 1963a: 26).

Za razliku od postmodernog pripovedanja koje razotkriva vlastite konvencije i tako implicitno sugerise da priče izvan tih konvencija i nema, ovde kod Andrića pripovedanje se susreće sa jednim drugim problemom koji je karakterističan za modernu književnost: priča više ne može da se utisne u iskustvo slušaoca. Završetak pripovetke „Put Alije Đerzeleza“ zato protiče u ironičnom do-

zivanju modernističke poetike koja nastoji da sa manje reči kaže više, odnosno da saznanje priče zameni naslućivanjem priče: Alija tako ponavlja: *Koliko sam svijeta vidio, Jekatarina! Koliko sam ja svijeta obišao* (Andrić 1963a: 32). Na taj način junak kao da želi da oblikuje okvir koji će u iskustvo slušaoca da utisne slutnju priče, pre nego samu priču. Međutim, kontekst ove scene negira i takvu mogućnost, budući da Đerzelezova slušateljka zapravo i nije neko ko je pre svega slušalac. To je prostitutka koja se brine o Đerzelezovom telu, a ne o duhu priče, pa tako modernistički poziv na slutnju ovde ostaje neuslišen, jer rasejanost slušateljke ukida bilo kakav interes za reči Đerzeleza. Stoga se pripovedanje mora prekinuti i pre nego što počne.

Tako dolazimo do teme ćutanja kod Andrića. Najpoznatija tačka u Andrićevom opusu u kome se ova tema razotkriva, svakako je antologijska priča „Most na Žepi“. U njoj se, kao što je poznato, pojavljuje slavna deviza vezira Jusufa „u ćutanju je sigurnost“. Nakon nešto šire analize motiva ćutanja, Živković se vraća na ovu misao i tumači je ovako:

Deviza: U ćutanju je sigurnost dobija sada svoj dublji smisao. To nije samo sigurnost od drugih nego je to sigurnost u sebi, sigurnost za sebe, sigurnost svog najdubljeg bića (Živković 1994: 334).

Međutim, u svom izvanrednom tekstu čiji smo odlomak citirali Dragiša Živković je propustio da pomene jedno drugo, nešto manje poznato ćutanje. To je ćutanje Mustafe Madžara, koje je na nekoliko mesta jasno sugerisano:

Ne okrenuvrši se i ne rekavši nikome ništa, uđe u svoj čardak, a svijetina ostade pred avlijom gledajući kako se rastovaraju konji sa plijenom“ (Andrić 1963b: 23); S nausnicom iznad napućenih usana, pognut, mrk bez smijeha, nit se s kim družio ni govorio (Andrić 1963b: 23); I iza te prve noći, kad side u varoš, svi se ljudi u kahvi pomakoše i načiniše mu mjesta, ali on nit smože smiješka, nit umjede da priča o Stambolu i ratovanjima i da im zadovolji ljubopitljivost (Andrić 1963b: 25).

Ćutanje Mustafa Madžara ne bismo tako lako mogli pripodobiti motivu sigurnosti. Ono je tešnje povezano sa nemogućnošću pričanja, jer se ističe upravo u situacijama kada se od junaka očekuje da pripoveda. Otuda je razložno pretpostaviti da je Mustafino ćutanje ne izraz mudrosti koja štiti sebe od drugih i sebe od samoga sebe, već simptom koji upućuje na nemogućnost priče da se utisne u iskustvo slušaoca. Time Andrić stupa u polje krize usmenog pripovedanja koje je, negde u isto vreme, označio Valter Benjamin u svom tekstu „Pripovedač“:

Sve se češće oko stola širi smetenost kada se oglasi želja za pričom. Kao da nam je oduzeta sposobnost koja nam se činila neotuđivom, najsigurnija među sigurnima. Naime, sposobnost razmene iskustava. Očigledan je jedan uzrok toj pojavi. Cena iskustva je pala (Benjamin 1984: 167).

Posmatrano iz tog ugla, na mesto priče mora doći ili Mustafino ćutanje, kao simptom nemoći pripovedanja, ili ono što se u Hajdegerovoj filozofiji naziva brbljanjem ili naklapanjem, ono neprekidno bestemeljno prepričavanje koje pruža „mogućnost da se sve razume bez prethodnog prisvajanja stvari“ (Hajdeger 1985: 192). I zaista, Mustafa će imati prilike da čuje jednog takvog brbljivca – bega Abduselama.

Mustafa ćuti po cenu konsekvenci koje proizilaze iz činjenice da status junaka u kolektivu nesumnjivo zavisi od moći pripovedanja o sebi samome. Takvo autopripovedanje izjednačeno je sa postojanjem u kolektivu, te je otuda Mustafino ćutanje još zloslutnije. Onaj ko ne pripoveda sebe, ne može za sebe tražiti ni pravo da postoji kao ravnopravan član kolektiva: tako i Mustafa koji ćuti biva uskoro zbog tog ćutanja izložen potcenjivanju i zaboravu. Pažnju interpretatora tako zasada, umesto priče koje nema, zaokupljaju suplementi pripovedanja: to su nesanice, košmarni snovi, lajtomotivska misao *svet je pun gada*.

Odnos između svesnog ćutanja u kome priča iščezava pre nego što je i započela, te rada nesvesnog oličenog u nesanicima i košmarima koji progone Mustafu Madžara, može biti protumačen u kontekstu problema strukture iskustva. Taj problem nije bio nepoznat Andrićevim savremenikima, pa se može reći da je „Mustafa Madžar“ Andrićev doprinos raspravi u kojoj su učestvovali Frojd, Bergson, Prust, Valter Benjamin. Posvetimo se zato sada Benjaminovom tekstu pod naslovom „O nekim motivima kod Bodelera“. Iza ovog skromnog naslova krije se tekst u kome Benjamin raspravlja prvenstveno o promenjenoj strukturi iskustva modernog čoveka. Benjamin tvrdi da se iskustvo u manjoj meri oblikuje od pojedinačnih, u sećanju strogo fiksiranih datosti, a više od nagomilanih, često nesvesnih podataka, koji se stiču u pamćenju. Već iz ove početne teze uočljiva je podela na sećanje i pamćenje: sećanje je svesna aktivnost, pamćenje nesvesna. Sem toga, Benjamin zapaža da svest štiti organizam od nadražaja tako što svaki šok pokušava da obradi kao sećanje, te da ga putem sećanja i razloži. Nasuprot tome, sve što u organizam prodre kao pamćenje, dakle bez filtera svesti, postaje potencijalna trauma (Benjamin 1974: 177–221).

Ukoliko Benjaminove zaključke prenesemo u svet Andrićeve priče, videćemo da Mustafa Madžar nema moć da ratne šokove pretvori u sećanje: oni su u njemu konzervirani kao pamćenje, te se tako pojavljuju u polju nesvesnog. Nemogućnost svesne obrade ratnih šokova obznanjuje Mustafino ćutanje; priča je ta koja bi morala nastati na temelju sećanja, a kako tog sećanja nema već ima samo pamćenja, onda nema ni priče, već samo košmara. Tu se sada nazire ključna razlika između Mustafe, ratnika, a ne pripovedača, i Odiseja, koji je istovremeno i ratnik i pripovedač. Priča je znak procesa u kome se patnja obrađuje putem svesti, da bi se preobrazila u priču uz pomoć koje se pripovedač oslobađa traume. Pripovedajući Feničanima o svojim patnjama nakon pada Troje, Odisej tako simbolički završava svoje putešestvije i vraća se kući. Nije, dakle, slučajno

što njegova priča započinje nadomak Itake, dakle na onom mestu gde se njegova lutanja završavaju. Taj geografski položaj pripovedanja svedoči da je početak priče kraj šoka, odnosno dovršenje traume.

Ćutanje Mustafino sugerše da se junak nije vratio kući, da se vojna ne može dovršiti. Ćutanje koje odmenjuje priču, signal je da šok nije dovršen, pa se otuda Mustafini košmari neprekidno nastavljaju.¹ Oni su nedovršivi, jer nemaju u čemu da se završe, rastope i razlože. Nema više svesti koja bi mogla da ih pretvori u priču. Dakle, da bi priča nastala, ona mora da se nasloni na nekakvu dovršenost. Odavde postaje jasno zašto buduća mitologizacija pripovedanja kod Andrića mora da u kontekst pripovedanja dovede fenomen dovršenosti. Veza između priče i dovršenosti, koja je u „Mustafi Madžaru“ jasnije dočarana nego u „Putu Alije Đerzeleza“, tako postaje jedna od ključnih tačaka Andrićeve poetike. Upravo zato kod Andrića između pripovedanja i smrti postoji snažna veza. Naime, priča može da počne samo u krilu smrti, samo onda kada se pripovedač suočava sa dovršenošću vlastitog života (Jerkov 1999: 206). Otuda je Andrićev pripovedač fra Petar, pripovedač na samrti, otuda priče koje ovaj junak sluša od Haima i Ćamila jesu priče ljudi koji pripovedaju pred licem smrti. Smrt je, dakle, konačište u kome će svaki putnik postati pripovedač, a da bi to postao, prestaće da bude putnik. Mustafa Madžar, koji biva ubijen na putu, jeste putnik koji ne može biti ništa drugo osim putnika.

Mustafa Madžar neće pripovedati jer nema doma u kome bi to mogao da učini. Nemati dom znači da ne postoji mesto na kome bi junakova priča dobila svoje značenje. Kako tog značenja nema u priči, ono se pojavljuje u košmarima. Zato su košmari za Mustafu puni slutnje značenje:

Ono što je bilo najgore kod tih snova, to je neka jeziva jasnost i oštrina, kojom se isticao svaki pojedini lik i pokret, kao da svaki živi za sebe i ima neko naročito značenje (Andrić 1963b: 28).

Međutim, značenje funkcioniše tek kao slutnja smisla, jer se junak nikada ne može toliko izmestiti da košmare doživi kao priču. Košmari su dakle krhotine priče, koja se nema kome ispričati jer ne postoje ni slušaoci u koje bi se ona, priča, utisnula kao iskustvo. Ima neke morbidne konsekventnosti u činjenici da je beg Abduselam, jedini pripovedač u „Mustafi Madžaru“, stradao usled činjenice da nije dobro odabrao slušaoca kome će pripovedati svoju brbljivost.

Tako se u ovoj priči pojavljuje i jedan problem sa kojim se čitalac susreće već u pripoveci „Put Aliju Đerzeleza“: to je problem recepcije priče. Da bi priča mogla da započne nije dovoljno samo to da se pripovedač susretne sa licem

¹ Takav smisao košmara Andrić majstorski sugerše ponavljanjem jednog košmara koji nastaje na podlozi Mustafine epizode sa ruskom decom na Krimu. Ovaj događaj je upravo poentiran činjenicom da nije dovršen: ruski odred je naterao u beg Mustafu Madžara i njegove saborce, pa nisu stigli da pokolju decu.

smrti. Potrebno je da se pri tome nađe u svom domu, odnosno, da se pored nje ga nalazi slušalac koji mu je po volji. Tamo gde se u Andrićevom opusu pojavljuje idealni pripovedač fra Petar, uvek se pojavljuje i idealni slušalac koji je prethodno prošao kroz manje ili više eksplicitan proces inicijacije. To je simptom modernog pripovedanja: priča više nije upućena kolektivu, već pojedincu. Otuda nije slučajno što na jednom od početaka moderne književnosti – imamo na umu Bodlerove „Cvetove zla“ – nailazimo na pesmu posvećenu idealnom čitaocu, koji je zapravo sabrat pesnika.

Ili, kod Andrića, sabrat pripovedača: to objašnjava činjenicu da se fra Petar u Andrićevoj prozi pojavljuje i kao pripovedač i kao slušalac. Slušanje sada prethodi pripovedanju; Andrić kao da anticipira postmodernog pripovedača čije je pripovedanje, zapravo, priređivanje već postojećih pripovedanja. Međutim, dok u postmodernoj književnosti problem recepcije jedva da može da sačuva neku vezu sa egzistencijom² (jer priređivač zna da, shodno deridijanskom nauku, ima posla sa pismom, a ne sa glasom, tj. nečim u čemu je prisustvo autorske svesti relativizovano), kod Andrića recepcija priče još uvek ostaje egzistencijalni uslov pisanja. Onda kada se u samom tekstu više nije mogao konstituisati idealni slušalac, odnosno čitalac, nastupa prekid pisanja (Vladušić 2007: 198–199). To je možda jedan od skrivenih razloga zašto roman „Omerpaša Latasa“ nikada nije bio dovršen. Naime, kada konzul Atanacković koji opisuje Omerpaši Latasu zaključuje „Uostalom, svi mi lažemo, i nismo mnogo bolji od njega [Omerpaše Latasa]“ (Andrić 1981: 289), onda će to biti signal da se nema više kome pisati o Omerpaši Latasu, te da se rukopis mora baciti u vatru. A kod Andrića, za razliku od Bulgakova, rukopisi ipak gore.

Kriza pripovedanja u „Mustafi Madžaru“ pojavljuje se tako na tragu modernističke svesti o promenjenoj strukturi iskustva. Otuda se događaj koji izaziva šok, više ne može dovršiti u priči. Razlog te nedovršivosti počiva u samom junaku, koji više nije u stanju da sećanjem razloži doživljaj te da ga pretoči u priču. Paralelno sa tom krizom pripovedanja razbija se i svest o recepcijskoj krizi: priča ne samo da više nema izvorište u kolektivu već se kolektivu više ne može ni saopštiti. Kriza pripovedanja i kriza recepcije jesu dakle oni izazovi na koje je Andrić pokušao da odgovori konstrukcijom idealnog pripovedača fra Petra ali i njegovih idealnih anonimnih slušalaca.

² Prečutni otpori prema Miloradu Paviću i njegovom „Hazarskom rečniku“ počivaju upravo na tome što se ne razume niti može da se doživi egzistencijalni patos njegovog poetičkog inkorporiranja čitaoca u sam tekst. Pavićev implicitni stav da sudbina književnosti zavisi od sudbine čitanja, a da postojanje čitanja zavisi od moći da se ono transformiše, neki istraživači su shvatili kao nevinu postmodernu igrariju.

Literatura

- Андрић 1963а: Андрић Иво. Пут Алије Ђерзелеза. *Знакови*. In: Сабрана дела – књига осма. Сарајево: Свјетлост, Загреб: Младост, Београд: Просвета, Љубљана: Државна založba Словеније, Скопје: Мисла, Титоград: Побједа.
- Андрић 1963б: Андрић, Иво. Мустафа Маџар. *Немирна година*. In: Сабрана дела – књига пета. Сарајево: Свјетлост, Загреб: Младост, Београд: Просвета, Љубљана: Државна založba Словеније, Скопје: Мисла, Титоград: Побједа.
- Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Omerpaša Latas*. In: Sabrana djela Ive Andrića, knjiga 15, Sarajevo: Udruženi izdavači.
- Владушић 2007: Владушић, Сlobодан 2007. *Порџреџ херменеуџичара у џранзиџиџи*. Нови Сад: Дневник.
- Најдегер 1985: Најдегер, Martin. *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
- Jerkov 1999: Jerkov, Aleksandar. Neizreciva misao o smrti i neimenljivo u *Prokletoj avliji*. In: Sveske zadužbine Ive Andrića. Br. 15. Beograd: Zaduzbina Ive Andrića.
- Walter 1974: Walter, Benjamin. *Eseji*. Beograd: Nolit.
- Walter 1986: Walter, Benjamin. *Estetički ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Живковић 1994: Живковић, Драгиша. *Евроџски оквири срџске књижевности*. Књига V. Београд: Просвета.

Slobodan Vladušić (Novi Sad)

Mustafa Madžar und die Krise des Erzählens

In der Arbeit ergeht eine Analyse des Schweigens des Haupthelden Mustafa Madžar. Seine Weigerung bzw. Unfähigkeit zu erzählen wird in Verbindung mit der veränderten Struktur der Erfahrung des modernen Menschen, mit der Erzählfähigkeit von Alija Đerzelez und mit der Frage der Rezeption der Erzählung gesetzt, die ihren Höhepunkt in Andrićs unvollendetem Roman „Omerpaša Latas“ erfährt.

Slobodan Vladušić
 Filozofski fakultet
 Univerzitet u Novom Sadu
 21000 Novi Sad

Publizistik und Korrespondenz
Публицистика и преписка
Publicistika i prepiska

Branko Tošović (Graz)

Andrićeva gračka publicistika (1923–1924)

U radu se analiziraju Andrićevi publicistički tekstovi objavljeni 1923. i 1924. godine. Autor ih razvrstava na književno-publicističke, političko-književne priloge i književne prikaze.

Ivo Andrić je u ovom periodu napisao, pripremio/pripremao ili prvi put objavio sedam publicističkih tekstova. To su KROZ AUSTRIJU (ZABELEŠKE S PUTA), SAN O GRADU, FAŠISTIČKA REVOLUCIJA, BENITO MUSSOLINI, SLUČAJ MATTEOTTI, JOVAN SKERLIĆ i PJESMA NAD PJESMAMA (ESTETSKI PRIKAZ). Oni bi se mogli podijeliti u tri cjeline: 1. književno-publicistički tekstovi, 2. političko-književni tekstovi, 3. književni prikazi. Šest priloga štampano je u Zagrebu, a jedan u Beogradu. Andrić je najviše saradivao sa zagrebačkom JUGOSLAVENSKOM NJIVOM (pet od sedam tekstova). Po jedan rad objavio je u beogradskom SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU i zagrebačkom VIJENCU. Svi tekstovi, izuzev PJESME NAD PJESMAMA, napisani su na ekavici.

U književno-publicističke tekstove spadaju dva putopisa – KROZ AUSTRIJU i SAN O GRADU.

Tekst KROZ AUSTRIJU (ZABELEŠKE S PUTA) objavljen je u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI na ekavici (Zagreb, 1923, god. VII, knj. I, br. 12, s. 487–490). JUGOSLAVENSKA NJIVA je bio zagrebački časopis za umjetnost, nauku, narodnu prosvjetu, politiku, socijalni život i privredu pokrenut 1917. pod nazivom HRVATSKA NJIVA, a okupljao je građansku inteligenciju. Ugasio se 1926. godine.

Sl 1. JUGOSLAVENSKA NJIVA, juni 1923. godine

0. Putopisi imaju posebno mjesto u Andrićevom stvaralaštvu, o čemu je posebno pisala Žaneta Đukić Perišić. Ona na jednom mjestu kaže:

„Sa većom je strašću i sa istrajnijim entuzijazmom Andrić pakovao svoje putničke kofere kad je bio mlad. *Za mene je da brodim i putujem. I da je život malo dulji ja bih obišao svijet, a možda i otkrio novi* – piše 1919. godine Andrić svojoj prijateljici Zdenki Marković (Andrić 2002: 178). Tada pisac za sobom ima iskustvo studija u Zagrebu, Beču i Krakovu, a pred sobom perspektivu službovanja u nekome od jugoslovenskih poslanstava. Andrić, književnik od ugleda i diplomata od karijere, provešće godine upoznavajući različite predele i ljude Italije, Rumunije, Austrije, Francuske, Španije, Portugalije, Švajcarske, Nemačke, Poljske, Rusije, Kine i o njima ostavljati tragove u svojim putopisima“ (Đukić Perišić 2009: 45).

Autorica ističe da je Andrićev putnički cilj bio trenutak velikog duhovnog zadovoljstva, čas potpunog razumijevanja „kad nas nova i nepoznata sredina odjednom *iznenadi* nečim *poznatim*, i omogućí nam da osetimo prisnu bliskost i veliku zajednicu ljudskog postojanja na zemlji“ (Đukić Perišić 2009: 41). Ta „ideja *prepoznavanja* mojeg u tuđem“ važna je Andriću koliko i „ideja *upoznavanja* tuđeg“ (Đukić Perišić 2009: 41). Andrić je cijenio putopis kao žanr, o čemu govori i sljedeći podatak: on nije volio da piše predgovore (kao i prikaze), iako je ponuda bilo, ali je jedini izuzetak bila knjiga putopisa Zuka Džumhura NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI (Sarajevo, 1958).

KROZ AUSTRIJU.

(Zabeleške s puta.)

Kad ljudi imućni i željni znanja hoće da zagledaju u smisao civilizacije, njihova razvoja i propadanja, oni idu pa gledaju Forum ili Pompeje ili šetaju po ruševinama Kartage na mesečini. Taj je način isto toliko netačan koliko prijatan. Te su blagorodne ruševine, savesno poridane i propisane, izbeljene i isprane, čiste kao one glatke kosti na kojima uče studenti medicine. Sve što je teško, gorko, zemno spalo je s njih, i gledajući ih mi hovitom radu; ne rezultat raspadanja, nego raspadanje samo. Znači videti čilene tkanja i popuštanje tetiva, lišeno varke, nade i lepote. Znači osetiti ono nemoljivo i strahovito što svaki postanak i razvoj nosi a priori u sebi, a o čem retko mislimo i nerado govorimo.

Poraz, bolest, gubitak, stiču aureolu slave i poezije tek docnije, kod zdravih i moćnih, sami u sebi oni su prosta činjenica koja ubija bez ikakve utehe i čari.

To gledam svaki dan.

Sl. 2. Početak putopisa u prvom izdanju 1923. godine

1. Prema onome šta piše u putopisnim zabilješkama KROZ AUSTRIJU prepoznajemo Grac, u kome je Andrić živio 1923. godine kada je tekst objavljen. Andrić konstatuje da je grad lijep, *ali žalostan*,¹ što se može objasniti time što je Andrić boravio nakon Prvog svjetskog rata i sloma Austrougarske monarhije, kada je situacija u svim oblastima života bila vrlo teška. Ove putopisne zabilješke Andrić gradi na tri motiva: prostornoj lokaciji, 2. razgovoru sa ljudima i 3. sopstvenim opservacijama. Što se tiče prvog, nakon ekspliciranja u naslovu prostora o kome će govoriti prva rečenica neočekivano nas prenosi iz Austrije na sasvim drugi teren – u Forumu, Pompeju i Kartagu.

Kad ljudi imućni i željni znanja hoće da zagledaju u smisao civilizacije, njihova razvoja i propadanja, oni idu pa gledaju Forum ili Pompeje ili šetaju po ruševinama Kartage na mesečini. Taj je način isto toliko netačan koliko prijatan. [...] Sve što je teško, gorko, zemno spalo je s njih, i gledajući ih mi

¹ Pošto se kao izvor koristi on-line Gralis-Korpus, u kome se na navode strane iz štampanih verzija Andrićevih tekstova, u daljem tekstu taj se podatak ne daje.

vidimo plodna stoleća, prekrasan cvat i blago otmeno umiranje, jer – prema jednoj malo gruboj Hajneovoj reči – naslikana đubrišta ne zaudaraju.

Ali to nije slučajno. U centru pažnje nisu turističke atrakcije, već ruševine i to *blagorodne, savesno poredane i propisane, izbeljene i isprane*. U nastavku autor opisuje jednu takvu ruševinu, ali ne prostornu, već političku – državu koja se zvala Austrougarska. Ta se razvalina kontrastira i u odnosu na druge stvari.

Proputovati današnju Austriju znači, otprilike, protivno. Znači videti „vreme zemno i sudbinu ljudsku“ u njihovom strahovitom radu; ne rezultat raspadanja, nego raspadanje samo. Znači videti čilenje tkanja i popuštanje tetiva, lišeno varke, nade i lepote. Znači osetiti ono neumoljivo i strahovito što svaki postanak i razvoj nosi a priori u sebi, a o čem retko mislimo i nerado govorimo.

Ni nakon toga Andrić ne prelazi na sam opis putovanja jer slijede dvije uopštavajuće misli o krahu velikih društvenih sistema.

Kad se veliki društveni organizmi izlive i prežive i nevidljivo slome u sebi, onda se nužno događa da ih njihove institucije, ljudi i stvari još za koji čas nadžive. To je avetinjska egzistencija kojom žive komadići ispresecana reptila: žive i miču se, ali nemaju učešća u razvoju, i od svih bezbrojnih mogućnosti života za njih ne postoji nijedna.

Tek sada pisac prelazi na opis prostora u kome se kreće i koje on tačno locira: Beč, Linc, Grac. I ovdje Andrić nastavlja da kontrastira, ovaj put prijestonicu (Beč) i, kako kaže, provinciju (Linc, Grac).

Malo sam se zadržavao u Beču, više u Lincu i Gracu. Provincija je vernija i rečitija, u njoj je življe staro i vidnije novo.

U Beču su Habsburgovci mirni, u kripti crkve Minorita; državi predsedava Hajniš, a vladaju Sajpel i hrišćanski socijali, i pomalo ceo svet.

Andrić ističe da su poraz, bolest, gubitak prosta činjenica koja ubija bez ikakve utjehe i čari. On posvuda zapaža vrlo loš život: *U austrijskoj provinciji danas siromaštvo i iscrpenost proviruju na sve strane kao šavovi na iznošenom odelu.*² Za grad, koji ne imenuje (čini se da je to Grac),³ kaže sljedeće:

² „[...] Andrić u Austriju stiže u trenutku kada je stara slava Habzburga već sasvim okrunjena, a tragovi nekadašnje moći već dobrano izbledeli. On u zemlju koju je doživljavao kao tamnicu svoga naroda dolazi kao bivši sužanj, sada oslobođen poveza na očima. U nekada neprijateljsku zemlju on stiže kao diplomatski predstavnik oslobođene, ujedinjene i, mislio je tada, skladno organizovane zemlje. Ali, vidljiva je jasno pišćeva pozicija – on je na strani pobjednika, a slika sloma, poraza i posrnuća velike sile jeste slika koju bivši rob želi da vidi još od mladobosanskih vremena. Biti *svedok vremena u razgrađivanju*, bilo je za pisca privlačno koliko i optimistička i strastvena potraga za vrelim tajnama Juga (SAN O GRADU, PRVI DAN U RADOSNOM GRADU, PORTUGAL, ZELE-

*Ulice rano izumrle i slabo osvetljene, kapije i basamaci nikako. U prvim restoranima, servijete od papira, posuđe izlizano, fotelje olinjale. Jela su nemasna, bez soka i začina. Po kućama zvonca ne rade, jer su električne baterije davno istrošene, a niko ih ne obnavlja (preko nekadanjeg zvonca prilepljena ceduljica: **Bitte stark klopfen!**). U dućanima je inostrana roba veoma retka, sve je pravljeno u Austriji i sve oskudno, slabo, tanko. Još jedino lepe kuće i velika državna zdanja svedoče o vremenima moći i blagostanja, ali i oni pomalo gube boju ili štukaturu; vrstaju se u povorku opšte propasti.*

Zatim dolazi indirektno odslikavanje Austrije na taj način što piščevi sagovornici daju svoje viđenje nove države. Andrić bira za dijalog predstavnika socijalno raznorodnih grupa: tu je radnik socijalista i Jevrejin sa ženom, tu su dvojica Gračana (bez druge konkretizacije) i dvojica penzionisanih činovnika (čije se porijeklo svjesno zamućuje konstataciju da su Nijemci, zatim austrijski državljani, a onda Čehoslovaci, čak i Jugosloveni). Razgovor sa njima dolazi u neprekinutom nizu. Samo susret sa predstavnikom grupe koji porijeklom ne pripada tome prostoru i koju autor imenuje kao *naši ljudi* slijedi kasnije, na samome kraju. Svaki od sagovornika posmatra i tumači iz svoje perspektive tadašnju Austriju, ali ih jedno objedinjava – *svi su protiv nje*. Za radnika socijalistu to je *popovsko testo*, za Gračane *čivutska republika*, za staru gospođu zemlja nepravde (najviše zbog smrti bliskog prijatelja, generala iz Linca, kome su rekvirirane dvije trećine stana pa je izvršio samoubistvo). Ova posljednja pozicija daće povoda piscu da, kao digresiju, iskaže sljedeću misao:

Inače su velike geste i primeri heroizma retki. Jer u njihovom porazu nema veličine, ni u njihovoj revoluciji smisla. Spašava se ko može i svak se hvata za što stigne.

Predstavnik *naših ljudi* je Andrićev *znanac*, inženjer iz Dalmacije. Njegov odnos prema tadašnjoj Austriji izdvojen je za kraj kao neka poenta. Na piščevo pitanje „Šta radi?“ ovaj odgovara:

Ama evo se srdim. Ima pô sata gledam ove oko sebe, pa mi dolazi da se bijem u glavu kad pomislim: ko nam je vlado sto godina!

što Andrić konkretizuje riječima: I pokazuje na svet u kavani: izbrijane činovnike ušiljenih brkova, sa onim krutim tipičnim držanjem austrijskog činov-

NA ZEMLJA, ŠPANSKA STVARNOST I PRVI KORACI U NJOJ, DOLINOM RADIKE, i dalje, NA SVETLOM OHRIDSKOM JEZERU, TRENUTAK U TOPLOJ i drugi“ (Đukić Perišić 2009: 49).

³ „Onaj tok njegovih putopisnih radova koji se može odrediti kao prevashodni izraz piščevog subjektivnog bića, artistički je kratka, pročišćena proza, zgusnutih slika, esej u izvesnoj meri oslobođen elemenata stvarnosti i konkretnih podataka o prostoru. Stvarni predeo izaziva u piscu sistem asocijacija i utisaka, koje on, kao pripadnik određene kulture i sa posebnom rezervom raznorodnih znanja, razlaže, analizira, povezuje, oduhovljujući ih uzbuđenjima duše“ (Đukić Perišić 2009: 47).

nika, oficire u starim ili novim uniformama sa habsburškim ordenima. Ovdje pisac ne može a da i sam ne iskaže svoj odnos, koji se podudara sa sabesjednikovim. Nakon što se nasmijao (očito mu je godilo ono što je čuo) dodaje: Setih se tada da mi u sve ove dane nikad ni na um nije palo da su i ovi nekad negde nad nekim vladali. Putovanje Andrić završava mišlju iz unutrašnjeg monologa sa njemu toliko dragim Geteom: Du lieber Gott! was doch der Mensch für ein armes, gutes Tier ist! (Bože dragi! Baš je čovek jadna, dobra životinja!).

2. Odslikavanje Austrije u formi razgovora sa saputnicima Andrić prekida trećim motivom započetim riječju *abbauen*, koju autor ne objašnjava, već je posredno tumači. U segmentu putopisa sastavljenom od jedanaest pasusa on daje ipak, dosta posredno, njeno značenje i to u četvrtom pasusu Andrić:

Abbauen. Oude se razgrađuje, ukida, opada, nestaje, svesno i nesvesno, s planom i samovoljno.

Radi se o leksemi sličnoj onoj iz sasvim druge situacije i iz drugog prostora – *perestrojci* iz devedestih godina prošloga vijeka u Sovjetskom Savezu, koji se isto tako raspao. Glagol *abbauen* pokrivala raznorodne transformacije u novooobrazovanoj Republici Austriji – ukidanje ministarstava, škola (srednjih i visokih) i naučnih instituta, sistematsko otpuštanje činovnika, čime je, kako reče Andrić, razbijen i drugi stup austrijske birokratije, pored vojske koja je već bila *prsla*. Uz to došle su i mnogobrojne promjene naziva ulica i trgova, koje su izazvale zabunu i teškoće. Zatim slijedi poređenje: *A zar u nas nema sramotno nekrštenih trgova?* On potencira *neverovatno minimum* na koji je svedena ljudska egzistencija, a ponajviše penzionera.

U toj klasi je najgore. Prodao se sve što se prodati može i sad se živi od hleba i tanka čaja, i umire od gladi. To su većinom starija čeljad s nesigurnošću u gestama i nerazumevanjem u očima. Za njih je nasleđen i ustaljen red privilegija bio jedini moguć život, a sad su živi ali osuđeni i izgledaju kao da im je izvijeno tlo ispod nogu, presečen dah i uzeta reč.

Nasuprot njima nalaze se oni koji trguju novcem i kojima je dobro. Između te dvije grupe postoji poseban sloj društva koji Andrić kratko naziva *mladošću*, koja *jedina i bez novca ume da bude srećna, tera sportove i ljubav, po nepromenljivoj božijoj volji*. Žene su takođe izdvojene, ali na drugi način: one se *nisu odrekle elegancije, nego vode tajnu i upornu borbu sa siromaštvom i rđavom valutom, kupuju novo i prekrajaju staro i konačno ipak liče, koja manje a koja više, na figuru iz pretposljednog pariskog žurnala*. Ovdje Andrić dovodi u vezu žensku ljepotu sa ljepotom uopšte i njenom sudbinom u teškim vremenima: *Nikad neće umreti lepota, a sve kad bi se to i dogodilo preživela bi je želja za lepotom*. Nimalo nije slučajno što ovu temu pisac nastavlja opisom proljeća.

I proleće je došlo na velike mahove, u ovu republiku. Sve lista i cvate. Prostrani zabrani, kultivisane šume i veliki parkovi koji su, začudo, još uvek dobro paženi i negovani.

Gledam predele posle noćne kiše. Čini mi se ne bih se začudio kad bi ovde pupovi bili bleđi, cvat kržljiviji i sve proleće oskudnije. Ali nije. Ono je bogato i štedro i rađa se i raste po drugim zakonima.

Slijedi posljednji motiv, i to onaj koji je u Andrićevom životu uvijek imao centralno značenje – knjiga. Pisac ulazi u knjižare, gleda police i zapaža nesrazmjerno velik broj putopisa i političkih brošura, čemu razlog nalazi u oskudici zbog koje ovdašnjim ljudima preostaje samo da se *putuje po atlasima*. Iza toga štiva slijedi okultistička literatura.

Poneke knjižare imaju poseban prozor za nju. Indija je u velikoj modi. Tajne sile misli i volje crtaju se mističnim rečnikom, često i grafički.

Kako ću biti srećan i uspeti u životu? Tajne moći, Fakirska mudrost. Sve od bezimernih pisaca ili zvučnih pseudonima. I sve se te knjige prodaju. Kupuju ih devojčice, uverava me knjižar, kao što su nekad kupovale romane.

Andrić izvlači ovakav zaključak: Kad sve izneveri ide se i u ta mračna područja.

3. Na primjeru Andrićevih putopisnih zabilješki KROZ AUSTRIJU može se, po mišljenju Žanete Đukić Perišić, jasno uočiti koliko je za nastanak putopisne proze važna pozicija pisca i njegova tačka gledanja.

„Ne samo objektivne okolnosti geografske konfiguracije ‘terena’, vidokrug i krajolik, i istorijski trenutak u kojem predeo ‘živi’, već je jednako važan i individualni trenutak pisca kao našeg vodiča kroz nepoznato. Ono što je pisca u njegovome životu odredilo, što ga je duhovno formiralo, formiraće i ugao i vizuru kroz koje on posmatra i razume jedan predeo, grad, zemlju, kulturu“ (Đukić Perišić 2009: 49).

4. Na jezičkom planu zapažamo jedinice koje su više u duhu hrvatskog nego srpskog jezika. Recimo, na jednom mjestu pojavljuju se lekseme *birokracija* i *aristrokracija* umjesto tipično srpskih *birokratije* i *aristrokratije*: *I tako se pomalo razbija, pošto je prsila vojska, i drugi stup nekadanje Austrije birokracija*. ♦ *Aristokracija*, *pokoravajući se dobrom tonu i otmenosti, ne govori mnogo, ali i ne krije mnogo*. U ovome tekstu susreće se i leksema *kavana*: *Prošle nedelje u nekoj velikoj kavani sretam jednog znanca, inženjera iz Dalmacije*. Kao i u drugim tekstovima, Andrić koristi *basamak* umjesto *stepenice*: *Ulice rano izumrle i slabo osvetljene, kapije i basamaci nikako*. Pisac govori o *Jevrejima*, ali upotrebljava i pridjev *čivutski*: [...] govori mi jedan *Jevrejin*, a žena mu potvrđuje glavom [...], „Ovo je *čivutska* republika“, govore mi dvojica *Gračana*. Na više mjesta pojavljuje se neodređeni vid pridjeva: *Kad ljudi imućni i željni znanja hoće da zagledaju u smisao civilizacije, njihova razvoja i propadanja, oni idu [...], [...] živi se od tanka čaja [...], To je avetinjska egzistencija kojom žive komadići ispresecana reptila [...]*. Tri puta se koristi *gesta*.

Na stilskom planu Andrić zna da upotrijebi jaku riječ (u formi epiteta), pa i da je ponovi.

*Znači videti „vreme zemno i sudbinu ljudsku“ u njihovom **strahovito** radu; ne rezultat raspadanja, nego raspadanje samo. Znači videti čilenje tkanja i popuštanje tetiva, lišeno varke, nade i lepote. Znači osetiti ono neumoljivo i **strahovito** što svaki postanak i razvoj nosi a priori u sebi, a o čem retko mislimo i nerado govorimo.*

5. Tekst **SAN O GRADU** je objavljen 1922. godine na ekavici u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI 1923. godine (Zagreb, god. VII, knj. I, br. 3, s. 118–119). On je formalno posvećen drami Iva Vojnovića **MAŠKARATE ISPOD KUPLJA** (koja odslikava dubrovački život polovinom 19. vijeka), a u suštini radi se o žanru koji je najbliži putopisu.

Sl. 3. Naslov JUGOSLAVENSKE NJIVE iz februara 1923. godine

6. Radnja Vojnovićeve drame dešava se *ispod kuplja* (crepova), odnosno u krugu jedne plemićke porodice. Ivo Vojnović (rođen 1857. u Dubrovniku, umro 1929. u Beogradu) smatra se najpoznatijim dramskim piscem moderne (neki ga nazivaju posljednjim velikim piscem Dubrovnika). Poznat je po DUBROVAČKOJ TRILOGIJI sastavljenoj od drama **ALLONS ENFANTS**, **SUTON** i **NA TARACI**, nastalih između 1891. i 1901. godine, u kojima se opisuje propast Dubrovačke republike. Izbor teme nije slučajna. Dva su se Iva upoznali u Bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu, gdje je Andrić došao na liječenje tuberkuloze, a Vojnović upućen iz šibeničke tamnice 1916. zbog glaukoma. Pisac je prvi put boravio u Zagrebu 1912, kada se upisao na Filozofski fakultet. Bio je *bljedolik i nježan poput djevojke, prijazan i duhovit* (Poljak 2002: 14), ali mu se grad nije svidio pa je 1913. otišao u Beč. Drugi put dolazi u Zagreb 1917, kao mnogi drugi utamničeni književnici i političari, jer su tu lakše mogli izbjeći policijski nadzor i opasnost od vojne mobilizacije. O kontaktima Andrića i Vojnovića Željko Poljak piše:

„U svojim Dnevniciima [koji se čuvaju u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu; B. T.] Vojnović bilježi da je 3. studenog 1917. u bolnicu primljen, među ostalima, i 25-godišnji Ivo Andrić. Iskusni književnik odmah je u tom mladiću prepoznao književni talenat i sažalio se nad njegovom sudbinom. Posvetio mu je očinsku brigu, postao prijateljem i to ostao do konca svoga života. Zabilježio je, među ostalim: ‘Kako se ona lijepa glava sagiblje pod teretom udesa...’, ‘Crna krila zastiru ono mramorno čelo...’, ‘genij već zaručen za smrću, što se zove Ivo Andrić’ itd.“ (Poljak 2002: 22).

Vojnović će kazati o Andriću i ovo: „Kakva plemenita, prefinjena pjesnička duša!“, „Ovo zlatno dijete uvijek je uza me! Koja bolna, a visoka duša“ (Đorđević 2000: 77, 78). On spominje i mučne trenutke vezane za Andrićevo slabo

Sl. 4. Ivo Vojnović

zdravlje, poput ovog: „Bacio je danas krvi, moj veliki Andrić mali“ (Đorđević 2000: 78).. Dakle, Vojnović se sa puno nježnosti, topline i sažaljenja odnosio prema mlađiću tako rano oboljelom od opake bolesti. To se osjeća i iz prepiske koju su vodili od 1918. do 1926. godine (Đorđević 2000). Vojnović je molio Andrića da napiše recenziju drame MAŠKARATE ISPOD KUPLJA (Đorđević 2000: 79) pa je, vjerovatno, to i bio povod da Andrić pristupi SNU O GRADU. On na tri mjesta spominje Vojnovića i njegov tekst: 1. u podnaslovu datom u zgradama, 2. u konstataciji da se sve što je bilo u prošlosti Dubrovnika naslućuje iz *zidina i knjiga dvojice Vojnovića*) i 3. u posljednoj rečenici:

Čitajući, večeras, „Maškarate ispod kuplja“, ponovno sam doživio ono proletnje prepodne i gledajući, u sebi, historiju Grada i ovaj San o Gradu, ponovno se poklonio „vjeri, gospodstvu i slobodi“ kao najdostojnijim ljudskim snovima.

Ipak Andriću taj tekst služi samo kao povod da iskaže sasvim nešto drugo: divljenje rodnome gradu Iva Vojnovića – Dubrovniku. S druge strane, Andrić će vrlo toplo pisati o Vojnoviću u nekrologu 1929. godine.

Tematski ovaj se tekst više uklapa u putopisnu prozu nego u žanr prikaza i recenzija. Ovdje, naime, Andrić opisuje neobičan susret sa Dubrovnikom jednog proljećnog dana.

Bio sam se ispeo na Gornji Konal i sunčao se dugo u zavetrini neke kapelice. Nisam video ništa do usku ulicu, visoke zidove, i promenljivo proletnje nebo nad sobom.

SAN O GRADU.

Povodom Ivo Vojnovića -Maškarate ispod kuplja.

Zamislite da se razderan, strm i oštar bosanski pejzaž i hercegovački krš tanje i profinjuju na svom putu prema moru, dok se ne slože u masivnu ali finu i ozbiljnu liniju, to je Srđ.

Zamislite naš govor, kako se iz Bosne, preko Hercegovine, gladi i mekša, dok ne stigne u Župu dubrovačku gdje ga seljakinje govore u lepotom i dostojanstvom kraljica.

Sl. 5. Početak teksta u izdanju iz 1923.

ono što kao kompleksna slika ostaje: *Zamislite da se razderan, strm i oštar bosanski pejzaž i hercegovački krš tanje i profinjuju na svom putu prema moru, dok se ne slože u masivnu ali finu i ozbiljnu liniju – to je Srđ.* I tu pisac staje da bi prešao na sasvim drugo – na jezik, isto tako u anaforskom i kontrastnom slikanju: *Zamislite naš govor kako se iz Bosne, preko Hercegovine, gladi i mekša, dok*

Pisac, međutim, tekst počinje na neobičan i umjetnički „ubitačan“ način: anaforskim nizanjem triju pasusa sa inicijalnim glagolskim oblikom *zamislite*, čime daje njemu svojstvenu pripovjedačku orkestraciju prostora u kome se našao. Prvo, on tako slikovito i upečatljivo uvodi čitaoca u pejzaž da se ne zna šta je ljepše – kontrast podneblja u kome se rodio i koji vidi pred sobom ili

ne stigne u Župu dubrovačku, gde ga seljakinje govore s lepotom i dostojanstvom kraljica. A onda, opet anaforski, posmatra grad odozgo i ljude koji u njemu žive, spoznajući i ističući, prije svega, težak rad, vjekovno građenje i stvaranje.

Zamislite, dalje, naše „Slovine“ kako na pomolu mora bacaju mešine i ostavljaju čobanima ovce, a oni se uljuđuju, uče, trguju i stiču, a stečeno bogatstvo prerađuju, promeću naraštajima iz ruke u ruku, dok ne izgubi oštrinu i zadah znoja i cenjkanja i sjaj novine i sve se ne pretvori u društvenu skladnost, u umetnost, u sjaj, u stvaralačku misao. Primivši veru i civilizaciju toga vremena oni – grade. I danas, posle stoleća, kroz one mase klesana i smisljeno slagana kamena što se zovu Minčeta, Lovrijenac, Sv. Vlaho, jasno govori ta mirna snaga, vlast nad samim sobom i strast za stvaranjem. Tu između gluva krša i bezumna mora, oni su obeležili svoje mesto, u najlepšoj ljudskoj želji da se kratki život radom i smislom sublimira i ovekoveči.

Ljudski rad Andrić posebno asocijativno veže za grad koji posmatra: *Mudri dubrovački zidovi, vidim da je rad jedino što čovek može da suprotstavi svom nepoznatom udesu.* Andrić posmbaca pogled na grad i vraća se u njegovu istoriju u kojoj su se *gradili i opremali brodovi, tkala tanka i zdrava politika, otvarali novi putevi i mogućnosti*, a u kojoj je bilo isto tako mjesta i za ljubav, ples, crnu igru sudbine i mrtvačke mise. Pisac ulazi u jedno dvorište i iznenaduje se vidikom – *preda mnom se ukaza Dubrovnik onakav kakav treba da se vidi da bi ga se razumelo.* A zatim dodaje: *Nikad ne bih pomislio da se na jedan korak iz one krive, strme i kao grob tesne ulice otvara takav vidik, da bi izvukao zaključak: Zaista nas slučaja najbolje vodi.* Andrić je *odatile, iz tog kamenog belog dvorišta prvi put vidio Dubrovnik onakav kakav je bio i morao biti.* Ovdje se Andrić vraća na fascinaciju koju nosi još od djetinjstva i godina provedenih kraj ćuprije na Drini – fascinaciju od *klesanog kamena, ranjene zemlje i tesanog drveta.*

Kako je čudno i uvek blagotvorno osećanje što ga imam kad gledam klesan kamen, ranjenu zemlju i tesano drvo. Vidim da je lepota i celishodnost svakog oblika iskupljena žrtvom: rada i podvrgavanja zakonima. Zato je sve što je stvoreno u prošlosti živo i nepromenljivo u sadašnjosti, jer je otkupljeno i plaćeno, a dužina veka mu se meri po veličini žrtve kojom je otkupljeno.

Tu Andrić ulazi u duboka razmišljanja o vjekovnom ljudskom stvaranju, odnosno o svjesnom podvrgavanju:

I vidim da podvrgavanje nije sramota, da zakoni nisu okovi ni šibe, carski nakit i blagoslovena palica. Oni su božansko u nama i zato sve vode i usavršuju, sve predviđaju, rođenje, rad, ljubav, smrt, i sam prestup zakona, i nje-ga kaznom i patnjom svode opet u meru i izjednačuju tezulje, da se milost i osmeh sami vraćaju.,

a zatim se zaustavlja na fenomenu ograničenja kao osnove stvaralaštva:

Početak i uslov svakog delanja je ograničenje. Zato nijedna granica nije okov, kako se nama često čini, nego prva crta višeg promisla, početak stvaranja.

Tekst se završava u drugom tonu – slušajući prigušeno pjevanje i gledajući dubrovačke kule i zidove, pisac dolazi do čudne i neočekivane misli o stanovnicima, do misli koju niti umije jasno da izrazi, niti da je prećuti:

Mislio sam: da ti stari Dubrovčani, tonući generacijama u svojoj misli i svom delu, nisu bili ljudi voljeni ni prijatni. Sećam se da mi je ta misao nad krotim i sivim zidovima, donosila zadovoljstvo i utvrđivala moju urođenu antipatiju prema ljudima simpatičnim i dobronamernim.

7. U ovome tekstu pojavljuju se i druge interesantne misli, recimo: Zato je sve što je stvoreno u prošlosti živo i nepromenljivo u sadašnjosti, jer je otkupljeno i plaćeno, a dužina veka mu se meri po veličini žrtve kojom je otkupljeno.

8. Na jezičkom planu zapaža se promjena u tom smislu što se uvodi dalmatinska leksika (*skale* umjesto uobičajenih Andrićevih *basamaka*, *pituri* umjesto *slikari*, zatim *gospari* i sl.). Na jednom mjestu spominje se *avlija*, a na drugom *dvorište*. U ekavskom tekstu pojavljuje se i jedan ijekavizam: *Na njima je lanac visio zarjao i prekinut*. Pisac daje tipično hrvatske pridjeve *historijski* (*Ovo je historija Grada*) i *proljetni* (*Takvu sam je sagledao i osetio jednog proljetnjeg dana [...]* ♦ *Nisam video ništa do usku ulicu, visoke zidove, i promenljivo proljetnje nebo nad sobom*).

9. U političko-književne tekstove spadaju četiri rada. Tri od njih odnose se na pojavu i bujanje fašizma u Evropi (FAŠISTIČKA REVOLUCIJA, BENITO MUSSOLINI, SLUČAJ MATTEOTTI), četvrti se tiče poznate ličnosti iz tadašnjeg javnog, kulturnog i književnog života – Jovana Skerlića.

10. Tekstove o fašizmu Andrić je objavio u zagrebačkoj JUGOSLAVENSKOJ NJIVI i to pod pseudonimom Res,⁴ dok rad o Skerliću dolazi sa pravim imenom. Andrićev publicistički opus o fašizmu kao da predstavlja uvertiru u piščevo životno sučeljavanje sa najcrnjom formom fašizma tokom diplomatske službe u Berlinu pred sam rat. Tekst na ovu temu dosta je podrobno analizirao Dušan Capasso i došao do zaključka da pisac prilazi tematici vješto upotrebljavajući loci argumentarum u najboljoj novinarskoj tradiciji.

„Koristi prvo lice množine da bi potvrdio anonimnost autora, a samo u jednom slučaju koristi prvo lice jednine. Često nudi citate koje direktno prevodi sa italijanskog, postavlja pitanja na poseban način na kraju članaka i koristi klasični govornički metod da bi nagovijestio da se člankom ne zadržava ponuđena analiza, već pitanje ostaje otvoreno sa neophodnošću naknadnog nastavka“ (Capasso 2010: 36).

Autor zaključuje da Andrić nikako ne simpatiče fašizam: u prvom prilogu (FAŠISTIČKA REVOLUCIJA) daje se kritički osvrt na fašistički pokret, a u drugom

⁴ Danilo Capasso smatra da se Andrić odlučio da objavi svoje članke pod pseudonimom da ne bi kompromitovao sopstvenu diplomatsku karijeru zbog pisanja o politici susjedne države (Capasso 2010: 35).

(BENITO MUSSOLINI) snažno se kritikuju tri biograffije vođe fašizma u Izaliji. „U svakom slučaju Andrić ne dopušta da njime upravljaju sopstvena razmatranja i na kraju prva dva članaka dopušta, kako fašizmu tako i njegovom utjelovljenju, mogućnost ispravljanja grešaka“ (Capasso 2010: 40).

11. Fašističku tematiku hronološki otvara FAŠISTIČKA REVOLUCIJA (Jugoslavenska njiva, Zagreb, 1923, god. VII, knj. II, br. 8, s. 344–347) napisana ekavicom. U tekstu se daje analiza nastanka fašizma i dolazak na vlast Musolinija. Autor izdvaja tri perioda u italijanskim društvenim gibanjima poslije Prvog svjetskog rata. Jedan je obilježen jačanjem i naglim razmahom socijalističkog pokreta pod snažnim uticajem Oktobarske revolucije u Rusiji između 1919. i 1921, kada je bila veoma teška situacija. Drugi period nastupa ubrzo i biva obilježen teškim unutrašnjim rascjepom u socijalističkoj partiji i to baš tada kada je vladalo opšte nezadovoljstvo, kada su mase očekivale da revolucionarna oluja olakša atmosferu (*Revolucija koja je izgledala sigurna kao sutrašnji dan, ukazivala se daleka i teška.*) i kada lijevi, socijalistički pokret nije iskoristio pogodnu priliku za revoluciju, za dolazak proletarijata na vlast pa se masama počela polako kolebati vera u crveno čudo.

FAŠISTIČKA REVOLUCIJA²

Izvan Italije postoji danas, naročito u širokim slojevima, jedno rašireno i uprošteno mišljenje o fašizmu, o silama koje ga kreću i ciljevima za kojima ide. Kao u sve događaje i pokrete i u njega svak unosi svoje težnje i svoje osjećaje. Za jedne, to je svirepa reakcija i slepi teror plaćenih banda u

Sl. 6. Početak teksta u originalnom izdanju iz 1923. godine

Andrić ističe da je socijalizam *gubio svoju časovitu, veliku snagu i dragoce-
no vreme*, a da je buržoaziju *klaao tupim nožem*. Time nastupa treći period u kome dolazi reakcija u formi antiboljševičke ofanzive, i to u agrarnim provincijama sjeverne Italije.

Posednici, sitno i krupne gazde i poslodavci svake ruke pomažu, iz razloga vrlo malo idealnih novoosnovane fascie. Baš u tim agrarnim predelima niču prve „squadre“ za direktnu akciju proti socijalistima, a posednici, ogorčeni dvogodišnjim strahovanjem i taknuti u interese, pomažu ih obilno i učestvuju u njima često i sami. Međutim državna vlast posmatra tu borbu sa neutralnošću koja je više nego benevolentna za fašizam. Tada seljačke mase, najmanje svesne, počinju da se okreću fašizmu istom brzinom i fanatizmom kojim su pre dve godine prilazile ka socijalizmu. Velika industrija, sa svoje strane, brzo je upoznala u fašizmu sredstvo i put za oslobođenje od komunističke more i nije štedila pomažući ga. I fašizam počinje da se širi brzinom zaraze.

U takvoj situaciji otpor socijalista sve više slabi. I dok su oni vodili duge i prazne diskusije, dotle je *jedna odlučna i bezobzirna manjina ljevala krv i neumoljivi petrolej*.

U nastavku Andrić daje portret fašista, i to vrlo negativan. On ih posmatra kako u novembru 1921. za vrijeme kongresa idu mirnim Rimom u crnim košuljama sa mrtvačkim glavama, razbarušene kose i paradnog koraka.

Izuzimajući po kojeg oduševljena i bradata profesora i gazdinske sinove, i studente s naočarima, sve su to bila brutalna, neinteligentna lica violetnih palanačkih tipova. Gologlavi, bleđi i modri od studeni, u nekom besnom zanosu oni su nosili svoje zastavice i svoje karakteristične parole („Me ne frego! Disperrata“) i mahali čvorastim toljagama ili prostim komadima neizrađena gvožđa i olova, koji su očito bili posvećeni tradicijom mnogih tučnjava. To je bio sve go tucibrat.

To je bila mračna, surova provincija koja je došla u Rim, željna borbe i vlasti; to je bilo naličje komunizma koji nije uspeo, „grjaduščij ham“, najezda fukare i skorojevića.

Na ovom mjestu Andrić prelazi na posljednji dio analize – opis vođe fašista Benita Musolinija. U tome dijelu prvi put saznajemo da je tekst raden prema jednoj brošuri za koju pisac daje podatak u fusnoti:

Narodni poslanik: Fašizam (Milan 1922) Ta brošura anonimnog ali upućenog nar. poslanika nema nam, pored ličnih zapažanja, posluži za pregled fašističkog fenomena.⁵

Musolinija ovako predstavlja:

Sa kulturom koja je „ispod osrednje“, bez dubljeg poznavanja ijednog konkretnog problema, ali „sa velikim darom uprošćavanja i imperativnim tonom

⁵ Na taj izvor Andrić se poziva još jednom, nešto kasnije, i to direktnim citatom bez ikakvih podataka o njemu: *Da bi došao na vlast i da bi se održao, on je morao ne samo da popali radničke organizacije koje je nekad sam podizao, nego da povredi ili uništi veći deo osveštanih institucija građanskog društva. Oktobarskom revolucijom je parlament osramoćen i sveden na karikaturu, ustav povređen, vojska izigrana, politički život ušutkan i stegnut. Ni kruna nije prošla ništa bolje. „Poziv kraljev Mussoliniu da sastavi novu vladu nije, ni po formi, poziv jednog suverena upravljen podaniku, nego kompromis jednog vladara koji se pokorava pred proglašom jedne revolucije i zvanično priznaje njegov vođu i u njegove se ruke poverava“.* S tim u vezi Dušan Capasso piše: „U prva dva članka [FAŠISTIČKA REVOLUCIJA I BENITO MUSSOLINI; B. T.] Andrić pored ličnih zapažanja navodi izvore koji su mu pomogli da napiše članke. Za prvi članak navodi brošuru FAŠIZAM anonimnog autora koja je izdata u Milanu 1922. godine. Vjerovatno se radi o brošuri FAŠIZAM Frančeska Perija. Andrić u napomeni članka izvještava o brošuri jednog člana parlamenta koji ostaje anonimn. Vjerovatno je u pitanju Đovani Konti koji naručuje od Perija pamflet o fašizmu“ (Capasso 2010: 35).

čoveka koji je duboko uveren da vrši jednu misiju“, on kod masa ostavlja utisak „čoveka snage i volje koji zna, šta hoće i šta mu je cilj“.

Za njega Andrić kaže da je, možda, smjesa revolucije i reakcije, Boga i Sotone, zla i dobra. Nakon konstatacije: *On ima sva svojstva nužna da u svoje ruke uzme sudbinu jednog naroda, ali je nemoguće odrediti kolika je stvarna njegova snaga i konstruktivna moć i konkretne sposobnosti.* Pisac dodaje kako je teško reći išta pozitivno o čovjeku koga su veliki potresi iznijeli iz tame nižih slojeva i koga već počinje da obavija legenda i dim histeričnog kulta, da bi razmišljanje o Musoliniju završio riječima: *Tek jedno je jasno: da je on krvavom i mutnom pokretu koji se zove fašizam nametnuo svoju volju i svoje ime iako mu nije mogao dati neki širok i konkretan program.*

Dodajmo da je Andrić dobro poznao tadašnju situaciju u Italiji jer je bio zaposlen u ambasadi Kraljevine Jugoslavije u Rimu 1920. i 1921, a 1922. i 1923. radio u konzulatu u Trstu.

12. Na jezičkom planu pažnju privlači upotreba na više mjesta prijedloga *proti* (njegov savremeni parnjak *protiv* ne susrećemo ni u jednom tekstu o fašizmu).

*Za druge, to je veličanstven revolt nacionalne svesti i prosvęćenih klasa **proti** bezumnom crvenom teroru zavedenih masa i moskovskih agitatora. ♦ Baš u tim agrarnim predelima niču prve „squadre“ za direktnu akciju **proti** socijalistima, a posednici, ogorčeni dvogodišnjim strahovanjem i taknuti u interese, pomažu ih obilno i učestvuju u njima često i sami. ♦ Počele su čuvene kaznene ekspedicije, **proti** sela i varoši. ♦ Dok su socijalisti vodili duge diskusije i referendume „za upotrebu sile“ ili **proti** njoj, dotle je jedna odlučna i bezobzirna manjina ljevala živu krv i neumoljiv petrolej.*

13. Drugi po redu tekst posvećen fašizmu je **BENITO MUSSOLINI**. Izašao je na ekavici u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI 1923. godine (Zagreb, god. VII, knj. II, br. 12, s. 449–453). U njemu Andrić predstavlja vođu fašističkog pokreta na osnovu triju biografija, objavljenih krajem 1922. On se ovim izvorima kritički i oprezno koristio jer su davale pompezne slike i jasne simbole anticipirane besmrtnosti. Andrić ih ovako navodi u fusnoti: Emilio Settimelli: **BENITO MUSSOLINI**. Piacenza 1922. Arturo Rossato: **MUSSOLINI**. Ediz. Modernissima. Milan, 1922. Orlando Danese: **Mussolini**. Paladino. Mantova 1922.

Sl. 7: Naslovna strana teksta iz 1923. *u školu. Svadjiv i nestašan, dolazi kući često razbijene glave i još češće razbija on drugima. Krade strasno voće iz polja i ptice iz tuđih zamki. Pobožna majka ga vodi u crkvu, ali njega zbunjuje i neprijatno uzbuđuje tamjan, sveće i orgulje. Posle ga šalju u Faenzu Salezijancima u školu. „Izgleda živahan deran“, kaže Prior. Tu provede nekoliko godina, dok ga ne isteraju, jer je udario nožem jednog drugoga koji ga je izazvao.*

Na drugom mjestu konstatuje da su ti životopisi puni vjere i oduševljenja i da su ponajmanje u stanju da daju objektivan materijal za ispitivanje. Zbog toga Andrić pokušava da iz mase opštih mjesta, *stilskih zahukanosti i patriotskih uveličavanja* izluči živa čovjeka i njegovu sudbinu te da prikaže pojavu diktatora onakvu kakva se ukazuje iz njegovih govora i djela prije dolaska na vlast. Andrić nastoji da objektivno sagleda ovu kontraverznu ličnost nalazeći u njemu i negativne (više) i pozitivne (manje) osobine. Ono što je bilo odbojno u tome liku odslikano je na sljedeći način:

Između 4 i 5 godine nauči čitati i pisati, docnije ide u školu. Svadjiv i nestašan, dolazi kući često razbijene glave i još češće razbija on drugima. Krade strasno voće iz polja i ptice iz tuđih zamki. Pobožna majka ga vodi u crkvu, ali njega zbunjuje i neprijatno uzbuđuje tamjan, sveće i orgulje. Posle ga šalje u Faenzu Salezijancima u školu. „Izgleda živahan deran“, kaže Prior. Tu provede nekoliko godina, dok ga ne isteraju, jer je udario nožem jednog drugoga koji ga je izazvao.

Na drugom mjestu kaže: *On pokazuje sve attribute diktatora: bezobzirnost, pronicavost i organizatorsku sposobnost*, da bi prešao na ono što bi se moglo nazvati vrijednošću Musolinija kao agitatora, govornika pa i harizmatične ličnosti.

On proniče dušu masa kojima hoće da se nametne i iskorišćuje vešto njihovo časovito raspoloženje. On unosi u javan život dekor i ceremoniju, proskribovanu od demokratskih vremena a tako voljenu od italijanskih masa, vraća frazi njeno mesto, otvara nova polja lokalnim strastima i taštinama i ličnim ambicijama. U isto vreme on, protivno od socijalista, prilazi masama s idejom žrtve, podurgavanja redu, odricanja i slepe pokornosti. On ume da ih dirne u to mesto koje je večno u ljudskoj duši i koje samo treba umeti pronaći.

On ističe da u tim životopisima Musolini nije onakav kakav je, već onakav kakvog italijanske mase žele i Italija treba.

Pred našim očima se, evo, razvija živ primer kako jedan čovek tone u svoje delo, gubi ličnu, istinske crte, a dobiva onaj lik i ono značenje koje mu mase i događaji brzo daju a vremena još brže menjaju. Stoga je razumljivo da ove biografije, pisane potkraj 1922., i namenjene ili propagandi među masama ili veličanju vođa i diktatora, nemaju za sve jednaku snagu ubedljivosti niti mogu biti jedini ključ za poznavanje ove jake ličnosti i njenog razvoja i uspona.

Kao nagradu za borbu i odricanje on im ne obećaje ništa do taj isti zanos odricanja.

Vrijednost ovog čovjek Andrić vidi i u odnosu na njegove saradnike, saborce i pristalice.

U fašističkom pak pokretu samom nije bilo viđenijih, jačih ljudi, Mussolini je tu bio jedini koji je znao ekonomske nužde i životne potrebe raznih slojeva, koji je poznao velike socijalne pokrete i učestvovao u njima, imao veliko organizatorsko i političko iskustvo i urođene osobine [sic!] čoveka koji ume da se bori i da zapoveda.

Andrić prati i objašnjava genezu ovog fašističkog vode od njegovih socijalističkih ideja, vjerovanje u socijalizam i borbe za cjelokupni proletarijat, kada je bio neumoljiv revolucionar i sa internacionalnim duhom, kada nije poznao granice ni narodnosti, pa do potpunog zaokreta i prelaska na pozicije krajnje desnice. Andrić se posebno zaustavlja na izborima 1919. i 1921. te drugom i trećem kongresu partije/pokreta Fascia istih godina. U slikanju Musolinija na jednom mjestu se primjenjuje princip četvoročlanog oponiranja – kada kaže šta je taj političar nudio 1. *posedujućim klasama*, 2. *patriotima*, 3. *mladeži*, s jedne strane, i 4. *onima kojima nije imao šta da stavi u izgled*. A dućevu konačnu pobjedu slikovito predstavlja na sljedeći način:

Pobednik u toj krvavoj i ogorčenoj borbi, on nije više imao šta da okleva. Država je klečala pred njim kao kraljevska kći pred Svetim Đorđem vitezom. Trebalo je samo da ruku položi na nju. I on je to i učinio: u beskrvnom i dosta teatralnom pohodu na Rim, za koji je organizovao 50.000 crnokošuljaša, Mussolini je oteo vlast iz ruku dobričine Facte a zatim, onako u crnoj košulji i još zadihan od pohoda, izišao pred kralja i iz njegovih ruku primio (zapravo uzeo) vladu nad Italijom.

14. U prilogu BENITO MUSSOLINI nalazimo mjesta na kojima Andrić ispoljava vještinu spoznavanja stvari, događaja i njihovog predstavljanja u kratkim, ali dubokim mislima. Recimo, tekst započinje ovako: *Svuda na svetu se događa da se istaknute ličnosti i stvari od opće važnosti izobličuju i uveličavaju po novinskim člancima i zagrejanim mozgovima dokone provincije, koja tako voli da drugima pripisuje svojstva kojih sama nema*. Na drugom mjestu kaže: *Otkako postoji istorija, mase su za poraze tražile krivca, i to uvek izvan svoje sredine*.

15. Andrić upotrebljava dosljedno prijedlog *proti* umjesto *protiv*.

*Vodstvo socijalističke partije, tada jedno od najortodoksnijih u Evropi, ustalo je jednoglasno **proti** tom i takvom shvatanju svoga glavnog urednika. ♦ „Vreme će reći“ dovikivao je on onima koji su ga sudili; „ko je od nas imao pravo ko krivo u ovom strahovitom pitanju kakvo se nikad dosad nije postavilo pred socijalizam, s prostog razloga što u istoriji čovečanstva nije nikad bilo sukoba kao što je ovaj u kom milijuni i milijuni proletera stoje jedni **proti** drugima [...]“ ♦ Za intervencionističke nacionaliste on je idealista, „čovek*

*koji je sam i neustrašiv ustao **proti** moru neprijatelja, čovek retke savesti i neviđene smelosti“.* ♦ *Stvarnost se ne da izbrisati, ni pregledati, a stvarnost je, da milijuni i milijuni ljudi u većini radnika stoje danas jedni **proti** drugima na okrvavljenim poljanama Evrope.* ♦ *Mussolini je još više dizao ton i brodio **proti** vremenu kako je i koliko je mogao.*

Postoji nekoliko primjera sa ijekavizmima u ekavskom tekstu. Recimo u jednom te istom pasusu piše čas *delo*, čas *djelo*, – čas *čovek*, čas *čovjek*.

*Pred našim očima se, evo, razvija živ primer kako jedan **čovek** tone u svoje **delo**, gubi lične, istinske crte, a dobiva onaj lik i ono značenje koje mu mase i događaji brzo daju a vremena još brže menjaju. Stoga je razumljivo da ove biografije, pisane potkraj 1922., i namenjene ili propagandi među masama ili veličanju vođa i diktatora, nemaju za sve jednaku snagu ubedljivosti niti mogu biti jedini ključ za poznavanje ove jake ličnosti i njenog razvoja i uspona. Mi ćemo ipak nastojati da iz mase općih mesta, stilskih zahukanosti i patriotskih uveličavanja izlučimo živa **čovjeka** i njegovu sudbinu i da prikažemo pojavu interesantnog diktatora onakvu kakva nam se ukazuje iz njegovih govora i **djela** prije njegova dolaska na vlast.*

Na jednom mjestu kaže: Tako je **živio** dosta dugo u Švajcarskoj [...], na drugome: Pred 15.000 ljudi, koji su **osjećali** sram poraza i bili srećni što im, evo, kazuje kako će da svale krivnju na druge, on je, žut u licu, modrih usana i zažarenih očiju, **grmio** [...], a na trećem također (A za sve one kojima nema šta da stavi u izgled, ili koji njegovih darova ne će, on ima **također** načina [...]). Tu su i glagolski oblici tipa završuje, iskorišćuje, dade, pridjev časovit i sl. U duhu hrvatskog jezika Andrić upotrebljava pridjev opći i imenicu općina:

*Svuda na svetu se događa da se istaknute ličnosti i stvari od **opće** važnosti izobličuju i uveličavaju po novinskim člancima i zagrejanim mozgovima dokone provincije, koja tako voli da drugima pripisuje svojstva kojih sama nema.* ♦ *Mi ćemo ipak nastojati da iz mase **općih** mesta, stilskih zahukanosti i patriotskih uveličavanja izlučimo živa čovjeka i njegovu sudbinu [...]* ♦ *Benito Mussolini se rodio, kako sam piše u jednoj autobiografiji 29. jula 1883. u Varano de Coeta, **općina** Predappio, pokrajina Romagna.*

Riječ *opšti* ne nalazimo u datome tekstu. Odnos *opći* i *opšti* u Andrićevim publicističkim tekstovima iz gračkog perioda je 7 : 4 u korist *opći*.

Od svih gračkih publicističkih tekstova samo se u ovome dva puta pojavljuje riječ *mladež*.

*Obara se na socijaliste koji su u parlamentu rat nazivali „uzaludnim pokoljem“ dok je cvet italijanske **mladeži** ginuo na frontu.* ♦ *Posedujućim klasama, obogaćenim ratom ali ozlovoljenini i iznurenim poratnim haosom, on stavlja u izgled osigurano i mirno uživanje njihova poseda; patriotima: red u zemlji i ugled prema vani; onima koji su se borili, naročito oficirima: respektovanje i priznanje ratnih zasluga; **mladeži** zaraženoj poratnom psihozom*

sporta i avantire: nekažnjiv razmah strasti, bučan ceremonijal, crne košulje, jeftinu slavu.

Na jednom mjestu Andrić upotrebljava leksemu demokracija (potpun preokret u pogledu na rat i zadatke socijalne **demokracije** u njemu), kotač (Krv je ono što pokreće **kotač** istorije.) i suh (To su opažanja i zabeleške začudo kratke i suhe.).

16. Treći rad nosi naslov **SLUČAJ MATTEOTTI**. Štampan je u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI 16. avgusta 1924 na ekavici (Zagreb, god. III, knj. II, br. 4, s 121–123). Tekst predstavlja reakciju na ubistvo Matteottija, sekretara jedne partije i narodnog poslanika (bio je uhvaćen usred Rima i u po dana, odveden izvan grada te ubijen, a trup osakaćen i uništen na najsvirepiji način). Pošto to nije bio jedini slučaj obračuna sa neistomišljenicima (već su bili likvidirana dva socijalistička poslanika i premlaćen vođa liberala), ustalasila se Italija, sve do političkog vrha i samog Musolinija. Iz onoga kako Andrić piše vidi se da je i on potresen tim događajem/događajima pa, iako staložen i miran, bira prilično oštre riječi – *krvava revnost, krvava fašistička toljaga, fašistički pašaluk, klika arivista, šaka desperadosa*. On dolazi do zaključka da se Italija nalazi pred prekretnicom i stoga tekst otvara rečenica *Kriza fašizma je počela.*, da bi iste riječi ponovio u posljednjem pasusu pitajući se koliko će kriza trajati i kako će se završiti. A onda izriče vlastiti sud: *Mi imamo zadovoljstvo, da beležimo njene simptome i da ih uvrštavamo u niz pojava koji, polako ali stalno, vode boljim društvenim oblicima i višem i pravednijem poretku.*

Sl. 8: Naslovna strana iz 1924. godine

obranben stav), a takođe rusizma podobaet (da [...] presretne narodnog poslanika koji joj „ne **podobaet**“, i da ga premlati). U ovom tekstu prevladava gramatička interpunkcija⁶ u odnosu na logičku, npr.

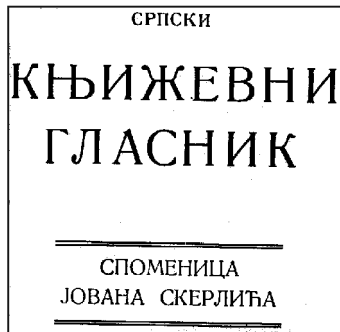
17. Na jezičkom planu zapažamo, prije svega, upotrebu tipično hrvatskih riječi aristokracija (neke od njih je Musolini sam poženio damama iz **aristokracije**), općinski (**općinski** činovnik), umorstvo (Tako je moglo doći i do **umorstva** poslanika Matteottia.), časovito (kao što su [...] automobilske trube samo **časovito** nadvokale zapomaganje svoje žrtve), obranben (i počeo, da uzima

⁶ O pravopisnim aspektima Andrićevih gračkih pripovijedaka v. Kozomara 2010.

*U toj pometnji se, naravno, lako **desilo, da su do uticaja došli** [...] ♦ *Meutim, prosta je i svagdanja stvar za onog ko živi u Italiji, da desetina mladih u crnim košuljama presretne narodnog poslanika* [...] ♦ *Mi imamo zadovoljstvo, da beležimo njene simptome* [...] ♦ [...] i **počeo, da uzima** [...]*

18. Andrićev način izražavanja u ciklusu o fašizmu je privukao Aleksandra Milanovića da napiše rad o stilskim karakteristikama triju Andrićevih teksto-va – FAŠISTIČKE REVOLUCIJE, BENITA MUSSOLINIJA I SLUČAJA MATTEOTTI na derivatološkom, leksičkom i sintaksičkom planu, uz osvrt na tipične stilske figure i strukturne karakteristike teksta (Milanović 2010: 163–182). Autor je izdvojio jezičke pojave na različitim nivoima: derivatološkom (tvorbeni dubleti), leksičkom (sinonimi, pozajmljenice), sintaksičkom (rečenični kondenzatori, gomilanje homofunkcionalnih sintaksičkih jedinica, umetanje, ponavljanje, paralelizam, promena ritma, deagentizovane i eliptične rečenice), planu figura (metafora, epitet, antiteza, ironija, personifikacija, retoričko pitanje, primer) i planu teksta (naslovi, izlaganje u 1. l. jd. i mn., citatnost, prstenasta kompozicija). Sve su one smještene u stilistički kontekst, definisane kao stilska sredstva za faktografski opis i isticanje jasnog i emotivnog autorovog stava prema analiziranom fenomenu fašizma u Italiji.

19. Tekst JOVAN SKERLIĆ izašao je u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU 1924. na ekavici (Beograd, knj. XII, br. 2, s. 91–92). Prilog je značajan ne samo po vrhunskom stilu izražavanja nego i po tome što njime Andrić otkriva jedan novi opus, opus o znamenitim i njemu dragim ličnostima iz kulture, književnosti i nauke o jeziku.

Sl. 9: Naslovna strana Srpskog književnog glasnika iz 1924.

Gustav Krklec, Slobodan Jovanović, Julije Benešić, Isidora Sekulić, Jovan Kršić, Milan Rešetar, Milan Bogdanović, Petar Slijepčević, Pavle Popović, Aleksandar Belić, Milivoje Pavlović, Vladimir Ćorović, Miloš Crnjanski i dr.⁸

Sl. 10. Jovan Skerlić

očekivanje i služenje ceo jedan letnji mesec, pa onda ona strahovita eksplozija užasa i bezumlja nad našim nezaštićenim pokrajinama, kad je izgledalo kao da se Bog dragi zaista na Srbe razljutio, a carska vlast nastojala da toj ljut-

U esejističkoj galeriji likova Andrić će izdvojiti, prije svega, Skerlića, Matoša, Vuka i Njegoša. Sam pisac ističe da se u to doba, pored kralja Petra, *sinonima Srbije*, malo čije ime češće spominjalo od Skerlićeva. Ovaj rad o Jovanu Skerliću (1877–1914) nastao je kao poticaj redakcije SRPSKOG KNJIŽEVNOG GLASNIKA da obilježi desetogodišnjicu smrti Jovana Skerlića pa je zamolila poznate kulturne i književne stvaraocce da pripreme prigodan rad.⁷ Pored Andrića pozivu su se odazvali Jovan Cvijić, Bodgan Popović, Dragiša Vasić, Niko Bartulović, Borivoje Jevtić, Antun Barac,

Andrićev prilog je kratak (jedna strana od sedam pasusa). On predstavlja ne samo izraz divljenja Jovanu Skerliću i znak poštovanja njegovog djela (zbog ogromnog uticaja na čitavu Andrićevu generaciju), kao nacionalnom radniku i ideologu oslobođenja i ujedinjenja,⁹ nego i, na neki način, rekapitulaciju svega što je piščevo pokoljenje preturilo preko glave u tih deset godina od Skerlićeve smrti.

Od tog dana sve kao da pođe nekom strelovitom brzinom, kao što ide voda neposredno pre slapa; brojevi časopisa sa crnim okvirom, neki kongresi sa prigušenim govorima, pa vidovdanski atentat, pa nemoćno

⁷ U uvodnom tekstu kaže se: „15. maja o. g. navršilo se deset godina od smrti Jovana Skerlića. Da obeleži taj tužni datum, SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK obratio se izvesnom broju naših književnih, naučnih i javnih radnika, umolivši ih da mu, u okviru od najviše pedesetak štampanih redova, pošlju svoje priloge o Skerliću. Njihovi odgovori štampaju se niže, po redu kojim su dolazili Uredništvu.“ Pošto je Andrićev rad objavljen kao šesti (od ukupno 56), proizilazi da je pisac veoma brzo i među prvim reagovao.

⁸ Redosljed je dat prema sadržaju tog prigodnog broja.

⁹ Kraj teksta Andrić ovako formuliše: *Ma koliko da je književno delo i značenje Skerlićevo, za naš naraštaj on je u prvom redu bio i ostao simbol oslobođenja koje je iskupljeno, i ujedinjenja na kom valja raditi.*

nji dade pun izraz. I kad se taj lom konačno zamorio, izlilo se sve što je bilo moći u tuđina i zlih instinkata u nama samima, onda je nastala duga, opšta patnja bez mnogo izgleda i mnogo utehe, zamračena do kraja osvojenjem Srbije.

Nakon što se još jednom vraća na trenutak kada je saznao za bolnu i potrebnu vijest, u danu kad mi je moj nesrećni drug Vlad. Čerina, tada urednik VIHORA, depešom javio smrt Jovana Skerlića i komentara Nikad neverovatnije i teže depeše, ni čudnijeg proleća ni strašnijeg leta!, Andrić se sjeća šest događaja u proteklom periodu kada su se on i njegovi prijatelji vraćali ovoj ličnosti. Prvo je to bilo u zatvoru: Kad bi se dvojica nas sreli na hodniku tamnice i mogla da progovore samo nekoliko reči, brzo i kriomice, u tih nekoliko reči je nesumnjivo bilo Skerlićevo ime. Drugo u minulom ratu: Kad smo čuli za Počorekov poraz, kad nam je javljeno osvojenje Srbije, kad je bio govor o radu naših na Krfu i solunskom frontu, uvek se instinktivno pitalo: šta bi sada rekao ili učinio, da je živ, Jovan Skerlić? Treći su susreti na poslijeratnim putovanjima: I drugovi koji su bili na slobodi i služili u vojsci, kad bi se sreli u vozovima ili na dalekim stanicama, spominjali bi odmah posle pozdrava Skerlićevo ime. Peto je jesen 1918: [...] mi smo se opet, u zadocneloj radosti i oduševljenju koje nam je već tada ogorčavano, susrećući stare drugove ili žaleći one kojih nema, uvek vraćali na misao: šta bi sada rekao ili učinio pokojni Skerlić? Šesto je 1922, kada je zajedno sa jednim drugom sedeo u Narodnoj skupštini i slušao jednog advokata kako drskošću roba i uz garantovanu nekažnjivost, negira jedinstvo, mi se samo pogledasmo, i onaj moj čestiti drug ne pomisli na svoj prazan rukav, nego se samo gorko osmehnu, gledajući na ministarske stolice, i reče: – Da je sad živ pokojni Skerlić! Koliko su Andrić i njegova generacija bili opčinjeni ovom ličnošću najbolje govori sljedeći segment teksta:

[...] čitav jedan naraštaj nosio je „pokojnog Skerlića“ kao devizu, program i kriterij. Reči „pokojni Skerlić“ su bile i ostale kao neko merilo za važnost i značenje događaja, za težinu patnje ili dubinu radosti.

i pretposljednja rečenica: *Tako on živi u nama kao glas koji vodi, opominje, teši.*

20. Tekst **PJESMA NAD PJESMAMA** Andrić označava kao estetski prikaz. To je jedini Andrićev publicistički tekst iz gračkog perioda objavljen u zagrebačkom VIJENCU¹⁰ (Zagreb, 1924, knj. III, s. 196–198) i jedini napisan ijekavicom.

¹⁰ Časopis je osnovan 1869. godine. Prije 1903. godine zvao se VIENAC. Izlaženje je obnovljeno 1993. godine pod imenom VIJENAC.

Sl. 11. Vijenac od 16. 3. 1924.

Tekst je posvećen jednoj od knjiga SVETOG PISMA STAROG ZAVJETA pod nazivom PJESMA NAD PJESMAMA (njem. HOHES LIED), a koju čini ciklus ljubavnih pjesama, uglavnom u formi dijaloga između zaručnice i zaručnika. Knjigu otvara ju riječi *Salomonova Pjesma nad pjesmama*. Ona (knjiga) jedna je od najkraćih u Bibliji sa svega 117 stihova. Tekst ovako počinje:

Z a r u č n i c a : *Ah, kad bih se mogla nasladiti na cjelovu usta tvojih, jer je slađe od vina milovanje tvoje.*

³ *Pun je miline miris tvojih pomasti, kao ulje razliveno ime je tvoje, zato ljubav djevojaka leti k tebi.*

⁴ *Privuci me k sebi, požurit ćemo se! Povedi me, kralju, u sobu svoju, radovat ćemo se i veseliti ti, više nego vino slaviti ćemo ljubav tvoju! Dostojan si sve ljubavi.*

⁵ *Ja sam pocrnjela, ali mila, kćeri jerusalemske, kao šatori cedarski, kao šatorske zavjese Salmuni.*

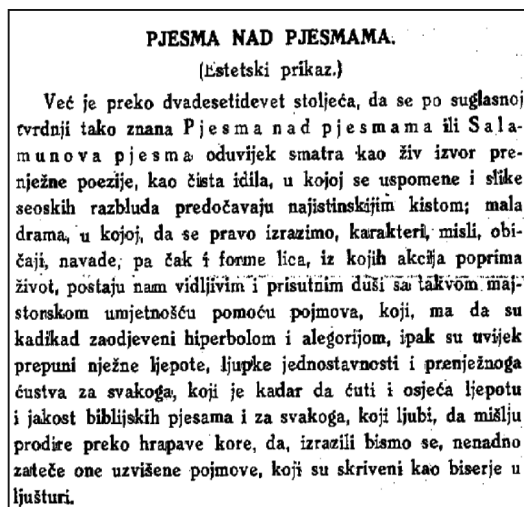
⁶ *Ne gledajte me, što sam crnomanjasta, jer me je sunce opalilo! Ljuto me okupiše sinovi matere moje: postaviše me da čuvam vinograde, i nijesam mogla da pazim na vlastiti vinograd.*

⁷ *Pa kaži mi ti, kojemu pripada srce moje: gdje stoji stado tvoje, gdje planduješ opodne? Ne bih htjela lutati među stadima drugova tvojih.*

⁸ Z a r u č n i k : *Ako ne znaš, najljepša između žena: slijedi trag stada, tjeraj jariće svoje na pašu pokraj šatora pastirskih!*

(Pjesma nad pjesmama – www)

21. Andrićev prikaz podrobno je analizirala Jadranka Brnčić (Brnčić 2009). Ona ga je tumačila iz perspektive savremene egzegetske situacije pa zbog toga ne smatra PJESMU NAD PJESMOM alegorijom, nego lirskom, erotskom poezijom u kojoj se ljubav poima kao etički zahtjev (Brnčić 2009: 27). Brnčić tvrdi da u tekstu Ivo Andrić na određen način anticipira tumačenje kakvo se razvilo u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, posebno u tradiciji fenomenološke hermeneutike, po kojoj je erotičku i alegorijsku interpretaciju moguće pomiriti razumijevajući erotsku ljubav u njezinoj sakralnoj dimenziji. Ona ističe da Andrić vidi PJESMU NAD PJESMOM kao zbirku erotske poezije par excellence, njenu erotičnost čita kao etičnost, tj. njenu erotičnost shvata kao izraz ljubavi kakva je po sebi etički zahtjev (Brnčić 2009: 29).

Sl. 12: Početak prikaza u VIJENCU iz 1924.

od sedam gračkih publicističkih tekstova napisan na ijekavici. Drugo, *estetski prikaz* i danas bi mogao, bez ikakvog dvoumljenja, da se svrsta u hrvatski, a ne u srpski jezik. Neka mjesta iz PJESME NAD PJESMAMA toliko odudaraju od Andrićevog načina izražavanja u gračkim pripovijetkama, stihovima, esejima i pismima da počinjemo sumnjati da li je doista Andrić autor toga priloga. Tu sumnju već su izrazili i priređivači Andrićevih SABRANIH DJELA:

„U dvanaestu knjigu posthumnih SABRANIH DJELA IVE ANDRIĆA iz 1981, knjigu eseja, ogleđa i članaka ISTORIJA I LEGENDA, oni [ogled PJESMA NAD PJESMAMA i esej o svetom Franji Asiškome; B. T.] nisu uvršteni jer su priređivači, iako je Andrić potpisan u prvom izdanju eseja u časopisima, smatrali upitnim njegovo autorstvo (usp. Andrić 1981: 251), ali su ih ipak naveli u sedamnaestoj knjizi, u BIBLIOGRAFIJI IVE ANDRIĆA (Andrić 1981: 371). U izdanju iz 1982–1986. isti su priređivači – jer su, kako kažu, ‘naknadne analize utvrdile da je ipak reč o književniku Ivi Andriću’ – dva eseja uvrstili u novo izdanje SABRANIH DJELA (Andrić 1982–1986)“ (Brnčić 2009: 27).

Brnčić zatim dodaje:

„Dovođenje Andrićeva autorstva u pitanje možda je danak vremenu nesklonu kršćanskim temama, no pomnija analiza stila, sintakse, leksika i čestotnosti upotrebe pojedinih riječi jamačno bi pokazala je li autor primjere knjige s naslovom PRIPOVETKE (1924) s tematikom iz prošlosti Bosne turske i austrijske vlasti ujedno i autor ogleđa o biblijskoj knjizi ljubavne poezije te eseja o Franji Asiškome. Doduše, ogleđi su napisani stilom koji se posve oslanja na stil izvora koje autor koristi te se iz njega ne da jasno razlučiti poseban, autorski glas“ (Brnčić 2009: 27).

22. Detaljna analiza Jadranske Brnčić oslobađa nas potrebe da detaljnije razmatramo književne aspekte ovog teksta i otvara mogućnost da se pozabavimo nečim drugim što je vrlo važno i interesantno. Naime, način izražavanja, jezik i stil ovoga priloga u mnogo čemu odudaraju od svega onog što je Andrić napisao u gračkom i u austrougarskom periodu. Zbog toga nam je od svih aspekata koji nudi ovaj tekst svakako najzanimljiviji jezički, a prije svega iz dva razloga. Prvo, ovo je jedini

Činjenica da je na kraju teksta eksplicitno navedeno da je autor Ivo Andrić više upućuje na zaključak da je on doista napisao ovaj tekst i da povod za takav način izražavanja treba tražiti u posebnim okolnostima u kojima je nastao i objavljen prikaz. Razlozi mogu biti u 1. samom Andriću i, recimo, njegovoj želji da napiše rad u potpunosti na hrvatskom jeziku (što je najmanje vjerovatno), 2. u oponašanju hrvatske verzije Pjesme nad pjesmama (što je manje vjerovatno, ali nije isključeno), 3. u redakciji časopisa Vijenac, koja je mogla sugerisati ili insistirati da se rad objavi na jeziku sličnom jeziku drugih priloga (što je više vjerovatno) itd., itd.

Stoga se za Pjesmu nad Pjesmama mora sasna napustiti metoda alegoričnoga tumačenja; pak ako ćemo ju pravilno shvatiti slijedit nam je onu literarnog smisla. Idući ovim putem nemamo nikakve poteškoće da ne shvatimo njezin smisao i to doslovce. Nit imamo poteškoće da si protumačimo, da je, kao takva, mogla biti uvrštena u Zakonik svetih knjiga. I ako u namjeri svoга auktora, ona nije bila vjerski spis, ona ipak nije bila — kako ćemo vidjeti — ni nemoralni nit erotični sastav. Bijaše to pjesma čovječje književnosti, u kojoj se izražuje čuvstvo ljubavi. Po svoj prilici, da teolozi nisu izumili alegorično tumačenje, možda bi i ova Pjesma bila nestala netragom.

Ivo Andrić

Sl. 13. Završetak prikaza PJSME NAD PJSMAMA u VIJENCU iz 1924.

Neobičnost piščevog jezika i stila je najviše u tome što Andrić, koliko nam je poznato, nikada ni prije i poslije nije na ovakav način izražavao i što jezik prikaza odudara od njegovih pogleda na jezik i stil prezentiranih u tekstovima i razgovorima. Jer na svim jezičkim nivoima nalazimo oblike i izraze potpuno ili gotovo potpuno nesvojstvene „standardnom“ Andriću.

23. U sistemu i m e n i c a posebno se izdvajaju riječi tipa

čuvstvo i čuvstvo:

[...] ipak su uvijek prepuni nježne ljepote, ljupke jednostavnosti i prenježnoga čustva za svakoga [...] ♦ Bijaše to pjesma čovječje književnosti, u kojoj se izražuje čuvstvo ljubavi.

ljubovnik:

Već se na početku očituje težnja za poljupcima ljubovnika, a po hebrajskomu tekstu i prevodu LXX (Sedamdesetorice), bezdvojbeno je, da žena govori.

mnijenje

I ovo su mnijenje, općim suglasjem, odobrili i svi ostali hebrejski naučenjaci, koji su izrekli jednu novu drugu rasudu.

namisao

*Ali je za svakoga, koji čita bez predrasuda jasno, da te namjere nije bilo u autorovoj **namisli**.*

naručaj

*Žena, koju ćemo kratkoće radi nazvati Šulamit (Shulammit), kako se to zove na jednom mjestu Pjesme, izjavljuje da želi biti ljubljena i teži za **naručajem** svoga ljubavnika [...]*

naučenjak

*I ovo su mnijenje, općim suglasjem, odobrili i svi ostali hebrejski **naučenjaci** [...]*

odnošaj

*Našom raspravom pošli bismo preveć na dugo, kada bismo se na ovome mjestu htjeli specijalno osvrutati na alegorije, koje su podmetale Pjesmi nad Pjesmama bilo od kada su židovi u Španjolskoj stupili u **odnošaje** s Arapima i naučili od njih Aristotelovu filozofiju [...]*

rasuda

*I ovo su mnijenje, općim suglasjem, odobrili i svi ostali hebrejski naučenjaci, koji su izrekli jednu novu drugu **rasudu**.*

razbluda

*Već je preko dvadesetidevet stoljeća, da se po suglasnoj tvrdnji tako znana Pjesma nad pjesmama ili Salamunova pjesma oduvijek smatra kao živ izvor prenježne poezije, kao čista idila, u kojoj se uspomene i slike seoskih **razbluda** predočavaju najistinskijim kistom [...]*

suglasje

*I ovo su mnijenje, općim **suglasjem**, odobrili i svi ostali hebrejski naučenjaci, koji su izrekli jednu novu drugu rasudu.*

tendencia

*[...] kako nam je mogla biti predana od koljena do koljena i to kroz onaj Stari Zavjet, koji je zbirka spisa s jedinom **tendencom**,*

Tu su takođe riječi biserje, čitatelj, narav, naučenjak, navada, poštivanje, Španjolska, triumf, tumačitelj, židov i sl.

Nijednu od njih ne nalazimo u bilo kome književnom i publicističkom tekstu iz Andrićevog gračkog i austrougarskog perioda (samo se Španjolska pojavljuje u pripovijeci LJUBAV U KASABI).

Na jednom mjestu pojavljuje se nepravilni ijekavski oblik riješenje.

*Nego kod ovoga nastaje pitanje, koje nam odjednom rješava svu onu gomilu rasprava: je li moguće, je li razumno, da se Pjesmi nad Pjesmom podade ma bilo koje alegorično **riješenje**?,*

a takođe specifičan rod:

Pak bismo postepeno išli sve do one nove vrsti tumačenja, koje se sačuvalo do našeg doba, kada su neki tumačitelji tvrdili, da se u Pjesmi simbolizuje idealna ljubav Salamuna sa Mudrošću.

U tekstu se koristi isključivo stoljeće, tj. vijeka uopšte nema.

Ovo je, kako opaža Castelli, bila prva klica alegoričkih tumačenja, koja su, tijekom stoljeća, bila jedino prihvaćena i držana za istinu.

U Andrićevom austrougarskom i gračkom opusu (1911–1922, 1923–1924) Andrić najčešće upotrebljava ekavske oblike vek (57 puta) i stoleće (15), a znatno rjeđe ijekavizme stoljeće (6) i vijek (3).

24. Što se tiče z a m j e n i c a , osam puta se susreće tko.

Tko je međutim našu pjesmu okrstio nemoralnom, za stalno, da ju niti čitao nije, ili ju je čitao očima i pameću zastrtim seksualnošću; tko ju je proglasio naprosto erotičnom ili skroz pastirskom, nije ju pojmio, nego u najmanjemu dijelu; tko se, napokon, usudio, da je označi nekom raspravom o mudračkomu kamenu, prepustio se gore nego li pomamnoj tlapnji. ♦ Jer tko ju čita lišen svakih presuda, ne može, a da se ne začudi: kako nam je mogla biti predana od koljena do koljena i to kroz onaj Stari Zavjet, koji je zbirka spisa s jedinom tendencijom, da podučavaju vjerski i moralni uzgoj; kako se među tim spisima može nalaziti knjiga, koja barem svojim književnim izrazima govori samo o ljubavi između čovjeka i žene? ♦ Jer tko bi to bio alegorički simbol za hebrejski narod po talmudskom tumaču? ♦ Tko bi to bio simbol Crkve po hrišćanskom tumaču? ♦ Tko bi pak bio simbol Jahvena ili Krista? ♦ Ali tko bi taj bio po Pjesmi?

Ova zamjenica ne dolazi ni u jednom tekstu iz gračkog i austrougarskog perioda (1923–1924, 1892–1922), dok ko nalazimo 148 puta.

Česta je upotreba akuzativa lične zamjenice ženskog roda ju od ona.

Tko je međutim našu pjesmu okrstio nemoralnom, za stalno, da ju niti čitao nije, ili ju je čitao očima i pameću zastrtim seksualnošću; tko ju je proglasio naprosto erotičnom ili skroz pastirskom, nije ju pojmio, nego u najmanjemu dijelu; tko se, napokon, usudio, da je označi nekom raspravom o mudračkomu kamenu, prepustio se gore nego li pomamnoj tlapnji. ♦ Jer tko ju čita lišen svakih presuda, ne može, a da se ne začudi: kako nam je mogla biti predana od koljena do koljena i to kroz onaj Stari Zavjet, koji je zbirka spisa s jedinom tendencijom, da podučavaju vjerski i moralni uzgoj; kako se među tim spisima može nalaziti knjiga, koja barem svojim književnim izrazima govori samo o ljubavi između čovjeka i žene? ♦ I s vremenom došlo se do takvog poštivanja i obožavanja svetosti Pjesme, da se smatralo teškim grijehom, ko bi ju samo iz zabave pjevao. ♦ Žena, koju ćemo kratkoće radi nazvati Šulamit (Shulammit), kako se to zove na jednom mjestu Pjesme, izjavljuje da želi

*biti ljubljena i teži za naručajem svoga ljubavnika; govori kako **ju** noću muči misao na njega [...] ♦ Stoga se za Pjesmu nad Pjesmama mora sasma napustiti metoda alegoričnoga tumačenja; pak ako ćemo **ju** pravilno shvatiti slijedit nam je onu literarnog smisla.*

U Andrićevom gračkom i austrougarskom opusu oblik **ju** pojavljuje se samo jednom u MUSTAFI MADŽARU: [...] ako sve to misli i gleda u ženu i sjeća se kako **ju** je, u Erzerumu, zatekao samu u sarafovoj kući i kako se očajno otimala, ipak se prisebno brani od dvojice hajduka.

Postoji niz primjera sa starim nastavkom **-omu** u dativu i lokativu nekih pokaznih zamjenica.

*Izgleda, da se o **tomu** pavela rasprava između ondašnjih dviju škola Shama-je i Hilela [...] ♦ Nu ovo bi, po mome sudu, bila jedna takva bezbožnost, da se o **tomu** ne dade ni pomišljati. ♦ Ali, treba naglasiti, da u **tomu** slučaju alegorično značenje izbija iz same sadržine. ♦ Od sviju tvorevina ljudskog uma, nijedna druga, možda, nije dala povoda **tolikomu** razbijanju glave i na proučavanje i razmišljanje prisililo onoliko velik broj drevnih i modernih [...]*

Oblike *tomu*, *tolikomu* ne nalazimo ni u jednom drugom Andrićevoim tekstu iz austrougarskog i gračkog perioda.

U dva slučaja nalazimo u PJESMI NAD PJESMAMA enklitički oblik *si* od *sebi*.

*Fizički opis, koji **si** izmjenično čine oba ljubavnika, da **si** uzvisuju svoje tjelesne ljepote upravo dolazi do preveć smjelih potankosti. ♦ Nit imamo poteškoće da **si** protumačimo, da je, kao takva, mogla biti uvrštena u Zakonik svetih knjiga.*

U drugim Andrićevim tekstovima objavljenim do 1924. nismo registrovali ovaj oblik. U PJESMI NAD PJESMAMA zapažamo i prisvojnu zamjenicu ženskog roda *njezin*.

*Niti to da je sve: o ljubavi se može govoriti i frazama, koje postavljaju **njezinu** idealnu stranu; ali u Pjesmi nad Pjesmama upotrebljavaju se takovi izrazi, koji se mogu odnositi samo na seksualnu ljubav. ♦ Idući ovim putem nemamo nikakve poteškoće da ne shvatimo **njezin** smisao i to doslovce.*

Ni ona se ne pojavljuje u drugim austrougarskim i gračkim tekstovima.

Postoji pet primjera fakultativnog vokala **a**:

*I ona, kada pomišlja, da je u zagrljaju **svoga** prijatelja, upravo zanesena, pa bez ikakva obzira uzdiše: „njegova lijeva ruka pod mojom glavom, a njegova desna da me grli“; zove ga, da se s njom nađe i obećaje mu svoju ljubav; dva puta mu veli, da će ga sa sobom odvesti u svoj dom, u sobu svoje majke. ♦ I s vremenom došlo se do **takvoga** poštivanja i obožavanja svetosti Pjesme, da se smatralo teškim grijehom, ko bi ju samo iz zabave pjevao. ♦ Ili bismo nizali one tumače židovskih doktora, koji u pjesmi gledaju simbolizovanu ljubav Božju spram židovskoga naroda, pak bismo tim putem došli do **onoga** tuma-*

ča crkvenih doktora (naučenjaka), koji nam u njoj slave spoj i mistično vjenčanje Hrista sa Crkvom.,

a takođe e.

*Našom raspravom pošli bismo preveć na dugo, kada bismo se na **ovome** mjestu htjeli specijalno osvrutati na alegorije [...] ♦ Nu ovo bi, po **mome** sudu, bila jedna takva bezbožnost, da se o tomu ne dade ni pomišljati.*

Tu je i zamjenica *nekoji*, koju ne nalazimo u Andrićevim tekstovima iz austrougarskog i gračkog perioda.

Očito je kako **nekoji** navodi, i ako ne premnogi, iz Staroga Zavjeta spadaju u tu vrstu.

25. U sistemu p r i d j e v a čest je dativski i lokativski nastavak **-omu**.

*Tko je međutim našu pjesmu okrstio nemoralnom, za stalno, da ju niti čitao nije, ili ju je čitao očima i pameću zastrtim seksualnošću; tko ju je proglasio naprosto erotičnom ili skroz pastirskom, nije ju pojmio, nego u **najmanjemu** dijelu; tko se, napokon, usudio, da je označi nekom raspravom o **mudračkomu** kamenu, prepustio se gore nego li pomamnoj tlapnji. ♦ U hebrejizmu je zauzela maha neka osobita alegorija, koja bismo mogli nazvati historijsko-teološkom; t. j., u Pjesmi nad Pjesmama htjelo se je pod svaku cijenu simbolizirati božju ljubav prema **izraelskomu** narodu. ♦ Nema sumnje, da se neke pisane književnosti imaju shvaćati u **alegoričnomu** smislu. ♦ Za stalno je alegorično značenje II. i III. glava Postanka, gdje se govori o **istočnomu** grijehu. ♦ Alegorične su glave XVI. i XXIII. u Ezehiela, jer u **prvom** nam predstavlja Jeruzolim pod oblikom jedne nepoštene i bludničke žene; a u drugomu također kao i Samariju u slici dviju sestara, koje se zovu, ova Ohala, a ona Oholiba, obje bludnice. ♦ Alegorične su glave XVI. i XXIII. u Ezehiela, jer u prvomu nam predstavlja Jeruzolim pod oblikom jedne nepoštene i bludničke žene; a u **drugomu** također kao i Samariju u slici dviju sestara, koje se zovu, ova Ohala, a ona Oholiba, obje bludnice. ♦ U opće nailazimo na više mjesta u **Staromu** Zavjetu, gdje se savez izraelskoga naroda sa Bogom predstavlja sad pod metaforom, sad opet pod alegorijom, kao savez žene sa ljubavnikom ili sa svojim zaručnikom.,*

kao i fakultativni vokal a:

*Izgleda, da se o tomu povela rasprava između ondašnjih dviju škola Shama-je i Hilela; rasprava se zavukla sve do početka **drugoga** stoljeća posl H., kad je akviba zauvijek presjekao gordijski čvor onom svojom glasovitom rasudom: „Svi su spisi Staroga Zavjeta sveti, ali je Pjesma nad Pjesmama presveta“. ♦ I ovo su mnijenje, općim suglasjem, odobrili i svi ostali hebrejski naučenjaci, koji su izrekli jednu novu drugu rasudu. Ime Shelomo (Salamun) u Pjesmi nad Pjesmama je sveto; jer nije to ime kralja Salamuna, nego to se odnosi na **božanstvenoga** kralja, kojemu pripada mir. ♦ Ili bismo nizali one tumače*

židovskih doktora, koji u pjesmi gledaju simbolizovanu ljubav Božju spram **židovskoga** naroda, pak bismo tim putem došli do onoga tumača crkvenih doktora (naučenjaka), koji nam u njoj slave spoj i mistično vjenčanje Hrista sa Crkvom. ♦ U opće nailazimo na više mjesta u Staromu Zavjetu, gdje se savez **izraelskoga** naroda sa Bogom predstavlja sad pod metaforom, sad opet pod alegorijom, kao savez žene sa ljubavnikom ili sa svojim zaručnikom. ♦ Da, primjerice, uzmemo onaj pravi uzor **proročkoga** stila, onih sedam prvih stihova glave V. Izaije. ♦ Upravo nježnom vještinom umjetnika ova se alegorija izvodi do uključivo **šestoga** stiha. ♦ Stoga se za Pjesmu nad Pjesmama mora sasma napustiti metoda **alegoričnoga** tumačenja; pak ako ćemo ju pravilno shvatiti slijedit nam je onu literarnog smisla. ♦ Tim nisu učinili drugo, nego jednu skroz teološku igru riječi između Shalom, što znači mir i imena Shalome, što znači Miroljubiv, kako na **jednome** mjestu prevodi i Vulgata.

Nastavak **-omu** ne nalazimo ni u jednom Andrićevom tekstu napisanom u periodu između 1911. i 1924. godine.

Tu je i neodređeni vid:

*I ona, kada pomišlja, da je u zagrljaju svoga prijatelja, upravo zanesena, pa **bez ikakva obzira** uzdiše [...]*

i upotreba tipa:

*Alegorija o jednom plodnom vinogradu, koji vinogradar obrađuje velikim marom i velikom vještinom, da bi mu dala **obilna i dobra** ploda.*

U ovome tekstu pojavljuju se pridjevi

glasovit

*Izgleda, da se o tomu povela rasprava između ondašnjih dviju škola Shama-je i Hilela; rasprava se zavukla sve do početka drugoga stoljeća posl H., kad je akviba zauvijek presjekao gordijski čvor onom svojom **glasovitim** rasu- dom: „Svi su spisi Staroga Zavjeta sveti, ali je Pjesma nad Pjesmama presve- ta“.*

historijski

*U hebrejizmu je zauzela maha neka osobita alegorija, koja bismo mogli nazvati **historijsko-teološkom**; t. j., u Pjesmi nad Pjesmama htjelo se je pod svaku cijenu simbolizirati božju ljubav prema izraelskomu narodu.*

opći

*I ovo su mnijenje, **općim** suglasjem, odobrili i svi ostali hebrejski naučenjaci, koji su izrekli jednu novu drugu rasudu. Ime Shelomo (Salamun) u Pjesmi nad Pjesmama je sveto; jer nije to ime kralja Salamuna, nego to se odnosi na božanstvenoga kralja, kojemu pripada mir.*

osobit

*U hebrejizmu je zauzela maha neka **osobita** alegorija, koja bismo mogli nazvati historijsko-teološkom; t. j., u Pjesmi nad Pjesmama htjelo se je pod svaku cijenu simbolizirati božju ljubav prema izraelskomu narodu.*

suglasan

*Već je preko dvadesetidevet stoljeća, da se po **suglasnoj** tvrdnji tako znana Pjesma nad pjesmama ili Salaminova pjesma oduvijek smatra kao živ izvor prenježne poezije, kao čista idila [...]*

židovski

*Ili bismo nizali one tumače **židovskih** doktora, koji u pjesmi gledaju simbolizovanu ljubav Božju spram **židovskoga** naroda, pak bismo tim putem došli do onoga tumača crkvenih doktora (naučenjaka), koji nam u njoj slave spoj i mistično vjenčanje Hrista sa Crkvom.*

U drugim tekstovima nastalim u razdoblju od 1911. do 1924. ne nalazimo pridjev *glasovit*, *osobit*, *suglasan*, *židovski*. Pridjev *opći* se tri puta koristi u tekstu BENITO MUSSOLINI, a *općinski* jednom u LJUBAVI U KASABI i SLUČAJU MATTEOTTI. Pridjev *historijski* dolazi samo u tekstu DAN U GRADU, *historički* u FAŠISTIČKOJ REVOLUCIJI, a *historija* u FAŠISTIČKOJ REVOLUCIJI i SNU U GRADU.

26. U g l a g o l s k o m sistemu izdvajaju se prezentski oblici

davaju

*Ali je to alegorično značenje očevidno na prvi pogled: jer prirodno zmijske nisu nikada govorile niti je bilo u naravi stabala, da im plodovi **davaju** spoznaju dobra i zla niti dar života: iz toga logično slijedi, da zmijske i stablo nisu drugo što nego alegorija i simbol.*

podade

*Nego kod ovoga nastaje pitanje, koje nam odjednom rješava svu onu gomilu rasprava: je li moguće, je li razumno, da se Pjesmi nad Pjesmom **podade** ma bilo koje alegorično rješenje?*

podademo

*I kada bi naš zadatak bio, da ovoj pjesmi **podademo** koji drugi naslov, mi ne bismo znali izumiti zgodnijega nego: Sve mogućnosti ljepote i triumf ljubavi.*

podaje

*Kao što je alegorično i simbolično, kada prorok Ošėja pripovijeda o bludnici i o sinovima, koje je porodila; jer sam prorok **podaje** vjersku aplikaciju na hebrejski svijet u nadi, da će se povratiti k vjeri u Jahveha (Jehove).*

imadu

*U alegoričnomu smislu: koje bi značenje mogle da **imadu** ove i druge slične izreke?*

izrazuje se

Bijaše to pjesma čovječe književnosti, u kojoj se izrazuje čuvstvo ljubavi.

Nijedan takav glagolski oblik ne nalazimo u Andrićevim tekstovima iz austrougarskog i gračkog perioda.

Postoje infinitivne konstrukcije tipa *imaju shvaćati*:

Nema sumnje, da se neke pisane književnosti imaju shvaćati u alegoričnomu smislu.

Na jednom mjestu pojavljuje se rjeđi oblik kondicionala *bi bio*:

Da je kojim slučajem alegorična ili simbolična namjera bila kod autora Pjesme, on bi bio, nema sumnje, sve i učinio da ostane skrivena čitatelju.

Neki glagolski oblici izazivaju nedoumicu zbog načina pisanja. Takvi su, recimo:

primjetili

Već od najstarijih vremena, ovu su poteškoću primjetili hebrejski naučenjaci, čije su izreke i misli stvorile Talmud, kada su raspravljali o sastavu biblijskoga zakonika.

pojimati

Jer na koji bi se način dalo pojimati, da Johveh ili Krist, pa to bilo i pod alegoričnim oblikom jednoga ljubavnika, govore jednoj ženi, pa bila ona i simbol hebrejskoga naroda ili Crkve: „Odvrti tvoje oči od mogega lica, jer me uznemiruje?“

slijedit

Stoga se za Pjesmu nad Pjesmama mora sasama napustiti metoda alegoričnoga tumačenja; pak ako ćemo ju pravilno shvatiti slijedit nam je onu literarnog smisla.

vidili

[...] pak su u pjesmi vidili simbolizovan spoj duše s aktivnim averojevim umom, poprimila kod židova opširno se bavi Salfeld [...].

Samo se u RZAVSKIM BREGOVIMA susreće oblik vidili: Za tri godine ostadoše bregovi neobrađeni i vidješe što nisu od Seraskerovih vremena vidili gdje dvije žene oru s jednom kravom, plitko i krivudavo.

27. U sistemu p r i l o g a zapažamo na tri mjesta *preveć*, koje se ne pojavljuje ni u jednom Andrićevom tekstu objavljenom do 1924. godine.

Fizički opis, koji si izmjenično čine oba ljubavnika, da si uzvisuju svoje tjelesne ljepote upravo dolazi do preveć smjelih potankosti. ♦ Našom raspravom pošli bismo preveć na dugo, kada bismo se na ovome mjestu htjeli specijalno osvrutati na alegorije [...] ♦ U Pjesma nad Pjesmama preveć smo daleko od ove alegorične forme.

Dva puta se javlja *opće/općenito*.

U opće nailazimo na više mjesta u Staromu Zavjetu, gdje se savez izraelskoga naroda sa Bogom predstavlja sad pod metaforom, sad opet pod alegorijom, kao savez žene sa ljubavnikom ili sa svojim zaručnikom. ♦ Dapače je općenito u stilu hebrejskih proroka i pjesnika, da svojim riječima ponavljaju sve ono, što su prije izrazile pod metaforom ili alegorijom.

Tu su i primjeri tipa

bezdvojbena

Već se na početku očituje težnja za poljupcima ljubovnika, a po hebrajskomu tekstu i prevodu LXX (Sedamdeseterice), bezdvojbena je, da žena govori.

nedvoumno

No ovaj je metaforski ili alegorički smisao uvijek jasno protumačen ili taj barem nedvoumno proizlazi.

nenadno

[...] i za svakoga, koji ljubi, da mišlju prodire preko hrapave kore, da, izrazili bismo se, nenadno zateče one uzvišene pojmove, koji su skriveni kao biserje u ljušturi.

sasma

Stoga se za Pjesmu nad Pjesmama mora sasma napustiti metoda alegoričnoga tumačenja; pak ako ćemo ju pravilno shvatiti slijedit nam je onu literarnog smisla.

također

Alegorične su glave XVI. i XXIII. u Ezehiela, jer u prvomu nam predstavlja Jeruzolim pod oblikom jedne nepoštene i bludničke žene; a u drugomu također kao i Samariju u slici dviju sestara, koje se zovu, ova Ohala, a ona Oholiba, obje bludnice.

uključivo

Upravo nježnom vještinom umjetnika ova se alegorija izvodi do uključivo šestoga stiha.

Prilozi *bezdvojbena*, *nedvoumno*, *nenadno*, *sasma*, *uključivo* nisu upotrijebljeni ni u jednom tekstu iz austrougarskog i gračkog perioda. Riječ *također* se pojavljuje u tekstu BENITO MUSSOLINI: *A za sve one kojima nema šta da stavi u izgled, ili koji njegovih darova ne će, on ima također načina : on ih hladnokrvno prepusta 'akciji' svojih squadra t. j. toljagi, ricinusu, ognju, progonstvu i pogrđama svake vrste.*

28. U upotrebi p r i j e d l o g a izdvaja se k i tijekom.

Kao što je alegorično i simbolično, kada prorok Ošėja pripovijeda o bludnici i o sinovima, koje je porodila; jer sam prorok podaje vjersku aplikaciju na hebrejski svijet u nadi, da će se povratiti k vjeri u Jahveha (Jehove). ♦ Ovo je,

kako opaža Castelli, bila prva klica alegoričkih tumačenja, koja su, **tijekom** stoljeća, bila jedino prihvaćena i držana za istinu.

29. U sistemu **v e z n i k a i v e z n i č k i h r i j e č i** na tri se mjesta pojavljuje oblik *kojeg, kojeg, kojemu*.

Možda kralj Salamun **kojeg** se samo za to spominje, da se izvede prispodoba ili da se opiše njegova sjajna letiga ili da se spomene njegov jedan plodonosni vinograd? ♦ Čovjek, **kojega** Šulamit ljubi i njezin je ljubavnik. ♦ [...] jer nije to ime kralja Salamuna, nego to se odnosi na božanstvenoga kralja, **kojemu** pripada mir.

Oblik *kojeg* dolazi samo u tri Andrićeva teksta iz austrougarskog perioda.

I ta ogromna razlika između ta dva Ćorkana, to je njegov bol zbog kojega on sad podnimljen i zamišljen sjedi i koji uzalud pokušava da kaže, jer je veći od svega što čovjek može pomisliti a kamoli reći (ĆORKAN I ŠVABICA). ♦ Izuzimajući po kojeg oduševljena i bradata profesora i gazdinske sinove, i studente s naočarima, sve su to bila brutalna, neinteligentna lica violetnih palanačkih tipova (FAŠISTIČKA REVOLUCIJA). ♦ Oni još uvek nose stare ordene i celim izrazom i svakom gestom predstavljaju režim kojeg više nema (KROZ AUSTRIJU).

Na tri mjesta rečenica počinje riječju *nego*:

Nego ovaj način tumačenja, koji nalazimo amo tamo rasijano po Talmudu i u najstarijim Midraskim, bijaše prikupljeno u posebni Midrash o Pjesmi, i u aramajskoj parafrazi, koja nije niti slobodan prevod ove knjige, nego upravo jedno opširno alegorično tumačenje. ♦ **Nego** kod ovoga nastaje pitanje, koje nam odjednom rješava svu onu gomilu rasprava: je li moguće, je li razumno, da se Pjesmi nad Pjesmom podade ma bilo koje alegorično riješenje? ♦ **Nego** nam se poslije otkriva i razlog tomu, kada se čita u 7. stihu: „Vinograd je Gospodina (Jahveha) nad vojskama dom Izraelov“.

30. Što se tiče **r i j e č a**, na jednom mjestu rečenicu otvara *niti*:

Niti to da je sve: o ljubavi se može govoriti i frazama, koje postavljaju njezinu idealnu stranu; ali u Pjesmi nad Pjesmama upotrebljavaju se takovi izrazi, koji se mogu odnositi samo na seksualnu ljubav.,

koja se opet u dva druga slučaja skraćuje u *nit*:

Nit imamo poteškoće da si protumačimo, da je, kao takva, mogla biti uvrštena u Zakonik svetih knjiga. ♦ I ako u namjeri svoga autora, ona nije bila vjerski spis, ona ipak nije bila – kako ćemo vidjeti – ni nemoralni **nit** erotični sastav.

U jednom primjeru rečenica počinje riječcom *pak*:

Pak bismo postepeno išli sve do one nove vrsti tumačenja, koje se sačuvalo do našeg doba, kada su neki tumačitelji tvrdili, da se u Pjesmi simbolizuje idealna ljubav Salamuna sa Mudrošću.,

a u tri ona dolazi na sredini složene rečenice:

*Ili bismo nizali one tumače židovskih doktora, koji u pjesmi gledaju simbolizovanu ljubav Božju spram židovskoga naroda, **pak** bismo tim putem došli do onoga tumača crkvenih doktora (naučenjaka), koji nam u njoj slave spoj i mistično vjenčanje Hrista sa Crkvom. ♦ Žena, koju ćemo kratkoće radi nazvati Šulamit (Shulammit), kako se to zove na jednom mjestu Pjesme, izjavljuje da želi biti ljubljena i teži za naručajem svoga ljubavnika; govori kako ju noću muči misao na njega; da se noću diže i da ga traži po gradu; zove ga da s njom pođe u polje i u vinograd, **pak** mu obećaje, da će mu tamo podati svoju ljuba [...]. ♦ Našom raspravom pošli bismo preveć na dugo, kada bismo se na ovome mjestu htjeli specijalno osvrutati na alegorije, koje su podmetale Pjesmi nad Pjesmama bilo od kada su židovi u Španjolskoj stupili u odnošaje s Arapima i naučili od njih Aristotelovu filozofiju, **pak** su u pjesmi vidili simbolizovan spoj duše s aktivnim averojevim umom, poprimila kod židova opširno se bavi Salfeld [...].*

Na jednom mjestu nalazimo upitni spoj *je li*.

*Nego kod ovoga nastaje pitanje, koje nam odjednom rješava svu onu gomilu rasprava: **je li** moguće, **je li** razumno, da se Pjesmi nad Pjesmom podade ma bilo koje alegorično riješenje?*

Taj sklop se pojavljuje u radovima iz austrougarskog i gračkog perioda još samo u FAŠISTIČKOJ REVOLUCIJI (***Je li** sve to učinjeno samo za to da on sa nekoliko provincijskih advokata i ambicioznih oficira dođe na vlast i uspostavi jednu običnu desničarsku vladu?*) i RZAVSKIM BREGOVIMA (*Poneki stoje dugo na krnjem mostu, posmatraju zelenu brzu rijeku i sve zapitkuju **je li** baš to ta Drina.*), dok da li nalazimo u devet tekstova.

31. Na sintaksičnom planu zapaža se upotreba *g r a m n a t i č k e* umjesto logičke *i n t e r p u k c i j e*. Za to postoji dosta primjera.

*I kada bi naš zadatak **bio, da** ovoj pjesmi podademo koji drugi naslov, mi ne bismo znali izumiti zgodnijega nego: Sve mogućnosti ljepote i triumf ljubavi. ♦ [...] tko se, napokon, **usudio, da** je označi nekom raspravom o mudračkomu kamenu, prepustio se gore nego li pomamnoj tlapnji. ♦ Pjesma je ova, htjelo se ili ne htjelo, bitno moralna, a **moralnost, kojom** je prožeta, izbija napose iz one zlatne rečenice, koju Sulamit izriče [...] ♦ Od sviju tvorevina ljudskog uma, nijedna druga, možda, nije dala povoda tolikomu razbijanju glave i na proučavanje i razmišljanje prisililo onoliko velik broj drevnih i modernih **tumača, kao što je** ova kratka preuzvišena Pjesma. ♦ Jer tko ju čita lišen svakih **presuda, ne može, a da** se ne začudi [...] ♦ [...] onaj Stari Zavjet, koji je zbirka spisa s jedinom **tendencom, da podučavaju** vjerski i moralni uzgoj [...] ♦ [...] kako se među tim spisima može nalaziti **knjiga, koja** barem svojim književnim izrazima govori samo o ljubavi između čovjeka i žene? ♦ Niti to da je sve: o ljubavi se može govoriti i **frazama, koje** posta-*

vljaju njezinu idealnu stranu [...]♦ [...] ali u Pjesmi nad Pjesmama upotrebljavaju se **takovi izrazi, koji se mogu odnositi samo na seksualnu ljubav.** ♦ I ona, kada **pomišlja, da je** u zagrljaju svoga prijatelja, upravo zanesena, pa bez ikakva obzira uzdiše [...]♦ [...] zove ga, da se s njom nađe i obećaje mu svoju ljubav; dva puta **mu veli, da će** ga sa sobom odvesti u svoj dom, u sobu svoje majke. ♦ Prva je dakle **poteškoća, koja nastaje za onoga, koji čita Pjesmu nad Pjesmama, kao dio staroga zavjeta, da sazna: kako je ona mogla naći mjesta u jednoj zbirci svetih knjiga?** ♦ **Izgleda, da se** o tomu povela rasprava između ondašnjih dviju škola Shamaje i Hilela [...].♦ I s vremenom došlo se do takvoga poštivanja i obožavanja svetosti **Pjesme, da se smatralo** teškim grijehom, ko bi ju samo iz zabave pjevao. ♦ Nego ovaj način **tumačenja, koji nalazimo** amo tamo rasijano po Talmudu i u najstarijim Midraskim, bijaše prikupljeno u posebni Midrash o Pjesmi [...].♦ Našom raspravom pošli bismo preveć na **dugo, kada** bismo se na ovome mjestu htjeli specijalno osvrutati na alegorije [...]♦ Pak bismo postepeno išli sve do one nove vrsti tumačenja, koje se sačuvalo do našeg doba, kada su neki tumačitelji **turdili, da se** u Pjesmi simbolizuje idealna ljubav Salamuna sa Mudročću. ♦ Ili bismo nizali one tumače židovskih **doktora, koji** u pjesmi gledaju simbolizovanu ljubav Božju spram židovskoga naroda [...]♦ Ili bismo nizali one tumače židovskih doktora, koji u pjesmi gledaju simbolizovanu ljubav Božju spram židovskoga naroda, pak bismo tim putem došli do onoga tumača **crkvenih doktora (naučenjaka), koji** nam u njoj slave spoj i mistično vjenčanje Hrista sa Crkvom. ♦ Nego kod ovoga nastaje **pitanje, koje** nam odjednom rješava svu onu gomilu rasprava: je li moguće, je li razumno, da se Pjesmi nad Pjesmom podade ma bilo koje alegorično riješenje? ♦ Nego kod ovoga nastaje pitanje, koje nam odjednom rješava svu onu gomilu rasprava: je li moguće, je li **razumno, da se** Pjesmi nad Pjesmom podade ma bilo koje alegorično riješenje? ♦ Nema **sumnje, da se** neke pisane književnosti imaju shvaćati u alegoričnomu smislu. ♦ Ali, treba **naglasiti, da** u tomu slučaju alegorično značenje izbija iz same sadržine. ♦ Ali je to alegorično značenje očividno na prvi pogled: jer prirodno zmije nisu nikada govorile niti je bilo u naravi **stabala, da im** plodovi davaju spoznaju dobra i zla niti dar života [...].♦ [...] iz toga logično **slijedi, da** zmija i stablo nisu drugo što nego alegorija i simbol. ♦ Kao što je alegorično i **simbolično, kada** prorok Ošeja pripovijeda o bludnici i o sinovima [...].♦ Kao što je alegorično i simbolično, kada prorok Ošeja pripovijeda o bludnici i o **sinovima, koje je** porodila [...]♦ [...] jer sam prorok podaje vjersku aplikaciju na hebrejski svijet u **nadi, da će se** povratiti k vjeri u Jahveha (Jehove). ♦ Dapače je općenito u stilu hebrejskih proroka i **pjesnika, da** svojim riječima ponavljaju **sve ono, što su** prije izrazile pod metaforom ili alegorijom. ♦ Alegorija o jednom plodnom **vinogradu, koji** vinogradar obrađuje velikim marom i velikom vještinom, da bi mu dala obilna i dobra ploda. ♦ Nego nam se poslije otkriva i razlog **tomu, kada se**

čita u 7. stihu [...]. ♦ Ali je za **svakoga, koji čita bez predrasuda jasno, da te namjere nije bilo u autorovoj namisli.** ♦ [...] da se noću diže i da ga traži po gradu; zove ga da s njom pođe u polje i u vinograd, pak mu **obećaje, da će mu tamo podati svoju ljubav** [...]. ♦ Možda kralj Salamun kojeg se samo za to **spominje, da se izvede prispodoba** [...] ♦ Nit imamo poteškoće da si **protumačimo, da je, kao takva, mogla biti uvrštena u Zakonik svetih knjiga.**

Tu su i sklopovi koji nam, u najmanju ruku, neobično izgledaju imajući u vidu uobičajeni, standardni način izražavanja Iva Andrića. To su, recimo:

Pa dok ćemo ovo posebno ispitati: za stalno da kada bi se Johveh ili Hrist simbolizovao u ljubavniku, ne bi se uzveličavali bokovi, niti bi se uzvećavale dojke izraelskoga naroda ili Crkve; ne bi se u najgorljivijim izražajima izražavale najseksualnije želje, niti bi ih se moglo predstavljati u slici ljubavnika, koji samo čezne za tjelesnim ljepotama svoje ljubavnice. ♦ Pa dok ćemo ovo posebno ispitati: za stalno da kada bi se Johveh ili Hrist simbolizovao u ljubavniku, ne bi se uzveličavali bokovi, niti bi se uzvećavale dojke izraelskoga naroda ili Crkve; ne bi se u najgorljivijim **izražajima izražavale** najseksualnije želje, niti bi ih se moglo predstavljati u slici ljubavnika, koji samo čezne za tjelesnim ljepotama svoje ljubavnice. ♦ Žena, koju ćemo kratkoće radi nazvati Šulamit (Shulammit), kako se to zove na jednom mjestu Pjesme, izjavljuje da želi biti ljubljena i teži za naručajem svoga ljubavnika; govori kako ju noću muči **misao na njega** [...] ♦ I ovo su mnijenje, općim suglasjem, odobrili i svi ostali hebrejski naučenjaci, koji su izrekli jednu **novu drugu rasudu.** Ime Shelomo (Salamun) u Pjesmi nad Pjesmama je sveto; jer nije to ime kralja Salamuna, nego to se odnosi na božanstvenoga kralja, kojemu pripada mir. ♦ **Pa dok ćemo ovo posebno ispitati:** za stalno da kada bi se Johveh ili Hrist simbolizovao u ljubavniku, ne bi se uzveličavali bokovi, niti bi se uzvećavale dojke izraelskoga naroda ili Crkve; ne bi se u najgorljivijim **izražajima izražavale** najseksualnije želje, niti bi ih se moglo predstavljati u slici ljubavnika, koji samo čezne za tjelesnim ljepotama svoje ljubavnice. ♦ Alegorične su glave XVI. i XXIII. u Ezehiela, jer u prvomu nam predstavlja Jeruzolim **pod oblikom jedne nepoštene i bludničke žene;** a u drugomu također kao i Samariju u slici dviju sestara, koje se zovu, ova Ohala, a ona Oholiba, obje bludnice.

32. S druge strane, postoje riječi, oblici i izrazi koji su bliži srpskom nego hrvatskom jeziku. Npr. na dva se mjesta pojavljuje *prevod* umjesto očekivanog *prijeвода*.

*Već se na početku očituje težnja za poljupcima ljubovnika, a po hebrajskomu tekstu i **prevodu LXX** (Sedamdesetorice), bezdvojbeno je, da žena govori.* ♦ *Nego ovaj način tumačenja, koji nalazimo amo tamo rasijano po Talmudu i u najstarijim Midraskim, bijaše prikupljeno u posebni Midrash o Pjesmi, i u*

*aramajskoj parafrazi, koja nije niti slobodan **prevod** ove knjige, nego upravo jedno opširno alegorično tumačenje.*

Autor u jednom slučaju upotrebljava glagol *simbolizirati*:

*U hebrejizmu je zauzela maha neka osobita alegorija, koja bismo mogli nazvati historijsko-teološkom; t. j., u Pjesmi nad Pjesmama htjelo se je pod svaku cijenu **simbolizirati** božju ljubav prema izraelskomu narodu.,*

a četiri puta *simbolizovati*:

*[...] i naučili od njih Aristotelovu filozofiju, pak su u pjesmi vidili **simbolizovan** spoj duše s aktivnim averojevim umom, poprimila kod židova opširno se bavi Salfeld [...] ♦ Ili bismo nizali one tumače židovskih doktora, koji u pjesmi gledaju **simbolizovanu** ljubav Božju spram židovskoga naroda [...] ♦ Pa dok ćemo ovo posebno ispitati: za stalno da kada bi se Johveh ili Hrist **simbolizovao** u ljubavniku [...] ♦ [...] kada su neki tumačitelji tvrdili, da se u Pjesmi **simbolizuje** idealna ljubav Salamuna sa Mudročću.*

33. Naša kraća analiza, ako je tačna i pouzdana, daje negativan odgovor na ono što je Jadranke Brnčić istakla – da bi „pomnija analiza stila, sintakse, leksika i čestotnosti upotrebe pojedinih riječi jamačno pokazala je li autor primjerice knjige s naslovom PRIPOVETKE (1924) s tematikom iz prošlosti Bosne turske i austrijske vlasti ujedno i autor ogleđa o biblijskoj knjizi ljubavne poezije te eseja o Franji Asiškome“ (Brnčić 2009: 27). Upoređujući jezički izraz u Andrićevoj PJESMI NAD PJESMAMASA sa drugim tekstovima iz austrougarskog i gračkog perioda, dolazimo do zaključka da je ovaj *estetski esej* po jeziku i stilu sasvim disonantan u odnosu na sve ostale iz toga razdoblja. Za to može da postoji niz pretpostavki: 1. tekst je napisao Ivo Andrić kroatizirajući ga svjesno i snažno, 2. tekst je Andrić sačinio prema uputama redakcije VIJENCA, 3. tekst je lektorisan i maksimalno usklađen sa tadašnjom hrvatskom jezičkom normom, 4. tekst je stilizovan u duhu biblijskog originala, 5. tekst nije napisao Ivo Andrić. Smatramo da bi trebalo, prije svega, provjeriti drugu drugu pretpostavku – uticaj uređivačke politike VIJENCA na jezičko uobličavanje Andrićeve PJESMI NAD PJESMAMASA pa ako se u poziciji redakcije ne nađu razlozi za osoben jezički izraz Andrićevog prikaza, valjalo bi razloge tražiti u drugim mogućnostima, izuzev u petoj (da to nije Andrićev tekst), koju osporava ime i prezime na kraju prikaza.

Literatura

Brnčić 2010: Brnčić, Jadranka. Ivo Andrić i PJESMA NAD PJESMAMA. In: Tošović, Branko (ur.). *Der Grazer Opus von Ivo Andrić / Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz. S. 27–40.

- Capasso 2010: Capasso, Danilo. Ivo Andrić i fašizam. In: Tošović, Branko (ur.). *Der Grazer Opus von Ivo Andrić / Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz. S. 41–52.
- Đorđević 2000: Đorđević, Biljana. Pisma Iva Vojnovića Ivi Andriću. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd, god. XIX, sv. 17. S.77–122.
- Đukić Perišić 2009: Đukić Perišić, Žaneta. Ivo Andrić: put, putnik, putopis. In: Tošović, Branko (ur.) *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Europa*. Graz – Beograd. S. 41–58.
- Karaulac 1980: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd – Sarajevo.
- Kozomara 2010: O ortografiji gračkih pripovjedaka Ive Andrića iz današnje perspektive. In: Tošović, Branko (ur.). *Der Grazer Opus von Ivo Andrić / Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz. S. 355–359.
- Milanović 2010: Milanović, Aleksandar. Andrićev publicistički stil u gračkom periodu. In: Tošović, Branko (ur.). *Der Grazer Opus von Ivo Andrić / Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz. S. 163–182.
- Poljak 2002: Poljak, Željko. *Hrvatski književnik Ivo Andrić*. Zagreb.
- Pjesma nad pjesmama – www: Pjesma nad pjesmama. In: <http://www.yu.com/izrada/22pes001.htm>. Stanje 15. 8. 2010.

Analizirani radovi Iva Andrića

a) Književno-publicistički tekstovi

Putopisi

1. KROZ AUSTRIJU (ZABELEŠKE S PUTA). In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1923. Godina VII, knj. I, br. 12. S. 487–490.
2. SAN O GRADU: POVODOM IVA VOJNOVIĆA „MAŠKARATE ISPOD KUPLJA“. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1923. Godina VII, knj. I, br. 3. S. 118–119.

b) Političko-publicistički tekstovi

3. FAŠISTIČKA REVOLUCIJA. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1923. Godina VII, knj. II, br. 8. – S. 344–347. [Pseudonim Res]
4. BENITO MUSSOLINI. In: *Jugoslavenska njiva*. – Zagreb: 1923. – Godina VII, knj. II, br. 12. S. 449–453. [Pseudonim Res]
5. JOVAN SKERLIĆ. In: *Srpski književni glasnik (n. s.)*. Beograd: 1924. Knj. XII, br. 2. – S. 91–92.
6. SLUČAJ MATTEOTTI. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb, 16. avgust 1924. God. III, knj. II, br. 4. S. 121–123. [Pseudonim Res]

c) Prikazi

7. PJESMA NAD PJESMAMA (ESTETSKI PRIKAZ). In: *Vijenac*. Zagreb: 1924. Knj. III. S. 196–198.

Izvor

Andrićev Gralis-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>. Stanje 15. juni 2010.

Ilustracije

Fotografije u ovome radu autor je snimio u periodu od 2008. do 2010. u Institutu za slavistiku Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu. Izuzetak čini sl. 3: Ivo Vojnović (Karaulac 1980: 97) i sl. 4. Jovan Skerlić: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9b/Jovan_skerlic.jpg/250px-Jovan_skerlic.jpg.

Branko Tošović (Graz)

Andrićs publizistische Werke aus der Grazer Zeit (1923–1924)

In dieser Arbeit werden sieben publizistische Texte analysiert, die Ivo Andrić in den Jahren 1923 und 1924 verfasste oder erstmals veröffentlichen ließ. Es sind dies: KROZ AUSTRIJU (ZABELEŠKE S PUTA) [DURCH Österreich (Reisenotizen)], FAŠISTIČKA - REVOLUCIJA [DIE FASCHISTISCHE REVOLUTION], BENITO MUSSOLINI, SLUČAJ MATTEOTTI [DER FALL MATTEOTTI], JOVAN SKERLIĆ, SAN O GRADU [DER TRAUM VON DER STADT] und PJESMA NAD PJESMAMA (ESTETSKI PRIKAZ) [DAS HOHE LIED DER LIEBE (ÄSTHETISCHE SCHILDERUNG)]. Diese Werke werden in drei Einheiten gegliedert: 1. literarisch-publizistische, 2. politisch-literarische Texte und 3. literarische Schilderungen. Sechs dieser Arbeiten von Ivo Andrić wurden in Zagreb veröffentlicht, eine in Belgrad, wobei Andrićs intensivste Kooperation mit der Zeitschrift JUGOSLAVENSKA NJIVA erfolgte (fünf der insgesamt sieben Texte). Jeweils ein Text erschien im Belgrader Periodikum - SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK und im Zagreber VIJENAC. Alle Texte wurden, das Hohe Lied der Liebe ausgenommen, in Ekavica verfasst.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

Branko Tošović (Graz)

Andrićeva prepiska iz 1923. i 1924. godine

U radu se analiziraju Andrićeva službena (diplomatska) i privatna pisma iz 1923. i 1924. godine upućena iz Graca (najveći dio), Trsta, Višegrada i Beograda. U prepisci dominiraju sljedeće teme: zdravlje, posao i rad, mjesto boravka i stanovanja, život u tuđini i putovanja. U epistolama se spominje niz ličnosti iz javnog, kulturnog i književnog života.

0. Ivo Andrić je u ovom periodu imao službenu prepisku sa Ministarstvom za inostrane poslove u Beogradu i privatnu sa nizom prijatelja, poznanika, izdavača itd. Što se tiče službene prepiske, za sada raspolažemo samo sa nekoliko tekstova, između ostalog molbom Ministarstvu spoljnih poslova upućenom 23. juna 1924. godine na ekavici.¹ U njoj Andrić traži da ga Ministarstvo vrati na prijašnju dužnost vicekonzula, jer je od januara te godine vršio dužnost dnevničara, primajući prinadležnosti vicekonzula. On to objašnjava na sljedeći način:

Rešenjem Komisije za razvrstavanje činovnika i depešom Ministarstva Pr. Pov. br. 5633 od 24. januara 1924. reduciran sam, i po članu 243. Zakona o činovnicima otpušten iz državne službe. Rešenjem Ministarstva spoljnih poslova Pr. pov. br. 681 od 28. februara postavljen sam za dnevničara pri Kr. Konzulatu u Gracu s tim da mi se i na dalje isplaćuju prinadležnosti koje sam do tada primao tj. prinadležnosti vicekonzula II klase u inostranstvu.

Kao argument Andrić navodi da je sa odličnim uspjehom položio sve propisane ispite iz doktorskog studija, odbranio tezu i dobio doktorat Univerziteta u Gracu 23. juna 1924. te tako stekao kvalifikaciju činovnika prve kategorije.

Tekst je sačinjen u skladu sa tadašnjim standardima: na vrhu se nalazi naziv ustanove kojoj je upućen zahtjev, slijedi informacija o predmetu molbe, zatim dolaze osnovni biografski podaci i sama suština. Andrić bez suvišnih riječi ukazuje na razlog zbog čega se obraća Ministarstvu i navodi argumente za pokretanje datog postupka. Na kraju se prilažu potrebna dokumenta: ovjerena kopija doktorske diplome Univerziteta u Gracu, ovjereni prepis o položenom ispitu za činovnika Ministarstva spoljnih poslova, uvjerenje Kraljevskog Konsulata u Gracu (iz koga se vidi da molilac ima uslove iz čl. 12. i 17. Zakona o činovnicima), ljekarsko uvjerenje da je umno i tjelesno zdrav. Pismo se završava mjestom i datumom te standardnom etikecijom, u kojoj danas izgleda neobično riječ *učtiv*: *U nadi da će mi Ministarstvo molbi udovoljiti, učtiv Ivo Andrić*. Na pojedinim mjestima pisac ponavlja riječi, što je za administrativni tekst sasvim normalno, recimo: *Na osnovu svega toga, na osnovu dokumenata koji se već nalaze kod Ministarstva (Personalni Odsek), na osnovu čl. 12. kao i čl. 17. Zakona*

¹ Potrebno je istražiti svu dostupnu dokumentaciju i postojeće arhive da bi se došlo do konačnog broja pisama iz gračkog perioda.

o činovnicima [...]. Neki sintaksički sklopovi, tačnije ustaljeni obrti, danas u zvaničnoj prepisci izgledaju neobično, kao ovaj: [...] **molim Ministarstvo da bi me izvolelo vratiti na moj prvotni položaj i postaviti za vicekonzula II klase pri Kr. Konzulatu u Gracu**. Već u prvoj rečenici pada u oči postupak depersonalizacije, odnosno upotrebe adjektivizirane imenice *potpisani* umjesto zamjenice *ja*: **Potpisanom je čast uputiti Ministarstvu sledeću molbu** [...]

Andrić je čitav život nerado govorio o sebi, što je prenio i na službene odnose. Stoga u ovoj molbi daje samo ono što je morao dati ili je smatrao da treba navesti. On nudi biografiju u svega tri pasusa i pet rečenica:

Rođen sam 10. oktobra 1892. u Travniku (Bosna) a nadležan u Sarajevu. Gimnaziju sam završio u Sarajevu g. 1912; filozofski fakultet sam apsolvirao u Zagrebu 1919. a doktorat filozofije sam položio u Gracu 1924.

Govorim i pišem francuski, nemački i italijanski, osim što govorim i čitam rumunjski, ruski, poljski i češki.

U državnu službu sam stupio u septembru 1919. i to kao sekretar Ministarstva vera. U februaru 1920. sam prešao u Ministarstvo spoljnih poslova kao sekretar III kl. (po starom). Bio sam na radu kratko vreme u Ministarstvu pa posle pri Kr. Poslanstvu pri Vatikanu, do oktobra 1921, a po tom pri Kr. konzulatu u Bukureštu, Trstu i Gracu.

Od drugih izraza mogli bismo izdvojiti sintagmu *maturalna svedodžba* i riječ *nadležan* u iskazu *rođen sam* [...] u *Travniku a nadležan u Sarajevu*.

1. Andrićeva p r i v a t n a prepiska iz 1923. i 1924. godine obuhvata, za sada, 24 teksta (jedan od njih je napisan u Višegradu). Najviše tekstova uputio je Zdenki Marković (15), manje Svetislavu Cvijanoviću i glavnom uredniku NOVE EVROPE Milanu Đurčinu (po 3), Vojislavu Jovanoviću (2) i Živku Milićeviću (1).² U njima se pojavljuje niz danas poznatih i nepoznatih ličnosti: Andrićeva majka, Milan Begović, Svetislav Cvijanović, Milan Đurčin, Vojislav Jovanović, Miroslav Krleža, Ivan Matkovič, Zdenka i Cvijeta Marković, Živko Milićević, Rastko Petrović, Veljko Petrović, Dora Pfanova, Luka Popović, Stjepan Radić, Branko Radičević, prof. dr F. A. Schmid, Aleksandar Roman Sczepsanski sa suprugom, Dragiša Vasić, Ivo Vojnović, Marija Znatowicz i dr.

² Dijelovi iz pisama citiraju se iz Gralis-Korpusa pa se stoga ne navodi broj strana. Na kraju teksta dati su podaci o izvorima iz kojih su epistole preuzete.

Sl. 1. Zdenka Marković
(1884–1974)³

2. U prepisci dominiraju sljedeće teme: zdravlje i hrana, posao i radne aktivnosti, mjesto boravka i stanovanja, život u tuđini i putovanja (Bosna, Zagreb, Beograd, Krakov, Poljska).

3. Što se tiče z d r a v l j a , još pred odlazak u Grac Andrić piše Zdenki Marković (dalje ZM) 21. decembra 1922. iz Trsta da je slaba zdravlja i da se ne može navići na klimu. Iz istog grada se javlja ZM 29. januara 1923. i obavještava je:

Početkom febr. ostavljam Trst i idem za Grac. Nadam se oporaviti.

I u pismu S. B. Cvijanoviću 22. januara 1923. iz Trsta žali se na zdravlje:

Napatio sam se dovoljno u ova dva mesece. Lekar mi je savetovao da odmah napustim Trst. Srećom premestiše me u Grac. Oko 1. februara polazim tamo, sam ne znam da li u Konzulat ili u kakav sanatorij. Sad za sad marljivo kašljem.

Zatim 13. februara 1923. godine, dakle oko tri mjeseca nakon spomenutog pisma iz Trsta istoj djevojci, Andrić piše da je stigao u Grac i nada se da će, možda, i zdravlje biti bolje dodajući: *Jedno vreme bio sam ozbiljno rdavo*. U proljeće te godine, 8. aprila, javlja joj da nije najbolje sa zdravljem i da je radio mnogo u posljednje vrijeme. Pred kraj istoga mjeseca stanje se poboljšava, što se vidi iz rečenice: *Inače sam zdravo*. Isti ton nalazimo u pismu ZM 4. juna 1923 (*Ja sam dobro i zdravo*), iako jedan iskaz ukazuje na to da je imao zdravstvenih problema: *Zaboravih Vam kazati da sam nekoliko dana odležao i ovog proljeća, ali je prošlo dobro*.

³ Zdenka Marković je bila poznata polonistkinja iz Zagreba. Ona je, kao i Andrić saradivala sa KNJIŽEVNIMIG JUGOM. Studirala je hrvatski jezik i književnost u Zagrebu i Friburu (Švajcarska), gdje je doktorirala 1914. na temu O SHVATANJU DRAME KOD VOSPJANJSKOG. Pisala je novele, stihove u prozi, feljtone, putopise. Objavila je brojne prevode poljskih pisaca i studija o njima. Kada su se prvi put susreli, Andrić je imao 25 godina, a ona 33. Razmijenili su oko 120 pisama. Više o tome v. Karaulac 1980: 147–149.

Sl. 2. Svetislav Cvijanović
(1877–1961)⁴

U pismima Andrić se ne koncentriše samo na svoje zdravstveno stanje nego i tuđe. Tako se obraća ZM 4. juna 1923: *Žao mi je što se osjećate tako rđavo [...]*, kao i 3. septembra 1924: *Da li ste se oporavili dovoljno?* Nešto slično nalazimo i u pismu Vojislavu Jovanoviću 30. decembra 1923: *Žao mi je da ste bolesni*. Malo kasnije dodaje: *Svakako će mi biti drago da čujem, kako ste sa zdravljem*. *Želim Vam dobar oporavak [...]*. U pismu ZM 15. aprila 1923. saopštava: *I moja mama je bila teško bolesna ove zime; sad je bolje*. Sa zdravljem je povezana i hrana, koju pisac mnogo rjeđe spominje. Recimo, odmah po dolasku u Grac ističe da je ona loša (pismo ZM 13. februara 1923).

U pismu ZM 23. januara 1924. javlja da je *u glavnom zdravo i dobro*. Nekoliko mjeseci kasnije, 15. aprila, piše joj da se ničim ne može pohvaliti, a naročito ne zdravljem te nastavlja:

Bolje da i ne govorimo o tim brigama i nedaćama. Sve izdaje, osim moje stare, dobre, bosanske strpljivosti.

Posljednji put zdravstvenu temu spominje u pismu ZM 3. septembra 1924. godine: *Ja sam zdravo i radim dosta*.

4. U prepisci saznajemo ponešto o Andrićevom mjestu boravka i stana u Gracu. O ovom prvom nalazimo samo dvije opservacije i to o proljeću u Gracu:

Ni proljeće neće, nekako, da počne. Zima, pa zima. Još uvijek ložim u peć, i tješim se mislima (pismo ZM 15. april 1923). ♦ *Ovde je proljeće koje podsjeća na Bosnu* (pismo ZM 26. aprila 1923).

5. U pismu iz Graca ZM 13. februara 1923. Andrić saopštava: *Dobro sam se smestio sa stanom, iako provizorno*. U dva pisma saznajemo da se u Gracu preseljavao: *Do koji dan ću Vam pisati više*. Ovih dana se naime selim i imam domaćih briga (pismo ZM 8. aprila 1923). Taj događaj bio je Andriću povod za razmišljanje o ljudskim seobama koje su imale posebno značenje za umjetnike riječi, što je ovako izrazio:

⁴ Svetislav Cvijanović bavio se izdavačkom djelatnošću od 1904. do 1940. Objavio je oko 250 različitih izdanja iz književnosti, umjetnosti, istorije, filozofije, prava, leksikografije itd. O njemu će Andrić napisati 17. septembra 1920: *U opštoj nekulturnoj nesavesnosti vi ćete ostati jedini knjižar koji drži do literature i svog imena i ugleda* (više v. Karaulac 1980: 293–295).

Draga gospođice, danas sama primio Vašu kartu. Sve ove dane sam bio zaposlen u Konzulatu; i selio sam se. Sad sam se nekako smjestio, opet provizorno (pismo ZM iz Zagreba 26. aprila 1923).

Pisac nalazi razliku između odnosa prema životu i promjenama u njemu sadašnjih i ondašnjih pjesnika, ističući nemir kod prvih i sklad kod drugih.

Nekad su pjesnici slavili promjenu i buran život, mi današnji opjevavamo mir i stabilnost, jer svak pravi poeziju od onog čega nema i što mu nedostaje. Samo ima jedna fatalna razlika: oni su živeli sređeno, slavili nemir a mi iz naše rastrzanosti pjevamo o skladu.

Zatim se ponovo vraća na seobe, i to svoje.

Sve su to refleksije kad se čovjek seli i premješta, a ja, hvala Bogu, drugo i ne radim od kako znam za se. I neće mi preostati drugo nego da mjesec proglašim godinama a dane mjesecima pa će mi tako život izgledati dulji i mirniji. Ipak je kalendar velika stvar. Jeste li ikad pomislili koliko ima čisto čovečije hrabrosti u tom: proglasiti jedan božiji dan utorkom ili četvrtkom?

6. Tema p o s l a i r a d a je bila takođe značajna pa je stoga i dotiče u nižu epistola. U pismu 13. februara 1923. ZM piše da je stigao i Grac te da je jedini činovnik u Konzulatu, ali da ipak ima mnogo manje briga i posla nego u Trstu. Pri tome nastoji da piše, *boreći se sa svim teškoćama koje život stvara*. U pismu navedenoj mladoj prijateljici 8. aprila 1923. ističe da je mnogo radio u posljednje vrijeme. U tekstu upućenom istoj osobi i datiranom 4. junom 1923. stoji i rečenice koje se odnose na Andrićev književni rad:

Radim dosta, a nekako ne vidim rezultata. Cvijanović me goni da izdam pripovetke. Gledaću da ljetos da završim tu zbirku.

Andrić očigledno ima u vidu pripremu prve zbirke pripovijedaka koja će izaći naredne godine.⁵ U pismu ZM 3. septembra 1924. saopštava: *U Beogradu mi se štampa knjiga.*

Mjesec kasnije Andrić se javlja iz Višegrada: *Ovde sam već tri dana. Odmaram se i radim*. U pismu Svetislavu Cvijanoviću 14. jula 1924. Andrić ističe da je zauzet svakojakim poslovima. Iz pisma Živku Milićeviću 31. januara 1924. saznajemo da mu je Andrić poslao rad za prilog POLITIKE, ali nije bio odštampan te dodaje:

Možda, ima nekog razloga, nije bila zgodna. Ja ću gledati da se Politici odužim drugim prilogom, međutim hoću da Vas zamolim da biste bili ljubazni i vratili mi rukopis ovog fragmenta (i ako se „rukopisi ne vraćaju“), jer hoću da ga na drugom mestu upotrebim, a prepisa nemam.

⁵ Andrić, Ivo. PRİPOVETKE. Beograd: Srpska književna zadruga, 1924, kolo XXVII, 117 s.

Драгу Е. Милићевићу,
 ја те позива сам да се појавиш у
 списама у првом броју нове Европе. Који
 ће сам могао да издам није у стању
 да се. Могао, ма и који разлог, није
 било могуће. Ја те позивам да се појавиш
 у овом списама у првом броју нове Европе,
 у којем хоћу да се јавим да
 једини сам издате и вратио сам
 у рукопис овог списама (и
 ако се рукопис не вратио), јер
 хоћу да га издам у овом списама у
 овом, а не у другом списама!
 Драго поздравом, молим да се појавиш
 у овом списама у првом броју нове Европе.
 Драг 31. V. 24. Драг Милићевићу

Slika 3. Pismo Živku Milićeviću 31. 1. 1924. iz Graca

U pismu upućenom glavnom uredniku NOVE EVROPE⁶ Milanu Đurčinu (koji ga je maja 1923. pozvao da učestvuje u specijalnom junskom izdanju lista posvećenom sedamdesetogodišnjici smrti Branka Radičevića) Andrić piše:

Vrlo bih rado saradivao baš u tom broju N. E. samo bih hteo da znam mora li prilog biti o B. Radičeviću ili može biti originalna pesma ili proza. To ne razabirem iz Vašeg pisma, pa Vas molim da me o tom hitno, kartom, izvestite. U prvom slučaju, naime, bilo bi mi malo poteže, dok bi u drugom već našao nešto. U svakom slučaju gledaću da Vam štogod pošaljem.

Međutim, zbog velikih obaveza u Gracu nije uspio da napiše prilog o velikom srpskom pjesnikiku, o čemu i obavještava glavnog urednika NOVE EVROPE 31. maja 1923: *Dragi gospodine, žalim što Vam moram javiti da mi je nemoguće poslati Vam nameravani prilog za broj B. Radičevića.* Andrić piše još jedno pismu Milanu Đurčinu 14. septembra 1923. i ponovo se izvinjava što nije ispunio dato obećanje.

⁶ List NOVA EVROPA je počeo da izlazi 1920. u Zagrebu. U koncepciji ovog književno-političkog glasila izdvajala se misao o jedinstvu, toleranciji i uzajamnom poštovanju između jugoslovenskih naroda. Više o tome v. Bob Juričić 1986 (u naslovu toga rada stoji NOVA EPOHA, a u samome tekstu NOVA EVROPA).

Dragi gospodine, pre svega Vas molim da mi oprostite što nisam odmah odgovorio na Vašu prvu kartu. Meni je uistini žao što u Brankovu broju N. E. ne ću moći učestvovati. Nemam gotovih radova; one koje sam ljetos svršio morao sam ustupiti Njivi i Glasniku, da ispunim davno preuzete a neispunjene obveze. Imam nešto stihova; pregledao sam ih sve i našao da ne bi u-kako mogli poslužiti za taj broj; a da se rđavo prikažem ne bi koristilo ni Vama ni meni. Molim Vas i opet da me izvinete što Vam nisam prije odgovorio i verujete da ću Vam prvom prilikom poslati nešto proze za koji drugi broj N. E.

O svemu ovome Želimir Bob Juričić daje sljedeći komentar:

„Andrić nikada nije ispunio obećanje dato Đurčinu, da će se potruditi da napiše prilog za list. Nikad više nije objavljivao u NOVOJ EVROPI. Ne zna se da li ovde citirana pisma predstavljaju čitavu Andrićevu prepisku sa Đurčinom i zašto Andrić, kad je objavljivao u tako različitim srpskim, hrvatskim i bosanskim listovima, kao što su NJIVA, SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, MISAO, VARDAR, PUTEVI, NAROD, KRITIKA, nije smatrao važnim da nastavi saradnju sa NOVOM EVROPOM. Ovaj popularni hrvatski list prestao je da izlazi 1941, iste godine kad se Andrić povukao iz državne službe i sav posvetio pisanju“ (Bob Juričić 1986: 275).

U pismu ZM 15. aprila 1924. saznajemo da Andrić ima problema sa izdavanjem pripovijetke Put Alije Đerzeleza na poljskom, jer u tekstu izražava ljutnju adresiranu na Aleksandra Romana Sczepanskog (1882–1937), poljskog konzula u Zagrebu, čija je supruga Marija Znatowicz bila Andrićev prevodilac (Karaulac 2000: 206): *Već bi zaista mogla i gđa Sczepanska da jednom štampa tog ubogog Đerzeleza, ako misli uopšte da ga štampa; ili da znam bar da neće.* Pred kraj boravka u Gracu, u pismu istoj osobi 17. juna 1924. godine dolazi do izražaja isto Andrićevo razočarenje: *Na onaj poljski prevod ja više i ne mislim.,* da bi u pismu ZM 1. jula 1923. bio još oštrij:

Ta gđa iz Poljske bi zaista mogla da me već jednom ostavi na miru sa njenim književnim pretnjama, da će prevesti ovo ili ono. Neka ćuti i – prevodi.

U tome tekstu Andrić takođe piše da je na ovdašnjem univerzitetu pred dva dana položio doktorat. A onda dodaje:

Mnogo vremena i energije sam uložio u taj posao. Sad valja misliti, da se što-god pametnije radi. Ne znam kad ću na odsustvo.

Iz pisma saznajemo da Andrić ima problema za planiranim odmorom tog ljeta 1924. godine.

Ne znam tačno kad ću ove godine na odsustvo. Sve ide mučno i polako. Kad samo pomislim da ima ljudi koji se sada kupaju i sunčaju na mora, dok ja idem u ogrtaču i s kišobranom, kao čudovište! Sreća je da imam i poslova i briga pa mi ne ostaje mnogo vremena da mislim na klimu.

U istom pismu Andrić, jedini put u prepisci 1923. i 1924, spominje Miroslava Krležu, koga preporučuje za prevod na poljski jezik. Ovdje takođe nalazi-

mo nešto vezano za Grac: da se sestra ZM (Cvijeta) nalazila u to vrijeme u Judendorfu, izletištu desetak kilometara sjeverozapadno od Graca: *Molim Vas javite mi adresu gđice Cvijete; skočiću jednog dana vrlo rado do Judendorfa, ako bi i njoj posjeta činila veselje.* Međutim, u narednom pismu slijedi informacija da do susreta nije došlo zbog iznenadne smrti Andrićevog poočima Ivana Matkovića u 72. godini.

Vi ste se, izvjesno, čudili da Vam se tako dugo ne javih i da nisam posjetio gđicu Cvijetu u Judendorfu. Ja sam, međutim bio u Višegradu i vratio se. Moj stric i poočim Ivan Matković je 12 augusta naglo umro, i pozvali su me depešom. Teži udarac, u svakom smislu, nije me mogao zadesiti.

Nešto kasnije pisac dodaje: Sumnjam da je Vaša sestra još u Judendorfu, ako slučajno jest javite mi odmah. Dalje iznosi svoje utiske iz boravka u gradu na Drini: Ono nekoliko dana što sam proveo dolje u Višegradu, morao sam da tješim, da obavljam poslove i raspoređujem, pa nisam ni smio ni stigao da mislim na svoju žalost. A za poočimovu smrt kaže:

Tek ovde, kad sam opet sam, vidim šta nam je svima on bio i šta sam izgubio. Sad moram da činim ono što je čovjeku najteže: da se mirim sa smrću.

Iz posljednjeg gračkog pisma ZM 17. septembra 1924 (u kome se, između ostalog, zahvaljuje na saučešću: *Hvala Vam na saučešću. Uistinu je teško.*) saznajemo da Andrić prevodi neku pjesmu sa poljskog: *Draga gospođice, primio sam Vaše pismo i nastojaću da prevedem onu pjesmu, ali ne u stihovima nego u „ritmičkoj prozi“; mislim da neće biti rđavo, a ako gdje god pogrešim u riječi ili smislu molim Vas da ispravite.*⁷ U istome pismu javlja da će njegov odličan poznanik prof. Dr. F. A. Schmid (slav. filologiju predaje na ovd. univerzitetu) sa gđom doći u Zagreb, vjerovatno još ovog mjeseca pa je moli da mu bude na ruku savjetom i uputom i da ga lijepo primi.⁸ A zatim dodaje:

⁷ Na ovu temu vraća se nešto kasnije pismom ZM iz Beograda 13. novembra 1924. godine: *Da li ste već preveli onu pjesmu ili još čekate moj prevod; ja sam Vam rekao da bih je preveo u prozi. Treba li Vam? Hvala na lijepoj knjizi o Wyspianskom koja mi je poslata u Beograd. Upravo je sada čitam.* Pomenuta publikacija predstavlja poljski prevod doktorske disertacije Zdenke Marković pod naslovom POJECIE DRAMATU U WYSPIAŃSKIEGO (Karaulac 1980: 240). Ova tema biće završena 24. decembra 1924, kada Andrić javlja: *Drugo, što Vam nisam poslao obećani prevod. Preveo sam pesmu u prozi i onda sam video jednu stvar – da ova poljska poezija bez rime, bez zvuka i čara jezika splasne na nešto sasvim obično, gotovo banalno. Izostaviti ono *niewierna – inferno; oblicze – Beatrice*, ostaje ništa. E, sad šta da se radi? Kako da prevodim i pišem stvar koja mi se ne čini – bar u prevodu – ni najmanje lepa ni duboka? Više dana sam razmišljao o tom, a Vi, međutim, čekate na prevod. Oprostite, i javite mi šta ste zaključili.*

⁸ Heinrich Felix Schmid bio je Andrićev mentor za doktorsku disertaciju odbranjen u Gracu 1924. godine.

Stalo mi je da ponese dobre utiske iz naše zemlje. On je vrlo samostalan čovjek i neće Vam oduzimati mnogo vremena, tek da vidi da ima koga tamo.

Andrić u jednom pismu iznosi mišljenje o tadašnjim čitankama po kojima se radilo u školama:

Dragi. gosp. Jovanoviću, hvala Vam na sećanju i pažnji. – Sa velikim sam interesom čitao vašu čitanku. Ja zavidim naraštaju koji će iz nje steći prve pojmove o književnosti, naročito kad se setim onih nemogućih „hrvatskih“ čitanki iz kojih je nama austr. državljanima trebala da bude objašnjena naša književnost.

U pismu ZM iz Beograda 13. novembra 1924. saznajemo kako je Andrić doživio prelazak iz Graca u Beograd:

Draga gospođice, znam da se čudite mom ćutanju, međutim razlozi su, kao obično, prosti i mnogovrsni. Kao što sam očekivao, premješten sam iz Graca, kao sekretar, u Ministarstvo. Pakovanje, nervoza, put i ja se tek u Beogradu sjetim da Vam nisam preveo pjesmu i da sam svečano prekršio obećanje. Međutim u Beogradu se razbolim od angine. Ležati u jednom hotelu bolestan a u isto vreme imati briga i poslova u gradu, u Ministarstvu i t. d. nije prijatna stvar. Ali i to je prošlo. Sad imam relativno dobar i apsolutno skup stan, sa zdravljem sam bolje, a već za ostalo kako bude.

Andrić ovdje prelazi na drugu temu, ali se kontrastu između života u Gracu i Beograda vraća u sljedećem pasusu: *Posle gradačke tišine i čamotinje ova buka i jurnjava djeluje i dobro i rđavo.*, a onda govori o svojim planovima: *Svakako sada ostajem u Beogradu i vjerovatno ću imati prilike da dođem koji put i do Zagreba i da Vas posjetim.* U sljedećem pismu 24. decembra 1924. saopštava da je došlo do promjena:

Draga gospođice, dvostruko moram da Vas zamolim za oprostjenje. Prvo, što pišem i šaljem čestitku tek danas: sve sam mislio da ću moći Božić provesti u Zagrebu, i hteo sam da osvanem kod Vas, nenadno, na badnji dan. Međutim, desilo se da ostajem ovde i da uopće neću slaviti badnje večer.

Na kraju čestita Božić i Novu godinu te dodaje:

Žao mi je što to ne mogu da Vam zaželim lično, kao što sam mislio. Ovako će mi Božić proći nezapažen ili neugodno zapažen. Zvali su me neki ovdašnji poznanici ali neću ići; volim biti tužan nego neveseo. A odraslim dječacima ne pristoji ni jedno ni drugo.

Inače sam zdravo. Dosta posla u Ministarstvu, tako da slabo stižem na neki drugi rad. Mama mi je opet slaba a isto i tetka u Višegradu.

I ovo je, prema postojećim saznanjima, posljednje pismo koje je Andrić uputio te 1924. godine.

7. Treća značajnija tema je **b o r a v a k u t u d i n i** (inostranstvo), u kome ponekad provijava i nostalgija za sopstvenom zemljom. Iako bi se sa stra-

ne moglo pomisliti da je Andrić bio srećan zbog pružene mu prilike da živi u modernim, kulturnim, civilizovanim i mirnim evropskim mjestima, mjestima dalekim od balkanskih sporova i obračuna, Andrićeva gračka prepiska pokazuje da nije baš tako. Iz pisma Svetislavu Cvijanoviću 10. februara 1923. godine, dakle, neposredno po dolasku u Grac iz Trsta, doznajemo da se Andrić osjećao kao u progonstvu.

Dragi g. Cvijanović, ima nekoliko dana da sam ovde na radu. Osećam se nešto bolje. Možda ste mi pisali u Trst? Ako niste, pišite mi ovamo, i pošaljite ako ima što novo. Osećam se vrlo daleko od zemlje i kao po drugi put interniran.

U pismu ZM 13. februara 1923. godine isto tako ne ispoljava oduševljenje životom u tuđini: [...] *za mene, život u inostranstvu jest i ostaje kazna i ispaštanje.* U sredini istoga teksta svoj život i rad u inostranstvu naziva *nadničarenjem u tuđini: Nastojim da pišem, boreći se sa svim teškoćama koje život (u stvari nadničarenje u tuđini) stvara.* Iz prepiske je vidljivo da Andrić prati događaje u zemlji i da je zbog nekih od njih vrlo zabrinut. To se naročito tiče bolne tačke Andrićeve generacije – jedinstva i ujedinjenja. Kada se to dovede u pitanje, Andrić već ne bira riječi, nije to više mirni, odmjereni staloženi diplomata.

Ali što me još uznemiruje to su prilike u zemlji. Jugoslovenska kriza je blizu vrhuncu; sve što je zla i nevaljala diglo se i uzavrelo. Pokatkad ne mogu da izdržim; banuću jednom u sav taj haos i baciti se svom težinom kao 1912. Ujedinjenje valja provesti ponovo, ono prvo je, bar za Zagreb, bilo prejevtino, a platićemo ga ili mi ili taj Radić⁹ i fukara koja je oko njega kao rulja seoskih pasa oko slepca.

U pismima Andrić spominje niz mjesta u kojima je boravio ili se sprema da otputuje. Nešto više zadržava se na Krakovu i Poljskoj. Jedan od povoda je boravak ZM u toj zemlji. S tim u vezi piše joj 13. februara 1923. godine:

Draga gospođice, juče sam primio vaše pismo. I sve vaše karte sam u redu primio. Mnogo me interesira ono što pišete o Poljskoj. Uvek sam znao, pa i pisao, da to nije srećna zemlja. To me je i privuklo nekad kao bečkog studenta da odem u Krakov; i to je ono što me danas odbija da idem u Varšavu ili da još jednom vidim Krakov, grad u kom sam bio jednu godinu na svoj način srećan. Ali zaboraviti je neću nikad.

U nastavu ističe nadu da će mu Zdenka i dalje pisati o utiscima iz Poljske. U epistoli istoj djevojci 4. jula 1923. iz Višegrada Andrić javlja:

Ovde sam već tri dana. Odmaram se i radim. Ako mi se produži odsustvo nadam se otići malko na more.

⁹ Radi se o Stjepanu Radiću (1871–1928), koji je do izbora 1925. godine negirao ujedinjenje.

Slijedi informacija o nedavnom boravku u Beogradu:

Draga gospođice, tek sada stižem da Vam se javim. Putovanje je bilo vrlo interesantno i ugodno ali zamorno. U Beogradu sam proveo nekoliko lijepih dana s Vojnovićem. Imaju savršenu operu. Teška srca sam ostavio Beograd.

Iako studentskim (predratnim) boravcima u Zagrebu nije bio oduševljen (Poljak 2002: 14–17, 21–23), Andrić u istom pismu kaže:

Najprijetnije se sjećam kratkog boravka u Zagrebu i Vašeg srdačnog dočeka. Pozdravite sve Vaše i zahvalite im još jednom.

Iz nekih dijelova prepiske saznajemo o Andrićevim planovima. Tako 4. juna 1923. godine piše ZM da se sprema toga ljeta na put u Bosnu te dodaje: *Bog zna hoću li se vratiti u Graz.*

U nekim pismima Andrić kratko ocrtava pojedine gradove, kao npr. Dubrovnik – *Znam iz iskustva: Dubrovnik je vetrovit i neprijatan sve do kraja Aprila.*

8. U epistolarnim tekstovima Andrić je ostavio niz dubokih misli bliskih aforizmima. Recimo:

Godina i dugova čovek uvek ima previše (pismo Vojislavu Jovanoviću 16. oktobra 1923). ♦ Tako naš život i nije drugo nego posrtanje od teškog do nemogućeg (pismo ZM 4. juna 1924).

Ponekad se radi o dužem razmišljanju, recimo o vještini življenja.

Nije vještina u tome da se čovek odbrani od rđavih iskustava, jer to je nemoguće, nego da se umjedne izdići nad njih; a to je opet teško. Tako naš život i nije drugo nego posrtanje od teškog do nemogućeg. A ko može svetu iskustava da suprostavi svet misli taj živi u miru, i ta je ravnoteža najviše što čovek može postići (pismo ZM 4. juna 1923).

9. Kompozicija Andrićevih privatnih pisama nije unificirana pa u jednim podatak o mjestu i datumu dolazi na početak, a u drugim na kraj. Na jezičkom planu zapažamo niz specifičnosti. Štajersku prijestonicu piše čas kao *Grac* (u pismima iz 1923. godine 22. i 29. januara, 10. februara, 16. oktobra, 30. decembra i 31. januara 1924), čas kao *Graz*, što preovladava (1923: 13. februar, 26. april, 28. maj, 4. juni; – 1924: 23. januar, 15. april, 17. juni, 14. juli, 1. avgust, 3. i 17. septembar, 13. novembar). U službenoj korespondenciji (pismu Ministarstvu 23. juna 1924) nalazimo samo *Grac*, i to sedam puta. U imenovanju gradova i mjeseci ponekad upotrebljava skraćenicu (*Zgb.*, *febr.*). Samo u dva pisma ZM daje gračku adresu, i to službeno: *Graz Konsulat SHS Schubertstr. 16.* (6. i 10. februara 1923). U pismu istoj osobi iz Venecije 29. januara 1923. koristi drugo ime toga grada: *Mleci* (što ponavlja i u pismu ZM 6. februara 1923: *Draga gospođice, javljao sam Vam se iz Trsta i Mletaka*). U piščevu ortografiju ponekad se uvlači njemački način pisanja (*Dubrovnik je vjetrovit i neprijatan sve do Aprila*).

10. Najveći dio pisama sačinjen je na ekavici: od 25 analiziranih 15 je na ekavici, a 10 na ijekavici. U prepisci sa ZM situacija je obrnuta: 9 pisama je na ijekavici i 4 na ekavici. Za jedan se tekst ne može utvrditi da li se radi o ekavici ili ijekavici budući da se pojavljuju samo dvije riječi sa refleksom jata: jedna ekavska, druga ijekavska.

Grac, 6. II 1923.

*Draga gospođice, javljao sam Vam se iz Trsta i Mletaka. Sad ostajem **ovde** po poslu. Očekujem da mi se javite. Dok se **smjestim** više. Vas i Vaše pozdravlja Ivo Andrić*

Graz Konzulat SHS Schubertstr. 16

U ekavskim tekstovima ponekad se provuče pokoji ekavizam.

*Dobro sam se smestio sa stanom, iako provizorno. Grad sam po sebi je **lijep** ali žalostan (pismo ZM 13. februara 1923). A odraslim **dječacima** ne pristoji ni jedno ni drugo (pismo ZM 124. decembra 1924). Nema gotovih radova; one koje sam **ljetos** svršio morao sam ustupiti Njivi i Glasniku, da ispunim davno preuzete a neispunjene obaveze (pismo glavnom uredniku Nove Evrope 14. septembra 1923).*

Ali se i u ijekavskim pismima koji put prokrade ekavizam.

*Nekad su pjesnici slavili promjenu i buran život, mi današnji opjevavamo mir i stabilnost, jer svak pravi poeziju od onog čega nema i što mu nedostaje. Samo ima jedna fatalna razlika: oni su **živeli** sređeno, slavili nemir a mi iz naše rastrzanosti pjevamo o skladu. Sve su to refleksije kad se čovjek seli i premješta, a ja, hvala Bogu, drugo i ne radim od kako znam za se. I neće mi preostati drugo nego da mjesece proglasim godinama a dane mjesecima pa će mi tako život izgledati dulji i mirniji. Ipak je kalendar velika stvar. Jeste li ikad pomislili koliko ima čisto **čovečije** hrabrosti u tom: proglasiti jedan božiji dan utorkom ili četvrtkom? [...] Pokatkad ne mogu da izdržim; banuću jednom u sav taj kaos i baciti se svom težinom kao 1912. Ujedinjenje valja provesti ponovo, ono prvo je, bar za Zagreb, bilo prejeutino, a platićemo ga ili mi ili taj Radić i fukara koja je oko njega kao rulja seoskih pasa oko **slepca**. Inače sam zdravo. **Ovde** je proljeće koje podsjeca na Bosnu (pismo ZM 26. aprila 1923). ♦ *Draga gospođice, primio sam Vaše pismo. Hvala. Žao mi je što se osjećate tako rđavo i što imate rđava iskustva s ljudima. Drukčije ne može ni da bude. Nije vještina u tome da se **čovek** odbrani od rđavih iskustava, jer to je nemoguće, nego da se umjedne izdići nad njih; a to je opet teško. Tako naš život i nije drugo nego posrtanje od teškog do nemogućeg. A ko može **svetu** iskustava da suprostavi **svet** misli taj živi u miru, i ta je ravnoteža najviše što **čovek** može postići. (Svi propovjednici propovjedaju u **nedelju**, samo ja u **ponedeljak!**) Nego, dosta. Međutim ste i Vi možda postali bolje raspoloženi, pa vam moje pismo dolazi kao sasvim zakasnila utjeha. – Ja sam dobro i zdravo. Spremam se ljetos u Bosnu. Bog zna hoću li se vratiti u**

*Graz. Radim dosta, a nekako ne vidim rezultata. Cvijanović me goni da izdam **pripovetke**. Gledaću da ljetos da završim tu zbirku.* (pismo ZM 4. juna 1923). U nastavku ovog pisma u formi dodatka (P. S.) slijedi: *Ako, koncem ovog mjeseca dobijem odsustvo zadržao bih se rado dan-dva u Zagrebu. Javite mi, molim vas, mora li **čovjek** telegrafirati radi hotela i koji sada otprilike najbolji.* ♦ *U Beogradu sam proveo nekoliko lijepih dana s Vojnovićem. Imaju savršenu operu. Teška srca sam ostavio Beograd. **Ovde** sam već tri dana* (pismo ZM 4. jula 1923). ♦ *Draga gospođice, primio sam i pismo iz Zagreba i **poslednju** kartu* (pismo ZM 1. avgusta 1924). ♦ *Ono nekoliko dana što sam proveo dolje u Višegradu, morao sam da tješim, da obavljam poslove i raspoređujem, pa nisam ni smio ni stigao da mislim na svoju žalost. Tek **ovde**, kad sam opet sam, vidim šta nam je svima on bio i šta sam izgubio* (pismo ZM 3. septembra 1924).

U jednom ekavskom tekstu pojavljuje se tipičniji za hrvatski jezik glagol *interesirati se*; *Mnogo me **interesira** ono što pišete o Poljskoj* (pismo Zdenki Marković 13. februara 1923). Treba napomenuti da Andrić dosljedno upotrebljava *prevod*, a ne *prijevod*. Na jednom mjestu nalazimo prilog *uopće* (pismo ZM 24. decembra 1924) i imenicu *obveza* (*da ispunim davno preuzete a neispunjene **obveze***; pismo Đurčin 14. septembra 1924). U tekstu upućenom Ministarstvu spoljnih poslova 23. juna 1924. kaže da govori i *rumunjski*. U nizu pisama Andrić primjenjuje gramatičku interpunkciju (umjesto logičke).

Literatura i izvori

- Andrićev Gralis-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>. Stanje 15. juni 2010.
- Bob Juričić 1986: Bob Juričić Želimir. Ivo Andrić i NOVA ЕРОНА. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd, god. V, sv. 4. S. 267–275.
- Karaulac 1980: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd – Sarajevo.
- Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973) – Privatna pošta*. Novi Sad.
- Palavestra 1992: Palavestra, Predrag. *Knjiga o Andricu: književne teme X*. Beograd.
- Poljak 2002: Poljak, Željko. *Hrvatski književnik Ivo Andrić*. Zagreb.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz / Nobe-lovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd.
- Vlatković 1975: Vlatković, Dragoljub. Iz diplomatskog službovanja Ive Andrića. In: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. Novi Sad, knj. 23, sv. 2. S. 385–390.

Analizirana pisma i njihovi izvori

- 1) Pisma Zdenki Marković **a)** iz Graca 1923: 6. i 13. februara, 7. i 26. aprila, 4. juna, 4. jula, 1924: 23. januara, 15. aprila, 17. juna, 1. avgusta, 3. i 17. septembra, **b)** iz Venecije: 29. januara 1923, **c)** iz Trsta: 6. februara 1923, **d)** iz Beograda: 13. novembra i 24. decembra 1924 (Karaulac 1980: 228–241).
- 2) Pisma Svetislavu Cvijanoviću **a)** iz Trsta 22. januara 1923, **b)** iz Graca 10. februara i 14. jula 1924 (Karaulac 1980: 328–330).
- 3) Pisma Vojislavu Jovanoviću (Marambou) iz Graca 16. oktobra i 30. decembra 1923 (Palavestra 1992: 335).
- 4) Pismo Živku Miličeviću iz Graca 31. januara 1924 (Tošović 2008: 50–51).
- 5) Pisma Milanu Đurčinu, glavnom uredniku NOVE EVROPE iz Graca 9. i 31. maja, 14. septembra 1923 (Bob Juričić 1986: 273–275).

Ilustracije

- Sl. 1. Zdenka Marković – Karaulac 1980: 144.
- Sl. 2. Svetozar Cvijanović – Karaulac 1980: 292.
- Sl. 3. Slika 3. Pismo Ž. Miličeviću 31. 1. 1924. iz Graca – Tošović 2008: 32.

Skraćenice

ZM: Zdenka Marković

Branko Tošović (Graz)

Andrićs Korespondenz aus der Grazer Zeit (1923–1924)

In dieser Arbeit ergeht eine Analyse von Andrićs dienstlichen (diplomatischen) und privaten Briefen aus den Jahren 1923 und 1924, die größtenteils aus Graz, aber auch aus Triest, Višegrad und Belgrad abgeschickt wurden. In der Korrespondenz dominieren folgende Themen: Gesundheit, Arbeit, Wohnort, Leben in der Fremde und Reisen. In den Episteln finden zahlreiche Persönlichkeiten aus dem öffentlichen, kulturellen und literarischen Leben Erwähnung.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Sprache

Језик

Jezik

Биљана Бабић (Бањалука)

Именице изведене суфиксима турског поријекла у Андрићевим приповијеткама – грачки опус

У раду је указано на заступљеност именица изведених суфиксима турског поријекла у приповијеткама Иве Андрића из његовог грачког опуса. Анализиране су именичке изведенице са турским суфиксима: **-лија**, **-џија**, **-лук**, **-(х)ана**, с циљем цјеловитијег приказа ових творбених типова код Андрића у приповијеткама из грачког периода.

1. 0. Познато је да су у прошлости у српски лексички корпус, током вишевијековне турске окупације, ушле многе ријечи оријенталног поријекла. Ове ријечи с правом се називају турцизмима, јер је турски језик био посредник у „преношењу бројних арапских, персијских и др. речи које су се претходно укорениле у турском“ (Радић 2001: 8) језику. Међу таквим ријечима свакако су и именице које смо у нашем раду означили као именице изведене суфиксима турског поријекла **-чија/-џија**, **-лија**, **-лук** и **-(х)ана**.¹ У ствари, **-чија/-џија**, **-лија**, **-лук** и **-(х)ана** су „турске творбене морфеме (тачније творбене морфеме турског порекла)“ односно именички суфикси који се „у српском језику бележе углавном од XVII и XVIII века, најпре у готовим позајмљеницама, а затим у тзв. хибридним образовањима“ (Stachowski 1961: 121–122).² Поред тога, веома је важно нагласити да су се управо ови суфикси у већини случајева наметнули као „значајна творбена средства“ (Радић 2001: 11) како у широј језичкој употреби тако и у књижевно-мјетничким текстовима. Сасвим је онда разумљиво што су именице изведене суфиксима турског поријекла заступљене и у дјелима писаца чија тематика се односи на период турске владавине на Балкану, међу којима су наравно и романи и приповијетке Иве Андрића. У складу с тим, у нашем раду смо ексцерпирали грађу из Андрићевих приповијетки из грачког периода³ („Мустафа Маџар“, „Рзавски брегови“, „Љубав у касаби“, „У мусафирхани“, „У зиндану“, „Искушење у ћелији број 38“, „На други дан Божића“, „Први дан у Сплитској тамници“, „Ноћ у Алхамбри“) те класификовали и анализирали пронађене примјере. Навели смо именице са пратећим контекстом да би значење самог примјера било јасније. Уколико се примјер појављује више пута у различитим падежним облицима, бирали смо форму номина-

¹ Чињеница је да се турска владавина на Балкану „неизоставно уткала у све његове поре, државотворну, политичку, економску, верску, а није остала по страни ни културна и језичка“ (Радић 2001: 7).

² Преузето из: Радић 2001: 11.

³ Тошковић, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd, 2008: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.

тива једине или множине по могућности. Списак скраћеница приповијетки из којих смо ексерпирали грађу налази се послије закључног дијела рада (т. 4. 0).

2. 0. Класификација и анализа грађе

У лексикографском смислу турцизми су у нашој литератури у доброј мјери освијетљени, при чему не заостају ни радови о фонолошкој и морфолошкој адаптацији турских елемената.

Што се тиче литературе из области творбе ријечи, запажено је да се проблематика страних језичких елемената уопште, а самим тим и турцизма, може на синхронном плану „сажети у две констатације:

а) огроман број страних речи је немотивисан (бокс, бригада, јорган, машина, стаж, туфек, шпорет; динар, дисидент, комедија, муштулук, јабанџија, авџија, статор, прерија);

б) јављају се хибридне формације различитог творбеног састава:

– основински део је страног, а формантски домаћег порекла (*скелар, дуџмар, машинац, монтирање, нафџаш*);

– основински део је домаћи, а формантски страни (*безобразлук, вези-стиа, њаваштор, млекаџија, џреваранџи, шџокавиз/а/м*);

– оба конституента су страног, али не истојезичког порекла (*ликерџија, лојовлук*)“ – Ћорић 2008: 66.

У нашем раду регистроване примјере ћемо класификовати према суфиксима а унутар сваког суфикса по азбучном поретку. Наша анализа ићи ће у правцу утврђивања присуства изведеница са турским суфиксима -**џија**, -**лија**, -**лук**, -(**х**)**ана** као и да ли су у питању ријечи оријенталног поријекла или хибридне формације.

2. 1. Именице на -**џија**/**-џија**

Најпродуктивнији турски суфикс у српском језику без сумње је суфикс -**џија**/**-џија**. Њиме се у турском језику „углавном од именичких основа, граде именице у значењу особе која се бави одређеним занимањем, односно у значењу вршилаца радње уопште“ (Радић 2001: 16).⁴ Међу турским суфиксима на балканословенском терену овај суфикс се „јавља у варијантама -**џи** и -**џи**, односно њиховим адаптационим формама -**џија** и -**џија**. При том се краћа, изворнија форма -**џи**/**-џи** сачувала тек у малом броју архаичних и творбено углавном непрозирних облика [...] док је дужа форма обновила продуктивност“ (Радић 2001: 16). Евидентно је да у савременом срп-

⁴ „Ређе се овим суфиксом граде именичке изведенице у значењу особе са склоношћу која проистиче из одређене радње, тј. особе са каквом карактерном особином“ (Кононов 1956: 102–104).

ском језику потпуну предност има аломорф **-џија**, што се односи и на примјере које смо регистровали у Андрићевим приповијеткама из грачког периода.

Андрић није усамљен случај међу писцима који су у свој писани израз унијели образовања са турским суфиксима између осталог и као „једно од стилских средстава у сликању појединих друштвених средина“ (Радић 2001: 18).

У нашој грађи потврђени су сљедећи примјери са суфиксом **-џија**:

2.1.1. *гућанџија*⁵: Али он ухвати и удави двојицу сарајских *гућанџија*, који су га јавно оговарали, прије него што се ико могао за њих заузети (ММ393⁶).

2.1.2. *канџија*⁷: Сви утонуше у пуцању *канџије* којом је шибао коња. (ММ391)

2.1.3. *кириџија*⁸: Сутрадан чаршија сазнаде, с великим чуђењем, да је отишао и да је у пољу напао неке *кириџије* и изранио их, а коње им расплашио. (ММ381)

2.1.4. *Мамелеџија*⁹: Из разговора разабире полако: болесни Турчин је Осмо *Мамелеџија* из Сарајева, а онај други Мехмед Пљевљак (Ум438¹⁰).

2.1.5. *мејданџија*¹¹: Не усуђујући се да јавно кажу шта мисле, они су само жалили што погибоше толики Турци, међу њима и чувени јунаци и *мејданџије*. (ММ393)

2.1.6. *џобџија*¹²: Све се разбјежа и посакрива, оста сам Али-хоџа који је ишао пред *џобџијама*, прикован десним ухом уз дирек на капији (РБ399¹³).

2.1.7. *ханџија*¹⁴: Напи се само воде, па леже и не погледавши више Абдуселам-бега, а *ханџији* запријети да је убити свакога ко га пробуди, био пас, кокош или човјек (ММ387).

⁵ Шкаљић 1973: 226.

⁶ Такође: *гућанџије* ЉуК417, 426, 431.

⁷ Шкаљић 1973: 390.

⁸ Шкаљић 1973: 409.

⁹ Овај примјер није забиљежен у Шкаљићевом рјечнику. Речник Матице српске биљежи именицу *мамелук*, која би могла бити основинска ријеч за изведеницу *Мамелеџија*.

¹⁰ Такође: *Мамелеџија* Ум442, 443, 444, 447, *Мамелеџије* Ум442, 444, 449, *Мамелеџији* Ум444, *Мамелеџију* Ум443, 444, 447.

¹¹ Шкаљић 1973: 454.

¹² Шкаљић 1973: 619.

¹³ Такође: *џойчије* РБ399.

2.1.8. *џамџија*¹⁵: Папо, *џамџија*, жени двојицу синова одједном (ЉуК431).

2.1.9. *шаљивџија*¹⁶: Одједном одлучи да их гони у Сарајево и да их преда старом другу Јусуфагићу, богаташу и *шаљивџији* (ММ383).

Именице пронађене у нашој грађи углавном су са значењем занимања односно вршилаца радње (*дућанџија*, *кириџија*, *мејданџија*, *џобџија*, *ханџија*, *џамџија*, *шаљивџија*). Пронађени примјери су сви, осим једног са хибридном творбом (*шаљивџија*), по свом поријеклу из оријенталних језика. Мотивисане лексичке јединице су: *дућанџија* мотивисана именицом *дућан*, *мејданџија* именицом *мејдан*, *џобџија* – топ, *ханџија* – хан, а у примјеру *шаљивџија* основинска ријеч је домаћа тј. питању је придјев *шаљив*.¹⁷ С друге стране, у мањини су немотивисани случајеви. На примјер – *канџија*, *кириџија*, *џамџија* су адаптиране форме.

2. 2. Именице на -**лија**

У турском језику се помоћу суфикса -**лија** граде изведенице од именичких основа. „По својим творбено-семантичким карактеристикама, ове изведенице представљају придеве, обично описне [...] или именице, најчешће етнике у ширем смислу“ (Радић 2001: 34).

У нашој грађи потврђени су сљедећи примјери са суфиксом -**лија**:

2.2.1. *авлија*¹⁸: У *авлији* му деф бије, кућа се пролама од сватова (ЉуК431¹⁹).

2.2.2. *балија*²⁰: – Овди је дошао да се излежава! Није ми доста здравих *балија*! (Ум441²¹).

2.2.3. *џамуклија*²²: Само су му непрестано тјешњале *џамуклије* и краћао хабит (Ум433).

¹⁴ Шкаљић 1973: 310.

¹⁵ Шкаљић 1973: 232.

¹⁶ Шкаљић 1973: 580, али не у овом лику већ у лику *шалџија*.

¹⁷ „За творбу речи су, познато је, битне само мотивисане лексичке јединице, дакле оне које према себи имају одговарајућу основинску реч. Под основинском речу подразумева се реч која се са дериватом налази у творбеној вези, тј. која деривату даје свој израз и садржај“ (Ђорић 2008: 73).

¹⁸ Шкаљић 1973: 106.

¹⁹ Такође: *авлијом* ММ373.

²⁰ Шкаљић 1973: 118.

²¹ Такође: *балији* У4451.

²² Шкаљић 1973: 508.

2.2.4. *Сџамболија*²³: Био је одјевен као *Сџамболија*, широко и богато. (ММ374).

Дакле, пронађена су свега четири примјера и сва четири су оријенталног поријекла. Напоменућемо и то да је само један од њих етник (*Сџамболија*). Прва три примјера су немотивисане ријечи, док четврти примјер у основи има именицу *Сџамбол*.

2. 3. Именице на -лук

Творбени систем српског језика у свом инвентару има и суфикс -лук те самим тим и изведенице образоване помоћу овог суфикса. „По својим творбено-семантичким особеностима ова образовања најчешће представљају именице апстрактног значења [...] али она могу припадати и другим семантичким категоријама, на пример категорији места, или предмета наменског карактера, тј. средстава“ (Радић 2001: 63). П. Радић сматра да је управо то последица његове шире заступљености код наших писаца, међу које убраја и И. Андрића (Радић 2001: 64).

У нашој пак грађи потврђена су само два примјера са суфиксом -лук:

2.3.1. *миндерлук*²⁴: Тада она одлази у мрачну собу да гризе прсте, сједи на *миндерлуку* и гледа како се све јаче смркава (ЈБуК418).

2.3.2. *ѿоѿанлук*²⁵: Зар не видиш да се вас надуо од пића и *ѿоѿанлука*? (Ум445).

Регистрована су свега два примјера, од којих је један, именица са значењем мјеста (*миндерлук*), по поријеклу из турског језика док је други, именица са апстрактним значењем, настао као последица хибридне творбе (*ѿоѿанлук*). Дакле, именица *ѿоѿанлук* мотивисана је домаћом ријечи *ѿоѿан* која јој се налази у основи.

2. 4. Именице на -(х)ана

Овај турски суфикс је по „пореклу персијски апелатив *кућа*, одакле потиче месни карактер ове творбене морфеме у турском“ (Кононов 1956: 112). Наравно, у српским народним говорима усљед губљења гласа **х** овај суфикс као такав је нестабилан те често долази без иницијалног **х**, односно јавља се у форми -ана. „Тиме је овај суфикс у српском постао једна од ретких турских творбених морфема које имају вокал у иницијалној позицији, што је ограничило домете језичких појава на морфемском споју“ (Радић 2001: 112).

У нашој грађи потврђени су сљедећи примјери са суфиксом -(х)ана:

²³ Шкаљић 1973: 572.

²⁴ Шкаљић 1973: 464.

²⁵ Шкаљић 1973: 520.

2.4.1. *кавана*²⁶: А трећег дана у јутро, док сам пред *каваном* на обали пио кафу приђе ми један висок, рђаво одјевен човјек, црвен у лицу, ријетких бркова, са старим сламнатим шеширом на глави (ПдСт484).

2.4.2. *механа*²⁷: Сељаци се навикоше да иду у грунтовницу као и у цркву или *механу* (РБ402²⁸).

2.4.3. *мусафирхана*²⁹: Све је на тој великој божјој лађи која путује: варошица и њиве и манастир и *мусафирхана* (Ум446³⁰).

Као што се може закључити, сва три регистрована примјера су именице мјесног карактера поријеклом из оријенталних језика, од којих први нема сачувано иницијално *x* у оквиру суфикса (*кавана*) док га друга два чувају (*механа*, *мусафирхана*). Примјери *кавана* и *мусафирхана* су мотивисне ријечи у чијој основи се налазе лексеме *кава* односно *мусафир*, док је *механа* немотивисана ријеч.

3. 0. Закључак

Именице изведене суфиксима турског поријекла **-чија/-ција**, **-лија**, **-лук** и **-(х)ана** у приповијеткама Иве Андрића из његовог грачког опуса нису бројне. Потврђено је свега осамнаест примјера у шест од укупно девет приповједака. То је и очекивано, јер приповијетке у којима немамо потврђених изведеница са испитиваним суфиксима (осим једне приповијетке „Први дан у Сплитској тамници“ са једним примјером) не односе се на период турске владавине на Балкану, што је у потпуности у складу са констатацијом да је Андрић у свој писани израз уносио образовања са турским суфиксима између осталог и као стилско средство у сликању дате друштвене средине.³¹

Грађа нам је потврдила да су најбројније именице са суфиксом **-ција** (половина од укупног броја: *кириција*, *шаљивција*, *ханција*, *канција*, *дућанција*, *мејданција*, *џобција*, *џамција*, *Мамелеција*). Готово сви примјери са овим суфиксом су ријечи оријенталног поријекла изузев једног примјера (*шаљивција*). Међу примјерима присутно је и једно презиме (*Мамелеција*), које није регистровано као одредница у Шкаљићевом рјечнику. Присуство осталих суфикса **-лија**, **-лук**, **-(х)ана** забиљежено је у мањој мјери (*авлија*,

²⁶ Шкаљић 1973: 381.

²⁷ Шкаљић 1973: 454.

²⁸ Такође: *механе* РБ406.

²⁹ Шкаљић 1973: 476.

³⁰ Такође: *мусафирхана* Ум446, 449, *мусафирхани* Ум433, 435, 440, 448, *мусафирхану* Ум433, 437, 438, 441, 443, 447, 448.

³¹ У вези с Радићевом констатацијом цитираном под тачком 2.1.

Стамболија, њамуклија, балија; миндерлук, њојанлук; механа, мусафирхана, кавана).

Пронашли смо два случаја тзв. хибридне творбе тј. суфикси **-џија** и **-лук** додати су корјенској морфеми словенске провенијенције, и то: *шаљивџија* и *њојанлук*, што нам указује да су овакви примјери присутни код Андрића у приповијеткама из грачког периода, али да су у мањини.

На основу анализираних примјера можемо констатовати да преовладавају мотивисане ријечи (дућанџија, кириџија, мејданџија, тобџија, ханџија, шаљивџија; Стамболија; миндерлук, поганлук; механа, мусафирхана) над немотивисаним.

С обзиром на изнесене чињенице, било би веома занимљиво ексерпирати турцизме са суфиксима **-џија/ -џија, -лија, -лук** и **-(х)ана** из осталих Андрићевих приповијетки и упоредити их са изведеницама из приповијетки грачког периода како би се добила комплетна слика о овој проблематици.

4. 0. Списак и значење скраћеница Андрићевих приповијетки грачког периода из којих је ексерпирана грађа³²:

ММ – Мустафа Маџар

Рб – Рзавски брегови

Ум – У мусафирхани

ЉуК – Љубав у касабима

Уз – У зиндану

ПдСт – Први дан у Сплитској тамници

Литература

Глибановић-Вајзовић 1979: Glibanović-Vajzović, Hanka. *O tumačenju riječi orijentalnog porijekla u djelu Petra Kočića*. Sarajevo: Institut za jezik.

Пецо 1987: Пецо, Асим. Творбени процеси у области српскохрватских оријентализама. In: *НССВД* 16/1.

Радић 2001: Радић, Првослав. Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском. In: *Инстџиџиџи САНУ*. Књ. 17. Београд.

Радовић-Тешић 2002: Радовић-Тешић, Милица. Именице с префиксима у српском језику. In: *Инстџиџиџи САНУ*. Књ. 17. Београд.

Ћорић 2008: Ћорић, Божо. *Творба именица у српском језику (огабране шеме)*. Београд: Друштво за српски језик и књиевност Србије.

³² Скраћенице за приповијетке из грачког периода: 'Искушење у хелији број 38', 'На други дан Божића', 'Ноћ у Алхамбри' нисмо наводили пошто у њима нисмо нашли потврде за именице са суфиксима **-лија, -џија, -лук, -(х)ана**.

Ћорић 2009: Ћорић, Божо. *Линџомарџиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Шкаљић 1979: Шкаљић, Абдулах: *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево.

Viljana Babić (Banjaluka)

Nouns derived by suffixes of Turkish origin in Andrić's stories written in Graz

The paper points out the presence of the nouns derived by the suffixes of Turkish origin in Ivo Andrić's short stories from the Gratz oeuvre („Mustafa Madžar“, „Rzavski begovi“, „Ljubav u kasabi“, „U musarfhani“, „U zindanu“, „Iskušanje u ćeliji broj 38“, „Na drugi dan Božića“, „Prvi dan u splitskoj tamnici“, „Noć u Alhambri“). It is a well-known fact that many words of the Oriental origin entered the Serbian lexical corpus during the centuries of Turkish reign. These words are called „Turkish loanwords“, as the Turkish language was the mediator of transference of numerous Arabic, Persian, and other words. Our analysis of the derivational words with Turkish suffixes in the corpus of Andrić's Gratz stories incorporates the nouns with the following suffixes: **-lija, -džija, -luk, -(h)ana**.

Биљана Бабић
Филозофски Факултет
Универзитет у Бањалуци
b_m_babic@yahoo.co

Дијана Црњак (Бањалука)

Глаголски прилог садашњи у Андрићевом грачком опусу и његови преводни еквиваленти на њемачки

У раду се анализира употреба глаголског прилога садашњег у Андрићевим грачким приповијеткама, као и његови преводни еквиваленти на њемачки језик. Глаголски прилог садашњи посматран је као кондензатор реченичног садржаја, будући да таква његова употреба нуди широку лепезу семантичких интерпретација.

1. Уводне напомене

Предмет проучавања овог рада јесте употреба глаголског прилога садашњег у Андрићевим приповијеткама насталим у Грацу¹, са циљем да се истакну основне особине ове глаголске категорије као кондензатора реченичног значења, да се утврди његова фреквентност и семантичке интерпретације које при том нуди у наведеном дјелу.

О глаголском прилогу садашњем у досадашњој литератури писали су многи лингвисти, од којих, прије свега, треба поменути Љ. Стојановића (1928–1929), А. Мусића (1935), А. Белића (1934, 1958, 1962), Т. Маретића (1963), М. Стевановића (1949–1950, 1950, 1969) и М. Ивић (1983).

Сви ексцерпирани примјери разврстани су према типу реченице коју кондензују. Да би се утврдила синтаксичка функција и синтаксички положај свих примјера, указано је на различите могућности трансформације у дубинској структури исказа.

Чињеница да је овај нелични глаголски облик довољно истражен послужила је као подстицај да се сагледају његови преводни еквиваленти на њемачки језик. При том треба имати у виду да за овај облик у савременом њемачком језику постоји више различитих преводних рјешења, у зависности од конкретних синтаксичко-семантичких околности (Helbig/Buscha 1998).

¹ Као извор језичког материјала за ову анализу одабране су приповијетке: Мустафа Маџар (у даљем тексту Маџар), Рзавски брегови (Брегови), Љубав у касаби (Љубав), У мусафирхани, У зиндану, Испушење у ћелији број 38 (Испушење), На други дан Божића (Божић), Први дан у сплитској тамници (Тамница) и Ноћ у Алхамбри, објављене у зборнику „Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu“ (Тошовић 2008).

2. Теоријске поставке

У српском језику постоје два глаголска прилога: садашњи и прошли.² То су безлични глаголски облици настали од некадашњих глаголских партиципа губљењем именске промјене, тј. могућности да се непосредно синтаксички повезују с именицом. Губљењем облика деклинације некадашњи партиципи постају прилози који означавају различите односе глаголске радње исказане предикатом.

Оба ова облика карактерише то што, као безлични, немају могућност да сами носе реченичну информацију, већ упућују на радњу која се повезује „са радњом реченичног предиката у јединствену догађајну целину“ (Ивић 1983: 155). При том је имплицитни субјекат радње означене глаголским прилогом идентичан субјекту реченице с тим прилогом, тј. обје радње везују се за истог вршиоца, који је у исказу најчешће представљен субјектом у номинативу.

Изузетак од овог правила представљају примјери у којима је вршилац радње исказане глаголским прилогом у о п ш т е н (нпр. *Игући йраво, не сѣиже се баш далеко*) те неке конструкције са логичким субјектом (*Враћајући се са исѣиѣа, све ми се чинило лако*).

Танасић констатује да се глаголски прилози готово искључиво везују за предикате активних реченица, мада су могући и случајеви њихове употребе у оквиру пасивне дијатезе, нпр. *Посѣавиши йоручник, йремешѣен је за обавешѣајноѣ официра у Земун* (Пипер 2005: 464).

Већина граматичара сагласна је са становиштем Љ. Стојановића да глаголски прилози примарно кондензују временску реченицу, а да, уз ту примарну функцију, секундарно могу имати и друга значења својствена прилошким одредбама: значења узрока, начина, допуштања, услова, намјере, поређења итд. Осим временског, сва остала значења глаголски прилози остварују у вези са одговарајућим лексичко-семантичким окружењем.

3. Анализа примјера

Употребом глаголских прилога као кондензатора реченичног значења Андрић тежи економичности у излагању, избегавајући тиме понављање података о вршиоцу радње главне и споредне клаузе. С друге стране, ове конструкције носе и одређену стилистичку вриједност, будући да омогућују читаоцу да поједине исказе тумачи на основу своје језичке компетенције, чиме се кондензатор доживљава „као најоптималније средство лингвистичког (и литерарног) израза“ (Суботић 1977/1978: 67).

² Глаголски прилог прошли у стандардном српском језику употребљава се знатно рјеђе од глаголског прилога садашњег.

3.1. Глаголски прилог садашњи као кондензатор независних реченица

3.1.1. Реченица са значењем пропратне околности

Глаголским прилогом садашњим говорно лице често истиче принципи симултаности у вршењу двије напоредне радње³, од којих је једна исказана личним глаголским обликом, а друга герундом. У дубинској структури оваквих исказа, који су у корпусу потврђени са 46 примјера, често се реконструишу независносложене клаузе са везником *и* (нпр. пође низ брдо *вогећи* коња за собом → пође низ брдо *и њовеге* коња за собом), што је случај и у другом посматраном језику:

[...] ноћу би свирао дуго у зурну, *исцјуњавајући* надалеко свирком подводан крај око чардака (Маџар, 374).

Пушили су и разговарали, *чекајући* да добро заноћа (Љубав, 427).

[...] људи су сједили крај њих, *ошимајући се* дријему [...] (Љубав, 428).

[...] он је сједио крај оцака, *шрећући* од јаре (У мусафирхани, 441).

[...] nachts spielte er lange auf seiner Flöte, **und** ihr Spiel *erfüllte* den ganzen Uferstreifen um seinen Pfahlbau (374).

Sie rauchten und sprachen miteinander **und** *warteten*, bis es Nacht wurde (427–428).

[...] die Männer saßen daneben **und** *kämpften* mit dem Schlaf [...] (428).

[...] saß er am Kamin **und** *zwickerte* in der Hitze mit den Augen (441–442).

У наредном примјеру сродност категорије пропратне околности и темпоралне категорије симултаности наглашена је одлуком преводиоца да, у складу са личним психолошким приступом комплексном догађају, промијени позиције личног и неличног глаголског облика у синтаксичкој хијерархизацији:

[...] само их је укочено гледао сјајним погледом, док су они дрхтали *обарајући* очи преда се (Маџар, 382).

Er sah sie nur starr mit seinen glänzenden Augen an, während sie *zitternd die Blicke senkten* (382).

Наиме, у изворном тексту реченични предикат означава радњу којој је радња исказана герундом својеврсна пратилачка околност: [...] док су они дрхтали *обарајући* очи преда се → док су они дрхтали и (при том) обарали

³ Повезујући двије радње по принципу симултаности њиховог вршења у јединствену догађајну цјелину, говорно лице једну од њих, употребом личног глаголског облика, проглашава за догађај који се има у виду, а другу, употребом глаголског прилога садашњег, приказује као специфичну околност која употпуњује представу о датом догађају (Ивић 1983: 156).

очи преда се. Преводацац је у овом примјеру извршио инверзију и глагол *грхѣиши* поставио у облик партиципске конструкције (*zitternd*): [...] док су они *грхѣиши* обарали очи преда се → док су они обарали очи преда се и (при том) дрхтали.

Преводацац је оваквим избором одступио од поступка који је уобичајен у оваквим ситуацијама: да се просторно кретање обично ставља на виши ранг у односу на друге акције, те да се физичкој радњи даје примат над психичком⁴ (Ивић 1983: 159).

Поред везника *и*, у трансформу реченица овог типа могу се употријебити и пропратнооколносне везничке конструкције *и њри ѿом*, а⁵ *ѡри ѿом* (нпр. одговара Мустафа [...] грчевито *куѣиши* усне и *ѡрицајући* брк → одговара Мустафа *и ѡри ѿом* / *а ѡри ѿом* грчевито *куѡи* усне и *ѡрица* брк).

Ова значењска компонента сачувана је увођењем прилога *dabei* у првој од наредних реченица, у којој, као и у осталим примјерима, доминира употреба глагола у претериту у оквиру главне реченице:

[...] одговара Мустафа [...] грчевито *куѣиши* усне и *ѡрицајући* брк (Маџар, 389).

[...] antwortete ihm Mustafa [...] Er *presste dabei* seine Lippen zusammen und *nagte* an seinem Schnurrbart (389).

[...] туда су се вукли дању и ноћу, *ѡушкарајући* без потребе, од страха или бијеса, *ѡијући* ракију из напуштених кућа и *ѡукући* усплахирене кокоши [...] (Брегови, 408).

[...] streiften Tag und Nacht durch die Gegend, *schossen* aus Furcht oder aus purem Mutwillen grundlos um sich, *tranken* Schnaps, den sie sich in den verlassenen Häusern holten, und *erschlugen* die aufgeschreckten Hühner [...] (408).

[...] Недељко отпљуну, вас црвен и задуван, и *машући* одрешито десном руком пође кратким, гњевним кораком (Брегови, 411).

[...] Nedeljko spuckte aus, rot im Gesicht und nach Luft ringend, *winkte* mit der rechten Hand entschlossen ab und ging kurzen, wütenden Schritts (411).

Веома заступљено преводно рјешење јесте и употреба партиципа презента умјесто глаголског прилога садашњег у значењу пропратне околности:

Оде *смијући се* гласно (Маџар,

Und *lachend* ging er fort (382).

⁴ У србистичкој литератури још увијек је отворено питање психолошких критеријума који одређују синтаксичку хијерархизацију двију симултаних радњи, од којих је једна изражена као примарна, а друга као пратилачка.

⁵ Везник *а* у овом случају сматра се „контекстуално условљеном обличком верзијом саставног везника“ (Ивић 1983: 160).

381).

[...] закрче цио сокак и пролазе *џјевајући* неразумљиво [...] (Брегови, 400).

[...] скочи и *мумлајући* истрча напоље (У мусафирхани, 446).

Потрча, *лујајући* вратима, кроз рефекторијум [...] (У мусафирхани, 448).

Шишићећи и *гахћући*, молио је за душу Осме мамелеџије [...] (У мусафирхани, 449).

У наредним примјерима занимљива је семантика глаголâ које преводилац бира при преводу глагола *алакаџи*. Тако се у првом случају одлучује за партиципску конструкцију *Allah anrufend*, а у другом за партицип презента глагола *schreien*, „покривајући“ тиме оба значења овог глагола⁶:

Турци пристижу, *алачући*, за њим (Маџар, 378).

На повратку, шуџкори, *џсујући* још увијек и *алачући*, куцнуше старој Букановићки на прозор (Брегови, 411).

У сљедећем примјеру преводилац за еквиваленте облика *вришићећи* уводи партиципе презента двају глагола сличног значења. Вјероватно је његова намјера била да користећи таутологију појача свој исказ:

[...] како се у рано јутро враћају маскирани официри и жене им, и *вришићећи*, мртви пијани, поваљују једни друге у снијег (Брегови, 400).

[...] versperrten die ganze Straße und zogen, unverständliche Lieder singend [...] (400).

[...] sprang auf und rannte brummend hinaus (446).

Die Türen *zuschlagend*, läuft er durch den Speisesaal [...] (448).

Zischend und *keuchend* betete für die Seele des Osmo Mameledžija [...] (449).

[...] die türkischen Soldaten fielen, *Allah anrufend*, über die Fliehenden her (378).

Immer noch *fluchend* und *schreiend*, klopften die Schutzkorpsleute am Fenster der alten Bukanović an (411).

[...] wie die Offiziere und ihre Frauen, maskiert und sinnlos betrunken, im Morgengrauen nach Hause gingen und einander *kreischend*⁷ und *schreiend*⁸ in den Schnee stießen (400).

За исказивање пропратне околности неријетко се користе преводни еквиваленти изражени приједлошком фразом, чији главни члан је најчешће девербативна именица. При том преводилац посеже за

⁶ Према Речнику САНУ, глагол *алакаџи* има два значења: а. викали „ала-а“ или „алах“; б. викали, грајати, галамити (РСАНУ₁: 64).

⁷ *Kreischen* 'кријештати, вриштати, дерати се, кричати' (Хурм 1982: 362).

⁸ *Schreien* 'викали, дерати се' (Хурм 1982: 577).

конструкцијама са приједлозима *unter* и *mit*, које одговарају српским пропратнооколноним везама уз + N (Acc) односно са + N (Instr):

Јечећи и закашљавајући се, *Unter Stöhnen und Hüsteln*
савјетовао га је фра Петар (У *ermahnte ihn Fra Petar* (452).
мусафирхани, 452).

Толико пута је [...] *ўремерајући* *Unzählige Male hatte er diese*
ћелију, изговорио полугласно тај *Rede [...] unter Abschreiten* тај
говор [...] (Искушење, 462). *Zelle, halblaut vorgetragen [...] (462).*

Сћењући болно [...], генерални *Mit schmerzerfülltem Geächze [...],*
конзул се пробуди (Божих, 479). *wacht der Konsul auf* (479).

Како која свршава своју тачку *Und mit der Zeit begannen auch*
програма, тако улази у салу, *wirklich Frauen einzutreffen, die*
ўјевуцкајући [...] (Ноћ у Алхамбри, *nach Beendigung ihres Auftrittes*
490). *mit einem Liedchen auf den Lippen*
[...] (490).

Занимљив је и наредни примјер, са партиципом презента као еквивалентом српске приједлошко-падежне конструкције у + N (Loc). При том је пропратнооколно значење глаголског прилога изражено претеритом главне реченице:

Буди се вас у зноју и тегоби, *gax-* *Schwitzend* und von Übelkeit be-
ћући и ломећи хасуру под собом *fallen erwachte er. Er schnaufte und*
(Маџар, 388). *warf sich* auf dem Strohsack hin und
her (388).

У једном примјеру као преводни еквивалент глаголског прилога садашњег са пропратнооколноним значењем појављује се придјев:

Хићећи [...], пројаха кроз гужву *Eilig*⁹ [...] ritt er durch das
[...] (Маџар, 373). *Gewoge* (373).

Пишући о значењу пропратне околности у српском језику, М. Ковачевић наводи да значењски еквивалент конструкција са конкретизатором *ўри ѿом* јесте везничка конструкција *ўри чему*, која тако постаје конектор зависноложене реченице односног типа (Ковачевић 1992: 226). Овакво значење наглашено је у преводу следеће реченице, увођењем везнички употријебљеног прилога *wobei* и употребом глагола у претериту у оквиру зависне реченице:

[...] још неколико пута викну *Heißer und schaurig wiederholte*
старац, промукло и језиво, *уносећи* *der Alte noch ein paar Mal seinen*
лице у решетке (Тамница, 487). *Schrei, wobei* er sein Gesicht durch
das Gitter *drückte* (487).

⁹ *Eilig* 'хитан, брз, журан' (Хурм 1982: 148).

3.1.2. Супротна реченица

Глаголски прилог садашњи у одричном облику у дубинској структури исказа појављује се као предикат супротне реченице, која се уводи везничком конструкцијом *a da њри њом* (не обзирући се, пројаха кроз гужву → пројаха кроз гужву, *a da се њри њом* није обзирао). И ова реченица пружа нам информацију о пратећој околности, с тим што до реализације те околности није дошло. Поред тога, она реферише о супротности дате семантичке ситуације у односу на очекивану. У грађи налазимо шест примјера овог типа.

Ово значење у преводу најчешће се наглашава конструкцијом *ohne zu + инфинитив*, која, као и веза *без + N (Gen)*¹⁰, реферише о одсуству пропратнооколносне радње:

[...] *не обзирући се*, пројаха кроз гужву [...] (Маџар, 373).

[...] *ohne sich umzudrehen* ritt er durch das Gewoge (373).

Отад га је наговарао сваки дан и *не њомишљајући* на опасност ако се Турци врате [...] (У мусафирхани, 442).

Seitdem redete er ihm Tag für Tag zu, *ohne überhaupt der Gefahr eingedenk zu sein*, dass die Türken zurückkommen [...] (442).

Преводни еквивалент овако употријебљеног глаголског прилога садашњег у наредном примјеру јесте партиципска конструкција:

Не *мичући се*, он га поче молити [...] (Божић, 476).

Starr verharrend beginnt er ihn anzuflehen [...] (476).

У евидентираном корпусу потврђен је и један примјер у којем је заступљена интерференција супротног и посљедичног значења (Јурио је *не осјећајући* коња пред собом → Јурио је *a da њри њом није осјећао* коња пред собом/ *Толико је јурио да није осјећао* коња под собом).

Овај случај занимљив је понајвише због тога што преводилац значењску компоненту супротности, изражену у оригиналу, није пренио у текст превода:

Јурио је *не осјећајући* коња пред собом [...] (Маџар, 391).

Er ritt schnell, *ohne* das Pferd unter sich *zu spüren* [...] (391).

¹⁰ У вези с овим занимљиво је становиште Људевита Јонкеа да је конструкција *без да* варваризам настао према њем. *ohne dass* и *ohne zu*, те зато савјетује да се умјесто овог облика, чија употреба је недопустива у књижевном језику, употребљавају везе *a da не*, *да не*, *ако не* (Јонке 1964).

3.2. Глаголски прилог садашњи као кондензатор зависних реченица

3.2.1. Временска реченица

Као што је већ наглашено, процесу кондензовања помоћу глаголског прилога садашњег у српском језику најподложније је временско значење.

Кад се глаголским прилогом садашњим исказује вријеме, тада се у дубинској структури исказа реконструише временска реченица са везницима *док* и *кад*. Оба везника исказују **симултаност** у вршењу двије напоредне радње (од којих је једна исказана главном, а друга зависном реченицом). Везник *док* је чешћи јер се њиме исказује процесуалност у вршењу те двије радње. Са друге стране, везник *кад* карактеристичан је за примјере у којима се радња смјешта у одређени временски оквир, без указивања на процесуалност. Самим тим, његова употреба је веома ријетка и неки лингвисти сматрају је изузетком (Вуковић 1969: 69).

У корпусу је регистровано 11 оваквих примјера, чији преводни еквиваленти јесу временске реченице са везницима *während* (у значењу 'док') и *als* (у значењу 'кад'). При том је глагол зависне реченице најчешће у претериту, мада се може појавити и у презенту, што потврђује посљедњи примјер:

Јашући испод гробља, коњ се плахну од бијела крста [...] (Маџар, 381).

Разабирајући ријечи, Мустафи се мутно учини да то има везе с његовом мишљу (Маџар, 394).

Чекајући да му се калуп загрије у жеравици, он је сједио крај оцака [...] (У мусафирхани, 441).

Довикујући неке наредбе у кухињу, огледа да му нису избили дугу на каџи [...] (У мусафирхани, 452).

Хогајући тако, сјети се Сарајева [...] (Маџар, 380).

Als er am Friedhof vorbei *ritt*, scheute sein Pferd vor einem weißen Kreuz [...] (382).

Als Mustafa diese Worte *begriff*, kam es ihm dunkel so vor, als ob sie etwas mit seinen eigenen Gedanken zu tun hätten (394).

Während er *wartete*, bis die Backform in der Glut heiß würde, saß er am Kamin [...] (441).

Während er noch einige Anweisungen in die Küche *rief*, sah er nach, ob nicht dem Fass eine Daube ausgeschlagen war [...] (452).

Während er so *umherging*, erinnerte er sich an Sarajevo [...] (381).

Наредни примјер занимљив је због тога што се симултаност глаголских радњи српске реченице у њемачком преводу замјењује постериорношћу исказаном плусквамперфектом и везником *јрије неіо шіо*. У изворном облику сасвим је јасно да је жена двапут пала **док је ѓрелазила** кућу. У преводу је употријебљен глагол *најусіиіи*, што је отворило могућност да се моме-нат догађаја представи антериорно у односу на моме-нат референције: на-и-ме, жена је двапут пала **јрије неіо шіо** је *најусіиіла* кућу:

Двапут паде *ūрелазећи* кућу *Zweimal stürzte sie, **ehe** sie das Haus verlassen hatte* (425).

И девербативне именице генерисане из глагола, у различитим падежним облицима, служе као нереченична средства за кондензовање временских реченичних предикација појављујући се, при том, у синтаксичкој позицији адвербијалне одредбе времена (нпр. Они мљаскају *jeguћи* → *док jegу* → *ūриликом јела*). Такво преводно рјешење, исказано приједлошком фразом *bei* + *Ndev*, појављује се у следећим примјерима:

Они мљаскају *jeguћи* [...] (У му- *Sie schmatzen beim Essen* (438–
сафирхани, 438). 439).

Глегајући у судију и писара, пр- *Beim Blick auf den Richter und
ви пут се сети [...]* (Искушење, 463). *den Schreiber kam ihm erstmals in
den Sinn [...]* (463).

Онај Никола [...], таче му се ру- *Dieser Nikola [...], klopft ihm auf
ком рамена и ошварајући* врата ре- *die Schulter und lässt ihn beim
че [...]* (Божић, 475). *Öffnen der Türe wissen [...]* (475).

Као што је већ напоменуто, глаголски прилог садашњи може истовремено да има више значења. Тако овај облик у четири примјера можемо интерпретирати као кондензатор и узрочне и временске реченице (нпр. *Vugeћи* да им је вод измакао сâм, стадоше и остали Турци да прескачу → *Бугући да су видјели / Када су видјели...*). У преводу, међутим, значење узрока изостаје:

Vugeћи да им је вод измакао *Als die türkischen Soldaten sa-
сâм, стадоше и остали Турци да* *hen, dass ihr Führer allein vorge-
прескачу* (Маџар, 378). *drungen war, begannen sie ihm nach
über die Flöße zu springen [...]* (378).

Vugeћи да опет није спавао него *Als er sah, dass er nur ganz kurz
кратак час [...], јекну од немоћна* *geschlafen hatte [...] schrie er in
бијеса [...]* (Маџар, 385–386). *ohnmächtiger Wut auf [...]* (385–
386).

3.2.2. Узрочна реченица

Глаголски прилог садашњи у девет примјера појављује се као кондензатор узрочне реченице, која се на дубинском нивоу исказа уводи везницима *јер*, *йошио*, *будући да* (*Знајући* да коња не би вратили, он се изговара да коња нема → *Будући да зна* да коња не би вратили, он се изговара да коња нема), што се често остварује и у тексту превода, везницима *weil* и *da*:

Презнаја се у спарној соби па *Er schwitzte in der heißen Stube,
одједном опет хладни, слушајући* *und plötzlich wurde es ihm wieder
увјек како пресићен гроб бљује* *kalt, weil er in Gedanken hörte, wie
воду и клокоће* (Љубав, 429). *das übersättigte Grab das Wasser
gurgelnd ausspie* (429).

Знајући да коња не би вратили, он се изговара да коња нема [...] (*У мусафирхани*, 440).

Da er weiß, dass sie es nie zurückgeben würden, redet er sich daraufhin aus, dass kein Pferd da sei [...] (440).

У наредним примјерима преводилац умјесто конструкције са партиципом презента није реконструисао узрочну реченицу, већ приједлошко-падежну конструкцију која јој је синонимична. Ријеч је о везама *In + Ndev* и *Von + Ndev*, које одговарају српским конструкцијама *у + N (Loc)* односно *ог + N (Gen)*. Други примјер занимљив је и стога што у истој реченици налазимо четири примјера овог неличног глаголског облика као реченичног кондензатора. При том су сви герунди у међусобном саставном односу:

Мислећи да можда не може да говори, он узео мало распело [...] и принесе му устима (*У мусафирхани*, 445).

In der Meinung, dass er vielleicht nicht sprechen könne, nimmt Fra Marko das kleine Kruzifix [...] und hält es an seinen Mund (445–446).

Пошто је очамео *скачући* с ноге на ногу, *ћрљајући* руке, *бројећи* оне пред собом и сумњичаво *се обзирући* на оне за собом, коначно дође ред и на њега (*Божих*, 475).

Ermüdet vom Springen, vom Reiben der Hände, vom Zählen der vor ihm Stehenden und *von zweifelnden Blicken* auf die hinter ihm Wartenden kommt nun auch er an die Reihe (475).

3.2.3. Начинска реченица

Глаголски прилог садашњи у пет примјера појављује се као кондензатор начинске реченичне предикације, тј. може да се развије у зависну начинску реченицу са везничким конструкцијама *тако што* и *на тај начин што* (нпр. двојица су водила трећег, *ћридржавајући* га испод пазуха → двојица су водила трећег *на тај начин што су га ћридржавали* испод пазуха).

Такво значење наглашено је и у преводу треће и четврте реченице, увођењем везника *indem*. У прва два примјера аутор ову значењску компоненту не преноси у текст превода, већ је изражава копулативном реченицом коју уводи везник *und*. Тиме се жели нагласити симултаност у вршењу двије напоредне радње, што ипак није један од прихватљивих преводних еквивалената овог неличног глаголског облика:

[...] али му хајдуци љуто додијавају *уносећи* му врхове сабаља у очи [...] (*Маџар*, 385).

[...] aber die Zwei Hajduken bedrängten ihn immer wieder **und** näherten ihre Säbelspitzen seinen Augen [...] (385).

Корисћећи се добрим везама и својим знањем језика, склонио се у Босну, гдје је постављен за шумар-

Er *nützte* jedoch seine guten Verbindungen und seine Sprachkenntnisse **und** landete als Forst-

ског капетана у касабџи (Љубав, 416).

[...] двојица су водила трећега, *ћридржавајући* га испод пазуха (У мусафирхани, 438).

[...] и приказује му, све *ћражећи* ријечи, како хришћанин умире [...] (У мусафирхани, 445).

meister in der bosnischen Kleinstadt (416–417).

[...] zwei davon führten den dritten, **indem** sie ihn unter der Achsel gefasst hielten [...] (438).

[...] und schildert ihm, **indem** er nach Worten sucht, wie ein Christ stirbt [...] (445).

3.2.4. Намјерна реченица

Глаголским прилогом садашњим може да се исказује и циљ вршења радње главног предиката. Циљна значења директно су изведена из условних, а посредно из узрочних. Зато такви искази редовно имају узрочно значење те је увијек могуће говорити не само о намјери с којом се одвија нека радња већ истовремено укључити и узрок због којег се она одвија. Самим тим, значење намјере можемо дефинисати као врсту узрочног значења. Парофразни еквивалент герунда са значењем одредбе циља јесте намјерна реченица коју уводе везници: *га, како, не ли, е га* итд. (нпр. Момак је био добро расположен [...]. *Корисћећи се* тим, он га замоли да седне [...] → *Да би ћо искорисћећи*, он га замоли да седне).

У корпусу је пронађен један примјер овакве употребе герунда, чије преводно рјешење је такође партиципска конструкција са истим значењем:

Момак је био добро расположен [...]. *Корисћећи се* тим, он га замоли да седне ту у предсобљу и да се греје (Божић, 478).

Der junge Bursche war guter Laune [...]. Dies *ausnutzend* bat er ihn, im Vorraum Platz nehmen zu dürfen, um sich zu wärmen (478).

3.2.5. Допусна реченица

И значење допуштања припада категоријалном комплексу каузативности, укључујући при том и модалност (очекивање као увјереност да ће се нешто десити) и адверзативност (међутим, дешава се супротно). У српском језику уводи се зависном клаузом са везницима *иако, мада, макар* и *ћремда* (свак је могао видјети, ма и *не вјерујући* очима → свако је могао видјети, *макар не вјеровао* очима). Ово значење репрезентовано је једним примјером, чији преводни еквивалент је допусна реченица са глаголом у претериту:

И свако је могао видјети с прозора, ма и *не вјерујући* раширеним очима, како се у рано јутро враћају [...] официри [...] (Брегови, 400).

Und jeder konnte vom Fenster aus sehen, **auch wenn** er seinen weit aufgerissenen Augen *nicht trauen wollte*, wie die Offiziere [...] im Morgenrauen nach Hause gingen (400).

4. Закључак

Синтаксичко-семантичка анализа прикупљеног корпуса показала је да је глаголски прилог садашњи у Андрићевим приповијеткама насталим у Грацу заступљен са 84 примјера. При том се много чешће појављује као кондензатор независних реченица (53 примјера), док су случајеви његове употребе у оквиру зависних реченица знатно рјеђи (31 примјер).

При преношењу његове семантичке компоненте на њемачки језик појављује се неколико преводних рјешења, у зависности од конкретних синтаксичких и семантичких околности. Као преводни еквиваленти овог глаголског облика најчешће се јављају: глагол у претериту у оквиру главне реченице (27 примјера), глагол у претериту у оквиру зависне реченице (16 примјера), партицип презента – самосталан (12 примјера) или у оквиру партиципске конструкције (три примјера), и приједлошка фраза (12 примјера). У превођењу овог облика знатно рјеђе се појављују глагол у презенту зависне реченице (седам примјера) и инфинитивна конструкција (пет примјера). Поред наведених еквивалената, преводилац налази и нека друга, мање очекивана рјешења. Тако су умјесто глаголског прилога садашњег само по једним примјером потврђени глагол у плусквамперфекту у оквиру временске реченице и придјев.

Сљедећом табелом приказана су значења исказана герундима и зависном клаузом, као и њихови преводни еквиваленти на њемачки језик:

Кондензована значења	Глаголски прилог садашњи	→ Зависне клаузе	Преводни еквиваленти	
п р о п р а т н о - о к о л н о с н о	пође низ брдо	и поведе коња за собом	und führte sein Pferd hinter sich her	
	<i>водећи</i> коња за собом	и при том / а при том купи усне	Er presste dabei seine Lippen zusammen	
	одговара [...]	и при том је стењао	richtet er sich stöhnend auf	
	грчевито <i>кујећи</i> усне	и при том је стењао	Unter Stöhnen und Hüsteln	
	он се исправи <i>сћењући</i>	и при том је стењао	Mit schmerzerfülltem Geächze	
	<i>Јечећи</i> и <i>закашљавајући се</i> , савјетовао је	и при том / а при том је болно стењао	ohne sich umzudrehen ritt er durch das Gewoge	
	<i>Сћењући</i> болно, конзул се пробуди	пројаха, а да се при том није обазирао	Starr verharrend beginnt er anzuflehen	
	с у п р о т н о	не <i>обзирући се</i> , пројаха кроз гужву	а да се при том није мицао	
		Не <i>мичући се</i> , поче га молити		

супротно и последично	Јурио је <i>не осјећајући</i> коња пред собом	а да при том није осјећао коња / толико је журио да	<i>ohne</i> das Pferd unter sich zu <i>spüren</i>
временско	То је помислио <i>својећи</i> између двије војске <i>Хогајући</i> тако, сјети се С. они мљаскају <i>јегући</i>	док/кад је стајао док/кад је ходао док/кад једу	<i>als</i> er zwischen zwei Armeen <i>stand</i> <i>Während</i> er so <i>umherging</i> Sie schmatzen <i>beim Essen</i>
узрочно	одједном хладни, <i>слушајући</i> како гроб бљује воду <i>Знајући</i> да коња не би вратили, изговара се <i>Мислећи</i> да не може да говори, он узе распело	јер / пошто / будући да слуша јер / пошто / будући да зна јер је мислио	<i>weil</i> er in Gedanken <i>hörte</i> <i>Da</i> er <i>weiß</i> <i>In der Meinung</i>
временско и узрочно	<i>Вигећи</i> да им је вод измакао, стадоше да прескачу <i>Користећи се</i>	будући да су видјели / када су видјели да би то искористио	<i>Als</i> die türkischen Soldaten <i>sahen</i> <i>Dies ausnutzend</i>
циљно допусно	тим, замоли га свак је могао видјети, ма и <i>не вјерујући</i> очима	иако/мада није вјеровао очима	<i>auch wenn</i> er seinen Augen <i>nicht trauen wollte</i>
начинско	додијавају <i>уносећи</i> му врхове сабаља у очи двојица су водила трећег, <i>придржавајући</i> га испод пазуха	тако што / на тај начин што су му уносили врхове сабаља у очи тако што су га придржавали испод пазуха	<i>und näherten</i> ihre Säbelspitzen seinen Augen <i>indem</i> sie ihn unter der Achsel <i>gefasst hielten</i>

Извор

Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelpreisträger Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.

Литература

- Белић 1934: Белић, А. Једно начелно питање. In: *Наш језик*. Књ. II/1. Београд. С. 1–6.
- Белић 1958: Белић, А. *О језичкој њприроди и језичком развиику I*. Београд: Полит. С. 244–251.
- Белић 1962: Белић, А. *Историја српскохрватског језика II, Речи с конјуацијом*. Београд: Научна књига.
- Вуковић 1969: Вуковић, Г. Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића. In: *Прилози њпроучавању језика*. V. Нови Сад. С. 62–79.
- Ивић 1983: Ивић, М. *Лингвистички ољеги*. Београд: Просвета.
- Jonke 1964: Jonke, Lj. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Kovačević 1992: Kovačević, M. *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Svjetlost.
- Maretić 1963: Maretić, T. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Minović 1978: Minović, M. *O adjektivima (i adverbima) u obliku glagolskog priloga sadašnjeg u savremenom srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom književnom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Musić 1935: Musić, A. Значење и употреба participa у srpskohrvatsком језику. In: *Rad JAZU*. Књ. 240. Zagreb. S. 127–159.
- Пипер 2005: Пипер, П. и др. *Синтакса савременог српског језика. Прогла реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- РСАНУ 1967: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Стевановић 1949–1950: Стевановић, М. Попридељавање глаголског прилога на **-ћи**. In: *Јужнословенски филолољ*. XVIII. 1/4. Београд. С. 55–85.
- Стевановић 1950: Стевановић, М. Један нарочити облик глаголског прилога садашњег. In: *Наш језик*. I/ 9–10. Београд. С. 365–372.
- Стевановић 1969: Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига.
- Стојановић 1928–1929: Стојановић, Љ. Значење глаголских партиципа. In: *Јужнословенски филолољ*. VIII. Београд. С. 1–10.

- Суботић 1977–1978: Суботић, Љ. Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље“ Бранимира Шћепановића. In: *Прилози проучавању језика*. XII–XIV. Нови Сад. С. 53–67.
- Суботић 1984: Суботић, Љ. Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. In: *Прилози проучавању језика*. XX. Нови Сад. С. 5–72.
- Helbig/Buscha 1998: Helbig, G.; Buscha, J. *Deutsche grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig etc.: Langenscheidt.
- Hurm 1982⁶: Hurm, A. *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.

Dijana Crnjak (Banjaluka)

**Present Participle in Andrić's Graz Opus
and Its Translation Equivalents in German**

The paper deals with the analysis of the present participle use as a contractor of the sentence contents in Andrić's Gratz stories, as this use offers a wide range of semantic interpretations. The fact that this impersonal verbal form has been researched extensively has become an instigation for the scrutiny of its translation equivalents in German. The analysis has showed that there are more different translation equivalents while transferring the semantic component of the present participle in German. This depends on the specific syntactic and semantic circumstances.

Дијана Црњак,
Филолошки факултет
Универзитет у Бањалуци
Булевар војводе Петра Бојовића, 1а
78000 Бањалука, БиХ
Tel.: +387 51 340 120
Fax: +387 51 325 811
Privat: 78000 Бањалука
Влашићка 38 а
dianne@teol.net

Божо Ћорић (Београд)

Андроними у Андрићевом језику

Тема се тиче једног од начина идентификације женских особа творбеним путем у језику Андрићевих дела и то оног начина у чијој основи лежи посесивна семантика. Реч је о изведеницама којима се јасно указује на породичну припадност жене мушкарцу (најчешће је то муж). Особа женског пола у творбеној структури представљена је суфиксом, а творбена основа информише о називу мушкарца (мужа) коме та особа у одређеном, најчешће породичном смислу припада. Из овакве семантике произилазе два типа номинације: један је а п е л а т и в н о г , а други п р о п р и ј а л н о г типа. Овога пута остављамо по страни апелативни тип, а у центар интересовања стављамо овај други – пропријални.

1. Шире гледано, анализирани структуре припадају ономастичкој деривацији, а уже – ради се о језичким јединицама које улазе у круг антропонимског система. Антропоними се у лингвистичкој литератури различито дефинишу. Ми смо из руске ономастичке литературе одабрали дефиницију коју карактерише свеобухватност, а која гласи: „собственное имя, которое может иметь человек (или группа людей), в том числе личное имя, отчество, фамилия, прозвище, псевдоним, криптоним, кличка, **андроним**, гинеконим, патроним“ (Подольская 1988: 31). Дефиниција се односи на антропонимски систем руског језика, али се може, највећим делом, применити и на друге словенске језике. Јединица која се налази у фокусу нашег интересовања посебно је истакнута.

2. Престижно место у антропонимији припада тзв. службеној антропонимској формули, оној која је специфична за административно-правну сферу употребе, а која се код нас, начелно, састоји од личног (особног) имена и презимена. Факултативно ова формула може бити трочлана, као у случајевима када удате жене уз девојачко користе и ново, мужевљево презиме. Антропонимске јединице службене формуле немају великог значаја за синхрону творбу речи. Оне друге, неслужбеног карактера, представљају отворен систем и стога су погодна тема за дериватолошке анализе.

3. Групација антропонима коју овом приликом анализирамо, а која је, видели смо, у науци позната под називом а н д р о н и м и, творбено гледано припада суфиксацији. Основинску реч у секундарној формацији чини властита именица из класе антропонима (име, презиме, надимак мушке особе). У творби се не користе неки посебни суфикси, већ исти они који су присутни и у апелативној деривацији. У ономастичкој литератури наводе се **-ка**, **-ица**, **-ова/-ева**, **-уша** и **-а**. Нису они сви једнаке продуктивности, нити прекривају целу језичку територију.

4. Андроними, као врста антропонима, дефинишу се у лингвистичким терминолошким речницима различито. Овде издвајамо две дефиниције, обе из руске лингвистике.

а) *Ахманова* 1966: „**Андрóним** англ. *andronymic*, нем. *Andronymikon*. Личное имя (фамилия) женщины, произведенное од имени (фамилии) мужа. – Чешск. *Kučerová oči Kučera*.“

Ова је дефиниција касније преузета и на нашим просторима, што се види из буквалног превода у речнику Рикарда Симеона (1969): „**andronim** m (андрóним || *Andronymikon* || *andronymic*) osobno ime (prezime) žene, izvedeno od imena (prezimenena) muža, npr. češ. *Kučerová* < *Kučera*.“ Према овој дефиницији (овим дефиницијама) основинску реч чине или име или презиме мужа, а у резултату се добија лично (особно) име или презиме жене. У дефиницији се, као што видимо, узима потврда из чешког језика и то само у сфери другостепене номинације, док потврда за извођење од личног имена изостаје.

б) *Погољска* 1978: „**Андрóним** – Вид антропонима (см.). Именованье (прозвище) жены по имени или прозвищу мужа.“

Дефиниција је нешто друкчија: поред имена у основинску структуру укључује се и надимак, а и сама изведеница може имати карактер надимка. Ауторка наводи примере уз руског: *Семениха, Гриџурочка, Мишина*.

5. Оно што је заједничко наведеним дефиницијама јесте изражавање једносмерне посесивности: дериватом се показује припадност жене мужу, односно мушкарцу уопште¹, при чему у секундарну творевину начелно не улази цела комбинација којом се мушкарац идентификује, већ само елементи те идентификације (име, презиме или надимак). Треба напоменути да статус андронимских јединица није у свим словенским језицима исти. У неким је, кад је реч о презимену, та формација део официјелне антропонимске формуле, а у другима није. У српском језику постоје у одређеним функционалним стиловима (разговорни, публицистички, књижевно-уметнички) презименске форме у идентификацији жене, али то никада нису некаква женска презимена, већ су у питању стилски маркиране номинативне јединице. У чешком, из кога је *Ахманова* у дефиницији узела потврду, овакве формације су, заправо, официјелна женска презимена.

6. У српском језику, шире гледано, андронимске формације су доста разуђене. У дијалектима су потврђени примери назива од имена мужа, од његовог надимка, али и од породичног мужевљевог презимена (које се у овој релацији може узети као мужевљево презиме). Међутим, секундарна идентификација женске особе није увек по мужу, већ може бити и по презимену жене породице. Условно, и ову категорију можемо укључити у андро-

¹ У неким мање референтним изворима (интернету, на пример) стоји да је реч о номинацији жене *п о м у ж у , о ц у , с и н у и б р а т у*, дакле по мушкарцу уопште, али се не наводе примери таквих номинативних структура.

нине будући да је традиционално такво презиме припадало мушкарцу. (Приликом венчања редовно се говори о мужевљевом презимену.)

7. За идентификацију женске особе у Андрићевим књижевним делима налазимо и апелативну², и пропријалну лексику. У складу са задатом темом, нас у оквиру пропријалног именовања занимају искључиво а н д р о - н и м и.

8. Андроними на -ка

8. 1. **Ђукановић-ка**: На повратку, шуцкори, псујући још увијек и алачући, купнуше старој *Ђукановићки* на прозор („Рзавски брегови“, 167).³

8. 2. **Бадемлић-ка**: Само стара Ката *Бадемлићка*, жена најстаријег од браће Бадемлића, била је изузетак („Чудо у Олову“, 171); А стара *Бадемлићка* је лебдила над тим дјететом и није пуштала ниједне слушкиње око ње, него ју је сама преносила, хранила, мила и пресвлачила (172). Стара *Бадемлићка* је ишла испред својих, пробијала се између свијета и, не гледајући ни у кога, молила шапатам круницу (173). Стара *Бадемлићка* и заова јој уводе дјевојку у воду (175). Једина која није пригнула главу била је стара *Бадемлићка* (177).

8. 3. **Рисџић-ка**: Стара *Рисџићка*, удовица, врло богата, окретна и одлучна као мушко, поудавала је све кћери и оженила јединца сина

² Реч је о изведеницама са значењем супруге мушкарца чије су занимање, звање или функција означени основинском речи. Таквих примера има и у Андрићевим делима: *Њоџадија* ← супруга попа (А гдје су вам *Њоџадије*? – прекиде га Џемо, са оном истом лажном благошћу у гласу; Немамо ми *Њоџадије*, нит се ми женимо: *Шала у Самсарином хану*); *конзуловица* ← супруга конзула/конзулова супруга (Касно и по сухомразици вратили су се генерални конзул и *конзуловица* кући; И то је било на овим истим вратима, али врло, врло давно, кад је генерални конзул био писар конзулата, а *конзуловица* млада и још личила на женско: *На груји дан Божића* // *Конзуловица* је била разочарана, али је наставила са својим припремама у кући; Сад, кад је ствар на овако глуп и смешан начин неуспела, он је увиђао, као да је пробуђен, и моралну одвратност свога „петљања“ са зрелом и настраном аустријском *конзуловицом*, [...]: *Травничка хроника*); *баница* ← супруга бана (То си ти, Луција кћери, а наговорила те на то твоја мајка, а моја супруга, госпођа *баница*, са подмуклом намјером да се тако што брже опијем, легнем и заспим; Дођи, жено и госпођо *банице*, да се и ти насмијеш, ха, ха, ха: *Свечаност*); *мајсџорица* ← супруга мајстора (Међу том децом послује стасита, белолика и уредна *мајсџорица* Милена: *Зеко*); *џашиница* ← супруга паше/пашина супруга (Није ту више било ни *џашинице* ни Конака, него само неразумљиво лудило и црна пропаст: *Омер џаша Лајџас*); *надвојводилица* ← супруга надвојводе/надвојводина супруга (*Убили су и надвојводу и надвојводилицу*, госпоју од надвојводе, и још неке људе: *Госпођица*). – Истицања у свим примерима су наша.

³ Потврде наводимо тако што Андрићево дело наведемо само код првог примера, а после следе само странице.

(„Аникина времена“, 48⁴; Нек преброји, каже, *Риствићка* са сином и снахом [...] – 50.

8. 4. *Памуковић-ка*: Једног дана Мара угледа на диванани и само за тренутак, стару *Памуковићку* (Мара милосница“, 140); Видила је да стара *Памуковићка* има наступе готово сваког мјесеца [...]; 146–147; Она се и сама ноћу будила и прислушкивала како се Анђа и остале *Памуковићке*, на капији, отимају око Шимуна као око грешне душе (142). Последња која га је, с болом, напустила и прешла на Николину страну била је стара *Памуковићка* („О старим и младим Памуковићима“, 381); Закључана у својој соби, стара *Памуковићка* се гушила од плача и савијала у грчевима [...] – 382.

8. 5. *Хафизадић-ка*: Из њиховог разговора и из онога што јој је свака од њих причала, њој поче да се полако открива истина о Памуковићима: да су и они мучени злом и несрећом као и сви које је досад познавала, као њена мајка, *Хафизадићка*, као и Вели-паша и баба Ануша [...]; – „Мара Милосница“, 141; Мајка јој је била чувена Јелка, звана *Хафизадићка*, јер ју је стари Мустај-бег Хафизадић држао неколико година код себе, па је онда удао за овога Гарића, који је био миран и слабоуман младић, и коме је он и отворио ову пекарницу (98); Изломљене у крупним и брзим сузама, заредаше пред њом поново оживјеле слике: њена мајка *Хафизадићка*, па стари Илија Гарић, па Вели-паша [...] – 163; Као да је неко затворио за њом нека врата, и да су с њом, ту негдје у мраку, само њена мајка *Хафизадићка* и страшни Шимун (163).

8. 6. *Алајбеџовић-ка*: Мршава, паметна, одлучна и, надасве, горда *Алајбеџовићка*, која строгом материнском руком води све у њиховој кући, тешко се мири са његовим скоковима, а Хасанага не жели никако да је увреди и озловољи до краја, ни због ње ни због њене угледне браће („Робиња“, 89).⁵

8. 7. *Маруновић-ка*: Старој Маруновићки није требало много да схвати ствар („Ћилим“, 150).

8. 8. *Хаџи-Васић-ка*: У тој просторији примала је госпођа Перса *Хаџи-Васићка* сваког уторника, пошто је отворила кућу као и толике друге имућне и угледне породице које имају одрасле кћери („Госпођица“, 139).

⁴ Показује се да деривати на *-ка* могу бити погодни за даљу деривацију: *Као све што се њоворило о њој, Аника је дознала већ суџрадан и за Риствићкине речи* [...] – 48.

⁵ Дериват у основи има девојачко презиме: „Његова жена је од Алајбеџовића, најстарије и најугледније новљанске породице“ (89).

9. Андроними на **-ева**

9. 1. **Чолић-ева**: Једно је био син Авдаге Сенабије, друго Петра Мајсторовића, треће удовице Маре *Чолићеве* која је куварица у Катехетском дому („Три дечака“, 180).

9. 2. **Дабих-ева**: Ама, нешто ми се много шећка овај наш Ратко; те у Париз, те у Брисел, а кажу ми да је Ната *Дабихева* причала негде да га је видела у Бијарицу („Госпођица“, 167).

9. 3. **Радаковић-ева**: Знаш ли ти да је ово кућа Рајке *Радаковићеве*? („Госпођица“, 130).

10. Андроними на **-ица**

10. 1. **Крсћин-ица**: Била је још врелина и никог није било у хану осим *Крсћинице*, риђокосе и пуне жене од тридесетак година („Аникина времена“, 33); Кад је отворио врата, видео је Крсту и *Крсћиницу* како се, ухваћени у коштац, носе по соби (34); Оставио је широм отворена врата на соби, у којој је мирно горела слаба светлост воштаног свица и лежала онесвешћена *Крсћиница* поред Крстиног леша покривеног хасуром (36); Не сећа се више право кад је почео да меша и изједначује Анику са *Крсћиницом* [...] – 79.

10. 2. **Хамигај-ица**: На Шкариној авлији лупнула су тешка врата, из њих је истрчала млада и лепа *Хамигајиница*, без фереце и јашмака, у чарапама, онако како се задесила на докату своје куће, са кога је изгледала агин повратак („Прича“, 81); Ништа од тога није допирало до *Хамигајинице* која је потпуно потонула у нему жалост за изгубљеним мужем (82).

10. 3. **Недељк-ов-ица**: Ја се нисам била родила кад си ти прескакао плот у *Недељковице*, па Недељко мислио да је јазавац у кукурузу и умало те није убио [...] – „Аникина времена“, 63.

10. 4. **Јеврем-ов-ица**: Овакве жене, хладне од природе а несрећне у браку, као што је ова *Јевремовица*, обневиде од своје несреће за све друго у животу, а то слепило им доноси нове несреће („Немирна година“, 98); *Јевремовица*, неосетљива за те ствари, као увек, опет је погрешила, не увиђајући и не схватајући [...] – 103; Чини су на њему! – говорила је *Јевремовица* сузно и пригушено [...] – 105; Једног дана кад у кући преко авлије није било никог од војника, *Јевремовица* је послала са момком Јевтом и Гагу да донесе воде за цео дан (114).

11. Закључне напомене

11. 1. Андронимске структуре код Андрића нису привремене, тј. нису створене за једнократну употребу: једном формиран андроним служи као средство идентификације одређене женске особе у целом том делу. Као основинске речи долазе имена мужева и презимена уопште (презиме мужа, за удату и девојачко презиме за неудату женску особу). Потврде из Андрићевих дела показују да у творби учествују три суфикса: **-ка**, **-ева** (за творбу

андронима од презимена мушкарца) и **-ица** (за творбу андронима од мушког имена). Као што су показали наведени примери, суфикси **-ка** и **-ева** долазе увек на основе презимена са завршетком **-ић**, а суфикс **-ица** на основу посесивног придева на **-ов** или **-ин**. Уколико би творбено-семантичка интерпретација гласила 'супруга човека чије се име налази у основи' (нпр. *Јевремовица* ← супруга Јеврема, *Крстиница* ← супруга Крсте), онда би се при рашчлањавању деривата на морфолошке елементе добиле суфиксне варијанте **-овица** и **-иница**. Што се продуктивности тиче, показује се да су формације са суфиксом **-ка** најприсутније у анализираној грађи.

11. 2. Будући да се андроним створен од презимена, као другостепене јединице, потенцијално може односити на више женских особа, често се јавља потреба да се конкретна јунакиња додатно диференцира од других посебним језичким средством. Андрић такву диференцијацију врши на неколико начина.

11. 2. 1. Уз андроним стоји лично име (*Каџа* Бадемлићка, *Перса* Хаџи-Васићка, *Наџа* Дабићева, *Рајка* Радаковићева), што, на први поглед, подсећа на пуну антропонимску идентификацију. Међутим, у питању је само конструкција личног имена и андронима.

11. 2. 2. Други и најчешћи начин диференцијације ове врсте јесте употреба каквог експресива: у већини примера то је одговарајући облик придева *сџара* (*сџара* Бадемлићка, *сџара* Ристићка, *сџара* Памуковићка, *сџара* Маруновићка).

11. 2. 3. Ређе Андрић користи неке друге знаке дистинкције. У тој функцији долазе, рецимо, речи којима се казује породични однос (*мајка* Хафизадићка), друштвени статус (*џосџођа* Перса Хаџи-Васићка) те оцена посесивног карактера (*уговица* Мара Чолићева).

11. 2. 4. Андроними изведени од имена мужа немају, начелно, потребе за таквим спецификаторима јер је у функцији основинске речи првостепена антропонимска номинација (лично име мушкарца, нпр. *Јевремовица* ← Јеврем).

11. 3. Познато је да је у српском језику некада функционисао модел по коме су удате жене имале андроним изведен суфиксом **-ка** од мужевљевог презимена, а неудате су идентификоване андронимом изведеним од девојачког презимена и суфикса **-ова/-ева**. Међутим, тај је модел давно урушен, уколико је уопште и био одржив с обзиром на тешкоће у препознавању удатих од неудатих. Да је то тако, види се и код Андрића у примерима какви су *Алајбеџовићка* (у основи је девојачко презиме), *уговица Мара Чолићева* (претпостављамо да је у питању андроним од презимена покојног мужа), а вероватно и пример *Наџа Дабићева* иде у ову категорију. У одређеном смислу занимљив је пример андронима *Хафизадићка*, у чијој основи није презиме мужа, него човека чија је она била милосница.

11. 4. Број андронима у делима писаца директно је зависан од броја женских ликова у књижевним делима: што је у неком делу више женских ликова, потенцијално је и више примера идентификације путем андронима. Тако је, наравно, и у укупном Андрићевом опусу. С обзиром на то да је у грачком опусу, који је у фокусу интересовања учесника овог симпозијума, мало женских ликова, онда је у складу с тим и број андронима, као и других типова идентификације таквих ликова, скромног обима.

Литература

- Ахманова 1966: Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва.
- Подольская 1978: Подольская, Н. В. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва.
- Подольская 1988³: Подольская, Н. В. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва.
- Simeon 1969: Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*. Zagreb.
- Ђорић 1991: Ђорић, Божо. Антропоними и граматика. In: *Књижевност и језик XXXVIII*. Св. 3. Београд. Стр. 296–304.

Извор

- Андрић 1986: Андрић, Иво. *Сабрана дјела*. Sarajevo: Svjetlost, Zagreb: Mladost, Beograd: Prosveta, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Skopje: Misl, Titograd: Pobjeda.

Воžo Ћорић (Belgrad)

Andronyme in Andrićs Sprache

Andronymische Strukturen in der Sprache Ivo Andrićs sind nicht provisorischen Charakters, d. h. sie sind nicht dazu geschaffen, einmalig gebraucht zu werden. Ein erst einmal gebildetes Andronym dient zur Identifikation einer weiblichen Person im gesamten Werk. Als Ableitungsgrundlage dienen die Namen der Männer oder Familiennamen generell (der Nachname des Mannes für eine verheiratete Frau, für eine ledige weibliche Person der Mädchenname). Die Beispiele aus Andrićs Werken demonstrieren, dass an der Wortbildung drei Suffixe beteiligt sind: **-ка**, **-ева** (zur Ableitung von Andronymen aus dem Nachnamen des Mannes) und **-ица** (zur Ableitung der Andronyme von Männernamen). Die angeführten Beispiele zeigen, dass die Suffixe **-ка** und **-ева** immer an den Wortstamm des Nachnamens auf **-ић** angehängt werden, das Suffix **-ица** hingegen an den Wortstamm des Possessivadjektivs auf **-ов** oder **-ин**. Wenn die semantische Wortbildungsinterpretation lautet: *Ehefrau eines Mannes, dessen Name sich im Wortstamm befindet* (z. B. Јевремовица ← *Ehefrau von Jevrem*, Крстиница ← *Ehefrau von Krsta*), so erhalten wir bei der Zergliederung der Derivate in morphologische Einheiten die Suffixvarianten **-овица** und **-иница**. Bezüglich der Pro-

duktivität kann festgestellt werden, dass im analysierten Material Bildungen mit dem Suffix **-ка** am häufigsten vertreten sind.

Da sich ein Andronym, gebildet von einem Nachnamen, in seiner Eigenschaft als sekundärer Einheit potentiell auf mehrere weibliche Personen beziehen kann, besteht häufig die Notwendigkeit, die konkrete Figur darüber hinaus zusätzlich von anderen mithilfe bestimmter sprachlicher Mittel zu unterscheiden. Andrić nimmt eine solche Differenzierung auf verschiedene Art und Weise vor.

Er fügt zum Andronym den Personennamen hinzu (*Каџа* Бадемлићка, *Перса* Хаџи-Васићка, *Наџа* Дабићева, *Рајка* Радаковићева), was auf den ersten Blick als volle anthroponymische Identifizierung erscheint. Es handelt sich jedoch nur um Konstruktionen aus Vorname und Andronym.

Die zweite und häufigste Differenzierungsmethode dieser Art ist die Verwendung eines Expressivs: im überwiegenden Teil der Beispiele ist es die entsprechende Form des Adjektivs *сџар* ('alt'): *сџара* Бадемлићка, *сџара* Ристићка, *сџара* Памуковићка, *сџара* Маруновићка.

Seltener verwendet Andrić andere Distinktionszeichen. In dieser Funktion erscheinen z. B. Wörter, welche eine Verwandtschaftsbeziehung kennzeichnen (*мајка* Хафизадићка), einen gesellschaftlichen Status (*џосџа* Перса Хаџи-Васићка), sowie Bewertungen possessiven Charakters (*уговица* Мара Чолићева).

Vom Vornamen des Mannes abgeleitete Andronyme benötigen in der Regel keine derartigen Spezifikatoren, da die primäre anthroponymische Nominierung die Funktion des Stammworts erfüllt (Vorname des Mannes, z. B. *Јевремовица* ← Јеврем).

Божо Ђорић
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Студентски трг 3
11000 Београд
Тел.: +381112639869
Кућа: 11060 Београд
Божидара Кнежевића 2
bozocoric@yahoo.com

Милорад Дешић (Београд)

Акцентатски ритам у Андрићевој пјесми „Слап на Дрини“

У Андрићевој пјесми *Слап на Дрини* нижу се стихови различите дужине, без строге правилности, а нема ни рима. Такав стих, близак прозном изразу и свакодневном говору, обично се дефинише као слободни стих. Поставило се питање да ли се ова пјесма одликује било каквим ритмом. Истраживање је показало да је ритмичност пјесме несумњива, да се ритам остварује на различите начине, па и помоћу акцента.

1. Међу „Sabranim djelima Ive Andrića“ (друго издање) налази се и књига „Ех ponto“, „Nemiri“, „Lirika“, насловљена према називима трију цјелина из којих је састављена. Издавачи су Свјетлост из Сарајева и Младост из Загреба, а приређивачи: Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић и Радован Вучковић (Сарајево, 1977). Трећа цјелина (Lirika) садржи и пјесму „Slap na Drini“ (стр. 220), о којој је на крају књиге, у Напоменама, дат податак да је објављена у Београду 1924. године, у *Putevima* (н. с., бр. 3–4–5) – стр. 259. Уз ово, напоменуто је следеће: „Ovde se prvi put objavljuje Andrićeva lirika u zasebnoj knjizi, što autor za života nije učinio“ (256). Због теме о којој ћемо расправљати, треба навести и мишљење изнесено у *Pogovoru*:

„Поцео је као vers-librist што је, још у Хрватској младој лирици запажено као неsvakidašnje, као izvesno neprilagođavanje artističkim kanonima, i takav је ostao do kraja, do poslednje pesme која је nama došla do ruku (1973). Sa manjim izuzecima – nigde rime i slikova. Nigde bel kanta. Naprotiv, stihu се ostavlja sloboda kretanja u prostoru, a naddeterminacija која taj prostor tvori nije ni u muzikalnosti, ni u varnicama rima, već u sublimnom iskazu koji bismo pojednostavljeno mogli da nazovemo refleksijom. Pesa se, čak, po pravilu завршава bez poente zvučne ili ritamske, ogoljenim, često paradoksalnim iskazom, nalik na običnu proznu konstrukciju“ (253–254).

Овакво размишљање подстиче нас да истражимо, провјеримо да ли се стихови у Андрићевој пјесми „Слап на Дрини“ одликују било каквим ритмом, било каквом музикалношћу.

2. Најприје ћемо кратко представити пјесму „Слап на Дрини“. Наиме, она се састоји из три строфе: у првој су четири стиха, у другој осам, у трећој дванаест стихова – значи, дужина строфа повећава се тако што се непосредно претходној строфи додају по четири стиха. У првој строфи је слика приказаног тамним, хладним, непријатним нијансама: долина, ријека, магла, влага, мокра гора, уташена ватра на сплаву. Уз слику иде и звук: одозго, с планине допире људски глас – неко дозива некога. Све је исказано у трећем лицу. У другој строфи лирски субјекат је у таквом стању да, између дозива, почиње заборављати хладноћу и ко је и откуда иде. У тренутку

кад је субјекат помислио да више неће, поново се јавља „онај с планине“. Казивање је сада углавном у првом лицу (треће је при крају строфе). У трећој строфи лирски субјекат прекоријева себе што он, који је „себе заборавио“, брине о некоме и стрепи због „туђег незнана гласа“. А тај глас се опет виšekратно јавља, да би најзад почео да се све слабије чује. Субјекат размишља како ће непознати, који се удаљава, ускоро будити друге људе, звијери или пак „очајну жеку“, ону која одражава патњу, тешку ситуацију, што ће њему, нада се, омогућити да коначно заспи. У овој строфи казивање је остварено у сва три лица.

Понављањем дозива непознатог остварен је одређени ритам пјесме. Учестало јављање гласа с планине изазивало је код лирског субјекта забринутост и стрепњу, дјеловало је као слап који се својом огромном воденом масом сурвава с висине на њега. Лијеп примјер метафоризације именице *слап*.

3. Питање је да ли се, као у садржају пјесме, остварује неки ритам понављањем одређених језичких јединица. Позитивно ћемо одговорити наводећи најкарактеристичније примјере. На почетку ћемо указати на следећа понављања:

а) алитерација – понављају се исти сугласници, нпр. струјни **с**, **з**, **ш** и сви експлозивни:

Ти, који си себе заборавио, зашћо; а ѿо љасу ѿознајем да брзо замиче шумом;

Да будијеш и сћрејиш саг; И будиш' груѿої човека ил' уснулу звер;

б) понављање ријечи истог коријена, истог или сличног значења:

неко, некої; дозива, дозивима, зове; јави се (2х); сјавај, сјавам, засћем; ојеш (3х); заборавам, заборавио; љаса, ѿо љасу; са ѿоре, с ѿланине; вода, над реком;

в) понављају се облици презента (нарочито 1. и 3. лице једнине):

ѿочнем, идем, ѿнадам се; сћрејиш; дише, навире, дозива и др.;

г) паралелизам заснован на понављању истих реченичних структура обично у инверзији:

предикат испред субјекта: *дише вода, навире маїла;*

прилошка одредба за вријеме испред предиката: *Ал' ѿосле краће шћишће...* |

Ојеш се јави; и мислим, како ће скоро |

Заћи за исћолину;

повнављање конструкције да + презент: *А ја да засћем. Да сјавам;*

инверзија (придјевски атрибут иза именице) јавља се и

у стиху: *У размацима неједнаким.*

4. У ритмичкој организацији пјесме учествује и посебан избор облика и ријечи. Тако се у овом пјесничком остварењу јавља нестандардни глаголски облик *засїем* мјесто стандардног *засїим*. Облик *засїем* могли бисмо исправити у *засїим* без штете по значење и без већег нарушавања ритма, а могли бисмо га и оставити због аутентичности и пјесничке слободе. Осим тога, у пјесми се појављује именица *исїолина* („И мислим, како ће скоро | Заћи за *исїолину*“), која се у Речнику САНУ потврђује примјером из Андрићевог *Ex ronta* („*Исїолине* планина се истакоше оштрије на блиједом небу“), одређује се као необична и дефинише са завршним упитником: *исїурени гео їланинскої масива, їромага?*

5. Да бисмо што лакше пратили излагање о ритмичким особинама Андрићеве пјесме, навешћемо је у цјелини:

Слѧп на Дрїни

- 1) Влѧгѧм | дїшѧ | вѧда, | нѧвирѧ | мѧгла | долїнѧм.
- 2) Пѧгѧшен | ѧгањ | на сплѧву.
- 3) Са мѧкрѧ | гѧрѧ | над рѧкѧм
- 4) Н ко | дѧзївѧ | н ког.

- 1) У рѧзмацима | н јѧднѧкїм
- 2) Међу прѧмуклїм | дѧзївима,
- 3) Пѧчнѧм | да забѧравлѧм | стѧдѧн
- 4) И кѧ сам | и ѧткуд | їдѧм,
- 5) Да се савїјѧн | мїрїм,
- 6) Али се ѧндѧ | ѧдїѧднѧм,
- 7) В ѧ | кад се пѧнѧдѧм | да нѧће,
- 8) Јѧвї | ѧнѧј | с планїнѧ.

- 1) Кѧрїм се: | Спѧвѧј, | не зѧвѧ | т бе | нїко.
- 2) Тї, | кѧјї си | с бе | забѧравио, | зѧшто
- 3) Да бдїјѧш | и стрѧпїш | сѧд
- 4) Рад тѧђѧг | н знѧна | глѧса.
- 5) Алї пѧслѧ | крѧћѧ | тишїнѧ, | кѧјѧ | и нїје | до ч кѧње,
- 6) ѧпѧт се | јѧвї, | па ѧпѧт, | и ѧпѧт.
- 7) А по глѧсу | пѧзнѧјѧм | да брзо | ѧзѧмичѧ | шѧмѧм.
- 8) И мїслїм, | како ће скѧро
- 9) Зѧћи | за їсполину
- 10) И бѧдїт' | дрѧгѧг | чѧвека | илї ѧснулу | звѧр
- 11) Ил' сѧмо | ѧчѧјнѧ | ј ку.
- 12) А јѧ | да зѧспѧм. | Да спѧвам.

У „Слапу на Дрини“ уочавамо, већ на први поглед, да се нижу стихови различите дужине, без строге правилности, и да нема рима. Такав стих обично се назива *слободним сїихом*, који се приближава прозном изразу и

свакодневном говору. Да стих у овој пјесми није потпуно слободан, није тешко доказати. Пођимо од његове дужине, која је, гледано у цјелини, заиста различита: у све три строфе полази се од 7 слогова у стиху, али се у првој строфи тај број пење до 14, у другој до 9, а у трећој до 17 слогова. Међутим, иако се не поштују прецизно утврђена правила, постоји ипак извјесно слагање по дужини: континуирано (стихови исте дужине слиједе узастопно један за другим) и дисконтинуирано (стихови исте дужине нису узастопни, удаљени су, мање или више, један до другога). Једнаке дужине су: у првој строфи – континуирано 2. и 3. стих (8 слогова); у другој строфи – континуирано 1, 2. и 3. стих (9 слогова) и дисконтинуирано 7. стих (9 слогова), затим 4. и 6 (8 слогова); у трећој строфи – континуирано 11. и 12. стих (8 слогова) и дисконтинуирано 4. и 8. стих (8 слогова), затим 3. и 9 (7 слогова), 2. и 10 (13 слогова).

Да би постигао одређени ритам, Андрић је скраћивао неке ријечи:

Ал' после краће тишине, која и није до чекање;

И будиш' другог човека ил' уснулу звер;

Ил' само очајну јеку.

Послије скраћивања први стих има 17 слогова (мјесто 18), други стих 13 (мјесто 15), трећи стих 8 слогова (мјесто 9).

У случајевима кад постоји избор између двају равноправних облика узиман је онај облик који својом дужином највише одговара потребама стиха, који је ритмички најпогоднији. Избор се односи на двострукост везану за могућност јављања непостојаног *a* и покретног *a*, као у стиховима:

Са мокре горе над реком;

Јави (се) онај с планине;

И ко сам и ошкуд идем;

Већ кад се понадам да неће;

Да бдијеш и стрепиш саг;

Рад шуђеи незнана гласа;

Неко дозива некої;

И будит' друїої човека ил' уснулу звер;

У размацама неједнаким.

У прва два стиха приједлог се јавља с непостојаним *a* (*са*) и без њега (*с*). У осталим стиховима изостало је покретно *a* (не користе се облици: *ошкуда*, *када*, *сада*, *шуђеи*, *некоїа*, *друїоїа*, *неједнаким*). Јасно је да употреба облика с непостојаним *a* и с покретним *a* није у поезији у потпуности слободна јер зависи од ритма пјесме.

Кад је већ ријеч о дужини стиха, поменимо и то да је пјесма писана екавски, што значи да би у ијекавској форми неки стихови били за један

слог дужи (према класичној замјени дугог јата), а то би довело до мање промјене ритма пјесме:

Са мокре горе над *реком* (*реком* – *ријеком*);

И будит' другог човека ил' уснулу *звер* (*звер* – *звијер*);

Ал' *после* краће тишине, која и није до чекање (*после* – *послије*).

6. Проучаваоци стиха одавно указују на значајну улогу акцентованог слога, акцента у организацији пјесничког ритма: при дефинисању риме (подударање свих гласова почев од посљедњег акцентованог вокала), кад описују епски десетерац (слогови испред цезуре и на крају стиха (четврти и десети) никад нису акцентовани), кад расправљају о тонском и силабичко-тонском систему версификације, гдје је акценат вома битан. Многи теоретичари истичу да структура стиха зависи од природе језика на којем је стих настао, самим тиме и од акценатских карактеристика тога језика. Нажалост, код нас се у теоријама књижевности стихови најчешће анализирају тако да се говори само о акцентованим и неакцентованим слоговима, без икаквог даљег акценатског прецизирања. Као да је ријеч о њемачкој, француској или о руској поезији, а не о стиховима на језику који има четири акцента, у којем неакцентовани слогови могу бити дуги и кратки. Веома су ријетке констатације попут ове: „Ритмички су важне и границе акценатских цјелина, у нашем стиху и разлике међу врстама нагласака (53:62) и дужине“ (Светозар Петровић у „Уводу у књижевност“, у поглављу „Стих“. Стр. 419 – уредници Зденко Шкроб и Анте Стамаћ).

7. Текст Андрићеве пјесме је акцентован и подијељен на акценатске цјелине. Означени акценат је, мислимо, најближи Андрићевом изговору. Ако обратимо пажњу на акцентоване слоге у сваком стиху, запазићемо да су скоро једнако наглашени парни и непарни слогови – парних има 39, а непарна су 42 слога. Видимо да су у приближно истој мјери заступљени трохејски и јампски ритам. Најчешће су акцентовани четврти и седми слог (по 13 x), затим други (11x) и први слог (10x), а за њима долазе пети и шести слог (по 6x), трећи (5x), осми, девети и десети (по 3x), 11, 12. и 13. слог (по 2x), 14. и 15. слог (по 1x). Шеснаести и седамнаести слог нису никад наглашени. Додајмо овоме податак да је посљедњи слог акцентован само у два стиха (трећи и десети у трећој строфи), и то у случајевима кад се ти стихови завршавају једносложном ријечи (*саг*, *звер*). Такође, треба рећи да се парни и непарни акцентовани слогови обично смјењују, не држећи се одређене правилности, али понекад може доћи до извјесних понављања. Рецимо, понављају се заредом непарни наглашени слогови (први, трећи, пети и седми), односно парни (други, четврти, шести и десети):

Влагом гише вода, навире магла долином;

И будит' другог човека ил' уснулу звер.

Неки пут је распоред акцентованих слогова исти у неколико стихова. То потврђују осмосложни стихови у којима наглашеност иде од другог слога и преко четвртог стиже до седмог слога:

Са мокре *јоре* над *реком*;
 Рад *ш*ућег *незнана* *ласа*;
 Ил' само *очајну* *јеку*;
 А *ја* да *заспем*. Да *с*јавам.

8. Да би се прецизно утврдио акценатски ритам, треба водити рачуна о акценатским дублетима. У стварности појединац углавном изговара, од два стандардна, један акценат, па се зато, при акцентовању књижевних текстова, морамо предвидјелити за онај акценат који би, у оквиру стандарда, био ближи писцу, односно одређеној регији или одређеном времену. У Андрићевој пјесми сусрећемо се са мањим бројем акценатских дублета, који не нарушавају озбиљније општу акценатску слику: *долѝнѝм* / *дѝлинѝм*, *на сѝлѝву* / *на сѝлѝву*, у *ра̀змаѝма* / у *ра̀змаѝма*, *ѝрѝмѝклѝм* / *ѝрѝмѝклѝм*, *дѝзѝвѝма* / *дѝзѝвѝма*, *ѝдѝм* / *ѝдѝм*, *ѝ бе* / *ѝебе*, *с бе* / *себе*, *нѝје* / *нѝје*, *за̀ћи* / *за̀ћи*, *чѝвека* / *чѝвека*.

9. Ритмички је веома значајно смјењивање и понављање кратких и дугих, силазних и узлазних акцената. Статистички посматрано, од 81 акцента, краткосилазни се јавља 33 пута, краткоузлазни 29 пута, дугосилазни 12 пута, дугоузлазни 7 пута, односно кратки акценти 62 пута – дуги 19 пута или силазни 45 пута – узлазни 36 пута. Дакле, кратки акценти доминирају над дугима, а силазни су нешто бројнији од узлазних. Вриједни помена су и примјери узастопног понављања краткоузлазног и краткосилазног акцента:

Влѝгѝм дѝшѝ *вѝда*, *на̀вѝрѝ ма̀гла* *долѝнѝм*.
По̀га̀шен *дѝга̀н* на *сплѝву*;
 Илѝ *са̀мо* *дѝча̀јну* *ј ку*.

Каткад се смјењују кратки акценти – 2 силазна + 2 узлазна + 2 силазна:

Алѝ *идѝслѝ* *кра̀ћѝ* *ѝѝѝѝнѝ*, *кѝја* и *нѝје* до *ч ка̀ње*.

10. Ритмичка организација неакцентованих слогова такође заслужује пажњу – понављање и смјењивање дугих и кратких, слогова који су ближи акцентованом и оних који су даље од њега. Кратки неакцентовани слогови (96) далеко су бројнији од дугих (53). Кад се зна да је разлика између кратких и дугих акцентованих слогова још већа, исто у корист кратких (62:19), намеће се закључак да су у цијелој пјесми преко два пута чешћи кратки слогови од дугих (158: 72).

Кратки и дуги неакцентовани слогови понављају се и смјењују дисконтинуирано, без јасно изражене правилности. Ипак, налазимо и примјере у којима се остварује одређени ритам низањем финалних слогова ријечи:

узастопно се понављају дуги неакцентовани слогови:

Jāvī ðnāj s īlanīnē;

Алī īðslē krāḥē īšīīnē, kōjā и нīје до ч кāње;

узастопно се понављају кратки неакцентовани слогови:

Тī, kōjī си с бе заб̀равио, з̄īшīо;

правилно се смјењују дуги и кратки неакцентовани слогови:

Н ко г̀дз̄īвā н ко̀;

Вл̄а̀г̀м г̄īшē в̀да, н̄авирē м̄а̀гла гол̄īн̀м.

Непосредно иза акцентованих слогова (дугих и кратких) подједнако се јављају дуги и кратки неакцентовани слогови (у границама појединачних ријечи). Много мање има поста акценатских слогова удаљених од акцентованог слога. Међу овим слововима кратки су чешћи од дугих, а дугих нема удаљених од дугог акцентованог слога. Малобројне удвојене дужине увијек остају иза кратког акцента, најчешће непосредно иза њега.

11. Сматра се да у српској версификацији акценатске цјелине имају улогу основног организатора ритма. Акценатску цјелину чини акцентована ријеч, сама или заједно са неакцентованим ријечима. Андрићева пјесма састоји се из 81 акценатске цјелине (по строфама: 15+20+46), од којих је 35 са клитикама, што је нешто мање од половине укупног броја (по строфама: 3+9+23). Од цјелина са клитикама најбројније су оне са проклитикама (31 – *на с̄īл̄аву, да заб̀рављ̄ам, не з̄дв̄ē* итд.), слиједи малобројне цјелине са енклитикама (три – *к̀д̄р̄īm се, к̀д̄jī си, д̄īēī се*) и једна цјелина са проклитиком и енклитиком (*и к̀д̄ сам*). У четири цјелине уз проклитике налазе се и енклитике *се* и *ће* у проклитичком положају: *да се сав̄ијен;* али *се* *̀д̄нд̄а;* кад *се п̀д̄н̄ад̄ам;* како *ће ск̀оро*. Ваља истаћи да се у већини стихова смјењују цјелине са клитикама и оне без њих, тј. цјелине које садрже акцентоване и неакцентоване ријечи и оне које у свом саставу имају само акцентоване ријечи. Ријетки су стихови у којима се нижу цјелине без клитика (*Вл̄а̀г̀м | г̄īшē | в̀да, | н̄авирē | м̄а̀гла | гол̄īн̀м; Н ко | г̀дз̄īвā | н ко̀; Jāvī | ðnāj | с īlanīnē*) или стихови у којима се понављају цјелине са обавезним клитикама (*И м̄īсл̄īm, | како ће ск̀оро; А jā | да з̄īс̄īēm. | Да с̄īāв̄ам*). Још двије напомене у вези са акцентом: прво, *каг* и *како* су проклитике, неакцентоване ријечи, јер су оvdје везници: **В ħ | каг** се п̀д̄н̄ад̄ам | да н̄ēће; **И м̄īсл̄īm, | како** ће ск̀оро | **З̄аћи** | за йсполину; друго, није биљежено преношење силазног акцента на проклитику јер би у оваквом контексту дјеловало неприродно, поготово онда кад је на акцентованој ријечи и логички акценат.

12. Број слогова у акценатским цјелинама варира, креће се у распону од један до пет. Најбројније су цјелине са три слога (35), иза њих долазе цјелине са два слога (28), потом оне са пет слогова (9), са четири слога (5), са једним слогом (4 цјелине). Неки стихови подударају се не само у броју слогова него и у распореду акценатских цјелина (с обзиром на њихову дужину):

узастопно се понављају тросложне и двосложне цјелине (3+2+3):

Пòġāиен | òġањ | на сīлāvу.

Са мòкрē | ġòрē | наġ рēкòм;

узастопно се понављају петосложне и четворосложне цјелине (5+4):

У рáзмацима | н једнāкīм

Међу ġрòмġклīм | ġòзивима;

дисконтинуирано се понављају тросложне и двосложне цјелине (3+3+2):

Раġ ġūġġēġ | н знāна | ġlāса...

Илī сāмо | òġāјнū | ј ку.

13. Четири акценатске цјелине су једносложне (*в ħ, īī, сàġ, звēр*), а остале, двосложне и вишесложне, имају акценат на различитим слоговима, изузетно ријетко на крајњем слогу цјелине (*А јā | да зāспēm. | Да спāвām*). Мјесто акцента у акценатским цјелинама овако је распоређено: у двосложним цјелинама – акценат је на првом слогу у 27 цјелина, а на другом само у једној цјелини; у тросложним цјелинама – акценат је на првом слогу у 11 цјелина, а на другом у 24 цјелине; у четворосложним цјелинама – акценат је на првом слогу у двије цјелине, на другом у двије цјелине, а на трећем у једној цјелини; у петосложним цјелинама – акценат је на другом слогу у три цјелине, на трећем у три цјелине и на четвртом у три цјелине. У укупном збиру, у двосложним и вишесложним акценатским цјелинама акценат је на првом слогу у 40 цјелина, на другом слогу у 30, на трећем у четири, а на четвртом слогу у три цјелине. Нешто слично констатовали смо при утврђивању лексичког акценатског ритма у стиховима (т. 7): непарни слогови су мало чешће наглашени од парних, први и други слог веома често су под акцентом.

14. Одређени ритам остварује се и понављањем стихова са истим бројем акценатских цјелина. У првој строфи слажу се други, трећи и четврти стих – сваки има по три цјелине (3+3+3). У другој строфи смјењују се узастопни стихови од по двије цјелине са узастопним стиховима од по три цјелине – први стих и други (2+2), трећи и четврти (3+3), пети и шести (2+2), седми и осми (3+3). У трећој строфи слажу се први и други стих – имају по пет цјелина (5+5), трећи и четврти стих, једанаести и дванаести – са по три цјелине (3+3, 3+3), осми и девети стих – са по двије цјелине (2+2) и дисконтинуирано седми и десети стих – са по пет цјелина (5+5).

15. Са садржајем исказа, па и стиха, директно је повезан логички акценат. Значајне, тежишне ријечи истичу се интензитетом и тоном и на неки начин, својим дисконтинуираним ударима, учествују у ритмичкој организацији цијеле пјесме. Налазе се на различитим мјестима у стиху:

Пдчнѐм да забдравља̄м стѹдѐн
 И кд̄ сам и дѹкуг̄ љдѐм;
 Али се днд̄а одједнѐм,
 В љ кад се пднд̄ам да нѐне,
 Јавӣ дна̄ј с планѹне;
 Кдр̄им се: Сѹав̄а̄ј, не зовѐ т бѐ нѹко.
 Тѹ, кд̄ји си с бѐ забдравио, з̄ашӣо
 Да бд̄јеш и стрѐпиш̄ с̄ад;
 Д̄иѐти се јавӣ, па д̄иѐти, и д̄иѐти;
 А ја да з̄аспѐм. Да сп̄ав̄ам.

Стих са поновљеним *оѹѐти* изговара се са градацијом.

16. На питање, постављено на почетку рада, да ли се стихови у Андрићевој пјесми „Слап на Дрини“ одликују било каквим ритмом, можемо потврдно одговорити. Истраживање је показало да је ритмичност ове пјесме несумњива, да се ритам остварује на различите начине.

– Прије свега, у самом садржају пјесме остварен је одређени ритам понављањем дозива непознатог, учесталим јављањем „онога с планине“.

– Такође, понављају се неке језичке јединице: гласови, ријечи, облици презента, реченичне структуре, а сусрећемо се и са избором посебних облика и ријечи.

– Нижу се стихови различите дужине, без строге правилности, а нема ни рима. Такав стих, близак прозном изразу и свакодневном говору, обично се дефинише као слободни стих. Ипак, стих у овој пјесми није потпуно слободан. Његова дужина заиста је различита, али постоје стихови који се, континуирано и дисконтинуирано, слажу у броју слогова. Осим тога, да би постигао одређену дужину стиха, тиме и одговарајући ритам, писац је неке ријечи скраћивао, а од дублетних форми (с непостојаним **а** и покретним **а**) узимао је ритмички најпогодније.

– Потврђена је значајна улога акцента у организацији пјесничког ритма. Непарни наглашени слогови незнатно су чешћи од парних или конкретније: најчешће су акцентовани четврти и седми слог, затим други и први. Парни односно непарни акцентовани слогови неки пут се понављају у истом стиху, а распоред акцентованих слогова може бити исти у неколико истосложних стихова.

– Најфреквентнији је краткосилазни акценат, одмах иза њега долази краткоузлазни, знатно рјеђи је дугосилазни, и на самом крају је најрјеђи

дугоузлазни акценат, односно кратки акценти су три пута чешћи од дугих, а силазни су нешто бројнији од узлазних. Има примјера узастопног понављања и смјењивања кратких акцената.

– Ритмичка организација неакцентованих слогова такође је од значаја. Кратки неакцентовани слогови су скоро два пута фреквентнији од дугих неакцентованих слогова. Потврђено је континуирано понављање и правилно смјењивање финалних дугих и кратких неакцентованих слогова ријечи.

– Ритам пјесме зависи, у великој мјери, од природе акценатских цјелина (са клитикама и без њих). У Андрићевој пјесми, од цјелина са клитикама најбројније су оне са проклитикама.

– Највише има тросложних акценатских цјелина, мало мање оних са два слога, много мање цјелина са пет, са четири и са једним слогом. Понављају се извјесни стихови са цјелинама различите дужине, још чешће стихови са истим бројем акценатских цјелина.

– У двосложним и вишесложним акценатским цјелинама акценат је углавном на првом и нешто рјеђе на другом слогу, сасвим ријетко на трећем и четвртом.

– Логички акценти, на различитим мјестима у стиху, учествују такође у ритмичкој организацији пјесме.

– Ритам је неодвојиви, органски дио пјесме. Он пјесми, својим елементима (поновљеним гласовима, ријечима, стиховима исте дужине, акцентима, акценатским цјелинама итд.), даје посебан смисао.

– Резултати до којих смо дошли анализом акценатског ритма у Андрићевој пјесми „Слап на Дрини“, пјесми са слободним стихом, доста су слични, а некад су и потпуно идентични са резултатима акценатског ритма у одломку једног Андрићевог прозног дјела, изнесеним у нашем раду „О акценатском прозном ритму у српском књижевном језику (на примјерима из Андрићеве ‘Проклете авлије’“. Стр. 86–87 – в. Литературу).

Литература

- Андрић 1977: Andrić, I. *Ex ponto, Nemiri, Lirika*. Sabrana djela Ive Andrića. Sarajevo: Svjetlost (Sarajevo) – Mladost (Zagreb).
- Дешић 2003: Дешић, М. О акценатском прозном ритму у српском књижевном језику (на примјерима из Андрићеве „Проклете авлије“). In: *Зборник Матице српске за славистику* 63. Нови Сад. Стр. 79–87.
- Живковић 1965: Živković, D. *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti za gimnazije i stručne škole*. Beograd: Naučna knjiga – Sarajevo: Svjetlost.
- Лешић 2008: Lešić, Z. *Teorija književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- РКТ 1985: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

- РСАНУ 1973: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Књ. 8. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Солар 2005: Solar, M. *Теорија књижевности*. Загреб: Школска књига.
- Тартаља 2008: Тартаља, И. *Теорија књижевности за средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Шкроб/Стамаћ 1983: Škreb, Z.; Stamać, A. (Hg.). *Uvod u književnost*. Загреб: Grafički zavod Hrvatske.

Milorad Dešić (Belgrade)

Stress Rhythm in Andrić's Poem „Waterfall on Drina“

Ivo Andrić's poem „Waterfall on Drina“ („Slap na Drini“) is written in free verse, which calls in question whether it is marked by any rhythm at all. Research has shown that the poem provides for certain rhythm, in various ways. Primarily, the very content of the poem includes certain repetitions (frequent appearance of an unknown person), and certain language units (sounds, words, sentence structures, etc.) are repeated as well. Even though many verses of varying lengths follow one another without strict regularity, there are verses with matching number of syllables. The significant role of stress in the organization of poetic rhythm is confirmed: odd-numbered stressed syllables are somewhat more frequent than even-numbered; short stresses are three times more frequent than long ones, whereas the falling stresses are somewhat more frequent than rising stresses; there are examples of successive repetitions and alternations of short stresses. In addition, the rhythm of the poem depends, to a great extent, on the nature of stress units: trisyllabic are the most frequent, disyllabic are little less frequent, while there are much less units with five, four and one syllable; in disyllabic and polysyllabic stress units, the stress most frequently falls on the first syllable and slightly less frequently on the second, while falling quite rarely on the third and fourth syllable.

Milorad Dešić
Jurija Gagarina 43/17
11070 Novi Beograd
Srbija
Tel. +381 11 318 11 23; +381 63 812 18 47
zora.desic@gmail.com

Драгомир Козомара (Бањалука)

О ортографији грачких приповједака Иве Андрића из данашње перспективе

Кад се са аспекта савремене правописне литературе српског језика анализира стање у Андрићевим приповијеткама које је објавио за вријеме боравка у Грацу, може се закључити да су разлике у ортографским рјешењима скоро занемариве. Осим изузетака који су наведени у овом раду, ништа посебно не би се могло издвојити да би се евентуално говорило о неким важнијим одступањима од актуелног стања у ортографској норми српског језика.

А) Уводне напомене

1. Од 1868. године, кад је коначно дошло до побједе Вукових идеја, па до објављивања Андрићевих грачких приповједака трајао је период стабилизације норме српског књижевног језика. У том периоду објављено је неколико радова из правописне проблематике и сви они су мање или више у суштини били на темељима Вукове реформе српског правописа, али су недостајала коначна уобличавања која би довела до стања да се од најбољих ортографских рјешења створи један правопис за свакодневну практичну употребу.

2. Кад је Иво Андрић писао грачке приповијетке, од правописне литературе која је могла утицати на његову ортографију и на оне који су му коначно „дотјеривали“ радове ваља издвојити следеће. Године 1884. Стево Чутурило написао је Српски правопис за школску употребу. Десет година касније појавила се студија О правопису и интерпункцији (око 30 страна), аутора Љубомира Недића. Исте године Стојан Новаковић објавио је Српску граматику (у оквиру ње два поглавља носе назив Главна правила о правопису и Реченички знаци). Мало познати Милан Петровић дао је два дјела која се односе на правопис: Српска грамика с правописом (1912) и Српски правопис за средње школе (1914). Коначно, 1923. године, прве године Андрићевог боравка у Грацу, Срби су добили комплетно уређен Правопис српскохрватског књижевног језика, аутора Александра Белића.

У наведеном раздобљу појавио се и Хрватски правопис Ивана Броза (касније га је приређивао Драгутин Боранић), те Маретићева Грамика и стилистика хрватског или српског језика (1899), у којој је подржан Броз-Боранићев правопис.

3. У овом раду биће ексерпирана грађа из грачких приповједака Иве Андрића која је карактеристична из угла савремене ортографске перспективе српског језика, тј. онај дио који је маркиран са гледишта правописа и правописних приручника српског језика. С обзиром на то да примјери који се у даљем тексту наводе „одударaju“ од стања у читавој литератури која је тренутно актуелна у српској правописној норми, на овом мјесту неће бити ни позивања на ауторе појединих приручника. Грађа која ће овдје бити

презентована преузета је из недавно објављене књиге Бранка Тошовића „Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Grazi“ (2008), гдје је обједињен читав грачки опус нашег нобеловца. Из тог разлога поред наведених примјера неће се посебно наводити ни називи приповједака, него ће се одмах констатовати да се све приповијетке налазе на странама 371–503.

4. Наравно, у оваквим радовима мора се водити рачуна и о факту да је, као и увијек, приликом припреме морао промаћи и један број грешака штампарске природе, како у оригиналним издањима, тако и у наведеној студији Бранка Тошовића.

Б) Презентација грађе

5. Приликом писања рефлекса некадашњег вокала **јат** највише одступања чине морфолошки икавизми: [...] нису *волили* да га сретну (381), [...] и коначно им *одолили* (397), Она се *заволила* [...] (402), У њима се *живило* [...], [...] *видили* гдје двије жене ору [...] (411), Пилана је *изџорила*. (414), [...] и *живили* сте [...] (497).

Међу њих се може убројати и: [...] како *задоцнили* момци кличу њему и победи [...] (380).

Умјесто рефлекса **ије** на једном мјесту је **је**: [...] пуштао морски *ијесак* [...] (483).

У два случаја у текстовима који су писани ијекавском варијантом поткрали су се екавизми: [...] *иоследњи* пут [...] (483), [...] не *разумех* [...] (491).

Јекавско јотовање, осим сугласника **л** и **н**, код Андрића је присутно и у: Крупна звијезда *и́релеће* [...] (396), Милоје *и́роблијеће* [...] (410), [...] жељан *ђевојака* (430).

6. Кад су у питању контракције вокалских скупина, које су честа појава у књижевним дјелима при навођењу цитата, овдје је забиљежено једино елиминисање скупине **-ао** и стање је следеће:

а) форма *као* углавном је писана с апострофом: [...] *к’о* једног [...] (389), *К’о* пиле. (389), [...] *к’о* зурна (389), [...] ви ћете остат Цигани *к’о* и били (411), Е, бели је *к’о* од срче [...] (417), [...] *к’о* у туршију (460);

а на два мјеста сажето:

[...] *ко* и лани! (437), [...] пуни сте пара *ко* шип [...] (439);

б) у осталим случајевима скупина **-ао > о**: Јеси ли добро *свезо*? (383), [...] знао и *и́ризнаво* [...] (411), [...] и *раскојо* све [...] (429), [...] што је *нашо* [...] (439), Ја нисам *даво* [...] (459).

7. Асимилација сугласника **с** по мјесту творбе испред **њ** добијеног јекавским јотовањем, што забрањује правописна норма српског језика, појављује се у примјеру: ... врелина се *избјешње* [...] (431).

8. С неизвршеном метатезом редовно је облик **вас**: *Вас* се заплео [...] (377), *Вас* изгужван [...] (386), [...] *вас* се промијени [...] (410), [...] *вас* црвен и задуван [...] (411), [...] *вас* премро од страха (411), [...] *вас* у бради [...] (418), [...] да се *вас* надуо [...] (445), [...] био *вас* жут [...] (454), Под је *вас* [...] (494).

9. Ни у једном ортографском приручнику није дозвољена деназализација првог члана групе **мн** као што је у: [...] *иошавни* и брзо опадне [...] (398).

10. Ортографска литература српског језика прописује да се титуле пишу малим словом. Овдје је, међутим, на два мјеста употребљено велико слово: [...] од *Фра* Марка [...] (433), [...] код Мустафа *Паше* [...] (440).

11. Грешке у писању зареза испред *који* у апозитивним и атрибутивним реченицама, што је у интерпункцији и дан-данас једна од најчешћих грешака уопште, овдје су запажене у сљедећим позицијама:

- [...] Над градом је лежала ниска магла } из које су стршили [...] (391).
- [...] прошарани честим шипразима бјелогорице и стрним ливадама на типичним пропланцима } који дају милину босанском предјелу (397).
- [...] Али-хоца } који је ишао [...] (399)
- [...] Јеврејка, витка љепотица, крупних очију и велике косе } која јој је [...] (402)
- Да није великог каменог моста } који је [...] (415)
- Зато у тој касаби } коју је [...] (415)
- А младе дућанције } које морају ... (417)
- [...] предводи јеврејске прваке } који траже [...] (422)
- [...] Вејсил Арнаутин } који пече [...] (432)
- [...] и поред огромног фратра } који је [...] (453)
- [...] прохода по ћелији } у којој је [...] (458)

Без зареза у инверзији стоје реченице:

- Али прије него што мјерачи одоше } догоди се [...] (402)
- Чим уђоше } затражише ћебе [...] (438)
- [...] какве су } и фра Марко би [...] (440)
- [...] што је дуже слушао } све му се [...] (459)
- [...] чим леже } опет отпоче [...] (468)
- [...] и шта ће још бити } то је свеједно [...] (470).

Зарез је требало написати и у реченицама:

- Пред њих изађе Недељко, као најстарији } и дочека их [...] (409)
- малу Јеврејку ће } међутим } да удају [...] (423)
- Међутим } Рифка [...] (424)

– [...] што се ти, болан {} Осмо, не би [...] (442).

12. Правописи и правописни приручници као српску варијанту углавном наводе облик *кафа*. У Андрићевим приповијеткама влада шаренило, мада опозиција *кафа* – *кава* – *кахва* има и семантичке нијансе. Исп.: [...] *каву* и *ракију* [...] (388), [...] пред једном *кахвом* [...] (392), [...] и сркали *каву* (392), [...] у *кахви* говорили [...] (393), [...] у којој се *кава* туца. (394), [...] и Турци из *кахве* [...] (395), ... и попи *кафу* [...] (448), [...] пред *каваном* [...] (484).

13. По савременом стању требало би да стоји *својој*, а не *мојој*: [...] писао сам ти о *мојој* новој служби [...] (419).

14. Као праве прилоге ваљало је састављено написати: [...] дочекује ме у *вечер* и испраћује у *јутро* (482), А трећег дана у *јутро* [...] (484).

15. Без приједлога *с* требало је написати: [...] кад се *фратри с* њим ругају [...] (435).

16. На крају, наводимо и неколико очигледних штампарских грешака: [...] за двадесет година *млада* (умјесто *млађа*) [...] (420), Е *бас* ви (а требало би *баи*) [...] (459), да ме *преведгу* (треба: *преведу*) [...] (462), [...] уносећи лице *и* (умјесто *у*) решетке (487), те у једном случају гдје недостаје читава ријеч: И то је *викао* таквим неким гласом [...] до тада нисам чуо. (487).

В) Умјесто закључка

17. Кад се из ортографске перспективе сагледају укупне прилике у грачким приповијеткама Иве Андрића, може се, без обзира на претходно констатоване различитости, закључити да су његове приповијетке скоро у потпуности компатибилне са стањем у језику које прописује правописна норма српског језика.

Литература

- Брборић 2003: Брборић, Вељко. *Из историје српског правописа*. In: Српски језик. Вр. VIII. 1–2, Београд. S. 597–615.
- Дешић 1995: Дешић, Милорад. *Правопис српског језика (приручник за школе)*. Никшић: Унирекс; Земун: ПС Грмеч; Београд: ПС Грмеч – Привредни преглед.
- Милошевић 1997: Милошевић, Милош. *Правописни приручник српског језика (за ученике основне школе и самостално учење)*. Београд: Драганић.
- Клајн 1997⁴: Клајн, Иван. *Речник језичких недомиса*. Београд: Ћигоја штампа.
- Мићуновић 2000: Мићуновић, Љубо. *Цейни правопис српског језика са речником*. Београд: Српска школска књига.

- Пешикан/Јерковић/Пижурица 1993: Пешикан, Митар; Јерковић Јован; Пижурица, Мато. *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Приручник 1998: *Правописни приручник српскога књижевног језика*. Приредила правописна комисија, одговорни редактор Радоје Симић. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Симић: Симић, Радоје. *Правопис српскога језика (нормативистичка и кодиколошка испитивања)*. Београд – Никшић: Унирекс – Актуел.
- Симић и др. 1993: Симић, Радоје; Станојчић, Живојин; Остојић, Бранислав; Ћорић, Божо; Ковачевић, Милош. *Правопис српскога језика са речником*. Београд – Никшић: ЧИП штампа – Унирекс.
- Телебак 1998: Телебак, Милорад. *Говоримо српски (с лакоћом до језичке културе)*. Бања Лука – Приштина.
- Тошовић 2008: Тоšović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.
- Ћупић/Фекете/Терзић 1996: Ћупић, Драго; Фекете, Егон; Терзић, Богдан. *Слово о језику (језички поучник)*. Београд: Партенон.

Dragomir Kozomara (Banjaluka)

**Über die Orthographie der Grazer Erzählungen Ivo Andrićs
aus heutiger Perspektive**

Nimmt man eine Analyse von Ivo Andrićs in Graz verfassten Erzählungen aus dem Blickwinkel der aktuellen Rechtschreibwerke der serbischen Sprache vor, so kommt man zum Schluss, dass die Unterschiede bei den orthographischen Lösungen als minimal bezeichnet werden können. Außer den in dieser Arbeit angeführten Ausnahmen lassen sich kaum weitere Belege für eventuell wesentliche Abweichungen von der gegenwärtigen serbischen Rechtschreibnorm anführen.

Драгомир Козомара
Филозофски Факултет
Универзитет у Бањалуци
Булевар војводе Петра Бојовића, 1а
78000 Бањалука, БиХ
dragomir.kozomara@teol.net

Мијана Кубурић-Мацура (Бањалука)

Синтаксичке концесивне јединице у Андрићевим приповијеткама из грачког опуса

У раду „Синтаксичке концесивне јединице у Андрићевим приповијеткама из грачког опуса“ евидентиране су и методом синтаксичко-семантичке анализе обрађене све синтаксичке јединице са концесивним значењем у посматраном корпусу, од нивоа синтагме до нивоа везаног текста.

1. Одавно је у лингвистици познато да концесивна релација, као и каузална и кондиционална, почива на вези између двају фактора који учествују у њеном остваривању, а то су основ и посљедица. При томе је узрочно-посљедична веза међу појавама, као и веза услова и условљеног, и у природи – ванјезичкој стварности и у језику, најприроднији тип везе који је дубоко усађен у наше поимање свијета. Све што мислимо или исказујемо језиком тежи да се повинује увезивању појмова у којем једна ситуација природно проистиче из друге, њом узрокована или условљена. Међутим, у концесивном контексту су у везу доведени обрнути узрок и посљедица (или, општије, услов и условљено), тако да се у концесивној релацији појављује посљедица супротна оној коју очекујемо на темељима експлицираног основа. Концесивно значење је, на исти начин, сродно и са кондиционалним – прави услов и концесивни услов разликују се на основу своје адекватности ефекту који производе. Дакле, иако се на основу нашег свакодневног искуства очекује да из ситуације **А** природно слиједи ситуација **Б**, то се не догађа, већ се веза успоставља између каузално или кондиционално неадекватних ситуација. Из наведеног проистиче и још једна особина концесивне везе међу појавама, а то је њена модална обојеност, будући да таква веза представља, у ствари, „изневјерено очекивање“ – реализацију ситуације која је у супротности са оним што се претпоставља, тј. очекује.

2. У овом раду ће, како се из наслова види, бити инвентарисана и описана сва језичка средства којима се у приповијеткама из Андрићевог грачког опуса изражавају концесивне релације. Бавићемо се, дакле, концесивним јединицама на синтагматском нивоу (концесивном адвербијалном одредбом), посветиће се пажња значењу концесивности на нивоу субординираних клауза, али и на нивоу координираних клауза, као и на нивоу везаног текста. Обратићемо у овом раду пажњу и на партикуле са примарним значењем концесивности – које, по својој природи и улози коју остварују само на семантичком и прагматичком нивоу језичке организације, не спадају у систем синтаксичких концесивних јединица – али су, у општем погледу на форме којима се исказује ово значење, биле незаобилазне.

Литература нам је пружила неке опште информације о концесивности и језичким јединицама којима се у нашем језику исказују концесивне релације. Међутим, како су досадашњи описи концесивних релација на нашем

лингвистичком подручју били махом морфосинтаксички¹, а неколико радова који су имали семантичко-синтаксички приступ концесивним јединицама у нашем језику углавном су били усмјерени на појединачне језичке манифестације концесивности (нпр. Милошевић 1986, Прањковић 2001, Ковачевић 2002, 2008), без обухватнијег погледа на структуру значења, ми ћемо у овом раду примијенити семантичко-синтаксички приступ какав смо постулирали у једном ширем истраживању које тежи да опише цјелокупан систем синтаксичких концесивних јединица у нашем савременом језику.² Овдје, дакле, полазимо од тога да се концесивност, на основу своје генеалогске везе са двјема сродним, али по критеријуму реалности различитим категоријама, категоријом каузалности и категоријом кондиционалности, успоставља као дихотомна релациона категорија, са једне стране заснована на вези услова и условљеног, а на другој страни – на вези узрока и посљедице. На таквим темељима могу се разликовати два основна типа концесивности – узрочна концесивност и условна концесивност, а разлика између ова два типа концесивног значења примарно је епистемолошка. У вези услова и условљеног, сегмент услова увијек представља неку ситуацију која није спозната као реална и таква се сазнајна вриједност преноси и на семантичко подручје условне концесивности – условноконцесивни сегмент увијек представља отежавајућу ситуацију која нема сазнајно потврђену вриједност, док узрочноконцесивне јединице увијек наступају као чињеничне, сазнајно извјесне. Ова два основна типа концесивности, узрочноконцесивно и условноконцесивно значење, семантички и структурно се раслојавају на низ подтипова, али о томе ће више ријечи бити у анализи појединачних примјера из корпуса.

3. Од приједлошко-падежних конструкција којима се може исказивати концесивно значење, тј. концесивна релација према радњи исказаној предикатом или надређеној глаголској радњи, у посматраној грађи евидентирали смо везе *без* + N(Gen), *мимо* + N(Gen), *иопрег* + N(Gen), *кроз* + N(Acc) и *с* + N(Instr).

Забилежили смо три примјера у којима се приједлошко-падежна веза *без* + N(Gen) јавља као носилац концесивног значења:

Понеки пут га испуни та милина *без икаква видљива йовода* (У мусафирхани, 12); Повезаше мушкарце и устрашише жене и дјецу и туда су се вукли дању и ноћу, пушкарајући *без йошребе* [...] (Рзавски брегови,

¹ Овдје, првенствено, мислимо на наше граматичке приручнике, али и радове који се баве одређеним језичким јединицама које, поред осталих, могу изражавати и концесивно значење.

² Докторска дисертација „Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику“, пријављена на Филозофском (данас – Филолошком) факултету у Бањалуци.

160). Готово код сваке турске грађевине има увијек, мање или више, дозиђивања и преградака, грађених да се задовољи нека часовита, прва и најнужнија потреба, *без обзира на лоџику материјала, љепошћу и трајности грађевине* (У зиндану, 26).

У прва два наведена примјера ова приједлошко-падежна веза јавља се као контекстуално условљена, тј. њена концесивна интерпретација директно зависи од њеног синтаксичко-семантичког окружења. Овдје је концесивно значење, дакле, у директној зависности од чињенице да се радња у позицији предиката јавља као радња супротна од оне коју би, у претпостављеним, очекиваним околностима, произвела ситуација кондензована у форми приједлошко-падежне конструкције. У оба случаја тип концесивног значења које се исказује приједлошко-падежном конструкцијом јесте узрочно-концесивно, а у првом примјеру се, на основу лексеме која се јавља у тој конструкцији, може говорити и о узрочноконцесивном значењу које се може још прецизније окарактерисати као негирање узрока – повода. У трећем евидентираном примјеру јавља се, у ствари, приједлошко-падежни именски израз *без обзира на* + N(Acc), који је специјализован за исказивање узрочноконцесивног значења и не зависи од контекста. Овај именски израз представља, уз специјализоване концесивне приједлоге, једно од „најмлађих“ средстава којима се у језику исказују концесивне релације, тј. једно од средстава која су се јавила у познијим фазама развоја концесивности.

Даље, забиљежили смо један примјер у којем концесивну интерпретацију има приједлошко-падежна веза *мимо* + N(Gen):

Седе, а стражар, *мимо обичаја*, застаде у вратима, погледа по ћелији и, ради нечега, рече колико је могао блаже [...] (Искушење, 54).

Примарна функција ове приједлошко-падежне конструкције јесте исказивање просторне, па преко ње и логичке адверзативности, а могућност њеног концесивног интерпретирања у одређеним семантичко-синтаксичким контекстима не изненађује, јер, споменули смо, супротност је један од односа који стоји у темељима категорије концесивности. Лексеме које се у највећем броју случајева појављују уз приједлоге који исказују супротност, а поготово уз приједлог *мимо* (што можемо да тврдимо на основу увида у један шири корпус који нам је послужио за истраживање категорије концесивности) јесу лексеме које обиљежавају нешто претпостављено, очекивано, био то некакав утврђен систем правила или неко опште мишљење, жељу или личну претпоставку: *обичај(и)*, *очекивања*, *правила*, *жеље*, *закони* и др. У синтаксичу везу са таквим садржајем приједлошко-падежних конструкција доведене су глаголске радње које им се супротстављају и реализују се упркос њима, дакле, у овим случајевима се јасно очитује концесивност као „изневјерено очекивање, изневјерена жеља“ или „прекршено правило“.

Забилежили смо у посматраном корпусу и два примјера у којима се концесивна ситуација исказује приједлошко-падежном конструкцијом *йорег* + N(Gen), што је конструкција којом се примарно означава просторна близина, адлокалност или адлокативност (Прањковић 2001: 49). То су сљедећи примјери:

Али *и йорег бискуйове зашћише и йажње*, младић није напредовао никако (У мусафирхани, 9). (Пресица повасдан жито у хамбару, па онда по два дана не може да испере прашину из грла и ушију.) Али *йорег свеја шоја* има своје часове „милине“ за које нико не зна и не слуги (У мусафирхани, 11).

У првом наведеном примјеру концесивно значење приједлошко-падежне конструкције *йорег* + N(Gen) додатно је наглашено интензификаторском партикулом *и*, што није риједак случај са приједлошко-падежним везама у којима се јављају приједлози који не исказују адверзативност. Ови интензификатори уносе својеврсну негацију у значење приједлога и тиме само појачавају концесивни однос који, смисаоно, у контексту већ мора да постоји – радња кондензована у форми приједлошко-падежне везе и радња исказана предикатом смисаоно већ стоје у супротности и у нормалним, очекиваним околностима би се искључивале, тј. предикатска радња не би могла да слиједи из кондензоване – она јој не би представљала адекватан узрок. Факултативност и интензификаторски карактер партикуле *и* из првог наведеног примјера потврђује се већ у другом нашем примјеру, у којем постоји концесивна релација између радње исказане конструкцијом *йорег* + N(Gen) и радње у позицији предиката иако те партикуле нема.

У посматраном корпусу регистровали смо и један примјер конструкције *кроз* + N(Acc) са концесивном интерпретацијом:

И кроз йришворене кайке и дебеле завјесе још се наслућује да напољу трепти јара (Љубав у касаби, 180).

У овом примјеру се јавља, дакле, конструкција са приједлогом који има примарно мјесно значење, и то значење које не подразумијева адверзативне просторне, а ни логичке адверзативне односе. Зато не изненађује присуство интензификаторске партикуле *и* која у конструкцију уноси својеврсну негацију, мјесно значење ставља у споредни план и конкретно је оспособљава за изражавање концесивних односа. Разумије се, контекстуална подлога за то је, свакако, постојање логичког односа супротности међу посматраним садржајима – и без интензификатора очигледно је да ситуација исказана приједлошко-падежном конструкцијом представља неадекватан основ (узрок) за извршење предикатске ситуације, тј. да би у очекиваном слиједу догађаја она представљала отежавајућу или „онемогућујућу“ околност за остварење предикатске радње, али та околност се не испоставља

као ефикасна. И оvdје је значење приједлошко-падежне конструкције узрочноконцесивно.

На крају прегледа приједлошко-падежних конструкција са концесивном интерпретацијом које смо забиљежили у посматраном корпусу наведемо три примјера у којима се са концесивним значењем јавља веза *c* + *N*(Instr):

С муком настоји да се сабере и употреби чула (Искушење, 52); Тада фра Марко *с најором* диже главу и видје да је мокар и да низа зид цурком тече вода [...] (У зиндану, 26). С времена на вријеме ваља да устане, *ма* и *с највећим најором*, да пали свјетло и отвара прозор, да се увјери да је жив, да га нису сатрле и разлијеле мрачне силе (Мустафа Маџар, 25).

Из значења лексема које се јављају у овим везама (*мука*, *најор*) видљиво је да се контекстуално успоставља концесивна релација између ситуација које су кондензоване у формама приједлошко-падежних веза и ситуација које су исказане предикатима, тако да и за ове примјере вриједи оно што смо наводили за претходне. Занимљив је, по својој структури, последњи наведени примјер у којем имамо специфичну синтаксичку форму „*ма* и *с највећим напором*“, која се може окарактерисати и као депредикативована реченична структура у којој се лексема *ма* не јавља као додатна интензификаторска партикула него као везник. Такође, овај се примјер издваја из ове групе по томе што је једини којим се исказује условноконцесивни тип концесивног значења – што је семантичка особина коју уводи управо лексема *ма*³ и што се јасно види из тога да не постоји увјереност и сигурност у то да ће агенса акција (устајање) стајати највећег напора, већ то са знање остаје у сфери претпостављеног, потенцијалног.

Из овог прегледа може се закључити да концесивну интерпретацију могу имати многе конструкције са полисемантичким, махом примарно локационим приједлозима, али и конструкције које су се специјализовале искључиво за исказивање концесивног значења. У првом случају за концесивну интерпретацију пресудну улогу има контекст, тј. тачно одређени семантички односи међу ситуацијама исказаним приједлошко-падежним везама у функцији концесивне одредбе и ситуацијама у позицији предиката. Концесивна интерпретација, видјели смо то у неколико примјера, може бити учињена још транспарентнијом помоћу интензификаторске партикуле. И, на крају овог поглавља, примијетимо и да је необично то што се у овом корпусу не јавља ниједан примјер (у језику, иначе, врло фреквентне) приједлошко-падежне конструкције са приједлогом *ујркос* или са неким од његових лексичких варијетета.

³ Везници *макар* и *ма* уводе у реченицу клаузе условноконцесивног типа.

4. У прву групу примјера у којима се јавља предикатски апозитив који се концесивно интерпретира сврстали смо сљедеће реченице:

Ојорчен, бискуп одлучи да покуша још једно: да га пошаље у Рим, не би ли се у туђини дозвоа и поправио (У мусафирхани, 9). [...] фра Петар је, *онако болесџан*, викао на њега да се спрема и иде [...] (У зиндану, 23). *Ионако висок и њлећаиџ*, окрушња и отежа још више (У мусафирхани, 11).

Предикатски апозитиви у ове три наведене реченице носе чисто узрочноконцесивно значење, што се лако може потврдити њиховом трансформацијом у субординиране концесивне клаузе са узрочноконцесивним везником *иако* (нпр. *Иако је био ојорчен*, бискуп одлучи да покуша још једно [...]). У свим наведеним случајевима можемо уочити то да садржај исказан предикатским апозитивом стоји значењски увијек у изразитој супротности према радњи исказаној предикатом, а сама чињеница да је експлициран у реченици у форми стандардног предикатског апозитива подразумијева и то да се тај садржај, као тренутна фактивна особина субјекта, остварује упркос односу супротности који успоставља према садржају исказаном предикатом. Другачије речено – комуникативно примаран садржај, исказан предикатом, остварује се иако томе уопште не погодује комуникативно секундаран садржај, исказан предикатским апозитивом. У свим примјерима из ове групе предикатским апозитивом се исказује каузалноконцесивни тип концесивног значења, јер се наведеним језичким јединицама изражава фактивна особина, особина субјекта (и предиката) у чије смо постојање сигурни, а таква особина појављује се као неадекватан узрок за остварење реченичне предикације.

Забилежили смо и један примјер у ком се јавља објекатски предикатски апозитив (тј. атрибутско-адвербијална одредба објекта) са концесивним значењем:

Студено и боли, као некад кад су га, у новицијату, *неисџавана*, прије зоре будили (У мусафирхани, 19).

И овај примјер можемо сврстати у групу напријед наведених примјера по томе што и овдје налазимо исти – каузалноконцесивни тип концесивног значења.

У грађи смо регистровали и два примјера предикатског апозитива којима се исказује условноконцесивно значење:

У једном збијеном и тијесном куту Сплита има један масив од жућкастих зидова поред којег свијет, *равнодушан*, *брижан* или *весео*, пролази и не помишљајући никад шта се за тим зидовима крије (Први дан у сплитској тамници, 43). *Сџасен* – *несџасен*, он га је његовао и заволио као брата! (У мусафирхани, 21).

За први наведени примјер можемо најприближније рећи да се он налази на граници између типова условноконцесивног значења које можемо окарактерисати као универзално и алтернативно, јер се овдје у форми предикатског апозитива наводе три особине које образују један широк спектар особина, али ипак не неограничен. Како се оваквом формулацијом указује на универзалан спектар карактеристика, а овакав поступак се јавља из стилских разлога, овај примјер можемо, са једне стране, окарактерисати као примјер у ком се јавља предикатски апозитив са универзалним условноконцесивним значењем. С обзиром на синтаксичке особености јединице о којој је овдје ријеч, ако на овај начин посматрамо наведени примјер, овдје се ради о квалитативном парцијалноконцесивном моделу. У наведеном примјеру, предикатским апозитивом „равнодушан, брижан или весео“, исказују се типови осјећања која евентуално могу карактерисати „свијет“ као субјекат у реченици, а наведеним типовима осјећања обухвата се један свеобухватан, можемо рећи – универзалан дијапазон па се без промјене у значењу овај предикатски апозитив може супституисати клаузом квалитативног парцијалноконцесивног типа са универзалним концесивним значењем (→ [...] поред којег свијет, *какав њог био* (или: *како њог се осјећао*), пролази, и не помишљајући никад шта се за тим зидовима крије).

Дакле, у овом примјеру се предикатским апозитивом исказује да било која од особина субјекта из распона „равнодушан, брижан или весео“ наступа као особина ирелевантна за остваривање радње исказане предикатом (у овом случају, концесивна веза је директно успостављена са глаголским прилогом који слиједи и који обиљежава пратилачку радњу). Овакав тип предикатског апозитива, којим се изражава свеобухватан скуп карактеристика субјекатског појма, у оваквом синтаксичко-семантичком окружењу (у односу семантичке супротстављености радњи на коју је упућен) исказује, дакле, условноконцесивни тип каузалног значења јер овакав предикатски апозитив нема сазнајну вриједност – чињеница коју од наведених особина појам у субјекатској позицији посједује и да ли, уопште, посједује иједну од наведених особина остаје ван граница нашег сазнања. Та информација остаје на нивоу „могућег“, јавља се као „могућа особина“ и, самим тим, као „неадекватни потенцијални узрок“ или као „неадекватни услов“ за остварење радње на коју је синтаксички усмјерена. Са друге стране посматрано, ако ипак схватимо опсег особина које се овим предикатским апозитивом исказују као „тространо“ ограничен, овај примјер, без промјене у значењу, могуће је представити и формом клаузе са алтернативним условноконцесивним значењем, која у овом случају не би могла бити „алтернативна“, дакле, двочлана, већ, наравно, трочлана (→ [...] поред којег свијет, *био он равнодушан, брижан или весео*, пролази и не помишљајући [...]).

У посљедњем наведеном примјеру јавља се објекатски предикатски апозитив са недвосмисленим условноконцесивним алтернативним значе-

њем.⁴ У форми предикатског апозитива наводе се двије карактеристике објекатског појма које стоје на крајњим, супротстављеним половима, двије опречне вриједности карактеристике која се наводи као ирелевантна за остварење радње исказане предикатом. Дакле, оваквом формом се исказује да ниједна карактеристика, ни карактеристика **A** ни карактеристика која је са **A** супротна немају утицаја на остварење радње на коју су синтаксички упућене. Наравно, чињеница да о томе да ли објекатски појам карактерише иједна од ових особина или не ми немамо реалног сазнања говори у прилог томе да се ради о условноконцесивном значењу.

На основу претходне реконструкције супротстављених ситуација које се „површински“ остварују као предикатски апозитив са концесивном интерпретацијом и предикат реченице, можемо о предикатским апозитивима са концесивним значењем закључити да они у овом систему наступају као јединице које по својој природи (упућеност на субјекат/објекат, веза са предикатом која је адвебијалне природе, исказивање тренутне особине субјекта/објекта...) нису оспособљене да саме по себи, тј. својим односом са предикатом исказују концесивну релацију, већ за концесивну интерпретацију овдје пресудну улогу има контекст. Због својих синтаксичких особености, тј. указивања на тренутну карактеристику или стање, предикатским апозитивом са концесивним значењем се, природно из наведеног слиједи, увијек изражава нека особина субјекта или објекта која не представља особину пожељну и адекватну за остварење глаголске радње. Ова карактеристика на својеврстан начин обиљежава предикатске апозитиве у систему синтаксичких јединица којима се у српском језику могу исказивати концесивни односи.

5. У овом корпусу забиљежили смо и три примјера у којима се јављају глаголски прилози као носиоци значења концесивности. У сва три регистрована примјера ради се о глаголском прилогу садашњем, мада је у нашој лингвистичкој литератури већ посвједочено да се и глаголски прилог прошли у одређеним контекстима може концесивно интерпретирати (Суботић 1977/78: 66). Забиљежени примјери су сљедећи:

Бјежао је, *ништа не видећи њед собом* [...] (Мустафа Маџар, 39). *Јечећи и закашљавајући се*, савјетовао га је фра Петар да одвоји одмах осам гроша за сејмене [...] (У зиндану, 24). И свако је могао видјети с прозора, *ма и не вјерујући раширеним очима*, како се у рано јутро враћају маскирани официри и жене им, и врштећи, мртви пијани, поваљују једни друге у снијег (Рзавски брегови, 155).

⁴ До податка да се ради о објекатском предикатском апозитиву дошли смо посматрајући ужи контекст у ком се налази наведена реченица, а ако се посматра ван контекста, изолована, обиљежени предикатски апозитив може се тумачити и као објекатски и као субјекатски тип.

У прва два наведена примјера можемо глаголске прилоге без промјене у значењу трансформисати у субординиране клаузе са везником *иако*, потврђујући тиме њихово узрочноконцесивно значење (→ Бјежао је, *иако ништа није видио њед собом* [...]. → *Иако је јечао и закашљавао се*, фра Петар га је савјетовао да одвоји одмах осам гроша за сејмене [...]).

Дакле, у ова два примјера, у форми глаголског прилога кондензована је радња која је фактивна, о којој имамо сазнање да се заиста реализује и која је експлицирана као радња која у очекиваном, „природном“ слиједу догађаја не би могла бити доведена у узрочно-последичну везу са радњом са којом је у овом контексту доведена.

У трећем пак наведеном примјеру, глаголским прилогом се исказује другачији тип концесивног значења, условноконцесивни, и таква његова интерпретација условљена је двама факторима. Први фактор представљају глаголске лексеме у предикату (главне реченице), тј. модални глагол у саставу предиката, који релативизира фактивност радње, тј. чини да се она може интерпретирати само као „могућа“, а други представљају партикуле *ма* и *и*, које релативизују фактивност радње кондензоване у форми глаголског прилога. На тај начин ова радња се представља само као потенцијална, као могућа, а не као остварена и спозната. Ова чињеница нам отвара један нови правац у проучавању јединица које у свом основном облику и у највећем броју случајева изражавају узрочноконцесивни тип концесивног значења указујући на могућност да се одређеним језичким јединицама, ако не синтаксичким онда онима које остају на семантичком и прагматичком нивоу (партикулама), синтаксичке структуре са узрочноконцесивним значењем преведу у условноконцесивне.

7. У Андрићевим приповијеткама из грачког опуса, од стандардних једнозначних узрочноконцесивних везника забиљежили смо само везник *иако* као везник узрочноконцесивне субординиране клаузе, док клаузе са везницима *јремга* и *мада* нисмо регистровали. Забиљежили смо девет клауза уведених везником *иако*, као и двије депредикатизоване структуре уведене истим везником. Забиљежене клаузе су сљедеће:

Иако нисам ни саслушан ни осуђен, морао сам обући робијашко одело (Искушење, 50). Тако с великим тутњем и урликом пређоше први одреди, *иако су многи њадали у воду и зайомајали испод заљуљаних сџлавова* (Мустафа Маџар, 27). [...] *иако је добио одрјешење*, он није престао да у грозничавом заносу понавља ријечи кајања и уломке молитава [...] (Мустафа Маџар, 31). *Иако све њо мисли и њледа у жену и сјећа се* како ју је, у Езеруму, затекао саму у сарафовој кући и како се очајно отимала, ипак се присебно брани од двојице хајдука (Мустафа Маџар, 32). Напрезао се и вукао свом снагом, *иако му се њрло сџезало и дах ња издывао*, али су га надвизивали безбројни и неодолјиви гласови, и пријети-

ла стабла и громови (Мустафа Маџар, 36). *Иако је било шек свиџање*, саврх чаршије су је видјели опћински метлар Лискић и, идиот, хамалин Хубо (Љубав у касаби, 181). Онај болесни се одморио и напио лимунаде, па му лакше, исправио се на јастуцима, па и он разговара, *иако њодрџава, а очи му сјају од њрознице* (У мусафирхани, 13). У ствари, што је Турчин бивао слабији, фра Марко се све више бринуо око њега, *иако је насџојао* да то сакрије од других и није хтио ни сам себи да призна (У мусафирхани, 15); [...] све разумије *иако нема ријечи* [...] (У мусафирхани, 19).

Такође, у овом корпусу регистровани смо и двије депредикатизоване, имплициране стуктуре са везником *иако*:

Фазло је био необично крупан и снажан, *иако жуџ као гуња у њодбулом лицу* (У зиндану, 24). *Иако сасвим изван себе*, он није подлијегао ударцима и трчао је много брже од свих њих (Мустафа Маџар, 39).

У обје забиљежене депредикатизоване јединице са везником *иако* може се реконструисати имплицирани глагол „бити“, што представља један од могућих услова за депредикатизацију овакве субординиране клаузе (депредикатизација је могућа и ако се „имплицира“, тј. „подразумијева“ глаголска лексема која се јавља у главној клаузи). Везник *иако* се у наведеним примјерима, видимо, јавља као факултативна јединица која само наглашава концесивност ових јединица, а суштинска концесивна веза постоји у реченици и без експлицираног везника:

→ *Жуџ као гуња у њодбулом лицу*, Фазло је био необично крупан и снажан; → *Сасвим изван себе*, он није подлијегао ударцима и трчао је много брже од свих њих.

Дакле, лексема *биџи* у позицији предиката у концесивној клаузи омогућава не само имплицираност таквог предиката, дакле – депредикатизацију, већ ствара услове и за изостанак узрочноконцесивног везника. Услов који омогућаје овакав процес јесте чињеница да имплицирани помоћни глагол за себе веже и неку неглаголску ријеч, најчешће придјевског типа, чија семантика већ подразумева концесивни однос према ситуацији исказаној предикатом.

8. У приповијеткама из грачког опуса забиљежили смо два примјера основних облика условноконцесивних клауза, једну са везничком конструкцијом *и да*, и једну са везничком конструкцијом *ако и*:

[...] Само си ти изгубио. Изгубио једном заувек, *све и да има неџе неки друџи живоџ, на некој друџој равни, са неким друџим, бољим мерама, џа и да досџеш џамо*, то не може да промени непроменљиву чињеницу: да си ти једном, на овој равни, изгубио (Искушење, 56). *Ако је и џиџан*, Мустафа се, инстинктом искусног ратника, повуче до зида, напипа кабаницу и пусат и извуче малу пушку (Мустафа Маџар, 35).

Њихова условноконцесивна вриједност очигледна је из чињенице да се њима исказује нарушени условни низ, тј. у везу се доводе неодговарајући услов и ситуација која из њега слиједи. Овим клаузама се исказује препрека за остварење надређене предикације која нема сазнајну вриједност, тј. у њено постојање нисмо сигурни. Ова особина је и најизраженија карактеристика ових клауза – неувјереност говорног лица у постојање неповољног услова. Сложеним везником *и да*, у првом примјеру, уводи се евентуална, тј. потенцијална условноконцесивна клауза.⁵ Она успоставља однос према потенцијалној условној клаузи са везником *да*, од које је и изведена:

← [...] да има негде неки други живот, на некој другој равни, са неким другим, бољим мерама, да доспеш тамо, то не може да промени непроменљиву чињеницу [...]

Интензификаторском партикулом *и*, тј. интензификацијом потенцијалног условног везника *да* овдје се гради потенцијални условноконцесивни везник *и да*.

Примијетимо и то да је концесивна вриједност у овом примјеру додатно наглашена верификативним партикулама (Ковачевић 2008: 76–78) *све* и *иа* у антепозицији у односу на сложени везник *и да*. Ове партикуле само додатно потврђују примарност концесивне интерпретације наведеног везника, али не творе са њим везничку конструкцију. Њихова је улога, дакле, чисто семантичка, а не обликотворна, што се јасно види по томе што се оне могу испустити а да се концесивна вриједност клаузе не наруши.

Друга забиљежена условноконцесивна клауза основног семантичког типа уведена је помоћу везника *ако* и верификативне партикуле *и*, која овај везник семантички преводи из кондиционалног у везник са концесивном интерпретацијом.⁶ И ова клауза, као и претходна, представља потенцијалну условноконцесивну клаузу.

9. Сљедећу групу представљају клаузе које спадају у велику групу клауза којима се исказује условноконцесивно значење, али се по својој структури могу окарактерисати као парцијалноконцесивне, како их назива Ксени-

⁵ Сложени везник *и да* основни је везник иреалних условноконцесивних клауза, али само под условом да се оствари специфична комбинација глаголских облика у предикатским позицијама: у зависној клаузи предикат мора бити у претериталној форми или у форми имперфективног презента, а у надређеној у форми потенцијала. Међутим, када је предикат у зависној клаузи у форми презента, а у надређеној у форми презента, потенцијала или футура, овим се везником уводе потенцијалне условноконцесивне клаузе.

⁶ Постпонована верификативна партикула *и* овдје се остварује у дистантној позицији у односу на везник, као и у свим осталим случајевима гдје се у реченици јавља неки енклитички облик.

ја Милошевић (Милошевић 1986). Њихова условноконцесивна интерпретација условљена је чињеницом да се њима исказује околност или ситуација која би могла (неефикасно) отежавати или онемогућавати реализацију радње из надређене клаузе, али та околност није реална, није евидентна. Овим клаузама представља се неограничен спектар евентуалних отежавајућих околности неког типа у оквиру одређене реченичне позиције, дакле, концесивни елемент се укључује у већ постојећи семантички модел, преводећи га у концесивни, а централна улога у том поступку припада партикулама, од којих смо неке срели и у анализираном корпусу. Семантичка, дакле, карактеристика ових клауза јесте њихова „универзалност“, па их само структурно, због ограничености на одређену синтаксичку позицију, чију улогу релативизују до апсолутне ирелевантности, можемо назвати парцијалним, док семантички оне представљају универзалне условноконцесивне клаузе. Везничка средства овог типа клауза јесу, у највећем броју случајева, конструкције састављене од партикула *ма*, *јод*, *било*, *макар* и *свеједно* и односно-упитних замјеница и замјеничких прилога.

У приповијеткама које смо посматрали забиљежили смо осам клауза које смо сврстали у ову групу. Једна клауза представља субјекатскоконцесивни модел, дакле, њоме се представља као ирелевантно питање избора вршиоца радње, или, у овом случају, ситуације која ће се реализовати, и питање субјекта ове клаузе представља се као потпуно неважна отежавајућа околност за реализацију надређене клаузе:

Ма шџа се на широком свеџу гојодило, ти више удела немаш, нит штга више под небом може из твојих зглобова истерати тај хладан ветар (Искушење, 56/57).

Такође, регистровани смо по један примјер за објекатскоконцесивни, модалноконцесивни и темпоралноконцесивни модел:

Која јод ухвати њијана или бесјослена, или кога му прокажу као убицу или отимача, он га баци у Жугу табију, гдје су његови целати Анадолци давили тврдим гајтанима све редом, без испита и истраге (Мустафа Маџар, 37). *Ма како удешавала ход*, све на њој трепти, игра и дрхти; халина, груди, коса (Љубав у касаби, 175). *А кад јод би се исјравио*, погледао би низ њиве гдје се видио велик и таман манастир [...] (У мусафирхани, 20).

Највише смо примјера нашли за локалноконцесивни модел – три клаузе:

Под њим је пакленски капак, *куд јод иде*, па само једног дана кад се отвори, а он усред казана! (У мусафирхани, 17). Шиштећи и дахћући, молио је за душу Осме Мемелције, „*џа јдје била да била*“! (У мусафирхани, 21). *А куд јод је који ишао и доходио*, носио је, као студен камен у утроби, мисао на раскућену кућу и побијену дјецу (Рзавски брегови, 173).

Други међу наведеним примјерима издваја се по својој структури од свих забиљежених парцијалноконцесивних клауза, јер се не уводи стандардним, тј. најчешћим везничким средством, тј. комбинацијом концесивне обликотворне партикуле и замјеничког елемента. Овај тип парцијалноконцесивних клауза уводи се замјеничким елементом, замјеницом или, у нашем случају, јер се ради о локалноконцесивном моделу, замјеничким прилогом, који прати структура „радни глаголски придјев + партикула *ga* + радни глаголски придјев“, а потпуно је синониман са типовима клауза са везничким конструкцијама *ma ĩgje, ĩgje било, ĩgje ĩog* и сл.

И последњи примјер који смо сврстали у ову групу јесте депредикативована парцијалноконцесивна реченична структура која исказује локалноконцесивни модел:

У последње доба су били навикли свакодневно на такве гужве, и сви су учествовали у њима с неком крволочном злурадошћу, *џа ма на којој сџрани* (Мустафа Маџар, 38/39).

У овом примјеру концесивно значење додатно је наглашено увођењем плеонастичке партикуле *џа*.

10. Будући да супротност, као један од основних типова веза у језику и ванјезичкој стварности стоји у самој семантичкој основи концесивних релација, не изненађује чињеница да се концесивни односи могу исказивати и неким типичним адверзативним средствима, па се концесивнима нпр. сматра и највећи број реченица које зовемо супротним, а поготово оне са везником *али* (Прањковић 2001: 50, Ковачевић 1998: 39). У посматраном корпусу уочили смо седам координираних супротних клауза које се вежу везником *али* и четири клаузе са везом *а* којима се исказује концесивни семантички подтип супротног значења. То су слједеће клаузе:

Судац га понуди да седне, *али* он, покуравајући се некој давној мисли, остаде стојећи (Искушење, 49). Он стеже лице и упира ноге, *али* се мишићи само делимично покуравају (Искушење, 52). Савијао се на постељи, притискивао лице уз сламњачу и затискивао длановима уши, *али* је ипак јасно чуо како му говори (Искушење, 56). Грцао је, *али* је викао без престанка док год не изиђе на чистину, гдје се и гласови стишаше и разбише (Мустафа Маџар, 36). Стицало се јест, *али* богаство се ту није никад показивало ни мирно уживало [...] (Љубав у касаби, 173). Сједи поднимљен и отворених очију, *али* му се чини као да некуд стреловито лети (У мусафирхани, 11). [...] посматра га пажљиво, *али* не може да разабере шта мисли (У мусафирхани, 18). Као и сваки дан над се враћао са шетње, запахну га леден и устајао ваздух, који у први мах увек изгледа као да се неће моћи поднети, *а* на који се увек ипак навикне (Искушење, 54). Нема јој још пуних шеснаест година, *а* већ одавно не може мирно да прође кроз чаршију (Љубав у касаби, 175). Сад вијећају

и препиру се: фра Петар му савјетује да понесе барем хиљаду пет стотина гроша, а фра Марко неће више од пет стотина (*У зиндану*, 23). Оклијевао је један час, а онда се ипак спусти на калдрму, поред зида (*У зиндану*, 26).

Важно је нагласити да нису све независно сложене реченице са клаузама у супротном односу оспособљене да исказују концесивне релације јер се концесивност не може свести на супротност. Да би адверзативна релација имала концесивно значење, морају бити испуњени одређени синтаксички и семантички услови. Као прво, за исказивање концесивних односа оспособљени су само супротни везници *али* и *а*, као и нешто рјеђе и архаичније *но*, али само у ситуацијама када је замјењиво са *али* и *а*, као и адверзативне партикуле *међуштим* и *иак*, у истим синтаксичким условима. Други услов јесте одговарајући контекст – потребно је да први садржај представља неадекватан услов или узрок другом садржају у тој вези, тј. они треба да буду у таквом односу да се на основу првог експлицираног садржаја очекује резултат или посљедица супротна од оне која је наведена као други, супротстављени садржај. Највећим бројем оваквих реченица, па и овима које смо ми забиљежили у Андрићевим грачким приповијеткама, исказују се узрочно-концесивне релације, јер се овакви супротстављени садржаји са значењем логичке супротстављености које представља концесивну везу, јављају као фактивни садржаји чијег смо постојања и међуодноса свјесни.

11. У овом корпусу забиљежили смо и једну, по функцији, релативну апозитивну клаузу која носи концесивно значење:

И тада он, који не зна ни да лијејо њише ни њамејно њовори, може некако да разумије све, и са самим Богом да говори јасно и слободно (*У мусафирхани*, 11).

Оваквим клаузама исказује се увијек нека особина именског појма (овдје – субјекта) која представља својеврсну препреку за остварење радње из надређене клаузе. Будући да се овдје ради о апозитивној клаузи, та особина субјекта која се исказује зависном клаузом у реченицу се уводи као нека особина која није од суштинске важности за субјекат, која представља само додатну информацију о њему, али та информација јесте управо оно што би требало да представља сметњу реализацији главне клаузе. Међутим, таква особина је сметња без ефекта, препрека која је евидентна али не представља отежавајућу околност која може заиста онемогућити надређену радњу. Евидентност, спознатост такве препреке јесте управо оно што предодређује узрочно-концесивну интерпретацију релативних клауза са концесивном семантиком, тако да се овакве клаузе, без промјене у значењу, могу замијенити адвербијалним, концесивним клаузама са узрочно-концесивним везником *иако* (И тада он, *иако* не зна ни да лијејо њише ни њамејно њовори, може некако да разумије све, и са самим Богом да говори јасно и слободно).

12. За крај наших запажања о синтаксичким јединицама са концесивним значењем у грачким приповијеткама Иве Андрића оставили смо неколико напомена о партикулама са примарним значењем концесивности. Ове партикуле, разумије се, по томе што немају праве синтаксичке функције, већ у реченици или тексту наступају само на семантичком и прагматичком плану, не спадају у јединице којима се по својој дефиницији бави овај рад, али због своје улоге у исказивању концесивних релација заслужују да буду споменуте. У овом корпусу забиљежили смо двије партикуле из ове групе, партикулу *иџак* и партикулу *истина*. Партикула *иџак* јавила се три пута у посматраним приповијеткама, и то сва три пута као маркер концесивне релације на нивоу везаног текста, указујући на концесивни карактер реченице или текста који су претходили (она се увијек укључује у онај садржај који је „надређен“, тј. нема концесивно значење):

[...] И, пушећи, плуцкајући и погледајући у небо, наставише још час два разговор о суши. Па *иџак* киша не удари (Јџубав у касаби, 184). [...] Дође и први предстојник, Нијемац, реуматичан, пензионисани официр; грдна пијаница и особењак, изазвао је безброј чуда и неспоразума. Па *иџак* свијет поче да се привикава, да ради и пазарује са војницима, официрима и њиховим женама (Рзавски брегови, 156). [...] Ухвати се на тој мисли: ако је све оно само глуп сан а ово стварност, зашто онда ја осећам потребу (и још овако у недоба) да о том сам себе још нарочито увевравам? *Иџак*, као да нешто није у реду [...] (На други дан Божића, 480).

Друга забиљежена партикула са примарним концесивним значењем, партикула *истина*, јавља се у једном случају у дискурсној конструкцији, а у другом случају у оквиру једне реченице. За разлику од партикуле *иџак*, ова партикула концесивну релацију маркира тако што се укључује у састав концесивног елемента, тј. клаузе или реченице која носи концесивно значење:

Кроз свих ових шест месеци, он је сваки дан и сваку ноћ по неколико пута поновио у себи све оно што ће казати кад га први пут изведу пред судију. *Истина*, тај говор се током месеци мењао и по облику и по садржају (Искушење, 49–50). [...] не показује, *истина*, ни најмање жеље за свјетским сластима и таштинама, али, на жалост, лишен је потпуно смисла за науку и контемплацију [...] (У мусафирхани, 10).

У свим примјерима се ове партикуле јављају као једини формални маркери концесивне релације, ни у једном случају се не појављује било које друго језичко средство које би на такав однос указивало или га наглашавало – оvdје мислимо, прије свега, на концесивне везнике уз које се концесивне партикуле махом јављају као додатна средства којима се указује на такав однос. Само се у последњем забиљеженом случају партикула *истина*

јавља као пратилац адверзативног везника, који у овим синтаксичко-семантичким условима исказује концесивни подтип супротног значења. У свим примјерима се ове партикуле јављају као помоћна средства, као елементи који само указују на концесивне, и то узрочноконцесивне односе међу елементима реченице или дискурса, а не као носиоци тог значења, јер и без њих овако наведене садржаје (један садржај који не представља адекватан узрок другом садржају, и други који се остварује без обзира на ту чињеницу) недвосмислено карактерише концесивна семантика која је садржана у самом контексту.

13. Да закључимо и резимирамо претходно наведено – у девет Андрићевих грачких приповијетки забиљежили смо, дакле, следеће синтаксичке концесивне структуре: девет приједлошко-падежних конструкција, три примјера у којима глаголски прилог садашњи врши функцију концесивне одредбе, шест примјера предикатског апозитива, девет узрочноконцесивних клауза са једнозначним концесивним везником *иако* и двије имплициране (депредикатизоване) реченичне структуре са истим везником, двије условноконцесивне клаузе основног типа, осам условноконцесивних клауза парцијалноконцесивног типа, једанаест адверзативних (координираних) клауза са концесивном интерпретацијом и једну релативну клаузу са концесивном интерпретацијом. Видимо, дакле, да су најфреквентнија синтаксичка средства за исказивање концесивних релација у овом корпусу адверзативне – независне клаузе са концесивном интерпретацијом, зависне клаузе са једнозначним узрочноконцесивним везником *иако* те приједлошко-падежне конструкције. Овакво стање, у одређеној мјери, одговара и стању у једном ширем корпусу који би могао адекватно представљати савремени српски језик – велики број свих адверзативних реченица у нашем језику могли бисмо окарактерисати као реченице које исказују концесивне релације, везник *иако* је једно од најубичајенијих средстава за исказивање овог значења, а приједлошко-падежне конструкције једно су од првих средстава која је језик користио, уз помоћ одговарајућег контекста ка диференцијалног обиљежја, за исказивање концесивног значења. Међутим, као занимљив податак може се навести чињеница да у посматраном корпусу нису забиљежена нека убичајена средства којима се у српском језику исказују концесивни односи – веза приједлога *уйркос* са дативним обликом, данас веома фреквентна у језику, прилози са концесивном интерпретацијом или пак узрочноконцесивне субординиране клаузе са везницима *мада* и *ипремда*.

И из овако кратког прегледа синтаксичких јединица са концесивном интерпретацијом, на корпусу од само девет приповијетки, заслуђује се њихова разноврсност и семантичка раслојеност овог значења у српском језику.

Литература

- Ковачевић 1998: Ковачевић, М. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Србиње – Београд: Српско културно и просвјетно друштво „Просвјета“ – Рашка школа.
- Ковачевић 2002: Ковачевић, М. Концесивност као посљедица негације каузалне везе. In: *Синтаксичка негација у српском језику*. Ниш: Универзитет у Нишу. Стр. 141–152.
- Ковачевић 2008: Ковачевић, М. Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица. In: *Српски језик у (кон)тексту*. Зборник радова са научног скупа. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. Стр. 65–83.
- Милошевић 1986: Милошевић, К. Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. In: *Научни саставанак слависта у Вукове дане, Реферати и саопштења* 15/1. Београд. Стр. 33–45.
- Прањковић 2001: Pranjković, I. Izražavanje dopusnosti. In: *Druga hrvatska skladnja, Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. Стр. 48–52.
- Суботић 1977–78: Суботић, Љ. Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље“ Бранимира Шћепановића. In: *Прилози проучавању језика*, бр. 13–14. Нови Сад. Стр. 53–67.

Извори

- На груји дан Божића*. In: Тошковић, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. Стр. 473–481.
- Мусафа Маџар, У мусафирхани, У зиндану, Рзавски брејови, Ноћ у Алхамбри, Први дан у силијској шамници, Искушење у ћелији број 38*. In: Сабрана дела Иве Андрића. „Немирна година“ (књига пета). Издавачи: Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна založba Словеније, Скопје: Мисла. Београд, 1978.
- Љубав у касаб*. In: Сабрана дела Иве Андрића. „Јелена, жена које нема“. Издавачи: Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост. Сарајево, 1977.

Мијана Kuburić-Macura (Banjaluka)

Syntactic Concessive Units in Andrić's short stories from his Graz period

Concessive relation is a complex category whose structure can only be determined by comparing with causal and conditional, as well as adversative meaning. Concessive relations, similar as causal and conditional, are also based on causal relation between two actions, but this relation between actions isn't „natural“ or „expected“, but completely opposite – concessive relation involves inappropriate cause and it's result. The complexity of concessive semantics and the fact that it is based on (at least) two other categories of meaning and language gives us reason to assume that it has been formed in recent period of language development. This paper, „Syntactic Concessive Units in Andrić's short stories from his Graz period“ deals with identification and analysis, in the given corpus, of all syntactic units with concessive meaning, from phrase to discourse, using the syntactic and semantic approach.

Мијана Кубурић-Мацура
Филолошки факултет
Универзитет у Бањалуци
Булевар војводе Петра Бојовића, 1а
78000 Бањалука, БиХ
Тел: +38751340120
mijana@blic.net

Александар Милановић (Београд)

Андрићев публицистички стил у грачком периоду

У раду се анализирају стилске карактеристике три Андрићева новинска текста („*Fašistička revolucija*“, „*Benito Mussolini*“ и „*Slučaj Matteotti*“) на дериватолошком, лексичком и синтаксичком плану, уз осврт на типичне стилске фигуре и структурне карактеристике текста. Издвојене су језичке појаве на различитим нивоима: дериватолошком (творбени дублети), лексичком (синоними, позајмљенице), синтаксичком (реченични кондензатори, гомилање хомофункционалних синтаксичких јединица, уметање, понављање, паралелизам, промена ритма, деагентизоване и елиптичне реченице), плану фигура (метафора, епитет, антитеза, иронија, персонификација, реторичко питање, пример) и плану текста (наслови, излагање у 1. л. јд. и мн., цитатност, прстенаста композиција), а затим су наведене појаве смештене у стилистички контекст, тј. дефинисане као стилска средства за фактографски опис и истицање јасног и емотивног ауторовог става према анализираном феномену фашизма у Италији. Наведени Андрићеви стилски поступци упоређени су са поступцима у његовој прози.

1. У Андрићевом грачком опусу (1923–1924)¹ налазе се и три публицистичка, новинска текста: „*Fašistička revolucija*“, „*Benito Mussolini*“ и „*Slučaj Matteotti*“. Сви представљају коментаре фашизма у Италији и објављени су током 1923. и 1924. године у загребачком часопису „*Jugoslavenska njiva*“.² О језику и стилу ових публицистичких текстова, колико знамо, до сада није писано. Наша је намера да извршимо дескрипцију најмаркантнијих стилских средстава, да поједине стилске црте Андрићевих публицистичких текстова упоредимо са стилским особеностима његових књижевних дела из истог и других периода, да уочимо и опишемо сличности и разлике два типа текстова (дискурса).

Детаљна стилистичка анализа показује Андрићеву стилизацију публицистичких текстова на свим језичким нивоима, од морфолошког, преко дериватолошког и лексичког, до синтаксичког и текстуалног. Стога један интегрални, макростилистички стилистички приступ овим текстовима мора

¹ „Ivo Andrić boravio je 1923. i 1924. godine u Gracu kao diplomata i doktorant na Univerzitetu „Karl Franc“. Od svih mjesta u kojima je bio u diplomatskoj službi najduže se zadržao upravo u prijestonici Štajerske“ (НИАГ 2008: 43).

² *Fašistička revolucija*. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1923. Godina VII, knj. II, br. 8. Str. 344–347. Pseudonim Res; *Benito Mussolini*. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1923. Godina VII, knj. II, br. 12. Str. 449–453. Pseudonim Res; *Slučaj Matteotti*. In: *Jugoslavenska njiva*. Zagreb: 1924. Godina VIII, knj. II, br. 4. S. 121–123. У овом раду текстови се наводе према грачким зборницима радова уредника Бранка Тошовића: прва два текста из првог зборника (НИАГ 2008), трећи из другог (ИАГАЕ 2009). Уз примере се користе скраћенице наслова текстова: FR, BM, SM.

подразумевати синтезу различитих микростилистичких анализа: од морфостилистичких до синтаксостилистичких, као и оних које се тичу стилистике текста или стилистике наслова.

2. На морфостилистичком плану у текстовима пажњу привлачи именичка промена придева. Осим у облику номинатива, неодређени вид придева у парадигми, будући нискофреквентан, изразито је стилоген. Код Андрића овакво стилизовање текста није ретко: *prije njegova dolaska* BM 551, *posle duga traženja* BM 552, *motive Mussolinijeva obraćanja* BM 556, *kritika Mussolinijeva dela* BM 568, *posle Mussolinieva dolaska* SM 278, *posle Matteottieva ubistva* SM 286.

Посебну пажњу привлачи пример у којем имамо и именичку и придевску промену, тј. два придева различитог вида у функцији атрибута у именичкој синтагми: *šest najamnika hvata goloruka narodnog poslanika* SM 277.

3. И на плану дериватологије опажа се суптилна Андрићева стилизација текста, нарочито видљива у активирању творбених дублета, као у примерима именица *црнокошуљаш* и *црнокошуљац*, изведених суфиксима **-аш** и **-ац**: 50.000 *crnokošuljaša* BM 569: *psiha mladih (a i starih) crnokošuljaca* SM 278, *izobličeno lice crnokošuljaca* SM 285, *s onim crnokošuljcima* SM 286. Занимљиво је да РСМ 1967–1976 бележи само лексему *црнокошуљаш*, из чега би се могло претпоставити да је лексема *црнокошуљац* Андрићев неологизам, прецизније речено његова потенцијална реч. То би значило да је Андрић општеприхваћени облик из старијег текста доследно заменио потенцијалним, сасвим новим и самим тим високостилогеним обликом у млађем тексту.

Појава конкурентних облика, тј. творбених дублета *унутрашњи* и *унутарњи*, карактерише и исти текст, а активирани су у апсолутно идентичном контексту: *Ministarstvo Unutrašnjih Dela* SM 280 : *Ministarstvo Unutarnjih Dela* SM 281. У другом примеру тешко је одредити мотивацију за лексичко варирање у устаљеном називу институције, и сваки покушај би носио велику опасност од упадања у замку читањава, али ваља посебно истаћи да је граматичко-стилистички приступ који је у фокус истраживања ставио управо конкурентна језичка синонимна средства већ дао одличне резултате при анализи Андрићевих књижевних дела (в. Stanojić 1967).

4. У стилистичким анализама Андрићеве лексике у књижевним делима више пута је истицана употреба оријентализама (турцизама), којима је писац актуелизовао време и простор Босне у својој прози (нпр. Секулић 1999: 33, Михајловић 1999: 206). У Андрићевим публицистичким радовима везаним за догађаје у Италији оријентализми су ретки. Појављују се два стилогена оријентализма, *мамурлук* и *џашалук*, који су у два различита текста изразито маркирани као експресивни, употребљени метафорично, иронично и са негативним конотацијама: *U tom poratnom mamurluku itali-*

janske mase, uvek sklone neredu i skrajnostima, zaljuljale su se pod idejama koje su dolazile iz Rusije BM 561; *dok nije u svom besu konačno počela da misli [...] da je sva Italija konačno samo jedan fašistički pašaluk, a Evropa potpuno bez svesti* SM 282.

Ретке су и експресивне позајмљенице из пореклом других језика, али активиране потпуно у духу тадашњих новинских текстова сличног жанра и садржаја. Тражене су, наиме, необичне речи које снажно одјекују, блиске симболима, али истовремено и довољно приступачне читаоцима ревија и часописа. Андрић тако селектира позајмљенице са снажним негативним конотацијама за опис фашиста – лексеме *гесџерагос* и *гешџераџан*: *Nego je ta šaka desperadosa gomilala nasilje na nasilje* SM 282, *desperatna crna košulja* SM 285. Експресивну позајмљеницу *канкан*, без негативних конотација, ближе одређује атрибут који илуструје ауторов став: *jedan odvratan kankan skorojevića i probisveta* SM 281.

Док се у претходном примеру суочавамо са стилизацијом само на парадигматској оси, оси селекције лексике, наредни пример осветљава укрштања парадигматске и синтагматске осе при лексичкој стилизацији текста. Наиме, после редупликације (понављања) лексеме *генерација* у истој реченици, чиме се постиже интензификација њеног значења, следи активирани синоним *нараштај* на малом растојању у тексту, односно већ у наредној реченици: *Ceo taj svet novajlija je, uglavnom, pripadao ratnoj generaciji, odrasloj u kulturi sile, ličnog podviga, vratolomnog rizika, generaciji koja je gledala kako se ubija, rasipa, troši, ali koja nije nikad videla kako se sporo i teško stvara i gradi, sa odricanjem, bez bučnog i brzog uspeha. To je naraštaj iznimnih mera, iznimnih u dobrom i rđavom smislu* SM 279. Андрић активирањем синонима избегава да интензификација прерасте у монотонију и успева да укрштањем два стилска поступка (понављања и варирања) постигне пуни ефекат.

5. Бројни синтаксостилистички феномени у Андрићевим публицистичким радовима такође привлаче пажњу. Будући да је у питању функционални стил са изразитим синтаксичким специфичностима (в. Тошовић 2002: 299–327), издвојене синтаксостилеме биће смештене у контекст синтаксичких доминанти у публицистичком стилу.

5.1. Реченична кондензација, често неопходна због ограниченог простора новинских текстова, односно због „сажимања информације“ (Тошовић 2002: 327) постигнута је код Андрића најчешће употребом глаголских прилога и девербативних именица. То је, међутим, чест поступак и у Андрићевој прози (Stanojčić 1967: 274–284).

Као и у књижевним делима, од глаголских прилога Андрић чешће користи глаголски прилог садашњи – осам пута у сва три текста (*Osećajući da revolucionarni zanos masa slabi, javlja se u severnoj Italiji* FR 543; *nije štediti la pomažući ga* FR 544; *Izuzimajući po kojeg oduševljena i bradata profesora i*

gazdinske sinove, i studente s naočarima, sve su to bila brutalna, neinteligentna lica FR 546; *Prisiljen je da zarađuje noseći cigle na jednoj gradnji* BM 553; *Svetina se, razumevajući aluziju, diže na noge* BM 561; *Osećajući, valjda, da je politika prave linije najbolja politika, Mussolini je još više dizao ton* BM 563; *kao da se vršeći partijsku diktaturu, vežbao za državnu koja ga je čekala* BM 566; *koji su nekoliko dana posle Matteottieva ubistva marširali rimskim ulicama pevajući* SM 286).

Генерално ређи у народним говорима и умотворинама (Stanojčić 1967: 279, Николић 2009: 13), а самим тим и стилематичнији, глаголски прилог прошли јавља се у пишчевим текстовима само једном, у уобичајенијој форми на **-вши** са мање стилског потенцијала: *Jednom okusivši slast pobede i plodove vlasti, svi ti krupni i sitni prvaci fašizma su postali još osetljiviji na kritiku* SM 281.³

5.1.2. Учесталост девербативних именица у функцији реченичних кондензатора у Андрићевим текстовима потврђује налазе стилистичких истраживања у којима је констатовано да у аналитичким жанровима доминирају именице на рачун глагола (Тошовић 2002: 325), као и закључке о жанровској условљености средстава номинализације у оквиру специјалних функционалних стилова, па и публицистичког (Radovanović 1990: 32). И код Андрића, као и у нашем језику генерално (Radovanović 1990: 19), девербативне именице у функцији кондензатора реченичног садржаја доминирају у облицима генитива (*zastupa politiku Wilsonove pravednosti, tu se ostalo pri fašističkim metodama od pre dolaska na vlast* SM 280, *od učestvovanja Italije u njemu očekivali ubrzan proces osveštenja nižih klasa* FR 537) и локатива (*po suršetku rata* FR 537), а затим следе инструментал (*Sa dolaskom Mussolinia na vlast, došao je i čitav roj mladih ljudi* SM 278) и акузатив (*Na omalovažavanje i ćutanje štampe on je odgovarao* BM 563).

5.2. Као синтаксички поступак супротан реченичној кондензацији код Андрића се појављује разгрананавање реченичне структуре, пре свега уметањем (интерполацијом) и низањем, гомилањем хомофункционалних синтаксичких јединица. Уметнуте тј. издвојене конструкције уобичајене су у публицистичком стилу (Чаркић 2002: 195), нарочито у аналитичким жанровима (Тошовић 2002: 313, 327), и код Андрића су веома фреквентне, ортографски маркиране најчешће запетама: *Izvan Italije postoji danas, naročito u širokim slojevima, jedno rašireno i uprošteno mišljenje o fašizmu, o silama koje ga kreću i ciljevima za kojima ide* FR 537; *Izbori su, jedni za drugim, davali plebiscitarnu većinu socijalistima* FR 539; *Te idealističke manjine, do sada sla-*

³ Глаголски прилози са наставком **-в** данас се ређе употребљавају (Тошовић 1995: 321) и овакви облици обично се сврставају у архаизме или поетизме. Код Андрића се појављују само у раном периоду стварања (Stanojčić 1967: 283).

be brojem i sredstvima, dobivaju nenadanu pomoć FR 543; *Ovde se, taktom triumfalnih marševa, završuju biografije koje su pred nama* BM 569. У публицистичком стилу издвојене конструкције се обично тумаче као последица тенденције ка информативној презасићености, преоптерећености (Чаркић 2002: 195), те су стога веома честе (Тошовић 2002: 327).

5.2.1. Посебно су честе уметнуте, издвојене односне клаузе са везником који: *Revolucija, koja je izgledala sigurna kao sutrašnji dan, ukazivala se daleka i teška*. А у очима грађанина **koji** је већ био припреман на најгоре, почео је да плашњава револуционари *bauk* FR 541; *Mussolini, koji ga je za riječke avanture podržavao* сад је јавно говорио BM 565; *Sam fašistički poslanik, profesor Misuri, koji se usudio da u parlamentu drži govor pun kritike na rad i metode nekih fašističkih vođa, bio je, samo dva sata docnije, strahovito isprebijan* SM 278; *Na velikom narodnom veću fašizma, koje se ovih dana održava u Rimu, pokazuju se znaci koji ne varaju* SM 284. Исти поступак парентезе чест је и у Андрићевој прози (Живковић 1999: 189).

5.2.2. И апозитиви су високо фреквентни у сва три текста. Најчешће је у питању конструкција са два придева у напоредном саставном односу: *posednici, ogorčeni dvogodišnjim strahovanjem i taknuti u interese, pomažu ih* FR 544; *Ekonomski oslabljena i razrovana socijalističkim bezvlađem i sitnim koterijaštvom građanskih partija, Italija je čekala* FR 548; *Svadljiv i nestasan, dolazi kući* BM 552; *ona je tu, borbena i živa* SM 284. У примерима са постпозицијом придева бележимо и поступак пермутације: *Palanka, zavađena i sitničava kao svuda u svetu, našla je* FR 545; *U njegovoj obrani, rečitoj i smeloj, može zaista da se nazre* BM 555 [← речитој и смелој одбрани]. Исти поступак накнадног додавања именичке одредбе регистрован је и у Андрићевој прози (Ковачевић 2000: 333), а одређивана му је функција „успораванја темпа, послједак који увјетује и носи ону речену ‘смиреност казивања’“ (Пранђић 1986: 114). Апозитивима и другим уметнутим конструкцијама, сматра Драгиша Живковић, постиже се „ј е з р о в и т о с т , а истовремено и п у н о ћ а и п о т п у н о с т казивања“ (Живковић 1999: 184).⁴

Ређе је у питању само један, од главне речи синтаксички осамостаљени придев, ближе одређен или допуњен у апозитивној синтагми: *Tada seljačke mase, najmanje svesne, počinju da se okreću fašizmu* FR 544; *U senatu senator Albertini drži neustrašiv govor, pun optužaba* SM 283; *nema snage da zбрише taj primitivan krst od katrana, nacrtan radničkom rukom* SM 283. Само једанпут у функцији апозитива имамо три придева у напоредном саставном односу. Налазе се у препозицији у односу на главну реч: *Gologlavi; bledi i modri od studeni, u nekom besnom zanosu oni su nosili svoje zastavice* FR 546. Најдужи

⁴ В. и Живковић 1999: 189, где се апозитиви погрешно одређују као атрибуцке реченице.

низ придева у функцији апозитива, у комбинацији са завршном апозицијом, дат је у постпозицији у односу на главну реч: *Taj „svirepi sentimentalac“ iz Romagne, iskusan, dovitljiv, brz, energičan, ne preopterećen velikim znanjem ni skrupulama, dobar poznavalac masa, svojim naglim istupom i strelovitim usponom pomračuje sve ratne i poratne karijere evropskih ličnosti* FR 547.

Из наведеног примера се види да Андрић често у реченицу умеће синтаксичке конструкције различитих структура и функција, стварајући изузетно испрекидан ритам нарације: *Sam fašistički poslanik, profesor Misuri, koji se usudio da u parlamentu drži govor pun kritike na rad i metode nekih fašističkih vođa, bio je, samo dva sata docnije, strahovito isprebijan od stereotipnih „nepoznatih mladih ljudi“* SM 278.

Сасвим су ретке уметнуте конструкције унутар заграда, којима Андрић вероватно маркира већи степен аутономије уметнуте конструкције у односу на основни текст. Оне се по правилу јављају напоредо са онима одвојеним запетама у истој реченици, чиме као да Андрић графостилистички указује на хијерархију у значају уметнутих конструкција: *Drugi, veći, deo intervencionista (sa D'Annunziem i Mussoliniem) oštro reaguje na demokratski mir „odricanja“* FR 537; *Bissolatti, sa svojom grupom, ostaje veran prvotnim ciljevima (i ako ublaženim) i, po svršetku rata, zastupa politiku Wilsonove pravednosti i rimskog pakta, umerenu, miroljubivu i demokratsku* FR 537; *Mussolini je oteo vlast iz ruku dobričine Facte a zatim, onako u crnoj košulji i još zadihan od pohoda, izišao pred kralja i iz njegovih ruku primio (zapravo uzeo) vladu nad Italijom* BM 568.

5.3. Понављање је изузетно чест Андрићев синтаксички и стилистички поступак којим постиже интензификацију опетоване речи или конструкције (која су била **tako** *zamamljivo jednostavna i tako uspešna* SM 281). Истицање понављањем карактеристика је публицистичког стила (Чаркић 2002: 197). Андрић често понавља атрибут уз именице у напоредном односу у сва три текста: *Kao u sve događaje i pokrete i u njega svak unosi **svoje** težnje i **svoje** osećaje* FR 537; *da je on krvavom i mutnom pokretu koji se zove fašizam nametnuo **svoju** volju i **svoje** ime* FR 548; *u nju je unosio **svu** svoju mladenačku energiju i burni temperament, ali i **svu** stečeno iskustvo i **sav** pređeni politički instinkt* BM 558; *Ti metodi i **to** iskustvo imali su da posluže kontrarevoluciji* BM 562; *ta klika aktivista nije imala ni mogla da ima **ono** osećanje mere, **onu** vlast nad sopstvenim apetitima i **onaj** trezven pogled na stvari* SM 282. Нарочит стилски ефекат интензификације постигао је удвајањем истог атрибута и уз главну реч и уз њен падежни атрибут, па се тако он нашао и у ужој и у широј синтагми: *Zamorene ratom i **razočarane** sumnjivim plodovima sumnjive italijanske pobede* FR 538. Чини се да је слабији ефекат досегнут понављањем именице *iscukozna* у различитим облицима и синтаксичким функцијама у примеру: *Mase su u novoj **psihozi** koja nije nego naličje ratne **psihoze*** FR 539.

Посебан тип понављања, синтаксичко а не лексичко, представља удвајање субјекта анафорском конструкцијом *sve њо*, дакле датом иза координираних субјеката: *Besno socijalističko nipodaštavanje rata i vojske koja ga je vojevala, Nitiјеva amnestija vojnih begunaca, sitna i krupna nasilja antimilitaristički raspoloženih masa, sve je to izazivalo duboko iako časovito nemoćno ogorčenje* FR 542.

5.4. И синтаксички паралелизам често је структурно својство Андрићевих публицистичких текстова. У публицистичким текстовима паралелизам се обично тумачи као књижевна црта, али са функцијом убеђивања.⁵ Понављањем читавих делова реченица у истом облику и по истом распореду, на нивоу реченице или пасажа текста, Андрић читаоцу омогућава прегледност написаног, али и интензификовање значајног односа међу елементима: *Naredni opštinski izbori dali su doduše, po zakonu ustrajnosti masa, opet znatnu većinu socijalistima, ali je vera u skorbu revoluciju bila definitivno podrmana, i reakcija se pomaljala. Socijalizam je nastavljao svoju ulogu, ali to je bila uloga tragičnog junaka koji, slomljen u sebi, nastavlja još jedan ceo čin da se kreće, ali svršetak mu nije teško predvideti. Reakcija je bila neminovna ali nju nije preuzela ni odveć kompromitovana državna vlast, ni nacionalistička stranka* FR 541. Синтаксичким паралелизмом Андрић истиче и поенту пасажа текста, изнету након градације: *To je bio sve go tucibrat. To je bila mračna, surova provincija koja je došla u Rim [...] U celoj pojavi bilo je nešto surovo i fratarsko. To je bio Benito Mussolini* FR 546. Синтаксички паралелизам ослужен је у овом примеру анафором, другом фигуром понављања, „што ће тај тип везе учинити не само очигледнијим него ће тексту 'задати' и већу експресивну вриједност“ (Ковачевић 2000: 297). Читав Мусолинијев опис у пасажу текста базиран је на нагомилавању клауза са анафорским субјектом *он* и предикатом у презенту (*он* њоказује : *он* њрониче : *он* уноси : *он* њприлази : *он* уме): *Он показује све attribute diktatora: bezobzирnost, pronicavost i organizatorsku sposobnost. Njegova surova bezobzирnost privlači umesto da odbija. Он прониће душу маса којима хоће да се наметне и искоришћује вешто њихово часовито raspoloženje. Он уноси и јаван живот dekor i ceremoniju, proskribovanu od demokratских времена а тако voljenu od italijanskih masa, vraća frazi њено место, otvara nova polja lokalnim strastima i таštinama i личним ambicijama. U isto vreme он, protivno od socijalista, prilazi masama s idejom žrtve, podvrgavanja redu, odricanja i slepe pokornosti. Он уме да их дирне у то место које је већно у њудској души и које само треба umeti пронаћи* ВМ 566–567.

Паралелизам је неретко праћен и контрастом, омиљеном Андрићевом фигуром. У таквим примерима паралелизам заправо појачава, истиче

⁵ То тврди Милосав Чаркић, позивајући се на истраживања О. Сиротинине (Чаркић 2002: 195).

опречности, изражене антонимским лексемама које се доводе у раван идентичних синтаксичких структура: *Kao u sve događaje i pokrete i u njega svak unosu svoje težnje i svoje osećaje. Za jedne, to je svirepa reakcija i slepi teror plaćenih banda u službi kapitalizma i militarizma. Za druge, to je veličanstven revolt nacionalne svesti i prosvেćenih klasa proti bezumnom crvenom teroru zavedenih masa i moskovskih agitatora* FR 537. Тако антитеза, која има „најједноставнију структуру и најмању семантичку сложеност“ међу семантичко-стилистичким фигурама (Ковачевић 1998: 38), у ширем синтаксичком и текстуалном контексту добија на сложености и дубини.

Очито је да је Андрићу наведено комбиновање стилских поступака изузетно битно за истицање супротности које постоје у италијанском друштву, па их на кључним местима текста активира и више пута: *Iz strasnih polemika koje su tada nastale B. Mussolini se ukazuje sa dva posve oprečna lica. Za svoje do malopre drugove, celu ogromnu socialističku stranku, on je prezreni izdajica, renegat avanturista, prebeg, koji se polakomio sa francuskim zlatom, a njegov novo osnovani list se začedio u kasi francuskog ambasadora g. Barera. Za intervencionističke nacionaliste on je idealista, „čovek koji je sam i neustrašiv ustao proti moru neprijatelja, čovek retke savesti i nevidene smelosti“* BM 556; *Posle nekoliko meseci kaplar Mussolini biva ranjen. „U rovu prve linije“, kažu njegovi pristase. „U pozadini od zalutale granate“, kažu njegovi neprijatelji* BM 559. У трећем тексту овакав паралелизам додатно је истакнут и понављањем корелатива зависних месних клауза (*ige – ūy*): *Gde je partiji ili partijskim veličinama bilo zgodno i korisno tu se primenjivao postojeći zakon sa punom snagom i sankcijom državne vlasti, a gde nije bilo zgodno ni moguće, tu se ostalo pri fašističkim metodama od pre dolaska na vlast* SM 280.⁶

5.5. Пример са удвојеним предикатом, последњи у т. 5.3, увео нас је и у нови Андрићев поступак, поступак гомилања, низања синтаксички хомофункционалних јединица.⁷ Наведено гомилање у Андрићевим примерима само је синтаксичко али не и семантичко редуплицирање јер нема подударности у референту, тј. не односи се на исте већ различите референте (Ковачевић 2000: 150–151): *Tu se n. pr. predviđa ukidanje senata, sazivanje jedne Narodne Skupštine na 3 godine, koja će odrediti oblik vladavine, delimična nacionalizacija industrije, revizija ratnih ugovora i liferacija 80% porez na ratnu dobit itd.* FR 543; *Tada nastupa historički momenat za one smele i ogorčene, veći-*

⁶ Д. Живковић истиче употребу корелатива у Андрићевој прозној зависносложеној реченици (Живковић 1999: 189).

⁷ Лексема *гомилање* овде је употребљена као синтаксичко-стилистички термин без негативних конотација које јој сам Андрић приписује у тврдњи да „гомилање речи личи на патогено множење ћелија код болести рака. То је инфлација речи. И по закону инфлације, што их више има, мање вреде и мање остављају утисак на читаоца“ (Андрић 1997: 34–35).

nom ekonomski podrmane i nezbrinute manjine intervencionista, ratnika, studenata, bivših oficira, idealista i violentnih tipova, žarkih patriota i maglovitih revolucionera, koji su se u proleću 1919. bili organizovali u Fasci italiani di combattimento FR 543. Будући да у наведеним примерима нема делимичне или потпуне контекстуалне референцијалне синонимије (Ковачевић 2000: 152–153), није у питању кумулација високе стилематичности и стилогености.

Стилогенији и стилематичнији је пример у којем се значења појединих кумулираних предиката делимично подударaju, барем у основној семантичкој компоненти (нпр. *наговарао* : *хушкао*): *On je putovao, govorio, pisao, nago-varao, laskao, huškao, pretio kralju republikom a Giolittiu i ministrima pokoljem, celoj Italiji revolucijom* BM 558. „Због присуства диференцијалних семантичких компоненти кумулација не почива само на понављању, него и на допуњавању“ (Ковачевић 2000: 153).

5.6. У литератури је често истицан ритам као значајан стилски квалитет у Андрићевим књижевним текстовима. За Андрићеве анализе у публицистичким текстовима карактеристична је дуга реченица, понекад и исувише оптерећена уметањем односних реченица, предугим цитатима и сл.: *I Mussolini, koji je nekad tako rado govorio o religiji, o srednjevkovnom viteštvu svojih squadra* („*zaista, ima nešto kao religija u ovoj vojsci dobrovoljaca, koja ne traži ništa a spremna je na sve*“) *sad je uzeo na se opet ljudski lik i na ovom kongresu dao jednu mnogo kritičniju definiciju fašizma, koja je puna gorčine i pretnje ali i silom naučene skromnosti* („*Jer, fašizam će, gospodo, biti ono što bude, jedna smesa – ili probni kamen – manje ili više plemenitih strasti, ali je on jedino snažno, živo i dostojno budućnosti što italijanski narod ima!*“) SM 285.⁸

Када је, међутим, у питању нарација у тексту, Андрић убрзава и мења ритам прелазећи на низање кратких реченица којима добија живост казивања: *Ne treba zaboraviti da je Mussolinijev list „Popolo d'Italia“ za vreme celog rata s ponosom nosio natpis „Socijalistički dnevnik“.* *Godine 1918. iščezava taj natpis. Pod kraj rata nastaje previranje među intervencionistima* FR 537; *Ali vreme im još za dugo nije povoljno. Rat je u masama i odveć omražen. Izbori 1919. pokazuju malobrojnost Fascia i usamljenost njihovih vođa* FR 543; *Počele su čuvene kaznene ekspedicije, proti sela i varoši. Broj radničkih domova zapaljenih u jednoj godini prešao je 200. Od fašista proskribovani radnički vođe su napuštali svoja mesta* FR 544.⁹ Кратке реченице у публицистици третирају се као ути-

⁸ Овакве реченице не карактеришу Андрићеву прозу: „Структура Андрићеве реченице блиска је структури реченице наших народних приповедака Вуковог начина казивања“ (Живковић 1999: 183).

⁹ Пишући о Андрићевим „Немирима“ из 1920. године, Милан Богдановић констатује: „Код Андрића је слика збијена у краткој реченици“ (Богдановић 1999а: 19). Истовремено, даје и стилистички суд: „Он се врло често служи кратким убрзаним

цај разговорног стила (Чаркић 2002: 196). Промену ритма, осим смењивањем дугих и кратких реченица, Андрић је постигао и смењивањем дугих и кратких пасуса.¹⁰

5.7. Деагентизоване реченице несумњиво су стилско обележје публицистичког стила. И Андрић их често активира када је субјекат редундантан: *Štrajkovi se hiljade po Italiji i čine i onako težak život nemogućim. Sve što podseća na tek minuli rat progoni se ogorčenom porugom i organizovanim bojkotom. Medalje se sakrivaju. Ratna zasluga postaje sramota* FR 539; *Revolucija se obećaje na utvrđene rokove* FR 539; *O tom čoveku je pisano mnogo i poznato dovoljno* FR 547; *O njemu se govori LUI (ON), sve mu služi* FR 548; *Fašistička „kazna“ se izvršavala uvek, bezobzirno* SM 278. Посебан ефекат Андрић постиже реченицама са предикатом у безличном облику, којим као да сасвим игнорише и ништи и налогодавце и извршитеље злочина (субјекте), а у фокус се доводи жртва (објекат). Значај који Андрић придаје овом стилском поступку највидљивији је у чињеници да је исти реченични модел у тексту поновио два пута: *Dan u koji je nestalo Giacoma Matteottia, nazvan je „Caporetto fascista“* SM 282 : *Na Lungotevere Arnaldo de Brescia, gde je nestalo Matteottia, stoji crn krst na zidu* SM 283.

Међу деагентизованим реченицама посебно место и по учесталости и по стилској вредности у Андрићевим новинским текстовима заузимају пасивне реченице, и иначе фреквентне у публицистичком стилу (Тошовић 2002: 327): *Oktobarskom revolucijom je parlamenat osramoćen i sveden na karikaturu, ustav povređen, vojska izigrana, politički život ušutkan i stegnut* FR 548; *Posle nekoliko meseci kaplar Mussolini biva ranjen* BM 559. Стилску доминанту на синтаксичком нивоу готово читавог текста „Случај Matteotti“ чини висока фреквенција пасивних реченица са трпним глаголским придевом: *Tako su ubijeni socijalistički poslanici De Vagno i Piccinini, tako je premlaćen vođa liberala Amendola* SM 277; *I nikad, ni u jednom slučaju gotovo, nisu krivci pronađeni ni privedeni kazni* SM 278; *Krvava revnost je počela da biva nagrađivana* SM 278; *Dovedeni na vlast u ime zakonitosti, prava i reda, oni su trebali da otpočinu saveznim primenjivanjem postojećih zakona* SM 279–280; *Krvava fašistička toljaga je iz prostorija partijskih organizacija prenesena u državna nadleštva i odgovorna Ministarstva* SM 282. Заменом функција агенса и пацијенса Андрић избегава да именује вршиоце нечасних, злочиначких радњи који се подразумевају, фашисте. Као да их Андрић неименовањем и

реченицама, које су врло живе као израз“ (Богдановић 1999а: 20). О „шкртости и збијености израза“ у Андрићевој прози пише и Велимир Живојиновић (Живојиновић 1999: 58–59), а о „неизрециво природним, једноставним, мирним реченицама у којима нема мутноће“ Никола Мирковић (Мирковић 1999: 72).

¹⁰ О идентичном прекидању дужих реченица краћим као стилском поступку у Андрићевој прози в. Живковић 1999: 187–188.

најбоље дочарава, као аморфну, безличну масу, па такви примери пасивних реченица постају стилистички веома изражајни (Pranjić 1985: 48–50).

Пасивност самих фашиста у одређеним ситуацијама и њихово слепо слушање Мусолинијеве воље сјајно су одсликани следећом реченицом: ***Davani** su najviši ordeni i odličja, **podeljivane** baronske titule (uz oprost taksa!); neke od njih je Mussolini sam poženio damama iz aristokracije* SM 279. После пасивних клауза, из којих видимо да су им ордени и одличја *davani*, а титуле *podeljivane* (пасивне конструкције са конотацијом да их актери нису заслужили), следи градација у трећој клаузи, у којој је субјекат *Мусолини*, агенс, *поженио* своје потчињене. Селекција глагола у предикату је изванредна: префикс **по-** уноси пејоративно значење масовног чина везано за догађај који би морао бити крајње интиман и јединствен. Синтаксичким и творбеним средствима у само једној реченици фашисти су сведени на безобличну масу без сопственог мишљења и сопствених жеља, која слепо следи вођу и за то бива награђивана.¹¹

Агентивну одредбу за исказивање вршиоца радње у пасивној реченици *ог* + генитив Андрић је употребио само једанпут. Мотивација је сасвим јасна – да насилнике стилски маркира цитатом, тј. иронијом на рачун рада судских органа и медија: *bio je, samo dva sata docnije, strahovito isprebijan **od stereotipnih „nepoznatih mladih ljudi“*** SM 278. У случају пасивних реченица, функционалностилистички контекст директно је утицао на фреквенцију. Наиме, за Андрићеву прозу констатована је ретка употреба пасивних реченичних конструкција (Pranjić 1986: 116–117). Иако ретко стилско средство, оно у појединим примерима има исту функцију као у новинским текстовима јер „физички извршилац радње остаје анониман, nerečena, tuđa, bezlika mračna sila terora i užasa“ (Pranjić 1986: 117).

5.8. Елиптичне реченице нису карактеристичне за Андрићев публицистички стил. Утолико је усамљени пример занимљивији, а наводимо га у контексту: *U fabrike su se vratili sopstvenici, uklonjene su barikade i spuštene crvene zastave. **Veliko i novo razočaranje u masama. Revolucija, koja je izgledala sigurna kao sutrašnji dan, ukazivala se daleka i teška*** FR 541. Уоквирена двема сложеним комуникативним реченицама, елиптична реченица уноси промену ритма.

6. Фигуративност Андрићевих новинских текстова условљена је њиховим садржајем и жанром. Док је „Benito Mussolini“ б и о г р а ф и ј а вође фашистичке Италије, аналитички текст доста хладног тона (осим у Андрићевим коментарима), „Fašistička revolucija“ је већ ауторски к о м е н т а р у којем се аналитички рашчлањује политичка ситуација у држави и друштву,

¹¹ Стилистички аспекти префиксалне глаголске творбе помоћу префикса **по-** истакнути су и у Андрићевим књижевним делима (Pranjić 1986: 112–113).

што свакако подразумева и повишену експресивност. „Slučaj Matteotti“ је најекспресивни текст, острашћени хибридни и з в е ш т а ј с а к о м е н т а р о м о политичком убиству.

6.1. Иако сва три текста имају документарну подлогу, појачану цитатима, Андрићев интелектуални и новинарски став према анализираним феноменима најексплицитнији је у коментару и извештају, а огледа се пре свега у употребљеним метафорама. Захваљујући изразитој емотивности у новинским текстовима и њиховој агитаторској функцији, овде имамо сразмерно више метафора но у Андрићевој прози.¹² Према емоционалном и експресивном критеријуму јасно је уочљива негативна обојеност свих метафора везаних за фашисте, који се доводе у семантичку везу са великим природним и друштвеним катастрофама – бујицама или заразама, неретко додатно појачаним бираним епитетима, као у тексту „Fašistička revolucija“: *socijalističke organizacije se **strelovito** uvećavaju po broju članova* FR 538; *Prema **crvenoj** bujici to su bili malobrojni nukleusi onih koji su rat hteli i u njemu učestvovali* FR 542; *I fašizam počinje da se širi brzinom **zaraze*** FR 544; *Godinu dana docnije izvela ga je, ta **mračna** i **zapenušana** bujica i učinila gospodarom Italije i njene sudbine* FR 547.

Истицање јасно израженог негативног става метафорама и епитетима слично је и у тексту „Slučaj Matteotti“: *omamljeni **tamnjanom** društva i štampe* SM 281; *odvratан **kankan** skorojevića i probisveta* SM 281; *Krvava fašistička **toljaga** je iz prostorija partijskih organizacija prenesena u državna nadležstva i odgovorna Ministarstva* SM 282; *U ogledalu **prezrenog** zakona ukazalo se **izobilje** lice crnokošuljaca – i ceo svet se zgrozio* SM 283.¹³ У оба текста метафоре су понекад развијене на читаву реченичну структури и готово да се приближавају алегорији: *Tako je ital. socijalizam gubio svoju časovitu, veliku snagu i dragoceno vreme u maglovitim odlukama i sitnim čarkanjima i **klao** buržoaziju **tupim nožem**, dok je nije doveo do očaja i eksplozije u bezumnu reakciju* FR 540; *Razumljivo je da je teško reći išta pozitivno o ovom čoveku koga su veliki potresi izneli iz tame nižih slojeva a koga već počinje da obavija legenda i **dim histeričnog kulta*** FR 548; *U svom poslednjem govoru, u kom se ispod mirnog i dostojanstvenog ministarskog fraka sve više pomaljalo **dešperatna crna košulja*** SM 285. Метафоре су у једном случају и градиране, па синтагма са једном метафором у главној речи (*poj љугу*) у наставку текста добија градацију у структур-

¹² „М е т а ф о р а, сем метафоричних епитета, и м е т о н и м и ј а, веома су ретке код Андрића“ (Живковић 1999: 197). Андрићева прозна реченица је „са мало украса, скоро без метафора“ (Џаџић 1999: 222).

¹³ М. Богдановић писао је о „згодној употреби епитета“ у „Путу Алије Ђерзелеза“ (Богдановић 1996: 29). Њихово стилско богатство хвали и Живковић 1999: 199–200. О односу „емотивних“ епитета и атрибута у Андрићевој прози в. Ђорђевић 1979: 33–34, 38.

но идентичној синтагми, али са двоструком метафором, оставреном и у главном и у зависном члану (*poj са̄телиџа*): *Sa dolaskom Mussolinia na vlast, došao je i čitav roj mladih ljudi iz provincije [...]* *A za tim mladim ljudima, koji su preko noći došli do vlasti i ugleda, pojurio je opet nov roj satelita* SM 279.

6.2. У тексту је и досад, при анализи синтаксичког паралелизма, скренута пажња на Андрићеве фигуре супротности, тј. „фигуре хармоничног противречја“ (Ковачевић 2000: 91–115). Сам почетак извештаја „Случај Matteotti“ сјајан је пример за ефектну фигуру супротности на најбитнијем месту текста. После две прве уводне реченице (*Kriza fašizma je otpočela. I to povodom slučaja Matteotti*) следи реченица са антонимима у функцији предикатива који појачавају контраст везан за исти субјекат: *A slučaj je u isto vreme nečuvен i užasan, prost i svagdanji* SM 277. Веома сличне, парадигматске примере налазимо и у Андрићевој прози.¹⁴

Контраст који се развија после наведене реченице постаје и структурни принцип у даљој организацији текста, будући да се одмах потом објашњава и зашто је случај „нечувен и ужасан“, у првој наредној реченици, а потом „прост и свагдањи“ у другој која следи. Текстовете карактеришу и антитезе у ширем, реторичком смислу, у примерима где имамо само контрастирање речи невезаних за исти субјекат: *našla je u novim borbama jednu poluzakonitu, novu formulu za svoje stare mržnje* FR 545; *privlačio je jednako romantične mladiće kao i kriminalne tipove* FR 545; *Možda je njegova duša smesa od revolucije i reakcije, od Boga i Sotone, od zla i dobra* FR 547; *ti mladi ljudi s velikim titulama i malim iskustvom, s velikom vlasti a slabo razvijenim osećanjem odgovornosti* SM 280. Експресивна антонимија карактеристична је за публицистички стил (Тошовић 2002: 319). Парадигматски примери са граматикализованим супротностима такође су чести у Андрићевој прози.¹⁵

6.3. Иронија, директна и нескривена, мање дискретна но у књижевним делима, истиче овде Андрићев став попут метафора и епитета, и он за овом фигуром посеже у сва три текста: *Tu počinje „mirakulistička“ taktika italijanskog socijalizma i hipertrofija snage koju je počeo da zloupotrebljava pre nego je mogao da je upotrebi* FR 539; *Ali davno je negde rečeno: „Šteta je da jedan tako velik duh bude običan učitelj“ i Mussolini se odlučuje da ide u Švajcarsku, da vi-*

¹⁴ Примери: *Ах, ње гревне народне изреке и њословице, то је права беда и — највећа благодат*; *Оријент је дивно чудо и највећи ужас* (наведено према: Ковачевић 2000: 101). Д. Живковић чак пише о „антитетичкој, контрастној структури Андрићеве мисли и реченице“, која „просто плави његово казивање“ (Живковић 1999: 192).

¹⁵ Примери: *Један њуш су њо њагови на ни же, а груш њуш на ви ше; снаје о па да ју, а зах њеви ра ст у; Ц р на мисао замрачила је светло јушро* (наведено према: Ковачевић 2000: 105). О контрасту као структурном принципу у Андрићевој прози в. Ђорђевић 1979: 33, 38.

di sveta, da uči i potraži sreću BM 553; *Umesto da odgovara na dosadne i sitničave interpelacije socijalista, liberala i sličnih cepidlaka, koje svaki pravi fašista mora da prezire kao tužne preostatke „kopilanskih vremena“ pre velike 1922., Ministarstvo Unutarnjih Dela je počelo da organizuje napade na poslanike* SM 281–282. О ироничној компоненти Андрићеве прозе писано је често и добро (нпр. Цацић 1999: 222, Milanović 1987: 134, 153–158), али се чини да има још простора за проучавања.

6.4. Иронија избија и из Андрићевих ретких, али ефектних поређења: *Izgleda da danas velike mogućnosti, kao uspravane princeze* posvuda чекају на снажне и смеље појединце FR 548; *Država sa svojim institucijama pred njim stoji kao onaj ljubavnik u pesmi*: Ти ми не моћеш толико заповедати колико сам ја спреман да ти се покоравам! FR 548; *Država je klečala pred njim kao kraljevska kći pred Svetim Đorđem vitezom* BM 568.¹⁶ У праву је Д. Живковић када констатује да поређење код Андрића „има најчешће функцију сликовитог прецизирања и емоционалног закључка или рефлексije“ (Живковић 1999: 196).

6.5. Да и персонификацијом може маркирати најекспресивнија места текста, Андрић доказује следећом реченицом: *grmljavina najsmelijih fraza ne može da je učutka, isto kao što su Matteottieve ubice glasom automobilske trube samo časovito nadvikale zapomaganje svoje žrtve* SM 284.¹⁷

6.6. У жељи да што снажније делује на читаоца, Андрић динамизује текст увођењем реторичких питања, честих у публицистичком стилу (Чаркић 2002: 196). Она уводе Андрићеву аргументацију: *Koje je tačno? Iz magle i dima tih besnih i sudbonosnih polemika nije lako nazreti istorijsku istinu* BM 556. Кључна места текстова, почетак и крај, обично су код Андрића обележена стилским фигурама. Огорчење и незадовољство као доминантни ауторови осећаји на самом крају текста „Фашистичка револуција“ исказани су управо реторичким питањем: *Je li sve to učinjeno samo za to da on sa nekoliko provincijskih advokata i ambicioznih oficira dođe na vlast i uspostavi jednu običnu desničarsku vladu?* FR 550.

6.7. Структурна поставка читавог биографског текста „Benito Mussolini“ заправо почива на примеру (егземплуму).¹⁸ Добро описан Андрићев по-

¹⁶ Пишући много година касније о добрим разговорним примерима „сликовитих реченица“ са поређењима у Београду и Босни, Андрић истиче: „То су праве фигуре. Такве се фигуре могу употребљавати, али са много мере, нарочито у новинарском тексту“ (Андрић 1997: 34).

¹⁷ О стилским вредностима персонификација у Андрићевој прози в. Pranjić 1986: 115–116.

¹⁸ „Kratka priča, anegdota ili istorijski događaj ispričani zato da potkrepe neku moralnu pouku ili ilustruju misao“ (RKT 1992: 171).

ступак генерализације тј. поопштавања историјских и животних искустава (Pranjić 1986: 107–108, 127, 130–134), могли бисмо рећи и глобализације социјалних феномена, овде је дат у првој реченици текста (*Свуда на свеџу...*),¹⁹ да би се аутор већ у другој фокусирао на Италију, а у трећој сасвим усредсредило на конкретан пример Мусолинија: *Svuda na svetu se događa da se istaknute ličnosti i stvari od opće važnosti izobličuju i uveličavaju po novinskim člancima i zagrejanim mozgovima dokone provincije, koja tako voli da drugima pripisuje svojstva kojih sama nema. U Italiji izgleda da je to redovan slučaj: ovde ljudi i događaji vrlo često postaju legende pre nego i uđu u istoriju. Sa g. Benitom Mussolinijem je, i ako ne sasvim, isti slučaj* ВМ 551. Као и у Андрићевом књижевном тексту, генерализације се и овде „уклапају у приповиједанје (= парасију) као његов саставни дио те их ми као поорцавања разазнајемо тек у накнадном аналитичком застакљивању или навраћању“ (Pranjić 1986: 109).

7. Лични став излагањем у 1. лицу јединине Андрић подвлачи само у тексту „Benito Mussolini“: **Preda mnom** stoje tri njegove biografije ВМ 551; **Ja sam** se namerno duže zadržao na ovom Mussolinijevu istupu ВМ 561. У овоме тексту, ипак, новинарско 1. лице јединине корелира са доминантним 1. лицем множине, којим Андрић као да уопштава, колективизује сопствене ставове и убеђења: **Pred našim očima** se, evo, razvija živ primer kako jedan čovek tone u svoje delo ВМ 551; **Mi ćemo** ipak nastojati da iz mase općih mesta, stilskih zahukanosti i patriotskih uveličavanja izlučimo živa čovjeka i njegovu sudbinu i da prikazemo pojavu interesantnog diktatora ВМ 551; **Mi ne ćemo** ovde ispitivati motive Mussolinijeva obraćanja pa ni sredstva kojima se u akciji služio ВМ 556; **Mi smo** u svoje vreme, na ovom istom mestu (vidi „Jugoslavensku Njivu“, 1923. II str. 344.) dali kratak prikaz toga posleratnog stanja u Italiji ВМ 561; **Tu ćemo** se zaustaviti i mi ВМ 568. У два преостала текста Андрић у типичним субјекатско-предикатским реченицама користи искључиво „ми-форму“: *Međutim događaji su se razvijali kako smo napred prikazali* FR 543; *Da i ne govorimo o provinciji* SM 278; **Mi imamo** zadovoljstvo, da beležimo njene simptome i da ih uvrštavamo u niz pojava SM 286.

Међутим, осим из позиције 1. лица јединине и множине, новинар Андрић се оглашава и безличном конструкцијом *ваља рећи*: *Odмах valja reći da su sredstva kojima se služio fašizam u obrani postojećeg reda bila još mnogo dalje od zakona i civilizovanih običaja nego ona kojima se služio socijalizam do maločas* FR 544; *Jer, ovo valja reći, u četiri ratne godine on je imao vremena* ВМ 562.

8. Документарност и аутентичност излагања Андрић подвлачи честим цитирањем и парафразирањем извора. Очекиваним поступцима у публи-

¹⁹ Уп. са одломком из „Омерпаше Латаса“: *зна се да је огувек и свуда иако* (цит. према: Pranjić 1986: 131).

цистичком стилу, цитирању и парафразирању, Андрић често прибегава и у „Знаковима поред пута“ и „Свескама“ (Вучковић 1999: VII). Будући да није писан „из прве руке“, текст „Фашистичка револуција“ у пуној мери ослоњен је на једну од постојећих Мусолинијевих биографија: *i zato nije mnogo kad pi-sac ove brošure tvrdi da je fašizam u poslednje dve godine vodio svoju borbu sa 99% izgleda na pobedu*“ FR 545; *Pisac ove brošure ga karakteriše kao čoveka koji lako menja forme i ideje prema časovitoj potrebi* FR 547.

Андрић у истом тексту често цитира и актере историјских догађаја (аналитичаре, ауторе парола и слогана, политичаре и сл.), стављајући унутар наводника или преводе или оригиналне италијанске речи, чиме је стилски ефекат документарности несумњиво постајао снажнији: *Usled nesrazmera između reči i dela sve je vidnije bivalo „unutarnje rastvaranje socijalizma“* FR 543; *kult toljage (opevanog „manganella“)* FR 545; *oni su nosili svoje zastavice i svoje karakteristične parole („Me ne frego! Disperrata“)* FR 546; *Na tom kongresu čula se o njemu prvi put reč „Duce“ (vod)* FR 546; *Sa kulturom koja je „ispod osrednje“, bez dubljeg poznavanja ijednog konkretnog problema, ali „sa velikim darom uproščavanja i imperativnim tonom čoveka koji je duboko uveren da vrši jednu misiju“, on kod masa ostavlja utisak „čoveka snage i volje koji zna, šta hoće i šta mu je cilj“* FR 547; *Danas italijanski ministri nazivaju u svojim govorima toga kovačkog sina iz Predappia „čovek od Boga poslan da spase Italiju“* FR 548. Цитат се понекад комбинује са парафразом, вероватно у жељи да се избегне монотоност претераног управног говора: *Svi smo grešni, kaže on. I mi koji smo u maju 1915. hteli rat učinili smo veliku pogrešku koju sada okajavamo. „Mi koji smo hteli rat, trebali smo tada uzeti svu vlast u svoje ruke!“ (Buran aplaus)* BM 560.

Документарност је код Андрића, такође, појачана и навођењем оригиналних назива институција: *Već u proleću 1919. po Italiji se organizuju Udruženja Boraca (Fascio italiano di combattimento)* FR 542.

9. Андрић на два места у тексту „Случај Matteotti“ прави мале осврте и на новинарски језик и стил, стварајући практично један новинарски метајезик: *bio je, samo dva sata docnije, strahovito isprebijan od stereotipnih „nepoznatih mladih ljudi“* SM 278; *Tako je u kratko vreme nastalo ono što danas opoziciona štampa neprikryveno naziva „banda del Viminale“ (palaca Viminale je Ministarstvo Unutrašnjih Dela) ili fašistička Čeka* SM 280. Цитирајући штампу као актере догађаја, Андрић истовремено економично пише и о клими у читавај држави.

10. Наслови Андрићевих текстова у пуној мери корелирају са садржајем, информативни су и јасни, свесно неекспресивни и сведени на ниво етикете која би се могла наћи на новинарској фасцикли са сакупљеном доку-

ментарном грађом. Они истовремено најављују догађај и резимирају га на најмању могућу меру, а то је именичка конструкција у номинативу.²⁰

Конечно, на нивоу стилистике текста ваља додати још и запажање о прстенастој композицији извештаја са коментаром „Slučaj Matteotti“. Уводни и закључни део овог текста карактерише понављање прве реченице и кратка реченица која потом следи. Почетак првог пасуса гласи: *Kriza fašizma je otpočela. I to povodom slučaja Matteotti SM 277*. Последњи пасус има готово идентичну почетну структуру: *Kriza fašizma je otpočela. Pitanje je koliko će trajati i kako će svršiti SM 286*. Варирана уводна структура уводи у закључак, поенту читавог текста у „ми-форми“: *Mi imamo zadovoljstvo, da beležimo njene simptome i da ih uvrštavamo u niz pojava koji, polako ali stalno, vode boljim društvenim oblicima i višem i pravednijem poretku SM 286*. Добро је познато да и Андрићева „Проклета авлија“ такође има прстенасту композицију.

11. Стварајући новинске текстове који припадају аналитичком жанру, Андрић је деловао речима, убеђивао – што и јесте једна од основних функција новинарства (Тошовић 2002: 299, Чаркић 2002: 180). Учинио је то стилски веома надахнуто, са пуно експресивности и емоционалности, и у појединим језичким цртама ове текстове приближио својој прози. Законитости публицистичког стила наметале су, пак, и одређене језичке разлике, такође видљиве у текстовима. У фактографски опис феномена фашизма уклопљен је јасан став аутора, дат у коментарима и видљив из стилског устројства текста.

Литература

- Богдановић 1999а: Богдановић, Милан. Иво Андрић: *Немири*. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 13–21.
- Богдановић 1999б: Богдановић, Милан. Иво Андрић: *Пуш Алије Терзелеза*. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 22–30.
- Вучковић 1999: Вучковић, Радован. Андрић о критици и критичарима. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 7–9.
- Ђорђевић 1979: Ђорђевић, Стојан. *Nadahnuća i značenja. Književnoistorijski ogledi*. Београд: Слово љубве.

²⁰ О стилистици и поетици Андрићевих наслова књижевних дела в. Lešić 1971: 42, Ђорђевић 1979: 29, 36, Pranjić 1986: 125–126.

- Живојиновић 1999: Живојиновић, Велимир. Приповедачко дело Иве Андрића. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. S. 44–65.
- ИИГАЕ 2009: Тошовић, Бранко (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. Ivo Andrić: Graz – Austrija – Europa*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.
- Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош. *Стилске фијуре и књижевни текстови*. Београд: Требник.
- Ковачевић 2000: Ковачевић, Милош. *Стилистика и драматика стилских фијура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Лешић 1971: Лешић, Зденко. *Jezik i književno djelo*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Milanović 1987: Milanović, Branko. *Doticaji i zračenja*. Banja Luka: Glas.
- Мирковић 1999: Мирковић, Никола. *Приповећке* Иве Андрића. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 66–72.
- НИАГ 2008: Тошовић, Бранко. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.
- Николић 2009: Николић, Мирослав. Творба глаголског прилога прошлог у српском књижевном језику. In: *Наш језик XL/1–4*, Београд. Стр. 13–23.
- Pranjić 1985: Pranjić, Krunoslav. *Jezik i književno djelo. Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*. Beograd: Nova prosveta.
- Pranjić 1986: Pranjić, Krunoslav. *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Radovanović 1990: Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- RKT 1992: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Секулић 1999: Секулић, Исидора. Исток у приповеткама Ива Андрића. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. S. 31–43.
- Stanojčić 1967: Stanojčić, Živojin. *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Тошовић 1995: Тошовић, Бранко. *Stilistika glagola*. Wuppertal: Lindenblatt.
- Тошовић 2002: Тошовић, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.

Чаркић 2002: Чаркић, Милосав. *Увод у стилистику*. Београд: Научна књига.

Džadžić 1992: Džadžić, Petar. *Mitsko u delu Ive Andrića. Hrastova greda u kamenoj kapiji*. Београд: Научна књига.

Aleksandar Milanović (Beograd)

Andrićs publizistischer Stil in seiner Zeit in Graz

In vorliegender Arbeit werden stilistische Charakteristiken in den drei in Graz verfassten publizistischen Texten („Fašistička revolucija“, „Benito Mussolini“ und „Slučaj Matteotti“) in derivativer, lexikalischer und syntaktischer Hinsicht mit Berücksichtigung typischer stilistischer Figuren und struktureller Textcharakteristiken untersucht. Dabei werden sprachliche Erscheinungen auf unterschiedlichen Niveaus verglichen: auf derivativem (Wortbildungsdubletten), lexikalischem (Synonyme Lehnwörter), syntaktischem (Satzkondensatoren, Häufung homofunktionaler syntaktischer Einheiten, Einschübe, Wiederholungen, Parallelismus, Rhythmusänderungen, agenslose und elliptische Sätze); weiters erfolgt eine Analyse der Figuren (Metaphern, Epitheta, Antithesen, Ironie, Personifizierung, rhetorische Frage, Beispiel) und eine in textueller Hinsicht (Titeln, Erzählung in der 1. Person Singular bzw. Plural, Zitierungen u. a.), woraufhin die angeführten Erscheinungen in einen stilistischen Kontext gesetzt werden, d. h. als Stilmittel für die Beschreibung und Hervorhebung der offensichtlichen und emotionellen Einstellung des Autors gegenüber dem analysierten Phänomen des Faschismus in Italien dienen. Andrićs stilistische Mittel werden dabei mit jenen aus seiner Prosa verglichen.

Александар Милановић
Филолошки факултет у Београду
Студентски трг 3
11000 Београд
кућна адреса:
Јурија Гагарина 70
11070 Нови Београд
saledra@EUnet.rs
Тел: +381638624031, +381111774085

Марина Николић (Београд)

О једној врсти сложене реченице у Андрићевом грачком опусу

Предмет рада била би категорија степена у сложеним реченицама српског језика, са посебним акцентом на исказивање обе категорије у поредбеним реченицама. У складу с тим, главни део рада односи се на исцрпан опис и објашњење (зависно)сложених реченица с компаративним значењем. Грађу чине примери ексцерпирани из Андрићевог грачког опуса.

У раду се проучава сложена реченица у оквиру које се налази зависна реченица уведена поредбеним субјункторима, где се посебан акценат ставља управо на њен зависни део, тј. поредбену реченицу, те би тако предмет рада била категорија степена у систему поредбених реченица савременог српског књижевног језика. У складу с тим главни део рада односио би се на исцрпан опис и објашњење реченица с компаративним значењем.

Реферат представља део ширег истраживачког пројекта који обухвата семантичку категорију степена у сложеним реченицама савременог српског језика а који је у оквиру пројекта „Опис и стандардизација савременог српског језика“ Института за српски језик САНУ.

Рад има у основи следећи приступ и циљ: да, на корпусу, покаже постојање разноврсности модела поредбених реченица у којима је поред основног – поредбеног значења – присутно и категоријално значење степена било као примарно (чак примарније у односу на значење компаративности), било као секундарно и пратеће уз неко друго категоријално значење.

Приступ би требало да је семантички (ономасиолошки, функционално-семантички), али су подтипови реченица издвојени првенствено на формалној основи.

Емпиријску основу истраживања чини грађа ексцерпирана из Андрићевог грачког опуса, тј. примери забележени у Андрићевим приповеткама, публицистичким и епистоларним текстовима из грачког периода.

Није чудно зашто истраживања савременог српског језика углавном започињу проучавањем језика Андрићевих, пре свега, књижевних дела. Већ први критичари Андрићевог дела закључили су да стилска страна код Андрића показује савршенство, и да се стилски ефекти могу постићи, првенствено, једноставним језиком. Андрић пише у сликама које нису превише развијене. Његове слике су збијене у краткој реченици, где једна тачна конкретна појединост сугерише читаву ствар (Богдановић 1999: 19).

Андрићево дело одликује простота фразе и концизност реченице, саже-тост, јасноћа, и чврстина композиције. Дело Иве Андрића одликује најчистији уметнички поступак спроведен беспрекорним средствима изражавања, што чини да оно заузима један од највиших рангова у нашој књижев-

ности уопште, и представља највиши уметнички израз (Живојиновић 1999: 62–65).

Оно што карактерише Андрићев језик јесте прецизност речи, једноставне и пре свега јасне реченице (Мирковић 1999: 66). Реченица код Андрића је кратка, једноставна, елегантна, рационална, беспрекорно структурирана према садржају, скоро без метафора (Цацић 1999: 222).

Бројни су проблеми који се јављају приликом проучавања сложене реченице у српском језику, међутим, због просторне ограничености, на тим проблемима не можемо се задржавати, већ прелазимо на главни предмет нашег истраживања, а то су, како је речено, поредбене реченице.

Сложене реченице с поредбом клаузом означавају поређење ситуације означене надређеном клаузом са ситуацијом означеном зависном клаузом.

Традиционално се поредбене зависне реченице сматрају врстом адвербијалних реченица, најчешће оне то и јесу, али савремена литература показује да ситуација може бити често другачија.¹

У српском језику издвајају се две врсте субординираних поредбених реченица о којима ће овде бити речи:

1. еквивалентне реченице – њоредбене реченице којима се изриче једнакост између особа, предмета, обележја, својстава, величина, димензија, интензитета, ступњева и свега другог што се може подвргнути класификацији и вредновању;

2. диференцијалне реченице – њоредбене реченице којима се изриче неједнакост између особа, предмета, обележја, својстава, величина, димензија, интензитета, ступњева и свега другог што се може подвргнути квантификацији и вредновању.

Тако се успоставља двочлани синтаксичко-семантички поредбени систем утемељен на супротстављености односа једнакости и односа неједнакости.

Неупоредиво је више поредбених субјунктора којима се изриче однос једнакости него оних којима се изриче однос неједнакости, као што ће бити показано на примерима:

¹ Овакав традиционални приступ у савременој лингвистици с временом је превазиђен. Различити аутори доказују да често поредбене реченице имају карактеристике различитих зависних реченица, нпр. односних реченица (Вукојевић 1998: 188, а то се види и у бројним примерима у раду), допунских, али и напоредних структура као што су супротне, саставне или прикључне реченице. Поредбене конструкције могу имати чак и функцију конектора у тексту (Петровић 1986: 115–121).

поредбени субјунктори којима се изриче однос једнакости: као што, као да, кано да, канда, како, колико год, што, то... што, што... то, што... Ø, што... тим, тим... што, чим... тим, тако (онако, овако)... како, толико (онолико, оволико)... колико, такав (онакав, овакав)... какав, тако... какав, колико... толико, како... тако, тако (онако)... као што, тако... као да, тако као да, исто тако... какав, исто тако као што... Ø, исто тако као онда кад, исто тако као што... тако, као што... тако, једнако... колико;

поредбени субјунктори којима се изриче неједнакост: него, него што, него да, неголи.

Реченице уведене субјункторима тако да, тако, што, тиме да (што), на тај начин да (што) у литератури се обично називају начинско-инструменталнима. Сматрамо да су само те реченице праве начинске реченице и њих нећемо укључивати у ово истраживање.² Докази за то постоје у цитираној литератури.

Даље, могу се разликовати два структурна типа поредбених реченица: поредбене реченице рашчлањене структуре и поредбене реченице нерашчлањене структуре. Иако се та опозиција односи на све врсте зависносложених реченица, с њом су углавном подударне друге две опозиције: рестриктивност/нерестриктивност и рестриктивност (детерминативност)/апозитивност, које се у првом реду односе на односне реченице.

За проучавање и тумачење поредбених реченица битне су још и опозиције фактивност/нефактивност (истинитост/неистинитост) и модалност/немодалност.³

Садржај **семантичке категорије степена** у раду схваћена је као апстрактно локализовање извесног обележја неког ентитета на вертикално схваћеној скали могуће изражености тог обележја, на којој је референтна тачка било норма изражености тог обележја (нормативно степеновање), било његова израженост у неком другом појединачно или збирно узетом ентитету, или у истом ентитету, али у другим околностима (ситуативно степеновање).⁴

Најопштији критеријум у језичком степеновању јесте разликовање појава које су исте од оних које нису исте, а да се појаве које се степенују као различите могу уже степеновати према месту на апстрактној скали степеновања (изнад /испод), и/или према степену удаљености једне појаве од

² Ковачевић (2003: 45–60) такође сматра да су само реченице са везницима (*и*ако) *да*, *и*ако *и*шћо, *т*име *да*шћо; *на* *и*тај начин *да*шћо чисто начинске реченице.

³ Петровић 1976.

⁴ Пипер 2002: 59.

друге (проксималност/дисталност). Степеновање засновано на универзалној квантификацији (потпуна разлика у степену), испољава се као супротност.

Исти степен испољавања неког обележја (односно нулти степен разлике), сагласно реченом, не значи одсуство степеновања него одсуство разлике. Да би се избегли термилошки проблеми, чини се најпримеренијим употребљавати степеновање као шири појам, који обухвата и нулти степен и степеновање разлике, а градацију као ужи појам који се односи само на степеновање разлике. Та дистинкција примењује се даље у овом раду.

Општа слика могућности степеновања поредбеним реченицама у српском језику даје се у излагању које следи.

Категорија степена у поредбеним реченицама

I. Еквативне реченице значе једнакост извесне одлике ситуација означених надређеном и зависном клаузом. Зависне клаузе у еквативним реченицама најчешће почињу везничким прилозима односно везничким изразима *колико*, *како*, *као што*, *као да*. Долазе најчешће после главне предикатске јединице и према њој се односе као одредба за начин према предикату просте реченице. *Како* и *као што* обично су истозначни (значе 'на исти начин') и могу се узајамно замењивати.

Однос једнакости најчешће се изражава додавањем ступањских прилога испред градуалне јединице која је предмет поређења. Ти ступањски прилози (*једнако*, *истио*) нису увек лексички експлицирани, али се увек могу лако успоставити – они се, наиме, увек подразумевају. Испред тих ступањских прилога могу се још појавити прилози (градуалне партикуле) који на значују с којим се поприближењем једнакост може изрећи (*шачно*, *сасвим*, *исто*, *ујраво*, *баш* итд).

1. Реченице са поредбеним субјунктором *колико*

Значење 'исти степен' посебно је карактеристично за зависноскожене реченице са поредбеним субјунктором *колико* које значе да су интензитет или количина о којој реферише главна клауза једнаки интензитету или количини о којој реферише зависна клауза.⁵

1. Samo reci: Spasitelj, u pomoći nam bio! Reci, Osmo! – šapće mu fra Marko *koliko* može tiše i umiljatije (U musafirhani, 445).
2. Sad čeka da mu opštinari pošalju hiljadu pet stotina groša, *koliko* Fazlo traži (U zindanu, 456).
3. Sede, a stražar, mimo običaja, zastade u vratima, pogleda po ćeliji i, radi nečega, reče *koliko* je mogao blaže (Iskuš enje u ćeliji broj 38, 466).

⁵ Пипер их назива квантификативно-еквативним реченицама типа *Ради (штолико) колико може, Једе (онолико) колико хоће* (Пипер 2009).

Категоријално значење степена у таквим реченицама посебно показује чињеница да оне могу бити реплике само у дијалошком јединству с питањем које почиње заменичком речју *Колико...?* Зависна реченица уводи се везником *колико*, а када се истиче општа квантификација у значењу клаузе или се када се појачава оцена степена, везнику се додаје речца за уопштавање *īog*.

4. I dok su momci odvodili fra Marka, Fazlo se, onako zapjenušen, još jednom zaleti i udari ga nogom u krsta, da se fratar, *koliko god* je težak, zaljula kao plast (U zindanu, 453).

Корелатив *īолико* или *онолико* у главном делу није обавезан ако се зависни део интегрише у реченични комплекс помоћу *колико*, док се корелатив у главном делу и *колико īog* у зависном делу реченице узајамно искључују.

5. Tada se na bregove prolije zrelost i sjaj i *toliko* boja *koliko* ih može dati sunce u plodenju sa zemljom, vodom i vazduhom (Mustafa Madžar, 398).

6. Taj je način isto *toliko* netačan *koliko* prijatan (Kroz Austriju, 513).

7. Vrednost tih titula je, međutim, pala za *onoliko koliko* i vrednost austrijske krune (Kroz Austriju, 517).

8. Država sa svojim institucijama pred njim stoji kao onaj ljubavnik u pesmi: Ti mi ne možeš *toliko* zapovedati *koliko* sam ja spreman da ti se pokoravam! (Fašistička revolucija, 548).

Значење интензитета Андрић изражава и оваквим конструкцијама:

9. Izidemo na mrtvu stražu prema Mlečiću, pa svi drhte i šapuću u mraku, a ja se ispnem na meteriz, pa zapjevam *što* me grlo nosi, a glas u mene, bog dao, k'o zurna (Mustafa Madžar, 389).

10. Tek pošto su izmijenili nekoliko riječi, ćehaja đipi sa šiljteta, dreкну *što* ga grlo nosi i poče da bije fra Marka čibukom, rukama i nogama, naizmjenice (U zindanu).

2. Реченице с поредбеним субјунктором *како*

Значење истоветности својствено је и зависносложеним реченицама с везником (поредбеним субјунктором) *како* којима се реферише да нема разлике у начину остваривања односа означених главним и зависним делом реченице.⁶

⁶ Пипер их назива квалитативно-еквативним реченицама, и истиче њихово квалитативно значење. У таквим реченицама значење степена је врло присутно, али је примарно значење начина. Примарност категоријалног значења начина у њима показује чињеница да такве реченице могу бити реплике само у дијалошком јединству с питањем које почиње упитним прилогом *Како...?* (Пипер, 2009). Ове реченице имају све особине релативних реченица.

1. Osećajući, valjda, da je politika prave linije najbolja politika, Mussolini je još više dizao ton i brodio proti vremenu *kako* je i *koliko* je mogao (Benito Mussolini, 563).

2. Zato nijedna granica nije okov, *kako* se nama često čini, nego prva crta višeg promisla, početak stvaranja (San o gradu, 577; značenje subjektivne scene).

Зависни део реченице уводи се везничком речју *како*, а када се истиче општа квантификација у значењу клаузе, она се уводи везничким изразом *како њог*.

У корелацији с везничким *како* у зависној клаузи, у надређеној клаузи често долазе *ишако*, *овако* или *онако*, нпр.

3. Ali *kako* smo veselo i s mnogo nade ušli u varoš, *tako* smo već sutradan u podne otputovali, neispavani i ogorčeni, neobavljena posla (Noć u Alhambri, 489).

Корелатив *ишако*, *онако* или (ређе, остензивно) *овако* није обавезан ако се зависни део интегрише у реченични комплекс помоћу *како*, док се корелатив у главном делу и *како њог* у зависном делу реченице узајамно искључују.

3. Реченице са поредбеним субјунктором *какав*

Значење једнаког степена изражености неке особине у ситуацијама које означава главни и зависни део сложене реченице имају и зависносложене реченице са везником *какав*.

1. U svim ovim biografijama je Benito Mussolini *onakav kakvog* italijanske mase žele i *kakav* Italiji treba (Benito Mussolini, 551).

2. I u isti čas zaboravih i čiču i svoju zabunu, jer se preda mnom ukaza Dubrovnik *onakav kakav* treba da se vidi da bi ga se razumelo (San o gradu, 575).

3. Odatle, iz tog kamenog belog dvorišta sam prvi put vidio Dubrovnik *onakav kakav* je bio i morao biti (San o gradu, 576).

Такве реченице, које су с функционалног синтаксичког становишта релативне, посматране са семантичког становишта, припадају шире схваћеним квалификативно-еквативним реченицама. У њима се степен испољености онога о чему реферише главна реченица ближе одређује садржајем квалификативне клаузе.⁷

⁷ Примарност квалификативног значења у таквим реченицама показује чињеница да оне могу бити реплике само у дијалогском јединству с питањем које почиње заменицом *какав*, *каква*, *какво* (Пипер, 2009)

4. Реченице са поредбеним субјунктором *што... то*

Истоветност, као сталност корелације у степену изражености обележја која припадају различитим ситуацијама, изражава се реченицама са везником *што*.⁸

1. U stvari, *što* je Turčin bio slabiji, fra Marko se sve više brinuo oko nje-ga, iako je nastojao da to sakrije od drugih i nije htio ni sam sebi da prizna (U musafirhani, 441).
2. Zastade i osluhnu: izgledalo je kao da prigušeno kašlje, ali *što* je duže slušao sve mu se čudniji činio taj kašalj, dok se iz druge ćelije jasno ne raz-leže starački smijeh (U zindanu, 459).
3. Taj čudesni mjesec jul je kao grozd, *što* se više primicao kraju, bio sla-đi (Prvi dan u Splitskoj tamnici, 483).
4. Ali *što* više igra, lice mu, inače ružno i smiješno, sve više dobiva neki za-nosan izraz (Noć u Alhambri, 498).

За ове структуре честа је употреба везника *што* у корелацији са *то* у главном делу. Ако је корелатор изостављен, може се реконструисати. Из на-ведених примера пропорционалних реченица са редукованим везивним ко-релатом у основној клаузи (17, 18, 20) види се да при редукацији корелата често у структури основне клаузе долази интензификаторска лексема *све*, и то по правилу испред компаратива указујући на повећање степена особине изражене тим компаративом.

Карактеристична је појава компаратива у предикату и главног и зави-сног дела. У предикатима таквих реченица обично су глаголи несвршеног вида. Од избора лексичког садржаја зависи да ли таква сложена реченица значи корелацију сразмерности у степену изражености и с тог обележја, и тада је и у главном и зависном делу иста лексема, или су то лексеме слич-ног значења, или значи корелацију сразмерности у степену изражености различитих обележја, нпр. количине и интензитета, или квантитета и ква-литета.

Када се истиче општа квантификација у значењу клаузе, таква клауза се уводи везничким изразом *што тог*.

⁸ Пипер их назива реченице са пропорционално еквативним значењем, Ковачевић пак као пропорционалне реченице. Ковачевић, као што смо рекли, реченице овог типа издваја у посебну групу. Пропорционалне реченице дефинише као „зависносложене реченице у којима су садржаји клауза у односу пропорције, што значи да измјена степена особине изражене зависном клаузом подразумијева исти степен измјене особине изражене основном клаузом“ (Ковачевић 2003: 48).

5. Реченице са поредбеним субјункторима *као*, *као и*, *као да*

У овим реченицама поредбена клауза се односи на цео први део реченичног комплекса, а предикатски део клаузе обично се изоставља, нпр.

1. Bio je odjeven *као* Stambolija, široko i bogato (Mustafa Madžar, 374).
2. A sutra je dan *као* i drugi (Mustafa Madžar, 375).
3. Seljaci se navikoše da idu u gruntovnicu *као* i u crkvu ili mehanu (Rzavski bregovi, 402).

Реченице уведене овим субјункторима најчешће се јављају у нашем корпусу.

У случајевима када се истиче исти степен изражености својства исказаног предикатом у обе пропозиције, користе се посебна средства. Једно од њих је речца *баи* у позицији непосредно испред везника *као*, али то може бити и прилог *истио* или *једнако* у функцији корелатива у саставу главног дела реченичног комплекса, нпр.

4. Pod je bio od iste onakve kaldrme *као што* je u dvorištu (U zindanu, 454).
5. Njihovo gnušanje i nesnalaženje je bez granica, isto као i njihova bespomoćnost i bezizglednost (Kroz Austriju, 515).

Када је употребљен корелатив *и*ако (у изразу *и*ако *као и*) уместо *истио* у тој позицији, предикат зависног дела реченичног комплекса теже се изоставља али је и такав случај могућ (28).

6. Klonu na zemlju koja nije bila ni tvrda ni tako studena *као што* je mislio (Na drugi dan Božića, 479).
7. To šumi Vrbas i na njemu se nižu splavovi, ali nisu *онако* teški i razmaknuti ni krvavi *као* za bitke, nego se lako nihaju i plove (Mustafa Madžar, 384).

Поредбене клаузе које се у структуру главне клаузе уводе везником *као* обично имају у предикату квалификативни презент и перфекат, мада нису искључена ни друга глаголска времена.

8. Trgnu se, naglo otvori oči koje mu se učiniše strahovito raširene i hladne, i tako *besane као да* nikad nije spavao. (Mustafa Madžar, 384)
9. I sve se te knjige prodaju. Kupuju ih devojčice, uverava me knjižar, *као што* su nekad kupovale romane. (Kroz Austriju, 521)

Везнички spoj *као и* употребљава се за поређење са реалном ситуацијом, а *као да* са хипотетичком. У вишој реченици могу се јавити разни корелативи (*онако*, *и*ако, *истио и*ако, *онолико* и сл.).

10. Klonu na zemlju koja nije bila ni tvrda ni tako studena *као што* je mislio (Na drugi dan Božića, 479).
11. Ostali su samo bregovi *као што* su bili oduvijek, obrasli i obrađeni, u očekivanju boljih događaja (Rzavski bregovi, 414).

12. Izgledao je *kao da* leti iznad vode (Mustafa Madžar, 378).

13. Pokatkad se fra Marku pričinjavalo *kao da* ga je smekšao, a pokatkad opet *kao da* je Turčin okorio i nepopravljiv (U musafirhani, 442).

Значење истоветности интензитета у српском језику може се изразити и неким другим зависним реченицама какве су, на пример, последичне реченице, нпр.

14. I *toliko* su iz godine u godinu rovali, kopali, krčili, zidali i dograđivali, *da* konačno briјeg počе da gubi svoj negdašnji oblik (Rzavski bregovi, 401).

Од реченица са еквативним значењем највећи је број, као што је већ речено, оних са субјункторима *као*, *као што* и *као да* и оне се без разлике јављају у свим текстовима. Реченице са поредбеним субјункторима *колико* јављају се подједнако у књижевним, публицистичким и епистоларним текстовима. Реченице са поредбеним субјункторима *како* и *какав* јављају се само у публицистичким текстовима (мада најчешће оне више не функционишу као одредбе или допуне са поредбеним значењем већ добијају функцију конектора у тексту или служе за давање субјективне оцене аутора, посебно оне с везником *како*), док пропорционално-еквативне реченице уведене субјунктором *што... то* налазимо само у Андрићевим приповеткама.

II. Степеновањем реченица са **диферентивним** (нееквативним) значењем реферише се о различитој испољености неког својства у ситуацијама на које се делови такве сложене реченице односе. Семантички односи у подсистему реченица са диферентивним значењем веома су разуђени и јављају се у различитим врстама реченица, зависних и независних, но ми ћемо се овде задржати искључиво на оним реченицама којима је поредбено значење основно. **Диферентивне реченице** значе да је извесна особина која је заједничка за надређену предикатску јединицу и зависну клаузу са различитим интензитетом присутна у ситуацијама означеним тим предикатским јединицама.

Однос неједнакости у реченици обележава се суфиксалним морфемима (-ји, -ији, -ши). У неким се случајевима компаративни суфикс додаје градуалној јединици (*више*, *мање*), а у језицима као што је српски, који имају синтетички компаратив, тај се суфикс додаје већини придева и прилога. Испред компаратива неједнакости могу се појавити јединице (количински прилози) који квантифицирају разлику између поређених величина (*много*, *дosta*, *мало*, *неизмерно* итд.).

6. Реченице с поредбеним субјункторима *него што*, *него да* и *неголи*

Степеновање са значењем опште диференцијалности најизразитије репрезентују реченице са поменутиим субјункторима. Клауза одређује придев или прилог у облику компаратива у структури главног дела сложене реченице. Ове реченице се често јављају у Андрићевом опусу.

1. Vas savijen, mrk i umotan, više je ličio na pobožna i učena putnika *nego* na Mustafu Madžara o kom se toliko pričalo i pjevalo (Mustafa Madžar, 373).
2. Ali odmah vidješe da su splavovi više razmaknuti *nego što* su oni mislili (Mustafa Madžar, 378).
3. I po svom držanju liči na svašta više *nego* na monaha, ako tako smijem da kažem, prečasni oče, pisali su biskupu iz Rima (U musafirhani, 434).
4. U zatvoru sam u svemu gore tretiran *negoli* najobičniji kažnjenici čija je krivica utvrđena i osuda zakonski osnažena (Iskušenje u ćeliji broj 38, 462).
5. Tko se, napokon, usudio, da je označi nekom raspravom o mudračkomu kamenu, prepustio se gore *nego li* pomamnoj tlapnji (Pjesma nad pjesmama, 524).

Уместо придева или прилога у компаративу у предикату главног дела таквих сложених реченица у истој конструктивној функцији може бити употребљена *грукчији* или *груџачији*, односно прилог *грукчије* или *груџачије*.

7. Реченице са поредбеним субјункторима *што... то*, *уколико... уколико* које су забележене у истраживањима која су претходила у овоме корпусу нису пронађене. Али на основу претходних проучавања треба рећи да је категоријално значење супротности својствено и реченицама које су по структури једнаке реченицама са пропорционално еквативним значењем, али чија граматичка структура у комбинацији с њеним лексичким саставом исказује обратну пропорционалност.

Корелативни парови који се јављају са овим значењем јесу *што... то* и *уколико... уколико*.⁹

Диферентивне реченице јављају се подједнако у књижевним, публицистичким и епистоларним Андрићевим текстовима.

Закључци

Семантичке категорије немају само граматички центар него су полицентричне,¹⁰ а са граматичког становишта у средишту семантичке категорије степена налазе се они облици те категорије који су најјаче граматикализовани и којима је овде посвећена највећа пажња. Ипак, и периферија категорије степена је пуновредан објекат истраживања. Степеновање као пратеће категоријално значење у семантичким структурама сложених реченица може бити, у статусу секундарног значења, јаче или слабије испољено, као што се то може приметити у неки другим врстама реченица: са-

⁹ Такве реченице су по значењу прелазни случајеви између диферентивних и условних реченица.

¹⁰ Пипер 2000.

ставним, супротним, временским, намерним, елиптичним, и др.¹¹, што је корпус и показао.

Проблематика степеновања у поредбеним реченицама, која је овде размотрена пре свега у главним линијама, остаје предметна област која завређује и исцрпно монографско истраживање и више појединачних ужих истраживања појединих проблема који су њоме обухваћени. А језик Андрићевих дела потребно је проучавати са различитих аспеката. Овај рад представља један мали допринос томе великом послу који остаје пред нама.

Литература

- Богдановић 1999: Богдановић, Милан. Иво Андрић: *Немири*. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 13–21.
- Џацић 1999: Џацић, Петар. *Лица*. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 221–224.
- Ивић 2005: Ивић, Милка (ред.). *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*. Пипер, Предраг; Антонић, Ивана; Ружић, Владислава; Танасић, Срето; Поповић, Људмила; Тошовић, Бранко. Нови Сад: Матица српска – Београд: Београдска књига – Институт за српски језик.
- Илић 1981: Илић, Војислав. Поредбена конструкција са везником *као* и композитумом *као и*. In: *Научни сасџанак слависта у Вукове дане*. 7/1. Стр. 343–364.
- Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд – Србије: Рашка школа – Просвјета.
- Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош. Пропорционалне конструкције у савременом српском језику. In: *Научни сасџанак слависта у Вукове дане*. Год. 31, бр. 1. Стр. 45–60.
- Мирковић 1999: Мирковић, Никола. Приповетке Иве Андрића (Приповетке, III). In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 66–72.
- Петровић 1976: Петровић, Владислава. О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као*. In: *Прилози ироучавању језика*. Бр. 12. Стр. 47–65.
- Петровић 1986. Петровић, Владислава. Нетипичне поредбене и начинске реченице са везником *као што* (На примерима из језика Љубомира Недића). In: *Научни сасџанак слависта у Вукове дане*. 15/1. Стр. 115–121.

¹¹ Пипер 2009.

- Пипер 2000: Пипер, Предраг. О полицентричности семантичких категорија. In: *Јужнословенски филолоџ*. LVI/3–4. Стр. 829–840.
- Пипер 2002: Пипер, Предраг. Степеновање у граматички и речнику (у српском и у другим словенским језицима). In: *Зборник Мајнице српске за славистику*. 61. Стр. 59–78.
- Пипер 2009: Пипер, Предраг. О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици. In: *Јужнословенски филолоџ*. XLV (у штампи).
- Радовановић 2007: Радовановић, Милорад. О појму градуелности у језику и лингвистици. In: *Стари и нови сјиси: Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића. Стр. 176–199.
- Радовановић 2008: Радовановић, Милорад. Фази логика у лингвистици: Темелни појмовник и систематизација. In: Радовановић, Милорад; Пипер, Предраг (Hg.). *Семантичка истраживања српског језика*. САНУ (Одељење језика и књижевности – Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија 2). Стр. 11–44.
- Sekereš 1955: Sekereš, Stjepan. О poredbenim (načinskim) rečenicama. In: *Језик*. 1954–55. God. III, br. 2. Стр. 63–64.
- Vukojević 1998: Vukojević, Luka. Poredbene rečenice – vrsta načinskih ili poseban strukturno-semantički tip? In: *Riječki filološki dani*. Zbornik radova. Rijeka. Стр. 181–193.
- Живојиновић 1999: Живојиновић, Велимир. Приповедачко дело Иве Андрића. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 44–65.

Извор

- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz*. Graz – Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga.

Марина Николић (Београд)

Über eine Art des zusammengesetzten Satzes in Andrićs Grazer Opus

Den Gegenstand der vorliegenden Arbeit bildet die Kategorie des Grades innerhalb des Systems zusammengesetzter Sätze in der serbischen Gegenwartssprache. Ein Schwerpunkt liegt dabei auf dem Ausdruck der Kategorie des Grades in Komparativsätzen – ein Thema, das bislang sowohl in seiner Gesamtheit als auch fragmentarisch noch unzureichend untersucht scheint. In Anbetracht dessen werden zusammengesetzten Sätzen mit Komparativbedeutung hier besonderes Augenmerk beigemessen. Die empirische Basis der Analyse bildet das Grazer Opus von Ivo Andrić.

Марина Николић
Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36
11000 Београд
Тел: +381113208230; +381638240487
Приватно:
12000 Пожаревац
Косте Рацина 44
marinani@ptt.rs

Strahinja Stepanov (Novi Sad – Graz)

Parcelacija u pripovednim i književnpublicističkim delima iz gračkog opusa Ive Andrića

Parcelacija kao sintaksostilistički postupak podrazumeva izmenu „uobičajene (standardne)“ rečenične konfiguracije. U ovom radu autor opisuje, analizira i klasifikuje parcelisane (rečenične) segmente u Andrićevim književnim i književnpublicističkim radovima iz tzv. gračkog perioda.

I. Uvodna razmatranja

Delo Ive Andrića, iako se smatra veoma bitnim u domenu književnog stvaralaštva, začudo nije bilo predmetom širih i detaljnijih jezičkih istraživanja. Osim monografije Ž. Stanojčića i pojedinih radova (kraćih studija i priloga) o nekim osobenostima i karakteristikama jezika njegovih književnih ostvarenja, Ivo Andrić je bio primarno i dominantno tumačen i interpretiran s književnoteorijskih, estetskih (estetičkih), književnopovesnih, istorijsko-političkih, širih kulturoloških ili antropoloških pozicija. Zato je ideja o sistematskom (i sistematičnijem) lingvističkom opisu njegovih gračkih dela – značajna, ako ni zbog čega drugog, barem kao podsticaj za neka buduća – obimnija i „razuđenija“ – istraživanja jezičke riznice našega nobelovca.

Mi smo za predmet rada odabrali jedan jezički (stilski) fenomen – kojim su se ređe i sporadično, i to tek u recentnijem periodu bavili naši lingvisti i stilističari (a koji je, doduše, i u svetskoj lingvistici postao predmetom šireg interesovanja tek krajem XX stoleća) i koji spada u domen ekspresivne sintakse. Reč je o fenomenu parcelacije.¹ U „Savremenom ruskom jeziku“ Belošapkovice (1977: 157) insistira se na tome da „komunikativna funkcija ne treba za svoje iskazivanje (izražavanje) neizostavno i gramatičku [tj. predikatsku] formu“, te da se rečenični članovi mogu osamostaliti u dvama slučajevima, od kojih je nama značajan prvi – kada se granica (tzv. ortografske) rečenice i iskaza ne poklapa, tj. kada jedna sentencijalna struktura može biti raščlanjena na niz odelitih segmenata.

¹ Prvi koji kod nas upotrebljava ovaj lingvistički (lingvostilistički) termin i govori o parcelaciji u jeziku jednog književnog dela (Miloš Crnjanski: „Roman o Londonu“) bio je M. Radovanović ([1974] 1990). Doduše, treba reći da je prvi naš lingvista koji se bavio pitanjima osamostaljivanja reč. članova – M. Minović (1969). O „dijahronom pogledu“ na ovaj fenomen – izveštava nas Lj. Subotić (1994) govoreći o parcelaciji u jeziku nekih srpskih pisaca XIX stoleća. Isto tako, valja naglasiti da je i pre bilo govora o autonomizovanim rečeničnim elementima (npr. Minović, Stevanović, Melvinger, Ostojić i dr.) – samo ne tako sistematično, ne upotrebljavajući ovaj termin (*parcelati* i *parcelacija*) i tumačeći skupno ipak (sintaksičko-stilistički) raznorodne jezičke pojave (kake su npr. elipsa, nominativna rečenica, replika, parcelat i sl.)

Parcelacija je, dakle, kao vid rečeničnog modelovanja i sintaksički postupak isticanja nekog sentencijalnog segmenta, povezana, takođe, i s funkcionalnom rečeničnom perspektivom (aktuelnim članjenjem rečenice) i predstavlja (funkcionalni) otklon od tipičnih odnosa između konstruktivne i komunikativne organizacije rečenice koji je ipak omogućen postojanjem systemske veze (između ovih razina). Navodi se da je parcelat „konstrukcija nastala u procesu parcelacije“, te da su parcelati „sintaksički nesamostalni segmenti (‘отрезки’) teksta, ali zato intonaciono osamostaljeni iz ‘maternje’ rečenice, ali s većom izražajnošću, emocionalnošću i upadljivošću“ (USST).² Drugim rečima, parcelacija je u pisanom tekstu grafičko (interpunkcijsko)³ emancipovanje i autonomizovanje određenih rečeničnih elemenata (konstituenata), radi njihovog naglašavanja, odnosno radi njihove ekspresivizacije. Sledstveno tome, oni predstavljaju izvanredno jezičko (sintaksičko) sredstvo za fokalizaciju (fokusiranje) određenog sadržaja, koje bi trebalo recipijenta teksta da ponuka na otkrivanje (iščitavanje) i tumačenje razloga takvog osamostaljivanja određenih rečeničnih konstituenata. K tome treba dodati da parcelacija razbija i standardnu ritmičku organizaciju rečenice, što je i izvor dodatne ekspresivnosti (vid. Katnić-Bakaršić 1999: 96).

U „Lingvističkom enciklopedijskom rečniku“ napominje se još i to da parcelisani elementi mogu da budu podvrgnuti inverziji, da se nalaze i u kontaktnoj i u distaktnoj poziciji prema odgovarajućem članu rečenice, no i da sami obrasci parcelacije zavise od strukturnih (tipoloških) karakteristika tih jezika ponaosob.⁴ Parcelacija pokazuje nezavisnost formalno-strukturnog od intonaciono-smislaonog aspekta organizacije govora, tj. izvesnu asimetriju između

² *Парцелля́т, -ы*. В синтаксической стилистике: синтаксические конструкции, возникающие в результате парцелляции. П. не умещаются в одну ‘смысловую плоскость’ и образуют ассоциативную цепь присоединения: **Вош я и в Быковке. Огин. На дворе осень. Поздняя* (В. Астафьев). П. – синтаксически несамостоятельные отрезки текста, но предельно самостоятельные интонационно, оторванные от породившего их предложения и обладающие большой выразительностью, эмоциональной насыщенностью и яркостью (USST: „Учебный словарь стилистических терминов“, часть I). Vid. i „Лингвистический энциклопедический словарь“ (str. 368).

³ Mi ćemo u interpunkcijska sredstva kojima se u pisanom tekstu obeležava osamostaljivanje sintaksema, uvrstiti ne samo tačku (koje se tradicionalno uzima kao tipično interpunkcijsko sredstvo parcelacije) nego i dvotačku, tačku zarez i crtu.

⁴ Парцеллированные сегменты — парцелляты могут подвергаться инверсии, находиться как в контактной, так и в дистантной позиции относительно базовой части предложения или других, формально и семантически связанных с ними парцеллятов. Конкретные схемы П. отличаются разнообразием, их структурные характеристики различны для языков разл. типа („Лингвистический энциклопедический словарь“, 368).

jezičkih i govornih (tekstualnih) jedinica („Лингвистический энциклопедический словарь“: 368).

Iako smatramo da bi parcelaciju trebalo proučavati, pre svega, u okviru lingvostilistike koja „ispituje stileme na sintaksičkom nivou, i proučava njihovu funkcionalno-stilsku i ekspresivnu markiranost“ (Katnić-Bakaršić 1999: 93)⁵, mi ćemo se ipak u ovom radu zadržati (samo) na gramatičkom aspektu ovog sintaksičkostilističkog fenomena, navodeći primere parcelisanih rečeničnih konstituenata iz Andrićevih tekstova.

II. Analiza primera

Korpus na kojem ćemo vršiti naše istraživanje čini devet pripovedaka i tri književnpublicistička članka, koje je Andrić napisao ili prvi put objavio za svoga boravka u Gracu (tzv. grački opus).⁶ Ispitujući jezik „Romana o Londonu“ Miloša Crnjanskog, M. Radovanović (1990) objašnjava da se „u poziciji parcelisanog jezičkog iskaza“ pojavljuje: a) imenica (odnosno zamenica) ili konstrukcija s imenicom (odnosno zamenicom) kao centrom (118); b) prilog ili konstrukcija s prilogom kao centrom (140); c) pridev ili konstrukcija s pridevom kao centrom (142) i d) zavisna rečenica (145).

Međutim, budući da prethodno navedena definicija parcelacije ističe intonacionu (i pozicionu) osamostaljenost rečeničnih elemenata (tj. konstituenta) – mi ćemo našu podelu parcelata bazirati upravo na tipovima sentencijalnih članova. Dakle, klasifikovaćemo autonomizovane elemente prema sintaksičkom (funkcionalnom) kriterijumu, a ne prema morfološkom.

Ako prihvatimo (inače u serbokroatistici) tradicionalan pristup interpretacije ustrojstva rečenice i odredimo predikat i subjekat kao centralne sentencijalne konstituente, a druge članove kao periferne, onda ćemo početi našu analizu od onih prvih – dakle, predikata, predikativa i subjekta:

⁵ Podsećamo dakle da lingvostilistiku zanimaju „funkcionalno-stilska diferencijacija sintaksostilema i sintaksička sinonimija“, dekomponovani predikat, opozicija nominalnog i verbalnog stila, te „postupci ekspresivne sintakse (elipsa, parcelacija, inverzija)“ – Katnić-Bakaršić 1999.

⁶ To su sledeće pripovetke: „Mustafa Madžar“ (MM), „Rzavski bregovi“ (RB), „Ljubav u kasabi“ (LjuK), „U musafirhani“ (UM), „U zindanu“ (UZ), „Iskušenje u ćeliji broj 38“ (IuČB38), „Na drugi dan Božića“ (NDDB), „Prvi dan u splitskoj tamnici“ (PDuST) i „Noć u Alhambri“ (NuA); i književnpublicistički tekstovi: „Kroz Austriju“ (KA), Estetski prikaz „Pjesma nad pjesmama“ (EPPnP) i Esej „Jovan Skerlić“ (EJS). Inače, ovo književno i književnpublicističko Andrićevo stvaralaštvo objavljeno je nedavno (2008) u knjizi čiji je urednik prof. B. Tošović, a koja nosi naslov „Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu“, iz koje smo i mi ovom prilikom ekspirali primere.

I. Parcelisani predikat i predikativ

Jedan je slučaj posebno interesantan – kada se, naime, izdvaja, parceliše (glagolski) predikat. Tada je zapravo upitno koji je rečenični konstituent parcelisan – da li čitav rečenični kompleks bez (glagolskog) predikata, ili pak sam (glagolski) predikat predstavlja parcelat.

I.1. Parcelisani predikat

(1) Turčinovo se lice jedva primjetno pokrenu, kapci mu zatreptaše, a usnama je micao kao da bi htio nešto da izgovori, onda napući usne jače i sa velikim naporom – *pljunu* (446, UM).

I.2. Parcelisani predikativ uz kopulativni glagol

(2) Tada ga vidješe kako je vas raskidan, umrljan travom i žut od ilovače. *Taman kao ugljen u licu* (394, MM). (3) [...] on je već bio oboružan za život u kasabi i završen kao tip: *mrk, pognut, žilav, oštra žmirkava pogleda, poslovan, ponajviše ćutljiv i zabrinut* (416, LJUK). (4) [...] taj čovek kome, kao od neke magle, nikako nije mogao da ugleda lica, to je bio – *on sam* (477, NDDB).

I.3. Parcelisani dopunski predikativ uz semikopulativne glagole

(5) Proputovati današnju Austriju znači, otprilike, protivno. Znači videti „vreme zemno i sudbinu ljudsku“ u njihovom strahovitom radu; ne rezultat raspadanja, nego raspadanje samo (513, KA). (6) Za republikanske vlade ti su trgovi nazvani Trg Slobode, Trg 12. Novembra; već kako gde (517, KA).

Korpus pokazuje da se predikat retko parceliše⁷ – našli smo svega jedan primer u kojem je parcelisana punoznačna glagolska leksema u predikatskoj

⁷ U vezi s parcelacijom predikata otvara se zapravo suštinsko teorijsko pitanje – može li predikat uopšte biti autonomizovan, jer je njegovo postojanje minimalan uslov za realizaciju srpske rečenice. Lj. Subotić stoga smatra da predikat nikad ne može biti parcelisan (1995: 350), jer je „jedini relevantan element za srpskohrvatsku rečenicu“, pa prema tome „u odnosu na njega sve drugo može biti parcelat“. Ili, kao u navedenom primeru, moramo imati složenu rečenicu da bismo izdvojeni predikat mogli smatrati parcelatom. To za sobom povlači opet drugo pitanje – da li se u razmatranju fenomena parcelacije zaustaviti na prostim rečenicama, ili ga proširiti i na složene rečenice. Najveći ruski autoritet u oblasti parcelacije Vanikov daje sledeće primere i tumači ih kao predikatske parcelate (1979: 187): *Он леї, хойел заснуїть и не мої. Так до самоїо расветїа лежал, хлойал главами. Хойел еше чїо-нїбудь всїомнїїть из своей жи-зни [...] – В. Шушкін; илї Петр кивнул. Раздвинув локаїми оловянные блюда, мора-сь улыбокї, їоїлягывал на [...] Анхен. (А. Толстой). A ako pogledamo i sledeće prime-re: *Он је помислио на нју. // Он је на нју. Помислио. // Помислио је. На нју. // Он је помислио. На нју.* i sl. čini nam se da i je rečenična aktuelizacija (tematsko-rematsko segmentira-nje) vrlo važna i srodna s fenomenom parcelacije, pa je i nju potrebno uzeti u obzir pri-likom ovih razmatranja.*

službi. Taj predikatski parcelat predstavlja kopulativno koordiniranu leksemu u nizu glagola koji pripadaju (istom) semantičkom polju vezanom za „fiziologiju i kineziku glave i glavenih organa“ (*pokrenuti kapke, zatrepapati, micati i napućiti usne*) i gde je klimaks čitave slike sadržan upravo u parcelisanom aoristnom predikatu – *pljunu*. Finalni Turčinov gest (*pljuvanje*) reprezentuje gradacioni vrhunac ovog Andrićevog mikroportretisanja (koji bi nalikovao filmskom kadru s glumčevom, tj. Turčinovom, glavom u krupnom planu) i zapravo je gestikulacioni ekvivalent (neiskazane) psovke (ali nagoveštene rečenicom – *a usnama je micao kao da bi hteo nešto da izgovori*). U drugom i trećem primeru imamo parcelisani dopunski predikativ uz kopulativni glagol – parcelisani kopulativni predikativ u drugom primeru, koji predstavlja semantički (leksički) deo imenskog predikata dopunske klauze, preciznije kvalifikuje proleptični objekat superordinirane klauze. Zapravo je ovaj parcelisani predikativ takođe gradacioni vrhunac opisa Mustafe Madžara, koji sublimira mračni, tamni kolorit njegovog lica. Tako se i u trećem primeru parceliše intenzitetski (gradaciono) najprominentniji element, ujedno pokazujući kako parcelisani predikativ može imati kompleksan izgled (čini ga šest prideva i jedna blokirana genitivna sintagma kvalifikativnog značenja). Četvrti primer prikazuje *kako* (i *koliko*) parcelacija, retardirajući naraciju, može biti značajna – isključivo junkturnim isticanjem kopulativnog predikativa postiže se efekat iščekivanja da bi se potom realizovao neočekivani obrt (*taj čovek jeste on sam*).

II. Parcelisani subjekat

Treba reći da su, kada je u pitanju parcelacija subjekatskog konstituenta, moguće tri formalno-strukturne varijante – prva, uslovno rečeno nazvana „regularna“ parcelacija, u kojoj je subjekat osamostaljen (dok u prvom delu ne figurira nikakav element u subjekatskoj poziciji), druga – koja se javlja uz neiskazani reprizni predikat, i treća, gde u poziciji subjekta klauze nalazimo ekspliciranu imeničku neodređenu ili opštu zamenicu (*neko; svako; svi*), što znači da, formalno posmatrano, te rečenice imaju (neparcelisanu) nominativnu dopunu odnosno prvi argument, dok je parcelat, opet formalno posmatrano, u apozicijskoj funkciji. No, reintegracijom parcelisanih segmenata u klauzu iz koje su dezintegrirani – namesto, dakle, tih pronominalnih reči – ekspletivi bivaju istisnuti (kao redundantni), a „vraćeni“ parcelati se refunkcionalizuju, preuzimajući subjekatsku službu u rečenici.

II.1. „Regularna“ parcelacija subjekta

(1) Eno izdahnuo onaj... *Turčin u musafirhani* (448, LJuK). (2) Ispod te zabrane je potpisan – *on*; njegovo ime i njegov rukopis (478, NDDB).

Vidimo dva primera „regularne“ subjekatske parcelacije (dakle, subjekatskog osamostaljivanja čija reintegracija u klauzu ne menja raspored i status drugih konstituenata). Dok je u prvom primeru parcelisani subjekat agensnog tipa, u drugom primeru je reč o pacijensnom tipu (uz pasivni predikat).

II.2. Parcelacija subjekta neiskazanog repriznog predikata

(1) Braneći se, kao slijep potrča na ulicu. *Turci za njim* (394, MM). (2) Kako ih je bilo mnogo, tanke vratnice se najednom s praskom oboriše, rpa se zaljulja i popada, a Mustafa im se istrže, razmahnu sabljom i stade da trči niz strmu mahal. *Sva gomila za njim* (395, MM). (3) Pod njim je paklen-ski kapak, kud god ide, pa samo jednog dana kad se otvori a on usred kazana! *A ti s njim!* (445, UM). (4) Naučio sam i rumunski od nevolje. *Tako i ovaj* [...] (491, NuA). (5) Navraćaju načas iz one treće lože trgovci, trojica uvoznika iz Beograda. *Zatim neki crven i mlad čovjek s njemačkim imenom, zastupnik iz Zagreba. S njim neki koga zovu konzul* (492, NuA).

Iz navedenih primera se vidi da sve postponirane sintaksičke elemente možemo tumačiti kao delove subjekatske sintagme (odnosno složene koordinirane rečenice koje vezuje identična glagolska leksema u predikatskoj poziciji, premda drugi put neiskazana, i različiti subjekatski argumenti) – npr. *braneći se, kao slijep potrča na ulicu on i Turci za njim; Mustafa i sva gomila za njim stade da trči niz strmu mahal; [...] pa samo jednog dana kad se otvori a usred kazana on i ti s njim; naučio sam rumunski od nevolje i ja i ovaj ovde; navraćaju iz treće lože trgovci, zatim neki crveni i mlad čovjek s njemačkim imenom, zastupnik iz Zagreba [...]* Reč je zapravo o izostanku repriznog predikata, tj. predikata koji bi se od iskazanog razlikovao samo u određenim gramatemama, tj. slagao bi se u broju i licu (i rodu) s drugim subjektom (ili, ako to posmatramo kao subjekatsku sintagmu, s preostalim koordiniranim subjekatskim delom).

II.3. Parcelacija subjekta s pronominalnom reči u funkciji ekspletiva

(1) Mrak i tvrdo. Tvrdo. To je bilo posljednje što je osjetio (396, MM). (2) Na njima raste sve. Ponajviše crn bor i omorika, prošarani čestim šiprazima bjelogorice i strmim livadama na tipičnim proplancima koji daju milinu bosanskom predjelu (397, RB). (3) Ma kako udešavala hod, sve na njoj trepti, igra i drhti: haljina, grudi i kosa (417, LJuK). (4) To je budalaština: zalijevati grobove (428–429, LJuK). (5) Sve je na toj velikoj božjoj lađi koja putuje: varošica i njive i manastir i musafirhana (446, LJuK). (6) Sve je tu: od maturaške svedodžbe, pa do poslednjeg ukaza kojim se postavlja za generalnog konzula I klase (479, NDDB). (7) Sve lista i cvate. Prostrani zabrani, kultivisane šume i veliki parkovi [...] – 520, KA. (8) Kako je to strašno: stajati tako u redu i ne moći poslati svoju kartu, nego morati čekati i zepsti. I da je red tako svirepa stvar! (475, NDDB).

Formalno posmatrano sve rečenice imaju subjekatski argument pronominalnog karaktera. Njegova se funkcija može svesti u ovim slučajevima isključivo na popunjavanje pozicije gramatičkog subjekta, pritom semantički potpuno deplitiranog. Drugim rečima, možemo reći da ove zamenice imaju ekspletivno-foričku funkciju, dok je sadržaj, tj. njihov semantički volumen iskazan parceli-

sanim delom. Kada se parcelat reintegriše u rečenicu, pokazuje se da je prisustvo tog ekspletivno-foričkog (anaforskog ili kataforskog) konstituenta (u takvoj „reintegriranoj“ klauzi) posve izlišno i stilski potpuno nesolidno. Zanimljivo je u ovakvom rečeničnom ustrojstvu analizirati tematsko-rematske (i fokalizacijske) pojave. Naime, dok je zamenički subjekat u najvećem broju slučajeva tematizovan – dotle je parcelat, po pravilu, rematizovan. Tako se u rečenici „sukobljavaju“ formalni tematski subjekat i „semantički“ rematski subjekat, što dodatno potcrtava ekspresivnost parcelata. Interesantan je posebice primer rečenice gde je subjekatski parcelat (uz sekundarnu parcelaciju repriznog atributa) antepuniran u odnosu na rečenicu (*Mrak i tvrdo. Tvrdo. To je bilo poslednje što je osjetio*), dakle, gde zamenica ima anaforsku ulogu (naspram njene kataforske funkcije u drugim primerima), što budući da je izuzetačno, posebno utiče na stilsku obojenost iskaza.

III. Parcelisana (objekatska) dopuna

Prema formalnosintaksičkom kriterijumu razvrstali smo (objekatske) dopune i (adverbijalne) dodatke u dve grupe – klauzalnog i neklauzalnog tipa. Dakle, ukoliko parcelat sadrži *verbum finitum*, reč je klauzalnom tipu autonomizovanja i izdvajanja, a ukoliko on izostaje, govorimo o neklauzalnom tipu parcelacije.

III.1. parcelisana dopuna neklauzalnog tipa:

- (1) Neka đavo nosi sve Jevreje ovoga svijeta. *Zajedno sa ovom ludom zemljom!* (423, LJuK).
- (2) On stade pored vrata, sagnu se da uzme svoj zavežljaj i vide novu stranku kako ulazi, pristupa stolu, i čuje konzulov – *svoj glas* (477, NDDDB).
- (3) Svaki čas se diže i hoće da govori. *Svaki put o nečemu drugom* (496, NuA).
- (4) Možda kralj Salamun kojeg se samo za to spominje, da se izvede prispodoba ili da se opiše njegova sjajna letiga ili da se spomene njegov jedan plodonosni vinograd? *Ili rađe pastir, koji se posvuda javlja kao ljubljani ljubavnik?* (530, EPPnP).

U prvom primeru – gde nailazimo na instrumentalnu sintagmu uz predlog *sa* i prilog *zajedno* – možemo govoriti o tzv. socijativnom objektu, tj. o parcelatu (*zajedno sa ovom ludom zemljom*) koji u suštini predstavlja drugi deo kletve (psovke) – *Nek đavo nosi sve Jevreje i ovu ludu zemlju!* Tu bi se eksplicirala tipična objekatska akuzativna forma – no ovako kako ju je Andrić upotrebio, dobija se i značenjska nijansa (da li samo nijansa?) socijativnosti, odnosno pratilečkog značenja (a time se realizuje i odnos primarnost–sekundarnost između dvaju supstantiva). Stilski nam je najzanimljiviji drugi primer – parcelisani rematizovani direktni objekat čiji je atribut kontekstualno sinoniman neparcelisanom atributu *konzulov* (koji takođe stoji uz leksemu *glas*), ali pragmatički gotovo antoniman. Upravo je i logički akcenat na toj refleksivnoj zamenici koja, u kontrastu s posesivnim pridevom, ističe podvojenost konzulove ličnosti, jedno *ja* koje je francuski konzul i ono drugo *ja* koje nije toga svesno. Drugim rečima,

dva su atributa (*konzulov* i *svoj*) homodenotativna (istoreferentna), ali „heterokonotativna“. U trećem slučaju parcelisan je prepozicionalni lokativni objekat (s temporalnim adverbijalom iterativnog značenja). Čini se kao da parcelisani objekat – budući da je tako autonomizovan – i ortografski potcrtava nestalnost, promenljivost i želju da se uvek nešto drugo kaže. U poslednjoj rečenici izdvojen je disjunktivno koordinirani objekat (praćen relativnom nerestriktivnom klauzom), pa time sugerise nesigurnost (ili sumnju, dvojbu) interpretatora u tumačenju *Pjesme nad pjesmama*.

III.2. Parcelisana dopuna klauzalnog tipa

(1) Najednom, kao da ga to sjeti na bezbrojne zgrade u životu, u krvavoj mržnji on pomisli opet: *koliko gada ima na svijetu!* (390, MM). (2) Ona je odgovarala [...] i poručivala: *kako njena ljubav ne zna za razliku između dana i noći* (417, LJuK). (3) Papo, šutljiv, sitan Jevrejčin, vas u bradi, vijeća sa svojom ženom: *šta da se radi da ne bude veće bruke* (418, LJuK). (4) Eto vas, kaže, u zindanu pa se prepirite [oko toga]: *ko će bir po Bosni kupiti* (460, UZ). (5) Za vas bi to bila olakšavajuća okolnost kad biste objasnili: *u čemu je ta nesreća koja vas je dovela [...]* – 465, LJuK. (6) Hteo je da kaže kako on nema ni hleba da jede [...]; *kako u svom rodnom mestu nije bio od detinjstva i ne zna tamo nikog, niti poznaje njega* (477, NDDDB). (7) Jedni kažu da je bio konzul, drugi – *da je i sada, ali se ne zna gdje* (493, NuA). (8) Ima po sata gledam ove oko sebe, pa mi dolazi da se bijem u glavu kad pomislim: *ko nam je vlado sto godina!* (521, KA). (9) Prva je poteškoća, koja nastaje za onoga, koji čita Pjesmu nad Pjesmama, kao dio Staroga zavjeta, da sazna: *kako je ona mogla naći mjesta u jednoj zbirci svetih knjiga* (525, EPPnP).

Vidimo da parcelisane dopunske klauze ne moraju imati tipične (formalno)strukturne odlike objekatske zavisne rečenice, tzv. deklarativne klauze, već da se u našem korpusu takođe javljaju i tzv. zavisnoupitne (i voluntativne) izrične rečenice (koje zapravo dominiraju među ekscerpiranim primerima). Parcelisana objekatska klauza ne mora biti i jedina (autonomizovana), nego se može javiti u nizu, koordinirana s drugim objekatskim klauzama. Takođe, ova-ko izdvojena objekatska klauza može biti nadređena nekoj drugoj zavisnoj klauzi (drugostepena zavisnost) ili pak imenska reč te parcelisane klauze može da bude dodatno pojašnjena relativnom rečenicom. Sve ove parcelate izričnih rečenica (u širem smislu) karakterise jedno – njima je iskazana poenta, tj. poenta-sadržaj neke situacije, i junkski je istaknuta.

IV. Parcelisani adverbijalni dodaci

IV.1. Parcelisani adverbijalni dodaci neklauzalnog tipa:

(1) Pokušavali su i frontalni napad. *Bez uspeha* (407, RB). (2) Sad je jedina stvarnost grč koji se javlja svakih desetak minuta: *naprije kao nepodnošljivo golicanje u listovima, [...]* – 424, LJuK. (3) Srce mu strahovito bije; čini mu se da kao čunak proleće od kukova do grla, jednomerno i oštro: *dole-*

gore (467, IuČB38). (4) [...] to je vrisnuo onaj od Izvozne banke. *Sirovo, oštro* (500, NuA).

Vidimo da se adverbijalni dodaci takođe parcelišu. U ekscerpiranom smo materijalu našli svega četiri primera, i svi reprezentuju parcelate načinskog značenja (šire shvaćenog). Pritom se prvi od njih može tumačiti i kao rečenični prilog, dok je u preostala tri primera reč o parcelisanim predikatskim načinskim dodacima. Treći i četvrti primer predstavljaju tipične načinske priloge (doduše, treći ima i inherentno direkciono, prostorno značenje), dok je u drugom parcelisana poredbeno-načinska *kao*-konstrukcija.

IV.2. Parcelisani adverbijalni dodaci klauzalnog tipa:

(1) Tako se rađaju, udaju, žene, stiču, žive dugo, teško, gluvo. I tu se jednom javila ljubav: *kad je Rifka zavoljela Ledenika* (416, LJuK). (2) Pred veće se javi glas iz presušenog močara: uu, uu, uu. *Kao da saziva mrakove* (430, LJuK). (3) Vala nas je pokiselio k'o u turšiju. *Da se vidi čija je vjera tvrđa* (460, UZ). (4) Inače su velike geste i primeri heroizma retki. *Jer u njihovom porazu nema veličine, ni u njihovoj revoluciji smisla* (516, KA).

Za razliku od neklauzalnih adverbijalnih parcelata, naš korpus pokazuje veću semantičku izdiferenciranost klauzalnih adverbijalnih parcelata – pored poredbenog (načinskog), javlja se i uzročni, namerni i vremenski parcelat. Ono što nas pak iznenađuje, jeste samo jedan registrovan primer parcelisane *jer*-klauze, posebice ako se zna da ove rečenice (zbog slabije veze s upravnom predikacijom, u poređenju s drugim klauzama)⁸ lakše stiču samostalnost, odnosno da se mogu javiti kao neintegrisane klauze.⁹

V. Parcelisani atribut i atributiv

Kada govorimo atributu i atributivu u našem radu, tada ih posmatramo kao jedinice s tzv. pridevskom konstituentnom vrednošću, što znači da takvu njihovu determinaciju određuje posedovanje pridevskog značenja i imeničko-determinativna funkcija. Drugim rečima, atribut ne mora imati isključivo formu prideva ili pridevske zamenice, nego se, kao što i naši primeri pokazuju, u atributskoj službi mogu naći i predložsko-padežne konstrukcije, a neretko i tzv. izrične dopunsko-atributske rečenice:

⁸ Isp. zaključak I. Grickat (2004: 128): „У савременом српскохрватском језику најчвршће [узрочне] везе су исказане са *што*, нешто слабије са *иошто*, *зашто што*, *јер* и др., а најслабије махом са *јер*.“

⁹ O ovome detaljno u radu V. Vasić i to upravo na korpusu Andrićevih filozofskih maksima i sentenci iz knjige „Znakovi pored puta“.

V.1. Parcelisani atribut

(1) Ali nadoše Austrijance nadmoćne i ne smjedoše udariti na njih sve dok Mustafa Madžar ne izradi plan: da se, malo poviše, načine splavovi i noću spuste niz vodu, a u svitanje da vojska nagrne preko njih i iznenadi Austrijance (376, MM). (2) Pred njim se ukaza pokranja soba, puna neke krteži i paučine, a u kutu na sanduku sjedi djed mu, Avdaga Madžar. Crven u licu, s kratkom bradom i ostrim brcima (380, MM). (3) I krštenog i nekrštenog: svijet je pun gada (394, MM). (4) U protivnom zidu bila su dvojna vrata. Jedna velika, potkovana gvoždem i druga manja i drvena, očito probijena kasnije (454, UZ). (5) [...] pa i da dođeš tamo, to ne može da promeni nepromenljivu činjenicu: da si ti jednom, na ovoj ravni, izgubio (469, IuČB38). (6) Prepoznade svoj jorgan od ljubičaste svile, i odjednom mu se sa sred grudi pa na sve strane tela stade da širi blaženo osećanje: da ništa nije istina, da je on tu u svojoj postelji, da je ovo, a ne ono stvarnost (479, NDDDB). (7) S njim [navraća] neki koga zovu konzul. Riđ, gojazan i podbuo (493, NuA). (8) Pored Kriletića sjeo Nikola Bokanović, žitarski agent. Gojan, nemirnih očiju i crne sjajne kose kao u patka (496, NuA).

Na osnovu ekscerpiranih primera registrujemo da parcelisani atribut ima formu ili pridevsku, ili imeničku predložko-padežnu formu, ili pak klauzalnu (reč je o izričnim rečenicama u funkciji dopunskog atributa uz određene, po pravilu deverbativne ili apstraktne, imenice). U drugoj i osmoj rečenici zapažamo ulančavanje raznorodnih atributa (pravih pridevskih, kongruentnih, i predložko-padežnih, inkongruentnih, sa značenjem karakteristične pojedinosti) koji bi se normalno nalazili razdvojeni upravnim članom sintagme, dok su ovakvim rasporedom koordinirano-kontaktno raspoređeni. Atribut u trećem primeru je – anteponiran, dakle, možemo zaključiti da se ova izrazito ekspresivna konfiguracija, za razliku od jezika „Romana o Londonu“ M. Crnjanskog, u Andrićevim pripovetkama sreće. Prvi, peti i šesti primer izdvajaju se jer predstavljaju klauzalne attribute – tj. izrične rečenice u adnominalnoj funkciji (tj. s pridevskom konstituentnom vrednošću), dakle vezane za supstantivnu reč, što im dodeljuje ulogu atributa, a ne dopune (objekta). Ovo otuda što nominalna forma jeste leksički eksponent bazičnog (dubinskog) verbalnog konstituenta (*Prepoznade svoj jorgan od ljubičaste svile, i odjednom mu se sa sred grudi pa na sve strane tela stade da širi blaženo osećanje: da ništa nije istina, da je on tu u svojoj postelji, da je ovo a ne ono stvarnost* ← *Oseća da nije ništa istina... Ali nadoše Austrijance nadmoćne i ne smjedoše udariti na njih sve dok Mustafa Madžar ne izradi plan: da se, malo poviše, načine splavovi i noću spuste niz vodu, a u svitanje da vojska nagrne preko njih i iznenadi Austrijance* ← *Sve dok Mustafa Madžar ne isplanira...*)

V.2. Parcelisani atributiv

Ako atributiv odredimo (isključivo) kao imenicu koja stoji uz drugu supstantivnu reč i bliže je određuje, onda sledeće primere možemo tumačiti kao parcelisane atributive, čija osamostaljenost potcrtava komunikativno (premda to nije i sintaksički) dominantan element.

(1) Još se i na njenom grobu može vidjeti natpis u kamenu: *Rene Fult, u dvadeset drugoj godini mladosti svoje*. (distaktni položaj) [→ natpis *Rene Fult, u dvadeset drugoj godini mladosti svoje, u kamenu*] – 402, RB. (2) [...] a na Bikovcu izđikale ograde od živice, izblijedio i zatravio tenis, posrnuli crno-žuti direci na kapijama s prepuklim natpisima: *Zivilisten Eingang verboten!* (kontaktni položaj) [→natpisima *Zivilisten Eingang verboten*] – 414, RB. (3) Zastadosmo pred velikom kapijom na kojoj je bio natpis sastavljen od sijalica: *Alhambra* (distaktni položaj) →natpis *Alhambra*, sastavljen od sijalica (490, NuA).

Zanimljivo je da se u sve tri rečenice kao upravni član ove imeničke sintagme pojavljuje reč *natpis*. Imenički atribut iako sintaksički podređen, informativno (komunikativno) je eksplicitniji (detaljniji), pa tako apelativ *natpis* ustupa, po komunikativnom značaju, mesto proprijativima – *Rene Fult* ili *Alhambra* ili pak upozorenju na nemačkom *Zivilisten Eingang verboten*.

VI. Parcelisane apozitivne odredbe

Slično primerima iz grupe II.3 (parcelisani subjekti s pronominalnom reči u funkciji ekspletivnog subjekta klauze), i u ovoj skupini nalazimo parcelate koji bi mogli zauzeti (preuzeti) poziciju subjekatskog argumenta kada bi se postojeće lekseme u toj službi „izbrisale“. No, primere parcelacije koje nalazimo u ovom odeljku, ipak posmatramo kao izdvojene apozitivne odredbe, zbog toga što se u ovim slučajevima (za razliku od rečenica iz II.3) u funkciji subjekatskog argumenta nalazi autosemantična reč, strukturno i značenjski celovita, uopštenog značenja i koju parcelisane lekseme kvalifikuju i dodatno identifikuju. (To znači da su isključivo semantičke karakteristike – i to neparacelisanih, a *ne* parcelisanih konstituenata – odlučivale o razdvajanju ove grupe primera od onih iz tačke II.3)

(1) Na jesen dođoše i radnici. Talijani, skromni i miroljubivi, i lakomi Ličani i Primorci (403, RB). (2) Odmah iza toga poče da stiže vojska. Artiljerijska brigada, nekoliko bataljona pješadije (406, RB). (3) Ispod te zabrane je potpisan – on; njegovo ime i njegov rukopis (478, NDDB). (4) U desnu ložu dođoše još neki ljudi. Jedan Francuz, blijeda i razumna lica (493, NuA).

Kao što se vidi, imenice – *radnici, vojska, ljudi* – izvesno je da su uopšteni je od parcelisanih, pa, sledstveno tome, svi navedeni parcelati predstavljaju značenjsku specifikaciju ovih (uslovno rečeno) hiperordiniranih leksema. Ako se zna da su apozicija i apozitivi uvek intonaciono (grafički) izdvojeni u rečenici, onda je njihovo izmeštanje izvan okvira rečenice samo drugi (završni)

korak njihovog autonomizovanja, stilističko sredstvo kojim se razbija ustaljena rečenična konfiguracija. Vredi zapaziti da sve tri imenice govore o nekakvoj brojnosti – da li svojom morfološko-pluralskom (*radnici, ljudi*) ili semantičko-kolektivnom formom (*vojska*) – pa je ono što sledi konkretizacija, „individualizacija“ pojedinačnih entiteta u okviru tog mnoštva. U trećem primeru, apozicija pojašnjava šta to zapravo znači da je potpisan *on* (*konzul*), dakle realizuje se tipična objasnidbena funkcija apozicije.

VII. Parcelisani aktuelni kvalifikativ

Aktuelni kvalifikativ (privremeni atribut) pokazuje aktuelnost neke osobine subjekatskog (kao u prvom primeru) ili objekatskog (drugi primer) konstituenta.

(1) Da je sve u redu, on bi sad spavao, ili bar ležao, i znao bi lepo i tačno ko je i šta je, a ne bi ovako smušeno i po svoje zdravlje nadasve opasno švrljao po sobama i, u noćnoj košulji, prevrtao dokumente, bos – *bos na studenom patosu!* – i *razbarušen* (480, NDDB). (2) Konačno vidim Kriletića. *Bez žena* (501, NuA).

U prvoj se rečenici privremenim atributom iskazuje neobičnost, odnosno neverovatnost situacije u kojoj se našao konzul (dodatno istaknuta uzvičnikom nakon prvog parcelisanog privremenog atributa). Ta neuobičajena situacija, u kojoj konzul prevrće dokumente, i njegov izgled – naglašeni su dvama aktuelnim kvalifikativima, od kojih je prvi pojačan odredbom koja sadrži pridev sa značenjem visokog stepena (*bos na studenom patosu, pa još i razbarušen*). U drugoj rečenici aktuelnost prideva je očita – *Kriletić konačno nije u prisustvu žena*, i pisac se tome toliko čudi da je morao tu kvalifikaciju i iskazati van ustaljenog rečeničnog okvira.

III. Zaključne napomene

Do sada su se, kao što smo i u uvodu napomenuli, razmatranja o Andrićevom delu najvećma svodila na poetološke i književnoteorijske, odnosno estetske rasprave o vrednosti umetničkih ostvarenja ovoga nobelovca. Pogde bi se u njima našao i pokoji sud o Andrićevoj rečenici, ritmu iskaza u njegovom delu i onim fenomenima koji spadaju u lingvističku stilistiku. Milan Bogdanović, na primer, pišući o knjizi „Ex ponto“ zapaža da „njena stilska strana pokazuje savršenstvo koje ne malo pada u oči u današnjem haotičnom jurenju za novim ekspresijama. On je živi dokaz da se novi i izvanredni stilski efekti mogu postići i bez zlostavljanja čistote i lepote jezika, i bez upetljavanja u galimatijas“ (1999: 18). Nešto dalje govoreći o Andrićevom stilu, Bogdanović će reći da je ovaj pisac „uopšte dobar slikar“, te da „ume da očuva ono što bi se moglo nazvati rečeničnom ravnotežom. Zgodnom upotrebom epiteta i drugih podmetnih i priročnih dodataka, srećnom podelom rečeničnih delova, on izbegava preoprećenost jedne rečenične partije na štetu druge, isto tako kao što smišljenim rasporedom reči daje rečenici boju koja je potrebna: više ili manje emocional-

nu“ (1999: 29). A slično ovome, i jedan od najznačajnijih proučavalaca Andrićevog dela – Petar Džadžić, pišući o „Licima“, nalazi da (1999: 222) „ostaje, najzad, ona jednostavno elegantna, vukovski racionalna, tvrdo svedena Andrićeva rečenica, besprekorno krojena prema sadržaju, sa malo ukrasa, skoro bez metafore“. Čini se da parcelacija kao sredstvo rečenične dezintegracije, oneobičavanja, kao instrument osamostaljivanja rečeničnih konstituenata koji – formalnosintaksički – ne bi trebalo da budu izdvojeni iz „normalnog“ sentencijalnog ustrojstva odudara od sudova koje iznosi ovi istraživači (Bogdanović i Džadžić). Parcelisani elementi razbijaju ustaljene strukture, sheme, tradicionalne rečenične okvire i ne predstavljaju „jednostavno elegantnu, racionalnu, tvrdo svedenu rečenicu“, već naprotiv neuobičajenu sentencijalnu konfiguraciju. Ali Bogdanovićev zaključak da Andrić „smišljenim rasporedom reči daje rečenici boju koja je potrebna“ – potpuno je saglasan s našim rezultatima. Naime, pored morfostilema ili leksikostilema kojima autor vrlo često signalizira koja je reč ili sintagma (značenjski, poetski) akcentovana, odnosno koji je element u nekoj rečenici (iskazu) istaknut, prominentan, pokazuje se da Andrić u gračkim pripovetkama i te kako rabi i sintaksostilistički postupak konstituentskog naglašavanja (uz druge, koje nismo u ovom radu analizirali). Uviđa se da parcelacija predstavlja moćno sredstvo konstituentске fokalizacije i da parcelat predstavlja informativno težište rečenice. Ekspresivna junktura (pauza) ističe raznovrsne autonomizovane konstituente: predikat, predikativ, subjekat, dopunske i odredbene članove.

Upitno je 1) da li parcelaciji „podležu prvenstveno takozvane periferne sintaksičke funkcije“, odnosno predstavnici marginalnih sintaksičkih konstituenata [...], 2) da subjekat i predikat, kao „tipični zastupnici centralnih sintaksičkih funkcija, po pravilu ne podležu parcelaciji“, te 3) da se „pozicioni moment u postupku autonomizovanja jezičke jedinice koja se parceliše redovno ostvaruje njenim distanciranjem u finalni položaj, tj. – postponovanjem parcelisane jezičke jedinice“ (Radovanović 1990: 119). Analiza je pokazala da se najčešće parcelišu subjekat, objekat i atribut (dakle i subjekat, kao jedan od dva predstavnika centralnih sintaksičkih funkcija), nešto ređe – adverbijalne dopune, predikativi i akteuelni kvalifikativi, pa čak i imenički atributi (tj. atributivi), dok sasvim retko, izuzetačno – glagolski predikat. Takođe, iako apsolutno dominantno, postponovanje autonomizovane jezičke jedinice nije i jedino moguće poziciono rešenje – kao što se iz primera vidi, parcelat se može i antepionirati (u našem korpusu subjekatske i atributske parcelisane strukture).

Zaključujemo, u Andrićevom gračkom književnom i književnopicističkom opusu parcelacija predstavlja značajan postupak oformljavanja sintaksostilema, njome (parcelacijom) se menja ustaljeni „rečenični reljef“, a tekstovi na taj način dobijaju (stiču) važnu stilematičnu (i stilogenu) komponentu.

Literatura

- Katnić-Bakaršić 1999: Katnić-Bakaršić, Marina. *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute – Center for Publishing Development.
- Belošarčkova et. al. 1977: Белошарčkова, Вера; Земская, Елена; Милославский, Игорь; Панов, Михаил. *Современный русский язык : синтаксис*. Москва: Высшая школа.
- Bogdanović 1999: Богдановић, Милан. Травничка хроника. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 93–103.
- Džadžić 1999: Џаџић, Петар. *Лица*. In: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга. Стр. 221–224.
- Grickat 2004²: Грицкат, Ирена. *Сџудије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Kovačević 1995: Ковачевић, Милош. Карактеристични језички поступци у оформљењу синтаксостилема. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 23. Београд. Стр. 19–32.
- Lingvistički enciklopedijski rečnik 1990: Ярцева, В. Н. (ред.). *Лингвистически енциклопедически словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Melvinger 1972: Melvinger, Jasna. Rečenica sa redukcijom predikata i rečenica sa ekspresivnom pauzom u djelima savremenih prozних pisaca. In: *Suvremena lingvistika*. 5. Zagreb. Str. 71–76.
- Melvinger 1973. Melvinger, Jasna. Rečenica sa redukcijom predikata i rečenica sa ekspresivnom pauzom u delima suvremenih prozних pisaca (završetak). In: *Suvremena lingvistika*. 7. Zagreb. Str. 61–66.
- Minović 1969: Миновић, Миливоје. Осамостаљивање језичких јединица. In: *Пићања савременог књижевног језика*. 7. Сарајево. Стр. 55–74.
- Ostojić 1968: Остојић, Бранислав. Реченице без развијених главних делова у језику А. Г. Матоша, Славка Колара, Добрише Цесарића и Драгутина Тадијановића. In: *Књижевност и језик*. 1. Београд. Стр. 24–38.
- Radovanović 1990: Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Stanojčić 1967: Stanojčić, Živojin: *Jezik i stil Iva Andrića: funkcije sinonimskih odnosa*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Stanojčić/Popović 1994³: Станојчић, Живојин; Поповић, Љубомир. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stevanović 1969: Стевановић, Михаило. Реченице без развијених главних делова. In: *Наш језик*. 9/1–2. Београд. Стр. 84–114.

- Subotić 1994: Суботић, Љиљана. О парцелацији реченице у језику српских писаца 19. века. In: *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџисџику*. 37. Нови Сад. Стр. 607–613.
- Subotić 1995: Суботић, Љиљана. О парцелацији реченице. In: *Научни саџџанак слависџа у Вукове дане*. 23. Београд. Стр. 347–353.
- Tošović 2008: Тошовић, Бранко. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beogradska knjiga.
- USST: *Учебниј сџловарь сџтилисџических џерминов*, доступно на интернету на адреси <http://sigieja.narod.ru/stilslovar1.htm>.
- Vanikov 1979: Ванников, Ю. В. *Синџаксис речи и синџаксические особенносџи руской речи*. Москва: Русский язык.
- Vasić 1996: Васић, Вера. Неинтегрисана клауза са везником *јер*. In: *Срџски језик 1–2* (Студије српске и словенске. Серија I). Београд. Стр. 32–39.
- Зборник о Андрићу 1999: *Зборник о Андрићу* (прир. Радован Вучковић). Београд: Српска књижевна задруга.

Страхиња Степанов (Нови Сад – Грац)

**Парцеллација в расказах и литературно-публицистических статьях
Иво Андрича, написанных в Граце**

В настоящей работе автор обращается к одной особой разновидности синтактико-стилистического оформления рассказов и литературно-публицистических статей Иво Андрича, написанных в Граце.

Рассматривая парцелляцию в этих произведениях, автор пришел к выводу, что Андрич использует эту синтактико-стилистическую возможность, чтобы подчеркнуть определенное содержание, которое имеет, прежде всего, синтаксическую функцию подлежащего, дополнения и определения, а затем и других членов предложения – различных обстоятельств, именного и глагольного сказуемого.

Страхиња Степанов
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
Österreich
strahinja.stepanov@uni-graz.at

Arno Wonisch (Graz)

Pronomina in Ivo Andrićs Grazer Opus

In der vorliegenden Darstellung ergeht eine Untersuchung der Verwendung von Pronomina in denjenigen Werken, die Ivo Andrić in seiner Grazer Zeit verfasste oder erstmals veröffentlichte. In den allesamt auf die Jahre 1923 und 1924 zurückgehenden Werken werden Verwendungen, Verwendungshäufigkeiten und bei Andrić festzumachende individuelle Besonderheiten dieser Wortart analysiert, wobei als Quelle der Analyse das Galis Andrić-Korpus mit den darin enthaltenen Grazer Texten dient.

Andrićs Grazer Opus: kurzer Überblick

Im Rahmen der im Folgenden gesammelt als „Grazer Opus“ bezeichneten Werke des Nobelpreisträgers Ivo Andrić finden sich zahlreiche Texte, die unterschiedlichen literarischen Genres zugeschrieben werden können. Wie im Zuge der Recherchen zu Beginn des Projektes „Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext“ dank unterschiedlicher Quellen und Informationen in Erfahrung gebracht werden konnte, traf Andrić im Jänner 1923 in der steirischen Landeshauptstadt ein, in der er sich bis Oktober 1924 aus dienstlichen (diplomatischen) und universitären Gründen (Abschluss des Doktoratsstudiums) aufhielt.¹ In weiterer Folge soll der Fokus auf Andrićs literarischem Schaffen in dieser Zeit zu liegen kommen, das in seiner Gesamtheit in Tošović 2008 und Tošović 2009 erfasst und zum Teil erstmals in einer Übersetzung ins Deutsche abgedruckt wurde. Zu der im Zuge des zweiten Projektjahres genannten Bezeichnung Grazer Opus kann gesagt werden, dass mit ihr sämtliche Texte erfasst werden, die Andrić entweder in Graz verfasste oder erstmals in unterschiedlichen Publikationen veröffentlichen ließ. Insgesamt umfasst das Grazer Schaffen des Nobelpreisträgers 18 Werke, die in folgende literarische Genres unterteilt werden können: a) Erzählungen – „Iskušnje u ćeliji broj 38“ („Heimsuchung in der Zelle Nr. 38“), „Ljubav u kasabi“ („Liebe in der Kleinstadt“), „Mustafa Madžar“ („Mustafa Magyar“), „Na drugi dan Božića“ („Am zweiten Weihnachtstage“), „Noć u Alhambri“ („Eine Nacht in der Alhambra“), „Prvi dan u Splitskoj tamnici“ („Der erste Tag im Gefängnis von Split“), „Rzavski bregovi“ („Die Rzavaer Berge“), „U musafirhani“ („In der Klosterherberge“), „U zindanu“ („Im Kerker“); b) literarisch-publizistische Werke – „Jovan Skerlić“, „Kroz Austriju“ („Durch Österreich“), „Pjesma nad pjesmama“ („Das Hohe Lied der Liebe“); c) publizistische Texte (allesamt über die politische und gesellschaftliche Lage im faschistischen Italien) – „Benito Mussolini“, „Fašistička revolucija“ („Die faschistische Revolution“), „Slučaj Matteotti“ („Der Fall Matteotti“); d) Schilderungen – „San o gradu“ („Der Traum von der Stadt“) und e)

¹ Wertvolle und in Tošović 2008 und Tošović 2009 ausgewertete Quellen konnten vor allem in der Ivo-Andrić-Stiftung in Belgrad (Zadužbina Ive Andrića), im Landemuseum Bosnien und Herzegowinas (Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine), im Archiv der Karl-Franzens-Universität Graz und im Stadtarchiv Graz eingesehen werden.

Gedichte – „Slap na Drini“ („Der Wasserfall auf der Drina“) und „Žed savršenstva“ („Der Durst der Vollkommenheit“).²

In Anbetracht der relativ kurzen Zeit, die sich Ivo Andrić in Graz aufhielt, mag die Zahl seiner Werke beachtlich erscheinen, zumal der Literat neben seiner Tätigkeit als Vizekonsul des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen auch die Herausforderung eines erfolgreichen Abschlusses seines Studiums mit Verfassen einer Dissertation zu bewältigen hatte.³ In Bezug auf die weitere künstlerische Karriere des damals am Anfang seines vierten Lebensjahrzehnts stehenden Literaten stellt der Aufenthalt in der steirischen Landeshauptstadt in sprachlicher Hinsicht eine Übergangsphase dar, indem der in einem ijekavischen Umfeld geborene und aufgewachsene Andrić ab den Jahren 1923 und 1924 zusehends die westliche Ausprägung des damaligen Serbokroatischen verließ und sich dem östlichen Ekavischen zuwandte.⁴ Dieser Prozess einer sprachlichen Neuausrichtung ist zweifellos im Geiste der südslawischen Einigung zu sehen, die sich zu dieser Zeit im knapp fünfjährigen Bestehen des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen als Erben der k. u. k. Monarchie im südöstlichen Mitteleuropa und auf der Balkanhalbinsel manifestierte.⁵

Allgemeine sprachliche Charakteristiken

Nach dem Reflex des altkirchenslawischen Lautes *Jat* als *-(i)je-* bzw. *-e-* und einer Zuschreibung zur westlich-ijekavischen und östlich-ekavischen Variante kann Andrićs Grazer Opus demnach wie folgt gegliedert werden: a) I j e -

² Die Titel von Andrićs Werken werden in weiterer Folge stets im Original genannt.

³ Auf Grund eines Belgrader Erlasses, der Andrić während seines diplomatischen Dienstes in Graz erteilte, mussten Staatsbedienstete über einen universitären Abschluss verfügen, woraufhin sich der Literat gezwungen sah, diesen nachzuholen. Vgl. dazu u. a. Eismann 2009, Tošović 2008. In seiner in deutscher Sprache verfassten und (in Bezug auf ihre Auslegung) oftmals umstrittenen Dissertation mit dem Titel „Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine“ („Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft“) widmete sich Andrić ganz im Sinne seines zentralen literarischen Sujets der Geschichte seiner bosnischen Heimat.

Seine Zeit am Grazer Konsulat wird vom Dichter als eher ruhig beschrieben, so dass ihm mehr Zeit für literarische Betätigung blieb. Vergleiche dazu: Tošović 2009 (unterschiedliche Beiträge).

⁴ Zu Andrićs – durchaus offener und toleranter – Einstellung gegenüber der Sprachfrage im neu entstandenen Staat siehe unter anderem: Hodel 2009: 128–129.

⁵ Der auf ekavisch-serbischem Sprachgebiet liegenden Hauptstadt des neu gegründeten Staates, Belgrad, kam in dieser Hinsicht besonders integrative und identitätsstiftende Bedeutung zu.

k a v i s c h – „Ljubav u kasabi“, „Mustafa Madžar“, „Noć u Alhambri“, „Pjesma nad pjesmama“, „Prvi dan u Splitskoj tamnici“, „Rzavski bregovi“, „U musafirhani“ und „U zindanu“; b) E k a v i s c h – „Benito Mussolini“, „Fašistička revolucija“, „Iskušnje u ćeliji broj 38“, „Kroz Austriju“, „Jovan Skerlić“, „Na drugi dan Božića“, „San o gradu“, „Slap na Drini“, „Slučaj Matteotti“ und „Žeđ savršenstva“. Somit lässt sich eine relativ klare Zweiteilung dieser Texte (acht ijekavische und zehn ekavische) in Bezug auf den Jat-Reflex als differenzierendes Merkmal zwischen der westlichen und östlichen Standardausprägung von Andrićs Muttersprache erkennen. Dieser Umstand soll illustrieren, dass sich der nachmalige Nobelpreisträger während seines Graz-Aufenthaltes in einer Phase des Umbruchs und der sprachlichen Neuausrichtung befand, deren Auswirkung auf seinen Gebrauch von Pronomina im Folgenden das Thema darstellen.

Auch wenn die Opposition von Ijekavica und Ekavica nicht als allgemeingültiger Indikator und absolut definierender Gradmesser für einen kroatischen oder serbischen Charakter innerhalb der ehemaligen serbokroatischen bzw. kroatoserbischen Sprachen herangezogen werden kann, so lässt sich für den Standard dennoch festhalten, dass ein ijekavischer Jat-Reflex für ganz Bosnien und Herzegowina sowie Kroatien und ein ekavischer für den größten Teil Serbiens typisch ist⁶. Im Sinne einer territorialen Analogie kann in diesem Zusammenhang auf die Verwendung des Personalpronomens *tko* bzw. *ko* 'wer' verwiesen werden, das im von Vuk Stefanović Karadžić normierten neuštokavischen, d. h. zentralsüdslawischen, Sprachraum ähnlichen Prinzipien in der Relation von 2 : 1 bzw. 1 : 2 folgt. Trifft man *tko* in nur einem Milieu – dem kroatischen – an, so ist und war *ko* die in Bosnien und Herzegowina und Serbien gebräuchliche Form. Ein Blick auf das Grazer Opus von Ivo Andrić lässt nun erkennen, dass einzig sein Werk „Pjesma nad pjesmama“ deutlich von den übrigen literarischen Schöpfungen abweicht, indem es in rein kroatischer Tradition ausschließlich die Form *tko* besitzt. Dieser kurze Überblick über allgemeine Verwendungsmuster aus Andrićs Grazer Zeit möge die Heterogenität illustrieren, von der Andrićs Frühwerk in sprachlicher Hinsicht geprägt ist.

⁶ Auf der Ebene des Standards kann darauf verwiesen werden, dass sich alle in Bosnien und in der Herzegowina lebenden Personen serbokroatischer bzw. kroatoserbischer Muttersprache ungeachtet ihrer Volkszugehörigkeit des ijekavischen Jat-Reflexes bedienen (und dies immer noch tun), während ein Gebrauch der ekavischen Aussprache im Standard nur in Serbien anzutreffen ist. Auf diese Weise kann gesagt werden, dass sich Andrić mit seiner ab Graz anzutreffenden Abwendung von der Ijekavica und Hinwendung zur Ekavica eindeutig am Belgrader Sprachmodell orientierte und sich diesem zuwandte.

Pronomina (zam/j/enice)

Die Wortklasse der Pronomina (ijekavisch: zamjenica; ekavisch: zamenica) kann allgemein mit der Fähigkeit eines Verweisens und einer quantitativen Abgeschlossenheit bzw. Kompaktheit beschrieben werden. Diese beiden Charakteristika versetzen die Pronomina in eine Quasi-Opposition zu den anderen Wortarten, denen diese beiden syntaktischen und semantischen Spezifika kaum und wenn, dann nur bedingt zugeschrieben werden können. Die Funktion des Verweisens betrifft in der Regel ein Darstellen von Qualitäten und Quantitäten von Nomina (die Personen, Gegenstände und Eigenschaften bezeichnen können), wobei Pronomina ihre Bedeutung erst in einem engeren oder weiteren Kontext bzw. in einer konkreten sprachlichen Situation entfalten können. So etwa weisen die Personalpronomina *ja* 'ich', *ti* 'du', *mi* 'wir' und *vi* 'ihr' auf direkt an einem Ereignis beteiligte AkteurInnen (Adressanten) hin, indem *ja* und *mi* als Repräsentanten der ersten Person Sprechende bezeichnen, während *ti* und *vi* in zweiten Person die Angesprochenen (Adressaten) beschreiben. Die Personalpronomina der dritten Person – *on* 'er', *ona* 'sie', *ono* 'es', *oni* 'sie, mask.', *one* 'sie, fem.', *ona* 'sie, neutr.' – benennen nicht direkt an einem Sprachakt teilhabende Individuen oder Dinge. Parallel mit dieser Verweisaufgabe kommt Pronomina eine weitere Aufgabe zu, sich im Ausdrücken von Possessivität, Eigenschaften, Mengenangaben und Bewertungen manifestiert. Ausgehend von dieser Funktionalität soll eine Einteilung in die in Grammatiken des Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen üblichen pronominalen Klassen vorgenommen werden, die in der Regel *lične / osobne* (Personal-), *posvojne / prisvojne* (Possessiv-), *povratne* (Reflexiv-), *pokazne* (Demonstrativ-), *upitne* (Interrogativ-), *odnosne* (Relativ-) und *neodređene* (Indefinitpronomina) unterscheiden. Die andere Gliederungsmöglichkeit von Pronomina folgt grammatikalischen Eigenschaften, wobei *imeničke* (nominale) *ipridjevске zamjenice* (adjektivische Pronomina) differenziert werden.

Korpusanalyse – allgemein und pronominal

Diese funktionale Einteilung in pronominalen Gruppen bildet auch den Ausgangspunkt für die Analyse von Andrićs Werken aus den Jahren 1923 und 1924, wobei bei den *Personalpronomenen* eine Fokussierung auf die Singularformen vorgenommen wird, die innerhalb des Systems der ehemaligen serbokroatischen bzw. kroatoserbischen Sprache eine vor allem durch das Vorhandensein von Kurzformen in den Kasus Genitiv, Dativ und Akkusativ größere Bandbreite als der Plural bieten. Beim *Reflexivpronomenen* *sebe* 'sich' soll erhoben werden, inwieweit ein Gebrauch der enklitischen und nur bedingt standardisierten Dativform *si* vorliegt. In Bezug auf die *Interrogativpronomina* erscheint eine Erhebung der Vorkommen von *(t)ko*, *što/šta* 'was' interessant, da diese konkurrierend auftretenden Formen im Diasystem der Sprache zu Andrićs Zeiten zur regionalen Einteilung in eine

westliche und östliche Ausprägung beitrugen (und dies heute unter mittlerweile veränderten Rahmenbedingungen immer noch tun). Abschließend ergeht eine Erhebung von Andrićs frühen literarischen Gepflogenheiten bei der Verwendung von *I n d e f i n i t p r o n o m i n a*.⁷

Eine mithilfe des Gralis Andrić-Korpus vorgenommene statistische Erhebung zum Umfang der insgesamt 18 Texte des Nobelpreisträgers zeigt, dass Andrićs in Graz verfasstes oder zur Veröffentlichung freigegebenes Werk insgesamt 28.980 Wörter umfasst (und somit 7354 weniger als die Übersetzungen ins Deutsche⁸), von denen sich die Zahl der Personalpronomina in der ersten Person (Singular und Plural) wie folgt darstellt:

Personalpronomina Erste Person	Anzahl
<i>ja</i>	41
<i>mene</i> (Gen.)	4
<i>mene</i> (Akk.)	4
<i>me</i>	19
<i>meni</i>	1
<i>mi</i>	39
<i>mnom</i>	2
<i>mnome</i>	0
<i>nas</i> (Gen.)	1
<i>nas</i> (Akk.)	10
<i>nam</i>	10
<i>nama</i> (Dat.)	4
<i>nama</i> (Instr.)	3
<i>nama</i> (Lok.)	2
Insgesamt	140

Tab. 1: Die Personalpronomina der 1. Person

Angesichts dieser Aufstellung kann aus dem Kontext der einzelnen Vorkommen von Pronomina in Andrićs Werken die Feststellung getroffen werden, dass der Autor die Singular-Langformen des Typs *mene* (Gen. und Akk.) und

⁷ Gegebenenfalls vorkommende homonymische Formen, wie etwa im Falle des pronominalen *te* 'dich; Kurzform im Genitiv und Akkusativ' und der Konjunktion *te* 'und, sowie' oder der Kurzformen *si* 'sich' und *si* als zweite Person Singular des Verbums *biti* 'sein' werden bei der Analyse berücksichtigt und haben keinen Einfluss auf statistische Angaben.

⁸ Vgl. dazu Wonisch 2009: 268–269.

meni (Dat. und Lok.) einzig nach Präpositionen benutzt, von denen in seinen Texten entsprechend dieser Abfolge (Präposition + Personalpronomen der ersten Person) *u* 'in, nach', *na* 'auf, an', *od* 'von, ab', *do* 'bis, nach' und *kraj* 'neben' auftreten. In keinem einzigen Fall liegt eine konkurrierende Opposition zwischen orthotonierter und enklitischer Form vor. Seltener trifft man auf die Pronominalform *nas* (insgesamt nur fünfmal), wobei diese stets ohne Präposition erscheint. Hinsichtlich der Dativ-Langform *nama* im Plural lässt sich erkennen, dass diese Lautung dreimal mit der Präposition *u* und viermal ohne Präposition auftritt, während die Genitiv- bzw. Akkusativform *nas* nur einmal ohne Präpositionalkonstruktion erscheint. Die Instrumentallautung *mnome* mit fakultativ vokalischer Endung auf *-e*, die in sämtlichen Grammatiken des ehemaligen Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen und der heutigen Sprachen Bosni(aki)sch, Kroatisch und Serbisch angeführt wird, konnte kein einziges Mal angetroffen werden. Im Zusammenhang mit der Verwendung der Formen des Personalpronomens der ersten Person Singular (*ja*) sei darauf verwiesen, dass dieses nur in direkter Rede ausschließlich männlicher Figuren erscheint, wie etwa in folgenden Textbeispielen, in denen von den Sprechenden mit Nachdruck die persönliche (und durchwegs negative) Einstellung zur jungen Republik Österreich wenige Jahre nach dem Ende des Ersten Weltkrieges dargebracht wird:

Keine Idee, *ja* sam Čehoslovak – prekida me prvi i udara po džepu u kome su mu dokumenta (Andrić 2008: 516).

Vi se varate ako mislite da sam *ja* za republiku (Andrić 2008: 515).

Beide Beispiele entstammen dem Reisebericht „Kroz Austriju“, der im Rahmen des Grazer Opus von Ivo Andrić als direkte Bezugnahme auf seinen Aufenthaltsort Österreich besondere Bedeutung beigemessen werden kann. In einem Fall legt der Autor einem seiner – ebenfalls nicht allzu sehr auf den neuen Staat bauenden – Reisebegleiter durch das damalige Österreich sogar das deutschsprachige Äquivalent dieser Präposition in den Mund:

Ich bin auch Jugoslawe – veli brzo drug i pokazuje crven, naš pasoš (Andrić 2008: 516).

Weitere, hier exemplarisch angeführte, Vorkommen des Personalpronomens in der ersten Person Singular betreffen in der Regel Schilderungen von Helden aus Andrićs Erzählungen, wie etwa des Begs in „Mustafa Madžar“ in den beiden ersten Beispielen und von Frau Marko in „U musafirhani“:

Aman, *ja* mislim da sam ih četeres' sasjeko, k'o jednog. – Ja, ja... – E, beli, bijaše jedan, omalen a brz, pa nago da bježi, a *ja* se naturio za njim. Pa, kako me je bog dao brza, poteci, te poteci, te poteci... – Pa stiže li ga? – Sad ćeš ćut. Kad bi uz neku stranu, vidim *ja*: on malaksava, te ti *ja* pristigoh, pa kvrc! K'o pile. – Eh, eh (Andrić 2008: 389).

Izidemo na mrtvu stražu prema Mlečiću, pa svi drhte i šapuću u mraku, a *ja* se ispnem na meteriz, pa zapjevam što me grlo nosi, a glas u mene, bog dao, k'o zurna (Andrić 2008: 389).

O parama *ja* ne znam ništa (Andrić 2008: 439).

In Bezug auf die Häufigkeit und die Formengestalt der Personalpronomen der zweiten Person ergibt sich folgende Übersicht, die von einer doch deutlich geringeren Frequenz im Vergleich zur ersten Person zeugt:

Personalpronomina Zweite Person	Anzahl
<i>ti</i>	7
<i>tebe</i> (Akk.)	3
<i>te</i> (Akk.)	2
<i>tebi</i>	2
<i>ti</i>	8
<i>tobom</i>	0
<i>vas</i> (Gen.)	1
<i>vas</i> (Akk.)	22
<i>vam</i>	16
<i>vama</i>	0
Insgesamt	56

Tab. 2: Die Personalpronomina der 2. Person

Interessant mag in diesem Zusammenhang das gänzliche Fehlen der Instrumentallautung *tobom* und von *vama* (Dat. und Lok.) erscheinen. Ebenfalls überaus selten vertreten ist die Langformen *tebe* im Akkusativ und *tebi* (Dat. und Lok.), wobei *tebe* nur dreimal auftritt. Davon entfällt jeweils ein Fall auf präpositionalen Gebrauch nach *na* (in „Na drugi dan Božića“) und einer auf *o* (in „U Musafirhani“) entfallen:

Eh, eto, muvalo, dođe red i na *tebe*. Sve polako (Andrić 2008: 475).

Sikter, pasja ćeri; ovo ću olomiti o *tebe*, samo još jednom dođi da mi istresaš dimije po sobi (Andrić 2008: 443).

Die einzige Stelle, an der *tebe* ohne Gebrauch einer Präposition erscheint, geht auf das Gedicht „Slap na Drini“ zurück, in dem der nachmalige Nobelpreisträger eine frühe Auseinandersetzung mit der Stadt seiner Jugend, Višegrad, vornimmt, die später durch sein Hauptwerk „Na Drini ćuprija“ weltweite Bekanntheit erlangen sollte.

Korim se: Spavaj, ne zove *tebe* niko (Andrić 2008: 505).

Die beiden einzigen im gesamten Grazer Opus von Ivo Andrić von Ivo Andrić vorhandenen Stellen mit *tebi* gehen auf die Erzählung „U zindanu“ (erstes

Beispiel) und „Noć u Alhambri“ (zweites Beispiel) zurück und betreffen in beiden Fällen eine direkte Rede, die mit dem hier als adversative bzw. additive Konjunktion gebrauchten *pa* eingeleitet wird:⁹

Pa nije *tebi* pušteno nego onom do tebe (Andrić 2008: 455).

Pa kažem ja *tebi*: sve je ovo lopov preispoljni! (Andrić 2008: 492).

Lautungen der dritten Person des Personalpronomen *on* 'er' lassen sich in Andrićs Grazer Werk wie folgt antreffen:

Personalpronomina Dritte Person Singular maskulin	Anzahl
<i>on</i>	133
<i>njega</i> (Gen.)	9
<i>ga</i> (Gen.)	0
<i>njemu</i> (Dat.)	3
<i>mu</i>	0
<i>njega</i> (Akk.)	19
<i>ga</i> (Akk.)	138
<i>nj</i>	1
<i>njim</i>	26
<i>njime</i>	0
<i>njemu</i> (Lok.)	12
Insgesamt	341

Tab. 3: Das Personalpronomen der 3. Person Singular im Maskulinum

In Andrićs Grazer Opus trifft man kein einziges Mal auf eine Verwendung der enklitischen Dativform *mu* wie auch *ga* in genitivischem Gebrauch nicht vorhanden ist. Dazu kann gesagt werden, dass im Besonderen das Fehlen von *mu* als verwunderlich anzusehen ist, da es auf eine überaus starke Verankerung in sämtlichen standardologischen Werken besitzt, während *ga* im Genitiv – wenn auch mehrheitlich vorhanden – fakultativen Charakters ist. Auch die bereits im Jahre 1918 erschienene „Grammatik der serbischen Sprache“ von Miloš Rakonjac weist diese Form aus. Die enklitische Akkusativform des Typs *nj* wird von Andrić einmal verwendet (in „Mustafa Madžar“), und zwar in Kombination mit der hier vokalisch auslautenden Präposition *preda* 'vor'.

⁹ Das Wort *pa* kann sowohl als Konjunktion als auch als Interjektion fungieren, wobei in diesen beiden Fällen ein Gebrauch als Konjunktion naheliegender erscheint.

Najprije zaspao, ali tada najednom, kao uvijek kad se najmanje nada, izidoše preda *nj* ona djeca s Krima, plava i podšišana, ali nekako kruta i glatka i snažna, pa se izmiču kao ribe (Andrić 2008: 387).

In Bezug auf das Pronomen *njega*, das im Genitiv neunmal und im Akkusativ 19 Mal erscheint (*ga* ist in letzterem Kasus sogar 138 Mal vertreten), sei auf einen Text verwiesen, der sich sprachlich in vielerlei Hinsicht von den anderen Werken aus Andrićs Grazer Opus unterscheidet. Es handelt sich dabei um das alttestamentarisch inspirierte „Pjesma nad pjesmama“, das neben seinem ausgeprägt kroatisch-sprachigen Charakter auch durch seine Satzlänge hervorsteht.¹⁰

Žena, koju ćemo kratkoće radi nazvati Šulamit (Shulammit), kako se to zove na jednom mjestu Pjesme, izjavljuje da želi biti ljubljena i teži za naručajem svoga ljubavnika; govori kako ju noću muči misao na *njega*; da se noću diže i da ga traži po gradu; zove ga da s njom pođe u polje i u vinograd, pak mu obećaje, da će mu tamo podati svoju ljubav; opisuje tjelesne ljepote svoga ljubavnika, koji nitko drugi ne bi bio nego Jahveh ili Hrist; opisuje svoju utrobu i svoje noge (Andrić 2008: 529).

Die femininen Personalpronomina der dritten Person Singular weisen im Vergleich zu den maskulinen eine deutlich geringere Frequenz auf (341 : 191), was sich naturgemäß durch die weitaus größere Zahl an männlichen Figuren in Andrić Texten erklären lässt.¹¹ Nach Kasus gegliedert stellen sich die weiblichen genusunterscheidenden Personalpronomina in der Einzahl wie nachstehend dar:

Personalpronomina Dritte Person Singular feminin	Anzahl
<i>ona</i>	11
<i>nje</i> (Gen.)	9
<i>je</i> (Gen.)	0
<i>njoj</i> (Dat.)	1
<i>joj</i>	21

¹⁰ Dieser Charakter geht neben der Ijekavica unter anderem auch aus der im gesamten Grazer Opus einzigen Verwendung des Pronomens *nitko* 'niemand' (in vorletzter Zeile des Textblockes) hervor, die als unikal für die kroatische Sprache anzusehen ist.

¹¹ So etwa sind sämtliche Haupthelden in Andrićs Grazer Opus männlichen Geschlechts, was zum Großteil bereits durch die einzelnen Titel („Mustafa Madžar“, „Jovan Skerlić“ und „Benito Mussolini“) ersichtlich wird. Aber auch die Fabeln mit etwa dem mehrfach behandelten Gefängnisthema oder Leben in Mönchsklostern betreffen in der Mehrzahl das Schicksal männlicher Exponenten.

<i>nju</i>	8
<i>je</i> (Akk.)	114
<i>ju</i>	10
<i>njom</i>	7
<i>njome</i>	0
<i>njoj</i>	10
Insgesamt	191

Tab. 4: Das Personalpronomen der 3. Person Singular im Femininum

In Andrićs Grazer Opus finden sich kein einziges Mal die in den Grammatiken erfassten Formen *je* im Genitiv und *njome* im Instrumental. Als enklitische Akkusativform liegt eine eindeutige Präferenz von überall als stets primär ausgewiesenem *je* (114 Mal) vor, während *ju* bloß zehnmal Verwendung findet. Davon entfallen Lautungen dieser Pronominalform auf „Pjesma nad pjesmama“ entfallen. Dies zeugt von der stärkeren Verankerung von *ju* in der kroatischen Variante des damaligen Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen, welcher das in der Zagreber Zeitschrift „Vijenac“ erschienene Werk mit biblischem Motiv eindeutig zuzuschreiben ist:

Jer tko *ju* čita lišen svakih presuda, ne može, a da se ne začudi: kako nam je mogla biti predana od koljena do koljena i to kroz onaj Stari Zavjet, koji je zbirka spisa s jedinom tendencom, da podučavaju vjerski i moralni uzgoj; kako se među tim spisima može nalaziti knjiga, koja barem svojim književnim izrazima govori samo o ljubavi između čovjeka i žene? (Andrić 2008: 524).

In genanntem Text stehen der Kurzform *ju* nur zwei Verwendungen von *je* gegenüber, sodass hier von einer im Grunde genommen hyperkorrekten Kroatisierung¹² ausgegangen werden muss, denn trotz der höheren Frequenz von *ju* in der damals westlichen Ausprägung von Andrićs Muttersprache, gilt auch im Kroatischen *je* als die primäre enklitische Form.

Das Interrogativpronomen *što/šta* wird in folgenden Formen angetroffen:

Interrogativpronomen <i>što/šta</i>	Anzahl
<i>šta</i>	27
<i>što</i>	4
<i>čega</i>	0

¹² Es konnte nicht erhoben werden, ob die sprachliche Ausgestaltung bzw. Adaptierung dieses Textes auf Andrić selbst zurückzuführen ist oder nachträglich von der Redaktion der Zeitschrift „Vijenac“ vorgenommen wurde.

<i>čeg</i>	0
<i>čemu</i> (Dat.)	1
<i>čim</i>	8
<i>čime</i>	0
<i>čemu</i> (Lok.)	1
<i>čem</i>	0
Insgesamt	36

Tab. 5: Das Interrogativpronomen *što/šta*

In 17 Werken seines Grazer Opus verwendet Andrić ausschließlich die Form *šta*, die für Andrićs bosnische Heimat und auch für Serbien charakteristisch ist. Eine Lautung *što*, wie sie im Westen des einstigen gemeinsamen Sprachgebietes angetroffen wurde und heute in der kroatischen Sprache festgeschrieben ist, findet sich in vier Fällen einzig im „Pjema nad Pjesmama“, in dem *šta* gänzlich fehlt. *Što* tritt in Andrićs Grazer Opus 104 Mal auf, wobei in diesen Fällen ein konjunktionaler Gebrauch vorliegt. Als bemerkenswert kann angesehen werden, dass sämtliche analysierten Texte ohne Lautungen für den Genitiv des Pronomens auskommen und auch Dativ und Lokativ mit nur jeweils einmal *čemu* äußerst rar vertreten sind.

Häufiger und in größerer Formenlandschaft als die unbelebten *šta* bzw. *što* treten deren belebte Pendanten *ko* und *tko* auf.

Interrogativpronomen (<i>t</i>) <i>ko</i>	Anzahl
<i>ko</i>	28
<i>tko</i>	8
<i>koga</i> (Gen.)	3
<i>kog</i> (Gen.)	0
<i>komu</i> (Dat.)	0
<i>kome</i> (Dat.)	3
<i>kom</i> (Dat.)	0
<i>koga</i> (Akk.)	8
<i>kog</i> (Akk.)	0
<i>kim</i>	1
<i>kime</i>	0
<i>kome</i> (Lok.)	1

<i>kom</i> (Lok.)	0
<i>komu</i> (Lok.)	0
Insgesamt	52

Tab. 6: Das Interrogativpronomen (*t*)*ko*

Bereits zuvor in Bezug auf „Pjesma nad pjesmama“ Angeführtes trifft auch hier zu, indem das ausschließlich in kroatischem Sprachgebiet zum Standard erhobene *t**ko* in seinen acht Nennungen (anstelle von anderenorts *ko*) einzig in diesem Text erscheint; davon in einem Satz in rhetorischer Frage sogar dreimal:

Tko je međutim našu pjesmu okrstio nemoralnom, za stalno, da ju niti čitao nije, ili ju je čitao očima i pameću zastrtim seksualnošću; *tko* ju je proglasio naprosto erotičnom ili skroz pastirskom, nije ju pojmio, nego u najmanjemu dijelu; *tko* se, napokon, usudio, da je označi nekom raspravom o mudračkomu kamenu, prepustio se gore nego li pomamnoj tlapnji (Andrić 2008: 524).

Die flektierten Formen *kog*, *komu*, *kom* und *kime* finden im Grazer Opus des Nobelpreisträgers keine Verwendung, wobei *kom* zwar 17 Mal auftritt, dies jedoch ausschließlich in Gestalt der lokativischen Lautung des Relativ- bzw. Interrogativpronomens *ko**ji*.

Indefinitpronomina besitzen folgende ausgewählte Formen und Frequenzen:

Indefinitpronomina (Lemmata)	Anzahl
<i>neki</i>	15
<i>nešto</i>	13
<i>išta</i>	3
<i>nekakav</i>	0
<i>ikakav</i>	0
<i>svakakav</i>	0
<i>nečiji</i>	0
<i>nekoji</i>	1
<i>koga god</i>	2
<i>kud god</i>	2
<i>kada god</i>	1
Pronomina mit dem Partikel <i>bito</i>	0
Insgesamt	37

Tab. 7: Indefinitpronomina (Lemmata)

Hierbei fällt das klare Übergewicht der mit dem Präfix **ne-** versehenen Formen auf, die auch in sämtlichen Grammatiken als dominierend und primär ausgewiesen werden. 29 Vorkommen von **ne-** stehen bloß acht Fällen gegenüber, in denen eine Unbestimmtheit entweder mit vorangestelltem **i-** oder den Partikeln *god* (in Präposition) und *bilo* (in Postposition) zum Ausdruck gebracht wird. In Bezug auf die fünf Nennungen von *god* wurde einzig die getrennte Schreibweise angetroffen, bei der in akzentueller Hinsicht die Betonung auf dem Partikel selbst zu liegen kommt. In der orthographischen Tradition des Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen liegen indes zwei Möglichkeiten vor, die sowohl Getrennt- als auch (gleichberechtigte) Zusammenschreibung erlauben, bei der sich der Akzent auf der ersten Konstituente befindet.¹³ Das Partikel *bilo* zur Bezeichnung einer pronominalen Unbestimmtheit wurde von Andrić nicht verwendet, obwohl es in stilistischer Hinsicht von allen vorkommenden am ehesten dem künstlerisch-literarischen Stil zugeschrieben werden könnte. Zum Partikel *god* seien zwei Beispiele aus „Mustafa Madžar“ angeführt, die bezüglich der Übertragungsmöglichkeiten ins Deutsche von Interesse erscheinen:

[...] *bije koga god sretne i stigne* (Andrić 2008: 381).

Koga god uhvati pijana ili besposlena [...] – Andrić 2008: 393.

Während in erstem Satz die Indefinitheit mit [...] *schlage jeden, dem er begegne* pronominal ausgedrückt wird, ergibt sich im zweiten Beispiel die Möglichkeit eines Übersetzens mithilfe eines Temporaladverbs: **Sobald er einen Betrunkenen oder einen Landstreicher erwischte** [...] In beiden Übertragungen lässt sich der semantische Wert von *god* erkennen, dessen Unbestimmtheit im Unterschied zu Pronomina mit **ne-** und **i-** eine Absolutheit zum Ausdruck bringt. Diese zeigt sich darin, dass j e d e beliebige Person, die in den beiden Beispielen in die Hände der Akteure (im ersten Satz Mustafa Madžar, im zweiten *kućehaja* Lutfibeg) geriet, entweder mit Schlägen bedacht oder in betrunkenem oder landstreichenden Zustand aufgegriffen wurde. Diese semantische Botschaft könnte in diesen Fällen durch die mit **ne-** und **i-** gebildeten Pronomina nicht zum Ausdruck gebracht werden.

Zum Reflexivpronomen *sebe* kann abschließend festgehalten werden, dass hierbei vor allem die Frage des Vorkommens der enklitischen Dativform *si* von Interesse ist. Betrachtet man die heutigen Ausprägungen der Nachfolgesprachen des ehemaligen Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen kann man erkennen, dass diese Lautung den höchsten Grad an Standardisierung und die größte Verbreitung im Kroatischen genießt. Dies bestätigt ein Blick auf aktuelle standardologische Lösungen, indem in sämtlichen Grammatiken des Kroatischen *si* angeführt wird, was in serbischen und bosnischen Nachschlagewer-

¹³ Vgl. dazu die Angaben im Wörterbuchteil von Pravopis 1960.

ken nicht der Fall ist. Ausgehend von dieser Prämisse wird durch einen Blick in Andrićs Grazer Opus offenbar, dass *si* als Dativpartikel an zwei Stellen Verwendung findet:

Fizički opis, koji *si* izmjenično čine oba ljubavnika, da *si* uzvisuju voje tjelesne ljepote upravo dolazi do preveć smjelih potankosti (Andrić 2008: 525).

Nit imamo poteškoće da *si* protumačimo, da je, kao takva, mogla biti uvrštena u Zakonik svetih knjiga (Andrić 2008: 530).

Beide Sätze entstammen dem bereits mehrfach erwähnten „Pjesma nad pjesmama“, das hier abermals seine besondere Stellung im Rahmen des Grazer Opus von Ivo Andrić und seine an der kroatischen bzw. Zagreber Variante orientierte Gestalt der einstmaligen gemeinsamen Standardsprache auf neuštokavischer Grundlage erkennen lässt.

Auf Grundlage des Dargelegten kann die Feststellung getroffen werden, dass sich das in Graz entstandene oder zur Veröffentlichung freigegebene Werk des Literaturnobelpreisträgers durch einen hohen Grad an einheitlichem Gebrauch von Pronomina auszeichnet. Bei den Interrogativpronomina *tko* und *što/šta* überwiegen in den flektierten Formen vokalische Endungen auf *-e*, während konsonantisch endende Lautungen nicht angetroffen werden. Als interessant kann es angesehen werden, dass Andrić kein einziges Mal *tebi*, *tobom*, *vama*, *mu*, *što* (als Pronomen), *čega*, *čeg*, *komu*, *kom* und *čem* gebrauchte. Von den Werken gilt es zweifellos „Pjesmu nad pjesmama“ hervorzuheben, dass sich von den anderen Texten auch hinsichtlich der Verwendung der Pronomina unterscheidet. Dies trifft vor allem auf das interrogative *tko* zu, das in diesem Werk in Bezug auf *ko* ein absolutes Vorkommen aufweist, sonst jedoch an keiner anderen Stelle des Grazer Opus zur Anwendung kam. Bei den Interrogativpronomina überwiegen eindeutig Formen mit **ne-**, während **i-** und *god* wesentlich seltener und Beispiele mit *bilo* gar nicht gefunden wurden.

Literatur

Andrić 2007: Andrić, Ivo. *Nemir od vijeka*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Andrić 2008: *Die literarischen Werke von Ivo Andrić (1923–1924)*. – Andrićeva književna djela (1923–1924). In: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. / Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 369–597.

Barić et al. 1995: Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Eismann 2009: Eismann, Wolfgang. Ivo Andrićs Dissertation im Kontext zeitgenössischer österreichischer Bosnienbilder. In: Tošović, Branko (Hg.). *Ivo*

Andrić: *Graz – Österreich -- Europa. / Ivo Andrić: Grac – Austrija – Europa.* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 59–75.

Hodel 2009: Hodel, Robert. *Diskurs (srpske) moderne.* Beograd: Filološki fakultet – Institut za književnost i umetnost – Čigoja štampa.

Jahić et al. 2000: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika.* Zenica: Dom štampe.

Милановић 2010: Милановић, Александар. Андрићев публицистички стил у грачком периоду. In: Тошовић, Бранко (Hg.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924). Grački opus I. Andrića (1923–1924).* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 259–278.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика.* Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Rakonjac 1918: Rakonjac, Miloš. *Gramatika srpskog jezika.* Beograd.

Станојчић/Поповић 1992: Станојчић, Живојин; Поповић Љубомир. *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III i IV разред средње школе.* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.

Тошовић 2008: Тошовић, Бранко. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. / Nobelpreisträger Ivo Andrić u Gracu.* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.

Тошовић 2009: Тошовић, Бранко (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich -- Europa. / Ivo Andrić: Grac – Austrija – Europa.* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.

Wonisch 2009: Wonisch, Arno. Andrićs Grazer Werke: Distanz zwischen der Sprache des Originals und der Übersetzung. In: Тошовић, Бранко (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. / Ivo Andrić: Grac – Austrija – Europa.* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 265–283.

Вучковић 2006: Вучковић, Радован. *Андрић, паралеле и рецензија.* Београд: Свет књиге.

Korporaquelle

Gralis Andrić-Korpus: <http://www.gewi.uni-graz.at/cocoon/andric/search>. Stand: 6.10.2009.

Arno Wonisch (Graz)

Zamjenice u Andrićevom Gračkom opusu

U ovom radu učinjen je pokušaj analize zamjeničkih oblika u Andrićevim djelima koje je mladi književnik u afirmaciji i diplomat napisao ili prvi put objavio za vrijeme svog boravka 1923. i 1924. godine u štajerskoj prijestolnici Grazu. U ovim tekstovima razmatraju se aspekti upotrebe pojedinih zamjeničkih oblika, njihova učestalost i individualna osobitost. Kao izvor istraživanja poslužio je korpus Andrićevog Gračkog opusa u okviru višejezičnog Gralis-Korpusa, razvijenog u Institutu za slavistiku Sveučilišta u Grazu.

Arno Wonisch
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
arno.wonisch@uni-graz.at

Dokumentation

Документација

Dokumentacija

Ivo Andrić

Pisma iz 1923. i 1924 (nastavak) ¹
Briefe aus den Jahren 1923 und 1924 (Fortsetzung)

a) Službena prepiska – Dienstliche Korrespondenz

Kraljevskom ministarstvu spoljnih poslova

Političkom odeljenju

Beograd

U vezi moje prve molbe i odgovora Ministarstva Pr. pov. br. 493 od 3. februara 1924, molim Ministarstvo, da bi me, za vreme dok ne položim započeti doktorat, postavio kao dnevničara pri Kraljevskom Konzulatu u Gracu a sa pripadnošćima koje sam dosad imao, kako je to rečeno u gornjem aktu Ministarstva.

Od dana mog postavljenja za dnevničara odričem se naknade koju bih usled otpuštanja imao da primim i ujedno učtivo molim Ministarstvo da mi se pripadnošćima računaju od 25. januara 1924, kao dana moga otpuštanja, na dalje.

11. februara 1924

Graz

Učtiv

Ivo Andrić

b) Privatna prepiska – Private Korrespondenz

Pisma Zdenki Marković

Draga gospođice,

hvala vam puno na vijesti od gđe Sczepanske. Veseli me ono što mi javlja i još me više veseli što vidim da se na srdite odveć radi moga dugog i neučtivog ćutanja.

Nema čime da se branim nego da Vam kao Sv. Jeronim Bogu kažem: Parce mihi, Domine, quia dalmatum sum!

Ja sam u glavnom zdravo i dobro. Radim svašta nešto. Htio bih da čujem za Vas i Vaše. Da li ste svi zdravo i dobro? Da li ste štogod radili literarno?

Pozdravite gđu Sczepansku i zahvalite joj u moje ime, ako joj nije teško može da mi pošalje brojeve Tygodnika u kojima iziđe moja priča.

¹ U prilogu se daju Andrićeva pisma iz 1923. i 1924. koja nisu objavljena u knjizi: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz. Nobelovac Ivo Andrić u Gracu.* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beograd-ska knjiga, 2008.

Srdačno pozdravlja Vas i Vaše

Ivo Andrić

Graz 23. I. 24.

Draga gospođice,

lijepo je da ste me se sjetili baš sada pred Uskrs. Žao mi je da kod Vas nije sve onako veselo i zdravo kao prošlog ljeta, kad sam ja dolazio u Zagreb. Na žalost, ni ja Vam se ne bih mogao pohvaliti ni čim a naročito ne sa zdravljem. Bolje da i ne govorimo o tim brigama i nedaćama. Sve izdaje, osim moje stare, dobre, bosanske strpljivosti.

Ni proljeće neće, nekako, da počne. Zima, pa zima. Još uvijek ložim u peć, i tješim se mislima.

Već bi zaista mogla i gđa Sczepanska da jednom štampa tog ubogog Đerzeleza, ako misli uopšte da ga štampa; ili da znam bar da neće.

I moja mama je bila teško bolesna ove zime; sad je bolje.

Vama i Vašima želi srećan Uskrs i dobro zdravlje i sreću. Javite se.

Vaš Ivo Andrić

Graz 15. IV. 24.

Draga gospođice,

hvala Vam mnogo na posljednjem pismu, tek sad stižem da odgovorim na njega; pred dva dana sam na ovdašnjem univerzitetu položio doktorat. Mnogo vremena i energije sam uložio u taj posao. Sad valja misliti, da se štogod pametnije radi. Ne znam kad ću na odsustvo. Na onaj poljski prevod ja više i ne mislim. – Spremate li se na letovanje? Kako svi vaši? Vi ste sigurno u poslu sa maturom i sličnim stvarima. Javite se.

Pozdravlja Vas srdačno Vaš

Ivo Andrić

Graz, 17. VI. 24.

Draga gospođice,

primio sam i pismo iz Zagreba i poslednju kartu. Hvala.

Ta gđa iz Poljske bi zaista mogla da me već jednom ostavi na miru sa njenim književnim pretnjama, da će prevesti ovo ili ono. Neka ćuti i – prevodi. Mislim, da joj možete preporučiti M. Krležu i Dragišu Vasića (novele).

Molim Vas javite mi adresu gđice Cvijete; skočiću jednog dana vrlo rado do Judendorfa, ako bi i njoj posjeta činila veselje.

Ne znam tačno kad ću ove godine na odsustvo. Sve ide mučno i polako. Kad samo pomislim da ima ljudi koji se sada kupaju i sunčaju na moru, dok ja idem u ogrtaču i s kišobranom, kao čudovište!

Sreća je da imam i poslova i briga pa mi ne ostaje mnogo vremena da mišlim na klimu.

Sudeći po slici, u Vas je veoma lijepo. Da li se gđa mama dobro osjeća? A vi, šta radite po vazdan? Valjda ne idete na one visoke i strme stijene koje već ovako s Ansichtskarte izazivaju vrtoglavicu.

Srdačno pozdravlja gđu mamu i Vas

Vaš Ivo Andrić

Graz, 1. VIII. 24. [Adreca:]

Gdica Dr. Zdenka Marković Kranjska Gora br. 53 SHS

Draga gospođice,

Vi ste se, izvjesno, čudili da Vam se tako dugo ne javih i da nisam posjetio gdicu Cvijetu u Judendorfu. Ja sam, međutim bio u Višegradu i vratio se. Moj stric i poočim Ivan Matkovčik je 12 avgusta naglo umro, i pozvali su me depešom. Teži udarac, u svakom smislu, nije me mogao zadesiti.

Ono nekoliko dana što sam proveo dolje u Višegradu, morao sam da tješim, da obavljam poslove i raspoređujem, pa nisam ni smio ni stigao da mislim na svoju žalost. Tek ovde, kad sam opet sam, vidim šta nam je svima on bio i šta sam izgubio. Sad moram da činim ono što je čovjeku najteže: da se mirim sa smrću.

Sumnjam da je Vaša sestra još u Judendorfu, ako slučajno jest javite mi odmah. Ja sam zdravo i radim dosta. U Beogradu mi se štampa knjiga.

Vama je već otpočela škola. Da li ste se oporavili dovoljno? Kako su Vaši?

Pozdravlja Vas srdačno

Ivo Andrić

Graz, 3. IX. 24.

Draga gospođice,

primio sam Vaše pismo i nastojaću da prevedem onu pjesmu, ali ne u stihovima nego u „ritmičkoj prozi“; mislim da neće biti rdavo, a ako gdjegod pogrešim u riječi ili smislu molim Vas da ispravite.

Hvala Vam na saučešću. Uistinu je teško.

Nego hoću da Vas nešto zamolim. Moj odličan poznanik prof. Dr. F. A. Schmid (slav. filologiju predaje na ovd. univerzitetu), će sa gđom doći u Zagreb, vjerovatno još ovog mjeseca. Molim Vas da mu budete na ruku savjetom i uputom i da ga lijepo primite. Stalo mi je da ponese dobre utiske iz naše zemlje. On

je vrlo samostalan čovjek i neće Vam oduzimati mnogo vremena, tek da vidi da ima koga tamo.

Daću mu Vašu adresu.

Javite se opet. Pozdravlja Vas

Ivo Andrić

17. IX. 24. Graz

Draga gospođice,

znam da se čudite mom ćutanju, međutim razlozi su, kao obično, prosti i mnogovrsni. Kao što sam očekivao, premješten sam iz Graza, kao sekretar, u Ministarstvo. Pakovanje, nervoza, put i ja se tek u Beogradu sjetim da Vam nisam preveo pjesmu i da sam svečano prekršio obećanje. Međutim u Beogradu se razbolim od angine. Ležati u jednom hotelu bolestan a u isto vreme imati briga i poslova u gradu, u Ministarstvu i t. d. nije prijatna stvar. Ali i to je prošlo. Sad imam relativno dobar i apsolutno skup stan, sa zdravljem sam bolje, a već za ostalo kako bude.

Da li ste već preveli onu pjesmu ili još čekate moj prevod; ja sam Vam rekao da bih je preveo u prozi. Treba li Vam? Hvala na lijepoj knjizi o Wyspian-skom koja mi je poslata u Beograd. Upravo je sada čitam.

Posle gradačke tišine i čamotinje ova buka i jurnjava djeluje i dobro i rđavo. Svakako sada ostajem u Beogradu i vjerovatno ću imati prilike da dođem koji put i do Zagreba i da Vas posjetim.

Šta rade Vaši? Kako ste Vi?

Pozdravlja Vas srdačno

Vaš Ivo Andrić

13. XI. 24. Beograd

Draga gospođice,

dvostruko moram da Vas zamolim za oprostjenje. Prvo, što pišem i šaljem čestitku tek danas: sve sam mislio da ću moći Božić provesti u Zagrebu, i hteo sam da osvanem kod Vas, nenadno, na badnji dan. Međutim, desilo se da ostajem ovde i da uopće neću slaviti badnje veče.

Drugo, što Vam nisam poslao obećani prevod. Preveo sam pesmu u prozi i onda sam video jednu stvar – da ova poljska poezija bez rime, bez zvuka i čara jezika splasne na nešto sasvim obično, gotovo banalno. Izostaviti ono niewierna – inferno; oblicze – Beatrice, ostaje ništa.

E, sad šta da se radi? Kako da prevodim i pišem stvar koja mi se ne čini – bar u prevodu – ni najmanje lepa ni duboka? Više dana sam razmišljao o tom, a Vi, međutim, čekate na prevod. Oprostite, i javite mi šta ste zaključili.

A sad da Vama i Vašima zaželim puno sreće i dobra o praznicima i u novoj godini. Žao mi je što to ne mogu da Vam zaželim lično, kao što sam mislio. Ovakko će mi Božić proći nezapažen ili neugodno zapažen. Zvali su me neki ovdašnji poznanici ali neću ići; volim biti tužan nego neveseo. A odraslim dječacima ne pristoji ni jedno ni drugo.

Inače sam zdravo. Dosta posla u Ministarstvu, tako da slabo stižem na neki drugi rad. Mama mi je opet slaba a isto i tetka u Višegradu. Javite mi se i pozdravite sve.

Vaš Ivo Andrić

24. XII. 24. Beograd

Pisma glavnom uredniku NOVE EVROPE

9. V. 1923

Graz 8. V. 23

Schubertstr. 16

Dragi gospodine, hvala Vam na sećanju i pozdravima. Promenu adrese nisam upravi N. E. javio s prostog razloga što mi je najmanje 4–5 meseci *pre* [podvukao Andrić – Ž. B. J.] mog odlaska iz Bukurešta prestala slati list.

Vrlo bih rado saradivao baš u tom broju N. E. samo bih hteo da znam mora li prilog biti o B. Radičeviću ili može biti originalna pesma ili proza. To ne razabirem iz Vašeg pisma, pa Vas molim da me o tom hitno, kartom, izvestite. U prvom slučaju, naime, bilo bi mi malo poteže, dok bi u drugom već našao nešto. U svakom slučaju gledaću da Vam što god pošaljem. – Da li je N. E. u poslednje vreme donela što-god o našoj nac.[ionalnoj] polit.[ičkoj] krizi? To bi me mnogo interesovalo.

Očekujući Vaše vesti pozdravlja Vas srdačno

Ivo Andrić

Molim da pozdravite g. L. Popovića.

Dragi gospodine,

žalim što Vam moram javiti da mi je nemoguće poslati Vam nameravani prilog za broj B. Radičevića.

Najsrdačnije Vas pozdravlja, zajedno s g. Dr Popovićem

31. V. 23

Ivo Andrić

Dragi gospodine,

pre svega Vas molim da mi oprostite što nisam odmah odgovorio na Vašu prvu kartu.

Meni je uistini žao što u Brankovu broju N. E. ne ću moći učestvovati. Nemam gotovih radova; one koje sam ljetos svršio morao sam ustupiti Njivi i Glasniku, da ispunim davno preuzete a neispunjene obveze.

Imam nešto stihova; pregledao sam ih sve i našao da ne bi nikako mogli poslužiti za taj broj; a da se rdavo prikažem ne bi koristilo ni Vama ni meni. Molim Vas i opet da me izvinete što Vam nisam prije odgovorio i verujte da ću Vam prvom prilikom poslati nešto proze za koji drugi broj N. E. Pozdravlja Vas i poštuje

Ivo Andrić

Grac, 14. IX. 23

Izvori

Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973) – Privatna pošta*. Novi Sad.

Pisma Milanu Đurčinu, glavnom uredniku NOVE EVROPE iz Graca 9. i 31. maja, 14. septembra 1923 (Bob Juričić 1986: 273–275).

Admir Nezirović (Sarajevo)

Dokumenti o Ivi Andriću u Historijskom arhivu Sarajevu

Između desetina hiljada dokumenata koje posjeduje Historijski arhiv Sarajevo nalaze se i matične knjige Velike gimnazije¹, koju je pohađao Ivo Andrić, kao i nekoliko razglednica i pisama koje je svojom rukom pisao naš nobelovac.

Historija kaže da Ivo Andrić osnovnu školu završava u Višegradu, a potom se vraća majci u Sarajevo, gdje se 1903. godine upisuje u Veliku gimnaziju, najstariju bosansko-hercegovačku srednju školu. Dokumenti kazuju da Andrić nikada nije bio najbolji tokom gimnazijskog školovanja u Sarajevu, najčešće „dostatan“, a jednom čak i „neuspješan“.

Ono što potvrđuje i dokazuje rezultate Andrićevog školovanja jeste dnevnička dokumentacija Velike gimnazije (Sign. PG-235) koju posjeduje Historijski arhiv Sarajevo.

Iz ove dokumentacije može se vidjeti da je prvi razred gimnazije Ivo Andrić upisao školske 1903/1904. godine. Njegov nadziratelj je bila majka Katarina, sa kojom je stanovao u ulici Bistrik basamaci br. 21. U prvom razredu Andrić se koristio stipendijom Zemaljske vlade u iznosu od 200 kruna. Većina ocjena u prvom razredu bila mu je „dovoljan“ i „dostatan“, a kako ćemo vidjeti, te ocjene će ga pratiti tokom cijelog gimnazijskog školovanja. U prvom razredu Andrićevo vladanje je ocijenjeno kao pohvalno, a marljivost kao dovoljna. Definitivnu svjedožbu o završenom prvom razredu gimnazije Andrić je dobio 19. 06. 1904. godine.

Drugi razred gimnazije Ivo Andrić upisao je školske 1904/1905 godine. Materinski jezik (kako se tada nazivao školski predmet) zapisan u školskom dnevniku, označen je kao bosanski, domovina Bosna, a mjesto rođenja Travnik. I u tom periodu (kako je navedeno u dnevniku u rubrici o podacima o ocu ili skrbniku), o Andriću se brinula majka Katarina. Andrić je u drugom razredu Velike gimnazije bio stipendist vlade sa iznosom od 200 kruna. U rubrici dnevnika u kojoj je trebalo upisati vjeroispovijest pisalo je „vjera: rimokatolik“.

U dva semestra drugog razreda Velike gimnazije marljivost i uspjesi Ive Andrića umnogome se razlikuju, dok je vladanje bilo pohvalno i besprijekorno. Marljivost koja je u prvom semestru bila „dovoljna“, u drugom semestru je postala „nestalna“. Evidentan problem za Andrića bila je matematika, iz koje je bio i na popravnom ispitu 30. 08. 1905. godine, dok bosanski, latinski i njemački jezik za njega nisu predstavljali problem. Opisne ocjene bile su „dostatan“. Andrićevo znanje o nauci o vjeri ocijenjeno je kao pohvalno. Spolja-

¹ Velika gimnazija u Sarajevu najstarija je bosansko-hercegovačka srednja škola. Njen današnji naziv je Prva gimnazija.

šnje lice pismenih radova, kako se tada nazivao predmet, bilo je razgovijetno. Drugi razred Velike gimnazije za Andrića je bio završen 30. avgusta 1905. godine.

Knjiga označena brojem XXVII 1906/07 bila je dnevnik trećeg B razreda Velike gimnazije, a ime Ive Andrića bilo je upisano na stranici broj 3. Maternji jezik i dalje je bosanski. Odgovorni nadziratelj i dalje je majka Katarina, očevo ime u dnevničkim podacima se ne spominje. U toj školskoj godini vjera Ive Andrića je katolička, a ono po čemu se izrazito ovaj period razlikuje od prethodnih jeste stipendija samo u prvom semestru, i to ne više vladina, nego Kulturnog društva „Napredak“ u iznosu do 120 kruna. U drugom semestru Andrić gubi i „Napretkovu“ stipendiju, a razlozi su vjerovatno ti što se kod Andrića uočava nedovoljan napredak u grčkom i njemačkom jeziku kao i u matematici. U drugom semestru marljivost je popravljena sa „nestalne“ na „dovoljnu“. Uočava se i bitna razlika u satima provednim u školskoj klupi: Andrić je u ovoj godini imao 33 opravdana izostanka i čak 41 neopravdan.

Nažalost, Historijski arhiv Sarajevo ne posjeduje matičnu knjigu u kojoj se nalaze podaci o četvrtom razredu Andrićevog školovanja.

Školska knjiga XXIX godina 1907/1908. peti B razred sadrži podatak da je Ivo Andrić rođen 10. 10. 1892. godine u Travniku. Mnogo je dileme ova dokumentacija potakla kada je u pitanju tačan datum rođenja. U dokumentaciji prvog i drugog razreda gimnazije upisan je 9. 10. 1892, dok u svim drugim razredima koje arhiv posjeduje stoji 10. 10. 1892. Peta školska godina, čini se, bila je prekretnica u Andrićevom gimnazijskom obrazovanju. Maternji jezik po prvi put je srpsko-hrvatski, skrbnik te školske godine je općinski bilježnik u Višegradu, dok je odgovorni nadziratelj i dalje majka Katarina. Za Andrića najveći problem u školovanju postaje matematika, zbog koje ide i na popravni ispit. Stipendiju više nema.

Knjiga XXX godina 1908/1909. za šesti B razred pokazuje da Andrića i dalje prati nesnalaženje u matematici, zbog koje gubi tu školsku godinu. Na popravnom ispitu 30. 08. 1909. godine dobio je opisnu ocjenu „nedovoljan“, zbog čega obnavlja šestu godinu školovanja. Johan Maskovski iz Višegrada spominje se kao skrbnik, a odgovorni nadziratelj je opet majka.

Knjiga XXXI godina 1909/1910. Andrić ponovno upisuje šesti razred. Ove godine se i kao skrbnik, i kao nadziratelj navodi majka. Ponovo postaje stipendista kulturnog društva „Napredak“ sa stipendijom u iznosu od 150 kruna. Dok je u prirodopisu, kako se tada nazivao jedan od školskih predmeta, Andrić bio izvrstan i pohvalan, a iz srpsko-hrvatskog jezika pohvalan, u isto vrijeme matematika za Andrića opisana je nedovoljnim znanjem. Ponovo ide na popravni ispit, koji 29. 08. te godine ipak polaže s ocjenom „dostatan“. Diploma o položenom 6. razredu gimnazije u Sarajevu izdata mu je 29. avgusta 1910.

Sedmi razred gimnazije Ivo Andrić upisuje 1910/1911. godine i odlukom Br. 68.549 od 14. 04. 1910. godine oslobađa se plaćanja školarine. Majka Kata, kako piše u dnevniku, i dalje je nadziratelj, s tim što sada stanuju u ulici Bistrik basamaci br. 49. Dnevnički podaci u toj godini Andrićevog školovanja pisani su paraleleno ćirilicnim i latiničnim pismom, što nije bio slučaj prije. U ovome razredu dobrim je okarakterisano Andrićevo znanje iz srpsko-hrvatskog, njemačkog i latinskog jezika, kao i iz filozofije i vjeronauke, dok je iz matematike, fizike i grčkog jezika imao ocjenu dovoljan. Definitivnu svjedožbu o završenom sedmom razredu dobio je 27.06. 1911. godine.

Školske 1911/1912, Ivo Andrić pohađa osmi i posljednji razred gimnazije. U dokumentu se vidi da se Andrić, birajući između arapskog i grčkog jezika, opredjelio za grčki, a između njemačkog i mađarskog za njemački. Između fizike i krasnopisa, koji su vjerovatno bili izborni predmeti, opredjeljuje se za fiziku, a između crtanja i filozofije za filozofiju. Iz te matične knjige saznajemo i to da je Andrić bio oslobođen plaćanja školarine. Dana 31. maja 1912. godine završeno je gimnazijsko školovanje Ive Andrića.

U spomenici Prve gimnazije u Sarajevu koja je izdata 1929. godine, prilikom proslave pedesetogodišnjice postojanja, spominje se da se poslije 1910. godine među gimnazijalcima počela širiti srpsko-hrvatska, jugoslovenska ideologija ili, kako se to onda zvalo, naprednjaštvo. Tu možemo saznati da je Ivo Andrić kao gimnazijalac bio predsjednik, vođa tog pokreta, dok je književnik Borivoje Jevtić bio potpredsjednik. Ovo je potrebno naglasiti zbog toga što Historijski arhiv Sarajevo posjeduje lični fond Borivoja Jevtića (Sign. O-JB-50). U fondu se može pronaći i nekoliko kratkih pisama i razglednica koja je Jevtiću uputio Ivo Andrić. Pisma su pisana kako latiničnim tako i ćirilicnim pismom, uvijek ijekavicom.

Dokaz da je između Andrića i Jevtića postojala čvrsta prijateljska povezanost upravo su razglednice i pisma, koje sadrže čak i neke intimnije informacije o Andriću. Vremenski raspon tih pisama je od 1919. do 1956. godine, što govori i o dužini prijateljstva između Andrića i Jevtića. Evo nekoliko podataka iz te prepiske.

Ivo Andrić piše 13. marta 1919. godine pismo Borivoju Jevtiću iz Zagreba. U njemu ga obavještava da će Jevtićev rukopis štampati u „Književnom jugu“ te da za koji dan dolazi na oporavak od bolesti i od Zagreba. Andrić se javlja Jevtiću 27. septembra 1920. godine iz Rima i moli da mu pošalje nove edicije o istoriji Bosne (izdanja Zemaljskog muzeja ili nešto slično). Andrić se ponovo iz Rima javlja 4. oktobra 1921. godine, kada Jevtiću šalje samo pozdrave. Dvije godine i dva mjeseca poslije Andrić se obraća Bori, kako naziva Jevtića, pismom iz Graca. Ovaj put ga obavještava da nije u mogućnosti poslati pripovijetke za list (pretpostavlja se da se radi o „Slovenskom jugu“), već šalje samo jedan mali prilog, kako kaže, toliko da označi svoje mjesto u glasilu. Andrić u pi-

smu sasvim intimno priznaje Jevtiću da žali za starim društvom i „boranijom, koja će znam biti odlična“, kako kaže Andrić. Andrić piše Jevtiću 11. decembra 1933. godine iz Beograda. U pismu na dva lista zahvaljuje Jevtiću za knjigu i iznosi mišljenje o njoj, napominjući da je predgovor dobar. U avgustu 1956. Jevtiću stiže samo kratka poruka od Andrića da je stigao iznenada te da je čuo da Jevtić putuje sutra pa bi htio da ga vidi prije puta. Najmlađe Andrićevo pismo posjeduje Arhiv iz 1959. godine. U njemu Andrić zajedno sa ženom Milicom čestita Jevtiću Novu godinu.

O djelima Ive Andrića, bosanskohercegovačkog književnika i diplomate, kazuje dovoljno Nobelova nagrada za književnost, ali o njegovom stvarnom životu, odrastanju, usponima i padovima nije se često govorilo. Upravo zbog toga su bitni dokumenti koje posjeduje Historijski arhiv Sarajevo. To su ustvari samo činjenice koje se odnose na vrijeme, političke i kulturne promjene u kojima je rastao i u nobelovca izrastao Ivo Andrić. Gimnazijski period, čini se, za njega je bio prekretnica u političkom usmjeravanju, a pisma koja je već kao istaknuti pisac pisao prijatelju dokaz su neprestane Andrićeve želje da ne izgubi kontakt s maticom, Bosnom.

Admir Nezirović (Sarajevo)

Dokumente über Ivo Andrić im Historischen Archiv Sarajevo

Unter den Zehntausenden Dokumenten des Historischen Archivs Sarajevo befindet sich auch das Indexbuch des Ersten Gymnasiums in Sarajevo, das Ivo Andrić besuchte, und weiters auch einige vom Literaten verfasste Ansichtskarten und Briefe. Diese Schriftstücke werden in dieser Arbeit vorgestellt.

Admir Nezirović
Historijski arhiv Sarajevo
Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Славица Васиљевић-Илић (Бањалука)

Санкције у старим босанским повељама

Рад указује на санкције у старим босанским повељама. Рађен је на објављеној грађи и указује се на мјесто санкције у повељама, те врсте повеља у којима се појављују санкције. Затим се указује на лица која се појављују као извршиоци санкција, на разлике у односу на то коме су упућене и на намјену санкција. Говори се о топосу – општем мјесту када се ради о трећем дијелу санкције – клетви. При том се одмах открива специфичност ове врсте дјела, јер су санкције намијењене, често, самим издавачима повеље, ако се „предомисле“.

I

Полазећи од примједби на Андрићеву дисертацију, јер му је као напомена¹ стављено, да би било занимљиво да обради формуле клетви у босанским повељама, ми смо дошли до закључка да се, у међувремену, неколико озбиљних истраживача бавило овом темом. Међу њима од најзначајнијих су Станоје Станојевић и В. Мошин, те А. Соловјев², док су се други усмјерили на издавање босанских повеља.³ Ипак, ова истраживања или нису имала увида у данас неке познате повеље (као Стојановић) или грађи прилазе селективно (као Мошин, који заобилази босанске повеље), а Соловјев разматра само властелинске повеље – даровнице, тако да још не постоји цјеловита студија о санкцији у босанским повељама. Ни наш рад не претендује коначној оцјени; његово тежиште је на клетви или трећем члану санкције, а ограничили смо се и језиком и писмом докумената.

Како Соловјев напомиње, заправо једна од настаријих или прво објављених повеља управо су са територије Босне.⁴ Специфичност Босне у односу на окружење је недостатак, односно непостојање црквених повеља,

¹ „Referati o disertaciji Ive Andrića Razvoj duhovnog života u Bosni i Hercegovini“ profesora dr Hajnriha Feliksa Šmita. In: Tošović, Branko. „Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu“. Graz – Beograd: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. 2009: 367.

² Станојевић, С. „Студије о српској дипломатици, санкције“, Глас СКА 100, 1922, 1–48. Мошин, В. „Sankcije u vizantijskoj i u južnoslovensoj ćirilskoj diplomatici“, Anali НИД, Dubrovnik 1954. Овај аутор није изучавао босанске повеље са санкцијама, већ српске и бугарске. Соловјев, А. „Властелинске повеље босанских владара“, Историјско-правни зборник 1, Сарајево 1949: 79–105.

³ Miklosich, F. „Monumenta Serbica“ Viennae 1858. Пуцић, Медо. „Споменици српски“ 1–2, 1858. и 1862. Јирећек, К. „Spomenik“. Стојановић, ЈБ. „Старе српске повеље и писма“ 1–2, 1929 и 1932. „Стари српски архив“ 1–7, уредник Раде Михаљчић, 2002–2009. „Грађа о прошлости Босне“ 1, 2. Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука 2008: 9.

⁴ Соловјев, А. „Властелинске повеље босанских владара“, Историјско-правни зборник, Сарајево, 1949.

али је зато велик број повеља које владари издају својим поданицима и оних изданих Дубровнику.

I/1

Прије него што почнемо са анализом саме санкције, треба да дамо неколико напомена. Прва би морала да се односи на термин повеље и Босне и Херцеговине, јер се територија средњовјековне босанске државе не подудара са територијом данашње БиХ.⁵ Зато Станојевић раздваја хумске повеље од оних босанских, а ту разлику прави и Грегор Чремошник.⁶ Разлог је томе што је данашња Херцеговина све до Душанова времена у саставу средњовјековне српске државе, а управо са тога подручја потичу неки од најстаријих споменика писаних на српском језику и на ћирилици. Пошли смо и од тврдње Д. Богдановића да у оквир старе српске књижевности улази „сва књижевна оставштина Дукље, Зете и Хума и осталих, ‘западних’ српских земаља средњег века, и безусловно сва средњовековна ћирилска рукописна традиција Босне (до 15. века) – не и фрањевачака босанска ћирилична књижевност“⁷, а оно што је одређује јесте јединство поетике, стила и културноисторијског идентитета, те смо се определијели за босанске повеље писане ћирилицом на народном језику са елементима црквенословенског.

При томе мора се имати на уму да су повеље један од најбројнијих остатака писмености са босанске територије, те и то потцртава значај њихова проучавања. „Прво место међу дипломатским споменицима босанске провенијенције писаних српским језиком и српском ћирилицом заузимају повеље босанских владара и обласних господара“⁸, јер својим схватањем правде и правичности, религиозном атмосфером, аутобиографским исказима и привлачном нарацијом представљају изузетне прозне странице, тврди Драгојловић.

Како су повељи наши медијевисти прилазили као правном акту, односно највише је интересовала историчаре, ми смо одлучили да је размотримо и са „књижевне стране“ и једном сегменту у оквиру њене структуре приђе-

⁵ О томе код В. Ђоровића „Историја Босне“, Глас српски – Арс либри, Бања Лука, Београд, 1999, 1–2. Исти „Босна и Херцеговина“ 47–51.

⁶ Čremošnik, G. „Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka“, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, sveska II –III, IV–V, Sarajevo 1948–1950.

⁷ Богдановић, Д. „Историја старе српске књижевности“, Српска књижевна задруга, Београд 1980, 32.

⁸ Драгојловић, Драгољуб. „Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави“, Светови, Нови Сад 1997: 169.

мо као т о п о с у⁹, као кључу комуникације. При том смо имали оправдање у чињеници да су поједини дијелови повеље, као аренга и нарација, жанрови средњовјековне књижевности по класификацији Д. С. Лихачова.¹⁰

II

Данас се често чује да је средњи вијек вријеме култа књиге или р е - л и г и ј а с в е т е к њ и г е¹¹ који се темељи на поштовању Библије као ријечи Божије и поштовању алфабета као стјеципта неисказаних тајни.¹² Вријеме је то у којем је ријеч имала друго значење и друго достојанство, а писање дубљи смисао од упроштене комуникације међу људима.¹³ Оно је било једини пут да се дође до дубљег узвишеног знања јер је писмо једно од испољавања логоса и духовног разумног поретка, ријеч људска је посредник ријечи божанске.

Али, то је вријеме у којем се вјерује у дејство изговорене ријечи, оне се у примитивним културама обилато показују, а у касном средњем вијеку одражава се још у благословима, бајалицама и судским формама.¹⁴ Како је у средњем вијеку све подлијегало канону, постојала су и правила писања свих врста дјела, самим тим и повеље, а оне су се разликовале по садржају и намјерама, те смо имали свечане повеље са развијеним уводом и нарацијом и обичне, чисто правне документе. Прве се обично зову златопечатне или хрисовуље и писане су на српскословенском језику, а друге су написане на народном језику.¹⁵

Хијерархијско устројство свијета ишчитава се из повеља јер је њен творац Бог, као оличење истине и правде, а потписник само извршилац воље

⁹ Дефиниција *ἰσοῖοσα* и у Jovan Deretić, *Topos* u Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd 1985, 8176–818 а, б. Богдановић, Д. наведено дјело: 62–63. E. R. Curtius „Evropska književnost i latisko srednjovjekovlje“, Matica hrvatska, 1971, 85 и даље.

¹⁰ Лихачов, Д. С. „Поетика старе руске књижевности“, Српска књижевна задруга, Београд 1972.

¹¹ Curtius E. R., наведено дјело: 317.

¹² Аверинцов, С. С. „Поетика рановизантијске књижевности“, Српска књижевна задруга, Београд 1982: 223.

¹³ Богдановић, Д., наведено дјело: 34.

¹⁴ Хојзинга, Ј. „Јесен средњег века“, Матица српска, Нови Сад 1991: 322.

¹⁵ О повељама као жанру старе српске књижевности в. у: Кашанин, М. „Српска књижевност у средњем веку“, 79–80; Трифуновић, Ђ. *Повеља у Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Нолит, Београд 1990: 256; Богдановић Д., наведено дјело: 75. Bogdanović, D. *Povelja*, u Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd 1985: 586b. I isti *Arenga* u Rečniku, 44. О повељи као историјском и правном извору в. код Михаљчић, Р. *Повеља у Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 529–532.

Божије. Признавало се само оно што је имало правни статус. Гуревич тврди да је, као и свугдје другдје, ритуал у области права имао прворазредан значај. Суштину чина чинио је одређен ритуал, те су свјedoци имали најважнију улогу при закључивању аката.¹⁶ Клетви, ритуалу, заклетвама, обичајима више се вјеровало него материјалним и кривичним доказима, тврди Гуревич. Он тврди и да се у средњем вијеку налази много више ритуала, обреда и формула него у варварству.

Парадоксално је да је та вјера у светост алфавета, као пандем имала велик број фалсификата. И као што Гуревич показује, издавање лажних докумената је у тијесној вези са схватањем истине средњовјековног човјека или „да је тешко наћи бољег представника средњовјековног духа времена од фалсификатора“¹⁷, јер су се из поштовања према прошлости и истини ствари приказивале не онакве какве су, већ какве би требало да буду. Зато и у разматраним повељама налазимо реченицу која казује да издавач потврђује пријашња давања и „боље исправља“.

Можда су ови подаци из Гуровичеве студије најбољи путоказ чему служе санкције у старим повељама, она је у вези са сликом свијета.

Па иако повеље не припадају кругу сакралног¹⁸, оне као и други жанрови носе тај богобојажљиви однос према ријечи. Истина, он је и претхришћански и митски. Можемо закључити да је предрелигијско наслеђе овдје веома спретно уклопљено у религију, и да је однос према ријечи у старој књижевности чувао космичку структуру.¹⁹ Ријечју се сазнавало, али и кудило и кажњавало, она је свемогућа.

Тај канон, да га тако назовемо, наредби и санкције, ако се не изврше одредбе или наредбе прекрше, постоји већ на првим страницама Старог завета, али он је одраз и биполарности средњовјековног човјека, јер све има друго значење па и симболика често може да буде противрјечна. Станојевић је утврдио да је заклетва, односно санкција повеља поријеклом из Византије, гдје су још од 535. године сви чиновници морали полагати заклетву.²⁰

¹⁶ Gurevič, A. „Kategorije srednjovekovne kulture“, Matica srpska, Novi Sad 1994.

¹⁷ Gurevič, A., наведено дјело: 206.

¹⁸ Богдановић, Д., наведено дјело: 38.

¹⁹ Ослањамо се на рад М. Елијаде „Sveto i profano – priroda religije“, Alnari Tabernakl, Beograd 2004: 116.

²⁰ Станојевић, С., наведено дјело: 2.

У својој студији Станојевић је назначио да повеље имају и формуле²¹ које осигуравају да се изврше одредбе из повеље, а те формуле су санкције. По Станојевићевим ријечима, она утврђује диспозицију, а ушла је у повеље под утицајем цркве. Он је назначио и њену структуру (схему): заклетву, молбу и пријетњу. Уједно, он истиче да је најзначајнији дио санкције управо њен трећи дио, а особеност босанских санкција је у томе што немају пријетњу материјалном казном већ само духовну санкцију. „И у босанским повељама има их највише које имају само анатему, много их је мање које имају и заклетву и анатему.“²² Соловјев се слаже са Станојевићем, који је тврдио да недостатак материјалне казне у босанским повељама потиче од јаког утицаја властеле.²³

Станојевић тврди и да „Анатема је у босанским повељама много разноврснија и занимљивија, но заклетва, она је у чешћој употреби но заклетва.“²⁴, и употребљава се од првих повеља до краја самосталности босанске државе.

Како је повеља правни акт чији је писац сам Бог, онда свако одступање од утврђене праксе неминовно води осуди и санкцији. Па ипак, оне се не налазе у свим повељама.

Соловјев запажа да се код властелинских повеља упућених Дубровнику, „под утицајем других формула или самих Дубровчана“, појављује и пријетња материјалном казном, да је прекршилац одредби „краљевсту невјеран“. Оне које су упућене властели искључиво имају пријетњу духовном казном.²⁵ Соловјев тврди да је основна форма духовне казне: проклет Оцем, Сином, Светим Духом, 4 јеванђелисте, 12 апостола, и свим Богу угодницима.²⁶

III/1

Из разматраних повеља, у фокусу је управо био трећи дио санкције – клетва. Станојевић је уочио да „у првој очуваној босанској повељи, бана Кулина, од 29. августа 1189, нема заклетве, ни праве анатеме“.²⁷

У најстаријим санкцијама кнеза Андрије²⁸ налазимо: *да ме (нас) сайне Бої и свейа Боїородица и сви Свейи*. Клетва је кратка. Заклетва је дужа у:

²¹ Станојевић говори о формули, али како је формула готово непромјенљиво рјешење, овдје прије треба говорити о топосима.

²² Станојевић, С., наведено дјело: 13.

²³ Соловјев, А., наведено дјело: 101–102.

²⁴ Станојевић, С., наведено дјело: 16.

²⁵ Соловјев, А., наведено дјело: 101.

²⁶ Соловјев, А., наведено дјело: 102.

²⁷ Станојевић, С., наведено дјело: 14.

„Господа Бога и свето јеванђеље, часни и животворећи крст господњи, 318 светих отаца никејских и моле за мир у веки.“

По Станојевићу, прва права заклетва и анатема у босанским повељама је Матије Нинослава од 22. марта 1240.²⁹ И док је очувана клетва из 1234. врло кратка: *Ко ово ѿрескочи да је клетѝ*, касније су нешто конкретније: *И ко ово ѿриломи, ил ја сам, или мој (наш) син или мој (наше унуче) унук, или моји (наши) кметѝови, или ко ѿод мој (наш), да ѿа Бої сайне и свейѝа Боїородица и сви Свейѝи који су овдје ѝисани*. У санкцијама Матије Нинослава³⁰ пажњу привлачи прво лице коме је казна упућена, док форма саме клетве остаје иста, као и адресант Дубровник. Проширење клетве на насљеднике разумљиво је ако се има на уму да се ради о вјечном миру и пријатељству са Дубровчанима. Управо овај додатак је занимљив и са правног становишта јер не оставља простор ни самом себи да измијени одредбе уговора или се предомисли. Уједно, ово је и примјер да, иако идентична, сама клетва она са додатком *и сви свейѝи који су овдје најисани* заправо показује да клетва није само ставка у схеми повеље већ и један топос који оставља простора да се надогради и умјетнички изнијансира тако да, иако исти потписник, није исти утисак који оставља. Клетве из 1240. и 1249. разликују се само по лицу. У првој је прво лице једнине у другој прво лице множине. Нинослав има и заклетву: *Боїа Исуса Христѝа, ѝресвейѝу Боїородицу, Дјеву Владѝику Марију, у часни и живоїворни Кресѝ, у свейѝа јеванђеља и у свейѝоїа Влаха блаженоїа мученика и све свейѝе од Божије уїоднике од вијека*. Нинослав пише и о материјалној казни: да који човјек учини криво приђе пред њега да му суди прави суд (из 1240, 1249).

Жупан хумски Радослав³¹ куне се 22. маја 1254. исто у Господа Бога и Богородицу Диву Марију, свето јеванђеље Божије, 318 светих отаца који су у Никеји и у свете мученике Влаха и Димитрија и у све Богу угоднике у ви-

²⁸ „Велики кнез хумски Андрија, Повеља о пријатељству с Дубровчанима“, 1214–17. „Велики кнез хумски Андрија, Повеља о пријатељству и трговини с Дубровчанима“ 1247–1249; „Хумски кнез Андрија са синовима жупаном Богданом и Радославом мир са Дубровником“, 1249. Стојановић, Јб., Старе српске повеље и писма I/1: 4–5, 5–6, и Monumenta serbica XL: 34.

²⁹ Станојевић, С., наведено дјело: 16.

³⁰ „Бан Матија Нинослав, Повеља о вечном миру и пријатељство са Дубровчанима“ поч. 1234, „Бан Матија Нинослав, Утврђује вјечни мир и пријатељство са Дубровчанима“ 22. марта 1240 „Бан Матија Нинослав, Повеља пријатељству и трговини са Дубровчанима“ 1249, марта, Стојановић, Јб., наведено дјело I/1: 7, 8–9, 9–10.

³¹ Стојановић, Јб., наведено дјело I/1: 28.

јеке, а клетва је попут осталих из овога вијека: *га ме Бої сайне и светиа Боїородица и Сви Свети*.³²

Ове клетве са територије Босне и Хума из 13. вијека имају иста лица која треба да казне прекршиоце: Бог, Богородица и Сви Свети. Клетве су значи кратке, а налазе се у повељама које кнез Андрија, Матија Нинослав и кнез Радослав упућује Дубровнику. Исти је и глагол употријебљен *сайеџи*, сем Нинослављеве клетве из 1234. Од В. Мошина можемо преузети тврдњу изнијету за српске повеље за првих Немањића да се духовна санкција у кратком облику са једночланом пријетњом јавља само у повеља изданим Дубровнику, док за дужи наведени облик, који се у Србији везује за манастире, не налазимо паралелу у Босни и Хуму.³³ Заклетве све пишу како се „куну“, али се разликују. Разматрајући их можемо рећи да су разлике више стилске природе, да се не понавља идентичан израз.³⁴ Нинослав помиње и могућност материјалне одговорности. И Стјепан (Степан II Котроманић, 1322–1353)³⁵ издаје неколико повеља 1322: А ко хоће ово прекрши-

³² „Жупан хумски Радослав уговор о пријатељству и савезу са Дубровчанима против краља Уроша“, 22. мај 1254. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 28.

³³ Mošin, V., наведено дјело: 34.

³⁴ Mošin, V., наведено дјело: 31. Он говори да је форма заклетве преузета из дубровачких или которских формулара, што бисмо могли лако прихватити поготово пошто преузима и дубровачког свеца Влаха, по нашем тумачењу. Међутим, С. Станојевић у свом дјелу не наводи да се Дубровчани куну овим свецом већ св. Василијем или св. Власијем.

³⁵ „Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје два града и двије жупе“ 1322, L. Thallóczy, *Studien...*: 7–8: Прибоје. Нема заклетве.

„Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје своју „вјеру господску“ око 1326. Стари српски архив 7: 51–58: *И ако би ко прекршио без његове невере, да је ошћадник од Боја и од вере, и да на њему нема очиње молиџве ни мајтерине, и да је друџ Јуди*. Нема заклетве. У наведеном издању Јелена Мргич указује на писара– Дијак Прибој: 53–54.

„Баница Јелисавета са сином Стефаном II даје вјеру кнезу Вукцу Хрватинићу“ 1323–1331. Thallóczy, L. *Studien...*: 15–16. Грађа о прошлости Босне 2: 11–23: *А ко ово њорекне њроклей Бојом, Сином његовим и Пречистом Мајером његовом и часним и живојворућим Крстом и од 4 јеванђелиста и 12 ајостола и 40 ученика*. Радин дијак. Нема заклетве.

„Повеља бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру Стјепановићу“ 1329/30, Стари српски архив 3, 19–33: *А ко би ово наше најисано њорекано, било од наших наследника или инојлеменика, да је њроклей од Оца и Сина и Светиога Духа и 12 ајостола и (?)изабраних, и да је Јуди Искариотском друџ и да је њричесник крви божије, и да је њроклей свим стварима небеским*. Прибисав дијак није дијак

ти и порећи без невјере, да је проклет Оцем, Сином и Светим Духом и 4 јеванђелиста и 12 апостола и свима који су угодили Богу и у овај вијек и будући. 1326; 1323–1331, 1329–1330 и 1351. босанским великашима којима им даје вјеру или дарује села за вјерну службу. Заклетву има само повеља упућена Дубровчанима 15. фебруара 1333. и употребљава глагол заклинју се на јеванђељу, четири јеванђелисте, дванаест апостола и светим моштинама у Дубровнику. За ову заклетву можемо рећи да је преузета из ранијег периода. У истој повељи моли да приложено не погази ни бан, ни синови, ни насљедници, али нема клетве. У осталим наведеним повељама као прекршиоци нису именовани издавач и син већ уопштено било ко, и два пута директно насљедник (1351), или насљедник и иноплеменик (1329–1330). Класичној схеми клетве светог Тројства (Оца, Сина и Светог Духа) укључује или 12 апостола или 4 јеванђелиста, повремено је придодата и света Марија, која се налази иза јеванђелиста, што не одговара класичној схеми (1351) али у повељи раније изданој заједно са мајком (1323–1331) помиње Пречисту мати Божију на трећем мјесту, прије јеванђелиста, а нема Светог Духа. Једино у овој повељи Стјепана II поменут је и часни и животворни крст, што су истраживачи оцијенили као утицај саме православне банице.³⁶ Наведена повеља једино има 40 ученика и то је једина повеља са овим бројем ученика. Затим се у једној повељи наводи да буде друг Јуди, а у другој да буде прикључен Јуди. Најуопшенији клетвеници су управо у повељи која каже да буде проклет свим силама небеским (1329–1330). У њима имамо неку врсту молбе и клетву. Нешто ранија повеља настала око 1326. нема свето Тројство наведено већ је прекршилац уопштен, а клетва је да је отпадник³⁷ од Бога и од вјере, те да нема очеве ни материне молитве, што је сасвим атипично за клетву, али се појављује, и касније искориштено, да је друг Јуди.³⁸ Занимљив је изостанак клетве у повељи Дубровчанима када

Прибој. Нема заклетве. Јелена Мргић-Радојчић напомиње на страни 21 о двојакном читању броја као 77 и 70 изабраних.

„Повеља бана Стјепана II Котроманића кнежевима Вуку и Павлу Вукославићу“ 1351, Стари српски архив 1: 79–92: *Ко би ѿо [мисли се на садржај повеље ПА] од мојих насљедника ѿрекао, нека је ѿроклей од Оца и Сина и Светиога Духа и 4 јеванђелиста и свети Марије, и од свих божијих угодника у овоме веку и у будућем, и онај ко би ѿо учинио нека је ѿрибројан Јуди Искариотском.* Купусац дијак. Нема заклетве.

³⁶ Соловјев, А., наведено дјело: 102.

³⁷ У осталим његовим повељама користи се глаголски придјев трпни *ѿроклей* сем у овој.

³⁸ Станојевић, С., наведено дјело: 18, говори о овој повељи као првој очуваној из 14. вијека и о њеној клетви која се издваја од осталих из 13. вијека. Аутор тврди да анатема у босанским повељама постаје „једноличнија и ближа обичним анатемама у формуларима тога доба других српских канцеларија“.

видимо да клетве стављају и сами Дубровчани и ранији босански и хумски владари. Уочава се разноврсност схеме и стила.

Повеље Твртка Котроманића (1353–1391)³⁹ повеље са клетвом су већином дјело једнога писара – Дражеслава.⁴⁰ У свим имамо облик *ѿроклейѿ*. И он повеље издаје обласној властели или су даровнице или давање *вјере ѿсѿодске*. У двјема повељама из 1353, иста је клетва. Видимо да су се мјеста усталила и да је Мати Божија дошла иза Светог Тројства. Већ повеља из следеће године умеће на шесто мјесто 300 светих отаца⁴¹, а 77 угодника

³⁹ „Повеља бана Твртка Котроманића којом потврђује баштинске поседе кнезу Влатку Вукославићу“, 1353, Стари српски архив 4: 99–114: *А ко би ѿо ѿорекао или ѿрекришио, да је ѿроклейѿ од Оца и Сина и Духа Светѿоѿ и Маѿере Божије и 4 јеванђелиста и 12 аѿосѿола и 77 изабраника Божијих и свих уѿодника Божијих у овоме веку и у будућем, и да је ѿрибројан Јуди Искариѿском, који је ѿредао Сина божијеѿ на расѿеће за ѿридесетѿ сребрењака и који је ѿласно викао: расѿни, расѿни, расѿни, крв на њему и њеѿовој дјеци*. Дражеслав дијак. Идентична је клетва у повељи „Повеља бана Твртка Котроманића којом даје вјеру господску кнезу Влатку Вукославићу“ 1353. истог писара у Стари српски архив 4: 115–118. Незнатно се разликује клетва „Повеље бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу“ 13. августа 1366, Стари српски архив 2: 167–184. Ова посљедња има уметнут *амин исѿред да је ѿрибројан Јуди*.

„Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу“ 1354, Стари српски архив 2, 69–83: *А онај ко ово буде ѿорекао или ѿрекришио, да је ѿроклейѿ од сѿране Оца и Сина и Духа Светѿа, и Маѿере Божије, и од 4 јеванђелиста и од 12 аѿосѿола и 70 изабраних и од 300 светѿих ѿтаца и од свих Боѿу уѿодивших, у овом веку и у будућем, и да је саучесник Јуди Скариѿском који ѿредаде Сина Божијеѿ на расѿеће за ѿридесетѿ сребрених новчића и који је ѿласно викао: разайни, разайни, разайни – крв нека буде на њему и на деци њеѿовој*. Дражеслав дијак.

„Бан Твртко Котроманић даје вјеру кнезу Павлу Вукосавићу“ 1367. Thallóczy, L. Studien...: 25–26: *Ко би ѿо ѿорекао, да је ѿроклейѿ Оцем, Сином и Светѿим Духом и светѿом дјевојом Маријом и 4 јеванђелиста и 12 аѿосѿола и 70 изабраника, и да је ѿричесник Јуди Скариѿском који викаше: расѿни, расѿни, расѿни [ѿа] – крв на њих и на дјецу њихову*. Вукмир Крљахтић.

„Повеља краља Стефана Твртка 1. Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу“ 12. марта 1380. Стари српски архив 1, 117–129: *А ако ово неко ѿрекриши или ѿрекне, било да је наш наследник или неки сѿран, нека је ѿроклейѿ од Боѿа Оца и Сина и Светѿоѿа Духа и од 12 врховних аѿосѿола и 4 јеванђелиста и 70 изабраних и свих светѿих Божијих*. Нема писара. Чермошник, Г., наведено дјело II: 122–127, тврди да је писар Владоје дијак.

⁴⁰ Мргић-Радојчић, Јелена. „Повеља...“, Стари српски архив 4: 103. и иста Стари српски архив 2: 170–171.

⁴¹ Рудић, Срђан. „Повеља бана Твртка...“, Стари српски архив 2: 75, тврди да је 318 светих отаца преузето из дипломатике Србије и да је ово једина повеља у којој се они помињу у Босни.

смањено је на 70. Она, као и повеља од 1. јуна 1367, има идентичну заклетву на светим моштима и светом јеванђељу. Повеља из 1366. има исту клетву, а број угодника се враћа на 77.⁴² На почетку повеља имамо да *гају вјеру своју* (у трећој *ѿресеїнули*), *милосїи своју* (1366), именица коју налазимо и у Нинослављевим повељама. Као могући прекршиоци појављују се уопштено *ако би ко ѿрекао*, сем у оној из 1366, у којој наводи „нас, наше потомке или иноплеменике“ и из 1380. *наслѣдник или неко сїран*.

Ако се помиње Јуда Искариотски, онда се наводи да је он продао сина божијег за 30 новчића и викао: *расїни їа*, те да је *крв Исусусова на њему и њеївој гјеци* (три пута). Дражеслав и овом развијеном паралелом са Јудом Искариотским алудира на издајнике, прекршиоце и на оно што чека онога ко прекрши одредбе уговора и њихове потомке, што има снажнији естетски одјек него ако казна пада само на прекршиоца. Иако краћа, и клетва из 1367, дјело Вукмира Крљахтића, преузима дио о Јуди, али изостаје да је Исус продан за 30 сребњака, те остаје казна за потомке. Он једини *Боїородицу* именује као *Дјеву Марију*, а у осталим Твртковим повељама она је *Матер Божија*. Повеља са клетвом из 1380, дјело је Владоја дијака. То је вјероватно разлог што је и схема клетве другачија од претходних. Нема Матере Божије, већ је на другом мјесту 12 апостола, па тек онда 4 јеванђелиста, те 70 изабраника Божијих. Постоје још повеље Твртка I, које немају клетве, али имају заклетве или молбу.⁴³

⁴² Мргић-Радојчић, Јелена. „Повеља...“, Стари српски архив 2: 171, твди да је Дражеслав употребљавао исти текст духовне санкције „[...] у свим повељама које је записао осим у онима из 1357. и 1367. Исту духовну санкцију преузео је и дијак Вукмир Вукославић [...]“, што свједочи, по ауторки, о постојању дворске архиве и развијеној дипломатској пракси.

⁴³ Тако из повеље 1. јуна 1367 (Дубровнику писар Дражеслав) имамо молбу да остане утврђено до краја вијека и заклетву на светим моштима и светом јеванђељу, што је преузето из претходног времена када су се босанска властела заклињала у Дубровнику на моштима која су тамо чувана. У Твртковој повељи којом потврђује повеље пређашних банова и српских краљева (10. април 1378) имамо *обећање* (заклетву) и клетва је неодређена: *и ко се дрзне и ѿїази ово слово и обећање наше које смо обећали и заїисали, їакав да їрими на се и своје душе оне клейве које смо обоје нас изrekli їред свейим јеванђељем, а краљевсїово ми да ово никада не ѿїази*. Станојевић тврди да овакав почетак клетве настаје ове године први пут под утицајем рашких повеља. Наведена повеља има и молбу да ко дође на престо послије њега, не *їоївори* већ боље да испуни и потврди и боље да *укреїаеї* (оснажи, потврди). Твртко обећава да ће да плати штету из своје коморе, ако је неко од његових учини Дубровчанима.

Тврткова повеља из 2. децембра 1382. има молбу да се не прекрши наредба, а слично је и са уговором о пријатељству и савезу са Дубровником из 9. априла 1387,

Занимљиво је да се међу издавачима повеља и онима који се заклинају не помиње Твртко Први сам већ су уз њега браћа или мајка Јелена (1353); следеће године су то, уз браћу и мајку, и 12 добрих Бошњака; 1367. су три његова властелина, да би повељама из 1366, 1367. по први пут лично дао имања, што ће се поновити и 1380, 1382, 1387, када је већ краљ. Али, 1378. издаје повељу са мајком, женом и изабраном властелом. Ако В. Мошин тврди да су најразвијеније српске санкције из доба краља Драгутина, Милутина и мајке им Јелене, нама се чини да је код босанских повеља то раздобље Твртка I, али и са једном устаљенијом схемом, која ипак показује варијације.

Колико се год до сада босанске и хумске повеље проучавале одвојено, већ поредба повеље Радича Санковића и Твртка I указује на једну сличност. У Радичевој повељи⁴⁴ имамо проклетство очево и материно да падне на прекршиоца (1391), а код Твртка, истина само у једној повељи, да нема очеве ни материне молитве на њему (1326). Једна повеља Радича Санковића Дубровчанима 15. априла 1391. има заклетву вјером и душом и клетвом, али и светом јеванђељу, светим Јурјем, арханђелом Михаилом, крсним именима. Ту је и молба дјечи, потомцима и властели, и *сваки наш човјек* да не погазе обећано. Клетва се односи на издаваче, потписнике и *грује*. А у схеми клетве умјесто свете Тројице се појављује Бог и Богородица, часни Крст, те имамо и св. Јурја и арханђела Михаила, вјероватно зато што су се на њему заклели, те 318 Никејских отаца и Свих Светих. Први пут у повељама се помиње да прекршилац буде прикључен Јуди и Ђаволу, те проклетство очево и материно. Да ли се ова два посљедња проклетства односе на утицај усменог стваралашта, у којем је мајчина клетва најстрашнија? И овдје је 12 апостола испред јеванђелиста (као код Твртка I из 1380), а часни крст одмах иза Бога и Богородице. За ову клетву и Станојевић тврди да је средишњи дио писан по формулару, а остали дијелови напамет.⁴⁵ У наведе-

гдје налазимо касније често кориштену форму молбе да се утврђено не погази: ни за молбу, ни за злато, ни за имање овога свијета; ни за било шта.

⁴⁴ „Жупан Бељак и војвода Радич Санковић, Уступају Дубровчанима Конавље и Виталину“ 1391: 15. априла, Стојановић, Ј., наведено дјело I/1: 123–127: *А ми, више писани, да не порекнемо ниџи да прекршимо ово овдје записано. Ако би било ко од нас, или неко груји, ово прекршио или порекао или некоје зло учинио сујројно нашим свим обећањима да је анатемисан и да је проклет од Бога и од пречисте Богородице и од часнога Крста и од 12 апостола и од 4 јеванђелиста и од св. Јурја и арханђела Михаила и од 318 светих отаца који су у Никеји и од свих светих и светица Божијих и да је прикључен Јуди и ђаволу и проклетство очево и материно на оне који порекну и погазе ово записано. Дијак Груганац Хлапчић Имоћанин (и у Стари српски архив 7: 113).*

⁴⁵ Станојевић, С., наведено дјело: 26.

ној клетви су искориштена два глаголска придјева *анашемисан* и *ѿроклей*. Али, Радич (25. августа 1399)⁴⁶ издаје још једну повељу са санкцијом Дубровнику са заклетвом на јеванђељу и часном крсту, са уопштеном молбом да буде *нейошворена* до вијека и са веома кратким *ѿроклейсѿвом*. Чини нам се да крајем 14. вијека и сами издавачи и писари не вјерују у дејство клетве и да се можда више очекује од земаљске *брашѿје*, од оних који слиједе на власти да подузму мјере да се очува обећано.

Краљ Дабиша (1391–1395)⁴⁷ оставио је више повеља са санкцијама, али су оне краће него у претходном периоду. У оној из 1392. Дубровчанима имамо заклетву на светом јеванђељу и часном крсту, а у другој из 1393. имамо молбу. Обје имају клетве које су потпуно различите, иако их је писао једно лице – логофет Томаш. Као да је клетвом направљена разлика у вриједности, статусу повеља, па је она појединцу много „блажа“ од оне издане Дубровнику. Уједно, обје се односе неодређено на оне који би прекршили договорено. Повеља кћери Стани већ има одређеније прекршиоце, наследник или странац, а схема је повратак на класичну Тврткову: Бог Отац, Син и Свети Дух, 12 апостола, 4 јеванђелиста, 70 изабраних, са замијењеним мјестима јеванђелиста и апостола. Писар логотет Томаш је писао и ове и сљедеће повеље из 1395. са идентичном клетвом, али су прекршиоци наследник и иноплеменик. Анатема 29. септембра 1393. има два глагола *ѿшворѿши* и *исхраниѿши*, којима се истиче да ће кривце стићи казна на

⁴⁶ „Повеља војводе Радича Санковића Дубровнику“ 25. август 1399. Стари српски архив 6, 183–199: *Ако би ко ѿорекао, да је ѿроклей од Цара небеској, и да је ѿшвадник од брашѿје*. Логотет Милета Поповић.

⁴⁷ „Повеља краља Стефана Дабише Дубровнику“ 17. јул 1392, Стари српски архив 6, 167–182: *Ко би ово оскрнавио или ѿорекао – да све клетве на њеја ѿагну, и да је ѿроклей Бојом Оцом, и Сином и Свешћим Духом, и од свих који су Боју ѿодни*. Логотет Томаш.

„Краљ Стефан Дабиша разрешава рачуна протовистијера Жорете“ 29. септембра 1393, Стари српски архив 7: 141–155 (Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 178): *Ко би више ѿисано исхранил [можда искинуо] или ѿрекшио да нема учешће међу ѿраведницима у дан судњи*. Логофет Томаш. У оба издања нејасна је ријеч *исхранил*. Види напомену 9 А. Фостикова у издању *Стари српски архив* 7: 146.

„Повеља краља Стефана Дабише кћерци Стани“ 26. април 1395, Стари српски архив 4, 173–192: *Ако ће ово ѿорећи, било да је наш наследник или неко сѿран, да је ѿроклей од Боја Оца и Сина и Свешћоја Духа и 12 аѿосѿола и 4 јеванђелиста и 70 изабраних и свих Боју ѿодивших*. Логофет Томаш Лужац.

„Повеља краља Стефана Дабише браћи Семковић“ 17. мај 1395, Стари српски архив 5, 157–171: *И ко ће ово ѿорећи, или наш наследник или иноплеменик, да је ѿроклей од Боја Оца и Сина и Свешћоја Духа и 12 аѿосѿола и 4 јеванђелиста и 70 изабраних*. Логотет Томаш.

судњем дану, тврди А. Фостиков, на основу Станојевића.⁴⁸ Али, она не слиједи уобичајену схему. Два облика су употријебљена и 1392. *клеш* и *проклеш*, а у остале двије само *проклеш*.

И његова жена Јелена, прва краљица (1395–1398)⁴⁹, издавала је повеље са санкцијама класичног почетка: Отац, Син и Свети Дух, Богородица, али онда долазе анђели и арханђели и сви свети као лица која носе казну, што не налазимо у осталим повељама, нигдје. Затим, као и код Дабише, имамо помен ђавола, те пакла. О овој санкцији говори С. Станојевић⁵⁰ и А. Фостиков⁵¹, као о најдужој у босанским повељама. По први пут овдје налазимо у босанским повељама и ускраћивање вјере и анђела у самртни час, што ће бити дио који се и касније појављује у неким повељама. Број лица у клетви је повећан не би ли се осигурало поштовање повеље. Позивање ђавола и пакла као и одрицање вјере и анђела са друге стране треба да појача слику и симболично наговијести и укаже на исход непоштовања одредби.

Краљ Остоја (1398–1404, 1409–1418)⁵² исто користи санкције у својим повељама изданим Дубровчанима. Осим молбе да повеље не буду прекрше-

⁴⁸ Фостиков, А. „Два документа“, Стари српски архив 7: 150.

⁴⁹ „Повеља краљице Јелене [Грубе] Дубровчанима о укидању царине у Маслинама и Сланом“ 1397. маја 16, Стари српски архив 5: 173–186: *И сад све ѿре напишано ко ѿд да ѿѿази, нека је ѿроклей од Оца и Сина и Свештога Духа, Богородице, анђела и арханђела и свих светих, и да му буде ускраћена вера и анђео у самртни час, и да буде ѿредаш у руке ђаволове, у ѿакао, на Великоме суду ѿѿуш Јуде Искариотској.*

⁵⁰ Станојевић, С., наведено дјело: 20.

⁵¹ Фостиков, А. „Повеља...“, Стари српски архив 5: 180.

⁵² „Краљ Стефан Остоја уступа Дубровчанима села од Курила до Стона“ 15. јануар 1399. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 420–423: *Ко би ово ѿрекшио да је ѿроклей од Госѿода Бога сведржитијеља и од Пречисте његове Машере и од 12 светих врховних аѿѿѿола и од 4 јеванђелиста и од 70 изабраних и од свих Боју ѿѿѿника од вијека и да је саучесник Јуди издајнику Христѿовом и од краљевствва ми да је ѿроклей у вијеке. Стипан Добриновић.*

„Краљ Стефан Остоја потврђује повеље краља Твртка Дубровнику“ (од 1378), 1399, 5. фебруара. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 426: *И ово ушврђено да је не ѿречено до вијека нашега и њихова, ѿако да нас Бој креи у владавини. И ко би ово ѿрекшио или ѿрекао да све клеише на њега ѿадну. Да је клеи Бојом Оцем и Сином и Свештим Духом и свим Боју ѿѿѿницима и да је у ѿнијеву краљевствва ми. Хрватин дијак.*

„Стефан Остоја кнезу Хрвоју и сину потврђује Ливно“ 8. децембра 1400, Monumenta serbica, CCXXXVII, 24: *А ко ово ѿрекне од нас или наших наследника, да је ѿроклей од Оца и Сина и Свештога духа и 4 јеванђелиста и 12 аѿѿѿола и 70 изабраних и свих Боју ѿѿѿних, и да је ѿриклѿучен (ѿричесник) Јуди. Вукорија дијак.*

не до вијека, која је готово стално мјесто, имамо заклетву на јеванђељу и часном крсту (5. фебруара 1390), а куне се супругом Кујавом и властелом, што је често код босанских владара да укључују жену или брата или рођаке или властелу. Повеља коју је писао логофет Томаш Бућанин (од 4. децембра 1409) има дугу заклетву која укључује лица позната из клетве: свето јеванђеље, животворни крст Христов, 4 јеванђелиста, 12 врховних апостола, 318 светих отаца у Никеји, и Све Свете од Бога угоднике, те *душе наше*, али је клетва изостала.

Сваку повељу са клетвом писао је различит писар, а оне су незнато сличне. Прва са клетвом 15. јануара 1399. јесте дијака Стипана Добриновића, а друга од 5. фебруара 1399. је Хрватина дијака, трећа је дијака Вукорије. Стипан Добриновић даје класичну клетву⁵³ уз додатак и од краљевства да је проклет у вијеке. Друга има један атипичан дио и тражи да на прекршиоца све клетве падну, а онда додаје класично: да је клет Богом Оцем и Сином и Светим Духом и свим угодницима и поново да одговара и пред краљевством. Сем овог додатка пријетње краљевском власти претпоставља очекивање и материјалне или неке друге врсте казне на овом свијету. Трећа клетва је класична. Очуване су Остојине повеље без клетве, као она из 1409.⁵⁴ Употријебљене су форме *йроклей* (1399, 15. јануара), а у остале двије се подвлачи израз јер је двапут поновљен *клей* у повељи 5. фебруара 1399. и *йроклей* 1400. И док се повеље упућене Дубровчанима односе на уопштене прекршиоце, она издана Хрвоју ограничава се на издавача и насљеднике.

Новине које се јављају у клетви и одступања од класичне схеме на крају 14. вијека (краљ Дабиша, краљица Јелена-Груба, краљ Остоја) посљедица су можда онога што Станојевић тврди за рашке црквене повеље: „Када су Турци почели продирати и освајати српске земље, одредбе назначене у повељама и потврђене страшним клетвама, рушене су и уништаване турским освајањима безобзирно непрестално.“⁵⁵ Те су клетве у суштини више топос који омогућава стварање него стварно убјеђење у њену моћ. Новине које се јављају можда настају из осјећаја да им се може обновити ранија дјелотворност мијењањем израза.

⁵³ Станојевић, С. наведено дјело: 19, наводи да се „од краја 14. вијека употребљива већином краћа редакција“ паралела са Јудом.

⁵⁴ Стефан Остоја „Потврђује Дубровчанима повластице ранијих српских и босанских краљева“ 4. децембар 1409. у Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 437–439.

⁵⁵ Станојевић, С., наведено дјело: 47.

Јурај Хрватинић⁵⁹ преузима из Хрвојине клетве глаголе *ѿорећи* и *ѿошворити*. Сама клетва упућена је на издавача, наследнике и иноплеменике, ако прекрше назначено. Затим удвојеним формама *клетѿ* и *ѿроклетѿ* наглашава даљи дио реченице, а та двојност се види и у првим члановима судија: Господ Бог сведржителъ – Отац; Отац, Син, Свети Дух – Тројица једносушна. Користи класичну схему и поново употребљава термин продужене паралеле са Јудом Искаротским.

Један од обласних господара био је и Сандаљ Хранић (1370–1435). Он баници Анки, удовици Вука Вукчића Хрватинића и својој ташти, јер се оженио њеном кћери Катарином, издаје 4. марта 1410. повељу у којој се заклице: Богом живим, и свим његовим угодницима и *виром којом вирујем и душом мојом мајтером ми од Боѿа даном*, да је прима за мајку и да је неће оставити ни за благо ни за град, ни за једну ствар. Заклетву два пута понавља, а на крају је и клетва саме себи класичног обрасца. Заједно са браћом издаје 24. јуна 1419. и 30. маја 1420. повељу Дубровнику у којој је клетва дужа по уобичајеној схеми, а исто тако и клетва. Прва повеља је дјело Прибисава Похвалића, а друга дијака Грубача, али клетва је идентична, што говори да је можда други дијак преписивао са првог предлошка.⁶⁰

⁵⁹ „Јурај, синовац херцега Хрвоја и војвода Доњих Краји, потврђује имања браћи Јурјевић“ 12. августа 1434. Monumenta serbica ССХХ, 379: [...] *а ѿко ће ѿо ѿоре ѿисано ѿорећи или ѿрекришиѿи од нас или од наших наследника или иноплеменика, да је клетѿ и ѿроклетѿ Госѿодом Боѿом живим, Оцем, Сином и Светим Духом, Тројицом једносушном, неразједљивом, и светом Пречистом дивом Маријом мајтером њеѿовом и од 4 јеванђелиста, и од 12 апѿстола и 70 изабраних и свим светим од вијека Боѿу угодницима, и да је ѿричник Јуди Скариѿском, који ѿрода сина Божија за 30 сребрењака и ѿридружен ка онима који викаше: расѿни, расѿни, крв њеѿова на њих и на чеда њихова.*

⁶⁰ „Сандаљев лист баници Анци [Анки]“ 1410, 4. март. Стојановић, Љ., Старе српске повеље и писма 1: 280: *И ѿо све ѿоре ѿисано уѿврдих и ѿошврдих вјером мојом којом душа сѿасење ишѿе и заклицем се у Госѿода Боѿа и у Пречисту њеѿову Боѿомајтер и у 4 јеванђелиста и у 12 апѿстола и у 70 изабраних и у све Боѿу угодне у вијек. И ако ће војвода Сандаљ ово ѿоре ѿисано ѿрекришиѿи, или неѿриѿиѿи да има ѿроклетѿство од Боѿа жива и свих ѿоре именованих и да се одриче Боѿа и вјере у коју вјерује и анђела ѿравоѿа у дан судњи.*

„Сандаљ и браћа му Вукац и Вук уступају Дубровчанима свој део Конавља“, 24. јуна 1419, Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 297: *И заклесмо се часним и живошворећим крстѿом Госѿодњим и у 4 јеванђелиста и у 12 врховних апѿстола светих и у 318 светих оѿаца који су у Никеји и од свих од вијека Боѿу угодника и у душе наше ако све више ѿисано и нама обећано кнезу, властѿели и свој оѿѿини ѿрада Дубровника и њиховим наследницима ѿврдо и неѿоколебљиво и неѿоречено и у вијеке вијекова ћемо држати од нас и наших наследника да се не укине. Ко ли би од нас друѿачије учинио или збоѿ лакомѿтва или сѿраха или ичије жеље ѿе се више ѿисане клетѿве којом ѿод хиѿрошћу разбију или (ѿреѿворео) ѿорекано хоћемо и желимо да су све*

Ово је и враћање на дуже схеме ранијег периода, а стил *п л е т е н и - ј а с л о в е с* је израженији него икад прије јер се користе три синонима на самом почетку: *клеџве, роџе* и *ѣроклеџсѣва*, те *невјерници*; и епитети: *ѣроклеџи, завезани, оѣѣадници* и *ѣрикључени*. Тражење топоса-израза који ће осигурати поштовање и чување види се и из примјера да клетва не обухвата само прекршиоце и насљеднике, што смо већ имали прилике да видимо, већ и претке и племе, што је новина. Новина је и врста јавне осуде и казне прекршиоца пред сваким владарем земаљским као невјерника, што је удар на витешко, властелинско понашање и схватање части. Новина је исто тако и набрајање могућих узрока да се прекрши повеља: лакомство, страх, жеље других.

Краљ Стефан Остојић (1418–1421)⁶¹ потврђује 5. априла 1419 (дијак Владић), заклетвом на јеванђељу и часном Крсту и молбом, са мајком и властелом повеље претходника, те издаје повељу 4. децембра 1419 (логотет Новак Гојчинић) са санкцијом која се састоји од кратке заклетве двапут поновљене, молбе и кратке клетве која, сем свих клетви које треба да падну на прекршиоце, укључује и потребу да се одговара и пред краљевством. Ова клетва, као и једна Тврткова, позива се (1433) и на материјалну казну краљевства, као што и врсту материјалне казне наговјештава и повеља коју је писао за Тврка Другог исти логотет. Можемо рећи да он тежи сажетој клетви. Војвода Радослав Павловић⁶² у неколико повеља има санкције које

клеџве и (роџе)куњења и ѣроклеџсѣва ѣала на нас и наше ѣреѣке и наше ѣлеме и наше ѣоѣомке и да смо ѣроклеџи и завезани живим Боѣом и Пречисѣом и свим више ѣисаним свеѣѣѣѣљима и да смо оѣѣадници од ѣраве вјере и да смо ѣрикључени Јуди који ѣрода сина Божија на расѣѣе и да се невјерницима назовемо ѣред сваким ѣосѣодином земаљским и у дан смрѣи и ѣреминуѣа и у дан судњи да немамо ѣомиловање ѣред лицем ѣѣовим. Прибисав Похвалић. Грубач дијак пише повељу са идентичном клетвом „Сандаљ и браћа уступају Дубровчанима пола жупе Конавља с градом Соколом“, 30. маја 1420, Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 313.

⁶¹ „Краљ Стефан Остојић потврђује уступање Конавља и града Сокола Сандаља и Петра Павловића Дубровчанима“, 1419: 4. децембра. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 561: *И на све више ѣисано ја краљ Сѣѣѣан са ѣревисоком ѣосѣоѣом краљѣицом маѣѣером ми, ѣосѣоѣом краљѣицом Кујавом и са изабраном власѣѣелом ми и велможама краљевсѣѣѣва ми заклесмо се на свеѣѣоме јеванђељу Хрисѣѣовом и на часноме Крсѣѣу Госѣѣоѣѣнем и у све свеѣѣе Боѣу од ѣосѣѣѣанка уѣоѣне да више ѣисано дано и ѣоѣѣврѣено од нас и од наших насљедника не буде ѣреѣажено, ни ѣоколебано до вијека, већ у свему чврсѣѣо и ѣосѣѣојано. Ко ли се дрзне и ѣрекрши слово и милосѣѣѣ краљевсѣѣѣва ми да су све клеѣѣве на ѣѣѣа ѣале и краљевсѣѣѣѣу да ми је невјеран. Логотет Новак Гојчинић.*

⁶² „Војвода Радослав Павловић, Потврђује Сандељево уступање Дубровчанима пола Конавске жупе“ 1420, 3. новембра. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 568: *Ко ли би окрнио или ѣорекано више речено да јесѣѣ клеѣѣ и ѣроклеѣѣ Царем небеским и Свим Свеѣѣѣим од вијека Боѣу уѣоѣним и све клеѣѣве и ѣроклеѣѣсѣѣѣва да су ѣала на ѣѣѣа*

и да је прикључен Јуди који прода Сина Божија на распеће... и да се невјерник назове пред сваким владаром на земљи. Логотет Руско.

„Војвода Радослав Павловић Потврђује Сандељево уступање пола Конавља и предаје забраву свађе с Дубровчанима“, 1421, 22. и 24. априла. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 577: *Ако ли ко укине (окрњи) или прекрши да су све клејве на њему љале и да је прикључен Јуди који прода сина Божија на распеће и да је клеј то-сјодом Бојом и Свим Светиима у вијеке вијекова.* Влатко Марош, дијак (исти текст у Monumenta serbica разлика само у глаголу *укарниши* односно *укрниши*).

„Војвода Радослав Павловић Потврђује Дубровчанима раније привилегије и Сандељево уступање пола Конавља“, 1423, 7. априла. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 590–1: *Ко би наш друјачије учинио или из лакомсїва или из сїраха или збої чеїа друїої шє више љисано љроклео и којим јод разлојом разбио или прекршио хоћемо и желимо да су све клејве и роїше и љроклеїсїва љала на нас и наше љреїке и наше љлеме и све наше љошомке и да смо љроклеїи и завезани живим Бојом и Пречисїом и свим више љисаним светиима и да смо оїшадници од љраве вјере и да смо прикључени Јуди који прода сина Божија на распеће и да се невјерницима назовемо пред сваким земаљским владаром и у дан смрїни и љреминућа нашеїа и у судњи дан да немамо љомиловање пред лицем Божијим.* Остоја, дијак.

„Војвода Радослав Павловић Уступа Дубровчанима пола Конавала и потврђује привилегије дате од оца му кнеза Павла и војводе Петра“ 1427, 31. децембра. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 605–606: *Тада да смо ми, тосїодин војвода Радослав, и син ми кнез Иваниш и наши љреци и наши љошомци љроклеїи Бојом живим Оцем и Сином и Светим Духом и Свим Светиима у вијек Боју уїоднима више именованим и да смо прикључени к Јуди Искариотској који прода сина Божија на распеће и онима који викаху: расїни, расїни їа и онима који му оковаше їрнов вијенац на љлаву и да љадне крв на њих и на чеда њихова и да смо се одрекли Боїа и анђела милосїивоїа на дан судњи и вјере у коју вјерујемо да смо љоречени у їласу и љошїењу у љравди и закону наших будућих до времена и међу нашим добрим и љошїеним сународницима да се назовемо љроклеїницима и невјерницима и вазда да смо љоречени и љошїиснуїи и љоїнани.* Остоја, дијак. Иста и клетва истог писара у повељи „Војвода Радослав Павловић Утврђује са сином Иванишем мир и пријатељство са Дубровчанима“ 1432, 25. октобра. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 626.

„Војвода Радослав Павловић потврђује са женом Теодором и сином Иванишем да је примио све новце уложене на добит“ 1439, 19. август. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 641: *Тада да смо ми, тосїодин војвода Радослав, и ми тосїођа Тодора и ја кнез Иваниш и наши љреци и наши насљедници љроклеїи Бојом живим Оцем и Сином и Духом Светиим и Свим Светиима од вијека Боју уїоднима више именованим и да смо прикључени Јуди Скариотској који прода сина Божија Исуса на распеће и онима који викаху: расїни, расїни и онима који му оковаше їрнов вијенац на љлаву и да љадне крв на нас и на чеда наша и да смо се одрекли Боїа и анђела на дан судњи и вјере коју вјерујемо и да смо љоречени у їласу и у љошїењу и у љравди и у закону међу нашим добрим и љошїеним сународницима и љошїиснуїи и љроїнани и да се назовемо невјерницима вазда.* Иван, дијак. Драгојловић, Д., наведено дјело: 182–183.

обухватају сва три члана. Дијелови санкција нису раздвојени већ слиједи једни за другим: заклетва, молба, клетва. Заједничко им је велик број чланова и, по први пут у босанским повељама, развијенија алузија на распеће Исуса Христа, јер се не спомиње само издаја Јудина већ и трнов вијенац на глави. Двије клетве су идентичне и дјело су истог писара Остоје из 1427.⁶³ и 32, а незнатне разлике има клетва повеље из 1439, којом се у потпуности слиједио пут претходних. Дијак Остоја је писац повеље из 1423, али она се разликује од каснијих повеља истог писара, док је идентичана Сандаљовој повељи из 1419. и 1420. Да ли је то период када се Остоја још учио у писарској канцеларији овом занату? Повеље из 1420. и 1421. упућене су уопштемним прекршиоцима, да би све остале као и оне Сандаљеве обухватиле и претке и потомке и издаваче, али изоставиле племе које се појављује у Сандаљевим повељама. Повеље из 1420. и 1423. у клетву укључују и одговорност пред земаљским владарима, да би у посљедње три наведене и тај дио био развијенији и гласи да су поречени у *ласу, њошћењу и њравди*. И ова синтагма даје слику свијета и менталитета наших људи тих немирних деценија... јер се, по нашем мишљењу, ради о негативној слици коју ће о прекршиоцима стећи савременици, односно о слици о њима и угледу који имају – човјечности. Занимљиво је и повремено појављивање у клетвама анђела милостивог, који се јавља у све три наведене повеље и код Радослава (1427, 32, 39). Гомилање десетак глагола треба да укаже на један напет психички тренутак издавача и наглашене емоције, те сигурност сустизања клетве прекршиоца. У све и једној издвојеној повељи гомила се израз; повеља од 3. новембра 1420. има клетву која сем Цара небеског и свих угодника Божијих укључује све клетве и проклетства и прикључење Јуди, те казну која слиједи од владара. Одрицање од анђела милостивог поново се јавља последице Сандаљеве повеље 1410. баници Анки. Све наведене повеље упућене су Дубровчанима.

Иваниш, син Радослава Павловића⁶⁴, преузима 1442. од оца његова дијака Ивана и форму клетве, али Иван изоставља дио о крви која треба да падне на прекршиоце и на дјецу њихову.

⁶³ Станојевић, С. наведено дјело: 25, тврди да се од 1427. анатеме у хумским повељама почињу изједначавати и укалупљивати и да су од тога доба углавном једнаке.

⁶⁴ „Војвода Иваниш син Р. Павловића, Потврђује трговачке повластице и жупу Конавле Дубровчанима“ 1442, 29. септембра. Стојановић, Ј., наведено дјело I/2: 103: *Тада да смо ми војвода Иваниш и моја браћа кнез Пејтар и кнез Никола и наши ѡреци и наши ѡшомци ѡроклейи Бојом живим и Оцем и Сином и Светим Духом и Свим Светима од вијека Боју угоднима сви више именовани и да смо ѡрикључени Јуди Скариѡшском који ѡрода сина Божија Исуса на распеће и онима који ви каху: расѡни, расѡни и онима који му оковаше ѡрнов вијенац на главу и да смо одре-*

Херцег Стјепан Косача⁶⁵ (1405–1466) исто у клетви 1435. укључује и себе и претке и потомке. Сем Светога Тројства, у клетви се налазе сви Богом угодници, Јуда, а као и код Радослава ('27, '32) појављује се и трнов вијенац, те анђео милостиви у дан судњи. Драгојловић тврди да је форма проклетства идентична осталим хумским повељама, што тврди и за остале његове повеље.⁶⁶ Па, иако се заклетве незнатно разликују, у једној се именује Богородица, а у другим света Дива Марија (19. јул 1453), у једној је Никејских отаца 318 (1435), а у друге двије 300 отаца и молба. Клетва у повељи жени и сину ипак је краћа и уопштенија. Она позива да на прекршиоца падну све клетве и роте именоване у повељи, али их не именује, а друга са истим датумом чак нема ни тога дијела, што проистиче вјероватно из саме намјене повеље и лица на које се односи. Да ли херцег није хтио да падне родитељска клетва на дјецу, а и себе оградио, ако му се успротиве? У повељи од 11. априла 1454. Дубровнику имамо заклетву, молбу, али казна, која долази прије два наведена дијела, обухвата само материјалну казну од 50 дука-та⁶⁷, што би представљало једину изричиту материјалну казну. И његов тестамент има кратку клетву од Бога и издавача ако се неко противи његову садржају.

кли се Боја и анђела на смрћни час и на дан судњи и вјере у коју вјерујемо и да смо ѿречени у љасу и у ѿошћењу и у ѿравди и у закону наших будућих до времена међу нашим добрим и ѿошћеним сународницима и вазда да смо ѿречени и ѿошћени и ѿрћани. Иван, дијак.

⁶⁵ „Кнез, војвода, херцег Стјепан Косача, потрђује Дубровчанима раније записе и Конавле и Виталину“ 1435, 10. октобра. Стојановић, Љ., наведено дјело I/1: 40–41: *...Тада да смо ми велики војвода Госјодин Стейан и наши ѿреци и наши ѿшомци ѿроклейи Бојом живим Оцем и Сином и Свейим Духом и Свим Свейима од вијека Боју угоднима више именованим. И да смо ѿрикључени Јуди Скарјотским који ѿрода сина Божија Исуса Христја на расјеће. И онима који викаху: расјни, расјни [ја]. И онима који му оковаше трнов вијенац на љаву и да смо се одрекли Боја и анђела милосћивоја на самрћи и на судњем дану вјере коју вјерујемо. Дијак Влатко.*

„Кнез, војвода, херцег Стјепан Косача, Опрашта што су му учинили жена Јелена и син Владислав и мири се с њима“ 1453, 19. јула. Стојановић, Љ., наведено дјело I/2: 68: *Ко би ли зашјајо више речено ѿсјоде ѿоварач или клеветник међу собом шакав да обори све клевете и роше на себе које су у овом листу именоване. Божидар дијак.*

„Тестамент херцега Стјепана“ 20. маја 1467. Стојановић, Љ., наведено дјело I/2: 87–92: *Ко ли реченом у моме шейтаменту [се] ѿрошвио да је ѿроклейи Бојом и мноме.*

⁶⁶ Драгојловић, Д., наведено дјело: 185.

⁶⁷ Станојевић, Љ., наведено дјело: 26.

Стјепанов син Владислав издао је Дубровчанима повељу 15. августа 1451. и склопио савез против оца.⁶⁸ Његова идеолошка мотивација тог савеза управо је да се крши вјековно пријатељство и повеље које су издавали ранији, те се боји ранијих клетви. Санкција има сва три елемента, а клетва се односи на њега, властелу и његове људе ако прекрше завјет. Клетва је сажета и само помиње издајнике Божије.

Стефан Томаш⁶⁹ (1443–1461) исто је тражио савезнике против премоћног херцега Стјепана и издао Дубровнику повељу о таквом савезу 18. децембра 1451, а клетва укључује класичну схему, док је у нешто раније изданој повељи слична, али нешто краћа. У повељи којом потврђује дубровачке повластице 3. септембра 1444. заклиње се на светом јеванђељу и часном Крсту Божијем.

Против херцега дигли су се и војвода Иваниш Влатковић⁷⁰ и браћа 25. марта 1452. и они повељу Дубровчанима потврђују заклетвом и клетвом

⁶⁸ „Владислав син херцега Степана Склапа савез с Дубровчанима против свога оца“ 1451, 15. августа. Стојановић, Љ., наведено дјело I/2: 124–127: *Ако би ја ѿсѿодин кнез Владисав ѿ себи или ѿ мојим власћелинима или ѿ мојим људима или ѿ друјим изишао из ѿисма или из клетѿве више речених којом код хитрошћу да више речене ѿроклињања и клетѿве ѿагну ѿ врху и на моје ѿшомке и да сам ѿрикључен Јуди који Боја изда на крстѿ који викаху: расѿни, расѿни и онима који му ѿрнов вијенац на главу сѿаваши, а ѿ 28-и ѿшѿ учиних ја речени кнез Владисав ову клетѿву да до кад ми ѿсѿодин кнез и власћела Дубровчани љубазно и ѿраведно ѿомажу у свему како су ми обећали да ће ми у свему о овоме судитѿи ѿраво. Својеручно.*

⁶⁹ „Краљ Стефан Томаш Остојић дарује Кључ синовима Иваниша Драгишића“ 22. августа 1446, Monumenta serbica CCCLIII, 440: *А ко ће ѿорећи ово више ѿисано од нас или наших насљедника или иноѿлеменика, да је ѿроклетѿ Боѿом Оцем и Сином и Светѿим Духом и светѿом Боѿомаѿшѿером, блаженом дивом Маријом и 4 јеванђелистѿа, 12 аѿсѿола и 70 изабраника и Свим Светѿима од вика Боју ѿоднима. Дијак Твртко Секуловић.*

„Краљ Стефан Томаш Склапа савез с Дубровчанима против Херцега Степана и поклања им Врсиње са свим селима и Драчевицу са Рисном и Новим“ 1451, 18. децембра. Стојановић, Љ., наведено дјело I/2: 120: *А ко ће ово ѿорећи више ѿисано ми или наши насљедници да је ѿроклетѿ Боѿом Оцем и Сином и Светѿим Духом и светѿом Дивом Маријом, 4 јеванђелистѿе, 12 аѿсѿола 70 изабраника Божијих и свим двором Никејским и да је ѿрикључен Јуди Скариѿшком који ѿрода сина Божија. Протобистар Рестоје.*

⁷⁰ „Војвода Иваниш (Влатковић) и браћа му Жарко, Радивојем, Андријом, Бартолом и Тадијом и братучедима Томашем и Павлом склапају савез с Дубровчанима против херцега Степана“ 1452, 25. марта. Стојановић, Љ., наведено дјело I/2: 135. *Да ово више ѿисано речено и обећано на мање нема доћи до вијека вијекова кнез и власћели и свој оѿћини Дубровачкој да се не ѿѿази за ниједну сѿвар ниѿи земљу, ако бисмо за чију вољу на земљи ово ѿѿазили ѿада да смо ми сви више ѿисани и наши ѿшомци ѿроклетѿи Боѿом живим Оцем и Сином и Светѿим Духом и Свим светѿи-*

која нема све чланове већ последије светог Тројства, и свих угодника Божијих прелази на Јуду и трнов вијенац те спомиње одрицање од Бога и анђела у самртни час и вјере, а клетва се односи на потписнике и потомке.

Посљедња из овога прегледа је клетва коју на своју повељу ставља 15. јула 1454. војвода Петар и брат Никола, синови Радослава Павловића⁷¹, и која се односи на потписнике и потомке, а проклетство укључује само Свето Тројство.

III

У босанским и хумским повељама, без обзира на мјесто осталих чланова санкције, клетва се појављује на крају текста (сем Радича Санковића 1399., у којој се клетва налази на средини текста). Оне се у разматраним и издвојеним повељама Дубровнику појављују 29 пута, а у повељама изданим властели 21 пут. Очуване су само повеље Дубровчанима из 13. вијека којима са склапа пријатељство и трговина и само једном ратни савез. Из 14. вијека нема ниједне повеље Стјепана Другог и Твртка Првог са клетвом упућеном Дубровнику. Повељама са клетвама 14. вијека даје се *вјера ѿ сѿодска* властелинима, потврђују или дају имања, једном рјешава дуга (1393. краљ Дабиша) и једном дарује титула (Твртко 1. 1380). Повеље Дубровчанима из истог периода су даровнице, потврда ранијих давања, једном се укида царина (краљица Јелена 1397). Повеље 15. вијека су потврда ратног савеза кад је ријеч о онима изданим Дубровнику или уступање територије, а властелинским потврђују раније привилегије.

Клетве у повељама потврђују да се ради не само о правном формулару већ естетском средству – топосу који не нуди готова рјешења, већ оставља могућност варијације и инвенције у оквиру утврђене схеме. Зато је ријетко ријеч о истој клетви и када се ради о истом писару или издавачу, а изузеци само потврђују правило.

Као могући прекршиоци именују се у 13. вијеку сам издавач повеље и наследици или само једном уопштено. У 14. вијеку прекршиоци су уопштено назначени, рјеђе и издавач, док у 15. вијеку имамо уопштено имено-

ма од вијека Боју угоднима и да смо ѿрикључени Јуди Скариотском који је ѿродао сина Божиоја Исуса Кристиа на расѿеће и онима који викаху: расѿни, расѿни и онима који му оковаше ѿрнов вијенац на главу и да смо се одрекли Боја и анђела на самртни час и на судњи дан и вјере у коју вјерујемо и да смо ѿѿиснуѿи из дружине.

⁷¹ „Војвода Петар и кнез Никола синови Р. Павловића Потврђују Дубровчанима Конавли и Виталину и повластице о трговини“ 1454, 15 јула. Стојановић, Љ., наведено дјело II/2: 150–151: *Да ово ѿре наше више ѿсање наше речено и обећано у вијек вијекова нема на мање доћи од нас ни наших ѿѿомака ниѿи да се ѿѿази за ниједну ствар на земљи. Само наше обећање да није се није коме ѿаралелно обећало ко би ѿкршио ово ѿроклетѿ Оцем и Сином и Светим Духом.*

вање, једном у првом лицу Сандеља 1410, те издавача, затим потомке и наследице (и претке!), иноплеменике, племе те се и у овом сегменту осјећа гомилање израза.

Да се Андрић, којим случајем, више интересовао за санкције у босанским повељама, нашао би све оно шаренило које је у Босни ионако познавао. И оне би му биле само још једна потврда његовог већ изграђеног става о животу Босне кроз вијекове.

Slavica Vasiljević-Ilić (Banjaluka)

Sanction in old Bosnian charters

In Bosnian and Hum's charters, regardless place of other members of the curse is placed at the end of the text (except for Radic Sankovic 1399, where the curse is in the middle of the text). In discussed and separated charters in Dubrovnik, they appear 29 times, and in those issued by landed gentries for 21 times. Only charters for Dubrovniks from 13th century are preserved, in which they made alliances and trade and only once in regard to war alliance. There are no charters of Stjepan II and Tvrtko I containing curses for Dubrovnik. Charters with curses from 14th century give „gentlemen's trust“ to landed gentries, they confirm or give estates, once they take care of the debt (king Dabisa in 1393) and once give a title (Tvrtko I, 1380). Charters for Dubrovnik dated a same time are mostly grants or confirmation of previous grants, once they deal with cancellation of customs (queen Jelena, 1397). Charters from 15th century are confirmation of war alliances if issued in Dubrovnik, or ceding of some territory, and they confirm previous privilege for landed gentries.

Curses in charters confirm that they were not only legal documents, but also esthetic mean – topos which presents no solution, but leaves possibility of variation and invention within the scheme. As for the above mentioned, it is the same curse when it includes the same writer or issuer, and exceptions only confirm the rule.

As possible violators, only issuer and his inheritors are mentioned once in general in 13th century. In 14th century, violators are generally mentioned, rarely issuer, while in 15th century there is a general nomination, once in the first person Sandelja 1410, then the issuer, and inheritors and successors (and ancestors!) „inoplemenici“, tribe, so there is an accumulation of expressions in this segment.

Славица Васиљевић-Илић
Филозофски факултет
Универзитет у Бањалуци

Branko Tošović (Grac)

Aktivnosti od 2007. do 2009. godine¹ u okviru projekta „Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu“

U radu se govori o tome kako je i zašto započet međunarodni naučno-istraživački projekat ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ U EVROPSKOM KONTEKSTU (Grac, 2007–2015), prezentira njegova struktura i koncepcija te navode aktivnosti iz prve faze od aprila 2007. do oktobra 2009. godine.

0. U Institutu za slavistiku Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu zasnovan je 2007. godine međunarodni naučni projekat „Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu“, koji bi trebalo da bude završen 2015. godine. Njegovi ciljevi su: 1. istraživanje književnih, jezičkih i kulturno-istorijskih aspekata boravka i rada Iva Andrića u Gracu, Austriji i Evropi, 2. jezičko-književna ispitivanja austrijske i evropske dimenzije Andrićeva stvaralaštva, 3. izrada višejezičkog njemačko-slovenskog elektronskog korpusa („Andrićev korpus“) kao temeljne osnove Projekta, 4. prevođenje (a) Andrićevih djela na njemački, (b) radova o Ivu Andriću i njegovih tekstova sa njemačkog na slovenske jezike, 5. prezentacija rezultata Projekta na naučnim skupovima i izdavanje odgovarajućih publikacija, 6. predstavljanje i popularisanje Andrićevog stvaralaštva u svijetu, posebno na njemačkom govornom području i u slovenskim zemljama.

1. Postoji nekoliko momenata koji su na ovaj ili onaj način uticali na opredjeljenje da pokrenem inicijativu za zasnivanje ovog projekta. Prvo, nakon završetka osmogodišnje škole upisao sam se 1964. godine u sarajevsku Prvu gimnaziju, koju je Andrić pohađao od 1903. do 1912. U toj gimnaziji učio je takođe Gavriilo Princip i Petar Kočić.

Sl. 1. Prva gimnazija u Sarajevu

¹ Ovaj tekst predstavlja znatno izmijenjenu, proširenu i poboljšanu verziju rada Tošović 2009b.

2. Drugo, Andrića je za mene otkrila profesorica srpskohrvatskog jezika Milica Milačić (izuzetan čovjek, stručnjak i pedagog) u četvrtom razredu gimnazije, kada smo (te 1968) u okviru izborne nastave čitavo jedno polugodište prorađivali samo djela Iva Andrića. Treće, u vrijeme studija na Filozofskom fakultetu u Sarajevu od 1969. do 1972. radio sam kao vodič grada Sarajeva i tokom ljetnje sezone gotovo svaki dan odvodio turiste u Muzej Mlade Bosne i predstavljao im Iva Andrića kao pristalicu te revolucionarne organizacije (tamo je bila i Andrićeva slika, koje se i sada dobro sjećam). Četvrto, dvije godine nakon Andrićeve smrti (1977) iznajmio sam stan na strmom dijelu podno Trebevića, u Travničkoj 25, desetak metara od starog Jevrejskog groblja, na koji je Ivo Andrić često dolazio i vrlo ga lijepo opisao.²

Sl. 2. Pogled iz Travničke ulice na Sarajevo i Staro jevrejsko groblje (desno)

Sa tog mjesta pruža se divan pogled na Sarajevo. Možda je baš sa te pozicije nastala poznata piščeva misao: da, to je grad, i to u pravom smislu riječi. Peto, sedamdesetak godina nakon čuvenog Andrićevog PISMA IZ 1920 biće dobrano aktuelizovana teza iz njega da je Bosna prostor mržnje.³ Peto, kada sam 1996.

² U eseju NA JEVREJSKOM GROBLJU U SARAJEVU Andrić, između ostalog piše: *Ali danas, ovde, ja ne govorim o svim tim grobljima oko Sarajeva, nego o starom groblju sarajevskih Jevreja sefarda koje se svojim belim mramorima gubi i među njima i izdaleka ne razlikuje od njih. Penjući se kratkom ali oštrom strminom koja vodi od Miljacke ka groblju sarajevskih Jevreja sefarda uvek sam pomišljao na četiri veka njihove istorije* (Andrić 1981: 212–222). U razmišljanjima o istoriji Jevreja na tom području Andrić se vraća položaju groblja: *Sa tim mislima i sećanjima ulazi čovek kroz železnu kapiju u groblje sarajevskih sefarda na nemilosrdnoj strmini iznad Miljacke.*

³ Majskih dana 1992. pronio se u Sarajevu glas da se na ulicu izbacuju Andrićeva djela (čak iz muzeja). Da li je to tako bilo ili nije, nije mi poznato, ali mi se nešto slično desilo u ratnom Sarajevu na Filozofskom fakultetu, gdje sam radio kao vanredni profesor. Dvije ili tri godine nakon što sam napustio Sarajevo (oktobra 1992) sve moje knjige su iz kabineta na 2. spratu istresene na hodnik i razvučene sve do prizemlja pa je svako mogao da uzima šta želi i da radi sa njima šta mu je po volji.

na konkursu Univerziteta u Gracu bio izabran za redovnog profesora, saznao sam da je pisac boravio u ovom gradu od januara 1923. do novembra 1924. i stanovao stotinak metara od Instituta za slavistiku, u kome sada radim. Od te 1996. počeo sam razmišljati da se više i dublje pozabavim djelom Iva Andrića, ali sam zbog velikih obaveza tek 2007. našao vremena i snage za to.

3. Pored toga što ličnost poznatog pisca i jedinog književnog nobelovca sa područja bivše Jugoslavije izaziva posebno interesovanje u čitavom svijetu, razlog za pokretanje ovog projekta jeste i vezanost stvaralaštva Iva Andrića za Austriju i prijestonicu Štajerske. U svojim književnim tekstovima, nastalim tada i kasnije, postoji veoma mnogo motiva koji se odnose na Austriju pa je proučavanje piščevog opusa od značaja i za istraživanje njene istorije, posebno uloge na Balkanu u devetnaestom i dvadesetom stoljeću. Andrićev period u Gracu započet je u januaru 1923, a završen u oktobru 1924. godine. Pisac je boravio u njemu kao diplomata i doktorant na Univerzitetu „Karl Franc“. U Gracu je doktorirao, napisao i pripremio za štampu niz tekstova, te objavio prvu zbirku pripovjedaka. Tokom boravka u gradu na Muri donesen je Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima, po kome je Andrić morao imati završen fakultet i najmanje dvije godine rada u Ministarstvu spoljnih poslova. Da bi ispunio taj uslov, Andrić je upisao 5. novembra 1923. godine na Univerzitet „Karl Franc“ studij slavistike i istorije.

Sl. 3. Andrićeva adresa u Gracu: Merangasse 24

Tu je napisao i odbranio 1924. godine doktorsku disertaciju *DIE GEISTIGE ENTWICKLUNG IN BOSNIEN UNTER DER TÜRKISCHEN HERRSCHAFT (RAZVOJ DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI POD UTICAJEM TURSKE VLADAVINE)*.⁴ Andrić je na studiju slušao predavanja sa različitom tematikom (Istorija Austrije od 1848. godine, Uvod u studij slovenske filologije, Staroslovenska gramatika, Pojam individualnosti u filozofiji, Istorijska gramatika ruskog jezika, Nauka o slovenskim starinama, Velika

⁴ Original se čuva u Odjelu za specijalna izdanja Univerzitetske biblioteke u Gracu.

Njemačka i Mala Njemačka, Teorija spoznaje), posjećivao seminare iz slovenske filologije, istorije, filozofije, učestvovao u vježbama iz staroslovenske gramatike.

4. Najveći dio aktivnosti u prvoj fazi projekta „Andrić-Initiative“ odnosio se na obilježavanje mjesta boravka i rada Iva Andrića u Gracu. Projekt je faktički započet 15. aprila 2007. godine pismom koje sam uputio gradonačelniku Graca sa molbom da se postavi spomen-ploča na zgradi u Merangasse 24, u kojoj Ivo Andrić stanovao kao doktorant na Univerzitetu „Karl Franc“ i vicekonzul u Konzulatu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.⁵ Tokom boravka u Gracu Andrić je pripremio/pripremao, napisao ili prvi put objavio devet pripovjedaka. To su MUSTAFA MADŽAR, RZAVSKI BREGOVI, LJUBAV U KASABI, U MUSAFIRHANI, U ZINDANU, ISKUŠENJE U ČELJI BR. 38, NA DRUGI DAN BOŽIĆA, PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI, NOĆ U ALHAMBRI (1924. izašla mu je i prva zbirka novela). Objavio je dvije pjesme: SLAP NA DRINI, ŽED SAVRŠENSTVA, sedam publicističkih tekstova, od kojih dva književno-publicistička: KROZ AUSTRIJU, SAN O GRADU, četiri političko-književna: FAŠISTIČKA REVOLUCIJA, BENITO MUSSOLINI, SLUČAJ MATTEOTTI, JOVAN SKERLIĆ i jedan književni prikaz: PJESMA NAD PJESMAMA. Iz Graca je uputio niz diplomatskih depeša i imao razvijenu privatnu prepisku. Nažalost, ni nakon godinu dana gradonačelnik nije odgovorio na ovu inicijativu pa sam odlučio da pismo objavim u zborniku radova sa prvog simpozijuma u okviru međunarodnog projekta RAZLIKE IZMEĐU BOSANSKOG/BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA,⁶ koji je promovisan 27. marta 2008. godine. Na prijemu u Gradskoj upravi istog dana izrazio sam žaljenje što nisam nikakav odgovor dobio, a takođe sam upoznao

⁵ U prevodu pismo glasi: „Poštovani gradonačelniče! Želio bih da Vam se još jednom zahvalim na finansijskoj podršci Simpozijumu ‘Razlike...’ i na prijemu koji ste priredili 13. aprila 2007. godine. Kao što ste već upoznati od Vaših saradnika, na prijemu sam iznio ideju da se u Gracu postavi spomen-ploča u zgradi u kojoj je nobelovac Ivo Andrić proveo kao student (Merangasse 24), a koja se nalazi pored Instituta za slavistiku. Ovu inicijativu podržali su svi učesnici Simpozijuma (u prilogu se nalaze njihovi potpisi). Molio bih Vas da razmotrite ovu inicijativu i da je, ukoliko je moguće, stavite u postupak kod nadležnih gradskih organa na razmatranje i realizaciju. S tim u vezi predlažem da spomen-ploču lično otkrijete iduće godine, tačnije 27. marta 2008. godine, kada počinje 2. simpozijum o razlikama između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika, na kome očekujemo dolazak oko 80 učesnika iz petnaest zemalja. Ukoliko bude potrebno, mogu pripremiti i šire obrazloženje zbog čega je pokrenuta ova inicijativa. U realizaciji ove inicijative stojim Vam na raspolaganju. Srdačan pozdrav! Prof. dr Branko Tošović“.

⁶ Projekat je započet 1. oktobra 2006. a završen 1. oktobra 2010. godine. Predmet istraživanja bile su fonetsko-fonološke, ortografske, ortoepske, leksičke, frazeološke, tvorbeno i gramatičke razlike. Održana su tri simpozijuma, objavljena sedam zbornika i jedna monografija. Projekat je finansirao austrijski Fond za podršku naučnih istraživanja.

predstavnik gradske uprave Andreasa Molnara (Molnár) o tome da sam pismo objavio u pomenutom zborniku. Na njegovu molbu poslao sam 30. marta 2008. kopiju zbornika sa stranicama na kojima se nalazi pismo sa potpisima učesnika simpozijuma,⁷ a takođe nekih saradnika i studenata Instituta.⁸ Tek tada je došla reakcija u formi prijedloga da se u vezi sa mojom inicijativom obratim jednom činovniku u gradskoj skupštini. Odgovorio sam da ne želim da stupam u nove kontakte dok ne dobijem pismeni odgovor od samog gradonačelnika na koji čekam više od godinu dana. To je, izgleda, djelovalo,⁹ pa mi se 10. aprila 2008. javio e-mailom iz Kabineta gradonačelnika, Gert Haubehofer i predložio da dođem na razgovor u Gradsku skupštinu.¹⁰ Otišao sam 15. aprila zajedno sa

⁷ „Sehr geehrter Herr Magister, wie bei unserem Empfang im Rathaus, am Donnerstag, dem 27. März 2008, besprochen übersende ich Ihnen einen Auszug aus unserem Sammelband, der sich auf die von mir begründete 'Ivo-Andrić-Initiative' bezieht. Es sind dies 1) des Inhaltsverzeichnis des Sammelbandes "Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen", 2) mein Brief an den Herrn Bürgermeister Mag. Siegfried Nagl vom 13. April 2007, 3) die Unterschriften der Symposiumsteilnehmer betreffend die Errichtung einer Andrić-Gedenktafel und 4) meine Rede anlässlich des Empfanges im Rathaus am 12. April 2007. Mit bestem Dank für Ihre Bereitschaft, der Sache "nachzugehen" und freundlichen Grüßen O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tosovic PS: **Eine Kopie der im Anhang beigefügten Seiten aus dem Sammelband ergehen per Post an Herrn Bürgermeister Nagl.**“

⁸ Preko institutske mreže „grazslaw“ uputio sam 15. aprila 2007. poziv zaposlenim u institutu i studentima da podrže ovu inicijativu: „Sehr geehrte Damen und Herren, ich wollte Ihnen mitteilen, dass ich beim Empfang unserer Gäste des 1. Symposiums „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ im Rathaus (13. April 2007) vorgeschlagen habe, in Graz eine Gedenktafel für den Nobelpreisträger Ivo Andrić errichten zu lassen. Diese Initiative wurde von allen SymposiumsteilnehmerInnen begrüßt, und die meisten haben sich in eine diesbezügliche Unterschriftenliste eingetragen. Heute habe ich dem Grazer Bürgermeister diese Initiative mit der Unterschriftenliste auch schriftlich zukommen lassen. Es wäre meiner Meinung nach schön, wenn sich auch die Institutsangehörigen und Studierenden dieser Initiative anschließen würden und sich im Zimmer 1.228 in die aufliegende Unterschriftenliste eintragen würden. Zudem wäre es bestimmt auch hilfreich, wenn der Institutsleiter – sollte er damit einverstanden sein – dem Bürgermeister schriftlich seine Unterstützung für diese Initiative mitteilen würde. Mit freundlichen Grüßen Branko Tosovic“.

⁹ U jednom razgovoru rečeno je u Gradskoj upravi da sam zauzeo tvrdnu poziciju. Po mome mišljenju radilo se pak o normalnoj poziciji, jer sam godinu dana čekao na odgovor i nisam ga dobio, iako je bilo red da se bar formalno i u razumnom roku to učini. Logično bi bilo, recimo, da se odgovori i najobičnijem građaninu koji se obraća za manje važne stvari. A kad se radi o ličnosti jednog nobelovca i njegovoj povezanosti sa Gracom, bilo bi primjereno da se reaguje sa najvišeg gradskog nivoa.

¹⁰ „Sehr geehrter Herr Universitätsprofessor! Bezugnehmend auf Ihr Schreiben an Herrn Bürgermeister Mag. Siegfried Nagl sowie Ihre Vorkontakte mit Herrn GR Mag.

Arnold Wonischem na sastanak, na kome su prisustvovali tri predstavnika Gradske uprave (Gert Haubenhofner iz kabineta gradonačelnika Peter Grabenberger i Bernd Liebl iz Odjeljenja za kulturu). Oni su bili vrlo ljubazni i zainteresovani da se ideja realizuje. Kazali su da sam gradonačelnik podržava inicijativu. Iz Odjeljenja za kulturu bili su spremni da finansijsku pomognu izradu i postavljanje spomen-ploče. Time je realizacija „Andrić-Initiative“ počela da se ostvaruje. Međutim, trebalo je dobiti saglasnost vlasnika zgrade Venera Tojsela (Werner Teussel). Predstavnicima Uprave grada preuzeli su na sebe obavezu da stupe sa njim u kontakt. Ubrzo zatim (14. aprila) dobio sam od Andreasa Molnara informaciju da se on ne nalazi u Gracu, već u Njemačkoj (Deutschland, 85221 Dachau, Augustenfelder Str. 35). Dao mi je adresu i predložio da mu se sam obratim.¹¹ Iako nije bilo jasno zašto Uprava grada direktno ne traži od njega saglasnost, napisao sam 15. aprila 2008. pismo vlasniku kuće i zamolio da odobri postavljanje ploče.¹² Prošlo je zatim oko tri mjeseca, a odgo-

Andreas Molnar sowie meinem Kollegen, Herrn Thomas Rajakovics darf ich Ihnen vorschlagen, dass wir uns in den kommenden Wochen zu einem Gespräch über die von Ihnen vorgeschlagene Initiative (Gedenktafel für Ivo Andrić an dessen ehemaligen Wohnhaus in der Merangasse 24) zusammensetzen. Grundvoraussetzung dafür, dass wir diesem Projekt näher treten können, wäre jedenfalls das Einverständnis der Hauseigentümer; - auch sollte man, denke ich, das in Graz angesiedelte Generalkonsulat von Serbien in dieses Projekt einbinden. Vorbehaltlich Ihrer Zustimmung würde sich unser Büro melden, um einen Termin für ein Gespräch zu vereinbaren. Ich hoffe, Ihnen mit dieser Mitteilung vorerst gedient zu haben und verbleibe mit freundlichen Grüßen, Gert Haubenhofner. Mag. Gert Haubenhofner, Büro des Bürgermeisters der Landeshauptstadt Graz Mag. Siegfried Nagl Rathaus A-8011 Graz“.

¹¹ „Sehr geehrter Herr Prof. Tosovic! Ich habe mir erlaubt für die Merangasse 24 einen Grundbuchsatz auszuholen. Das Haus in der Merangasse 24 steht im Eigentum von Ing. Werner Teussel Wohnhaft in Deutschland, D- 85 22 1 Dachau, Augustenfelder Str. 35. Für die weitere vorgangweise würde ich Empfehlen, dass Sie gemeinsam einen Brief an Hr. Ing Teussel schreiben und um Genehmigung ersuchen um Anbringung der Gedenktafel. Für weitere Unterstützung stehe ich Ihnen gerne zur Verfügung. Freundliche Grüße Mag. Andreas Molnar.“

¹² Graz, 15. April 2008

Herrn Ing. Werner Teussel, Augustenfelder Straße 35, 85221 Dachau, Deutschland

B e t r e f f : „Haus Merangasse 24, Graz, Gedenktafel Nobelpreisträger Ivo Andrić“

Sehr geehrter Herr Ingenieur, ich erlaube mir, mich an Sie im Zusammenhang mit Ihrem Haus in der Grazer Merangasse Nr. 24 zu wenden und möchte mich bei dieser Gelegenheit kurz vorstellen. Mein Name ist Branko Tošović, ich bin ordentlicher Professor am Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz und Inhaber des Lehrstuhls für slawische Sprachwissenschaft. Im Rahmen meiner wissenschaftlichen Aktivität an genanntem Institut fungiere ich seit 2006 als Leiter des Projektes

vora nije bilo. Onda sam zamolio Arna Wonischa da za svaki slučaj provjeri da vlasnik nije slučajno u Gracu. Nemalo smo se iznenadili kada smo ga odmah dobili na telefon. Rekao je da se čitavo vrijeme nalazio u Merrangasse 24, da tu (a ne u Njemačkoj) sada živi i da stoga nije dobio moje pismo. Predložio sam da

„Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“, an dem sich zahlreiche WissenschaftlerInnen aus dem südosteuropäischen Raum beteiligen.

Im April des vergangenen Jahres fand in Graz ein großes internationales Projekt-Symposium mit über 60, vorwiegend aus Bosnien und Herzegowina, Kroatien und Serbien stammenden TeilnehmerInnen statt, für die ein Empfang beim Grazer Bürgermeister Mag. Siegfried Nagl organisiert wurde. Im Zuge einer im Vorfeld durchgeführten, eingehenderen Beschäftigung mit den zu allen Zeiten eng verwobenen Beziehungen zwischen den Staaten Südosteuropas und der steirischen Landeshauptstadt bin ich dabei auf ein Detail gestoßen, dass mir überaus bemerkenswert erschien: Anhand von historischen Dokumenten habe ich festgestellt, dass der Nobelpreisträger Ivo Andrić, der im Jahre 1924 in Graz das Studium der Slawistik und Philosophie abschloss, in seinen Jahren als Student im Haus Merangasse 24, 1. Stock, wohnhaft war.

In den späten 1920er Jahren sollte Andrić im diplomatischen Dienste, nämlich als Vizekonsul des damaligen Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen, nochmals nach Graz zurückkehren. Nach Beendigung seiner diplomatischen Aktivitäten widmete sich Ivo Andrić der Literatur, wobei dieses sein Schaffen mit der Verleihung des Literatur-Nobelpreises in erster Linie für seinen Roman „Die Brücke über die Drina“ im Jahre 1961 seinen Höhepunkt fand.

Nach Rücksprachen mit VertreterInnen der Grazer Stadtregierung betreffend den Graz-Aufenthalt dieser bedeutenden und allseits respektierten Persönlichkeit wurde schließlich die Erkenntnis gewonnen, dass die Stadt Graz an keinem öffentlichen Ort des Lebens und Wirkens Ivo Andrićs gedenkt. Ich habe dies zum Anlass genommen, um beim Bürgermeister persönlich den Wunsch zu deponieren, ein Zeichen der Erinnerung an diesen Nobelpreisträger zu errichten, wobei mir das Anbringen einer Gedenktafel am Haus Merangasse 24 als würdigstes und geeignetstes Symbol erschien. Mittlerweile hat auch der Bürgermeister der Stadt Graz dieser Idee seine Unterstützung zugesagt und mich zur Abklärung der weiteren Vorgangsweise an Sie, sehr geehrter Herr Ing. Teussel, als Hausbesitzer verwiesen.

Meine konkrete Frage an Sie würde nun lauten, ob Sie sich prinzipiell mit dem Vorhaben einverstanden erklären könnten, der Errichtung einer Gedenktafel für Ivo Andrić an Ihrem Haus in der Merangasse 24 zuzustimmen? Dazu sei angemerkt, dass die Wahl des Textes und die Kosten für die Anfertigung der Tafel der Stadt Graz und meiner Person obliegen würden, wobei ich Sie selbstverständlich über all diese Arbeitsschritte laufend informieren würde.

Abschließend möchte ich Sie ersuchen, mir Ihre diesbezügliche Meinung mitzuteilen und Ihre – sei es positive oder negative – Entscheidung in dieser Angelegenheit zu übermitteln.

Mit freundlichen Grüßen Branko Tošović

ga posjetimo i da mu sve objasnimo, sa čine se složio. Verner Teussel nas je ljubazno primio, pokazao kuću, veliko dvorište, artitektonski plan zgrade koji se više puta mijenjao. U pismenoj saglasnosti pristao je 6. avgusta 2009. da se ploča postavi na njegovoj zgradi, ali je tražio da se ne spominje ni Andrićevo porijeklo, ni Andrićeva nacionalna pripadnost. Takođe nije prihvatio da stoji dvojezičan natpis tipa *In diesem Haus wohnte Nobelpreisträger Ivo Andrić (1892–1975) in den Jahren 1923–1924. – U ovoj kući je od 1923. do 1924. stanovao nobelovac Ivo Andrić (1892–1975)*.¹³ Sa ovom pozicijom upoznao sam Zadužbinu I. Andrića, kao nosioca piščevih autorskih prava, koja je, uz izvjesno oklijevanje, prihvatila oba prijedloga vlasnika stana.¹⁴ Konačni tekst je glasio: *In diesem Haus wohnte in den Jahren seines Studiums an der Karl-Franzens-Universität Graz von 1923 bis 1924 der Literatur-Nobelpreisträger Ivo Andrić (Travnik 1892 – Belgrad 1975)*, u prevodu *U ovoj kući stanovao je od 1923. do 1924. godine tokom svoga studija na Univerzitetu 'Karl Franc' u Gracu dobitnik Nobelove nagrade za književnost Ivo Andrić (Travnik 1892 – Beograd 1975)*. Na taj način su bile otklonjene sve formalne prepreke za postavljanje spomen-ploče. Ali time nije sve bilo završeno. Koji dan prije otkrivanja ploče saznao sam da je ona već montirana pa sam otišao sam da pogledam. Iznenadio sam se kada sam vidio da je postavljena prilično visoko tako da se tekst teško čitao. Pošto nisam bio zadovoljan, uputio sam 6. oktobra 2008. godine gradonačelniku e-

¹³Njegova saglasnost glasi: „B e t r e f f : Einverständniserklärung zur Anbringung einer Gedenktafel für den Nobelpreisträger Ivo Andrić am Haus Merangasse 24, Graz

Sehr geehrte Herren, Durch meine Unterschrift erkläre ich, Ing. Werner Teussel, mein Einverständnis zur Anbringung einer aus Stein gefertigten Gedenktafel für den Nobelpreisträger Ivo Andrić am Hause Merangasse 24 in 8010 Graz, das sich in meinem Besitz befindet. Der Tafeltext wird in einer Absprache zwischen der Stadt Graz und der Ivo-Andrić-Stiftung in Belgrad als Inhaber der Autorenrechte festgelegt und beinhaltet auf meinen Wunsch hin keine nationale Zuordnung der Person von Ivo Andrić. Mit freundlichen Grüßen Ing. Werner Teussel“

Prevod: P r e d m e t : Saglasnost za postavljanje spomen-ploče Ivu Andriću u kući koja se nalazi u ulici Merangasse 24, Graz

Poštovana gospodo! Ja, inž. Werner Teussel, potvrđujem svojim potpisom saglasnost za postavljanje kamene ploče za nobelovca Iva Andrića u kući smještenoj u Merangasse 24, Grac, koja se nalazi u mome vlasništvu. Tekst na ploči biće utvrđen u dogovoru između Skupštine Graca i Zadužbine Ive Andrića kao nosioca autorskih prava i on ne treba da ukazuje na bilo kakvu ličnu nacionalnu pripadnost Iva Andriće. Jezik teksta na ploči mora biti samo njemački. Srdačan pozdrav! Inž. Werner Teussel“

¹⁴ „[...] saglasni smo sa predloženim tekstom za spomen-ploču koja će biti postavljena na kući u kojoj je Andrić živeo u Gracu od 1923-1924. godine“ (e-mail od 5. septembra 2008).

mail i zamolio da se spomen-ploča spusti malo niže.¹⁵ Odgovorio mi je Peter Grabensberger i saopštio da to nije moguće, jer je vlasnik u konsultacijama sa arhitektom izabrao visinu te se to mora respektovati.¹⁶ Bio sam nemoćan pa mi

¹⁵ „Sehr geehrter Herr Bürgermeister! Sehr geehrte Damen und Herren! Der Besitzer des Hauses Merangasse 24, Herr Ing. Werner Teussel, teilte Ende letzter Woche mit, dass die Gedenktafel für Ivo Andrić bereits an seinem Haus montiert worden sei. Ich habe sie mir nun angesehen und war etwas erstaunt: Sie wurde derart hoch montiert, dass es beinahe unmöglich ist, die Aufschrift zu lesen. Dazu sind auch die Buchstaben ziemlich klein. Ich nahm einen Fotoapparat, hielt ihn über mich (bei meiner Größe von 1,82), und auf dem erhaltenen Bild konnte ich den Text kaum lesen. D. h. auch in dieser Position, höher als die menschliche Größe, kann man den Text nur schwer entziffern. Auf dem Bild unten sehen Sie, wie die Tafel aus ungefähr zwei Metern Höhe aufgenommen aussieht.

Ich möchte hinzufügen, dass sich die Andrić-Gedenktafel hinsichtlich ihrer Lesbarkeit deutlich von der einige Meter weiter links befindlichen Gedenktafel unterscheidet (auf dieser sind die Buchstaben größer, und sie wurde in Augenhöhe montiert).

Angesichts dessen, dass die Enthüllung der Tafel am Donnerstag stattfindet, bitte ich Sie, schnell etwas zu unternehmen. Weil die Schriftgröße nun wahrscheinlich kaum mehr geändert werden kann, besteht die einzig reale Möglichkeit darin, die Tafel soweit abzusenken, dass der Text normal und ohne Anstrengung gelesen werden kann.

Meiner Meinung nach ist es völlig unlogisch und kontraproduktiv, eine Gedenktafel so zu montieren, dass ihr Text kaum erahnt werden kann. In die Realisierung all dessen wurde genügend Arbeit, Zeit und Geld investiert, und es wäre wirklich schade, wenn das Endprodukt seinen Sinn nicht erfüllt.

Ich möchte daran erinnern, dass bei der Enthüllung der Tafel auch Vertreter der Ivo-Andrić-Stiftung zugegen sein werden, die die Erlaubnis zur Anbringung der Tafel erteilten. Und weil ich annehme, dass auch sie mit dem, was sie sehen werden, nicht zufrieden sein werden, wäre es gut, bereits jetzt Unannehmlichkeiten mit dem Inhaber der Autorenrechte von Ivo Andrić aus dem Weg zu gehen.

In dieser Situation, die rasches Reagieren erfordert, kann ich nur eines vorschlagen: die Tafel abzusenken und bis zur Enthüllung am 9. Oktober um 9.00 Uhr zu verhüllen.

Abschließend möchte ich mein Bedauern zum Ausdruck bringen, dass bei der Anfertigung der Buchstaben (insbesondere von deren Größe) und der Montage der Gedenktafel an der Fassade niemand mit mir, als Initiator dieser Idee, in Kontakt getreten ist. Mit freundlichen Grüßen Branko Tošović“

¹⁶ „Sehr geehrter Herr Universitätsprofessor, Sie selbst haben im Zusammenhang mit der Gedenktafel auf dem Haus Merangasse 24 von Anfang an verfolgt, dass alle, die an dieser Würdigung interessiert und beteiligt waren und sind, letztlich konkret vom Willen und Nichtwillen des Hauseigentümers Merangasse 24 abhängig sind. Ich erinnere daran, dass Sie auf Ihr Schreiben hin zuerst nicht einmal eine Antwort bekommen haben.

je jedino preostalo da istoga dana informišem Zadužbinu I. Andrića o tome i da sugerišem da se tokom simpozijuma, na kome će biti otkrivena ploča, njeni predstavnici ocijene poziciju i, eventualno, reaguju.¹⁷

Herr Mag. Bernd Liebl hat sich als Referent des zuständigen Kulturamtes sehr intensiv eingebracht, der tatsächliche Ort des Affichierens wurde aber ausschließlich von Herrn Ing. Werner Teussel bestimmt, ihm gehört das Haus und damit auch die Außenwand, auf der die Tafel befestigt ist. Er hat vor den Mitarbeitern der Firma und vor Herrn Mag. Liebl jeden Millimeter der tatsächlichen Ausrichtung vorgegeben. Eine der Befürchtungen des Hauseigentümers war auch, dass die Tafel, sollte sie aus seiner Sicht zu niedrig hängen, einem Vandalenakt ausgeliefert sein könnte. Ich wiederhole nochmals: Wir mussten dies akzeptieren.

Ich ersuche Sie daher sehr eindringlich, dem Kulturamt als der umsetzenden Abteilung diesen positiven Gestaltungswillen zuzugestehen. Wir haben auch über diese Zuständigkeit hinaus sehr, sehr gerne dazu beigetragen, bei der Aufstellung der Büste im Universitätsbereich beratend zur Verfügung zu stehen. Herr Mag. Bernd Liebl hat sich auch dort bei der Gestaltung des Sockels fachlich eingebracht, obwohl wir nicht als Auftraggeber verantwortlich waren. Herr Mag. Arno Wonisch, der persönlich anwesend war, wird sicher bezeugen können, wie weit diese Vermittlungstätigkeit gegangen ist.

Da Sie gerade bei der Gedenktafel auf dem Haus Merangasse 24 erneut Herrn Bürgermeister alleine kontaktiert haben, erinnere ich nochmals daran, dass der Kulturreferent der Stadtregierung, Herr Stadtrat Dr. Wolfgang Riedler, es war, der veranlasst hatte, in dem ihm überantworteten Budget die Kosten für diese Ehrentafel abzudecken. Ich leite daher diese Korrespondenz auch an ihn weiter.

Zusammenfassend hoffe ich doch mit dem Kulturamt bewiesen zu haben - und ich erinnere hier weiters an die Abwicklung der von Frau Stadträtin Maga Eva.-Maria Fluch genehmigten Publikationsförderung -, dass wir uns redlich und bestmöglich bemüht haben, zum Gedenken an den großen Nobelpreisträger in Graz beigezutragen. Möge das Gesamte und nicht ein von uns allen so nicht gewolltes, aber nicht vermeidbares Detail im Rückblick gesehen werden.

Die Tafel selbst mit ihrer Schrift zeugt ganz sicher von guter Handwerkskunst. Sie wurde den Bestimmungen des Platzangebotes am Hause entsprechend konzipiert, d.h. sie hat sehr bewusst eine Größe von 50 x 90 cm. Die gewählten Maße stimmen mit dem Gesamtbild hin zum Hauseingang und dem Fenster überein.

Mit freundlichen Grüßen für den Stadtsenat: Dr. Peter Grabensberger (Abteilungsvorstand) Stadt Graz Kulturamt [...]"

¹⁷ „Poštovani profesore Palavestra! Poštovani gospodine Dragojloviću! Želio bih Vas obavijestiti da je spomen-ploča Ivu Andriću prije tri dana postavljena na zgradi u kojoj je on stanovao. Međutim, nisam zadovoljan njenom pozicijom jer je suviše visoko postavljena pa se tekst može vrlo teško čitati. Stoga sam jutros (6. 10. 2008) uputio gradonačelniku Graca i odgovornim licima iz Skupštine Graca e-mail sa molbom da se ploča spusti nešto niže kako bi se moglo normalno čitati. Na žalost, dobio sam odgovor u kome se, između ostalog, ističe da je o tome vlasnik kuće odlučivao i da Skupština

Na 106. rođendan Iva Andrića (9. oktobra 2008. godine) otkrivena je spomen-ploča ploča na zgradi u kojoj je Andrić stanovao (Merangasse 24, prvi sprat) uz prisustvo gradonačelnika Graca Sigfrida Nagla (Siegfried Nagl), rektora Alfreda Gučelhofera (Gutschelhofer), rukovodioca Odjeljenja za kulturu Skupštine Grada (koji je izdvojio finansijska sredstva za postavljanje ploče) Wolfganga Ridlera (Wolfgang Riedler), predstavnika pokrajinske vlasti, profesora univerziteta, saradnika Generalnog Konzulata Republike Srbije, privrednika, kulturnih radnika i studenata.

Sl. 4. Graz, 9. 10. 2008: otkrivanje spomen-ploče u Merangasse 24. S lijeva nadesno: Siegfried Nagl (gradonačelnik), Sonja Asanović Todorović (konzulica), Wolfgang Ridler (rukovodilac Odjela za kulturu Skupštine grada), Branko Tošović, Alfred Gutschelhofer (rektor)

5. Druga inicijativa na samome početku Projekta odnosila se na postavljanje biste Iva Andrića u prijestonici Štajerske, što je već izvjesno vrijeme pokušavao da realizuje Generalni konzulata Srbije u Gracu (odnosno njegov posljednjeg konzul Sonja Asanović-Todorović), a što je ostvareno u saradnji sa članovima Instituta za slavistiku Arnom Wonischem i Brankom Tošovićem. Od strane

grada ne može ništa da preduzme. Molim Vas da sve ovo uzmete u obzir i da, ako budete smatrali svrsishodnim, zauzmete odgovarajuću poziciju. Možda bi najbolje da prof. Vučković i gospođa Đukić Perišić, koji će biti na Simpozijumu posvećenom I. Andriću 9. i 10. oktobra 2008, sami/lično ocijene da li ploča odgovara kriterijima i zahtjevima Zadužbine pa da se tek nakon njihovog povratka u Beograd, ukoliko bude neophodno, reaguje. Srdačan pozdrav! Branko Tošović“. Napomena: u ovome e-mailu i nekim drugim stavljeni su dijakritički znaci za slova č, ć, ž, š, koji su u elektronskoj pošti izostavljeni (takođe su popravljene manje štamparske greške).

Univerziteta, Konzulata i Andrićeve Zadužbine prihvaćen je moj prijedlog da se bista postavi ispred zgrade u kojoj se nalazi Institut za slavistiku (Merangasse 70), jer je Ivo Andrić na Univerzitetu „Karl Franc“ 1924. godine odbranio doktorsku disertaciju, a jedno od nastavnih i istraživačkih težišta Univerziteta je jugoistočna Evropa. Bista je otkrivena 10. oktobra 2008. To je učinio prorektor Univerziteta za međunarodnu saradnju prof. dr Roberta Majerhofer (Maierhofer) uz prisustvo predstavnika vlasti Štajerske, Graca, Univerziteta i Generalnog konzulata Srbije. Autor biste je Dragan Nikolić iz Beograda (poprsje je nastalo 1989. godine). Ona je dobijena od Skupštine Beograda, posredstvom Zadužbine I. Andrića.

U poslovima oko biste bilo je manje problema nego sa spomen-pločom, jer je značajan dio posla i obaveza preuzela na sebe konzulica Sonja Asanović Todorović (posebno u dogovaranju sa rektoratom). Na tu aktivnost negativno se odrazila odluka Vlade Srbije iz juna 2008. godine da se zatvori generalni konzulat Republike Srbije u Gracu, što je nešto kasnije i učinjeno. Time su svi poslovi oko postavljanja biste pali na Arna Wonischa i mene. Bista teška oko 80 kilograma prebačena je iz Konzulata u moj kabinet, gdje je ostala sve do otvaranja 10. oktobra 2008. Najviše vremena utrošeno je na usaglašavanje teksta na postamentu. Zbog toga smo Arno Wonisch i ja imali čitav juli, avgust i septembar intenzivnu e-mail prepisku, usmene kontakte i telefonske razgovore. Prvo su prorektor za međunarodnu saradnju Roberta Majerhofer (Maierhofer) i konzul Sonja Asanović-Todorović sastavile probnu verziju, koja je zatim upućena Zadužbini I. Andrića i određenim strukturama na Univerzitetu u Gracu. Zadužbina je predlagala da stoji *srpski pisac Ivo Andrić*, kako je pisalo u nacrtu teksta, dok je sa austrijske strane smatrano da to ne treba da piše (takav stav zauzeo je i Institut za slavistiku na sastanku na kome nisam prisustvovao niti se bilo ko iz Instituta sa mnom prije ili poslije o tome konsultovao). Nakon obavljenih konsultacija Rektorat je poslao Zadužbini novu verziju. Najzad, Zadužbina je 5. septembra 2008. godine saopštila putem e-maila da je saglasna sa ponuđenim tekstom¹⁸ pa sam o tome odmah informisao prorektora za međunarodnu saradnju.¹⁹

¹⁸ „Poštovani gospodine Tošoviću, saglasni smo da se ispod biste Ive Andrića ureže tekst koji je naveden u pismu prof. Roberte Maierhofer od 6. avgusta 2008. godine [...] Primite srdačne pozdrave. Dragan Dragojlović, upravnik“.

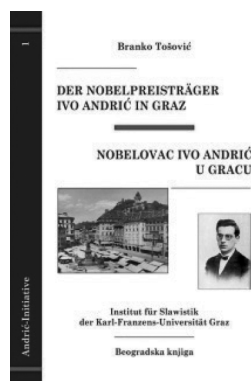
¹⁹ „Sehr geehrte Frau Vizerektorin Maierhofer, sehr geehrte Frau Doktor Leutloff, ich habe eben nach einem zuvor geführten Telefongespräch mit Herrn Dragan Dragojlovic, Vorsitzender der Ivo-Andrić-Stiftung in Belgrad, ein E-Mail erhalten (Übersetzung und Originaltext siehe ganz unten), in dem er im Namen der Stiftung sein Einverständnis für den Büstentext schriftlich zum Ausdruck bringt. Vor zwei Minuten haben Sie eine Kopie meines Antwort- und Dankesmails an die Andrić-Stiftung erhalten. Es handelt sich dabei um folgenden Text für die Vorder- und Rückseite der Büste (ent-

Sl. 5. Otkrivanje Andrićeve biste ispred Instituta za slavistiku 10. oktobra 2008. Slijeva nadesno: Branko Tošović, Arno Wonisch, Sonja Asanović-Todorivić (konzulica), Roberta Maierhofer (prorektorica)

6. Početkom oktobra 2008. objavljena je knjiga NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU (Tošović 2008). U njoj je detaljno predstavljen boravak I. Andrića u Gracu od januara 1923. do oktobra 1924. godine. U knjizi se nalaze Andrićevi tekstovi nastali ili prvu put objavljeni u to vrijeme i to paralelno u originalu i prevodu. Knjiga je podijeljena na sljedeće tematske cjeline: Ivo Andrić u Gracu, Andrićevi naučni radovi, Andrićeva književna djela, Andrićevi publicistički tekstovi, Andrićeva prepiska. Slijede izvodi iz doktorskih radova o Ivu Andriću odbranijenih na Univerzitetu „Karl Franc“ u Gracu. Na kraju se daje popis prevođa Andrićevih tekstova na njemački jezik, a takođe bio- i bibliografski podaci. Svi tekstovi su upareni u dvije jezičke verzije, tako da se može pratiti odnos originalne i prevedene riječi, što će predstavljati koristan materijal kako za kontrastivna istraživanja tako i za edukaciju. Radi prikupljanja građe za knjigu i druge dijelove projekta „Andrić-Initiative“ autor knjige boravio je u nizu biblioteka, arhiva, tražio materijal u muzejima, antikvarnicama i prodavnicama Graca, Beograda, Mostara, Sarajeva, Zagreba, Skopja, Maribora. Dio materijala našao je u Odjelu za posebna izdanja Biblioteke Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu, Arhivu grada Graca, Zadužbini Iva Andrića u Beogradu, Muzeju Iva Andrića u Beogradu, Muzeju književnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Zemaljskom muzeju u Sarajevu, Muzeju Sarajeva, Arhivu grada Sarajeva i Prvoj gimnaziji u Sarajevu. Skupština Graca je finansijski podržala pripremu i izdavanje ove publikacije.

spricht exakt Ihrem Vorschlag aus dem Brief vom 6. August 2008) – Vorderseite: *Ivo Andrić (Travnik 1892, Belgrad 1975), Schriftsteller und Literaturnobelpreisträger, der am 13. Juni 1924 an der Karl-Franzens-Universität Graz promovierte*, Rückseite: *Die Aufstellung der Büste wurde vom Generalkonsulat der Republik Serbien in Zusammenarbeit mit der Karl-Franzens-Universität und der Stadt Graz initiiert*. Mit freundlichen Grüßen Branko Tosovic“

Sl. 6. Naslovna strana knjige NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU (Tošović 2008)

Knjiga je predstavljena **(1)** u Beogradu 15. decembra 2008 u prostorijama Prosvetne zajednice Srbije (nastupili su Darko Tanasković, Miloš Jevtić i autor), **(2)** na Univerzitetu u Banjaluci 6. aprila 2009 (učestvovali su Branko Milanović, Mirjana Vlajisavljević, Arno Wonisch i autor) i **(3)** na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru 9. aprila 2009 (dekan Fakulteta humanističkih nauka Ibrahim Kajan je otvorio promociju, a zatim su govorili Arno Wonisch i autor). Što se tiče predstavljanja u Mostaru, u tome je bilo i male simbolike jer je septembra 1973. godine Andriću dodijeljena Zlatna plaketa toga grada, a malo dalje, u Počitelju, dobio je povelju Umjetničke kolonije.²⁰

Sl. 7. Promocija u Beogradu 15. 12. 2008. Slijeva nadesno: Miloš Jevtić, Branko Tošović, Darko Tanasković

²⁰ U razgovorima prije putovanja o tome da se prezentacija knjige NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU održi i na Filozofskom fakultetu u Sarajevu rečeno je da Andrić nije na njemu poželjan (dakle, u gradu Andrićeve mladosti, u gradu o kome je nobelovac tako lijepo pisao, u kome se nalazi original romana NA DRINI ČUPRIJA i u kome je nekad nobelovac dočekivan kao predsjednik države).

Promocija u Banjaluci održana je pod utiskom prve vijesti koje smo pročitali kada smo ušli u Bosnu i Hercegovinu 6. aprila. Na naslovnoj strani GLASA SRPSKE, koji izlazi u Banjaluci, stajalo je *Nobelovac Ivo Andrić proglašen četničkim ideologom*, a na četvrtoj je pisalo: *U hutbi (molitvi) koja je u petak održana u džamiji Kralja Fahda u Sarajevu hatib Nezim Halilović Muderris nazvao je nobelovca Ivu Andrića četničkim ideologom [...]*.

7. Nakon promocije u Banjaluci Arno Wonisch i Branko Tošović posjetili smo 7. aprila spomen-muzej Iva Andrića u Travniku i sa direktorom Enesom Škrgom razgovarali o međusobnoj saradnji. Sutradan smo boravili u Sarajevu i u Arhivu grada upoznali se sa dokumentacijom o boravku Iva Andrića u ovom gradu tokom njegovog školovanja.

8. Za vrijeme boravka u Sarajevu izbile su na vidjelo dvije stvari. Prvo, u Muzeju Mlade Bosne, koji je preimenovan u Muzej Sarajeva nema više ni slike Iva Andrića niti pomena o njegovoj povezanosti sa tom organizacijom (predstavljanje atentata i Mlade Bosne sada se potpuno novo u odnosu na ono do 1992. godine). Drugo, otišao sam na trg ispred Svjetlosti (koji sada nosi ime Alije Izedbegovića) da slikam Andrićevu bistu za sajt projekta „Andrić-Initiative“. Na veliko iznenađenje ona je bila gotovo potpuno zaklonjena kućicom u obliku bijele kocke. Sa lijeve strane stajale su dvije tezge na kojima je pisalo *Kanton Sarajevo: Ministarstvo za okoliš...* Pošto sam ovo smatrao kulturnim skandalom, uputio sam pismo ministru za nauku i kulturu Sarajevskog Kantona Safetu Kešu i gradonačelniku Aliji Behmenu, u kome sam zamolio da se nešto preduzme kako bi bio omogućen nesmetan prilaz Andrićevoj bisti. Tekst glasi:

O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović
Karl-Franzens-Universität Graz
Institut für Slawistik
Merangasse 70
A-8010 Graz
Tel. +43 316/380 25 22
Fax +43 316/380 9773
branko.tosovic@uni-graz.at
http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/

Grac, 18. april 2009. godine

Gradonačelniku grada Sarajeva prof. dr Alija Behmen
grad@sarajevo.ba
Ministru za obrazovanje, nauku i kulturu Kantona Sarajeva mr Safetu Kešu
safet.keso@ks.gov.ba

Poštovani gospodine gradonačelnice!

Poštovani gospodine ministre!

Obraćam Vam se kao rukovodilac međunarodnog projekta „Andrić Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu“ (2007-2015).

U okviru ovogodišnjih aktivnosti na projektu posjetio sam od 6. do 10. aprila 2009. godine, zajedno sa kolegom Arnom Wonischem iz Instituta za slavistiku (koji takođe radi na Projektu), neka mjesta u BiH vezana za život i rad Iva Andrića (Travnik, Sarajevo, Mostar). U isto vrijeme na Univerzitetu u Banjaluci i Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru održana je i promocija moje knjige „Nobelovac Ivo Andrić u Gracu“ (Grac, 2008, 634 str.). Tokom boravka u Sarajevu poklonio sam ovu publikaciju Muzeju književnosti BiH, u kome sam prošle godine prikupljao građu, i Arhiv Sarajeva, koji mi je stavio na raspolaganje dokumentaciju vezanu za Andrićevo školovanje. Boraveći u Sarajevu takođe sam imao kontakte sa učesnicima simpozijuma „Andrićev grački opus“, koji će se održati u Gracu 9. i 10. oktobra 2009.

Sve ove prijatne i veoma korisne susrete pomutila je jedna stvar zbog koje Vam se na ovaj način obraćam. Naime, boraveći u Sarajevu, otišao sam na trg ispred Svjetlosti da slikam Andrićevo bistu za sajt projekta „Andrić Initiative“ (http://www-gewi.kfuni-graz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Projekte/Andric_Initiative/Andric_Initiative_Index.htm). Nemalo sam se iznenadio kada sam vidio da je ona gotovo potpuno zaklonjena kućicom u obliku bijele kocke.

Osim toga, s lijeve strane stajale su toga dana tezge na kojima je pisalo „Kanton Sarajevo: Ministarstvo za okoliš...“ i koje su s lijeve strane takođe blokirale pogled na bistu.

*Na fiksiranom bloku nalazi se natpis: **Pred Vama su 2 m³ leda, zaštićenog termoizolacijom po strogom standardu pasivne kuće.***

*Slijedi pitanje: **Koliko će leda ostati?***

*Preciznije: **Koliko će leda ostati do 09. 06. 2009. kada će se ukloniti termoizolacija oko ledene kocke?***

Iz onoga što piše na zabetoniranoj kocki stoji da se radi o reklami termoizolacione fasade koja bi trebalo sve do juna da štiti led od topljenja.

Napravio sam više fotografija ove čudne kombinacije biste i reklamnog objekta i stavio slike na sajt Projekta „Andrić Initiative“ pa ih i vi možete pogledati na linku:

http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Gallery/main.php?g2_itemId=2439

Koji stotinjak metara dalje nalazi se (u Muzeju književnosti BiH) original romana „Na Drini ćuprija“ i nalivpero koje je Andrić poklonio. Iza ovog dijela dolazi prostor koji je pisac tako lijepo opisao i koji predstavlja simbol međuetničke i vjerske tolerancije stanovnika Sarajeva: džamija, katedrala, crkva i sinagoga. A svega pedesetak metara prema Miljacki stoji Prva gimnazija, koju je Andrić pohađao od 1903. do 1911. Malo dalje leži staro muslimansko groblje, koje je Andrić biranim i upečatljivim riječima odslikao.

Smatram da zaklanjane reklamnom kockom biste najpoznatijeg pisca sa područja bivše Jugoslavije nije primjereno ni činjenici da je značajan dio Nobelove nagrade Andrić poklonio Bibliotečkom fondu BiH. Mislim da ovo ne zaslužuje pisac koji je uvijek rado dolazio u Sarajevu (odsjedajući tu malo dalje, u jednoj te istoj sobi hotela Evrope) i za koje je izrekao onu čuvenu misao: da to je grad u pravom smislu riječi.

Ovakav odnos ne bi bio primjeren ni da se reklamni blok pojavio ispred biste Maka Dizdara, Skendera Kulenovića, Meše Selimovića..., koje se nalaze tu blizu.

Pošto ovo smatram kulturnim skandalom, obraćam Vam se sa molbom da inicirate ili preduzmete mjere kojima bi bio pristup bisti nobelovca ponovo omogućen i ona bila dostupna svima onima koje žele da je pogledaju ili da joj pridu.

Kopija ovog pisma upućena je svim učesnicima na projektu „Andrić Initiative“.

Srdačan pozdrav!

Branko Tošović

Nažalost, nikad nisam dobio odgovor od ministra. Umjesto gradonačelnika napisao mi je e-mail 29. aprila 2009. godine savjetnik gradonačelnika za infor-

misanje Emir Suljagić.²¹ Nisam bio sasvim zadovoljan onim što sam pročitao pa sam istog dana odgovorio.²² Na to je gosp. Suljagić reagovao 4. maja 2009. godine.²³ Ova kraća prepiska završena je mojim odgovorom istog dana.²⁴ Kada sam

²¹ „Poštovani gospodine Tošoviću, u vezi s pismom koje ste nam uputili putem e-maila želim Vas obavjestiti da Trg Oslobođenja-Alija Izebegović nije u nadležnosti Grada Sarajeva, te da Gradska uprava ne izdaje odobrenja za korištenje javnih površina. Gradska uprava će se obratiti nadležnoj općini, u ovom slučaju Stari Grad i ukazati na nepriličnu instalaciju postavljenu pred bistu Ive Andrića. To je nažalost sve što u ovom trenutku možemo učiniti zbog izrazito ograničenih ovlasti. S poštovanjem, Emir Suljagić“

²² „Poštovani gradonačelnike! Hvala na (posrednom) odgovoru. Nisam očekivao samo formalno reagovanje (prosljeđivanje moga pisma Opštini Centar), nego suštinsko, jer sam smatrao da se ne radi isključivo o običnoj (administrativnoj) kompetenciji i/li ograničenju ovlasti u formi (ne)odobravanja nečeg, već o stvarima bitnim za reputaciju čitavog grada. Nije logično da samo opština odgovara za ono što je od šireg gradskog interesa. U ovom slučaju radi se o bisti čuvenog pisca, još i Nobelovca, kojoj je (koliko sam mogao vidjeti i procijeniti) svjesno onemogućen pristup zabetoniranim blokom. Smatram da ni u jednom gradu, a pogotovo prijestonici kakvo je Sarajevo, ne bi trebalo lediti poglede pis(a)ca reklamnim santama. Srdačan pozdrav! Branko Tošović“.

²³ „Poštovani gospodine Tošoviću, prije svega i tek radi zapisnika, instalacija u kojoj je riječ, a koja uistinu vrijeda (iako ne samo) oči je u nadležnosti Općine Stari Grad. I dok se i Gradonačelnik (a ako to nešto znači i ja osobno) slaže s Vama, bojim se da su Gradu ruke u tom smislu vezane. Kao što sam naveo i u ranijem pismu, ovlasti Grada Sarajeva su osnivanjem Kantona Sarajevo i cijelog niza odluka usvojenih još prije više od deset godina svedene na minimum, a instituciji Grada dodijeljena tek reprezentativna uloga. O nelogičnostima u političkom ustroju ne samo države BiH, nego i Federacije i Kantona vjerovatno ne vrijedi trošiti riječi. Ova gradska vlast je spremna podnijeti odgovornost u okviru ovlasti koje ima, ali ne možemo biti odgovorni za stvari na koje možemo uticati onoliko koliko – da sada budem banalan – i Vi. U svakom slučaju, ja ću gradonačelniku Behmenu predočiti našu prepisku i siguran sam da će on iskoristiti ako ništa drugo, autoritet koji ima – a to je sve što mu je na raspolaganju – da se založi da se slične stvari barem ne dešavaju u budućnosti. Iskreno, Emir Suljagić“.

²⁴ „Poštovani kolega Suljagiću! Hvala na brzom odgovoru. Meni je potpuno razumljivo sve ovo o čemu pišete, ali smatram da bi trebalo da se u javnosti čuje mišljenje i onih koji (formalno) ne odlučuju, prije svega Gradske uprave, odnosno gradonačelnika. Sada se ovo dešava sa Andrićem (Andrićevom bistom), a sljedeći put to može biti i neko drugi. Sarajevo je u svijetu poznati grad te mu ovakve stvari nisu potrebne niti mu idu u prilog, pogotovo u kontekstu priključivanja BiH Evropskoj Uniji. Turistička sezona je već počela i, vjerovatno, bi neki od posjetilaca rado htjeli pogledati biste poznatih pisaca BiH na trgu ispred Svjetlosti. A onaj najpoznatiji od njih je skriven pola metra ili metar iza neke reklame. Kako to stranci (između ostalog) mogu protumačiti? Sarajevo je dovoljno velik grad da se za takvo oglašavanje nađe pogodnije mjesto, mjesto koje neće narušavati dostojanstvo umrlog umjetnika. I još nešto: sve ovo Vam pišem i zbog toga što sam najveći dio života i rada proveo u gradu na Miljacki, što sam na više načina

sljedeći put doputovao u Sarajevo, pristup Andrićevoj bisti bio je slobodan za građane Sarajeva, mnogobrojne turiste i goste grada.

Sl. 8. Andrićevo bista ispred Svjetlosti 18. 6. 2010.

9. Od aktivnosti u 2009. godini treba spomenuti posjetu Arna Wonischa i Branka Tošovića 28. maja mariborskom zatvorskom prostoru, u kome je Andrić tamnovao od 1914. do marta 1915. godine. Pošto smo željeli da dobijemo na uvid dokumente koji se odnose na njegovo zatočeništvo u to vrijeme, obratili smo se 12. maja 2009. godine Pokrajinskom arhivu Maribor sa molbom da ih pogledamo. Odgovorili su 13. maja da oni ništa nemaju niti znaju u kojoj je ćeliji Andrić bio zatočen pa su nas uputili na Republički arhiv u Ljubljani.²⁵ Međutim, i od republičkog arhiva dobili smo odgovor da ne raspolažu traženim do-

vezan za njega te što (i iz tog razloga) ne mogu biti ravnodušan u vezi sa ovim kulturnim skandalom. Srdačan pozdrav! Branko Tošović“

²⁵ Kopajući po arhivama, muzejima i knjigama, ipak smo našli odgovor i to kod Miroslava Karaulca, koji piše: „Prvih meseci tamnice Andrić je ležao u ćelijama 114 i 115 a kasnije u ćelijama 89 i 90“ (Karaulac 1980: 74). Samu zatvor ovako opisuje: „Marburška tamnica – trospratni kameni masiv u pet zvezdastih krila, bila je za ono vreme zadnja reč austrougarskog standarda tamnovanja. Iako sazidana 1889, ona će i u kasnijim decenijama ostati najviši domet tamničke urbanistike (istina, u toj oblasti i ne postoji neka žurba za preticanjem).

U velikim ćelijama koje su primale 8–10 zatvorenika bile su izmešane napredne učiteljice i prostitutke, neoprezni izletnici, apaši, doktori nauka, džeparoši i ratoborni župnici – ceo uskomešani deo – sam talas i pena jednog vremena.

U sredenijim prilikama tamnica je mogla da primi oko 800 zatvorenika, ali u ovim metežnim danima broj je bio znatno veći. Namenjena prvobitno izdržavanju dugoročnih kazni – i tamnica je promenila namenu, pa je u tim prvim mesecima rata bila više prolaznog tipa, zatvorenici su ovde tek čekali istragu na putu do nekih manje prometnih tamnica“ (Karaulac 1980: 71–72).

kumentima.²⁶ U drugom e-mailu istog dana savjetovali su da se obratimo Arhivu Republike Slovenije, što smo odmah i učinili. Odgovorili su 18. maja da se u Arhivu čuva građa iz Muške kaznionice Maribor (pod brojem AS1545), ali samo za period od 1931. do 1940.²⁷ Matarijal je sortirán po abecednom redu, postoji slovo **A**, ali dosjeja za Iva Andrića nema. Iz Arhiva Slovenije dobili smo 22. maja 2009 dodatnu informaciju o onome čime raspolažu.²⁸

²⁶ „Spoštovani gospod profesor! Naša direktorica dr. Slavica Tovšak mi je posredovala Vašo elektronsko pošto, ker sem v arhivu odgovorna za fonde s področja pravosodja Pokrajinski arhiv Maribor res hrani gradivo bivše Moške kaznilnice Maribor, ki ga je pridobil takrat, ko se je kazenski zavod iz Maribora preselil v Dob pri Mirni. Gradivo, ki je bilo v zelo slabem stanju, je danes popisano, v popisu so vsi osebni spisi kaznjencev, ki so se ohranili. Nekaj spisov se je pred predajo v arhiv raztrgalo in izgubilo, znano pa je tudi, da so za nekatere pomembne kaznjence spise že odnesli predstavniki drugih ustanov, ki so se ukvarjale z novejšo zgodovino, zlasti z zgodovino delavskega in komunističnega gibanja. Iz teh razlogov v fondu Moška kaznilnica Maribor nimamo osebnega spisa za Iva Andrića, žal pa ne razpolagamo z nobenimi pisnimi podatki o tem, kam vse je šlo gradivo iz Moške kaznilnice Maribor, preden ga je prevzel arhiv. Ob preselitvi iz Maribora je tedanje kazenski zavod odpeljal s seboj tudi glavno knjigo, v katero so vpisovali kaznjence ob prihodu v kaznilnico. Danes je za kazenski zavod v Dobu pri Mirni prisotjen Arhiv republike Slovenije. Če Vas zanima glavna knjiga kaznjencev in morebitna dokumentacija o usodi dokumentov, Vam predlagam, da se obrnete na Arhiv republike Slovenije, Jezdarska 1, Ljubljana. Če glavne knjige kaznjencev še nimajo, Vam bodo lahko svetovali, kako priti v stik s kazenskim zavodom v Dobu. Lep pozdrav Emica Ogrizek, arhivska svetovalka“

²⁷ „Spoštovani, V Arhivu Slovenije hranimo del gradiva Moške kaznilnice Maribor (AS1545) vendar le za obdobje 1931-1940. Svetujemo Vam da se za morebitne informacije o iskanem gradivu obrnete še na Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7 kjer tudi hranijo del gradiva omenjenega fonda. S spoštovanjem, Branko Radulović“

²⁸ „MINISTARSTVO ZA KULTURO, ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, 1127 Ljubljana, Zvezdarska 1, Slovenija, p.p.21, Tel.: + 386 (1) 24 14 200; fax: + 386 (1) 24 14 269; e-mail: ars@gov.si; <http://www.gov.si/ars>, Številka: 62530-131/2009/2. Datum: 22.05.2009

ZVEZA: Vaš dopis po elektronski pošti z dne 13. 5. 2009

Sporočamo Vam, da Arhiv Republike ne hrani gradiva iz katerega bi bili direktno razvidni podatki o zgoraj imenovanemu, Ivu Andriću. Pregledali smo fond SI AS 1545 Moška kaznilnica Maribor. Nekaj gradiva se hrani v naši dislocirani enoti, nekdanjem Arhivu CK ZKS na Kongresnem trgu 1 v Ljubljani, večji del pa v Arhivu RS na Zvezdarski 1. V gradivu nekdanjega Arhiva CK ZKS so samo podatki, povezani z komunisti med leti 1931 do 1939. Gradivo, ki je v Arhivu RS pa so dosjeji zapornikov, ki sodijo v časovno okvir med leti 1920 pa do 1944. Urejeni so po abecednem vrstnem redu, črke A je npr.: skoraj tri arhivske škatle vendar dosjeja Iva Andrića ni med njimi. Zgoraj navedeno gradivo in seveda tudi drugo arhivsko gradivo, ki ga hrani Arhiv RS, si lahko ogledate v čitalnici Arhiva RS na Zvezdarski 1 v Ljubljani, ki je odprta v ponedeljek, to-

Iz ove prepiske, posebno iz e-maila od 14. maja Pokrajinske arhive,²⁹ upotunili smo sliku o mariborskoj tamnici. Ona se nalazi na desnoj obali Drave. Počela je sa radom 1898. i predstavljala je najmoderniji objekat takve vrste u tadašnjoj monarhiji. Bila je napravljena u obliku zvijezde, što je odgovaralo potrebama nadzora kažnjenika. Postojao je dio za maloljetnike, što drugi zatvori nisu imali. U zatvorskom prostoru nalazila se škola, čiji je direktor bio Niko Vrabl, ugledni kulturni radnik Mariboru. Kaznionica je preseljena u Dob kraj Mirne. Tom prilikom je prebačena i glavna knjiga, u kojoj su zabilježeni dolasci kažnjenika. Arhiva je bila u vrlo lošem stanju, neki njeni dijelovi istrgnuti ili izgubljeni. Jedan broj dokumenata odnijeli su predstavnici drugih ustanova koji su se bavili novijom istorijom. Iz tih razloga ne postoje posebni spisi za Iva Andrića.

Kada smo došli da pogledamo i snimimo mariborsku mušku kaznionicu, zapazili smo da se radi na njenoj revitalizaciji i da je jedno krilo već potpuno obnovljeno te se izgled bivšeg zatvora nikako ne može prepoznati. Taj je utisak posebno pojačavao veliki tržni centar Europark, koji stoji koji metar dalje. Tako će u skorije vrijeme zatvorski prostor u kome je Ivo Andrić proveo 1914. i 1915 te napisao EX PONTO biti potpuno promijenjen. Zbog toga smo napravili više snimaka i stavili ih na web-stranicu Projekta (Projekt-www).

rek, četrtak od 8. do 15., v sredo od 8. do 16.30 in v petek od 8. do 14. ure; s tem da se mora gradivo naročiti vsaj en dan prej (osebno, pisno, lahko tudi po telefonu, faksu, ali E-mailu), pripomočkov za uporabo (npr.: popisi, sezname, vodniki, inventarji ...) pa Vam ni treba vnaprej naročati in so Vam na razpolago že ob obisku v čitalnici in lahko že takoj preverite, če se še kje nahajajo podatki, ki bi se jih dalo uporabiti pri Vaši raziskavi oziroma jih delno že sami lahko preverite tudi na <http://www.gov.si/ars>.“

²⁹ „Spoštovani gospod profesor! Moška kaznilnica Maribor še stoji. Ko je leta 1898 sprejela prve kaznjence, je veljala za najmodernejšo zgradbo za prestajanje kazni v tedanji monarhiji. Zgrajena je bila v obliki zvezde, kar je v 19. stoletju veljalo za primereno obliko zaradi nadzorovanja kaznjencev. Imala je tudi oddelek za mladoletne kaznjence, kar druge kaznilnice nekoč niso imele, in šolo. Njen ravnatelj med obema vojnama je bil Niko Vrabl, pomemben v kulturnem življenju Slovencev v Mariboru. Kaznilnica leži na desnem bregu Drave. Danes je med njo in reko umeščen trgovski center Europark. O sami kaznilnici se prav sedaj precej razpravlja o njeni revitalizaciji in obnovi, tako da verjetno ne bo celotna stavba ohranila oblike, kot jo je imela. Nekaj slik lahko najdete na internetu, če vpišete geslo kaznilnica Maribor ali Moška kaznilnica Maribor. O kaznilnici je pisal dr. France Filipič razpravo v mariborskem zgodovinskem časopisu *Studia Historica Slovenica* leta 2003 v številki 2 - 3. Ta gospod tudi sicer marsikaj ve o gradivu kaznilnice, ker ga je pregledoval, preden je prišlo v arhiv, žal brez nekaterih najbolj zanimivih spisov. lep pozdrav Emica Ogrizek.“

Sl. 9. Zatvor u Mariboru

9. U okviru projekta predviđeno je da se rezultati naučnoistraživačkog rada prezentiraju na godišnjim simpozijumima u Gracu svakog oktobra (na Andrićev rođendan). Prvi takav skup održan je 9. i 10. oktobra 2008. u Institutu za slavistiku na temu „Ivo Andrić u Gracu, Austriji i Evropi“, na kome je referate podnijelo osamnaest učesnika iz šest zemalja: Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Njemačke, Slovenije i Srbije. To su Branka Brlenić-Vujić (Osijek), Jadranka Brnčić (Zagreb), Žaneta Đukić Perišić (Beograd), Wolfgang Ajsman (Wolfgang Eismann, Grac), Miloš Jevtić (Beograd), Zvonko Kovač (Zagreb), Dušan Marinković (Zagreb), Krunoslav Pranjić (Zagreb), Dušan Rapo (Zagreb), Angela Rihter (Richter, Halle), Wolfgang Štajninger (Wolfgang Steininger, Grac), Damir Šabotić (Sarajevo), Mihailo Pantić (Beograd), Radovan Popović (Beograd), Milan Tasić (Beograd), Branko Tošović (Grac), Arno Wonisch (Grac), Radovan Vučković (Beograd). Skup je pozdravio prorektor za naučna istraživanja prof. Irmtraud Fišer (Irmtraud Fischer) i predstavnik Zadužbine Ive Andrića Žaneta Đukić Perišić. Tokom ljeta 2009. godine izašao je zbornik radova sa toga skupa IVO ANDRIĆ: GRAZ – ÖSTERREICH – EUROPA. – IVO ANDRIĆ: GRACU – AUSTRILJA – EVROPA. (Tošović 2009a). Prilozi glase:

Branka Brlenić-Vujić – Tina Varga Oswald (Osijek). ANDRIĆEVO
DUHOVNO PUTOVANJE EUROPSKIM PROSTOROM

Jadranka Brnčić (Zagreb). IVO ANDRIĆ I „PJESMA NAD PJESMAMA“

Žaneta Đukić Perišić (Beograd). IVO ANDRIĆ: PUT, PUTNIK, PUTOPIS

Wolfgang Eismann (Graz). IVO ANDRIĆ'S DISSERTATION IM KONTEXT
ZEITGENÖSSISCHER ÖSTERREICHISCHER BOSNIENBILDER

Renate Hansen-Kokoruš (Mannheim). RAUM UND PERSPEKTIVE IN IVO ANDRIĆ'S
„TRAVNIČKA HRONIKA“

Милош Јевтић (Београд). СА ИВОМ АНДРИЋЕМ

Zvonko Kovač (Zagreb). IVO ANDRIĆ KAO INTERKULTURNI PISAC

Mihajlo Pantić (Beograd). ANDRIĆEVI MALI LJUDI

Kruno Pranjić (Zagreb). ODABRANO IZ MOJE ANDRIĆIANE

Dušan Rapo (Zagreb). MIDHAT BEGIĆ I MUHSIN RIZVIĆ O IVO ANDRIĆU

Angela Richter (Halle). ANDRIĆS „ZNAKOVI PORED PUTA“: ZUM VERHÄLTNIS VON ÖFFENTLICHEM UND PRIVATEN

Damir Šabotić (Sarajevo). GRANICA, MOST I IDENTITET U ROMANU „NA DRINI ČU-PRIJA“ I. ANDRIĆA

Branko Tošović (Graz). MUSTAFA MADŽAR

Radovan Vučković (Beograd). SREDNJOEVROPSKA KOMPONENTA U NEDOVRŠENIM ANDRIĆEVIM ROMANIMA „NA SUNČANOJ STRANI“ I „OMER-PAŠA LATAS“

Arno Wonisch (Graz). Andrićev Grački opus: DISTANCA IZMEĐU JEZIKA ORIGINALA I PREVODA

Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz). ANDRIĆ INITIATIVE: IVO ANDRIĆ IM EUROPÄISCHEN KONTEXT. KONZEPTION, AKTIVITÄTEN UND ERGEBNISSE 2007–2009

Ivo Andrić. SLUČAJ MATTEOTTI – DER FALL MATTEOTTI (Prevod Arno Wonisch).

10. Od 9. do 10. oktobra 2009. održan je drugi simpozijum u Gracu na temu „Andrićev grački opus: kulturno-istorijski, književni i jezički aspekti“. Na njemu su razmotreni Andrićev naučni, književni, publicistički i drugi tekstovi napisani ili prvi put objavljeni 1923. i 1924. godine: 1. doktorska disertacija, 2. književna djela (pripovijetke i pjesme), 3. književno-publicistički radovi, 4. diplomatska i privatna prepiska.

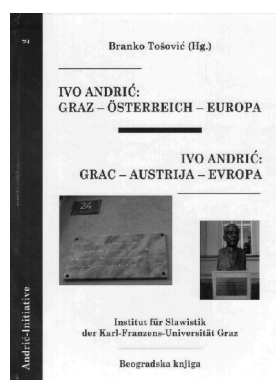
Sl. 10. Prvi simpozijum 9. 10. 2008. Slijeva nadesno: Angela Richter, Krunoslav Pranjić, Zanita Đukić-Perišić

Sl. 11. Drugi simpozijum 9. 10. 2009: učesnici pokraj Andrićeve biste

11. U septembru 2009. izašao je iz štampe zbornik referata sa 1. simpozijuma (Tošović 2009a). Zbornik sadrži referate pročitane na prvom simpozijumu „Andrić-Initiative: Ivo Andrić u Evropskom kontekstu“ (Graz, 9–10. oktobar 2009) ili specijalno pripremljene za ovu publikaciju. Autori radova su stručnjaci iz pet zemalja (Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Njemačke i Srbije) i sedam univerzitetskih centara (Beograda, Graca, Halea, Manhajma, Osijeka, Sarajeva i Zagreba). Tekstovi obuhvataju pet tematskih krugova smještenih u trougao Grac – Austrija – Evropa. U prvom se analiziraju Andrićevih književni tekstovi nastali ili prvi put objavljeni 1923. i 1924. godine te razmatraju neka

pitanja prevođenja Andrićevog gračkog opusa (1923–1924). U drugom se daje viđenje Andrićeve disertacije (odbranjene u Gracu 1924. godine) u kontekstu ondašnjih austrijskih slika o Bosni. U trećem se govori o evropskoj dimenziji Andrićevog rada i stvaralaštva: piščevo duhovno putovanje evropskim prostorom, Andrić u trouglu „put – putnik – putopis“, srednjoevropska komponenta u nedovršenim Andrićevom romanima Na sunčanoj strani i Omer-paša Latas. U četvrtom se razmatraju neka specifična pitanja: prostor i perspektiva Travičke hronike, Andrić kao interkulturalni pisac, Andrićevi mali ljudi, lična percepcija Andrića i njegovog stvaralaštva, kritičari Midhat Begić i Muslih Rizvić o Andriću, Andrićevi Znakovi pored puta, granica, most i identitet u romanu „Na Drini ćuprija“. U petom se govori o ličnim susretima sa Ivom Andrićem. Radovi nisu tematski, već abecedno raspoređeni.

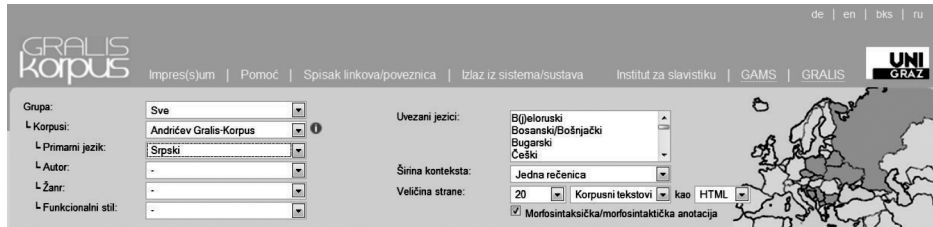

Sl. 12. Zbornik radova sa 1. simpozijuma (Tošović 2009a)

12. Budući da je jedan od ciljeva projekta istraživanje Andrićevog djela savremenim metodama i uz korišćenje najmodernijih tehničkih i informacijskih sredstava, na slavističkom portalu „Gralis“ Univerziteta u Gracu (Gralis-www) izrađena je posebna web-stranica u cilju efikasne realizacije Projekta, redovnog informisanja o aktivnostima, a takođe edukacije i popularizacije Andrićeva stvaralaštva. Na njoj se nalazi Fotogalerija (Photo-www), koja nudi snimljeni materijal vezan za aktivnosti u okviru Projekta, Andrić-Personalium (baza podataka o učesnicima na projektu, sistem za on-line slanje i primanje tekstova te recenziranje – Personalium-www) i Anketarium (program za on-line anketiranje; Anketarium-www).

13. U okviru projekta radi se na izradi višejezičkog elektronskog korpusa namijenjenog edukaciji, istraživanju i popularizaciji piščevih djela u originalu i prevodu. Korpus obuhvata Andrićeve originalne tekstove i njihove paralelne prevode na sve slovenske jezike i njemački jezik. Andrićev interslovenski i slovensko-njemački Gralis-Korpus se razvija u saradnji između Instituta za slavistiku i Centra za obradu informacije Fakulteta za humanističke nauke u Gracu. Andrićev korpus će poslužiti i za izradu različitih lingvističkih, književnih i

drugih projekata. On već sada daje koristan materijal za pripremanje seminar-skih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova. U nastavi ima posebnu ulogu (naročito za studij prevođenja). A za Iva Andrića to je najmoderniji oblik prezentacije i popularizacije bez bilo kakve komercijalne orijentacije. Ciljevi izrade korpusa su (a) prezentacija i popularizacija njegovih djela na slovenskim jezicima i njemačkom jeziku, (b) istraživanje Andrićevih tekstova na slovenskim jezicima i njemačkom jeziku, (c) korišćenje Andrićevih djela u učenju slovenskih jezika i njemačkog jezika. Infrastruktura Andrićevog elektronskog korpusa bila je prezentirana na prvom simpozijumu održanom oktobra 2008. Izrada korpusa odgovara stavovima Iva Andrića (izraženim na više mjesta u njegovim tekstovima i razgovorima) da treba prvenstveno proučavati njegovo djelo. Izradom takvog korpusa nastojimo da se uklopimo u njegove želje i da se manje bavimo onim što je oko književnika, a više njegovim stvaralaštvom. Stoga nas u ovome projektu i korpusu više zanima struktura Andrićevog umjetničkog teksta nego ono što je Andrić za života stalno izbjegavao i od čega je bježao. Sam Korpus daće mogućnost da se utvrdi koliko je i kako jaka Andrićeva riječ na drugim jezicima, a takođe koliko ju je moguće prenijeti i izraziti u njemačkom, ruskom, poljskom, bugarskom... Andrićevi tekstovi prevedeni su na sve slovenske jezike, postoji dosta njemačkih prevoda, što daje ogromnu građu za istraživanje umjetnikove evropske i svjetske dimenzije. Kada korpus bude gotov, biće pripremljen i on-line rječnik.

Sl. 13. Početna stranica Gralis-Korpusa (Gralis-www)

14. Projekat se finansira iz raznih izvora. Sredstva za postavljanje spomen-ploče na kući u kojoj je Andrić stanovao izvojio je Odjel za kulturu Skupštine Grada, bista je izrađena na račun sredstava Skupštine Beograda, novac za izradu postamenta te montažu biste dao je Rektorat Univerziteta, novac za štampanje knjige NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU odobrila je Skupština Graca, realizaciju simpozijuma i izdavanje zbornika finansijski je podržalo austrijsko Ministarstvo za nauku i obrazovanje i Univerzitet Grac. Sa austrijske strane u navedene aktivnosti uloženo je 2008. godine oko 15.000 evra.

15. U periodu od 2008. do 2015. predviđeno je održavanje osam simpozijuma – 2010: Austrougarski period Iva Andrića (1892–1922), 2011: Andrićeva djela nastala između 1925. i 1941. godine, 2012: NA DRINI ČUPRIJA, 2013: TRAVNIČKA HRONIKA, 2014: PROKLETA AVLJA I GOSPOĐICA, 2015: Andrićevi radovi napi-

sani od 1950. do 1975. Pri tome biće učinjen pokušaj da se svake godine objavi jedan broj tekstova Iva Andrića na njemačkom jeziku i jeziku originala.

16. U 2009. godini odbranjene su i prve diplomske radnje o stvaralaštvu Iva Andrića u Institutu za slavistiku u okviru studentske istraživačke linije ovog projekta: Vanja Ekmečić je napisala diplomski rad na temu VERBALSUFFIXE IN ERZÄHLUNGEN AUS DEM GRAZER OPUS VON IVO ANDRIĆ [GLAGOLSKI SUFIKSI U PRIPOVIJETKAMA IVA ANDRIĆA IZ GRAČKOG OPUSA].

17. Tokom 2009. nikla je ideja da se organizuje ekskurzija studenata i nastavnika Instituta za slavistiku Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu TRAGOVIMA IVA ANDRIĆA, koju će voditi Arno Wonisch. Predviđeno je da studenti posjete mjesta vezana za piščev život i rad (Maribor, Zagreb, Travnik, Sarajevo, Mostar, Počitelj, Dubrovnik, Višegrad i Beograd).

Literatura i izvori

Andrić 1981: Andrić, Ivo. Na jevrejskom groblju u Sarajevo. In: Andrić, Ivo. Staza, lica, predeli. Beograd 1981. S. 212–222 [Sabrana dela Ive Andrića, knj. 10]

Anketarium-www: http://ginko.uni-graz.at/%7Erotho/netzfrage/laufende_umfragen.php.

Gralis: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>.

Karaulac 1980: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd – Sarajevo.

Personalium-www: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/php/en/Personalium/Andric/andric.php>.

Photo-www: http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Projekte/Andrić_Initiative/Fotos_Andrić-Initiative.htm?g2_itemId=1087.

Projekt-www: http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Gallery/main.php?g2_itemId=4294.

Tošović 2008: Tošović, Branko (ur.). *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz / Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz – Beograd.

Tošović 2009a: Tošović, Branko (ur.) *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa / Ivo Andrić: Gracu – Austrija – Evropa*. Graz – Beograd.

Tošović 2009b: Tošović, Branko. Ivo Andrić u evropskom kontekstu. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, Beograd, br. 26, s. 241–265.

Ilustracije

Sve fotografije u ovome radu autor je sam snimio.

Branko Tošović (Graz)

**Aktivitäten im Rahmen des Projektes „Andrić-Initiative:
Ivo Andrić im europäischen Kontext“ von 2007 bis 2009**

Dieser Beitrag handelt darüber, wie und aus welchen Gründen das internationale Projekt „Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext“ (Graz, 2007–2015) ins Leben gerufen wurde, wie seine Struktur und Konzeption aussehen und welche Aktivitäten in der ersten Phase von April 2007 bis Oktober 2009 verrichtet wurden.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz)

Das Projekt Andrić-Initiative: Aktivitäten zwischen dem zweiten und dritten Symposium (von Oktober 2009 bis Oktober 2010)

In folgender chronologisch aufgebauter Darstellung soll eine Überblick über die Aktivitäten im Rahmen der zweiten Phase des Projektes „Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext“ gegeben werden. In diesem Zeitraum wurde das dritte Symposium (Oktober 2010) vorbereitet, der Sammelband mit den Beiträgen der zweiten Zusammenkunft 2009 herausgegeben, es kam zur Vorstellung des Projektes und zur Popularisierung des Schaffens von Ivo Andrić in einer Reihe von Städten (in Form von Präsentationen, Medienauftritten u. a.), zur Erstellung des Gralis Andrić-Korpus mit Texten aus der k. u. k. Zeit und zur Einbindung des Werkes von Ivo Andrić in die Lehre (insbesondere durch die Exkursion „Auf den Spuren des Nobelpreisträgers Ivo Andrić“ von 25. Mai bis 2. Juni 2010, die an Lebens- und Wirkungsstätten des Literaten in Österreich, Slowenien, Kroatien, Bosnien und Herzegowina und Serbien führte), wobei Studierende Leben und Werk von Andrić vor allem in Form von Diplomarbeiten untersuchten.

0. Im Zeitraum zwischen September 2009 und Oktober 2010 unternahmen die Autoren dieses Beitrages (in weiterer Folge BT und AW) eine Reihe von Reisen informativen, informierenden und Material sammelnden Charakters.

1. Einige Wochen vor Beginn des Zweiten Symposiums, das dem Grazer Opus von Ivo Andrić gewidmet war (Graz, 8. und 9. Oktober 2009), begaben sich die Verfasser vorliegenden Textes auf eine Reise, die nach Banjaluka, in Andrićs Geburtsstadt Travnik, nach Sarajevo, Višegrad und Belgrad führte. Das Ziel dieser Fahrt nach Bosnien und Herzegowina und Serbien lag zum einen darin, (1) die bisherigen Projektergebnisse zu präsentieren und (2) weitere Fachleute zu einer Projektteilnahme zu animieren sowie Gespräche mit Projektpartnerinnen und Projektpartnern an den Universitäten Banjaluka, Beograd, Mostar und Sarajevo (Pale) sowie mit dem Direktor des Memorialmuseum des Geburtshauses von Ivo Andrić in Travnik zu führen. Daneben wurden in der bosniakischen Kultur- und Bildungsgesellschaft „Preporod“ Gespräche über eine Teilnahme von VertreterInnen dieser Organisation am nächsten Symposium in Graz geführt.¹ Während dieser Reise wurden zahlreiche Foto-

¹ In Anbetracht der besonderen Sichtweise Andrićs seitens einiger Mitglieder und Unterstützer von „Preporod“, die besonders im tendenziös intonierten Sammelband *ANDRIĆ I BOŠNJACI* (Deutsch: *ANDRIĆ UND DIE BOSNIAKEN*, herausgegeben von Munib Maglajlić und der Zweigstelle von „Preporod“ in Tuzla) zum Ausdruck kam, waren BT und AW bemüht, auch dieser Meinung auf den Symposien in Graz Gehör zu verschaffen. Aus diesem Grund wurden im Laufe der Vorbereitungen zum 2. und 3. Symposium Briefe an die Zentrale des „Preporod“ in Sarajevo und auch an einige Zweigstellen (darunter Tuzla) versandt und der Vorschlag unterbreitet, dass sich auch Mitglieder dieser Vere-

graphien erstellt, die seit damals allen Interessierten in der Gralis-Fotogalerie (Gralis_Galerie-www) zur Verfügung steht. In Belgrad wurde der zweite Projektsammelband mit dem Titel IVO ANDRIĆ: GRAZ – ÖSTERREICH – EUROPA / IVO ANDRIĆ: GRAC – AUSTRIJA – EVROPA in Empfang genommen und am 24. September 2009 in der „Kulturno-prosvetna zajednica Srbije“ („Kultur- und Bildungsverein Serbiens“) präsentiert. Im Zuge dieser Reise besuchten BT und AW erstmals die im Osten Bosniens gelegene Stadt Višegrad, in der Ivo Andrić einen Großteil seiner Jugend und Schulzeit verbracht hatte und die ihm mit der Drinabrücke und ihrem von Bergen und engen Flusstälern geprägten Umland Inspiration für einige seiner Werke geliefert hatte. Auf der Weiterfahrt in Richtung Belgrad wurde das von bewaldeten Mittelgebirgen eingerahmte Tal des Flusses RzaV durchquert, dem der Nobelpreisträger in RZAVSKI BREGOVI (RZAVBERGE) ein Denkmal gesetzt hatte. In diesem Tal, rund zehn Kilometer von Višegrad entfernt, findet sich neben der Straße ein kleiner, unscheinbarer und von Hand geschriebener Wegweiser zur auf einem Berghang liegenden Streusiedlung Veletovo, deren wenige Bewohner Andrić in seiner Erzählung VELETOVCI (DIE MÄNNER VON VELETOVO) verewigte. Der Eindruck von Višegrad war in hohem Maße dadurch geprägt, dass das Haus, in dem Andrić seine Kindheit verbracht hatte, geschlossen war und dessen Umgebung einen ziemlich traurigen und desolaten Anblick bot. Dies war vor allem dadurch bedingt, dass in der Nachbarschaft des Hauses Wohnblöcke errichtet worden waren, die nun den Blick auf die Drina und ihre Brücke gänzlich verstellen. Es wäre wünschenswert, wenn die „Ivo-Andrić-Stiftung“ eine Initiative zur Instandsetzung dieses Areals begründen könnte, die dem kulturell-historischen Komplex von Haus und Brücke gerecht wird. In weiterer Folge führte der Weg in das vom Regisseur Emir Kusturica begründete Freilichtmuseum „Drvengrad“ (neuerdings auch „Küstendorf“ genannt), in dem sich einige mit Ivo Andrić in Verbindung stehende Objekte befinden: eine Ivo-Andrić-Straße, eine Konditorei mit dem Namen „Ćorkan“, ein Souvenirladen „Aska“ und „Anikas Kaffeehaus“.

inigung am Projekt beteiligen mögen und in Form eines wissenschaftlichen und intellektuellen Dialoges auf neutralem Terrain (in Graz) ihre Positionen darlegen und mit Argumenten die vielfach negative Haltung in Bezug auf Andrić aufzeigen und untermauern.

Abb. 1: Das Tal des Rzav mit den umliegenden Bergen im September 2009

In Belgrad fand am 24. September 2009 eine Präsentation des Projektes im zweiten Programm von Radio Belgrad statt.

2. Eine zweite Reise ähnlicher Routenführung wurde im Dezember 2009 angetreten und führte BT und AW nach Banjaluka, Travnik, Sarajevo und Mostar. Neben Unterredungen mit den jeweiligen Kolleginnen und Kollegen vor Ort diente diese Fahrt vor allem dazu, die im September erschienene, genannte Publikation (die dritte im Rahmen des Projektes) vorzustellen und Studierenden, Lehrenden und einem interessierten Publikum einen Überblick über die in Graz durchgeführten Aktivitäten rund um Leben und Wirken von Ivo Andrić näher zu bringen.

Die erste Etappe stellte – wie meist bei vergleichbaren Reisen – die Philologische Fakultät der Universität Banjaluka dar, wo am 7. Dezember 2009 eine von Mijana Kuburić-Macura geleitete Buchpräsentation stattfand, bei der Predrag Lazarević, AW und BT sprachen. Die weitere Reise führte sodann in Ivo Andrićs Geburtshaus nach Travnik, in dem neben dem Sammelband auch die gesamte Genese und die bis zu diesem Zeitpunkt durchgeführten Arbeitsschritte der „Andrić-Initiative“ vorgestellt wurden. Als Rahmen dieser von Museumskustos Enes Škrgo moderierten Präsentation diente dabei die jährliche Veranstaltungsreihe „Godišnji susret zavičajnih pisaca“ (Jährliches Treffen des heimatlichen Literaten“), die ihre fünfte Ausgabe beging.

Abb. 2: AW und BT bei der Vorstellung der „Andrić-Initiative“ in Travnik am 9.12.2009

Angesichts des Umstandes, dass sich eine Realisierung der geplanten Buchpräsentation an der Universität der bosnischen Hauptstadt Sarajevo als nicht möglich erwies, führte der weitere Weg von BT und AW auf die Geisteswissenschaftliche Fakultät der Universität „Džemal Bijedić“ in Mostar, wo am 12. Dezember 2009 nach einem Empfang durch Dekan Ibrahim Kajan den Studierenden und Lehrenden Informationen zur Publikation, zu ihrer Entstehung und zu sonstigen Projektzielen vermittelt wurden. Am Abend desselben Tages fand eine analoge Veranstaltung auch in den Räumlichkeiten der von Ratko Pejanović geleiteten Mostarer Zweigstelle der Kulturvereinigung „Prosvjeta“ im ehemaligen Wohnhaus der Literaten Vladimir Ćorović und Aleksa Šantić statt (es sprachen Ratko Pejanović, AW und BT). In Sarajevo wurden Gespräche in der Vereinigung „Preporod“ geführt, im Rahmen derer mit Munib Maglajlić die Möglichkeit einer Teilnahme von VertreterInnen und Mitgliedern dieser Organisation am nächsten Symposium in Graz erörtert wurden.

Auf eine Bitte von Radio Sarajevo hin gab BT anlässlich des Tages der 48. Wiederkehr der Verleihung des Nobelpreises an Andrić (10. Dezember 1961) ein Interview für Radio Sarajevo. Dabei wurde die Frage „Wie kann man Ivo Andrić im europäischen Kontext untersuchen?“ wie folgt beantwortet:

Auf diese Frage kann man auf zwei Arten antworten – methodologisch und inhaltlich. Ersteres bietet eine klare und kurze Antwort. An Andrićs Werk muss man sich objektiv, leidenschaftslos und ohne bereits im Vorfeld festgelegte politische und/oder ideologische Ziele annähern. Inhaltlich ist wichtig zu erkennen, was Andrić von Europa übernahm und was er dem Kontinent gab. In dieser Hinsicht ist es wesentlich festzustellen, wie sehr Andrićs Bild des Balkan den Europäern beim Verstehen dieses Gebietes, seiner Menschen und von deren keineswegs einfachen gegenseitigen Beziehungen helfen kann. Eine Analyse von Ivo Andrić im europäischen Kontext bedeutet unter anderem auch ein Vermeiden von Stereotypen, die sich bei uns in den letzten 20 Jahren herausgebildet haben, nämlich dass man das Werk Ivo Andrićs ausschließlich dahingehend untersucht, wie sehr der Autor über diesen oder jenen in Bosnien gut oder schlecht schrieb, wodurch die für den europäischen

Kontext wichtigen Aspekte – die künstlerische Sichtweise eines Raumes und einer Zeit, die Kraft des künstlerischen Wortes und der ästhetische Wert des Textes – gänzlich in den Hintergrund gerückt wurden. Zudem gilt es auch aufzuzeigen, dass Andrić keine historische, sondern eine künstlerische Sichtweise des damaligen Bosnien und seiner Bewohner gibt, wobei er sich auf Einzelpersonen konzentrierte und sehr oft bunte, atypische und auch sonderbare Individuen bis hin zu ausnehmend ausgeflippten Typen beschrieb. Die Bilder derartiger Personen sollten im europäischen Kontext allerdings nicht auf das Niveau der Darstellung eines ganzen Kollektivs bzw. Volkes erhoben werden, weil dadurch das Wesen jedes künstlerischen Textes außer Acht gelassen wird: Ein literarisches Werk besitzt eine künstlerische Wahrheit. Zieht man dies nicht in Betracht, stellt sich die europäische Perzeption von Andrićs Schaffen verzerrt dar.

Die Belgrader Zeitschrift „Književne novine“ druckte im Dezember 2009 den Text PROJEKAT „ANDRIĆ-INITIATIVE“ ab. Informationen über das Projekt und die in dessen Rahmen veröffentlichten Publikationen erschienen in diesem Monat in mehreren Artikeln, im Radio und Fernsehen, wie etwa in WWW.TRAVNICKI.INFO, SARAJEVO-X.COM, POSKOK.INFO, SVEVIJESTI.BA, ENINEWS, DNEVNI AVAZ, BLJESAK, ONET, RADIO BUSOVAČA u. a.

Im Rahmen dieser beiden Reisen in der zweiten Hälfte des Jahres 2009 war es somit zu insgesamt vier Buchpräsentationen gekommen, bei denen zahlreiche (teils neue) Kontakte wissenschaftlicher und organisatorischer Natur geschlossen werden konnten, die sich später für die neuntägige Exkursion im Mai und Juni 2010 als wertvoll erweisen sollten.

3. Eine dritte Reise wurde im April 2010 durchgeführt, wobei zuerst am 6. April eine Präsentation des Buches DER NOBELPREISTRÄGER IVO ANDRIĆ IN GRAZ – NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU (2008) stattfand, auf die Projektgespräche folgten, bei denen es vor allem die Einbindung von LinguistInnen in das Projekt hervorzuheben gilt (Teilnehmende waren Biljana Babić, Danilo Capasso, Dijana Crnjak, Dragomir Kozomara, Mijana Kuburić-Marura, Ranko Risojević, Mladen Šukalo, Dragimir Tešaković, Slavica Vasiljević-Ilić, Mirjana Vlajislavljević, Željko Vujadinović u. a.). Sodann wurde am 7. April dem Museum in Andrićs Geburtshaus in Travnik ein Besuch abgestattet, woraufhin einen Tag später den Mitarbeitenden des Archivs der Stadt Sarajevo eine Einladung zur Projektmitarbeit unterbreitet wurde. Bei diesem Besuch wurden vom Archiv Dokumente gezeigt, die sich auf Andrićs Schulzeit in Sarajevo bezogen. Zuvor war noch das von Andrić absolvierte Erste Gymnasium in Sarajevo aufgesucht worden, wobei die Direktorin die in dieser Bildungsanstalt untergebrachte ständige Ausstellung präsentierte, die auch Photographien von Andrićs Schultagen umfasst. Am 9. April wurde in Mostar ein weiteres Mal das Buch DER NOBELPREISTRÄGER IVO ANDRIĆ IN GRAZ – NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU präsentiert.

4. Eine die Hauptaktivitäten im Rahmen des Projektes stellte die Exkursion „Auf den Spuren Ivo Andrićs“ dar. Nach den umfangreichen (und in organisatorischer Hinsicht nicht immer ganz einfach zu bewältigenden) Vorbereitungsarbeiten nahm diese Reise am 20. Mai 2010 in Graz mit der Besichtigung wesentlicher Orte von Andrićs Aufenthalt in Graz (1923 und 1924) ihren Anfang. Zuerst wurden die Studierenden vor der Büste zu Ehren des Nobelpreisträgers (aufgestellt 2008) mit den grundlegenden bio- und bibliographischen Angaben zum Literaten vertraut gemacht. Sodann folgte vor den Gedenktafel am Hause Merangasse 24 (ebenfalls im Rahmen des ersten Projektjahres eröffnet) die Erteilung grundlegender Informationen zu Andrićs in diesem Haus verbrachten Tagen. Wenige Meter weiter warfen die Teilnehmenden an der Exkursion einen Blick auf das Gebäude des ehemaligen Konsulates der Republik Serbien, das im Jahre 2008 seine Tore geschlossen hatte. Am 25. Mai 2010 nahm um 6.00 Uhr am Morgen die mit dem Autobus durchgeführte Reise mit 38 Studierenden und zwei Begleitpersonen (AW und BT) schließlich ihren offiziellen Anfang. Die Reiseroute führte zunächst über Maribor (Besichtigung der ehemaligen Männerstrafanstalt, in der Andrić 1914 und 1915 wegen seiner Kontakte zur Organisation „Mlada Bosna“ einige Monate inhaftiert war) nach Zagreb, wo unsere Gruppe auf der Philosophischen Fakultät der Universität in der kroatischen Hauptstadt von der Vizedekanin für Forschung Zrinka Jelaska empfangen wurde und sodann die neu errichtete Fakultätsbibliothek zu sehen bekam. Ein ursprünglich geplanter und im Vorfeld der Exkursion erbetener Vortrag zum Thema Ivo Andrić und die kroatische Literatur musste leider entfallen, weil, laut E-Mail von Zrinka Jelaska vom 24. Mai 2010, „leider keine Professoren gefunden werden konnte, die zu den Studierenden über Andrić und die kroatische Literatur sprechen hätten sprechen können, weil sie indisponibel waren“.

Abb. 3: Empfang auf der Philosophischen Fakultät Zagreb durch Forschungsdekanin Zrinka Jelaska am 25.5.2010

Es folgte eine Besichtigung des (auch heute noch in Betrieb stehenden und westlich des Stadtzentrum gelegenen) Krankenhauses der Barmherzigen

Schwestern (Bolnica Milosrdnih sestara), in dem sich Andrić zur Behandlung seiner Lungenleiden befunden hatte.

Nach einem Spaziergang durch die Innenstadt der kroatischen Hauptstadt wurde die Reise in den Nachmittagsstunden des 25. Mai nach Banjaluka fortgesetzt, wo nach einer von der Universität organisierten Stadtbesichtigung die (für manche nur kurze) Nacht im zentral gelegenen Hotel Palace verbracht wurde. Am frühen Morgen des 26. Mai gab es einen Empfang im Rektorat der Universität Banjaluka, bei der die Vizerektorin für internationale Kooperation Valerija Šaula, der Dekan der Philologischen Fakultät Mladenko Sadžak und die an der „Andrić-Initiative“ mitarbeitende Leiterin des Institutes für serbische Sprache und Literatur Mirjana Vlajisavljević einen Einblick in die Struktur und Tätigkeitsfelder von Universität, Fakultät und Institut gaben. Es folgte ein Vortrag von Predrag Lazarević mit dem Thema „Može li se od mržnje pobeći?“ („Kann man dem Hass entfliehen?“), der Ivo Andrićs kontroverste Erzählung PISMO IZ 1920. GODINE (EIN BRIEF AUS DEM JAHRE 1920) in einem spezifisch bosnischen Kontext behandelte.

Abb. 4: Grazer Slawistikstudierende beim Vortrag von Predrag Lazarević im Rektorat der Universität Banjaluka am 26.5.2010

Die Weiterreise führte durch das enge Tal des Flusses Vrbas über Jajce nach Travnik, wo die Gruppe in Ivo Andrićs Geburtshaus von Enes Škrgo, der als Kustos des in den Räumlichkeiten des Geburtshauses untergebrachten Museums fungiert, empfangen wurde. Herr Škrgo, mit dem seit 2009 eine enge Zusammenarbeit besteht, berichtete über Andrićs frühe Jugend in Travnik und die im Museum ausgestellten diversen Exponate, die neben dem rekonstruierten Zimmer, in dem Ivo Andrićs Geburt dargestellt wird, vor allem Übersetzungen von des Dichters Werken in unterschiedlichste Sprachen der Welt umfassen.

Abb. 5: BT und AW mit Enes Škrgo im Hof von Ivo Andrićs Geburtshaus am 26.5.2010

Am frühen Abend erfolgte die Weiterreise nach Sarajevo, wo im Hotel Hollywood (in Ilidža bei Sarajevo) für zwei Nächte Quartier bezogen wurde. Am Morgen des 27. Mai stattete die Gruppe dem in Sarajevo ansässigen Goethe-Institut Bosnien und Herzegowina einen Besuch ab, im Rahmen dessen von der Leiterin Petra Raymond und vom Koordinator für die Programmarbeit Saša Gavrić ein Überblick über die umfangreichen und keinesfalls nur die deutsche Sprache betreffenden Aktivitäten des Hauses gegeben wurde.

Abb. 6: Petra Raymond und Saša Gavrić im Goethe-Institut Sarajevo am 27.5.2010

Im Anschluss erfolgte eine Stadtführung durch die bosnische Hauptstadt, ehe am Nachmittag den beiden Kulturvereinigungen „Preporod“ (bosniakisch) und „Prosvjeta“ (serbisch) ein Besuch abgestattet wurde. In ersterer Institution berichteten der Direktor Senadin Lavić und sein Vorgänger Šaćir Filandra über die bosniakisch-muslimische Sichtweise auf Ivo Andrić sowie über die Aktivitäten ihrer Vereinigung. Der Literat Stevan Tontić, die Vizepräsidentin Tatjana Žarković-Tafro und Milica Kajević sprachen in der „Prosvjeta“ sodann über die Tätigkeiten dieser kulturellen Einrichtung der serbischen Bevölkerungsgruppe und die diesbezügliche Rezeption Ivo Andrićs. Am Abend dieses Tages kam es in der kroatischen Gesellschaft „Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost“ („Kroatische Vereinigung für Wissenschaft und Kunst“) spontan noch zu einer Präsentation des Buches HRVATSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU

HRVATSKOGA, SRPSKOGA I BOSANSKOGA/BOŠNJAČKOGA JEZIKA (DIE KROATISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSSES ZWISCHEN DEM KROATISCHEN, SERBISCHEN UND BOSNISCHEN/BOSNIAKISCHEN), das als eines der Ergebnisse des FWF-Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Laufzeit 2006 bis 2010) im April 2010 unter der Herausgeberschaft von BT und AW erschien.

bei Senadin Lavić und
Šaćir Filandra (beide sit-
zend) im „Prepo-
rod“ (27.5.2010)

bei Stevan Tontić in
der „Prosvje-
ta“ (27.5.2010)

bei der Buchpräsentation
in der „Hrvatsko društvo
za znanost i umjet-
nost“ (27.5.2010)

Abb. 7–9: Zu Gast

Die beiden Vorträge in der bosniakischen und der serbischen Kulturvereinigung sollten in der bosnischen Hauptstadt die einzigen mit Andrić-Bezug bleiben, denn ähnlich wie bereits in Zagreb kam auch in Sarajevo keine universitärer Darlegung zu Stande, weil ein am 20. April an den Dekan der Philosophischen Fakultät Željko Komšić gesandter Brief mit der Bitte um einen Vortrag zur aktuellen Sprachensituation in Bosnien und Herzegowina unbeantwortet blieb. In Bezug auf den geplanten Empfang bei der kroatischen Kulturvereinigung „Napredak“ sei darauf verwiesen, dass ein ebenfalls am 20. April an den Vorsitzenden Franjo Topić adressierter Brief gleichermaßen keine Antwort nach sich zog.

Der nächste Tag, der 28. Mai, führte von Sarajevo zunächst zur Quelle des Flusses Bosna in Ilidža (mit einer berühmten Parkanlage und einer zu Zeiten Österreich-Ungarns errichteten, zwei Kilometer langen Allee) und daraufhin nach Mostar, wo im nach der Stadt an der Neretva benannten Hotel eine Nacht verbracht wurde. Nach der Ankunft in der von Andrić als „Stadt des Lichts“ besungenen Hauptstadt der Herzegowina (zu deren Ehrenbürger Andrić ernannt worden war) begab sich unsere Gruppe auf den Campus der (überwiegend bosniakisch-muslimischen) Universität „Džemal Bijedić“, wo nach einem Empfang des Vizerektors Ibro Popić von Elbisa Ustamujić (Geisteswissenschaftliche Fakultät) ein ausführlicher Vortrag zum Thema „Kulturni i književni život Bošnjaka u Mostaru („Das kulturelle und literarische Leben der BosniakInnen in Mostar“) gehalten wurde. Unmittelbar darauf folgte ein weiteres Treffen auf der zweiten in Mostar ansässigen Universität,

der (kroatischen) „Sveučilište u Mostaru“, bei dem Antun Lučić (Philosophische Fakultät) in Anwesenheit seiner Kollegin Katica Krešić einen analogen Vortrag mit dem Titel „Kulturni i književni život Hrvata u Mostaru“ („Das kulturelle und literarische Leben der KroatInnen in Mostar“) hielt. Am nächsten Tag, dem 29. Mai, stattete unsere Gruppe schließlich auch noch einer serbischen Institution in Mostar einen Besuch ab und bekam im Hause der Literaten Vladimir Ćorović und Aleksa Šantić von Ratko Pejanović (Leiter der herzegowinischen Zweigstelle der „Prosvjeta“) Aspekte des serbischen Lebens in Mostar vermittelt.

Elbisa Ustamujić
Universität „Džemal
Bijedić“
(28.5.2010)

Abb. 10–12
Antun Lučić
Universität „Sveučilište u
Mostaru“
(28.5.2010)

Ratko Pejanović (links)
„Prosvjeta“
(29.5.2010)

Die Weiterreise führte an die unweit von Mostar gelegene Quelle des Flusses Buna (mit ihrem berühmten Derwischkloster) und sodann nach Počitelj, woraufhin der Grenzübertritt nach Kroatien erfolgte. Nach einem kurzen Zwischenstopp in Ston mit seiner bekannten, der chinesischen Mauer ähnelnden Festungsanlage wurde am späten Nachmittag Dubrovnik erreicht, dem von Ivo Andrić mit der Erzählung SAN O GRADU (DER TRAUM VON DER STADT) ein literarisches Denkmal gesetzt worden war. Für Interessierte bot sich in der „Perle der Adria“ die Möglichkeit einer Stadtführung, auf die spätabends eine Nächtigung im Hotel Adriatic folgte.

Die Etappe des Folgetages führte von Dubrovnik über die Grenze zwischen Kroatien und Bosnien und Herzegowina zuerst nach Trebinje und in weiterer Folge durch die Ostherzegowina und den Sutjeska-Nationalpark an den Fluss Drina, an dem auch das Ziel dieses Tages, die von Ivo Andrić ausführlich beschriebene Stadt Višegrad, liegt. Nach Bezug des Hotels Višegrad und der Dependance Motel Aura wurde unsere Gruppe vom Bürgermeister Tomislav Popović und der Direktorin des städtischen Tourismusverbandes Olivera Todorović empfangen. Bei einem Stadtrundgang wurden die wichtigsten mit Višegrad in Zusammenhang stehenden Aspekte aus Leben und Werk Ivo Andrićs veranschaulicht, der in dieser Stadt einen Teil seiner Jugend verbrachte und der an der Drina gelegenen Stadt und seiner Brücke mit seinem

Roman „Na Drini ćuprija“ („Die Brücke über die Drina“) ein weltbekanntes und unvergängliches Denkmal setzte.

Abb. 13 und 14

Olivera Todorović (links) und Tomislav Popović (zweiter von rechts, 30.5.2010)

Auf der Brücke über die Drina (30.5.2010)

Am nächsten Tag erfolgte nach einem Besuch des Višegrader Klassenzimmers von Ivo Andrić die Weiterfahrt in Richtung Serbien, wobei die von Andrić beschriebenen RZAVSKI BREGOVI (RZAVER BERGE) durchfahren wurden. Nach dem Grenzübertritt stattete man dem Freilichtmuseum „Küsten-dorf“ (begründet vom Regisseur Emir Kusturica) einen kurzen Besuch ab, woraufhin die Fahrt über die Städte Užice und Čačak in die serbische Hauptstadt Belgrad fortgesetzt wurde, wo die letzten beiden Nächte dieser Reise auf Andrićs Spuren im Hotel National verbracht wurden.

Der 1. Juni war zur Gänze Belgrad gewidmet und begann mit einem Besuch in der „Zadužbina Ive Andrića“ („Ivo-Andrić-Stiftung“), die als zentrale Forschungsstelle und Inhaberin sämtlicher Autorenrechte des Autors fungiert. Radovan Vučković (Stiftungsdirektor und einer der fundiertesten Andrić-Kenner), Dragan Dragojlović (Stiftungsverwalter), und die beiden Mitarbeiterinnen der Stiftung Žaneta Đukić Perišić und Biljana Đorđević gaben einen Einblick in Wirken und Bestände dieser Institution, die den gesamten Nachlass des Dichters verwaltet und, wie mehrfach betont wurde, allen Forscherinnen und Forschern sowie allen interessierten jederzeit gerne offensteht.

Abb. 15: In der „Ivo-Andrić-Stiftung“ in Belgrad
AW, Dragan Dragojlović, Žaneta Đukić Perišić, Radovan Vučković,
Biljana Đorđević und BT (von links nach rechts, 1.6.2010)

Daraufhin erfolgte eine Besichtigung des Ivo-Andrić-Museums, das in der ehemaligen Belgrader Wohnung des Literaten untergebracht ist und neben Schaukästen und Vitrinen auch das Wohn- und Arbeitszimmer des Literaten im Originalzustand zeigt.

Abb. 16 und 17
Vor und im Ivo-Andrić-Museum in Belgrad am 1.6.2010

Am Nachmittag bestand die Möglichkeit zur Teilnahme an einer Stadtführung, auf die schließlich der letzte offizielle Termin dieser Exkursion folgte. Es war dies ein Besuch im „Institut für die serbische Sprache bei der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste“, im Rahmen dessen der Leiter Sreto Tanasić einen Überblick über die historische Entwicklung, Forschungsfelder und Publikationen seines Hauses gab. Ein – wie auch in den beiden anderen Hauptstädten Zagreb und Sarajevo – geplanter Vortrag auf der Philologischen Fakultät der Universität Belgrad erwünschter Vortrag kon-

nte den Teilnehmenden der Exkursion leider nicht geboten werden, da ein am 5. Mai 2010 an den Dekan Slobodan Grubačić adressierter Brief wie auch die beiden an die Dekanate in Zagreb und Sarajevo gesandten ohne Antwort blieb.

Am 2. Juni erfolgte schließlich die direkte Heimreise von Belgrad nach Graz, wo man um ca. 18 Uhr vor dem Hauptgebäude der Karl-Franzens-Universität Graz eintraf.

5. Dieser Text soll zeigen, dass sich die Aktivitäten zwischen den beiden Symposien (von Oktober 2009 bis Oktober 2010) in einige Gruppen unterteilen lassen: 1. Vorbereitung des dritten Symposiums im Oktober 2010, 2. Erstellung des Sammelbandes der zweiten wissenschaftlichen Zusammenkunft im Oktober 2009, 3. Vorstellung des Projektes und Popularisierung des Schaffens von Ivo Andrić mittels Präsentationen und Auftritten in Medien, 4. Entwicklung des Gralis Andrić-Korpus zur k. u. k. Zeit, 5. Einbindung des Werkes von Ivo Andrić in die Lehre, vor allem in Form der Exkursion „Auf der Spuren von Ivo Andrić“ und 6. Einbeziehung von Studierenden in Forschungen zu Werk und Leben des Literaten, im Besonderen durch das Verfassen von Diplomarbeiten.

Quelle

Gralis_Galerie-www: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/0.Projektarium/Gallery/main.php>).

Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz)

**Projekat ANDRIĆ-INITIATIVE: aktivnosti između drugog i trećeg simpozijuma
(od oktobra 2009. do oktobra 2010)**

U radu daje se pregled aktivnosti u drugoj fazi projekta ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ U EVROPSKOM KONTEKSTU od oktobra 2009. do oktobra 2010. U navedenom periodu pripreman je treći simpozijum (za oktobar 2010), objavljen zbornik referata sa drugog skupa održanog 2009, obavljeno predstavljanje Projekta i popularisanje stvaralaštva Iva Andrića u nizu mjesta (u formi prezentacija, nastupa u sredstvima javnog informisanja i sl.), izrađen Gralis-korpus Andrićevih tekstova iz austrougarskog perioda, uvedeno stvaralaštvo Iva Andrića u edukativni proces (posebno u formi ekskurzije „Tragovima nobelovca Iva Andrića“ od 25. maja do 2. juna 2010. u Austriji, Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji), uključivani studenti u istraživanje piščeva života i rada, prije svega, kroz izradu diplomskih radova.

Branko Tošović, Arno Wonisch
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at
arno.wonisch@uni-graz.at
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz)

Projekat „Andrić-Initiative“: aktivnosti između drugog i trećeg simpozijuma (od oktobra 2009. do oktobra 2010)

U radu daje se pregled aktivnosti u drugoj fazi projekta ANDRIĆ-INITIATIVE: IVO ANDRIĆ U EVROPSKOM KONTEKSTU (dalje Projekat) od oktobra 2009. do oktobra 2010. U navedenom periodu pripreman je treći simpozijum (za oktobar 2010), objavljen zbornik referata sa drugog skupa održanog 2009, predstavljen Projekat i popularisano stvaralaštvo Iva Andrića u nizu mjesta (u formi prezentacija, nastupa u sredstvima javnog informisanja i sl.), izrađen Gralis-korpus Andrićevih tekstova iz austrougarskog perioda, uvedeno stvaralaštvo Iva Andrića u edukativni proces (posebno u formi ekskurzije „Tragovima nobelovca Iva Andrića“ od 25. maja do 2. juna 2010. u Austriji, Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji), uključivani studenti u istraživanje pišćeva života i rada, prije svega, kroz izradu diplomskih radova.

0. U periodu od septembra 2009. do oktobra 2010. godine autori ovog priloga (dalje BT i AW) imali su niz putovanja informativnog, promotivnog i sakupljačkog karaktera.

1. Nedjelju dana prije početka drugog simpozijuma (Grac, 8–9. oktobra 2010), posvećenog gračkom periodu Iva Andrića (1923–1924), boravili smo u Banjaluci, u Travniku, Sarajevu, Mostaru, Višegradu i Beogradu. Cilj putovanja bili su (1) prezentiranje dotadašnjih rezultata na Projektu, (2) animiranje drugih stručnjaka radi uključivanja u njega, razgovori i konsultacije sa učesnicima Projekta iz Banjaluke, Beograda, Mostara, Sarajeva (Pala) i direktorom Kuće-muzeja Iva Andrića u Travniku. Osim toga vođeni su u Bošnjačkoj zajednici kulture PREPOROD razgovori o učešću njegovih članova na narednom simpozijumu u Gracu.¹ Tokom putovanja snimljen je bogat materijal, koji je od tada dostupan svima u Gralis-fotogaleriji (Gralis_Galerie-www). U Beogradu je 24. septembra 2009. promovisan u Kulturno-prosvetnoj zajednici Srbije prvi zbornik IVO ANDRIĆ: GRAC – AUSTRIJA – EVROPA. Tokom ovog putovanja BT i AW su obišli područje Istočne Bosne i Drine, posebno Višegrada, gdje je Ivo Andrić proveo veći dio djetinjstva, gdje se školovao te dobio inspiraciju za tekstove o mostu na Drini. Naš put za Užice i Beograd išao je dolinom rijeke Rzav uklještenom gorjem srednje visine i obraslom šumom. Taj teren je nobelovac odslikao

¹ Zbog posebne pozicije u odnosu na Andrića nekih članova i pristalica PREPORODA, koja je posebno došla do izražaja u tendenciozno intoniranom zborniku ANDRIĆ I BOŠNJACI (glavni urednik Munib Maglajlić), koji je izdao tuzlanski Preporod, 2000. godine, nastojali smo da se i takvo mišljenje čuje na skupovima u Gracu pa smo se u pripremi 2. i 3. simpozijuma pismeno obratili centrali PREPORODA u Sarajevu i nekim podružnicama (između ostalog, u Tuzli) sa prijedlogom da se njegovi članovi i pristalice uključe u projekat i da u formi naučnog i intelektualnog dijaloga na neutralnom terenu iznesu svoju poziciju i argumentovano pokažu i dokažu opravdanost negatorskog odnosa prema Ivu Andriću.

u pripovijeci RZAVSKI BREGOVI. U ovoj dolini, desetak kilometara od Višegrada, posjetili smo na kosini iznad puta omanje i skrovito selo Veletovo (sa putokazom napisanim rukom), opisano u Andrićevoj noveli VELETOVCI. Iz Višegrada smo otišli sa neprijatnim utiskom da je kuća u kojoj je Andrić živio kao dijete zatvorena, a prostor oko nje prilično jadan i potpuno neprimjeren značaju koji bi trebalo da ima. Žalosno je da je opština dozvolila gradnju oko te kuće, pa je pogled na Drinu i ćupriju potpuno zaklonjen. Bilo bi dobro da Zadužbina I. Andrića pokrene inicijativu da se na drugi način riješi pitanje toga prostora i, da se, ako je to moguće, on uklopi u kulturno-turističku cjelinu koju čini kuća i most. Tada smo takođe posjetili Mokru goru i Kusturučin Drvengrad, u kome se nalazi nekoliko objekata vezanih za pisca: Ulica Ive Andrića, poslastičarnica Ćorkan, Suvenirnica Aska i Anikina kafana.

Sl. 1. Dolina Rzava i rzavski bregovi septembra 2009.

U Beogradu smo imali 24. septembra 2009. razgovor o Projektu na Drogom programu Radio Beograd.

2. Cilj drugog putovanja sa sličnom maršrutom (Grac – Banjaluka – Travnik – Sarajevo – Mostar – Grac) realizovanog u septembru 2009. bili su razgovori sa učesnicima na Projektu i drugim poznavacima djela Iva Andrića te prezentiranje studentima, nastavnicima i drugoj zainteresovanoj publici treće publikacije u okviru Projekta IVO ANDRIĆ: GRAC – AUSTRIJA – EVROPA, kao i aktivnosti vezanih za Projekat.

Prvo odredište – kao na većini takvih putovanja – bio je Filološki fakultet u Banjaluci, gdje je Mijana Kuburić-Macura 7. decembra 2009. otvorila prezentaciju zbornika IVO ANDRIĆ: GRAC – AUSTRIJA – EVROPA, o kome su govorili Predrag Lazarević, AW i BT. Dalje je slijedio put u Andrićev rodni Travnik, gdje je predstavljen Projekat (iznesena geneza nastajanja, objašnjena koncepcija i ukazano na osnovne aktivnosti). Prezentacija je obavljena u okviru manifestacije GODIŠNJI SUSRET ZAVIČAJNIH PISACA, petih po redu, koji redovno organizuje kustos Andrićeve rodne kuće-muzeja Enes Škrgo.

Sl. 2. AW i BT na promociji Projekta u Travniku 9. 12. 2009.

Prezentacija zbornika IVO ANDRIĆ: GRAC – AUSTRIJA – EVROPA na Univerzitetu u Sarajevu nije realizovana zbog neizainteresovanosti sa te strane. Ona je održana na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 12. decembra 2009 (dekan Ibrahim Kajan je dao uvodne napomene, a BT i AW su studentima i nastavnicima predstavili publikaciju i ciljeve Projekta). Uveče je isto ponovljeno u prostorijama Kulturno-prosvjetnog društva PROSVJETA, odnosno u kući Vladimira Ćoprovića i Alekse Šantića (govorili su rukovodilac mostarskog ogranka tog udruženja Ratko Pejanović, AW i BT). U Sarajevu su obavljani razgovori u kulturnoj zajednici Bošnjaka PREPOROD sa Munibom Maglajlićem o učešću njihovih predstavnika i članova na narednom simpozijumu u Gracu.

Na molbu Radio Sarajeva BT je dao 11. decembra 2009. izjavu povodom 48 godina od dodjeljivanja Nobelove nagrade Ivu Andriću (10. decembra 1961). Na pitanje „Kako proučavati Iva Andrića u evropskom kontekstu?“ rekao je:

Na ovo se pitanje može odgovoriti na dva načina – metodološki i sadržajno. Što se prvog tiče, odgovor je jasan i kratak: Andrićevom djelu treba pristupati objektivno, nepristrasno i bez unaprijed zadatih političkih i/li ideoloških ciljeva. Sadržajno važno je odgovoriti na pitanje šta je Ivo Andrić preuzeo od Evrope i šta je sam njoj dao. Ovdje je značajno utvrditi koliko Andrićeva slika Balkana pomaže Evropljanima da razumiju ove prostore, ove ljude i njihov međusobni odnos, koji nimalo nije jednostavan. Proučavati Iva Andrića u evropskom kontekstu znači, između ostalog, i izbjegavati stereotipe koji su se kod nas u posljednjih dvadesetak godina nametnuli: da se stvaralaštvo Iva Andrića posmatra gotovo isključivo sa aspekta koliko je dobro ili loše pisao o ovome ili onome u Bosni, što je skoro u potpunosti potislo u drugi plan ono što je za evropski kontekst suštinsko: umjetničko viđenje jednog prostora i jednoga vremena, snaga umjetničke riječi i estetska vrijednost teksta. Osim toga, važno je pokazati da je Andrić davao ne istorijsko, već umjetničko viđenje tadašnje Bosne i njenih ljudi, da se pri tome koncentrisao na pojedince i da je opisivao vrlo često veoma koloritne, netipične, osobene pa i čudne individue sve do izrazito otkaćenih tipova. Ali slika takvih pojedinaca ne bi trebalo da u evropskom kontekstu bude izdignuta na nivo predstavljanja šireg kolektiva, odnosno naroda i zanemareno ono što čini suštinu svakog književ-

nog teksta: da se radi o umjetničkoj istini. Jer bi na taj način evropska percepcija Andrićeva stvaralaštva bila potpuno iskrivljena.

Beogradske Književne novine (Beograd) objavile su u decembru 2009. tekst PROJEKAT „ANDRIĆ-INITIATIVE“. Informacije o projektu i njegovih publikacijama pojavile su se tog decembra u nizu novinskih glasila, na radiju i televiziji, npr. WWW.TRAVNICKI.INFO, SARAJEVO-X.COM, POSKOK.INFO, SVEVIJESTI.BA, ENINEWS, DNEVNI AVAZ, BLJESAK, ONET, RADIO BUSOVAČA itd.

Tokom ovih putovanja u drugoj polovini 2009. godine održane su četiri prezentacije, za vrijeme kojih su ostvareni mnogobrojni kontakti (neki od njih potpuno novi) naučnog i organizacionog karaktera, čija se puna vrijednost ispoljila u realizaciji devetodnevne ekskurzije „Tragovina Iva Andrića“ krajem maja i početkom juna 2010. godine.

3. Treće naše putovanje bilo je u aprilu 2010. godine. Prvo smo u Banjaluci imali 6. aprila prezentaciju knjige BT NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU (2008), zatim razgovore o Projektu, u kojima smo posebno istakli značaj uključivanja lingvisti u ovaj projekat (učestvovali su Biljana Babić, Danilo Capasso, Dijana Crnjak, Dragomir Kozomara, Mijana Kuburić-Marura, Ranko Risojević, Mladen Šukalo, Dragimir Tešaković, Slavica Vasiljević-Ilić, Mirjana Vlajislavljević, Željko Vujadinović i dr.). Zatim smo 7. aprila posjetili Zavičajni muzej I. Andrića u Travniku, a 8. aprila otišli u Arhiv Sarajeva i predložili da se njegovi saradnici uključe u Projekat. Tada smo dobili materijal koji se odnosio na Andrićevo školovanje u Sarajevu. Prije toga (8. aprila) bili smo u Prvoj gimnaziji, koju je Andrić pohađao, i sa direktoricom pogledali stalnu izložbu na kojoj se nalaze i fotografije vezane za Andrićeve dane u toj školi. U Mostaru smo imali 9. aprila prezentaciju knjige NOBELOVAC IVO ANDRIĆ U GRACU.

4. Jedna od osnovnih aktivnosti u okviru Projekta bila je priprema i realizacija ekskurzije TRAGOVIMA IVA ANDRIĆA, prve takve vrste na Univerzitetu u Gracu, Austriji pa i šire. Nakon opsežnih (i organizaciono nimalo jednostavnih) priprema 38 studenata i dva profesora (AW i BT) započeli su ekskurziju 20. maja 2010. u Gracu razgledanjem mjesta vezanih za život i boravak Iva Andrića u gradu na Muri 1923. i 1924. godine. Prvo su kraj biste Iva Andrića (postavljene 2008. godine u okviru prvih aktivnosti na Projektu) studenti upoznati sa osnovnim bio- i bibliografskim podacima Iva Andrića. Zatim je ispod spomen-ploče u Merangasse 24 (otkrivene iste godine u okviru Projekta) data informacija o Andrićevim danima provedenim u toj kući. Učesnici ekskurzije su se zatim zaustavili malo dalje u istoj ulici da pogledaju zgradu Konzulata Republike Srbije, zatvorenog 2008. godine. Nakon toga pokazana im je kuća u Ulici Schumanngasse, koja se u nekim dokumentima spominje kao moguća Andrićeva adresa stanovanja i/li sjedište konzulata. 25. maja 2010. u 6,00 sati autobus se uputio ka Mariboru. Tu je razgledana tamnica u kojoj je Andrić bio zatočen nekoliko mjeseci 1914. zbog kontakata sa pripadnicima Mlade Bosne. Potom je

put nastavljen za Zagreb, gdje nas je primila Zrinka Jelaska, prodekanica za međunarodnu saradnju Filozofskog fakulteta, a njene saradnice odvele u novu biblioteku te visokoškolske ustanove. Predavanje planirano uoči ekskurzije na temu IVO ANDRIĆ I HRVATSKA KNJIŽEVNOST (što smo predložili dekanu Damiru Borasu 5. maja 2010) nije realizovano jer smo 24. maja od prodekanice dobili poruku: „Na žalost, nismo uspjeli naći profesora koji bi predavao o Andriću i hrvatskoj književnosti Vašim studentima jer su bili zauzeti“.

Sl. 3. Prijem na Filozofskom fakultetu u Zagrebu
25. 5. 2010.

Slijedila je posjeta prostoru Bolnice milosrdnih sestara, u kojoj se Andrić nalazio na liječenju zbog problema sa plućima (ova zdravstvena ustanova sjeverno od centra grada još uvijek je u funkciji).

Nakon šetnje strogim centrom hrvatske prijestonice nastavljeno je putovanje 25. maja prema Banjaluci. Tu je grupa prenoćila u hotelu Palas, smještenom u centru grada. Sutradan, 26. maja, priređen nam je prijem u Rektoratu Univerziteta u Banjaluci, na kome su prorektorica za međunarodnu saradnju Valerija Šaula, dekan Filozofskog fakulteta Mladenko Sadžak i šef Odsjeka za srpski jezik i književnost Mirjana Vlajisavljević predstavili strukturu i aktivnost Univerziteta, Fakulteta i Odsjeka. Slijedilo je predavanje Predraga Lazarevića na temu „Može li se od mržnje pobeći?“, posvećeno Andrićevoj pripovijeci PISMO IZ 1920.

Sl. 4. Grački studenti na predavanju Predraga Lazarevića u rektoratu Univerziteta u Banjaluci 26. 5. 2010.

Nastavak putovanja tekao je dolinom Vrbasa preko Jajca i Travnika, gdje je Enes Škrgo, kustos kuće-muzeja Iva Andrića (sa kojim od 2009. imamo usku saradnju) primio učesnike ekskurzije i govorio o ranim godinama Iva Andrića u Travniku te pokazao rekonstruisanu sobu u kojoj je pisac rođen i u kojoj su razmješteni različiti eksponati, prije svega prevodi piščevih djela na mnogobrojne jezike.

Sl. 5. BT i AW sa Enesom Škrgom u dvorištu Andrićeve rodne kuće 26. 5. 2010.

Predveče je nastavljen put za Sarajevo, gdje su u hotelu Hollywood (na Ili-dži) dvije noći učesnici ekskurzije odsjeli. Sutradan 27. maja grupa je posjetila Geteov Institut u Bosni i Hercegovini, u kome su njegov rukovodilac Petra Raymond i koordinator programskih aktivnosti Saša Gavrić podrobno predstavili na njemačkom jeziku aktivnosti Instituta.

Sl. 6. Petra Raymond i Saša Gavrić
u Geteovom institutu u Sarajevo 27. 5. 2010.

U nastavku je slijedilo razgledanje bosanske prijestonice da bi poslije podne obavljena posjeta Bošnjačkoj zajednici kulture PREPOROD i Srpskom prosvjetno-kulturnom društvu PROSVJETA. U prvoj ustanovi je direktor Senadin Lavić predstavio to kulturno društvo i lijepo govorio o Ivu Andriću, da bi zatim njegov prethodnik Šaćir Filandra dao bošnjačko-muslimansko viđenje Iva Andrića i njegovog stvaralaštva. U kulturno-prosvjetnom društvu PROSVJETA pjesnik Stevan Tontić govorio je o srpskoj recepciji Iva Andrića, a potpredsjednica Kulturno-prosvjetnog društva PROSVJETA Tatjana Žarković-Tafro i Milica Kajević prezentirali aktivnost toga udruženja. Uveče su učesnici ekskurzije prisustvovali jednoj promociji, i to na tribini Hrvatskog društva za znanost i umjetnost, na kojoj je predstavljena knjiga HRVATSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU HRVATSKOGA, SRPSKOGA I BOSANSKOGA/BOŠNJAČKOGA JEZIKA (urednici BT i AW), nastala u okviru međunarodnog naučno-istraživačkog projekta u Gracu „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (2006–2010).

Na prijemu u PREPORODU:
slijeva nadesno AW, Senadin Lavić, Branko Tošović, Šaćir Filandra 27. 5. 2010.

Na prijemu u PROSVJETI:
Stevan Tontić
27. 5. 2010.

Na prezentaciji u
HRVATSKOM DRUŠTVU ZA
ZNANOST I UMJETNOST: slijeva
na desno AW, BT, Josip
Baotić
(sjede) 27. 5. 2010.

Predavanja u bošnjačkom i srpskom kulturnom društvu bila su jedina koje su studenti imali u bosanskoj prijestonici. Slično Zagrebu, i u Sarajevu nije bilo

prilike da se u univerzitetskoj sredini čuje neko izlaganje, jer dekan Filozofskog fakulteta u Sarajevu Ivo Komšić nije reagovao niti odgovorio na pismo upućeno 20. aprila 2010:²

Poštovani kolega Komšiću!

*Institut za slavistiku Univerziteta „Karl-Franc“ u Gracu organizuje od 24. maja do 2. juna 2010. studentsku ekskurziju „**Tragovima I. Andrića**“ u okviru projekta „**Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu**“ (Grac, 2008–2015). Predviđeno je da se posjeti Maribor, Zagreb, Banjaluka, Travnik, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik, Višegrad i Beograd. U univerzitetskim centrima Zagrebu, Banjaluci, Sarajevu, Mostaru i Beogradu planirano je da se održe kraća predavanja o stvaralaštvu Iva Andrića ili o aktuelnim kulturnim, književnim ili jezičkim pitanjima date sredine. S tim u vezi slobodni smo da Vam predložimo da se na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, u prostoriji koja bi mogla primiti oko 60 posjetilaca, održi u četvrtak 27. maja 2010. godine predavanje na temu*

Aktuelna jezička situacija u Bosni i Hercegovini

u trajanju od 90 minuta. Bilo bi dobro ukoliko bi mogli predstaviti bošnjačka, hrvatska i srpska viđenja ove problematike (svaki u trajanju po 30 minuta), pri čemu za nas nije toliko bitno da sva tri izlagača budu isključivo nastavnici Filozofskog fakulteta. Pošto niz studenata ne govori bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski (neki od njih studiraju ruski ili slovenacki), predlažemo, ukoliko se složite sa našom inicijativom, da se tekstovi izlaganja posalju e-mailom u Grac desetak dana prije držanja predavanja kako bismo ih preveli na njemački jezik i prezentirali tokom izlaganja na platnu (time se ne bi gubilo dragocjeno vrijeme).

Bilo bi nam drago ako biste našli vremena da prije ili poslije predavanja primite našu delegaciju i ukratko predstavite Filozofski fakultet.

I posljednje. Mi ćemo biti u Sarajevu u petak 23. aprila poslije podne i biti dostupni na mob. 063/787 088. Ukoliko bi sa Vaše/vaše strane postojala mogućnost, rado bismo se sreli sa Vama ili Vašim predstavnicima poslije podne ili uveče negdje u gradu i uz kafu porazgovali o svemu ovome.

Srdačan pozdrav!

Branko Tošović

Arno Wonisch

Ista je stvar bila i sa pismom upućenom istoga dana predsjedniku kulturnog društva NAPREDAK Franju Topiću, koji nije odgovorio na sljedeće naše pismo:

² Iz drugih izvora saznali smo da je pismo dobijeno i da je čak stavljeno na dnevni red Naučno-nastavnog vijeća Fakulteta.

Poštovani gospodine Topiću!

Institut za slavistiku Univerziteta „Karl-Franc“ u Gracu organizuje od 24. maja do 2. juna 2010. studentsku ekskurziju „**Tragovima I. Andrića**“ u okviru projekta „Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu“ (Grac, 2008–2015). Predviđeno je da se posjeti Maribor, Zagreb, Banjaluka, Travnik, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik, Višegrad i Beograd. U univerzitetskim centrima Zagrebu, Banjaluci, Sarajevu, Mostaru i Beogradu planirano je da se održe kraća predavanja o stvaralaštvu Iva Andrića ili o aktuelnim kulturnim, književnim ili jezičkim pitanjima date sredine. S tim u vezi slobodni smo da Vam predložimo da u četvrtak 27. maja 2010. godine primite naše studente (oko 60) i upoznate ih sa **aktivnostima Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“** te da neko od vaših saradnika izloži svoje viđenje teme **Ivo Andrić i hrvatska književnost i kultura u Bosni i Hercegovini** u trajanju od 45 minuta. Pošto niz studenata ne govori hrvatski, srpski i bosanski/bošnjački (neki od njih studiraju ruski ili slovenački), predlažemo, ukoliko se složite sa našom inicijativom, da se tekst izlaganja pošalje e-mailom u Grac desetak dana prije držanja predavanja kako bismo ga preveli na njemački jezik i prezentirali tokom izlaganja na platnu (time se ne bi gubilo dragocjeno vrijeme).

I posljednje. Mi ćemo biti u Sarajevu u petak 23. aprila poslije podne i biti dostupni na mob. 063/787 088.

Srdačan pozdrav!

Branko Tošović

Arno Wonisch

Narednog dana, 28. maja, grupa se zadržala kraće vrijeme na vrelu Bosne na Ilidži (sa poznatom alejom od platana još iz vremena Austro-Ugarske, dugom dva kilometra), a zatim je krenula za Mostar, gdje je organizovano noćenje u hotelu Neretva. Nakon dolaska u *grad svjetlosti*, kako je prijestonicu Hercegovine nazvao Andrić (čiji počasni građanin bio), grupa je posjetila Kampus, odnosno Univerzitet „Džemal Bijedić“ (pretežno bošnjački), na kome je nakon prijema kod prorektora Ibra Popića Elbisa Ustamujić održala predavanje na temu Kulturni i književni život Bošnjaka u Mostaru. Neposredno nakon toga uslijedila je posjeta drugom mostarskom univerzitetu – hrvatskom Sveučilištu, odnosno Filozofskom fakultetu, na kome je Antun Lučić uz prisustvo Katice Krešić održao predavanje na temu „Kulturni i književni život Hrvata u Mostaru“. Sljedećeg dana, 29. maja, grupa je posjetila podružnicu PROSVJETE u Mostaru, smještenu u kući Vladimira Čorovića i Alekse Šantića. Njen rukovodilac Ratko Pejanović govorio je o kulturnom životu Srba u Mostaru te o aktivnosti ove podružnice.

Elbisa Ustamujić,
Univerzitet „Džemal
Bijedić, u Mostaru
28. 5. 2010.

Sl. 10–12.
Antun Lučić,
Sveučilište u Mostaru
28. 5. 2010.

Ratko Pejanović (lijevo) i
BT u
„Prosvjeti“
29. 5. 2010.

Ekскурzija je nastavljena posjetom izvoru Bune (na kome se nalazi čuvena derviška tekija) i Počitelju (u koji je Andrić više puta svraćao, o njemu pisao i govorio), da bi se nešto kasnije prešlo u Hrvatsku. Nakon kraćeg zadržavanja u Stonu i slikanja poznatog zida (koji liči na zid u Kini), grupa je krenula prema Dubrovniku, gdje je stigla u kasno poslijepodne. Za nas je taj grad bio interesantan jer je, između ostalog, Andrić o njemu pisao u tekstu SAN O GRADU. U „biseru Jadrana“ grupa je imala razgledanje starih gradskih zidina, a zatim je prenoćila u hotelu Adriatic.

Narednog dana put je nastavljen prema Trebinju, tridesetak kilometara od Dubrovnika. U tome manjem hercegovačkom gradu bilo je kraće zadržavanje i upoznavanje sa njegovim centrom. Sljedeća odrednica bio je Nacionalni park Sutjeska na Tjentištu i dolina Drine, za koju je Ivo Andrić životom i djelom bio toliko vezan. Nakon dolaska u Višegrad obavljeno je razgledanje grada, a zatim je gradonačelnik Tomislav Popović pozdravio učesnike ekscurzije u sali hotela Višegrad (u kojoj je bila smještena grupa), da bi se nakon toga otišlo sa direktoricom Turističkog saveza grada Oliverom Todorović u razgledanja područja oko višegradskog mosta. Ona je predstavila najvažnije aspekte života i rada Iva Andrića u gradu u kome je proveo dio djetinjstva i opisao njegov čuveni most.

Sl. 13 i 14.
Olivera Todorović (lijevo) i Tomislav
Popović (drugi zdesna)
30. 5. 2010.

Na mostu preko Drine
30. 5. 2010.

Sljedećeg dana obavljena je posjeta staroj školi i razredu u koji je išao Ivo Andrić. Na putu iz Višegrada grupa je upoznata sa Andrićevom pripovijetkom RZAVSKI BREGOVI, jer se područje opisano u tome tekstu prostiralo sa lijeve i desne strane našeg puta kroz dolinu Rzava. Nakon ulaska u Srbiju grupa je svratila u „Küstendorf“ – etnografsko-filmsko naselje utemeljeno od strane Emira Kusturice na Mokroj gori, gdje se nalaze i neki objekti nazvani po Andrićevim likovima i motivima. Put je nastavljen u pravcu Užica i Čačka, da bi grupa stigla u večernjim satima u Beograd i odsjela u hotelu National. U glavnom gradu Srbije ostali smo narednih dva dana.

Čitav 1. juni učesnici ekskurzije su se upoznavali sa mjestima vezanim za život i rad Iva Andrića. Prvo je Zadužbina I. Andrića organizovala prijem u svojim prostorijama u Bojićevoj ulici, na kome su o piscu i aktivnosti ove ustanove govorili predsjednik Radovan Vučković, rukovodilac Upravnog odbora Dragan Dragojlović te saradnice Žaneta Đukić Perišić i Biljana Đorđević. Posebno je istaknuta mogućnost boravka na izvjesno vrijeme u Zadužbini radi istraživanja djela Iva Andrića.

Sl. 15. U Zadužbini I. Andrića u Beogradu: slijeva na desno AW, Dragan Dragojlović, Žaneta Đukić Perišić, Radovan Vučković, Biljana Đorđević, BT 1. 6. 2010.

Dalje je slijedila posjeta Muzeju I. Andrića, koji se nalazi u bivšem piščevom stanu.

Sl. 16 i 17.

Ispred i unutar Muzeja I. Andrića u Beogradu 1. 6. 2010.

Poslije podne je, uprkos vrlo lošem vremenu, obavljeno razgledanje užeg dijela grada, nakon čega je došao posljednji dio ekskurzije – posjeta Institutu za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti. Vršilac dužnosti direktora Sreto Tanasić primio je grupu i predstavio strukturu, razvoj i aktivnosti te ustanove. U Beogradu (nažalost, kao u Zagrebu i Sarajevu) nije bilo planiranog predavanja na Beogradskom univerzitetu, iako smo na vrijeme (5. maja 2010) zamolili dekana Filološkog fakulteta Slobodana Grubačića da neko od profesora održi predavanje na temu Ivo Andrić i srpska književnost. Dekan Grubačić nije odgovorio ni na pismo, ni na e-mailove, u kojima je stajalo:

Poštovani kolega Grubačiću!

*Institut za slavistiku Univerziteta „Karl-Franc“ u Gracu organizuje od 25. maja do 2. juna 2010. studentsku ekskurziju „**Tragovima I. Andrića**“ u okviru projekta „**Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom kontekstu**“ (Grac, 2008–2015). Predviđeno je da se posjeti Maribor, Zagreb, Banjaluka, Travnik, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik, Višegrad i Beograd. U univerzitetskim centrima Zagrebu, Banjaluci, Sarajevu, Mostaru i Beogradu planirano je da se održe kraća predavanja o stvaralaštvu Iva Andrića. S tim u vezi slobodni smo da Vam predložimo da se na Filološkom fakultetu u Beogradu, u prostoriji koja bi mogla primiti oko 60 posjetilaca, održi u utorak 1. juna 2010. godine od 9,00 do 9,45 predavanje na temu*

Ivo Andrić i srpska književnost.

Pošto niz studenata ne govori srpski (neki od njih studiraju ruski ili slovenački), predlažemo, ukoliko se složite sa našom inicijativom, da se tekst izlaganja pošalje e-mailom u Grac desetak dana prije držanja predavanja kako bismo ga preveli na njemački jezik i prezentirali tokom izlaganja na platnu (time se ne bi gubilo dragocjeno vrijeme).

Bilo bi nam drago ukoliko biste našli vremena da prije ili poslije predavanja primite našu delegaciju i ukratko predstavite Filološki fakultet.

Srdačan pozdrav!

Branko Tošović

Arno Wonisch

Sutradan, 2. juna 2010 grupa je krenula iz Beograda i stigla oko 18 sati pred zgradu Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu.

5. Iz ovoga teksta vidi se da se aktivnosti između dva simpozijuma (od oktobra 2009. do oktobra 2010. godine) mogu podijeliti u nekoliko cjelina – 1. priprema trećeg simpozijuma oktobra 2010, 2. izdavanje zbornika sa drugog skupa iz 2009, 3. predstavljanje Projekta i popularisanje stvaralaštva Iva Andrića putem prezentacija i nastupa u sredstvima javnog informisanja, 4. izrada korpusa sa tekstovima Iva Andrića iz austrougarskog perioda, 5. uvođenje stvaralaštva Iva Andrića u edukativni proces, posebno u formi ekskurzije, 6. uključivanje studenata u istraživanje piščeva života i rada, prije svega, kroz izradu diplomskih radova.

Izvori

Gralis_Galerie-www: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/0.Projektarium/Gallery/main.php>).

Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz)

**Das Projekt Andrić-Initiative: Aktivitäten zwischen
dem zweiten und dritten Symposium
(von Oktober 2009 bis Oktober 2010)**

In dieser Arbeit wird ein Überblick über die Aktivitäten im Rahmen der zweiten Phase des Projektes „Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext“ gegeben. In diesem Zeitraum wurde das dritte Symposium (Oktober 2010) vorbereitet, der Sammelband mit den Beiträgen der zweiten Zusammenkunft 2009 herausgegeben, es kam zur Vorstellung des Projektes und zur Popularisierung des Schaffens von Ivo Andrić in einer Reihe von Städten (in Form von Präsentationen, Medienauftritten u. a.), zur Erstellung des Gralis Andrić-Korpus mit Texten aus der k. u. k. Zeit und zur Einbindung des Werkes von Ivo Andrić in die Lehre (insbesondere durch die Exkursion „Auf den Spuren des Nobelpreisträgers Ivo Andrić“ von 25. Mai bis 2. Juni 2010, die an Lebens- und Wirkungsstätten des Literaten in Österreich, Slowenien, Kroatien, Bosnien und Herzegowina und Serbien führte), wobei Studierende Leben und Werk von Andrić vor allem in Form von Diplomarbeiten untersuchten.

Branko Tošović, Arno Wonisch
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at
arno.wonisch@uni-graz.at
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 3-9501485-8-2

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.111.11'333

811.111.11'333.111

Тошовић, Бранко. Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. – Иво Андрић: Грац – Аустрија – Европа. Грац – Београд: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ Грац – Београдска књига. – 535 стр.

ISBN 111111111

COBISS.SR-ID 11111111